

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 2

İÇİNDEKİLER

YEDİNCİ KİTAP	4
YILDIRIM BEYAZID İLE TİMUR ARASINDAKİ SAVAŞ.....	4
SEKİZİNCİ KİTAP	69
YILDIRIM BEYAZID'IN VEFATI, ÇELEBİLER DÖNEMİ.....	69
Fâsıla-i Saltanat.....	90
DOKUZUNCU KİTAP.....	116
ÇELEBİ SULTAN MEHMED DÖNEMİ.....	116
İki Mühim Vak'a	119
Gelibolu Deniz Muharebesi Ve Venedik İle Sulh	125
Eflâk, Macaristan Ve İstibya'ya Girilmesi.....	127
Tatarların Rumeli'ne Nakli	132
Dervîş İsyanı.....	133
İki Mustafa'nın Saltanat İddiası	139
Sultan Mehmed'in Kostantiniyye'yi Ziyareti	143
Çelebi Sultan Mehmed'in İrtihali.....	144
Çelebî Mehmed Ve Zamanı	146
ONUNCU KİTAP	157
II. MURAD DÖNEMİ.....	158
Osmanlı - Bizans Münasebetleri Ve Kostantiniyye'nin Türkler Tarafından Dördüncü Muhasarası.....	169
Şehzade Mustafa'nın İsyanı	174
Eflâk, Mora Ve Arnavutluk'da Elde Edilen Muvaffakiyetler	176
Cüneyd'in Son İsyanı Ve Akıbeti.....	179
Germiyan Beyi'nin Vasîyyet Ettiği Arazî	187
Macarlar Ve Sırblarla Sulh	188
Selanik'in Zaptı.....	189
Yunanistan'ın O Zamanki Durumu	197
Macaristan Ve Sırbistan İle Asayişin Yeniden Sağlanması	201
Karaman-Oğlu Ve Macarlar'la Cenk; Belgrad Muhasarası	202
Karaman Üzerine Sefer Ve Macaristan'la Sulh Akdi	214
II. Muradın Tahttan Feragati.....	217
ONBİRİNCİ KİTAP	217
2. MURAD DÖNEMİ SAVAŞLARI (VARNA, KOSOVA SAVAŞI)	217
Macarların Sulh Ahid-Nâmesinî Bozmaları Ve Varna Muharebesi	218

Sultan Muradın Tahttan Tekrar Feragati Ve Üçüncü Defa Cülusu	224
Mora Ve Arnavutluk'ta Fetihler	226
II. Kosova Muharebesi	235
İskender Beğ'in İsyanı	238
Kostantîn'in Bizans İmparatorluğuna Getirilmesi	247
Şehzade Mehmed'in İzdivacı Ve Sultan Murad'ın İrtihali.....	248
Sultan Murad Ve Zamanı	248
ONİKİNCİ KİTAP	256
II. MEHMED'İN DÖNEMİ	257
Rumeli Hisarı'nın İnşası.....	262
Bizans'a Harb İlânı	265
Mora'ya Akın	266
Fetih Hazırlıkları.....	267
İstanbul'un Topoğrafisi Ve Halk Arasındaki Rivayet Ve İtikadlar	270
İstanbul'un Muhasarası Ve Fethi.....	278
Devlet-i Osmaniye Tarihi'nin 1. Ve 2. Cildlerinde Zikri Geçen Hükümdarlar İle Büyük Devlet Memurlarının Ensab Cedveli	304
I - Osmanlı Padişahları	304
II - Anadolu Selçuklu Pâdişâhları	305
II. Kılıç-Arslan'ın On Oğlu.....	305
III - Karaman Oğulları	306
IV - Sinop Ve Kastamonu'da İsfendiyar, Yahut Kızıl-Ahmedli Sülâlesi	306
V - Ak-Koyunlu Ailesi	306
VI - Irak Ve Azerbaycan'da Karakoyunlu Ailesi	307
VII - Timur Hanedanı	307
VIII - Kırım Hanları	308
IX - Vezîr-Î Âzamlar:	308
X - Kapudan Paşa	309
XI - Müftî	309
XII - Muallim Ve Lala:	309

YEDİNCİ KİTAP

YILDIRIM BEYAZID İLE TİMUR ARASINDAKİ SAVAŞ

Demir, cihâna tahakküm eder. Necîb Barlas ailesine mensup Kara-çar Noyan'ın¹ dördüncü derecece evlâdından bir Tatar emîri ve Cengiz Han-oğlu Çağatay'ın emîrü'l-ümerâsı ve veziri Taragay'm oğlu, «Timur» (temür: demir) manidar nâiruyla isimlendirilmişti². Cengiz hâ-nedânın son büyük pâdişâhı Ebû Saîd Hân'ın vefatıyla Moğol saltanatı azametinin sönmeye yüz tuttuğâ senede dünyâyâ geldi (736/1335).

İnsaniyet için bir büyük saâ-Jettir ki, büti\ n dünyâyı hükmü altına almak isteyen bunca fâtihten j-tk azı maksatlarına ulaşabilmişlerdir; hattâ denilebilir ki, bunlar da tahrîb emellerini tamâmiyle icra edememişlerdir. Demirden bir pençeye rr-olik olarak tam mânâsiyle cihangir te-lâkkî edilmeye şâyân olan bu hükümdarlar, altı yedi kişiden ibarettir. Birincileri olan Sezostris târihin o kadar eski bir zamanına aittir ki, Yunan esatiri onu Dionius ve Şark esâtiri I. Cem, yahut tskender-i Zülkar-neyn ile karıştırırlar. Medî hükümetinin kumcusu Cemşîd (II. Cem, yahut Dejozes)³ ile İran hükümetinin kurucusu Keyhusrev Şark kavimlerine göre cihangir sıfatını hâiz olamadılar; çünkü bu hükümdarlara-yalnız şecaate⁴ değil, şerefin en yüksek derecesine ve dünyânın iki kısmına hükümet mânâsına delâlet eden- «zülkarneyn» unvanını vermezler; hattâ Şark Eskiçağı târihinin yegâne cihangir olmak üzere tanıdığı Büyük Aleksander (İskender-i Rûmî)'e bile o unvanı münâsip görmezler.⁵

¹ Noyan ve noyin, şehzadeye ve sultanların akrabasına derler. Moğolca bir kelimedir. Sultanlara dahi koyarlar. Btirhân, s. 602. Mütercim.

² Arabşah «İbnü Turgay bin Abgay» diyor. MÜt.

³ Cem yahut Cemşîd ile Dejozes'in İkisi b:r olduğu hakkında Tahr-bttcher der Utteratur, Mecmuâ-i Edebiyye'ye müracaat, c. 9. s. 10.

⁴ Tevrat'ta «likorn» (Kaamus-ı Fransevî*ye göre eskilerin altında bir boynuz olmak Üzere tahayyül ettikleri gergedan) şecaatin ve en büyük kuvvetin timsâlidir. (Şu halde likorn, zü'l-karn diye tercüme olunacak demektir. MÜt.)

⁵ Tercüme-i Kaamus'un Zülkarneyn kelimesinden: «Ba'zılar dâdi-ler ki arzın iki karnına, ya'ni iki kutrundan ibaret olan mağrib ve maşrika seyr-ü sefer edüp baliğ ve vâsıl olmağla müleskab oldu.» Yâni «Zülkarneyn» lâkabını aldı. Her nekad bizde Is-kender-i Rûmî (Büyük İskender) Zülkarneyn zannolunursa da, Kanm us mütercimi Âsim «İskender» maddesinde bu bâbda tafsilât itâsiyla İskender'i Zülkarneyn'den tefrik eylemiştir. İskender, Makedonyalı Filip'in oğlu olduğu malûmdur. Asıl Zülkar-neyn'i «Tercüme-i Kaamus», Himyerî olmak üzere Sa'b bin er-Râyiş ismiyle kaydeder. Tafsilini arzu edenlere Tercüme-i Kaa-mus'da «İskender» ve «Zülkarneyn» kelimelerine ve «Burhân'da «Cem» ve «Cemşîd»e müracaat etmek üzere şöyle hülâsa olunabilir ki, ttskenöem Zülkarneyn» denilen İran pâdişâhının is-

Asya Ortaçağı târihi Atillâ'yı yalnız yâd etmekle iktifa ederek nazarı dikkatini-kavimler için semavî bir belâ olan- Cengiz Hân ile Hindistan'dan Akdeniz sahillerine kadar bütün Asya karalarının üzerinden harikulade bir semavî alâmet gibi gelip geçiveren Timur'a hasreder.

Mısırlı Sezostris ve İranlı Keyhusrev-târihin meş'alesi ile ilk cihan hâkimi olmak üzere görünen- İskender'i kuşatan Yunan medeniyetinin renkliliğine mukabil, efsâne ve işaret karanlığı içinde Örtülü kaldığı gibi intizamdan mahrum bulunan Hun ve Moğol ordularının vahşî reisleri Atillâ ve Cengiz Han dahi-asrında İran'ın en yüksek derecesindeki manevî terakkîsiyle temas ederek yalnız tahrîb etmeyi değil, te'sîs etmeyi de bilmiş ve Şark tarihçilerinin tâbirince hem cihangir⁶ hem cihandâr olmuş olan- Timur'un azamet ifâde eden sîmâ-sı karşısında nazarlardan saklı kalmaktadırlar. Atillâ ve İskender'in hükümetleri kendileriyle birlikte yokluğun mezarına defnedildi. Cengiz Hân'ın memleketleri biri Çin'de, diğeri Ceyhun ötesinde, İran ile Tata-ristan'da hükümet eden dört oğlu tarafından paylaşılmak suretiyle iki asır devam edebilmiştir; Timur'un çocukları ve torunları gerçi Ceyhun-ötesi ve İran'da ancak bir asır hükümet etmiş iseler de, Hindistan'da üç-yüz sene daha, yâni ondokuzuncu asrın başlarına kadar saltanatta devam etmişlerdir.

Atillâ ve Cengiz Hân arasında pet sathî bir nazarla benzerlikler bulunur: ikisi de vehimlere aldanmış olan kavimler üzerine hükümet kurmuşlardı; biri, Hunlar'ı Merih'in kılıcını bulmuş olduğuna, diğeri Moğol-lar'ı kendisinin (insan eli değmemiş) bir kızdan doğmuş bulunduğuna iikad ettiriyordu. Lâkin Timur ile Büyük İskender arasındaki mukayese daha ciddî, mukayese unsurları daha fazla, bununla beraber daha ziyâde cazip görüş ve fikirler üzerine müessesdir. Bundan mâada iki kahramanın arzetmekte buldukları Yunan ve İran medeniyetleri dahi mevzua dâhil olur. Makedonyalı daha müterakkî bir fikirde, daha nâzik tavırlara mâlik idiyse de, Tatar hiçbir vakit kendisini sefahat ve atâlete teslim etmemiş, hiçbir vakit galibiyet sarhoşu olmamış ve girdiği yolda bir batm insanların hayâtı müddetince ilk azmiyle, ilk metânetiyle devam etmiştir. Timur, fetihlerinin hududunu İskender'den daha fazla genişletmiş .ve daha faal adamlarla ve

ini «Cem ve Cemşîd» olarak Zülkarneyn de başka ve İskender-i Rûmî ise yine başkadır. Bunların yekdiğerine karıştırılmasından, «Cem» lâfzının «büyük pâdişâh» mânâsına alınmasından dolayı «Cem» âyine ile birlikte irâd olundukça İskender-i Rûmî demek olur.

⁶ «Cihangir», memleketler fetheden hükümdar, ki sel gibi geçip gitmiş de olabilir; «Cihandâr» ise fethettiği veya tevarüs ettiği memleketleri idareye muvaffak olur.

cengâver kavimlerle uğraşmıştır. İskender taht üzerinde dünyâya gelmiş olduğundan ikbâlinin vesileleri pederi Filip tarafından tamamlanmıştı. Timur ise Filip'e nisbetle meçhul bîr şahsın oğlu olduğu halde saltanat tahtına yükselmekle beraber, hükümetini metîn bir elle zapt ve muhafazaya ve hanedanına terkeyle-meğhe muvaffak olmuştur.

Timur'un vekayiini yazmadan evvel, kendisini Şark tarihçilerinin ifâdeleri veçhile tasvire çalışacağız. Timur, doğuştan değil⁷, tahta cülusundan az evvel Sistan hükümet merkezinin muhasarasında almış olduğu bir yara neticesi olmak üzere topal⁸ idi. Şu surette sakat olmakla beraber uzun boylu ve mert bir tavra sahip idi. Büyük başı, yüksek ve arızalı alnı azamet hassalarına delâlet ederdi. Meşhur Sam⁹ gibi tabîî olarak beyaz saçları teninin terâvetiyle garip bir tezat teşkil ederdi. Her iki kulağına gayet kıymetli birer inci asılmıştı. Ciddî ve mütefekkindi. Uyuşuk tavırlığa açıktan açığa nefret gösterir, güç ve kuvvetine asla hâlel vermezdi. Doğru sözlülük hâkim vasıflarından biri idi; riyadan nefreti o derecede idi ki, en çirkin hakikati en meddahâne yalana dâima tercih eylemiştir: Tatar cengâveri bu hususta-hoşuna gitmeyen bir hakikatten dolayı silâh arkadaşı ve dostu Kalitus'u kendi eliyle öldürmüş ve hakim Antisten'i idam ettirmiş olan-İskenderken üstündür. Timur tasavvur ettiği şeyi asla terk etmemeyi, verdiği emri hiçbir zaman geri almamayı aslî prensip kabul etmişti; kararlaştırdığı şey, onun için icra olunmuş hükmünde idi; mâzîye asla teessûf etmez, hiçbir zaman istikbalden emin olmazdı. Sebatından¹⁰ uygunsuz neticeler meydana gelmişse, bundan dolayı kendisini daha az

⁷ Şereiü'd-dîn, 1, 3, 17, s. 136. Gibbons 4. cildde 57. bâbda ve 332'nci sabitede, Timur'un, kusur olarak göze çarpmayan, tabii, yâni doğuştan sakatlığından kendisinin nâ-hoşnûd bulunduğunu beyân etmekle a.danıyor.

⁸ Bundan dolayı Timur-leng unvanı verilmiştir. Avrupalılar bunu Tsmatlan şekline sokmuşlardır. (Arabşâh, Timur'un koyun hırsızlığında b*r çoban tarafından vurularak topal olduğunu yazarsa da, ileride görüleceği üzere müverrihin burada mehazı olan Şerefü'd-dîn Timur'un kötülüklerim iyilik addedecek kadar Övücüsü olduğu halde, Arabşâh da târihinin her sfthife-sinde Timur'u kü^ük delirmeğe çalıştığından bu hususta hangisine İti-mad olunacağı bilinemez. Müt.)

⁹ İran târihinin kahramanı. Les Mines d'Orient unvanlı eserin üçüncü cildinde 57'inci sahifede Şeh-nâme'den. me'hüz Sam târihine müracaat.

¹⁰ Timur, azminde son derecede sabit idi. Rivayet olunduğuna göre, Asya'da ordusuyla sefer ederken birgün bir köyde istirahat-ti için hazırlanmış olan odasında uzanır. Görür ki, bir karınca bir buğday dânesi yüklenmiş götürüyor; yolunda bir yokuşçuğa tesadüf ederek yuvarlanır, dâne de bir tarafa gider. Karınca kendisini toparlar, dâneyi yüklenir, yine yuvarlanır. Timur bütün dikkatiyle bakar. Karıncanın yuvarlanışını yüzonsekize kadar sayar; lâkin yüzondokuzuncuda sabırlı hayvancık dânesini öbür tarafa aşırmağa muvaffak olur. Timur bunu yâd ederek, karıncadan ibret aldığını söyler imiş.

beğenilmeğe şâyân görmezdi; talihe, tesadüfe itikad etmemeye inanmıştı; ortaya çıkan her türlü halleri metanetle karşılardı. Şâirleri, soytarları (mudhika-gûları) sevmezdi; lâkin tabiblere, hey'et-şinâs (astronomi âlimleri)lara, fukahâ-ya çok hürmet gösterir ve sohbetlerini dinlemekle zevk-yâb olurdu. Bilhassa kudsî halleriyle mâruf olup da duaları ordularının üzerine semavî inayetleri çeken meşâyih için ihtişamlı ve gayretli bir hamî idi. İptilâla-rından biri satranç¹¹ oyunuydu, bunda kendisine galebe edecek kimse yoktu¹². Gerek barış zamanında, gerek muharebe vaktinde meşhûr cengâverlerin hal tercümelerini ve bunların seferlerinin târihlerini okumayı mûtadî edinmişti. Gariptir ki mütalâa ve mülâhazaya sevk-i tabiî ile düşkün olduğu ve ulemâyâ okadar hürmet ettiği halde bütün mâ-lûmâtı okuyup yazmak derecesinden, ve sağlam hafıza kudreti bir defa okumuş, yahut işitmiş olduğu şeyi bir daha unutmamağa¹³ müsait iken, bildiği lisanlar farsça ile türkçe ve moğolca olmak üzere üç dilden ibaretti. Töre, yahut Cengiz Hân'ın kanunu (Yasak'ı, Yasa'sı) bütün hayâtı müddetince intihabına mazhar olmuş ve ona hürmet etmişti. Hattâ TÖre'yi (zu'munca) Kur'ân'a tercih ettiği içindir ki bâzı fukahâ¹⁴ insanların yaptığı kanunları Hudâyı Mûteâl'in tebliğ buyurduğu ahkâma tercih edenlerin küfrünü beyân etmeye cesaret etmişlerdir. Tbre'yi Tü-zükât¹⁵ unvanı altında tertîb etmiş olduğu kânun ile ikmâl etmiştir.¹⁶ Bu kanun en ziyâde orduların tanziminden, saray

¹¹ Timur'un çok düşkün olduğu satranç, buralarca mâruf olan satranç (satranç) olmayıp Arabşâh'm verdiği tafsilâta ve yaptığı resme göre (s. 312 ve 324), uzunluğu on, genişliği onbir, yâni cem'an 110 hanelidir; bunda iki deve, iki zürâfâ, iki talîf (öncü), iki piyade, bir vezîr ve şâir ziyâde taşlar vardır; satranç-ı kebîr denilen bu oyun satranç-ı sağır (küçük satranç) denilen öte oyundan çok olduğunu. Arabşâh zikreder.

¹² Şah'm ruh ile mübadelesinden dolayıdır ki en sevdiği oğlu Şahrûh İsmi almıştır. (Muinjtfa-dîn Sahfttı «uttan. Timur bir gün satrançda ruh Ue hasımı mat ettiği sırad* bir oğlu dünyâyâ gelmiş olduğu müjdesi verilmesiyle oj»a"9a,hruh., adını vermiştir. Müt.) Dukas bunu nakletmekle beraber v»K*âyı Anjfeara Muharebesi senesinde gösterdiği cihetle yirmi yedi 50^r sonra zikretmek gLbi bir hatâda bulunmuştur.

¹³ Bir defa unuttuğu şey, tekrar huzurunda okunulduğu zaman yanlış telâffuz olunursa, Timur onu tashih ederdi (Arabşâh, s. 212).

¹⁴ HafızU'd-dln Muhammed Bezâzî ve Alâü'd-dln Muhammed Buharî bu zümredendir. (Bu hususta bkz. fonu Arabsah, s. 212 Mütercim.)

¹⁵ Instituts politiques et millitaires de Tamerlan (Timurleng'tn Siyâsi ve Askeri Müesseseleri) Paris, 1787.

¹⁶ [51 nu.lı dipnota aittir] «Yasa», «Yasak»; cezâ-yı idam: «Nâ-münâsib söz itkan uçun yasak-ka yitti.» (Yâni: Münasebetsiz söz söylediği için idam cezasına uğradı.) Nizam, kaanon: «Yasağığa hâzır bolup yolluk turalik sözidin çıkmagaylar» (Yâni: Herkes emrine imtisal ile kendi yolunca, kendi mevkîince sözünden hârice çıkmasın.). «Yasakı», asker (Emre tabî). (El-Lugâtü'1-Ne-vâiyye ve'l-İstişhâdât'l-Cagatâiyye, Paris tabı, 1870, imparatorluk Matbaası.) «Tüzük», nizam. (Yasa: kaanon; түзүк: nizânf, ta'lîmât). «Bir öngim tapsa şehliğdin riyaset

ve devlet memurlarının teşrif usûllerinden, adliye ve mâliye idaresinden bahseder. Antoninir Hikmet'inden ve Kostantin'in rahatsızlık veren tebhîrâtından¹⁷ âzâde olmakla beraber asker tertibi ve siyâsî idarenin esâsı hakkında derinliği olan fikirleri içine almaktadır. Hind tahtına cülus eden iki hükümdar-ki biri Moğol padişahları hükümetinin müessisi Bâbur şah ve diğeri bunların en büyüğü olan Şah Ekber'dir- tanzim etmiş olduk-lan şerhlerde ve hükümet kaidelerinde Tüzükât'ı taklide çalışmışlardır¹⁸.

Timui, hükümet işlerine bizzat faal olarak nezâret etmekle beraber casusluk, mülki ve askerî idâresinin başlıca yürütme vâsıtası idi. Memurları bin türlü kıyafet altında her memlekette dolaşırlardı. Bunlar ekseriya derviş kılığında bulunarak düşmanlarının kuvvet ve tasarruflarından ve onların saraylarındaki entrikalardan ve ziyaretine memur oldukları belde ve kalelerin durumlarından Timur'u haberdar- ederledi. O surette ki, yabancı hükümetlerde olup biten vak'alara Timur, bu memleketlerin hükümdarlarından ziyâde muttali olurdu. Seyyah, derviş vesaire şeklindeki memurları ecnebi memleketleri hakkında ne malûmat vermişler ise defterlere yazılarak, yahut topoğraf haritaları üzerine işaret olunarak bu defter ve haritalar dâima Timur'un gözü önünde bulunurdu. (Arabşah, Kahire basımı, 1305, s. 212-213'e bkz. Mütercim).

Askerlerin Timur'a sadâkatlan o mertebede idi ki, yalnız canlarını değil,- haydutlukla yaşayan intizamsız asker için şaşılacak şey olmakla beraber- her istediği zaman ganimetlerini, kendi mallarını da feda ederlerdi. Körükörüne ve her türlü kayıtlardan âzâde olmak üzere itaat ettiklerinden arzu etmiş olsa bir beyannâmesiyle kendisini Tatarlarda peygamber tanıtılabildi. Ordusuna birçok şâir, âlim, musikişinas, sûfî cel-bederek ve bunları en uzak seferlerinde beraber bulundurarak¹⁹, şu suretle muhtelif kavimlerden mürekkep ve şehirli olmayan askerinin zalimane vahşîliğini tâdile muvaffak olmuştu.

Timur gençlik yıllarım şiddetli beden eğitimi ve cenk tecrübeleriyle, yâni avcılıkla, küçük seferlerle geçirmişti. Cet (Çete veya Cud, Cüzlerden müteşekkil bir ordu ile Çağatay ailesi hükümdarlarından Emîr Hüseyin'in

Tüzük bolnias işi kılmay siyâset.» (Yâni: Taraf-i hükümdârîden riyasete nail olan bir kimse kaanunları şiddetle tatbik etmedikçe işi intizam bulamaz.) (Lugât-i Nevâiyye).

¹⁷ Kostantin Porfirogenes'in De ceremonis aulae et de the Eplsto-Encyclla ve Leo nam müellifin Tactlcae matlbns Imperlt ismindeki kitaplarına müracaat.

¹⁸ (12) Bâbur Şih'in cerhleri, Stuart, Mümessil Tlpo Sahip Kütüphanesi cedve-linde (Nu. 1, S. 184).

¹⁹ Nuhbetü't-Tevaiht, Aratoşâh (üçüncü, varakadan nihayete kadar), Lari.

memleketlerini tahrîb eden Türkistan hükümdarı Timur Tuğluk Hân'a mukabil Emir Hüseyin'in imdadına gittiği zaman ancak yirmi yedi yaşında idi. Horasan ile Mâverâü'n-nehir'de, yâni Ceyhun nehrinin öte tarafında hükümet ve gâh Herat'da, gâh Belh'de ikamet (763/1361) eden Emîr Hüseyin, hemşiresi Tur-Hân'ı-şecaati hükümetinin te'yîdine vâsıta olan- bu genç cengâvere tezvîc eyledi (765/1363)²⁰. İki sene sonra Tur-Hân'm vefatı (767/1365) Timur ile Horasan hükümdarı arasındaki rabıtayı kopardı. Kayın birader ile o emirlerine itaat etmeyen dâmâ-dı arasında muharebe zuhur ederek (768/1366) bir müddet sonra çarpışmalara ara verildiyse de yeniden daha kanlı bir surette cenge çabucak başlandı. Bu muharebe ancak Belh'in zaptı ve gâsıbm yâni Timur'un emirleri tarafından Hüseyin'in katliyle son buldu²¹. Artık Timur'un tahta çıkacak kişi olmasına mâni birşey kalmadı.

Emîr Hüseyin'in ikametgâhı olan Belh yağma ve sarayı tahrîb oiuri-du. Belh ahâlisinin bir kısmı esîr ve bir kısmı işkence ile idam edildi (771/1369). Kadınlar, çocuklar galibin askerlerine taksim edildi²². Hüseyin'in haremindedir bulunan sekiz kadından dördünü Timur kendisi için seçerek bunların ikisini nikâhına²³ ve diğer dördünü ümerâsıyla silâh arkadaşlarına tezvîc eyledi²⁴. Yakın bir gelecekte Asya'nın sahne-ı zuhuru ve Timur'un kahramanı olacağı facianın başlangıcı işte budur.

Timur, yansı harâb olan Belh yerine Semerkand'ı karargâh ittihaz ederek çepeçevre sur ile kuşatıp saraylar, bahçeler inşasıyla tezyîn eyledi²⁵. Dikkate sezadır ki, otuz altı sene kesintisiz devam ile bütün hayâtını işgal eden muharebeler ve fetihler esnasında askerine istirahat et-tirmeTc ve yeni yorgunluklara hazırlamak için Timur Semerkand'a ancak dokuz defa gelebilmiştir²⁶

Tatar kavimlerinin umûmî meclisi olan Kurultay, Timur'un gasbını tasdik ile

²⁰ Timur Târîhi, Şereftt'd-dîn'in eseri, Htl Dölakrua tarafından tercüme edilmiş, I, 48. Takvîmü't-Tevarîh, 865 sen.esi. (Bu tarihte yanlışlık vardır. Doğrusu 770 dir. Müt.)

²¹ Lari ve Şerefu'â-dln.

²² Şeref ü'd-dîn, s. 204.

²³ Saray Melik ve Tuğu Turhan; diğer ikisi olan Ulus ve İslamadan bahsedilmez.

²⁴ Serefü'd-din, I, s. 193.

²⁵ Kezâlik, s. 208.

²⁶ Timur 771/1369 senesinde Semerkand'ı payitaht ittihaz ettikten sonra şehirden azimetre yedi defa daha gelmiştir. Bu dönüşler sırasıyla şu senelerde vuku bulmuştur: Birincisi 783/1381; ikincisi 784/1382; üçüncüsü 787/1385; dördüncüsü 790/1388; beşincisi 791/1389; altıncısı 793/1391; yedincisi 800/1398; sekizincisi 801/1398; dokuzuncusu 810/1407. (Şerefü'd-dîn ile Prıç'in Chronological Retrospect. nâm eserinde (ingilizcedir) 3. cildin birinci faslına müracaat.)

onun eliyle mahvedilmiş olan hükümetin meşru vârisi olmak üzere ilân etti. Evvelce sâna nail olacağım haber vermiş olan Şeyh Bereket, saltanat alâmeti olmak üzere sancak ve tabi vermekle beraber, Timur'un fevkalâde bedenî güce sahip olmasından dolayı babası tarafından îtâ olunmuş olan Timur ismine «hükümdâr-ı âzam» demek olan «Gürgân» ve «hâkim-i zaman*» demek olan «Sâhib-kıran»²⁷ ve «Cihangir» unvanlarını ilâve etti²⁸. Tatar kahramanı uzun süren saltanatında bu manidar lâkablardan hiçbirini tekzîb eylemedi. Timur'un mühürü «Râstî rüs-tî» kelimeleriydi²⁹.

Timur hükümetlerini zaptettiği dokuz hanedanın³⁰ idareleri altında bulunan yirmi yedi memleket tacını başında toplamıştır. Bu aileler şunlardır:

- 1- Çağatay hanedanı, ki son hükümdarı olan Hüseyin, Tatar cihangirin kılıcının darbesiyle yok olmuştur.
- 2- Türkistan ve Moğolistan'daki Cet yahut Ket hanedanı;
- 3- Hârizm hanedanı,
- 4- Horasan Hanedanı,
- 5- Tataristan ve Deşt-i Kıpçak'da Tatar hanedanı,
- 6 - Irâk-ı Acem'de Benî Muzaffer,
- 7- Irâk-ı Arab'da İlhanlılar,
- 8- Hind hanedanı,,
- 9- Osmanlı hanedanı.

Timur'un ülkesi doğuda Çin Seddi'ne ve kuzeyde Rusya içerlerine kadar uzanırdı. Batıda hududu Akdeniz ve güneyde Mısır'dı. Devraldığı hükümetlerden bâzısını yalnız birer muharebe ile fethetmiştir. Ekseriyet teşkil eden diğerleri ısrarlı karşıkoymalardan sonra itaati altına girmişlerdir. Cet hükümeti bu ikincilerdendir ki, Timur bu ülkeyi yedi sıkı seferden sonra zaptedebilmiştir. Horasan, cihangirin ordularını dört defa ric'ate mecbur ederek ancak beşincide mahkûm olmuştur. Urus ve Tok-tamış nâmlardaki Tatar hükümdarlarının memleketlerini, iki seferle ele geçirebilmiştir.

²⁷ işbu «sâhib-kıran» kelimesi iki suretle tefsir olunur. Biri kırân-ı sa'deyn vuku bulmuş (Venüs ile Jüpiter gezegenlerinin durumlarının aynı olması hâli ki kutluluk sayılır) olan hükümdar demektir ki, ikinci bir kıran hâdisesi olmasına kadar geçecek zamanın sahibi addolunur. İkinci tefsir ise, kıran bir sikke ismi olup, sikke sahibi demekten îbarettir. Büyük pâdişâhlara bu isim verilir. Müt

²⁸ Şerefu'd-dîn, 203 ve 204.

²⁹ «Doğruluk selâmettir» demektir. «Kn-necâte fi's-sıdk»dan iktibas olduğu anlaşılır. Müt.

³⁰ «The crown Zagatai was one of the twenty seven crowns wich he placed on his head.» (Çağatay tacı Timur'un başında topladığı taçların yirmiyedincisi idi.) Gibbons, 65, s. 335. Şark hükümdarları Avrupa hükümdarları gibi tâc giymedikleri cihetle, bu fıkrada dahî tâc mecazî mânâda kullanılmıştır.

Hindistan'ı yalnız bir muharebe ile fethettiler, Cenkle-rinden en kanlısı ve en uzunları batı Asya'daki seferleridir ki, birincisi üç, ikincisi beş ve Sultan Bâyezid'in tâliinin neticesini tâyin eden üçüncüsü mütemadiyen yedi sene devam etmiştir. Bu saydığımız onsekiz muharebe hakkında az söz söyleyeceğiz; yalnız cereyan ettiği yerler, evvelâ Osmanlı Devleti'nin hududu ve daha sonra merkezi olan, yedi sene muharebesini daha ziyâde tafsilât ile nakledeceğiz.³¹

Timur'un Cetler aleyhine olan yedi ve Hârizm Şahı Hüseyin Sûfî aleyhine olan beş seferi defalarca elçi mektuplaşmalarına mahal vermiş olduğu gibi birkaç sulh ahidnâmesine ve Timur'un hükümetini akrabalık ve sıhriyyet bağları ile tahkîm etmek üzere müzâkerelere vesile olmuştur. Hüseyin'in hükümeti aleyhindeki ilk teşebbüsünde, Timur, bir sefîr vasıtasıyla bu hükümdarın kızı Hanzâde'yi büyük oğlu Cihangir için talep etti. Hüseyin Sûfî muhalefete cür*et edemediğinden izdivaç vukua geldi.

Şark hükümdarlarının tantana ve servetleri hakkında bir fikir verecek şey varsa, o da bu münâsebetle vukua gelen düğünlerin ihtişamıdır ki, Me'mûn³² ve Mu'tezid halifenin evlâtlarının izdivacında yapmış oldukları düğünlerden az revnaklı değildirler³³. Hanzâde'nin cihazı bir altın taht ile çeşitli kıymetli taçlardan, bileziklerden, küpelerden, gayet ağır ve kıymetli gerdanlık ve kemerlerden, mücevherler, incilerle dolu sandıklardan, şerirlerden, kameriyelerden, mükellef çadırlardan mürekkepti. Cemiyet mahalli misk ve anberle tütsülenmişti. Devlet büyükleri «hoş-âmedî» makamında gelinin üzerine inci ve altın sikke yağdırıyorlardı. Ayaklarının altında zemîn altın işlemeli kalıçelerle örtülüydü. Genç kız her şehirden geçtikçe şeyhler, kadılar, imamlar, mollalar, huzurunda yüz sürmek için istikbâline koşarlardı. Semerkand'a vusulünde dahi bu suretle şenlikler yapıldı, şâdmânlıklar gösterildi. Zifaf yeri olan çadırın içi, semâyı tasvir ve sayısız elmaslar yıldızları göstermekte idi. Bu çadırın perdeleri sırmalı kumaşlardan ve üzerindeki topuzlar ince an-berden mâmûl idi. Saray

³¹ «Memor propositi que (statui) non ultra attingere ext«rna nişi que romanis cohaerent rebus». Livius, 39, 88. Gibbons, 65 kitabın 335'inci sahifesinde Timur'un seferlerini şu unvanlarla dörde taksim eder: İran seferleri, Tataristan seferleri, Hindistan Seferleri, Osmanlı memleketlerine seferleri.

³² Me'mûn, veziri Sehl bin Hasan'ın kızı Boran ile izdivaç etmişti. Bu düğünde bir kur'a tertib olunmuştu ki, ondan çekenler -üzerlerinde yazılı- köylere, kasabalara, geniş arazilere mâlik olurlardı.

³³ Humârveyh'in kızı Kutrü'n-nidâ'nin düğününün ihtişamı hakkında De Guignes'irv Hunlar Târih-i Umûni'sl'ne müracaat s. 2, 139.

memurlarına ve düğüne davet olunan zevata kaftanlar, şallar, kıymetli elbiseler ve kumaşlar tevzi olundu. Nihayet hey'et-şinâslar zıfaf gecesi için bildirilen vakti seçerek zıfaf resmi okadardebdebe ile icra olundu ki, Hilâfet'in en şanlı zamanlarından beri emsali görülmemiştir³⁴.

Ertesi sene (776/1374) daha az tantana ile Timur'un Dilşâd Ağa'yla düğünü yapıldı. Bu Dilşâd Ağa Cet hükümdarının kızıdır ki, Timur'un Cetler'le muharebesinde esîr düşmüştür. Zikrettiğimiz kadınlardan başka Timur, Turhan'ın vefatından sonra Emîr Musa'nın kızı Tuman Ağa'yı da izdivacı altına almıştır. Bu zevcesini hoşnûd etmek içindir ki, Semer-kand'm on iki şâhâne bahçesini «Bâb-ı Behişt» (Cennet Bağı) nâmıyla bir büyük bahçe olmak üzere birleştirmiştir (779/1377)³⁵.

Ancak Cetler Sultanı'nın ve Hârizm-Şâh'ın kendilerine mahsus ümidine dayanarak Tatar cihangîriyle akdetmiş oldukları akrabalık rabitaları, onları Timur'un ne taarruzlarından, ne de hükümetlerinin büsbütün inkırazından muhafaza edebildi. İhtiyatkâr olmayan Hârizm hükümdarı sefirlerinin dokunulmazlığı kaidesini ayaklar altına alarak Timur'un bir elçisini hapsedmiş olduğundan, bundan infiale kapılan Tatar İmparato-ru'nun dördüncü defa olmak üzere hücumuna mâruz ve payitahtı olan HârizmVin kuşatılmasıyla üç buçuk ay mahbus kaldı³⁶. Timur, muhasaranın uzayıp gitmesinden yorularak oğlunun kayınpederini hisarın altında bir mübâreze-i münferideye (fert ferde karşılıklı döğüşmeye) davet etti. Hârizm Şâh'ın bu sureti kabulden istinkâf göstermesi üzerine belde hücum ile ele geçirilip yağma edildi (781/1379). Meşâyih, ulemâ, san'atkârlar³⁷, erbâb-ı zanaat Timur'un doğum yeri olan Keş beldesine³⁸-ki eskiden Şehr-i Sebz nâmıyla yâd olunurdu- nakledilerek³⁹, bu münâsebetle o şehir «Kubbetü'1-İlm ve'1-Edeb» unvanını ve Tatar devletinin ikinci pâyitahtlığını kazanmış oldu.

Bu muzafferiyetleri arasında Timur üç elîm vak'aya düçâr olarak, o zamana kadar yeni memleketlerinin tanzimine yönelttiği nazar-ı dikkatini, bir müddetcik bu meşguliyetten ayırdı. Kayınpederi Emîr Musa'nın oğluna

³⁴ Şereft'd-dîn, 1, 13, 244-251.

³⁵ Kezâlik, *, 256.

³⁶ Kezâlik, & 298.

³⁷ Zanaatkâr'dan ayırmak için sanayi-i bedîa sahiplen (güzel sanatlar erbabı) hakkında kullanılmaktadır. Müt.

³⁸ Şerefü'd-dîn, s. 209. (Mütercimim ilâvesi: Timur'un doğum yeri Keş mülhakatından Hoca Ilgar fcariyyesidir. Keş Maverâü'n-nehir şehirlerinden-dir. Arabşâh, 1, s. 4)

³⁹ Timur bu şehri dikkat çekici bâzı eserler ve başlıca Ak-Saray nâmında muhteşem bir saray ve kızı Aka Beg için bir türbe ile tezyif eylemiştir. Şerefü'd-dîn, 306.

nikahlanmış olan sevgili kızı Akabeg,. büyük oğlu Cihangir, hemşiresi Turhan Hâtûn birbirini takiben vefat ettiler. Gayyûr hükümdar, en sevdiği vücûdların ebediyyen kaybolmasıyla bir müddet derin bir bezginliğe düçâr oldu. Fakat meşâyih tarafından Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerifler tilâvet olunduğu gibi bir taraftan târih ve hikâyeler okutup dinleyerek kederini gidererek yine hükümet işleriyle iştigalden geri kalmada⁴⁰.

Hârîzm'in fethiyle ahâlisinin Keş'e naklinden sonra Timur bütün dünyâya hükümrân olmak arzusunu-ki Öteden beri kurt gibi içini oyar, dururdu- izhâr etmekten çekinmedi. Ekseriya şâirin «Âsumân'da bir Huda olduğu gibi rûy-ı zemin (yeryüzü) de dahi yalnız bir sahip olmalıdır; cihanın bütün hükümetleri bir büyük hükümdarın tamâ'ını teskine kâfi değildir»⁴¹ sözünü tekrar ettiği işitilirdi. Ceyhun'un öte tarafında Tûrân iklimine mâlik olunca bu tarafında dahi İran'ı elde etmek tasavvurunda bulundu. Acem İmparatorluğunun geniş kıt'asında Cengiz Hân'ın hükümeti enkazı üzerine birçok hanedanlar teessüs eylemişti. Fars ülkesinin en doğu kıt'ası olan Horasan'ı iki pâdişâh paylaşmış idiler. Güney kısmı Kert hanedanından⁴² Gıyâsü'd-dîn Pir Ali'nin, kuzey kısmı-Cengiz Hânedânı'nın son büyük hükümdarı Ebû Saîd'in vefatından beri Horasan'da hüküm sürmekte olan-Serbedâr ailesinden Hoca Ali Müeyyed'in⁴³ idaresi altında idi. Müeyyed, Tatar fâtihine itaat etti; Timur da onu her seferinde «evâmîr-güzâr» sıfatıyla maiyyetinde bulunmak şartıyla, bir berat vererek hükümetinde bıraktı. Gıyâsü'd-din ise bilâkis kendi askerinin yirmi misli kadar bir kuvvete karşı memleketini müdâfaa kahramanlığını gösterdi; lâkin başlıca kalesi olan Fuşenc'in düşmesinden sonra payitahtı Herat şartsız teslimiyet göstererek, tamamen harâb olmaktan şu suretle kurtulabildi⁴⁴. Kert ve Gur

⁴⁰ Şerefü*d-din, 362.

⁴¹ Hangi sairin sözü olduğunu müverrih açıklamıyor; fıkra-i ulanın meali güzel alınmamış olmalıdır. (Not: Bu söz, bir şâire ait değil, eski Türk dünyâ görüşünün bir prensibi olarak kabul edilir.)

⁴² Kert hanedanı Hind'de Gazneliler'den sonra hükümet eden Gur hanedanının bir şubesi İdi. 644'de baslar ve sekizinci hükümdarıyla 805'de ortadan kalkmıştır. (Gurlular'dan Kert meliklerinin inkıraz târihi Takvi-mû't-Tevârih'de 785'dir. Müt.)

⁴³ Müeyyed'İN ikamet menkul Sebzvâr idi. Bu hanedan. 737'de zuhur ile 798' de inkıraz bulmuştur; oniki hükümdarı vardır. Takvim üt-Tevârih yıki. üç târihlerini 788 olarak gösteriyor. Müt.)

⁴⁴ Timur Herat'ı aldıktan sonra Udkud'a gitti. Bu şehirde ikameti esnasında epeyce tuhal bir vak'a olmuştur ki, garâbetiyle beraber naklini gerekli görüyoruz. Mecâzibden bir derviş Timur'un başına bir koyun göğsü atar. Timur bu cinnet eserinden Öfkelenmek söyle dursun, gelecekte Acem devletinin asırlardan beri «Asya'nın göğsü» tâbir olunan kısmına, mâlik olacağını yorumlayarak memnun olur. Şerefü'd-din, 316.

hanedanlarının iki asırda bu beldeye toplamış oldukları hazîneler⁴⁵ Keş'e nakledildiği gibi, işlemlerinin zerâfetiyle nazarları celbeden Herat kale kapısı da

götürüldü. Timur, bu kafanın diğer mevkilerini o kadar ucuz ele geçiremedi; ancak ısrarlı bir mukavemetten sonra itaat gösterdiler. Bunlardan Şetbur Hân, Kabus Hân mevkileri ve bilhassa Belh ve Kelât arasında kâin Kahkaha Kalesi-ki güya hasmın çabalamalarına karşı istihza gösterdiği için bu isimle adlandırılmıştır- müdâfaa hususunda imtiyaza mazhâr olmuşlardır. Giyâsü'd-dîn'in Nişâbur, Sebzvâr, Tûs gibi beldeleri asla mukavemet göstermeksizin teslim oldular.

İslâm meşhurlarından birçoğunun kabirleri bulunduğu için Meşhed dahi denilen Tûs, kervanların ziyâretgâh ve buluşma yeridir. (Hazret-i) Peygamberin doğrudan doğruya silsile-i nesebinden olan. Oniki İmam'ın sekizincisi İmâm Rızâ Tûs'da ârâmgüzîn (dinlenmekte) dir⁴⁶. Hârünü'r-Reşîd; şecâatiyle hilâfeti Emevîler'den alıp Abbasî hanedanına nakleden, gerek cellâd kılıcı altında ve gerek muharebe meydanlarında yarım milyon insan helak eden cengâver-i hûn-nisâr (ölüm saçan cengâver) Ebû Müslim⁴⁷; Melikşâh'ın veziri, âlim matematikçi, fars şâirlerinin en şöhretlisi, Haşîînler'in en büyüğü Hjzâmü'1-mülk, Meraga rasadhânesi-nin kurucusu meşhur hey'et-şinâs (astronomi bilgini) JNasîrü'd-dîn; Şark'-ın en büyük destan şâiri Firdevsî⁴⁸ hep Tûs'da medfûndurlar⁴⁹. Timur, Tûs'a girişinde Kbû Müslim'in kabrine doğru giderek türbenin önüne gelince atından indi. Bundan sonraki muharebeleri için kahramanın imdâd-ı rûhânîyesini kemâl-i darâatla niyaz eyledi⁵⁰. İnsan zanneder ki, kan-dökücü Ebû Müslim'in ruhu, Tatar fâtihin temennisini işitmiş-tir; çünkü bundan sonra Timur bir fenalıklar ruhunun âyinine kendisini bırakmış ve kemiklerinden yardım dilediği kanlı muharibin yoluna kÖ-rükörüne girmiş gibi görünüyor. Meşhurdur ki, Timur isyan eden Sebzvâr ahâlisini te'dîb için bunların bedenlerinden üç canlı kule bina etmek gibi zebanice bir tasavvurda

⁴⁵ Şerefü'd-din, 327.

⁴⁶ Bu târihin birinci cildinde.

⁴⁷ Me'mûn Halife zamanında, 293 safer'inde ellibir yaşında iken Horasan'ın Tûs dolaylarında bulunan Nukan kasabasında vefat eyledi. Me'mûn namazını kılarak pederi Hârünü'r-Resld'in türbesine defn etti. Hâlâ mezâr-ı pür-envârları azîm ve meşhur ziyâretgâhtır. Nuhbetü't-Tevârih'den kısaltılmıştır. Müt.

⁴⁸ Ebû 1-Ferec, s. 320.

⁴⁹ Cihân-nümâ, s. 318, 319.

⁵⁰ Şereft'd-dîn, 1, s. 329.

bulundu. İki bin insan bir korkunç âbidenin yontma taşları makamında kullanıldı. Bu bedbahtlar birbirinin üzerine konularak kalan aralıklar balçık ve kireçle dolduruldu⁵¹.

Timur, Horasan, Sîstan, Afgan memleketleri ile⁵²-meşhur kahraman Rüstem'in⁵³ hâtirasının Tatar hükümdarının tamâ'ına karşı muhafaza edememiş olduğu- Zablistan'a mâlik olur olmaz, her tarafta zafer kazanan ordularını İran aleyhine tevcih eyledi (788/1386). O zaman İran, Muzaffer⁵⁴ ve İlhan⁵⁵ ailelerinin hükmü altındaydı. Birincisi Irâk-ı Acem ile asıl Fars kıt'asında, ikincisi Irak'ı Arab ile Aze-baycan (eski Atropatante) kıt'asında saltanat sürüyorlardı. Muzaffer ailesi (Muzafferîler) hükümdarı Şâh Şücâ⁵⁶ Timur'un yaklaştığı haberini alınca, itaat alâmeti olmak üzere kıymetli hediyelerle bir sefir gönderdi⁵⁷. Timur hayırsever niyetlerini temin ile daimî bir sulh için rehin hükmünde bulunmak üzere, büyük şehzadesi müteveffa Cihangir'in oğlu Mirza Pir Muhammed için Muzaffer ailesinden bir kız istedi. Timur tarafından akrabalık teklifi pek fena bir alâmet idi; zira böyle bir tek-life mâruz olan, evveleminde istiklâini feda etmek lâzım gelirdi. Bununla beraber Şâh Şücâ muvafakat gösterdi. İlhan⁵⁸ hanedanından Şeyh Üveys Celâyîrî'nin oğlu Sultan Ahmed daha cesaretli bulunarak şiddetli bir müdâfaaya hazırlandı. Hükümet merkezi olan Sultâniye'yi tahkim et* misti; lâkin bu mevkii terke mecbur olarak evvelâ Tebriz'e, sonra Bağ-dad'a iltica etti. Fars'ın bütün kuzey eyâletleri, kısaca Mazenderân, Rey, Rüstemdâr Timur'un hükümetinin eline düştüler. Tatar cihangiri Sulta--niye'yi, Tebriz'i, Nahcevan'ı kendisine itaat ettirdikten sonra Araş nehrinin azgın sularını Culfa'da⁵⁹ geçti. Culfa muhteşem köprüsüyle meşhurdur. Bunun kemerleri

⁵¹ Şerefü'd-dîn, 367, bu menfur vahşyâne hareketi örgüye lâyık bir hareket olarak zikretmekten çekinmez. (Sa'dü'd-dîn, Şeref ü'd-dîn Ali Yezdi'nin Timur'u yalanlarla ayyuka çıkardığını ve kötülüklerini iyilik suretinde gösterdiğini söyler. Tacti't-TeYârîh, c. 1, s. 159. Müt.)

⁵² Afgan memleketi Kûh-ı Süleyman'ın eteğine kadar uzanır.

⁵³ Efsâne-nüvis bâzı müverrihler Zablistan'dan bir sadâ zuhur ile bütün bu karışıklıklardan şu sözlerle Rüstem'in ruhunu haberdâr ettiğini yazarlar: «Başını kaldır da İran'ın ne hâle geldiğini ve nihayet Tatarlar'ın kudretine mahkûm olduğunu gör.» (Şerefü'd-dîn, bâb: 14, s. 377).

⁵⁴ Muzaffer ailesi (Muzaffer iler) 733de zuhur edip 796'da yedinci rüktlm-dariyle sönmüştür.

⁵⁵ İlhanlılar 737'de zuhur ile üçüncü hükümdariyle 813'de mahvolmuştur.

⁵⁶ Hafız, Şah Şücâ'yı daima över.

⁵⁷ Bu hediyelerin içinde her biri altı re'sden mürekkep katarlarla katırlar, erguvan! bir kameriye, gânane bir çadır, en kıymetli kumaşlardan mamul büyük bir şems-i siper bulunuyordu, (Şerelü'd-dîn, s. 352.)

⁵⁸ İlhan (İl-Hân), memleketin hükümdarı demektir.

⁵⁹ Şeretü'd-dîn, s. 391. Muriye Seyahatnâmesi'nde İkinci gün vekayiinde (s. 310) Culfa, yerine Şulşa yazar. Döpreye de müracaat, c. 2, s. 203.

elliden altmış (ona) kadar yüksekliği hâvî olup, kenarları derin hendeklerle muhafaza olunmuştur⁶⁰. Osmanlı hududunun (Hammer zamanında) müstahkem beldelerinden Kars-ki istihkâmları kaya içine oyulmuştur- kürge denilen dünbelek sesleri ve Tatarlar'-ın «sürün!» (uran olmalıdır. Hazırlayan) diye çıkardıklar harb naraları üzerine kapılarını açtı⁶¹. Bütün Gürcistan ile payitahtı Tiflis itaat arz etti. Artık sefer tamam olmuştu; Timur yeni fetihlerini teşhir için büyük bir av tertibini emretti.⁶²

Timur, Karabağ'ın lâtif sahrasında muştasını kurmuştu. Gürcistan prensi oraya gelerek sadâkatine yemin etti. Bu hükümdar, unvanını, ülkesini ancak Hristiyan dininden çıkmakla ve Tatar fâtihe diğer garip şeyler arasında (Hazret-i) Davud'un kendi eliyle imâl etmiş oldu, u Kur*ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan, zırh olmak üzere rivayet olunan bir zırhı itâ etmekle muhafaza edebildi⁶³.

Bir müddettik sonra Şirvan hükümdarı itaat ederek bunun vukuu sureti Timur'un kibirine, izzet-i nefsine pek muvafık geldi. Bu prens Tatar fâtihi bizzat itaatini arz etmek ve Şark'ca pek kıymetli kabul edilen hediyelerini takdim etmek üzere gelmişti. Tâbiyyet dâiresine dâhil olan emîrin zarfâne dikkatinin eseri olmak üzere, bu hediyelerin cümlesi Tatarlar'ca mukaddes addolunan 9 adedinde idi. Dokuz kılıç, dokuz yay, dokuz çadır, dokuz kameriye, dokuz şal, dokuz parça ağır kumaş, dokuz cins at, dokuz câriye takdim ediyordu. Kölelere gelince, bunlardan sekizden ibaret olarak

⁶⁰ Şeretü'd-dln, s. 392.

⁶¹ Kezalik, * 393, 395.

⁶² Bu av şu suretle tertib olunmuştu: Tatar ordusu dâire şeklinde saflarını tertib etmişti Ortada bulunan av sürücüleri «kerke»ler geyikleri, karacaları, kurtları, arslanları hep bir noktaya sevkederlerdi. (ŞereiU'd-dln, s. 391.) (Türkçede buna «sürgün avı» tâbir olunur. Mütercim) «Narkesnin bir şeyin etrafına dâire çevirme mânâsı Lugât-ı NTe-vâiyye'nin 508'inci sahifesinde münderiçtir. Çevrilen dâire mânâsı da bundan alınmış olmalıdır. Fakat Lugât-i Nevâiyye'de «kerkesnin av sürücüleri mânâsına tesadüf olunamadı. Ona göre «Kürgâ», «Kürge», «kerranay» nev'inden bir sadâ âleti (saz), tepsi, bölme, duvar ve çadır perdesidir:

1 - «Yene kerrenay ve kürgâ oni

Kılıp aşkâre kıyamet günü»

«Yâni: Yine kerrenay ve kürge sadâsı kıyamet günü gösterdi.)

2 - «Koydı çün şeh basa tığa kâmin

Kürge içre kördi öz çâmin.»

(Yâni: Pâdişâhın kraliçesi üzerine ayak koyunca, kendi kadehini tepsi üzerinde gördü.)

3 - «Ak eviga işing rast tünğlük dağı

Bolup kürke evi körmega tün dağı.»

(Yâni: Çadırın metanetli bir kapısı ve duman çıkacak bir bacası vardı; -çadırın- duvarları kürklerle örtülü idi.) (??)

⁶³ Şereftü'd-din, s, 419.

dokuzuncusu hükümdarın kendisi idi⁶⁴. Şerefü'd-dîn, Şirvan hâkiminin bu surette bağlılık göstermesi Timur'un pek hoşuna giderek emîri iltifat ve hediyelere gark ettikten başka, Şirvan hükümetini de kendisine ihsan ettiğini söyledi.

Kudretli cihangirin darbeleri altında hiçbir şeyin kuvveti kalmıyordu. Bu âna kadar kendilerini ormanlarının, içinde, bataklıklarının arkasında serbest zannetmiş olan Gılân emirleri Timur'un huzurunda arz-ı huşu etmek üzere geldiler. Ermenistan ve Beynû'n-nehreyn (Mezopotamya) hâkimleri itaat etmeyi kibirlerine yediremedikleri cihetle, Timur bunları itaate davet etmek üzere elçiler gönderdi. O zamanlar Ermenistan Taharten isminde Erzincan'ı hükümet merkezi yapmış bir emîrin idaresi altındaydı. Beynû'n-nehreyn'de Kara-Koyunlu⁶⁵ hânedâm saltanat sürüyordu. Bu ailenin vârisi-ki Diyânbekir'de ikamet ederdi- Timur'un tehditlerine ehemmiyet vermeyerek müdâfaaya hazırlandı; ancak cihangirin muazzem kudretine karşı yalnızca mukavemete asla muktedir olamayacak derecelerde zayıf olduğundan, gösterdiği cesaretin cezası olmak üzere, Tatar askeri Muş ovasını tahrîb ettikten sonra-Ta-harten'in başlıca iki şehri olan- Ahlat ve Âdilcevaz'ı elinden aldılar. Bu vakte kadar kapılarını hiçbir fâtihe açmamış olan Van müstahkem mev-kîi, yirmi gün kahramanca müdâfaadan sonra zapt olundu. Müdâfileri-nin kolları arkalarına bağlanarak istihkâm üzerinden aşağı bırakıldılar⁶⁶. Şeddâd bin Âd tarafından yaptırıldığı hikâye olunan istihkâmlar, hâk ile yeksan edildi. Bunların metaneti o mertebede idi ki, bir tam «tümen» (tuman), yâni onbin kişi bir gedik açmak için bir gün sabahtan akşama kadar çalıştıkları halde muvaffak olamadılar⁶⁷. Van'ın düşmesi üzerine Taharten itaate karar verdi. Şu suretle amana gelmiş olduğu için Timur, devletin unvanını ve arazisini kendisine bahşetti⁶⁸.

⁶⁴ Şerefü'd-din, s. 400. (Mütercimim ilâvesi: Timur'un Şirvan üzerinden geçeceğini Şirvan hakimi Şeyh İbrahim haber alınca, vezir ve kar. ısı Ba-yezid ile istişare etti. Kadı, dağlara çekilmek reyinde bulundu. Şeyh İb-rahim «Bu, hatânın kendisidir. Ben kendimi kurtarıp da İbadullahı düşman elinde bırakırsam, Mahşer'de ne cevap veririm?» dedi. Timur için şenlikler tertib ve onun nâmına sikke bastırıp hutbe okuttuktan sonra birçok hediyelerle İstikbale çıktı. Çağataylûarca peşkeşlerin dokuz ar olması protokol icabı olduğundan Şeyh İbrahim usûle riâyet etmişti. Lâkin sekiz köle getirmiş olduğundan, Timur sebebini su&i edince dokuzuncu ola-rak kendisini gösterdi. Nazmizâde'nin Arabşah tercümesinden, hülâsa, İstanbul temsili. 1142, varak: 32)

⁶⁵ Kara-Koyunlu hânedâm 777'den 874'e kadar hükümet etmiştir.

⁶⁶ Şerefü'd-din, *. 419.

⁶⁷ Şerefü'd-dîn, s. 420; Cihânnümâ, s. 411.

⁶⁸ Şerefü'd-dîn, i. 419.

Bir müddet sonra müthiş bir felâket vukua geldi, ki Timur dahi bunda bizzat hazır idi. Muzafferiler hânedâm emiri Şâh Şücâ, vefat ederken hükümet ve ailesini Timur'un mürüvvetine terketmişti. Lâkin oğlu Zey-nelâbidîn huzuruna gelmesi için, Cihangir tarafından vuku bulan emre uymaktan istinkâf eylediği cihetle, Timur, askeriyle Fars'ın güney taraflarına yürüyerek asla mukavemet vuku bulmaksızın Irâk-ı Acem'i istilâ etti; payitaht olan İsfahan da şartsız teslimiyet gösterdi. Bu şehrin kenar bir mahallesinde Ali Kocapa isminde bîr demirci bulunuyordu ki, vatanının ecnebi boyunduruğu altına girdiğini görmekle elem duyuyordu. Kendisi gibi demirci olduğu halde dayanıklı önlüğünü hürriyet bayrağı yaparak Dahhâk'ın zulmü altında titreyen kavimleri kurtarmağa giden Gâve'yi hatırladı. Bu hâtıra Kocapâ'nın cesaretine ışık tutarak Gâ-ve'nin gösterdiği yüce himmet misâline uymağa karar verdi. Bir gece İsfahan halkını davul sesleriyle uyandırarak şehri teslim almağa gelmiş olan Tatar memurlarına karşı ihtilâle teşvik etti. Duçar olduğu hakaretlerden zâten heyecanlanmış olan halk Kocapâ'nın tesirli sözlerine kapıldılar. Herkes silâha sarıldı. Henüz az bir miktarda bulunan kale muhafızları üzerine hücum ettiler, kıtal başladı. Birdenbire vuku bulan bu ayaklanmada üç bin Tatar idam olundu. Timur hâdiseden haberdâr olunca serâpâ hiddet kesilerek şehrin tekrar zaptıyla yağma edilmesini irâde ve hazırlanmakta olan müthiş faciada askerden hiçbiri hareketsiz kalmamak için, her birinin muayyen bir miktar baş getirmesi lâzım geleceğini ilân etti. Bununla beraber şeyhlerin ve fâkihlerin ikametgâhı olan mahalle bu umûmî karardan istisna edilerek bir müfrezenin muhafazasına verildi. Meşhur âlimlerden Hâce İmâdü'd-dîn Vaiz, bir sene önce vefat etmiş olmakla beraber onun hanesinin muhafazası müfrezeyle bilhassa emredildi⁶⁹. Kandökücü cihangir vukua gelen şu korkunç katliâm esnasında bile ulemâya saygılı davranmayı unutmadı; bu hususta Teb şehrini zaptettiği zaman Pindâr'ın hanesini tahrîb ve yağmadan askerini men etmiş olan İskender'e benzemiş oluyordu. Timur'un o acımadan eser taşımayan emri tamamen icra olundu; İsfahanda dalga dalga kan-revân oldu. Askere artık insan öldürmekten nefret geldiğinden belirli miktarda teslimine mecbur oldukları başları bizzat kesmek zahmetine girmemek için, yağma ettikleri mallar mukabilinde baş alırlardı. Evvelâ bir baş yirmi «köpek»⁷⁰ satıldı; müteakiben yarım köpeke kadar indi, daha sonra hiç talep kalmadı. Bu

⁶⁹ ŞerefiTd-dîn, s. 432.

⁷⁰ Şerefü'd-din, s. 433, Üzerinde köpek resmî bulunduğu için «dinar köpeği» denilmiştir. Esasen bir Tatar sikkesi olan kopik (köpek, köpek)den ilk defa olarak, târih, bahsediyor.

katlîâmda telef olan İsfahan halkının miktarı yetmiş bini bulunduğu târihî rivayetlerdendir. Kesilen başlardan umûmî meydanların ortasında kuleler yapıldı.

Şîrâz, bu kanlı misâllerden dehşete düşerek teslim oldu (6 zilhicce 789/27 Aralık 1387). Son vak'ada gösterildiği hunharlığın uzaktan neş-reylediği dehşet neticesi olmak üzere, Timur Şîrâz'da bir alkışa nail oldu. Devlet büyükleri, eyâlet valileri, Muzafferi hanedanının şehzadeleri, Kirman ve Yezd beğleri, Lûristan atabegleri, Gergin-MÜâd⁷¹ nâmın-daki İranlı kahramanın sülâlesinden olmakla iftihar eden Lâristan hükümdarları Şîrâz'da toplandılar ve «Karacanın tahtı»⁷² denilen sarayda, Timur'un huzurunda yerlere kapandılar; bu ândan itibaren hutbe Timur nâmına okundu, cihangirin emriyle münşilerin alçaklık ve yaltaklanma hususunda birbirine rekabet ederek yazmış oldukları fetihnameler hatibler tarafından minberlerde okunmak üzere mübaşirler vasıtasıyla Semerkand'a, Hârizm beğlerine, Horasan'a, Tatar padişahının diğer memleketlerinin hepsine ulaştırıldı⁷³.

İran muharebesi esnasında Hârizm şahı isyan bayrağı açarak Tatar valilerini Kıpçak Tatarları hânı Toktamış'ın nezdine ilticaya zorlamıştı. Yeni fethedilen Fars kıt'asmda sükûn hâsıl olunca, Timur, beşinci ve son defa olmak üzere Horasan ülkesi üzerine yürüyerek payitahtın hisarlan»nı temelinden tahrib ile zeminini tarla yaptı ve bütün ahâlisini Semer-kand'a göndererek bir müddet sonra kendisi de bir zafer alayı ile Semer-kahd'a dâhil oldu.

Pîr Muhammed Mirza'nın, Mirân-şah Mirza'nın, Şahrüh Mirza'nın⁷⁴ izdivaç düğünlerini tantana ile yaptıktan sonra, Büyük Tataristan hükümdarı Toktamış'ın üzerine yürümeğe hazırlandı. Toktamış Hân on iki sene önce-o zaman Rusya'da hüküm sürmekte olan Tatar müstebidi Urus Hân'dan gördüğü taarruz ve tazyik üzerine- Timur'dan yardım istemiş ve Timur onu vukuu muhakkak bir felâketten kurtarmış ve Kıpçak tahtında bu suretle kalabilmişti⁷⁵. Toktamış ve Urus hânların ikisi de Cengiz Hân'ın oğlu Cuci sülâlesinden idiler⁷⁶. Cengiz daha hayatta iken Büyük Tataristan hükümeti Cuci'ye, Türkistan Çağatay'a, Çin ve Hitay hükümetini «Büyük Kağan»

⁷¹ Şehnâme'ye bakınız.

⁷² İhtimal ki bugünkü Kaçar sarayının bulunduğu mahalde inşâ olunmuştu.

⁷³ Şerefü'ddin, a, 436.

⁷⁴ Birincisi Timur'un torunu, diğer ikisi oğullarıdır. Mütercim.

⁷⁵ O zaman Kıpçak, yahut Tataristan-ı Kebir Kırım (Küçük Ta taratan) ile Türkistan arasındaki memleketleri içine alıyordu.

⁷⁶ Pti Dölakruva «Cuci» yerine dâima Tusi (Tuschl) yazar.

unvanıyla büyük oğlu Ögeday (Üge-dey, Oktay)'a vermişti. Timur, Belh'in zaptıyla Çağatay kıt'asına mâlik olunca, memleketin hükümetini yerli hânlardan Süyürgatmış nâmında birine bırakmıştı. Bu hân Timur nâmına icrâ-yı hükümet etmiş ve vefatında-fakat büsbütün bir unvandan ibaret olmak üzere- hükümetinin oğlu Muhammed'e intikaline Timur tarafından müsâade gösterilmiştir⁷⁷. Toktamış ise bilâkis Deşt-i Kıpçak'da hakikaten saltanat sürüyordu. Vakıa Timur'un himâyesi altındaydı; lâkin hemen hemen tamamen istiklâle mâlik idi. Bununla beraber bu himaye dahi kendisine ağır geldiğinden, silâh kuvvetiyle ondan kurtulmaya çalıştı. Kıpçak'da yaptığı muharebe hazırlıklarının ilk haberleri vâsıl olunca, Timur, birçok ihtiyat fırkaları teşkil etmek maksadıyla geniş hükümetinin her tarafına «ta-vâşî» unvânıyla asker toplamağa memur adamlar gönderdi⁷⁸. Bir taraftan da millet umûmî meclisi demek olan Kurultay'ı toplayarak (792/1399) onun vasıtasıyla her alay-beğinin, maiyyeti halkının miktarını ikmâl ve kendi tarafından iaşesini temin etmesini ilân ettirdi⁷⁹. Bu tedbir, bir taraftan devletin askerî kuvvetini artırıyor, diğer taraftan kumandanların ifrat derecedeki servetini azaltacağı için pek mühim idi ve hakikaten ümit edilen netice elde edildi.

Timur, Kurultay kurulmazdan evvelki kışı Buhara etrafındaki göllerde ve bataklıklarda kuğu kuşu avıyla geçirdi. Bundan maksadı nefsinin nazlarına hizmetle müteakip cengi unutmaktan ziyâde Cengiz hânedânı hükümdarlanın bu eski itiyâdlarını unutturmamak idi⁸⁰. İşbu av meselesi zahiren ehemmiyetsiz addolunursa da, Timur'un asla yorulmak bilmez derecedeki faaliyetine, ordusunda bedenî eğitimin devamı işindeki itinâsına, kudretli selefinin te'sis eylediği hanedan âdetlerinin ilk prensipleri olarak kabul ettiğine delâlet ettiği cihetle nazar-ı dikkate değer olmaktan uzak değildir.

Yine bu esnada Timur, yegâne kızı Sultân Baht'm ve oğulları Mîrân-şah ile Cihagîr'den torunları olan Mirza Ebûbekir ve Mirza Ömer'in evlenme şenlikleri⁸¹ yaptı⁸².

⁷⁷ Şerefü'd-dîn, 1, 3, s. 19.

⁷⁸ Şerefü'd-dîn, *, 23.

⁷⁹ Şerefü'd-dîn* s. 45. Kurultay ilkbahardan başka hiçbir vakit toplanmazdı.

⁸⁰ Cengiz Hân'ın oğulları Ögetü ve Çağatay, ikisi birlikte bir kışı geçirdikleri memleketten Semerkand'a-orduya resmi surette cÜğülmak üzere - her hafta elli deve yitkü av mahsûlü gönderirlerdi. Şeref ü'd-dîn, s. 59 ve 73.

⁸¹ Lugât-i Nevâiyye'den:

«Fettan közünün beyaz ve sevâdin körgeli Çolpanga salmadım nazar çarh vü mâhiga.» (Yâni:

Ertesi sene Ocak ayına doğru (12 safer 793/1390 Ocak ayı sonu)-Cet emirlerinden Beğ'in kızı olan sevgili zevcesi Çolpan (Sihirli yıldız demektir) dan başka harem halkını gönderdikten sonra- saray memur ve hizmetlileri ve ordusuyla beraber Sîr-Deryâ nehri üzerinde kurulmuş olan Taşkend'e gitti

Şiddetle yağmakta olan yağmur ve kar orduyu Kara-saman'da kalmağa mecbur etti. Burada Toktamış'ın elçileri yetiştiler. Sefirler Tatar usûlü gereğince Timur'un huzuruna koşarak girdiler⁸³. Ve yerlere kadar kapandıktan sonra metbûlarının bir itizâr-nâmesiyle birlikte çunkar denilen bir av kuşunu ve fevkalâde sür'atli gider dokuz atı takdim ettiler. Timur, bu itaat senbollerine rağmen-âsî emir kulunun nükteli mektubunu okuduktan sonra- elçilere, Urus Hân'ın taarruzunun darbeleri altında mahva mahkûm olduğu zaman metbûlarına vâkî olan hizmetinin ehemmiyetini hatırlattı ve himaye ettiği kişinin nimet tanımazlığını ve doğruluğa aykırı hareketini tafsil ile müstehak olduğu cezayı göreceğini söyledi. Bu korkunç tehdit ise idam hükmüne eşitti.

Ordu harekete geçerek Yesi'den, Karaçuk'dan, Sabra'dan geçtikten sonra Küçük Dağa ve Ulu Dağ'a vardı. Cihangir-şu yüksek noktadan Büyük Tataristan denilen nihayetsiz bozkırlı bir nazarda kuşatmak için- Ulu Dağ*'ın zirvesine çıktı! Gözünün önünde uzanan zümrüt misâli dalga dalga halıçeyi hayranlık dolu bakışlarla seyretmekte iken, askerleri oraya getirdikleri taşlarla bu unutulmaz seferin hâtırasını muhafaza etmek üzere bir kule inşa ettiler⁸⁴.

Yiyecek hususunda azlık görüldüğünden Timur, buna bir çâre olmak üzere, bir umûmî av irâde ve buna bütün ordu iştirak eyledi. Ondan sonra askerine bir geçit resmi icra ettirdi. Başında yakutlarla süslü bir sarık, elinde öküz kafası şeklinde bir gürz bulunduğu halde namütenahi alaylarının cephelerinden geçti; böyle bir gürz taşımak eski İran hükümdarlarından kalmış bir âdettir ki, Feridun'un bu silâh ile müsâl-lâh bulunduğunu hatırlatır. Tatar ordularının geçit resminde cârî kaideye uygun olarak emirler atlarının dizginini ellerinde tutarak diz üstü çöktüler, alışılmış niyazlarına sitayiş ve tebrik cümle-i mürettebeli ka-. nştırarak yer öptüler.

Fettan gözünün âkını karasını görelî ne yıldıza, ne feleğin çarkına, ne aya bakmadım.)

⁸² Şerefü'd-dîn, 3, bâb: 7, s. 62 ve bâb: 8, s. 65.

⁸³ Kezâlik, bâb: 10, s. 84.

⁸⁴ Bu kulenin Üzerine Timur'un oraya vusulü senesinin ay ve günü oyul-mustu. Şerefü'd-dJn, 3, bâb: 10, s. 81.

Timur, şu suretle oğullarının, torunlarının, diğer emirlerinin bağlılık ve temennilerini kabulden ve kumanda ettikleri «tümenlerin, «hezar»lamn, «sad»lann⁸⁵ hareketlerinin güzelliğinden ve intizamlarından dolayı onları tebrikten sonra, ordunun pişdârlığı⁸⁶ kumandanlığını torunu Mirza Muhammed'e verdi ve şu vazifede en ziyâde faaliyet ve en ziyâde sür*atin mutlak surette gerekli olduğunu beyân ile bu yolda hareket etmesini tenbih etti.

Pişdar kanlı bir cenge girişti; bu da bir umûmî muharebenin başlangıcı oldu. Bu çarpışmada Timur'un en mahir kumandanlarından dördü-ki Er-melik, Ramazan Hoca, Erlat, Ayku Timur'dur- telef olduysa da muzafferiyet cihangirin askerlerinde kaldı. Timur, gelecekte daha mühim neticelere delâlet eden bu ilk muzafferiyetteh mnmûniyet ve iftihar duyarak askerî reislerini hediyelere ve taltiflere gark etti ve bunlardan birçoğuna «Tarhan» unvanını verdi⁸⁷. Bu unvan, onu taşıyan kimsenin gündüzün her zamanında hükümdar huzuruna dâhil olabilmesine hak verirdi. Sadrâzam Hala Cıgay muharebede vefat ettiğinden memuriyeti, unvanları oğluna tevcih edildi ve saltanatın büyük mührü ve hükümdarın kitabet dâiresine mahsus «pervane mührü» de tevdî edildi⁸⁸.

Altı gün sonra, o zamana kadar yağmurlu olan hava açıldı. Timur, bütün kuvvetiyle düşman üzerine hücumla hazırlandı (15 recep 793/ 5 temmuz 1390). Askerin alışlageldiği gibi tertibine, yâni sağ cenah, sol cenah, merkez olarak üzere taksimine mukabil-biri diğerinin ihtiyat kuvveti olmak üzere-Timur bu defa ordusunu yedi firkaya ayırdı.⁸⁹ Bütün tedârikler tamamlandığı sırada şerefli Seyyid Bereket-ki Timur'un gelecekte şân'a nail olacağını ilk haber veren zâttır- ordunun önünde baş açık yere kapanarak

⁸⁵ «T0mex» on bin, «hezar» bin, «sad» yüz kişilik fırka ve müfrezelerdir. Şe-reü'd-dln, 1, 3, bâib: 2, s. 86.

⁸⁶ Moğolca «manglay». Bak. Şereft'd-dîn, 1, 3, bâb: 12, s. 91.

⁸⁷ Bu tarhanlar Bizans'da dahi «tarhaniş» unvanıyla görülürler. Tarhanlar bizzat hükümdarın yapabileceği herşeyi yapmakta serbest idiler, bundan dolayı hükümdar ne kızar, ne de onları te'dibe kalkıştırdı.

⁸⁸ Pervane mührü, pervane sekimde bir küçük mühürdür. Bununla mühürlenmiş olan kitabet dâiresi emirlerine de «pervane» adı verilir. (Pervane, kelebek; hükm-1 sahî ve fermân-ı pâdişâhi'ye dahi deolur. Bürhân'dan. s. 152. Mütercim)

⁸⁹ «Çünkü yedi rakamı bâzı esrarı hâvi ve mukaddes addolunmuştur. Ancak bu ilim, ulûm-ı hafiden olduğu cihetle bundan sarfı- nazar ederiz.» (Şerefü'd-dîn, kitap: 3, bâb: 14, s. 111). Timur gençliğinde çöllerde dolaştığı zamanlar dâima yanında yedi sâdik arkadaş bulundururdu ki, bu da yedi- kamına muhabbetini gösterdiğini Gibbons, aşağıdaki ifâdeyle beyân eder: «I le wended in the desert with his wife and seven companions».

inâyet-i tlâhî'ye istirhamım dile getiren bir duâ okudu; düşman üzerine bir avuç toz atarak yüksek sesle «Onların yüzleri mağlûbiyet utancından böylece karacaktır» dedi. Ondan sonra Timur'a hitaben «Şimdi istediğin yere git; her yerde gâlib olacaksın» sözlerini söyledi. Bu dakikada bir «Sürün!» velvesi-hücum emrini ver inekte olan- trampet seslerini bastırdı. Timur'un askerinin savlet ve şiddetine hiçbir şey mukavemet edemedi. Toktamış korkuya kapılarak-pek" çoğu Cengiz Hân neslinden olan-kumandanlarıyla birlikte firar etti. Galip, her fırkada on süvariden yedisini düşmanın takibine memur etti⁹⁰. Kendisi de maiyyet-i mahsûs&ı için ayırmış olduğu askerlerle düşmanın arkasından gitti. Volga nehri kenarlarında Or-tepe sahrasında durarak, orada emsali görülmemiş bir ihtişamla çadır kurdu. Kutru üç fer-senk⁹¹ plan ordugâhı sırma çiçeklerle müzeyyen kıymetli kumaşlardan yapılmış bir perde ile çevrilmişti⁹². Birçok hayvanât ve esirler-ki ganimetin kıymetli kısmını teşkil ederdi- Volga sahillerinden ve adalarından Tatar şehinşâhımın ordugâhına getirilmişti. Kızların en güzelleri Timur'un haremine alınarak diğerleri emirlere dağıtıldı. Güzellikleri bakışları üzerine çeken beş bin genç çocuk, sarayın dahilî hizmetlerine tahsis edildi. Ondan sonra Timur bir şenlik yaptı ki, Tûrân târihinin kaydettiği şenliklerin en güzelidir⁹³. Cihangir, Büyük Tataristan hükümdarları tahtına oturmuş olduğu halde, harem en güzel kadınlarıyla çevrilmişti. Binlerce zafer şarkıları (Rehâvî), binlerce aşk şarkıları (uşşak) fasılasız birbirini takip ediyordu. Mûsikî-şinâslar hayâl ve hünerde birbiriyle rekabet ile muzaffer kahramanın şerefine irticalen şarkılar tertib ediyorlardı⁹⁴. Elmaslar ile süslenmiş altın tabaklar içinde, en güzel kızlar, en güzel delikanlılar vasıtasıyla en zevk verici yiyecekler sunuluyordu. Sözün kısası göz kamaştırıcı bir manzara ki, ihtişamı bir Asya fâtihinin târihinde bile hayret uyandırıyor, Timur, bundan sonraki kışı da (793) Semerkand'da mütemâdi şenliklerle geçirdi. Lâkin 794 (1391) baharının başlarında Fars ülkesindeki cevelânlarını (gezintilerini) yenilemek üzere muharebeye

⁹⁰ Bu hesapça bütün süvari fırkalarının onda yedisi demektir.

⁹¹ «Fersenik» üç mil miktarı mesafeye denir. Her mâl dört bin endaze olduğundan bir fersank 12.000 endaze'dir. Her endaze-birbirine eklene dört parmağın genişliği miktarı - altı kabze'dan ibarettir. Bürh&n'dan, s 439. (Arapçası: Fersah. Müt.)

⁹² Şerefü'd-dîn, 1, 3, blb: 14, s. 124.

⁹³ Şenlik, Volga kenarlarında Cengiz Hân-zâde Cuci hükümetinin merkezi olan mahfilde İcra olundu.

⁹⁴ Bu şenl'k münasebetiyle tertib olunan şarkılardan biri «Fetihnam -1 Kıpçak» unvanında İdi. Şerefü'd-dîn, 3, bâb:14, s. 127.

başladı ve bu defa tam beş sene süren korkunç ve kanlı bir cenkten sonra silâhını bii aktı. Bu sırada vuku bulmuş olan Mazenderân fethi; Âmul, Saru, Mahan-sar şehirlerinin kahramanâne müdâfaaları ve fedaî, yahut haşîşî takımının kamilen idâmıyla şöhret bulmuştur. Hulâgû'nun bütün kaleleri tahribinden beri bu haşîşîler o memlekette kalmış ve Timur ordusundan birçok reislere, hançerleri altında hayatlarını terk ettirmişlerdi. Timur ordusunda şu kumandan oğlunun, bu kumandan da babasının intikamını almak isterdi. Bundan dolayı bu kudurmuş canavarların imhası içindeki siyâsî sebeplere şahsî hisler de katılarak, haşîşîlerin bütün azaları Amul'de mahvedildiler. Kalem, bu müthiş katliâmı tasvirden çekinir. Bundan bahseden İran tarihçisi bile, hikâyesinden nefret göstererek cihangirin ölmesinin pek müthiş olduğunu, târihin hâtırasını, ebedîleştirdiği mezbaha misilli safhalar içinde hiçbirinin Amul şehrini kana boğan katliâma kıyâs olunamayacağını beyân etmekle iktifa eder⁹⁵.

Timur, İran'ın kuzeyinden Luristan ve Huzistan gibi güney vilâyetlerine asker sevk ederek kendisi de-şimdiye kadar bazı şehirlerinde Muzaffer hanedanından altı emîrin asayiş içinde hüküm sürmelerine müsâade göstermiş olduğu- Fars kıt'asına gitti. Huzistan'dan çıkarak Hezar-Dârâ Tepeleri boğazından Fars'a girerek derhal, teslim alınamaz sayılan Sefîd kalesini muhasara altına aldı; etrafındaki kayaları kazma darbeleriyle kırarak kaleye kadar bir yol açtırmak suretiyle, bunun da zaptına muvaffak oldu⁹⁶. Şu birinci muvaffakiyetten sonra Timur yolunu değiştirdi. Asya'nın dört cennetinden biri olan Şabvân⁹⁷ ovasından geçerek, Muzaffer ailesinden olup da bu hanedanın diğer beş emîri elindeki mahalleri zaptetmiş bulunan Şâh Mansur ile karşılaşmak üzere hareket etti. Vukua gelen muharebede Tatar fâtihî hasmının kılıcı altına düşecek derecede bir tehlikeye uğramakla beraber galebe etti. Onyediy yaşındaki torunu Şâhruh Mirza, Şâh Mansur'a yetişerek yere düşürdü; ve başını keserek «Bütün düşmanlarının başı böylece atının ayaklarına yüz sürsün!»⁹⁸ mûtâd tabiriyle, Timur'un ayakları

⁹⁵ ŞerefÜ'd-dîn, 1, 3, bâb: 19, s. 153.

⁹⁶ ŞerefÜ'd-dîn, 1, 3, bâb: 24, s. 189.

⁹⁷ Mirsüdü'l-İttılâ'da Şabvân yoktur. Buna, yakın djört isim var ki, birincisi, Merv'e beş fersah mesafede bir kariye olan Şabraban'dır; İkincisi, Şirvan'a üç günlük mesafede Derbend mülhakatından bir belde oUn Şab-ran'dır; üçüncüsü, Hûzistan'da Sûs ile Tayb arasında kâin bir kasabanın İsmi olan Şabrazandır; dördüncüsü de Şabranc'dır ki, Merv'e Üç fersah mesafede, çöl içinde bir köydür. Müverrihin Şabvân yazması sehv olacaktır. (Mütercim).

⁹⁸ İran'da karşılama merasiminde hâlâ bu tabir kullanılır; atların ayak' altına şerbeti© dolu testiler atılarak böyle söylenir. (Murlye'ye müracaat; Birinci Merhale; s- 76 ve 98).

dibine koydu. Tatar şe-hi'nşâhı, oğullarını, torunlarını kucaklayarak-Moğol kaidesi gereğince dokuz defa alınlarını yere sürdükten sonra diz üstünde kendisine bir altın kadeh takdim eden- emirlerinin tebriklerini kabul etti⁹⁹.

Bu muharebe henüz sona ermişti ki, Tatar askerinin arkasında yeni bir Acem ordusu görüldü. Lâkin bunlar ric'ate mecbur olarak Şerh kalesi üzerine çekildiler.

Timur, bunu takiben muzafferâne bir şekilde Şîrâz'a girdi¹⁰⁰. Şâh Mansur'un hazîneleri müsadere edilerek emirlere dağıtıldı. Belde ahâlisi ise büyük bir meblâğ mukabilinde hayatlarını kurtarabildiler. Muzaffer hanedanı emirleri esir ve daha sonra idam edildiler. Yalnız akrabaları ta-rafından gözleri çıkarılmış iki emîr idamdan istisna edilerek, müsterihâ-ne vakit geçirmek üzere Semerkand'a gidebildiler¹⁰¹. Âlimler ve san'-atkârlar Rûknâbâd kenarlarından Ceyhun sahillerine naklolundular. Nihayet, îran hükümeti-eskiden Tataristan'm büyük hânı Kubilây'm kardeşi Hulâgû Hân'ın¹⁰² devraldığı surette- Timur'un oğlu Mîrân-Şâh'a verildi. Timur'un buna dâir verdiği berât, Moğol padişahlarının usûlüne uygun olarak, imza yerine cihangirin mürekkebe batırılmış el nişanesini hâvi idi¹⁰³.

Tatar ordusu Fars kıt'asını terk ile batıya yöneldi. Kürdistan'ı istilâ ve bir tarafından Öbür tarafına giderek İlhanlı ailesinden Sultân Ah-med Celâyîri'nin ikâmetgâhı olan Bağdad'a kadar vâsıl oldu. İskender'in Dârâ'ya galebe ile İran hükümetini ele geçirdiği mevki olan Arbelâ'dan uzak olmayan Ak-bulak şehrinde iken, Bağdad hâkimi tarafından sefaret vazifesiyle gönderilen Bağdad müftüsü meşhur fakîh Nûrû'd-dîn Abdurrahmân.Esferâyînî orduya gelerek Timur'un huzuruna kabul edildi. Bu sefir, Timur'a metbûunun bağlılıklarını teminle, hediyelerini takdime memur idi. Hediyeler hepsi dokuz olmak üzere hayvanât ve kıymetdâr eşyadan mürekkep olarak, bunların içinde bilhassa geyikler, parslar, altın eğerli asil Arab atları nazar-ı dikkatleri celbediyordu. Bununla beraber sefir, metbûunun, ismine sikke darbettirip hutbe okutmak gibi saltanat hukukundan vazgeçmiş olduğunu onun nâmına beyân etmeye izni

⁹⁹ Şereft't-d-dîn, 3, 25, s. 198.

¹⁰⁰ Şîrâz'ın dokuz katpısı vardı. Tâtdh diyor k', Timur bunlardan sekizini kapattırdı. Yalnız, üzerine sancağını; çafctird'i dokuzuncusunu açık bıraktı. Bu sancak hakkında şurasını söylemek lâzım gelir ki, Timur, bir at kuyruğundan ibaret olan âdi sancaklardan mâada, işbu ik'nd İran seferi için üzerlerinde süvari resmi bulunan başka sancaklar yaptırmıştı.

¹⁰¹ Şerefü'd-dîn, 3, bab: 28, s. 206,

¹⁰² Şerefü'd-dln, bâb: 28.

¹⁰³ Kezâlik, bâb: 23, s. 206.

bulunmadığından, Timur, Nûrû*d-dîn*in ilmî şöhretine binâen şahsına âit olarak son derecede hürmet göstermekle beraber¹⁰⁴ CelâyîrTnin ta'zîm ve muhabbetine dâir teminâtına pek de ehemmiyet atfetmedi. Sefîr'e müphem bir cevap ile izin verdi ve Sultân'ı-kendi niyetlerinden haberdâr olmazdan Önce-^ çabucak ikametgâhında ele geçirmek ümidiyle, adım adım takip ederek, elçinin arkasından gitti. Hakikaten Ahmed Ce-lâyîrî, henüz Dicle üzerindeki köprüyü yıkmış ve nehirde seyreden gemileri batırmış idi ki, Timur Bağdad hisarları gönünde göründü. Bağdad asla mukavemet eseri göstermeksizin cihangire kapılarını açtı. Sultân'm «Şems» adı verilen bir kadırgası sehinşâhî nehrin karşı yakasına nakle hizmet etti; süvârî suyu yüzerek geçti. Timur, seçkin süvârî alaylarının başında-Fırat'a doğru kaçmakta olan- Sultân Ahmed'i takip etti. Ker-belâ sahrasında hasmına yetiştiği zaman, maiyyetinden ancak asıl atlan okadar sür'atli bir gidişe mukavemet edebilmiş olan kırkbeş emîr bulunuyordu. Ahmed Celâyîrî'nin kuvveti daha çok olmakla beraber Timur üç defa hücum ederek galebe etti. Bununla beraber Sultân, zevcelerini ve oğlunu, Timur'un kudretli pençesine bırakarak firara muvaffak oldu¹⁰⁵. Bağdad'm sanatkâr ve âlimleri Hârizm ve Şîrâzd'a olduğu gibi Semerkand'a gönderildiler. Mûsikî nazariyesi üzerine bir kitabı olan meşhur Hoca Abdülkaadir (Merâgî bunların arasında idi. Bağdad'm zaptı haberi bütün Asya'da fetih-nâmelerle ilân edildi.

Timur iki ay Bağdad'da günlerini geçirdi. Bu sırada, son sefer esnasında ordusuna girmiş olan bazı suistimâllerin ortadan kaldırılmasıyla uğraştı. Askerin ahlâkına sirayet etmiş olan intizamsızlığı ve bunların sefahatine son vermek için Bağçlad'da bulunan şarabın tamâmım Dicle'ye attırdı¹⁰⁶.

Bu şehirde ikameti esnasında Mısır ve Suriye hükümdarı Sultân Ber-kuk'a ulemâdan Şeyh Sâve'yi elçi gönderdi. Ona elçisiyle ulaştırdığı mektupta, Cengiz Hân -sülâlesinin ellerinde harâb olmak üzere olan devleti kurtarmak için Hak tarafından gönderilmiş olduğunu beyân ederek, elçiler vasıtasıyla dostâna münâsebetlerde bulunmak ve gerek Mısır ve Suriye memleketlerine, gerek kendi memleketlerine ticâret serbestisi ile hâsıl olacak yeni saadet vesileleri vermek istediğini iş'âr ediyordu¹⁰⁷.

Bağdad'm zaptı Timur tarafından asla büyük bir çabaya ihtiyaç gös-

¹⁰⁴ Şerefü'd-din, 3, bâb: 19, s. 220.

¹⁰⁵ Şerefü'd-din, bâb: 30, s. 233.

¹⁰⁶ Şerefü'd-din, 3, bâb: 31, s. 238.

¹⁰⁷ Kezâl'k, bâb: 32, s. 240.

termemişti. Lâkin Beynü'n-nehrey'n (Mezopotamya) kıt'asının diğer müs-tahkem mevkipleri böyle olmadı. İstihkâmlarının metanetinden dolayı, o zaman kale muhasaralarında kullanılan harb makinalarının¹⁰⁸ cümlesine mukavemet göstermiş olmakla meşhur olan Tekrit; Nemrud tarafından inşâ edilmiş ve ehl-i İslâm'ın itikadına göre (Hazret-i) İbrahim'in içine atıldığı fırın ile şöhrat bulmuş olan Ruha yahut Edessa (Urfa)¹⁰⁹; yalnız bir tarafından içine girmek kaabil olan ve surlarının içindeki bereketli bir menbâ sayesinde dâima su ihtiyâcı bertaraf edilen Hasankeyf (Hısnı-Keyfâ); Ortuk (Artuk) hanedanından Sultân İsbâ'ya tâbi Mardin, Tatar fâtihin hücumlarına hep mukavemet ettiler. Timur, bu şehirlerden senelik bir vergi vaadiyle¹¹⁰ ve takdim edilen hediyelerle iktifaya mecbur oldu.

Bu beklenmeyen mukavemetle oğlu Ömer Şeyh'in¹¹¹ vefatından duyduğu kederi ancak Şahrüh Mirza'dan bir torununun-ki istikbalde hey'et ilminde (astronomi'de) şöhrat kazanacak olan Uluğ Beğ'dir- dünyâya gelmesi¹¹² ortadan kaldıracaktı. Müteakiben yine bütün gayretini toplayarak Mardin duvarları altında uğradığı mahcubiyete mukabil tazminat olmak üzere yeni fetihler plânladı. Diyârbekir'in idare merkezi Âmid hücum ile zapt ve yağma edildi; hattâ kaya içinde yontulmuş olan istihkâmlarının metaneti Tatarların her türlü gayretlerine mukavemet etmemiş olsaydı, kale hâk ile yeksan edilecekti. Asker bunun ancak mazgal deliklerim yıkabildi¹¹³. Timur, Yûnus ve Circîs peygamberlerin kabirlerini ziyaret ile üzerlerine birer kubbe inşâ olunmak üzere yirmi bin köpek îtâ ve her geçtiği yerde fukaraya çok sadakalar dağıttı¹¹⁴.

Timur'un ilim ve dîne şu saygısı-ki vahşiyâne zulmü ve kendisini dâima huzursuz eden kan susuzluğu ile garip bir tezat teşkil eder- hakikaten bir Asya fâtihi timsâli olan bu cengâverin başlıca tabîi vasıflarından biridir.

Mezopotamya ve Kürdistan'in- fethini müteakip Gürcistan ve Ermenistan zaptolundu. Timur Alancuk kalesinin elde edilmesiyle muharebeye başladı. Bu memleketin hâkimi olan Kara-Koyunlu hanedanından Kara Yusuf Tatar ordusunun yaklaştığını işitince kaçtı. Birçok Türkmen beğlerinin ikametgâhı

¹⁰⁸ gereiü'd-dln, s. 241.

¹⁰⁹ Şerefü'd-dln, 3, bâb: 35, s. 265.

¹¹⁰ Kezâlik, bâb: 37, s. 275.

¹¹¹ Kezâlik, s. 268,

¹¹² Kezâlik, bâb: 40, s. 284.

¹¹³ Kezâlik, bâb: 41, s. 289.

¹¹⁴ Kezâlik, bâb: 35, s. 262.

olan Ahlat¹¹⁵ çevresindeki sahrada, Timur'a itaat arz etmek üzere gelmiş olan Âdilcevaz¹¹⁶ beğleriyle Taharten, sadâkatlerine yemîn ettiler. Taharten Osmanlılar'ın komşuluğundan dolayı payitahtı olan Erzincan'ı kaybetmekten haklı olarak endîşe etmekte olmasıyla, Timur, bu belmeyi bütün hâkimiyet haklarıyla Taharten'e verdi. Bu beği ülkesinde bıraktığını bildiren ve cihangirin kırmızı mürekkebe batırılmış el nişanesini hâvi olan berât ile birlikte, incilerle müzeyyen bir tâc da îtâ olundu¹¹⁷.

Bu protokollerden sonra Timur Mingöl, yahut Bingöl Dağları¹¹⁸ üzerinde Şâhruh'un ikinci oğlu şehzade İbrahim'in doğumu ve Gürcistan'daki yeni muzafferiyeti şenliklerini yaptı. Tatar şehinşâhı, bu şaşaalı şenlikte-başında imâme-i şâhî, elinde gürz- tahta oturmuş olarak hazır bulunuyordu.¹¹⁹ Etrafında haremın güzelleri saf saf dizilmişlerdi; sağ tarafta muganniler, solda mutribler (saz çalanlar); dokuz sü-vârî çavuş bu merasime nezâret ediyorlardı. Sakiler davetlilere billur kâseler, altın kadehler içinde Şîrâz'm al ve Lübnan'ın¹²⁰ sarı şaraplarından takdim ediyorlardı. Bunu müteakip yeni doğan çocuğun (yâni torununun) dâye ve lalası tarafından ziyafetler çeiûldi ki, bunlar da evvelkilerden az parlak değildi; o surette ki, üç hafta müddetle, mücâdele fikirleri, bu "şen-şakrak ziyafetlerin raks ve âhenkleri sadâsı içinde kaybolmuştu¹²¹.

Bununla beraber Timur, Gürcistan fethini eksik bıraktığını unutmadığı cihetle, yine ordusunu harekete geçirdi. Muharebeye başlanır başUn-maz Toktamış kumandasında bir Tatar ordusunun Kafkas Dağları'nın, Şirvan'da kâin ve «Timür-kapı» (Demirkapı) nâmıyla isimlendirilen boğazlarından geçerek, ellerinde kılıç ve ateş, bu eyâletten, cevelân etmekte olduklarını haber aldı. Bu haberi getiren Özbekler'e «Avı biz gidip aramaktan ise kendi ayağıyla gelerek tuzağımıza düşmesi daha âlâdır; ihtiyar bir süğlün doğan'dan korkmaz, çekirge, kanatlan kan rengine girecek kadar büyüdüğü

¹¹⁵ Bu eski şehrin tarihi hakkında Sen Marten'in «Hâtîrât-ı Târihi çye ve Cogrâfiyye»sine; Evliya Çelebi'ye, Arş ile Küriyer'in «MuhîtÜ'l-tlân»una müracâat.

¹¹⁶ Şerefü'd-din, 3, bâb: 43, s. 296.

¹¹⁷ Kezâlifc, bâb: 45, s. 314.

¹¹⁸ Birçok nehirlerin, bilhassa Fırat'ın menfoâları bu dağdadır. Cih&n-nfimâ, s. 425, Mak Kineir'in Hatıratı, s. 8. (Min., «bîn» lâfzının Azerice telâffuzudur. Mütercim.)

¹¹⁹ Piti Dölakruva, Timur'un başında tâc bulunduğunu yazarsa da, tâc «imâme-i şâhî» (hükümdarlık sorgucu) tabiriyle ter* cüme olunmalıdır. Çünkü zikri geçtiği veçhile, Şark'da saltanat tacı yoktur.

¹²⁰ Şerefü'd-dîn'e müracaat, 3, s, 325.

¹²¹ Kezâllk, 8. 326.

zaman kendisini yutmak isteyen serçeye vurur durur»¹²² dedi. Kıpçak hükümdarının tehditkâr vaziyetlerinden asla telâş etmeyerek kış ordugâhını Mahmudâbâd sahrasına kurdu. Lâkin bütün ordunun en vazih ve belîğ müzâkere aracısı olan Şemsü'd-dîn el-Melâgî'yi Toktamış'a bir mektup götürmeğe memur etti. Bu mektupta ya sulh, yahut harb teklif ediyordu. Toktamış etrafındaki nedimler ve âlimlerden kötü nasihatlerden dolayı Timur'un sulh isteyen tekliflerini reddetti, bir müddet ara verilmiş olan çatışma, evvelkinden daha ziyâde şiddetle başladı. Bu defa muharebe Hazar Denizi'nin batı sahillerinde vuku buldu. Hatırlardadır ki, Kıpçak hükümdarıyla ilk cenk bu denizin doğu tarafındaki kıt*ada olmuştu. Toktamış'ın saltanatına son veren kat'î bir muharebede (22 cemâdiyyülâhîrî 797/1394)¹²³ Terek sahillerinde zuhura geldi. Timur, askerini hasmının üzerine sevketmezden önce önünden geçirerek her neferin kılıcı, mızrağı, yayı, zırhı, gürzü, ağları¹²⁴ mevcut bulunduğuna emîn olmak için bütün taburları büyük bir dikkatle muayene etti.¹²⁵ Bu muayeneden sonra yirmi yedi mümtaz süvari alayının basma geçerek bizzat düşmanın karşılanmasına çıktı; düşman saflarını yerinden oynattı. Nihayet firara mecbur ederek tâ Volga sahillerine kadar takip etti. Toktamış Ağlan ve noyanları ile birlikte, daha evvelce o sahile yetişmiş ve nehri geçmişti¹²⁶. Galip, Turatu ismindeki nehir geçidine kadar beklemedi ve orada hasmının Kıpçak tahtından indirildiğini ilân ile. emir-güzan sıfatıyla muhâribleri meyânmda bulunan Urus Hân-zâde Ağlan Kuruçak'ı ona halef olmak üzere tâyin etti. Yeni memleketinde hükümet etmesinin alâmeti olmak üzere Urus Hân-zâde'ye hil'at giydirerek ve beline altın kemer kuşatarak Özbkler'den mürekkep bir muhafız kuvvetiyle Volga'nın Öte tarafına gönderdi¹²⁷. Kendisi de evvelâ Volga'yı, sonra Don ile DinyeperM geçerek ve kuzeye yönelerek Büyük ve Küçük Rusya'yı tahrîb etti ve Moskova'yı¹²⁸ yağmaladı¹²⁹. Bu şehirden aldığı büyük ganimetler başlıca altın, gümüş külçelerinden, samur, kakum, Sibirya

¹²² Şerefü'd-dîn, «. 332.

¹²³ Timur, bu defa da ordusunu yedi saf üzerine tertîb etmişti.

¹²⁴ Ağlar düşmanı canlı olarak ele geçirmek için kullanılırdı.

¹²⁵ Şerefü'd-dîn, kitap: 3, bâb: 53, s. 346. Herodot, Yedinci kitabın sekizinci sahifesinde şöyle yazar: «Cum hoste congedi-entes injiciunt eas restes in summo habentes laqueos, qui quum ad equum aut hominem adepti sunt, eum ad se tra-hunt.»

¹²⁶ Tatarlar'da «Ağlan» (Oğlan) hükümdarın evlâdına, «Noyan» ecnebî prenslerine verilen isimlerdir. (Ecnebî değil, hükümdar olmayan prenslere mahsus olsa gerekir. Mütercim).

¹²⁷ Şerefü'd-dîn, 1, 3, bab: 54, s. 355.

¹²⁸ Kezâlik, 363. Mîrhond ile ondan naklen Prîce, Chronologica! relrosyect., c. 1, 3, s. 198.

¹²⁹ Havla, tavus, polad, Şerefü'd-dîn, 1, s. 372.

sincabı, vaşak, kırmızı ve mavi tilki, beyaz ayı kürklerinden mürekkep idi. Tatar ordusunun bir fırkası memleketin güney kısımlarını Azof ve Kuban'a kadar dolaştı; oradan müstahkem kalelerini¹³⁰ ele geçirmek üzere Gürcistan'a geçti. Volsa'-nm denize karıştığı yerde kâin Ejderhan ve memleketin içerlerinde, Volga üzerinde bulunup da o zaman Kıpçak memleketlerinin payitahtı olan¹³¹ yakılarak ahâlîsi esîr edildi. Terek nehri üzerinde vâkî başka oir Tatar beldesi olan Macar dahî yağma edildi.¹³² Timur Dinyeper ile Voğa nehirleri Azof ve Hazar Denizleri arasındaki bölgeleri şu su-retle harâb etmekte iken, oğlu Muhammed Mirza Acem körfezindeki kara memleketlerini ve Hürmüz ülkesini pençesine geçiriyordu. Nihayet beş sene devam eden muharebeler ve fetihlerden sonra Timur bol miktarda ganimet ve arkasında bir orduluk esîr ile payitahtına girdi. Zevceleri olan imparatoriçeler, prensesler, oğullarının haremeleri Ceyhun kenarlarında yollarını gözlüyorlardı. Hükümdârâne hoşgeldin tebriki hakkında tatbik edilen eski bir kaideye uygun olarak Tatar Şehinşâhı'nın vusulünde, başı üzerine altın paralar ve kıymetli mücevherler serptikleri gibi, Kendisine de hediye olarak kıymetli eğerler vurulmuş bin at ve bin katır takdim ettiler. Timur evvelâ babası Taragay ile oğlu Cihangir'in ve bâzı evliyanın kabirlerini ziyaret için doğum yeri olan Keş şehrine gitti. Bu ziyaret münâsebetiyle fıkârâya pek çok sadaka verdi ve ganimetlerinin bir kısmını âlimlere ve hafızlara dağıttı. Ertesi sene (799/1396) baharının ilk günlerinde doğduğu yeri süsleyen «Ak-saray» nâmınJaki muhteşem binadan çıkarak zafer alayıyla Semerkand'a girdi ve «Bağ-ı fii-hişt» nâmıyla isimlendirilmiş

¹³⁰ Volga Üzerinde Kıpçak payitahtı olan Saray şehri, Ceyhun'un öte tarafında ve Nahşeb yakınında yine Saray isimindeki belde ile Kırım'daki Saray şehrinin arasında idi. (Şerefü'd-dîn, 7, 381, 385.)

¹³¹ Şâh-nâme nakleder ki, eski b)r zamanda Gestasb âtesgedeleii ziyarete geldikçe Azerbaycan muğları (atesperestleri) onun başına altın ve gümüş serperlerdi.

¹³² Macar (Madjar) ve Terek kavimlerinin, Macarlar ve Türklerle hiçbir münâsebeti yoktur. Ancak Irak-ı Arâb'da diğer bir Macar kavmi vardır ki, Macarlar'ın aslıyla iştigâl eden müelliflerce pek az malûmdur. Teofilakt (Theophylacte) İkinci Kitabın 17. babında bunlardan bahs eder. Mak Kheir'in Seyahatnamesinin 425. sh. nde beyân ettiği bu Macarlar'dır. Macarlar'ın aslına dâir tetkiklerde bulunan Dankovszky, Teofi-lakt'ın «Mazaru» yahut «Mazari» dediği kavimler Macarlarla aslen birbirlerine yabancıdır. Dankovszky, Misis civarındaki Macarlar (bugünkü Matras) Kasrı'yla Azerbaycan daki - Macar Kasrı'nı karıştırıyor. Teofilakt'ın Macarlar'ı Hun-Za-varlar (Huns-Zavares), yahut Şark müverrihlerinin tâbiri , veçhile (Hunşvarlar» ve Bizans müelliflerinin «Hun-Sabır» (Huns-Sabires) dedikleri olacaktır. Çünkü Teofilakt'ın Macar dediği mevkiden pek uzak olmayan bir mahalde Sabırlar'ın , (Prof t. Kafesoğlu'na göre Sabarlar' olacaktır. Hazırlayan) şehri Vendosavirev bulunuyor. «Rabıta» demek olan «bend» farsça kelimesiyle (Almanca: Band) «sed, istihkâm» demek olan ve yukarıda zikredilen «Vendosavirev» Sabirlerin bir 'd yahut bir istihkâmından başka birşey değildir.

olan dârü's-safâsına indi. Uzun yorgunluğunu defettikten sonra, boş vakitlerini o kadar mühim olmayan hususlara hasr ile payitahtında baştanbaşa yarı şeffaf Tebriz mermerlerinden yeni bir saray inşâ etti¹³³. Duvarlarına nakışlarla ziynet verilen bu şaşaalı binayı Timur, Mîrân-Şâh'm oğlu olan torunu Beg-İsâ'ya verdi. «Bağ-ı Bihîşt»i de zevcesi Tuman Ağa'ya bağışlamıştı. Ondan sonra nazar-ı dikkatini kamilen hükümet işlerine atfetti. Vefatından sonra oğullarının rekabet hırsının memleketlerinde dâhili muharebelere yol açabileceğinden korktuğu için, o zamana kadar Horasan hükümdarlığını kendisinin tam hoşnûdluğunu celbedecek surette idare etmiş olan oğlu Şâhruh Mirza'ya-mevkii itibariyle devletin merkezi olmak için en münâsip gördüğü- bu mıntıkanın saltanatını vermeğe karar verdi. Şâh-ruh'u herhalde yeterli miktarda kuvvet kullanabilmeğe muktedir bir hâle getirmek için Fîrûzkûn ve Rey şehirleriyle birlikte Sîstân ve Mâzen-derân'ı Horasan'a ilhak ederek, bu oğlunu müstakil padişah olmak üzere ilân etti¹³⁴. Evvelce diğer oğulları Mîrân-şâh'a Hulâgû'nun hükümetini, yâni eski Medi (Medya) ile eski Beynü'n-nehryen (Mezopotamya) ülkelerini ve Şeyh Ömer'e asıl Fars denilen ülkeyi o suretle vermişti. Fethettiği memleketleri şu suretle çocukları arasında taksim etmesiyle biri doğuda Horasan'da, bir diğeri batıda Irak'da, üçüncüsü kuzeyde Azerbaycan'da, dördüncüsü güneyde Fars'da saltanat ediyorlardı. Timur'un maksadı-siyâseti, bilhassa, fethettiği memleketleri hanedanının azaları arasında taksim ve ecnebi hanedanlarını akrabalık alâkala-riyla bağlamaktan ibaret olan Cengiz Hân' modeline uygunluk gösterdi?

Timur, Semerkand'a dönüşünde şu akrabalık kazanmak kaidelerini bir daha te'yîd için kız torunu Begizî (Pakize?) Sultân'ın İskender Mirza ile, kendisinin de-altmış üç yaşında olmak ve sekiz meşru zevcesi bulunmakla beraber-Moğol Ağlanı Hızır Hoca'nın¹³⁵ kızı Tevekkül Hânım ile izdivacı törenlerini icra etti. Dâima şâhâne semâhet gösterdiği cihetle, bu zevcesine Semerkand'ın en güzel bahçesini bahşetti; payitahtında en son inşâ ettirmiş olduğu bu ravzaya «Dil-gûşâ» nâmına vermişti.¹³⁶

¹³³ Şerefü'd-din, 3, 410.

¹³⁴ Kezâlik, 3, bâb: 67, s. 411.

¹³⁵ Şerefü'd-din, 3, bâb: 28, s. 212,

¹³⁶ Timur'un sekiz kadını toplamış olması rivayeti cây-ı nazardır, çünkü dörtten ziyâdesi için, ser'î ni^â-h kaabil olamazdı. (Mütercim).

Şerefü'd-din'in (kitap: 3, bâb: 20, s. 425) beyân ettiğine göre, Tevekkül Hânım, Timur'un dokuzuncu zevcesi idi. Birincisi Belh Emîri Hüseyin'in kardeşi Turhan Hâtûn (1, bâb: 7, s. 48); ikincisi Saray Melik ki eskiden Hüseyin'in haremde sevgililerinden bulunduğu halde bir

Tevekkül Hânım gayet câzibedâr olmakla beraber, ihtiyar cengâvere bütün dünyâyâ hâkim olmak maksadını unutturamadı. Fetih iptilâsı, Timur'u zaptetmişti; bu fikir kendisinde o kadar kuvvetli idi ki, hiç bir ân terketmezdi. Düğün hazırlıkları sırasında bile yeni bir seferin her türlü tedâriklerini icra ederdi. Zifaf odasından çıkar çıkmaz münbit Hindistan arazîsini istilâ için bir ordu topladı. Dikkate sezadır ki bütün Asya büyük fâtihterinin mesaîlerinin gayesi olmak üzere bu zengin ülkeyi fethetmek tasavvurunda bulundular. Cengiz ancak hududuna kadar varabildi. Yalnız Sebük-Tekin'in oğlu Mahmûd (Sultân Mahmûd-ı Gazne-vî) bu ülkeyi istilâ edebildi. İndüs ve Ganj nehirleri arasındaki memleketlerin son pâdişâhı Fîrûz Şâh'ın vefatında saltanat dâvasında bulunanlar arasında ortaya çıkan ayrılık ve Hindistan'ı tahrîb eden dâhili muharebeler yeni bir gasba vesile olarak Timur'u çoktan beri ihtiraslı bir şekilde istediği bu kıt'anın fethine teşvik etti. Moğol, Tatar, Kıpçak, Cet, Kalmuk, Fars Arab, hattâ Keşmir¹³⁷ ümerâ ve hükümdarlarının Timur'u vâkî olan teşebbüsünden dolayı tebrik için bu münâsebetle göndermiş oldukları sefirler o zaman Tatar Cihangîri'nin nâmının âleme saldıgı dehşetin derecesini gösterirler.

Hicret'in dokuzuncu asrının ilk günlerinde (9 Eylül 1398) idi ki Timur, İndüs (Sind) nehri kenarlarında, Hârizm Şahı Celâlü'd-dîn Men-gübirtî'nin-Cengiz Hân tarafından takip edilmesiyle- nehri yüzerek geçtiği ve Moğol Fâtihi'nin tahrîb edici istilâsının yolunda durarak g*»ri döndüğü mevkie vâsıl oldu¹³⁸. Burada sefirlere müsâade vererek ordusunun İndüs nehrinden geçişinde-ki Cengiz Hân buna teşebbüs etmemişti- gördüklerini metbûlanna anlatmalarını tavsiye etti. İskender gibi Pencâh'ın beş kolunu ve Makedonya Kralı'nın-istilâ hududunun sonunu göstermek üzere- sahilinde mâbedler yaptırdığı İfâsis nehrini geçti. Tatar Şehinşâhı, bu hududdan dahî geçerek bir vakitler Sultân Mdh-mûd'un ikametgâhı olan Delhi üzerine yürüdü. Henüz umûmî bir muharebe vuku bulmadığı halde ekserisi mecûsî

müddet sonra Timur'un eline düşerek onun sevgilisi olmuştur; üçüncüsü, Toğa Turhan (1, bâb: 26, s. 193) ki, Saray Melik ile beraber Timur tarafından esir edilmiştir; dördüncüsü, Dilşâd Ağa'dir ki, İslâm'ın cevaz verdiği meşru zevcelerinin sonuncusudur (2, bâb: 15, s. 256); beşincisi, Emir Musa'nın km Tuman-Ağa'dır (2, bâb: 26, s. 298); altıncısı, Çolpan Melek Ağa'dır ki, Timur'un baş sevgilisidir (3, bâb: 10, s. 74); yedincisi bir ikinci Dilşâd Ağa'dır (3, bâb: 66, s. 267); sekizincisi, Sultân Baht Begüm (3, bâb: 65, s. 304 / ve bâb: 17, 3. 137); dokuzuncusu Tevekkül Hânım ki Moğol cinsindedir (3, bâb: 70, s. 425).

¹³⁷ Şereiü'd-din, 1, 4, bâb: 6, s. "30.

¹³⁸ Şerefü'd-din, 1, 4, bâb: 8, s. 45. Gibbous 65. bâb'in 340. sahlfesinde ordunun doksan iki fırkasına Cenâb-ı Hakk'ın doksaniki ismi verildiğini beyân etmekle aldanıyor. Huda mefhûmunu beyân için doksan dokuz isim (Esmâ-i Hüsnâ) vardır ve «Allah», yuzüncütsüdür.

ve ateşperest olmak üzere ordunun arkasında yüzbin esir bulunuyordu¹³⁹. Kumandanlar, bu kadar çok esirin hemen vukuu melhuz kesin bir muharebenin neticesini tehlikeye düşürebileceğini hatırlattıklarından Timur, bunların hepsinin idam edilmeleri için gaddârâne emrini verdi. Bu kararın mutazamm olduğu zulmü şiddetlendirmek için, zabitlerin ve neferlerin esirlerini kendi elleriyle öldürmelerini istedi; bu emre itaat etmeyenler idam ile ceza göreceklere ve gerek malları, gerek zevceleri onları haber verenlere verilecekti. Bir saatten az müddet içinde Moğol askerinin kılıçları altında yüzbin mâsûm telef oldu. Ulemâdan, ahlâkının düzgünlüğü ile ve Herkes hakkında hayırhâhlığı ile tanınmış olan Nasîrü'd-dîn Umur-ki hayvanların kanının dökülmesini haksızlık saydığı cihetle bir kuzuyu bile kesmek istemezdi- irâdeye itaat etmeyenler hakkındaki cezaya çarptırılmamak için elindeki Hind esirlerinden onbeşini boğazlamağa mecbur oldu¹⁴⁰. Kandökücü tabiatlı Cihangiri her seferinde takip etmekte olan müneccim ve kâhinler bu münâsebetle ilk defa olmak üzere nücûmun kendilerine pek müsâid görünmemekte olduklarını beyân eylediler. Timur ise ne sevinç ve keder, ne saadet ve felâket yıldızların hükmüne tabî değil, ancak semavî cisimlerin ve insanların halıkı olan Allah'ın takdirine bağlı bulunduğunu ve yıldızların vaziyetlerine ve burçların durumlarına asla ehemmiyet vermeyip lâzım gelen tedbirleri hakkıyla ikmâl ettikten sonra tasavvurlarının icrasında bir ân bile gecikmeyeceğini beyân ile, onların gâibden verdikleri haberleri istihkar etti. Müneccimlerin keşiflerini reddettikten sonra tefeül (hayır falı) için Kur'âa-ı Kerîm'i açtı. Zafer ve fetih vaadedilen bir âyet-i kerîmeye tesadüf otti. Hakîkaten Kur'ân'ın işaret ettiği hüküm husule geldi. Hind ordusu tamamen hezimete uğrayarak Tatar Şehinşâhı Delhi'ye muzaffer bir şekilde girdi. Şehir yağma edilerek ahâlîsi- hiçbir suretle, galibe mu-ksvemete cür'et etmemiş olmalarıyla beraber- hiç merhamet gösterilmeyerek katliâma düçâr oldular¹⁴¹. İlk kıtalden kurtulabilen mecû-sîler payitahtlarının şu herc-ü mercini görünce, kederin verdiği cesaretle harekete geçerek yıkılmış mâbedlerinin aevli enkazını kendi elleriyle kendi hanelerine koyarak aevlenen ikametgâhlarının içinde ölümlerini beklediler¹⁴². Mirte şehri¹⁴³ de daha az fecî olmayan bir hâle

¹³⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 18, s. 89.

¹⁴⁰ Şerefü'd-dîn, 1, 4, bab: 18, s. 90.

¹⁴¹ Böyle kan dökmenin, böyle felâketin hiçbir misli isitilmemiştir. Şereftü eldin, bâb: 20, s. 112.

¹⁴² Şerefü'd-dîn, 4, s. 110.

¹⁴³ Kezâlik, &. 117.

giriftar oldu: Bütün sakinleri insafsızca boğazlandı. Kadınlar ve çocuklar esir edildi; bu mıntıkanın en müstahkem kalelerinden biri olan o mevki-ki Hindistan büyük hükümdarı Turme-Şîrîn zaptına muvaffak olamamıştı- yerle bir oldu. Timur askerinin eline geçen Delhi ganimetleri hadsiz ve hesapsızdı. Başlıca altın ve gümüşten, her nevî mücevherattan, muhteşem taçlardan, Golikond elmaslarıyla murassa kemerlerden, Bedehşan yakutlarından, Seylân safirlerinden meydana geliyordu. Külliyetli bir miktarda filler, devler galiplerin eline geçti. Esirlere gelince her nefer en azından yüzellisine, her serseri yağmager yirmiden ziyâdesine mâlikti¹⁴⁴. Timur'un Acem, Medî, Ermenistan hükümdarlarına ve Küçük Asya hududundaki beğlere gönderdiği fetihnamelerle birlikte on saf fil yola çıkarıldı¹⁴⁵. Binlerce san'atkâr ve zanaatkar-ki bunlar arasında birçok taş yontucuları ve duvarcılar da bulunuyordu- hâtıralara yadigâr kalacak şu seferin mes'ûdülukla netîcelenmesm-den dolayı Semerkand'da inşâsını adanmış oldukları Câmî-i Kebîrin inşâatında istihdam edilmeleri için Moğol beğlerine, Moğol kumandanlarına tevzî olundu. Bu âbidenin inşâsında kullanılmak üzere oyma nakışlarla nakışlanmış birçok taşlar, birçok Hind ilâhları tasvirleri Moğol payitahtına nakledildi. Timur bu hususta kendisinden evvelki fâtiplerin izlerine uymakla yetiniyordu. Ondan evvel Kambîz (Keykâvus) Istahr-ı Fars'ın muhteşem mabedini ve ondan daha süslü olan Istahr Sarayı'nı inşâ ettirmek için İran'a Mısır mimarları göndermişti¹⁴⁶. Hindistan fâtihi Sultân Mahmud da ibâdet etmek üzere girecekleri zaman mü'min-lerin ayakları altında kalmak için Gazne Câmii'nin eşîğine Sumnat İbadethanesi ma'bûdunun heykelini döşetmişti.¹⁴⁷

Timur bedbaht Hindliler'i Ganj menbâlanna kadar takip etti. Gayet büyük

¹⁴⁴ Kezâlik, s. 111.

¹⁴⁵ Kezâlik, b. 106.

¹⁴⁶ Diodor Sikolos, 1, 1,

¹⁴⁷ Şerefü'd-dîn, 1, 4, bâb: 25. Bu sanemin ağırlığı yüz libreden fazla idi. (Eski bir libre, yarım kg. tutardı, lâkin bu sanem elli kg. çok; ağır birşey olacaktır. Mütercim)

Mîrhond ve Lârî, 1801 senesinde Clark ile «Zil-Hicr» nâm mevkide (Mısır'da) Sais harabelerini ziyaret ettiğim sırada, caminin bir kademesi renk itibariyle diğerlerine benzemesinden dolayı nazar-ı dikkatimi celbetti. Mahmûd-ı Gaznevî'nin bir Hind sanemini camiin eşîği olarak istimal etmiş olduğunu derhal hatırıma getirerek, nazar-ı dikkatimi celbeden'taşı çevirmek için bir miktar akçe mukabilinde imamdan ruhsat aldım ve öteki tarafta İzis (Isis)'in heykelini gördüm. Nü sahiline nakletmek üzere heykelin pazarlığına giriştim. Ancak henüz bedelini kararlaştırdığımız sırada -bu aralık harabelerin diğer bir tarafını muayene etmekte olan- Clark koşarak gelip bizi oraya getiren sandalın kendisinin olduğu cihetle, heykelin de kendisinin malı olduğunu iddia etti. Heykeli sahilde bırakmamak için Clark'a terkettim. Şimdi bu heykel, Kembriç Üniversitesi kütüphanesini süslemektedir.

kaya yığıntılarından müteşekkil olan Kehmûl Boğazı'na vardığında Mukaddes Nehir âbidlerini vahşiyâne taassubuna kurbân ederek, nehrin suları Tatar Cihangirinin emri üzerine kan dalgalarına tahavvül etti¹⁴⁸. Arslan, pars, gergedan, mavi geyik, yabanî tavus, papağan avı için tertiplenen büyük bir av Timur tarafından bu kadar faydalı bir neticeye ulaştırılan harbi tamamlamış oldu. Böyle avlar eski âdetler ikti-zâsinca seferlerin başlangıcında olmak lâzım gelirken, Timur hitâmında icra ederek eski kaideyi değiştirmiş oldu. Cihangir, Keşmir'in yeşil ve lâtif vadilerine ulaştıktan sonra, Semerkand'a dönerek, putperestler aleyhinde bu kanlı muharebenin hâtirasını haleflerine nakletmek için yukarıda bahsettiğimiz ulu Câmi'in Hindistan ve İran san'atkârları marifetiyle inşâatına başladı¹⁴⁹. Tatar Şehinşâhının Hindistan'ı fethine yalnız bir sene yetmişti (801/ 1399). Yine o sene Sivas Hâkimi Kadı Burhânü'd-dîn ile Mısır Sultânı Berkuk'un vefatları, Timur'un doymak bilmeyen hırsına yeni fetih'ere teşebbüs için bir fırsat oldu. Bu defa Asya'nın batısında Pont (Trabzon) dan Suriye'ye kadar uzanan mıntıkaya gözlerini çevirerek, ber-mûtâd, pek kalabalık bir ordu ile hareket etti. Şu başladığı sefer, bundan evvelde İran'da vuku bulan iki muharebesi gibi, yedi sene sürecekti. Vahşî Cihangirin, tamahkârlık sâiklerinden başka yokluğunda oğullarının muhtelif hükümetlerinde ortaya çıkan intizamsızlıklar ve Azerbaycan ile Fars kıt'asında meydana gelen tefrika, memleketlerinin batı cihetlerinde kendisinin bulunmasını ve gözükmesini icâb ettiriyordu. Azerbaycan'da bu intizamsızlıkların sebebi Mîran-Şâh'ın sefahati idi; her nevi suiistimalleri ve bâzı müverrihlere göre bir defa attan.düşmesi düşünme melekesini zedelemiş idi. Çalgıcılarla, sarhoşlarla çevrili olan Mîran-Şâh vezirlerini ve zevcesi Hân-zâde'yi her ân öldürmekle tehdîd ederdi. Timur tarafından tardedildiği halde tekrar avdet edebilmiş olan Ahmed Celâ-yîri'nin elinde bulunan Bağdâd'a karşı vuku bulan mecnûnâne teşebbüsleri birkaç defalar hükümetinin haysiyesini, hattâ varlığını tehlikeye düşürmüştü. Fars mıntıkasında dahî Pîr Muhammed, biraderi Rüstem'i ve devletin diğer birçok büyüklerini zehirledi. Bu kadar kötülükler ve cinayetler şiddetli bir cezayı gerektiriyordu. Bununla beraber zalimane ahlâkının şiddetine evlâdı için bir baba müsamahası ilâve etmiş olan Timur, oğullarından ziyâde dâima etrafında bulunan şahıslara kabahat bulurdu. Onun fikrinde şehzadeleri

¹⁴⁸ Şerefü'd-dîn, bâ.b: 25, s. 130. (Timur'un her tarafta gösterdiği hunharlığa nazaran Hindistan'daki katliamında, taassub saikası aramak lazım gelmez. Mütercim.)

¹⁴⁹ Şerefü'd-dîn, 4, bâb: 24, s. 179.

sefahate sevkeden bu hâin müşavirler idi; binâenaleyh şiddeti hep onları hedef tuttu. Kumandanlarından birkaçını¹⁵⁰ -geniş selâhiyetlerle-suiistimallerin vuku bulduğu yer olan eyâletlerde intizâmın iadesine memur etti. Mîran-Şâh'ın nedimleri, bilhassa çalgıcılar hapse atıldı. Islâha memur olan vezirlerin cezalarına çarpılanlardan bin de o zamanın en parlak ve mümtaz fikir sahiplerinden olan şâir Muhammed Kûhistânî idi¹⁵¹. Şîraz Hâkimini cinayete sevketmiş olan zehircilerin-ki en çoğu Tacik¹⁵² kabilesine mensup İranlılar idi- başlan kesildi.

Timur, Semerkand hükümetini torunu Muhammed Sultan'a¹⁵³ ve Endikân (Endican?) hükümetini diğer torunlarından Şehzade İskender'e tevdi ettikten sonra, Keş'den, Tirmiz'den, Belh'den geçerek Herat'a yöneldi. Geçtiği şehirlerin hepsinde büyük şeyhlerin türbelerini¹⁵⁴ ziyaret ve inâyet-i âsumânîyi celbiçin çok miktarda sadaka tevzî etti. Duası makbul olarak lûtf-ı Rabbânî'ye mazhar olduğuna itikâd ediyordu; çünkü yolda birkaç düşman hükümdarın vefatını ve civardaki memleketlerde karışıklıklar çıktığını haber aldı. Timur'un Tokatmış (Toktamış)'in tahtına oturttuğu Tatar beğlerinden Timur Kutluk Ağlan velinimeti aleyhine isyan etmiş idi. Çin padişahı putperest Tonguz Han ve Cetler üzerine hâkim Moğol beğlerinden Hızır Hoca Ağlan, Sivas hâkimi Kadı Burhânü'd-dîn ve Mısır Sultam Berkuk ile hemen hepsi aynı zamanda terk-i hayât ederek, bu suretle şu hükümdarların memleketlerinde Timur'un tasavvurlarına kolaylık sağlamaması mümkün olmayan kaşık-lıklar doğmuş idi. Tatar Şehinşâh'ını bu hükümetlerin zaptına teşvik eden şey, en ziyâde vefat eden hükümdarlann haleflerinin zaafı idi ki, dahilî ihtilâller ile bir kat daha artıyordu¹⁵⁵. Timur'un torunlarından, büyükbabasının Endigân hükümetini uhdesine devretmiş olduğu İskender Mirza-ki henüz onbeş yaşında bir çocuktu- Hızır Hoca'nın vefatıyla Cet hükümetinde ortaya çıkan karışıklıklardan istifâde için acele etti. Ordusunu Türkistan'ın payitahtı olan

¹⁵⁰ Emir Süleyman Azerbaycan'a (Şerefü'd-dîn, 5, bâib: 2, s. 199) ve Emir Allah-dâd Farsîstân'a gönderildi (Kezalik, bâb: 7, s. 332.)

¹⁵¹ Belagat-i İrânîyye Târihine müracaat, s. 223.

¹⁵² Şerefü'd-dîn, kitap: 5, bâb: 7, s. 235. Şimdiki Tacikler, yâni ilk Farslılar, Herodot'un (Yedinci kitap, s. 66) beyân ettiği «Dadiki»dir ki «Tuçen» (Teutschen) yahut «Deutschen»den başka birşey değildir. Bu iki kelime «Toton», yahut Alman demektir.

¹⁵³ Şerefü'd-din, 5, bâb: 2, s. 20 ve 201.

¹⁵⁴ Keş'de Şeyh gemsü'd-din Kilâr'ın, Tirmiz'de Hâee (Hoca) Muhammed Ali'nin, Belh'de Hoca ökkâş (Ukkâş)'ın, Herat'da Müftî Anmed Câmî'nin, türbesini, şerefü'd-dîn, 1, 5, bâb: 3, s. 201-204.

¹⁵⁵ Şerefü'd-dîA, 5, bâb: 4, s. 212.

Hoten şehrine¹⁵⁶ sevkede-rek, oradan da Kâşgar'a gitti ve kışı bu memlekette geçirdi. Kâşgar*da askerine biraz istirahat vermekle beraber muzafferiyet hediyesi olmak üzere en güzel Moğol kızlarından dokuzunu büyük babasına yolladı ve onu parlak fetihlerinden haberdâr etti. Semerkand Hâkimi bulunan yeğenin& dahî dokuz kız göndermişti; lâkin Semerkand Hâkimi genç şehzadenin-kendisinin yardımları olmaksızın- nail olduğu sâni çekemediğinden hediye¹⁵⁷ kabul etmeyerek iade etti.

Timur'un torunu muzaffer silâhını Türkistan'a ulaştırmakta iken, Tatar Şehinşâhı da Hazar Denizi'nin batı sahilinde geniş ve lâtif Karabağ sahrasında kışlamakta idi. Bununla beraber bu mecburî duraklamanın müsâid olduğu istirahat zamanını güzel mevsimlerin girişinde takip edeceği istilâ hareketinin hattını tasavvur ve düşünmeye sarf ederdi. Gürcistan Hâkimi Melik Gürgin¹⁵⁸ ecnebi boyunduruğundan kurtulmak için sabredemediğinden Timur'un hükümeti aleyhine isyan etmişti. Şehkişâh, muharebeye azimet emrini vermezden evvel, ordusunun reislerini kurultay şeklinde toplayarak, evvelâ âsî üzerine gidilmeğe karar verildi. İlk harb tezahürlerinin vukuunda Şirvan Hâkimi Şeyh İbrâhîm ve Seki Hâkimi Seyyîd Ahmed sâdik emîr-güzârları sıfatıyla Timur'un huzuruna gelerek yer öptüler. Timur bunları hil'atlerle şereflendirerek¹⁵⁹ iade etti; Erzincan Hâkimi Taharten¹⁶⁰-ki Cihangire kıymetli hediyeler¹⁶¹ takdim ediyordu- Şirvan ve Seki Hâkimleri gibi Timur'un huzurunda tevazu arz ederek itaatinin mükâfatı olmak üzere hükümetinde resmen bırakıldı. Timur-devletin emîrgüzârı bir hâkim sıfatına delâlet eden:- at kuyruklu (tuğlu) sancak ile iki tabl'¹⁶² hürmet ve muhabbetinin nişanesi olmak üzere Taharten'e kendi eliyle verdi. Melik Gürgin (Giorgi) ise bil'akis kendisini dağlarının mağaralarında taarruz edilemez gördüğünden» Timur'un bütün tehditlerine mukavemetle, nezdi-ne iltica eden Bağdâd Hâkimi Celâyîrî'nin oğlunu teslim etmekten ısrarla imtina etti. Melik Gürgin'i girilmesi mümkün olmayan ric'at mahallinden çıkarmak için Hindistan'ın muazzam dağlarını

¹⁵⁶ Şerefü'd-dîn, 1, s. 219 ve Cihan-nfima, s. 367; Hoten şehri sâkinlerinin cömertliği v« Türkistan'dan geçen nehirlerdeki akıfç ile meşhurdur.

¹⁵⁷ Şerefü'd-dîn, 1, s. 220.

¹⁵⁸ İslâm Ansk. göre bu zâtın adj «Giorgi VII» dir (Hazırlayan).

¹⁵⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 5, s. 222.

¹⁶⁰ Halkondil «Arksani»; Dukas «Ars:nga» yazıyor,

¹⁶¹ Bu hediyeler ber-mu'tâd .dokuz çeğit eşyadan mürekkep olarak herbirin-den dokuz tane var İdi. Taharten de Timur'un huzurunda dokuz defa yer öptü.

¹⁶² Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 8, s. 240.

geçtiği zaman kullandığı tedbire başvurdu. O zaman, askerlerini-yüzelli (on) uzunluğunda iplere bağlı- büyük sepetler içine koydurarak hareketli makaralar vasıtasıyla tepeden tepeye ve nihayet en sarp dağların eteklerine indirmeyi düşünmüştü. Keşmir vadisine vâsıl olmazdan önce kendisi de, bu tehlikeli seyyahatı beş defa icra etmişti¹⁶³. Ancak bu sepetleri kullanmak ve öyle havada bir kademedden bir kademeye geçmek Gürcistan'da daha müşkil idi. Mağaralarında kendilerine istihkâm yapmış düşmanlanna hücum için Timur'un askerleri büsbütün dik kayalardan o girilmesi imkânsız sığınakların girişlerine kadar inmişlerdi. Havada yükseldikçe Gürcistan Hâkiminin askeri üzerine yağmur gibi ok atarlar ve bunların miktarları azalmasıyla saflarının kesafeti zail olunca korkuya kapılmış hasımlarının ortasında sepetlerinden çıkarak hücum ederlerdi. Karanlık ve derin mağaralara giremedikleri zaman içine ateş atarak insan, yiyecek, silâh, hâsıl her ne varsa alevlere yem ederlerdi¹⁶⁴.

Gürcüler mağaralarından çıkarılınca istihkâmlarında kendilerini daha az emniyet içinde gördüler. Bu istihkâmlardan onbeşi ve memleketin payitahtı olan Tiflis şehri Timur'un pençesine düştü¹⁶⁵. Cihangir Kafkas Dağları'na "dönerken yedi kale daha zaptederek, onlar da yerle yeksan edildi ve sakinleri kılıçtan geçirildi¹⁶⁶.

Timur Asya'nın kuzeyini tahrîb etmekte iken Bağdad'ın bir hıyanetle teslim oluvermesine ramak kalmıştı. İlhan Ahmed Celâyîrî, Şehinşâh'-m birinci gelişinde Bağdad'dan kaçtıktan sonra Mısır Sultân'ı Berkuk'a iltica etmişti. Timur'un Hindistan seferi esnasında ikametgâhına döndü. Ahmed Celâyîrî ikinci defa olarak saltanata mâlik olunca yalnız-Timur'un Diyâribekr emaretinden tard ettiği- Kara-Koyunlu Hanedanından Türkmen Beği Kara Yusufu değil, Kûhistâfî Hâkimiyle metbûu olan Şehinşâh'a karşı isyan etmiş olan Şirvan Hâkimi'ni de memleketine kabul etmişti. Şirvan Hâkimi, isyanının maksadına ulaşmak için bir hiyle olsun yahut mühim bir hizmet gösterilmesiyle Timur'un teveccühünü iadeyi arzu etsin, veya ki müstakil bir emaret te'sîsi şeklinde gizli bir ümîdde bulunsun. İlhan'ın emirlerini büyük paralar¹⁶⁷ dağıtmak suretiyle iğfal ve Bağdad'ı Timur'un askerine teslim

¹⁶³ Gibbons, 1, 65, c. 6, s. 340.

¹⁶⁴ Şeref u'd-dîn.5, bâ.t>: 8, s. 242.

¹⁶⁵ Kez&lik, a, 243.

¹⁶⁶ Kez&lik, bâb: 12, s. 252.

¹⁶⁷ Zabıtlere onarbin duka ve hattâ içlerinden bâzılarına. Üçyüzbin duka vermiş idi. (Bu miktarlarda yanlışlık olacaktır. Timur tarafından gönderilmiş farz olursa da hesaba sığmaz. Mütercim)

etmeğe îknâ etti. Ne çâre ki mütteliklerin isimleri yazılı olan defter-ki başlarında Celâyî-rfnin ihtiyar sütünnesi Vefa Hâtun'un ismi bulunuyordu-Şirvan Hâ-kimi'nin yazıcısı tarafından yapılmış bir hatâ ile Bağdâd Hâkimi'nin eline düştü. Şirvan Hâkimi ile beraber suçlanan veya onunla birlik olduğu zannedilen ikibin zabıt cellâda teslim olunarak, Vefa Hâtûn da yastıklar arasında boğuldu. Celâyîrî, hareminden birçok kadınları, sarayından birçok memurları kendi eliyle öldürerek cesedlerini Dicle'ye attırdı. İntikam hırsına sükûn geldikten sonra yalnız altı sâdik hizmetkârıy-la gizlice sarayından çıkarak Bağdad'ın civarındaki Kara Yusuf'un memleketlerine gitti ve kendi payitahtını yağma ettirmek vaadiyle maiyyetine aldığı Diyârbekir askeriyle döndü. Fakat Gürcistan seferinden dönmekte olan Timur, Burhânü'd-dîn'in asıl kaatillerinden değil, memleketin sakinlerinden intikam almak maksadıyla Sivas üzerine yürüdüğü zaman, Ahmed Celâyîrî ile Kara Yusuf-Mısır'a kadar gitmek niyetiyle- Suriye'ye müteveccihen kaçtılar. Haleb'e vardıklarında Sultân Berkuk tarafından vâlî bulunan Timur-daş¹⁶⁸ bunları yollarında devamdan silâhla men' ettiğinden, ikisi de Yıldırım Bâyezid'e sığındılar, işte Osmanlı Pâdişahı'nın mülteci hükümdarlara gösterdiği şu misafirperverlik ile Timur'un az önce Taharten'e verdiği Erzincan'ın Osmanlılar tarafından zaptı, Sultân Bâyezid'in korkunç Tatar Şehinşâhı'yle kanlı çengine sebep olmuştur.

Sultân Bâyezid tarafından Sivas ve Erzincan'ın zaptını, Tokat ve Si-nop'un ele geçirilmesiyle birlikte evvelce yazmış olduğumuz cihetle, şimdi bu şehirlerden birincisinin hâkimi olan baba, oğul iki Burhânü'd-dîn hakkında birkaç söz ile iktifa edeceğiz.

Ahmed Burhânü'd-dîn¹⁶⁹ Kayseri Hâkimi tarafından kadı tâyin edilmişti. Bu hâkimin vefatı üzerine Burhânü'd-dîn ile kumandanları memleketini paylaştılar. Emîr Hacı-Geldi Tokat'a, Şeyh Mecîd Amasya hükümetini istilâ ve Burhânü'd-dîn Sivas'da hükümdarlığını ilân ettiler¹⁷⁰. Ahmed Burhânü'd-dîn ve oğlu Ebû'l-Abbâs-ki Osmanlıların taretmiş olodukları Germiyân ve

¹⁶⁸ Şereft'd-dîn, 5, bâb: 7, * 233. <Tünur-daş> bu isimdeki Osmanlı beğler-beği ile karıştırılmamalıdır.

Birinci cildde ve burada bâzı müverrihlerin imlâsına imtisâlen (eski harflerle) «Timur-daş» (Demirtaş) yazılmış ise de «Timur-taş» doğrusudur. Filvaki, Edirne'de bir köy isminin «Demirdeş» telâffuz olduğu sonradan hâtıra gelmiştir. «Taş» ve «deş», «arkadaş», «nâmdaş» («adaş»), «bektaş» kelimelerinde dahî görülür. Şu halde «Timurtaş», bir demire, bir kılıca mensup ve tabî demek olsa gerektir.

¹⁶⁹ Franze's de Amasya Beği, yâni Burhânü'd-dîn «Dİnos» (1, 25), Menteşe Beği «Maedes», Teke Beği «Teni» şeklinde isimlendirilmiştir.

¹⁷⁰ Arabşâh'a müracaat. (Arapça metnin 4. ve 5. sahîfeleri).

Menteşe beğlerinin oğullarını kabul etmiş olmalarından dolayı o zaman Bâyezid ile harb hâlinde idiler- başka bir düşmanla da uğraşmağa mecburiyet gördüler. Bu diğer hasım vakıa Osmanlılar kadar kuvvetli değil ise de, onlar kadar tehlikeli olan Ak-Koyunlu aşiretinden-bu isimdeki hanedanın müessisi- Kara Yu-luk¹⁷¹ idi. Bununla Kara-Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf un arasında akrabalık rabitası olduğu halde daha kuvvetli bir rabita, yâni menfaat Kara Yuluk'a bağlıyordu. Timur'un Küçük Asya'ya ilk istilâsında Ak-Koyunlu hükümdarı Tatarlar'a kılavuzluk etmişti¹⁷². Yine şahsî menfaatlerinin şevkiyle, Moğollar'm arkasından, kendisine karabeti olan Kara Yusufun ve Mısır Sultânı'nın askerleriyle muharebe ettiği gibi, Fbûl-Abbâs'ı esîr ve sonra idam etti¹⁷³. Sivas ahâlîsi, beğlerinin şu felâketli neticelerini haber alınca Bâyezid'e itaat etmeleriyle, Pâdişâh şeh-zadelerinden Süleyman'ı vâlî tâyin ederek beş kişi ile birlikte Sivas'a gönderdi.¹⁷⁴ İşte bundan sonra Pâdişâh Sivas'ı komşu Erzincan'ı zapt ve Taharten'i oradan tard etmiştir.

Şimdi Gürcistan'da bıraktığımız Timur'a gelelim. Melik Gürgin üzerine vuku bulan müşkilâtli ve şanlı seferinden sonra Cihangir (yâni Timur) pek ziyâde yorulmuş olan askerini biraz dinlendirmek ve Küçük Asya'nın batı ve güneyinde memleketler zaptına hazırlanmak için kışı Karabağ sahrasında

¹⁷¹ Halkondil (Halkondüas)'a nazaran Arabşâh'ın yazdığı gibi, Kara Buluk değil, Kâra Yuluk'tur. (Paris'te Kral kütüphanesinin (şimdiki Millî Kütüphane) îzâhât ve Müstahrâcâtı'na; 5, s. 678'e müracaat.) (Mütercim'in ilâvesi: Arabşâh'ın elimizdeki nüshasında «Kara Yülük» şeklinde basılmıştır. Sa'dü'd-dîn «Kara Eylük» yazar.)

¹⁷² Cenâbî, Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, nu: 496, s. 227.

¹⁷³ Şerefü'd-dîn ve Arabşah, varak: 5.

¹⁷⁴ Arabşâh, (5,4), beş emîrin ismini zikreder: 1. Evrenos-oğlu Yâkûb, 2. Becâr (Neccar) oğlu Yâkûb, 3. Kûb (Nûh), 4. Alî, 5. Muta (Mustafa). (Mütercim: Arabşâh'ın Mısır 1305 mat-buu, 82'nci sahifesinde şu isimler aynen böyle dercedümiş-tir: Yâkûb bin Evrânfs, ve Hamze bin Becâr, ve Koç Alî ve Mustafa ve Devâdâr.). Hacı Kalfa, Şerefü'd-dîn gibi, Burhânü'd-dîn'in vefatını 801 (1308)'de, yâni Hind muharebesi esnasında gösterir. Oğlu Ebû'l-Abbâs on ay sonra Kara Yuluk tarafından esîr ve katledilmiştir. Kara Yuluk, Dı- ve İtedin beğlerini idam ettikten sonra ancak 809 da ailesi te'sîs etmiştir; kendisi o sene Erzurum hendeklerinde vefat etmiştir (Cenâbî, s. 227). Schildberger, Bâyezid'in Mısır Sultânına iane için yirmibin kişi gönderdiğini yazıyorsa da, aldanyor, çünkü böyle birşey asla vâkî olmamıştır. Yine bu askerin Sivas Hâkimi Burhânü'd-dîn üzerine yürüdüğünü yazmakta dahî aklanmıştır (bâb: 13, s. 41). Bundan başka Schildberger, her an Timur muharebelerinin târihî tertibini bozar. Bu eser, meselâ, hatâ olmak üzere, Bâyezid'in esaretini Timur'un Suriye, Hindistan, İran muharebelerinden evvel gösterir. Halbuki, Timur Bâyezid'in aleyhine ancak bu muharebelerden avdetinden sonra silâhını kullanmıştır. (Mütercim; Birinci eild sonundaki ilâvelerimizde, Osmanlılar'a -mürüvvet ve menfaatleri hilâfına olarak- Niğbolu'da on-bin esîr idam ettiren Schildberger'in sözlerinin ne kadar itimâda şâyân olabileceği hakkındaki ifâdelerimizi, müverrihin işbu tenkidi ve yine Schildberger'e dâir ileride gelecek diğer tetkikleri te'yîd eder.)

geçirdi. Bu sahrada ikameti esnasında, Sultân Bâ-yezîd'in hükümetlerini almış olduğu beğler, hapsedildikleri yerlerden kaçarak, Timur'un lümâyesini dilemeğe ve tâbiyyetlerini arzetmeğe geldiler. Oradan Germiyan Beği ipsala'dan firara yol bularak Timur'un nez-dine gelmek için bütün Osmanlı vilâyetlerini maymun götürerek geçebilmişti. Bir diğeri-ki Mentеше Beği'dir-Moğol ordusuna kendisini tanınmaz bir hâle getiren uzun ve sık saçlarından istifâde ederek vâsıl olabilmiştir. Üçüncüleri olan Aydın Beği Osmanlı memleketlerinin hududunu canbazhk ederek geçebilmiştir. Bu beğlerin hepsi Bâyezîd aleyhine Timur'un müzaheretini istediler. Bilhassa harem ve hazîneleri Sultân Bâyezîd taralından zaptolunmuş olan Taharten Islâmî kaidelere muhalif olan bu hareketten dolayı şiddetle şikâyet ederdi. Timur bu asîl mültecilerin ısrarları üzerine Bâyezîd'e tehdîd ile dolu bir mektup götüren bir elçi gönderdi.¹⁷⁵ Sultân Bâyezîd, tabiatı itibariyle öfkeli oldu-

¹⁷⁵ Gibbons (65 ve 66. bâbların haşiyesinde, s. 343), Timur'un Bâ-yezîd'e bir gemici oğlu olduğunu beyân etmiş olmasından iş-tibâh etmekle beraber me'hazî nâ-mevsûk bir yazı olan bu hikâyeyi tekrar eder. O yazının sahibi, Osmanlı hanedanı müessisi Osman ile, İyoni (lyonya) sahilleri hâkimi Aydın Beği karıştırmıştır. Feridun Beğ Münşeât'ı aşağıdaki vesikaları ihtiva ediyor: Nu: 173, Bâyezîd'in Timur'a arapça ilk mektubu; Nu: 174, Pâdişah'm cevâbı, ki bunda talâk-ı se-lâsedan bahseder. Bu iki mektup Arabşâh'da gayet nakis olarak naklolunmuştur (Arabşâh, Leyden matbuu, 1636). Nu: 177, Timur'un Bâyezîd'e farsça olarak ikinci mektubu; Nu: 178, Bâyezîd'in yine o lisân ile cevâbı; 179, Timur'un farsça üçüncü mektubu, Nu: 180, cevâbı, numara: 181, Timur'un farsça dördüncü mektubu; numara 182, cevâbı. Bunlardan ilk zikrolunan iki mektubunu sıhhati şüpheden azadedir; fakat diğeri böyle değildir. (Mütercim'in ilâvesi: Münşeât-ı Feridun'un Matbaa-i Âmire matbuunda farsça olarak üçü Timur, üçü Bâyezîd tarafından yazılmış altı mektup vardır. Timur'un arapça mektubu ve cevâbı yoktur. Halbuki Timur'un Pâdişah'a arapça mektub gönderdiği muhakkaktır. Çünkü Bâyezîd'in birinci mektubunda şu ibare vardır: «Her mektubî ki ez şimâ-i arabî vü fârisî reşide...». Bunun cevâbı da arapça olması gerekir. Şu arapça mektupların bizde olmamasına teessüf olunur.) Bâyezîd ile âdi geçen Pâdişah'a dehalet edip de kabul olunan Anadolu hükümdarları arasında teâtî olunan diğeri metkuplar da kezalik Münşcât-i Feridun'da münderiçtir: Nu: 169, Kara-Koyunlu hanedanı hükümdarı Kara Yusuf'un mektubu; uu: 170, Bâyezîd'in cevâbı ki Kara Yusuf u şidduHi bîv mukavemeti teşcî ediyor. (Mütercim' in ilâvesi: Bu iki mekuiıp bizim İbnü Haldun'un 116. ve 117. sahifelerinde inuveuttur. Münşeât-ı Feridun'un tâbirince «Acem şahı Kara Yusuf» mektubunda Timur'un Azerbaycan taraflarına saldırmısından bahsederek Pâdişah'a ihtiyat üzere bulunmasını yazar; Sultân Bâyezîd, hudûd kumandanlarına lâzım gelen emirler verildiğini beyân ederek «kelb-i akûr Timûr-ı meksûr» aleyhine vuku bulacak muharebenin «karin gazâ-yı ekber olacağını teşvik makamında Kara Yusuf'a ihtar eder, bunlar da farsçadır) Nu: 171, Germiyan Beği'nin aile üslûbunda bir mektubu; nu: 172, Pâdişah'ın cevâbı (Mütercim'in ilâvesi: Bizim Feridun'da Padişah ile Germiyan Beği arasında bir yazışma vardır (s. 117 ve 118). Lâkin evvelâ Padişah yazmış; Germiyan ona cevap takdim ediyor. Müverrihin «aile üslûbunda» demesi, Germiyan Beği'nin arz-ı ta'zîmât-ı ihlâskârî etmesinden dolayıdır. Bunlarda farsça-dırlar.). Nu: 175, Bağdâd Hâkimi Ahmed Celâyîrî'nin farsça mektubu ki, Timur aleyhine yardım istiyor; Bâyezîd'in 1 Şa' ban 798 (1395) tarihli cevâb-nâmesi şu ibareyi hâvidir: «Ref-i Timur-ı meksûr ki bi-fetvây-ı ulemâ-yı enam eşeddi mine't-tekfûr est.» (Bunlar bizim Feridun'un 122. ve 123. sahifele-rinde mevcuttur. Müverrihin naklettiği ibarenin tamâmı budur:

ğundan, evvelâ sefiri işkenceye koymak istediye de Şeyh Buhârî ve şöhretli fakîh Fenârî sefirlerin masûniyeti (dokunulmazlığı) kaidelerini hatırlatarak, o tasavvurdan vazgeçirdiler. Lâkin elçiler hakkında hafife alarak muamele göstermesini ve tahkir edici sözlerle ruhsat vermesini men' edemediler¹⁷⁶. Timur, elçilere gösterilen kötü muamele ile tah-kîr edildiğini haber alınca ordugâhını terk ile 803 Muharrem'inin birinci günü (22 Ağustos 1400) Sivas'a müteveccihen Osmanlı memleketlerine girdi¹⁷⁷.

Sivas (eski Sebaste)-ki Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn tarafından yeniden inşa edilmiştir- Asya'nın yalnız en müstahkem değil, ahâlîsi en çok şehirlerinden biri idi; zira Timur'un istilâsı sırasında yüzbinden ziyâde seknesi vardı¹⁷⁸. Yüksek bir duvar¹⁷⁹ ve geniş bir hendek ile çevriliydi. Müdafileri gerek kuvvetçe, gerek sebatça istihkâmlarının metânetiyle mütenâsip idiler. Hülâsâ-yı kelâm, ele geçirilmez bir memleket denilebilecek bütün şartları bünyesinde toplamıştı. Lâkin bütün şu faydalar, Tatar Cihangirinin hiddeti sebebiyle şehri tehdîd etmekte olan felâketi def edemedi. Şehir, üç tarafından su ile dolu derin bir hendekle muhafaza olunduğu cihetle, Timur'un askerleri yalnız batı tarafından ve istihkâmların altına lâğim kazarak, sedler yapılarak taarruz edebildiler. Sekizbin lâğımcı istihkâmların

«Bi-ceht-i def-i Timur-ı meksûr ki bi-fetvâ-yı ulemâ-yı enam eşedd mine't-tekfûr est be-hâvâlî-i Tokad âmide.» (Ulemâ-yı enâm fetvaları mucibince tekfurdan daha beter olan Timur-ı meksûrun defi için Tokat taraflarına gelinmiştir.» Müverrihin naklediş şekli pek uygun düşmediğinden fransız-ca mütercimi şaşırarak «Timur'un defi ulemânın fetvası mucibince tekfurun definden daha âcildir» mealinde, aşağıdaki şekilde nakletmiştir: «L'expulsion de Timour est plus pres-sante suivant le fetwa des ulemas que celle de Tekfour rem-pereur de Byzance.»). Nu: 183, Muzaffer hanedanından Şah Şücâ'nın biraderi Şah Mansur'un kezalik Timur aleyhine yardım edilmesini isteyen mektubu; nu: 184, Pâdişah'ın cevâbı; (Mütercimim ilâvesi: Şâh Şücâ'nın birâder-zâdesi Şâh Mansur'un Bâyezid Hân'a mufassal mektubu bizim Feridun'da, s. 133-137'de münderiçtir; cevâbı yoktur.), nihayet 185 numarada Timur'un sulh teklifini mutazammın beşinci mektubu, (M.î. 1), maahaza Kral Kütüphanesinin Müstahracatiyle El Tazıları Hakkında İzâhât adlı eserde, 5, s. 668, 79 numaralı el yazısıyla mukabele olunsun; bu el yazısı, teessüf olunur ki, pek nakıstır.

¹⁷⁶ Alt. varak: 32; Solakzâde.

¹⁷⁷ Şerefü'd-dîn, 1, 5, bâb: 15, s. 264.

¹⁷⁸ Halkondilas 120.000 diyor (1, s. 47). (S'vas'm bugünkü nüfusu (1900'ler-deki nüfusu) otuz-kırk bin derecesinde olmakla, Timur mezâlîmi hâlâ zail olamamış demektir. S'vas'ın Alâ'ü'd-dîn'î Selçuk' zamanında 120.000 ahâlîsi ve'darülfünun hükmünde parlak medreseleri bulunduğu, Timur'un zapt ve tahribinden ve katliâmından sonra gerileyerek, mevkiinin ehemmiyetine rağmen, eski mâmûriyetini bulamadığı ve AbdüU-Vahhâb Gâzî İle Şehzade Ertuful'un. türbelerim hâvi olduğu Kaâmusül-Alam'da der-cedilm'stir. Mütercim.)

¹⁷⁹ Bu hisarın- yapımında kullanılan taslar üç (on) tülünde ve bir (on) ar zında (genişliğinde) idi. İstihkâm yirmi (on) irtifâmdaydı. Genişliği temelinde on ve yüksek kısımlarında altı on idd. («On» ölçüsünün ne kadar olduğu hakikanda Mütercim birinci cildin 190. sh. (eski harfli metin) ne müracaat edilmesini söylüyorsa da, birinci cildde bu kayda rastlayamadık. Hazırlayan)

altına girdiler ve fakat toprağın akmasını men için büyük kazıklar dikerek kuvvetli tahtalar döşediler. Açılan oyuklar istenilen genişliği bulunca lâğımcılar tahtalara kazıklara ateş vererek geri çekilirlerdi; istihkâmların iri parçaları tarrakalarla yıkılırdı. Mevkiin kuleleri, istihkâmları bu suretle yavaş yavaş kayboldular. On-sekiz gün devam eden muhasaradan sonra beldenin ahâlîsi, bundan böyle her türlü mukavemetin faydasız olduğunu görerek galibin mürüvvetini dilediler. Timur yalnız Müslümanlar'a ilişmemeğe muvafakat gösterdi. Hıristiyanlar, bilhassa muhâsırlara kahramanca direnen dört-bin Ermeni süvarisi teslim mukavelenamesi mucibince esîr ediliyordu¹⁸⁰. Ancak vahşî Timur-verdiği söz ve ettiği yemîn hilâfına olarak- diri dire yere gömmek.üzere bunları askerine dağıttı. İşte o zaman, târihin hiçbir misâlini söylemediği kanlı bir sahne görüldü. Cengiz Hân, hattâ bizzat Timur, hiçbir zaman hunharlığı bu dereceye götürememiştir. Pekçok şehirler harâb ve ahâlîsi katliâm edilmişti, lâkin bunların hiçbirinde galibin hiddeti bu kadar ince düşünülmüş bir barbarlık suretinde tezahür etmemiştir. Hıristiyanlar-basları iplerle bacaklarının arasına sıkıştırılmış olduğu halde- onar onar geniş hendeklere dolduruldular.¹⁸¹ Çukurlar tahta ile örtülerek üzerine toprak konuldu; tâ ki şu suretle işkence altına alman bedbahtlar bu korkunç mezarlarda geç fakat muhakkak bir ölüm ile hayatlarını terk etsinler¹⁸². Kan içici Cihangîr'in intikamı bununla da kanâat etmedi; şehirlerin en mert ahâlîsini-eğer bunlar hayatta bırakılırsa onlardaki cesaret hemşehrilerine rîrâyet eder diyerek- idam ettirdi. Hastalıklarını şehrin diğer ahâlîsine srrâyet ettirmemek bahanesiyle bütün cüzzâm malûllerini de öldürdü. Nihayet kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar bile istisna edilmedi¹⁸³. Sultân Bâyezid'in oğlu Ertuğrul¹⁸⁴ da kahramanca

¹⁸⁰ Şerefü'd-dîn, 5, bâ<b: 15, s. 266.

¹⁸¹ «Adducta enim inter femora cervix tantisper flectabatur, dum nares miseri ac infelicis illius, quisquis fuerit padici immitterentur, suraeque et genua ab utraque aure pende-reni.» (Dukas, 15, s. 32.) (Hıristiyan süvarilerinin nasıl idam edildiğine dâir metinde dercedilen ifâdenin me'hazı olan fikradır.)

¹⁸² Tâcü't-Terafih'in ikinci cildinde 153. s.de «nühüfte-i hâk-1 helak» olduğu gösterilen dört bin müdafî işte bu dört bin Ermeni olmak lâzım gelir. Arabşâh bu miktarı üçbin gösterir. Ermenilerin Sivas'ı Müslümanlar ile birlikte müdâfaaları, daha o zaman vatan muhabbet ve vazifesi hissinde iştiraklerini isbât eder. Siyâsî birlik teşkilinde milletin eski duygularınızı da te'sirleri olmasıyla târihen sabit olan işbu İştiraki, Mes-rûtiyet'in gayesi olan «ittlhâd-ı anâsır-ı Osmaniyye»nin kemâl-i husulü için yeni bir vesika addederiz. Mütercim. (Peki, bugünkü Ermeni caniliğine ne demeli? Hazırlayan,)

¹⁸³ Halkondilas, 1, fi. 46.

¹⁸⁴ Arabşah (5,4), Bâyezid'in Sivas valisi olan bu şehzadesinin Süleyman Şâh olmak üzere zikreder. Şerefü'd-dîn (bâb: 15, s. 266) Sivas valisinin Mustafa olduğunu ve onun oğlu da

mukavemetlerine karşılık hayâtından mahrum olan mazlumlar arasında idi. Timur Şehzâde'yi arkasında günlerce denâatkârâne sürükledikten sonra boynunu vurdurmak suretiyle idam etti¹⁸⁵.

Sivas'ın zaptı Bizans'ın sukutunu te'hîr etti; zîra Sultân Bâyezid felâket haberini alınca haylî vakitten beri başlanılmış olan Kostantiniyye muhasarasını terke mecbur oldu. Şu hâl Paleolog'un payitahtına münhasır kaîan hükümetinde bir müddetcik daha serbestçe nefes alabilmesine şebep oldu. Devlet'in en müstahkem kalesini ve en şecî şehzadesini kaybetmesinden dolayı iki suretle müteessir olan Pâdişâh Asya'ya geçti¹⁸⁶. Timur'un müthiş intikamı dâima hatırında idi; kalbindeki keder ekseriya müessir' sözlerle tezahür ederdi. Halkondilas diyor ki: Bâyezid Asya'da sezerken bir çobanın kemâl-i sükûn ile şarkı çağırıp kaval çaldığını işiterek «Çal bana bu şarkıyı; sen Sivas'ı zâyî, oğlunu gâib edecek değilsin»¹⁸⁷ sözlerini söylemiştir.

Pâdişâh memleketinin doğu hududuna vâsıl olmazdan önce, Timur her tarafta perîşânî ve dehşet saçarak Orta Asya'nın bütün güney kısımlarını istilâ etmiş idi. Tatar Cihangîri'nin Osmanlı Pâdişâhı hakkında infiallerine, Mısır Sultânı Ferec¹⁸⁸ aleyhine de o derecelerde bir hiddeti eklenmişti. Sultân Ferec'in babası Berkuk, Timur tarafından metbûi-yeti tasdiğe davet olunması üzerine, buna cevâp olmak üzere Tatar elçilerinden Şeyh Sâve nâmmdaki âlimi idam etmiş idi. Ferec de Avnik¹⁸⁹ valisi ve Timur'un en iyi

Malatya vâlisi bulunduğunu (bâb: 13, s. 256) ve Bâyezid'in oğlu «Kirişitci»nin (bâb: 15, s. 265) ordu pişdar kumandanlığını ifâ ettiğini beyân eder. Kalkondil (Halkondilas) (s. 47), Bâyezid'in esîr olarak öldürülen oğlunu «Orthobules» şeklinde isimlendirir. Osmanlı müverrihleri Bâyezid'in altı oğlunu zikrederler: Süleyman, Mûsâ, îsâ, Mustafa, Mehmed, Kaasım, İhtimal ki, düşman eline düştüğü için yedincisini unutmışlardır. Halkondilas ve Şerefü'd-dîn bir Osmanlı şehzadesinin esîr düştüğünü ifâdede müttefiktirler. Şerefü'd-dîn'in pişdar kumandanlığında bulunmuş diye yazdığı Bâyezid'in şehzadesine verdiği «Kirişitci» kelimesi ise «Orthobules» kelimesi gibi türkçeye az benzer. Bu «Orthobules», «Ertuğrul» kelimesinin Rumcada kesilip biçilmiş bir şekli olduğu görülür. Nasıl ki, Bizanslıların Bâyezid'in bir oğluna verdikleri «Kir-çelebi» (Kirçelbi) unvanı «Güreşçi Çelebi»den başka birşey değildir. (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 10).

¹⁸⁵ Lâmart'n ,Şehzâde*nin kahramanlığını zikrettikten sonra Timur'un atının arkasından İplerle yolların taşları üzerinde sürüklendiğini yazar. Cild' 2, s. 359. (Mütercim)

¹⁸⁶ «Erat enim Orthobules ac qualium suorum optimus et'am belli dux haud contemnendus.» Halkondilas, 3, s. 47. (Metindeki ifâdenin me'hazı)

¹⁸⁷ Halkondilas, 1, 1, 3. Sivas'ın zaptı hakkında Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 196 ve Neşri, varak. 105. (Sultân Bâyezid'in kaval çalan çobana «Sivas gibi şehrin mi yandı? Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? Çal çoban, cal!» diyerek ağladığı meşhurdur. Mütercim)

¹⁸⁸ El-Mellkü'n-Nâsir Ebû's-Saâdet Ferec İbnü Berkuk. (Mütercim)

¹⁸⁹ «Mısır Sultânı Ferec bin Berkuk ki mukaddema vâliidi -Sultân Ahmed Celâyîr tahrikiyle-Timur'un elçilerin kati edüp Avnik kal'asının muhâfazatıyla me'mûr olan ümerâ-yı Timur'dan

kumandanlarından biri olan Otlamış Kuçit'i¹⁹⁰ haylî zamandan beri zincir altında bulunduruyordu. KaraKoyunlu Türkmen hanedanından Kara Yusuf un Avnik hisarları altında vuku bulan muharebede esîr etmiş olduğu bu gayretli muhârib, galip tarafından Mısır Şultânı'na gönderilerek o da hediyeği kûbul eylemişti. Timur Mısır Sultânı'nın pederi tarafından elçisinin idam olunmasından dolayı sefîr vâsitiyle tarziye talep etmiş ve kumandanının serbest bı-lakılması tebliğ için ikinci bir sefîr göndermiş olduğu halde, sefirleri Mısır hükümetinin Suriye'de son müstahkem mevki olan Haleb'e vardıklarında zincire vurularak hapsedildiler¹⁹¹. Devletlerarası hukukun bu suretle bir daha ihlâl edilmesinden müteessir olan Timur derhal Haleb'e teveccüh etti. Yolda Malatya'yı hücum ile zaptettiği gibi¹⁹² dik bir kaya üzerinde bulunan ve zaptı imkânsız bir kale gibi muhafaza olunan Behısnı de zayıf bir mukavemetten sonra teslim oldu¹⁹³. Timur, Kal'atü'r-Rûm'a da taarruz etti. Lâkin bu mevkie ancak uzun ve müşkül bir muhasaradan sonra sahip olabileceğini anladığından, yoluna devam etti.¹⁹⁴ Behısnı'nın müdâfaasına mukabil, Ayntâb (Anteb)¹⁹⁵ kendiliğinden kapılarını açtı. Timur Haleb duvarları önüne vardığında bütün Suriye şehirlerine¹⁹⁶ dağılmış askerlerden mürekkep bir Mısır ordusunu karşısında buldu. Vukua gelecek müsademe kat'î bir muharebe idi. Tatar Şehinşâhı, cenge karar verdi. Askerini bizzat idare etmek için merkezde, kıymetli eğerler örülmüş bir fil istihkâmı arkasında mevkiini aldı. Bu fillerin üzerindeki Tatar okçuları yanar oklarla Gre-juva ateşleri yağdırıyorlardı. Çengin başlangıcında hayvanlar hareketsiz kaldılar¹⁹⁷; ancak muharebe umumiyet kesbedince

ötilmiş Koçını dahî -Kara Yûsuf ile muharebe eyyamında giriftar olup Sultân-ı Mısır'a irsal olundukda- habs eylemiş idi. Ferec dñhî vâlii eserine iktifa edüp müceddeden kendiyeye gelen elçileri habs etmiş idi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 154). Bratutu biraz yanlış anlamış olacaktır. Hammer'in «Avnik» yazdığını, bizdeki Sa'dü'd-dîn «Oynik» (Avink) yazıyorsa da, bunun bugün Diyarbakır vilâyeti dâhiKnde olan (Avnik) mahal olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁹⁰ Arabş&h, varak; 1, 3. Otlamış'ın, Timur'un hemşiresi kızının zevci olduğunu haber veriyor. Bratutu'da, s. 169, «Otlamış Kuçını» diye yazılıdır.

¹⁹¹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 17, s. 277.

¹⁹² Şerefü'd-dîn, a. 278.

¹⁹³ Arabşâh, varak: 10, 2.

¹⁹⁴ Cenâbî (s. 255), büyük tafsîlâtla nakleder M, Timur Ömerli ailesinden Kal'atü'r-Rûm hâkimi Nasîrî Mehmed'e taarruz etmişse de, muvaffak olamamış ve birçok beyhude tehdidlerden sonra ne kuvvetle, ne de hiyle ile birşey yapamayacağını anlayarak mevkiin muhasarasından vazgeçmişti. Lâkin Şerefü'd-dîn ve Arabşâh buna dâir hiçbir şey yazmazlar.

¹⁹⁵ Şerefü'd-dîn, 5, 19, s. 282.

¹⁹⁶ Humus, Hama, Antakya, Trablus, Natolus, Baalbek, Gazze, Remle, Kudüs, Kerk, Kal'atü'r-Rûm gibi. Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 20, s. 288.

¹⁹⁷ Şerefü'd-dîn, 5, 20, s. 295.

düşman üzerine şiddetle hücum ettiler. Hasımı hortumlarıyla yakalayarak havaya fırlatır ve havadan yere düştükleri zaman ayaklarıyla ezer idiler¹⁹⁸. Mısırlılar korkup kaçtılar; hepsi birden son derece intizamsızlıkla şehir kapılarına doğru koşuştukları cihetle Tatarlar müthiş bir katliâm yaptılar. Firariler duvarlara yaklaştıklarında birbiri üzerine hendeklere atılarak, tu hendekleri kenarlarına kadar doldurdular; o surette ki şu canlı kitle üzerine rastgele vurulan bir mızrak darbesi birçok vücûdu delip geçmeğe kifayet ederdi. Galipler, kendileri için düşmanın korkusuyla hazırlanılmış olan şu köprü vâsıtasıyla şehre büyük bir kolaylıkla dâhil oldular (11 Rebiyyülevvel 803/ 30 Teşrinievvel 1400). Şehir yağma edildi ve bütün sakinleri erkek kadın, genç ihtiyar ayrılmaksızım kılıçtan geçirildi. Şehre hâkim olan kale ancak her türlü kurtuluş ümidi kaybolduktan sonra teslimiyet gösterdi (14 Rebiyyülevvel - 2 teşrinisani). Timur, kaleyi zaptederek, bu yüksek noktada seyredecek gözlere kendisini arz-et-niş olan muhteşem sahraya hisarın tepesinden arz-ı hayret etmek üzere iki gün kaldı. Haleb kumandanının esîr olan oğlunu Mısır Sultânı'na göndererek, aslen Rûm olup da cenkte esarete düşmüş olan Timurtaş ve Şadım nâmmdaki kumandanların Otlamış ile mübadelesini teklif etti.

Tatar Cihangiri Haleb kalesindeki kısa ikameti esnasında boş vakitlerini vahşiyâne tabiatına muvafık işlere sarfetti. Şehrin fakîhlerini hu-zâruna toplayarak cevaplarından kendisinin kan susuzluğunu def edecek sebebler bulabilmek ümidiyle bu ulemâya bir takım iğfalkârca suâller sordu; «Semerkand ve Buhârâ ile Herat'daki fakîhlerin halledemediği bâzı meseleleri siz halletmelisiniz» dedi. Haleb büyük kadısı¹⁹⁹ bu tehlikeli şerefi şehrin vak'anüvisi îbnü Şihne'ye bırakarak, Şehinşâh'-m suâllerini halledebilecek, Haleb'in en âlim müftîsi ve en mahir müderrisi olan bu zât olduğunu ifâde etti.²⁰⁰ Timur Müftî'ye teveccüh ederek şu suâli irâd etti:

- «Muharebede vefat eden şühedâ kimlerdir?»

îbnü Şihne bu yolda bir suâl vukuu üzerine taraf-ı (Hazret-i) Peygamberî'den irâd olunduğu üzere:

- «Kelâmu'Uah için mukatele edenlerdir.» diye müşkilâttan kurtuldu. Bu mâhirâne cevap Timur'un îbnü Şihne hakkında teveccühünü celb ederek:

¹⁹⁸ Kezallk, s: 297.

¹⁹⁹ Şereftt'd-dîn, 5, b&b: 21, s. 304.

²⁰⁰ Arabşâh, Piti Dölakruva'nın (3, s. 375, haşiye) -mütercimi Vattier* e itimâd ederek- Timur'un bu mükâlemesinin Arabşah ile vuku bulduğunu yazması yanlıştır; çünkü Arabşah bu mükâlemeyi İbnü Şihna'dan aldığını açıkça zikreder.

- «Ben bir yarım²⁰¹ âdem olduğum halde Acemistân'ı, Irak'ı, Hindistan'ı feth ettim.» dedi.

Müftü buna:

- «Allah'a şükret ve kimseyi öldürme» cevâbını verdi. Timur dedi ki:

- «Allah şâhiddir ki ben kimseyi evvelce taşmîm ederek (tasarlayarak) öldürmem. Lâkin siz kendiniz canınıza kıyıyorsunuz. Yemin ederim ki bir kimseyi öldürmem; size gelince canınızı, emvalinizi te'mîn ederim»²⁰².

Bu ifâde şeyhlere emniyet verdi; müderrisler yavaş yavaş cesaretleterek rahle-i tedrislerindeki kadar serbesti ile söz söylemeğe başladılar. Ancak Kadı-i Kebîr (İbnü Şihne) bunları sükûnete davetle:

- «Bırakınız, Müftî söylesin; ne söylediğini yalnız o bilir» dedi. Timur, ikinci suâl olmak üzere, toplanmış olan fakîhlere (Hz.) Alı'den hilâfeti gasbetmiş olan Muâviye ve Alı'nın oğlu Hüseyin'i gehîd eden Yezîd hakkında ne düşündüklerini sordu. Sünnî mezhebinden bir kadı²⁰³;

- «Dîn için cihâd ettiler» cevâbını vermesiyle, Timur hiddetlenerek:

- «Muâviye zâlim, Yezîd cânî idi; ey Haleb ahâlîsi, siz de Hüseyin'i katleden Şamlılar kadar suçlusunuz.» dedi.

İbnü Şihne, refiki (meslekdaşı) için özür dilemekte acele ederek, okuduğunu tekrar etmekten başka birşey yapmamış olduğunu ifâde eyledi. Timur, korku sâikasıyla ileri sürülen bu tefsirden hoşnûd kalarak, Ka-dı'nın doğruluğunu ve istikametini övdüğü gibi, Müftî'nin de belagat ve hünerini takdir ettiğini beyân etti. Ondandan sonra yaşlanı suâl etti.²⁰⁴ Akşam namazının vakti gelmiş olmasıyla fukahâ ile birlikte kuûd ve rükû ve sücûd ederek namaz kıldı²⁰⁵.

²⁰¹ Sakatlığım işaret ediyor.

²⁰² Bu, İbnü Şihne'deki rivayetin harflyen tercümesidir. G^bbons'a danî müracaat, bâb: 65, cild: 6, s. 346, Valtlye'nin tercümesinden naklen.

²⁰³ İlmü'd-dîn al Mâliki.

²⁰⁴ Kadı-i Kebîr elli yaşında bulunduğunu söylediği zaman -1b-nü Şihna'nın ifâdesine inanılmak lâzım geldiği takdirde- Timur ilk oğlunun hayatta bulunmuş olsa o yaşta olacağını ve kendisi de yetmiş beş yaşında bulunduğunu cevaben beyân etmiştir. Bunda Timur, daha doğrusu İbnü Şihna on sene aldanıyor; çünkü Timur 1335 senesinde doğduğundan, 1400'de ancak altmışbeş yaşındaydı. Belki bir müstensih hatası vardır.

²⁰⁵ Arabşâh. (Mütercim'in İlâvesi:) Bu konuşmayı İbnü Şihne söyle nakleder: Timur, Haleb kaFasma sukûdunun ikinci günü akşama doğru ulemâ ve kuzzâtı istedi. Gittik. Bizi bir müddet ayakta durdurduktan sonra oturmaklığı-mızı emrettil. Maiyyetinde bulunan ulemâyı dahî ceüb ile bunların reisi Semerkand ulemâ-yı meşhûresinden Nu'mânü'd-dîn el-Hanefî'nin oğlu Abdü'l-Cebbâr'a hitâben:

- Söyle ki, Semerkand, Buhârâ, Herat ile diğer fethettiğim beldelerin ulemâsına irâd edtip de cevâb-ı sarîh alamadığım bir mes'eleyi kendilerinden suâl edeceğim.» deyüp ba'dehu «Siz de o şehirlerin ulemâsı gibi olmayınız; içinizde a'lem ve efdal kim İse o cevâb versin ve söylediğini

bilsin; ulemâ ile ihtilâtım, ihtisas ve ülfetim vardır. Öteden beri ilim i'e meşgulüm.» sözlerini ilâve etti.

Timur'un ulemâya bâzı mesâil-i müskile îrâd ile îdâm vevahud ta1 zîblerine vesîle ittihâz etdigini îşitmiş İdik. Kadı Şerefü'd-dîn Musa el~ Ensârî es-Şâflî beni göstererek dedi M:

- Bu bizim şevhlmzdiT; bu beldelerin de müderris ve müftüsidlr. Ondan sorunuz; bMnâyetu'llah cevâb verir.

Abiül-Cebbâr bana:

- «Sultânınız suâl ediyor ki dün bizden ve sizden maktuller var; han-g'leri şehîddir? Blz'm maktuller mi, yoksa sizinkiler mi?> demesiyle herkes sükût eyledi. Kendi kendimize, bizi i&fâl etmek istiyor dedik. Ce-nâb-ı Hakk bana bir cevâb-ı seri' ve bedi' ilham evledl:

- «Bu bir suâldi" kî ResûluOlah (S.A.V.) Efendimize îrâd alunmuşdur; ben de cevâb-ı Peygamibe^î ile cevap vereceğim» dertlm.

Kadı Şerefü'd-dîn hâdiseden sonra bir gün dedi ki:

- «Vallahu'1-azîm, bu suâl Hazret-1 Peygamber'e îrâd olundu vs cevâbını îtâ buyurdular, sözlerini söylediğin zaman ben şu zamanın mu-haddisi olduğum halde 'âlim'mizin şuuru muhteli oldu; lâkin ma'zûrdur; zira bu b*r suâldir ki şu makamda cev&b mümkün değildir' diye düşün-müs idim.»

Muahharan Abdü'l-Cebbar da bu mülâhazada bulunduğunu söylemig-dlr. Tlmur-lenk benim sözlerim* dikkat ederek Abdül-Cebbâr'a tafsîl-i. keyfiyyet etmeğliğini beyân eylemesiyle dedim ki: trabl:

- «Kimisi ham'yyet için, kimisi şecaat için, kimisi de İjtsâb-ı şöhret için muharebe eder. Hangimiz tarîk-i Hakk'dayız? dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz ll&y-ı Kelimetu'llah için kıtal eden 5&hd olduğunu beyân buyurdular.» (Hadisin meali mütercimim İlavesidir. Hazırlayan)

Tîmur-lenk:

- «Hûb! Hûb!» dedi; Abdü 1-Ce.bbâr da:

- «Ne güzel söyledin!» dedi.

Bunun üzerine bâb-ı ülfet açıldı. Timur:

- «Ben yarım bir âdem olduğum halde Acem ve Irak'dan su * e su beldeleri, Hind'den, memâlek-i Tatar'dan hu kadar yerleri aldım!» demesiyle:

- «Bu nl'metin şükürü olmak üzere Ümmeti af et; kimseyi öldtLrme!» cevâbını verdim; Timur:

- «Vallahi ben kimseyi kasden öldürmem; s'z kapularda kendinizi Öldürdünüz. Vallahi sizden kimseyi öldürmem; enfüs ve emvalinizden eminsiniz» dedi. Es'ile ve ecvibe tekerrür eylediğinden hâzır olan fukahâ kendilerini medreseler'nde zannederek hepsi söze karışmak istdl. Fakat Kadı:

- «Siz sükût ediniz; bu âdem söylesin, o, ne söylediğini bilir» diyordu.

Timur'un son suâli şu oldu:

- «Alî ile Muaviye hakkında ne dersiniz?»

Yanımda bulunan Kadı Şerefü'd-dln'e, 'ne cevap verey'm' diye işaret etdim; Timur, şif idi; ben Kadı Serefü'd-dîn'in sözlerini İstima' ile meş-gül İken Kadı tlmü'd-dîn el-Mâlikl bir söz söyledi ki, meali «Onların cümlesi müctehiddlr» demekden İbâretdir. Timur bundan ziyâde hiddetle-nerek:

- «Hak Alî'dsdir; Muâviye zâlimdir; Yezîd fâsıkdır; siz Halettiler Ş&m ehline tâbl'siniz; onlar Yezîdllerdir, Hüseyin'i kati etdüer.» dedi.

Ben Mâlikî' .în sözünden dolayı hüsn-Ü i't'zâra ibtidâr İle:

- «Blr kitâbda bulunduğunu söyledi; ma'nâsmi bilmez» dedim.

Timur hâl-l sabıkına avdetle münibasit olarak Abdül-CebbârMan benimle Şerefü'd-iîn hakkında istifsâr-ı re'y eylemestyle, Abdü'l -Cebbar, benim bir âlim-1 melih ve Şerefü'd-dîn'In recül-i fasih olduğumuzu beyân etdl. Timur benim yaşımı sordu:

- «Velâdetim 749'dur; şimdi elli dört yaşına vâsil oldum» cevâbını verdim. Kadı Şerefü'd-dln'e de bu suâli İrâd eylediğinden bir yaş büyük olduğunu söyledi. Timur:

Timur, ertesi gün-kaleye doldurulmuş ve bin suretle işkence edilmekte olan- mahbusların şikâyet feryâdlarından rahatsız olarak vâfî konağına gitti. Moğol âdetlerine uygun olarak parlak bir ziyafetle muzafferiyetini teşhir²⁰⁶ ettiği ve sarayın salonları, şarab boğanlarına kadar çıkmış kaba Tatar askerinin sevinçli tantanalıyıl mâlâmâl bulunduğu sırada Haleb sokaklarında dalga gibi kan revân olurdu. Yeni Tatar fırkaları gelerek şehri tahribe girişmişlerdi. Haneleri, mektepleri, medreseleri hep âfetten hissedar olarak, yağma on gün sürdü.

Timur, Haleb'den ayrılmadan bir gün Önce Kadı-yı Kebîr ile Müf-tî'yi- Muâviye ve Yezîd hakkında tekrar cevap istemek için- bir daha çağırıldı. Vak'a-nüvîs, Cihangirin fikrine göre cevâp verdi, Hakk Alî'de olduğunu, (Hazret-i) Peygamber kendilerinden sonra Hilâfetin ancak otuz sene devam edeceğini beyân buyurdularından²⁰⁷ Muâviye meşru halîfe değilse de birçok meşhur fakîhlerin²⁰⁸ re'yleri mucibince meşru halîfe olmayanların hakk-ı kazayı te'sirli surette olmak üzere istediklerine tevdi edebileceklerini söyledi. Hükümet faaliyetlerinin şu suretle meşru sayılması zâlim gâsıbın pek hoşuna gitti. O derecede ki, Haleb'den çıkmazdan evvel, Kadı ile Müftî'yi-kumandanlarından Haleb'in idaresine memur ettiği- sekiz kişiye tavsiye etti. Nihayet Şam'a müteveccihen Haleb'den ayrıldı. Lâkin Haleb'den çıkar çıkmaz, silâh ile aldığı her belde için âdet edinmiş olduğu veçhile istilâsının hâtırası olmak üzere muayyen miktarda baş kesilmesi için emir gönderdi. Müftî ve Kadı üçüncü defa olarak Timur'un huzuruna çağırıldılar. Mollası, Timur'un ilk elçisini öldürmüş olan Şam valisinin idamının Şerîat'e muvafık olacağına dâir bir fetva talep olunduğunu söyledi.

- «Siz beni evlâdımın yaşlarmdasınız; ben yetmiş beş yaşına geldim.» dedi.

Akşam namazı vafctı erişmesiyle kaamet verilerek Abdül-Cebbâr imamet eyledi. Timur ben'm yanımda rükû' ve sücûd ile edâ-yı fariza eyledi. (Bu mfkâlemenln arabçası, Arabşâh, s. 91-92'de dercedilmistir. Tmur' un o zamanın Halebliler'î hakkındaki sözü kendi zannından ibarettir. Haleb ve Suriye ahâlisinin o vakit dahi Ehl-i Beyt'e muhabbetle muttasıl buldukları tafsile muhtaç değildir. İbnü Şihne hakimane bir cevap yo-luna gitmiştir. Mütercim)

²⁰⁶ Arabşâh'da İbnü Şihne, 1. 3.

²⁰⁷ Hadîs-i şeriflerin ahkâmını tâyin onunla, ilgili husûsî İlim şubelerinden me'zûn olanlara âit ve bu kitabın mevzuu hâricinde olup, yalnız şurası İzah olunur ki, Peygamberin irthâlinj takip eden otuz sene zarfında Hilâfet makamını şerefleştirmiş olan Dört Halife hazretleri İstisnâ-ı kemal mertebesinde olmalarıyla beraber, Allah'ın inâyetiyle İslâm tâ kıyamete kadar bak! ve bir mutâ-ı meşrû'un (itaat edilecek meşru bir merciin) lüzumu ve mevcudiyeti tabiidir. Cengiz'den ziyâde zalim olan Timur'a İbnü Şihne hâlin zaruretine göre cevap vermiştir. Timur'un Ali ve Hüseyin hazretleri hakkındaki sözleri de samîmi bir muhabbetin eseri olamaz. Çünkü İstanbul'un fethini te'hîr ile Bizans İmparatorluğuna hizmet eden İtne-kârdan öyle bir muhabbet beklenemez. (Mütercim).

²⁰⁸ Arabşah, Hld&ye müellifinden naklen.

İbnü Şihne cesaret ederek:

- «Hiçbir cürüm işlememiş olan bu kadar Müslümanlar'ın evvelce fetva alınmaksızın ve kimse Öldürülmeyeceğine dâir edilen yemîn hilâfına olarak nasıl olup da başları kesilir?» cevâbını verdi.

Molla bu cevâbı birkaç adım ötede yemek yemekte olan Timur'a teb-lîğ etti. Zâlim hiddetlenmek şöyle dursun, Kadı ve Müftî'ye kendi sofrasından yemek gönderdi; sonra emirlerinden biri, Müslümanlar'ın değil ancak-Tatar Şehinşâh'ın şerefine mağlûpların başlarından bir âbide yapmak âdetine hâle gelmemek için- kaatillerin idamına emir verildiğini, verilen emirlerin yanlış anlaşıldığını, Müftî ile Kadı'nın istedikleri yere serbestçe gidebileceklerini Timur nâmına tebliğ etti²⁰⁹.

Haleb'in zaptından sonra Hama, Humus ve Suriye'nin diğer müstahkem mevkileri Tatarlar'ın eline düştü. Timur müteakiben Baalbek'e (He-îopolis) yöneldi. O zaman ahâlîsi pek çok ve şimdi harâb olan bu şehirden Moğol ordusuna külliyetli zahire tedârik olundu²¹⁰. Baalbek'den bir merhale ötede, Timur'un şeytanlar tarafından inşâ olunmuş sandığı²¹¹ muhteşem mâbedlerde bulunan Nuh'un Kabri'ni²¹² ziyaretten sonra Cihangir Şam'a azimet etti ki, Mısır Sultânı da oraya gelmişti. Sultân Ferec, Timur'un yaklaştığı haberini alınca derviş kıyafetinde bir elçiye iki delikanlıyı refakatçi olarak vererek, Timur'un ordusuna gönderdi. Bunların Tatar ordusuna varışlarında Şehinşâh'ın kâtibi kendilerinden şüphelenerek tevkif edip üzerlerini aradı. Çizmelerinin içinde zehirli hançerler bulundu. Mısır Sultânı tarafından, kendilerini huzuruna kabul edeceği zaman Timur'u öldürmeye memur olduklarını itiraf ettiler²¹³. Elçi o silâhlarla idam olundu; delikanlıların burun ve kulakları kesildi. Timur bunları hayâtta bıraktı; çünkü

²⁰⁹ Arabşâh, 3.

²¹⁰ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 23, s. 312.

²¹¹ Timur, Hz. Nuh'un kabrini, şeytanlar tarafından yapılmış zannedecek sâdedîlerden değildi. Sa'dü'd-dîn'in buna dâir yazdığı fıkra şudur: «... (Timur) Baalbek şehrine vardı. Elsine-i nâssda meşhurdur ki Hazret-i Süleyman alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-se-lâm şhdinde «Ya'melüne lehti mâ yeşâü» (Onun her dilediğini yaparlar) (Sebe: 13) âmillerinin ameli ile mâsnû' olmuş bir hi-sâr-i matbû'dur; divârının bir kuşesinde mevzu' olup tulü yiğir-mi sekiz zira' ve arzı onaltı zira' ve irtifâi yedi zira' olan hacet-i azimden ve garâib bina ve tavrından masnû-ı beşer olmayıp müstahdesât-ı afârit olmasına istidlal olunsa olur. Ol husn-ı ha-sîn dahî taht-ı tasarrufuna dâhil olup hulûl-ı şitâ ikaametine mâni' olmağın mâh-ı cemâdi'1-ulânın şalisinde diyâr-ı Kerek'de Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm türbesine nâmına meşhur olan mezar ziyaretine varup ândan eâzim-i Dımışk oldu.» (c. 1, s. 15) Hammer buralarını oldukça kısa geçmiş ve meal de hayli değişmiştir.

²¹² Arabşâh, 6, 3.

²¹³ Cenâbî, 157.

Sultân Ferec'e onlarla bir mektup göndermek istiyordu. Bu mektupta sikke ve hutbe'yi kendi nâmına kestirip okutarak metbuiyyetini tanımak şartıyla hasmına sulh teklif ediyordu. Bununla beraber niyetini değiştirerek Sultân'a kendi kumandanlarından birini gönderdi. Sultân Ferec Şehinşâh'ın tekliflerini vakurâne reddederek cevaben, yalnız Otlamış'ı bırakmağa muvafakat edeceğini beyân etti. Bunun üzerine Timur Şam'a doğru yolunda devam ederek, Haleb cengi kadar kanlı bir muharebede Mısır ordusunun bakiyyesini bozdu. Bunlardan hayatta kalan az bir miktarı, Dımeşk (Şam) hisarlarının içine kapandılar (19 cemâdiyyü'l-evvelî 803 - 5 kâ-nunısânî 1401). Timur'un askerleri tarafından tutulan esirlerin içinde Tatar Şehinşâh'ın yeğeni Hüseyin Mirza bulunuyordu ki, haylî işbirliği hâlinde bulunduğu fesatçılarla birlikte Ferec'in sarayına iltica etmiş idi. Timur'un tabîi vahşetiyle birlikte hanedan azaları için pek müsamahalı davrandığını daha Önce yazmıştık. Cengiz Hân'ın te'dîb hususundaki bir kanununa uygun olarak hâin Hüseyin cezaya mukabil yalnız muayyen bir miktarda değnek yemekle kurtuldu²¹⁴.

Dımeşk muhasarası esnasında Timur, zevce-i Peygamberi Ümmü Sel-mâ ile Ümmü Habîbe'nin ve müezzin (Hazret-i) Ahmedî Büâl'in türbelerini ziyaret etti ki, üçü de Şam civarındadır. Şam sâkinlerinin temsilci olarak gönderdikleri meşâyih ve ulemâyı hürmetle kabul ederek, kendi sofrasına oturttu ve ziyafet devam ettiği müddetçe, kendisinin pek sevdiği kaynanmış et yemeğinden muttasıl ikram ederdi. Şöhretli Arab müverrihi İbnü Haldun-ki târihinin Mukaddimesinde Monteskiyö gibi yüksek bir hikmet ve nâdir tesadüf olunur bir bî-teraflik ile hükümetlerin yükselme ve çökme sebeplerini tafsil eder- bu temsilcilerin arasında idi. Timur târih ile meşgul olduğundan Arablar'ın Endülüs ve Afrika'da te'sîs ettikleri hükümetlerin târihini yazan zât ile konuşmaktan haz duymuştu. İbnü Haldun evvelâ Timur'un nazar-ı dikkatini, ancak ---yabancı olduğuna delâlet eden- garip imâmesiyle celbetti. Ancak daha sonra Şehinşâh, ne Şark'da, ne Garb'da, ne eski asırlarda, ne yeni zamanlarda Timur kadar hükümdarlık unvanına lââyık bir pâdişâh görmediğini sözlerine ilâve eden mahir tarihçinin müdâhenekâr övgülerini müteveccihâne dinledi²¹⁵.

Timur'un bu temsilciler hey'etini iyi kabul etmesi Dımeşk vâfisi-ni şehrin sulh

²¹⁴ ŞerefÜ'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 340.

²¹⁵ Bu silâhların İmâlî Dımeşk'da kaybolarak Horasan ve İran'ın bâzi şehirlerine intikal etmiştir. Bugün (ons ek iz inci asır sonları) bütün, Şark'a en güzel kılıç ve hançer demirleri veren, bu İki ülkedir.

yoluyla teslimi müzâkeresine teşvik ederek, bir milyon duka mukabilinde, beldenin yağma edilmemesi kararlaştırıldı²¹⁶. Timur hadden aşkın olan bu parayı toplayabilmek, için bu zengin beldenin yedi kapışım kapatarak sekizincisine, ahâlîden herbirinin kapıdan geçerken verecekleri vergiyi almaya memurlar tâyin etti. Kale hendeklerim deki suların açılan mecralardan akıp gittiğini ve duvarların altına konulan tahta iskelelerin tutuşturulmak üzere olduğunu görünce, o da şehir gibi teslim oldu. Kale'nin kendi arzusuyla teslimiyet göstermesine rağmen, kumandan-serbestçe çıkmak şartını kabulde geciktiği bahanesiyle idam olundu. Büyük kısmı Çerkeş ve Habeş memlûklerinden (kölelerinden) olan muhafızlar, Tatar emirlerine dağıtıldılar. Şam'ın san'-atkârları, zenaatkârları, âlimleri ise Semerkand'a gönderildiler. Bu san'-atkârlar arasında güzellikleri ve çeliklerinin metânetiyle meşhur olan Dımışk silâhlarının mahir ustalan bulunuyordu. Timur nâmına yeni sikke kesildi, Tatar nâme-berleri vâsitasıyla bütün Asya hükümdarlarına gönderilen fetihnamelere bu meskûkâtdan birkaçı ilâve olundu. (Hazret-i) Peygamber'in iki muhterem zevcesinin kabirleri üzerine Cihangir'in emriyle muhteşem kubbeler yapıldı. Bunların inşâsında kullanılan mermerler sert ve üzerine oyulan nakışlar ince ve çok olmakla beraber iki âbide, inşâatın sür'atle yapılmasına nezâret için tâyîn olunan şehzâdelerin, kumandanların ikdamı sayesinde yirmibeş gün zarfında tamamlandı. Bu münâsebetle bir gün Timur, husûsî bir mecliste Şam ahâlîsi hakkında infial gösterdi; Timur,- Şamlılar'm vaktiyle enbiyâ ve hele Aü ve oğlu Hüseyin (hazerâtı) haklarında su-i muamele gösterdiklerini ve Peygamber'in zevcelerinin kabirleri üzerinde ot bitmesine müsamaha ettikten başka, bu kabirleri rüzgârların aşındırmasından muhafaza için bir kubbe bile yapmadıklarını beyân ediyordu. Tatar Şehinşâhı'nın Alî ve Hüseyin hakkındaki bu dînî hürmetkârlığı ve Muâviye ile Yezîd'in ilk taraftarları hakkındaki infialleri o mecliste hazır bulunanlara, daha sonra orduya intikal ederek, asker teslim mukavelenamesini ve onun hükmünce bir milyon duka alındığını unutarak şehre girdi ve ateşe verdi, ahâlîyi katliâm etti (9 Şa'bân 803 - 25 Mart 1401). Şam evlerinin üst katları hep ahşabdan bina olunmuştu. Bunun için yangını söndürmeğe sarf olunan emekler faydasız kaldı²¹⁷. Bir lâhza içinde şehir bir büyük yangın yerinden ibaret kaldı. Dâirelerinin ahşab kısmının imâl edilmiş olduğu çam ve servi

²¹⁶ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 343,

²¹⁷ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 345.

tahtaları ve bunların cilalanmış oldukları sumak ve reçine dâire şeklinde çepeçevre birkaç fersah mesafeye kadar gider ve etrafa korku verirlerdi²¹⁸. Timur kendisinin asla iştirak etmemiş olduğu bu âfetin neticelerinden telâş ederek kumandanlarından birini hiç olmazsa Arab mîmârî tarzının bir bedîası olan Emevî Câmü'ni kurtarmağa memur etti. Fakat bu binanın kubbesi kurşunla örtülü olduğundan ateşin harareti mâdeni eritmiş ve kubbenin iç tarafından kızgın ırmaklar gibi akıyordu. Bu yüzden her türlü yardım imkânsız olduğu cihetle o nefîs kubbe mahvoldu. Yalnız «Arûs» adı verilen ve Hazret-i İsa'nın²¹⁹ ölüm ve hayatı muhakeme için Arz-ı Ken'ân'a (Filistin'e) geleceği vakit nazil olacağı İslâmlar arasında rivayet edilen bir minare, kamilen ahşabdan inşâ edilmiş olmakla beraber, alevlerden kurtuldu. Bu hâl o vaktin ahâlsince bir mucize addedildiği gibi, şimdikiler de öyle sayarlar Şam'ın tahribinden sonra Timur ordugâhını Asya'nın dört cennetinden biri olan Gute (Gavta)²²⁰ lâtîf sahrasında kurdu. Diğer üçü de şunlardır: Semerkand ovası, İran'da Bevvân vâdîsi;-nehirin Acem köi-fezinde denize karıştığı yere yakın olan- Abbele şehrinin ötesine kadar Fırat'ın iki sahili. Bu gönül okşayıcı mahallerin hiçbirisi Tatar ordularının tahribatından âzâde kalmadı: Çünkü Timur, İran üzerine ikinci seferinde Semerkand'dan gelirken Acem memleketlerine Bevvân vadisinden girdiği gibi vekayînin tahrîrine vâsıl olduğumuz şu zamanda dahî ordusunun bir fırkası-Zülkadir Türkmen neslinin iltica etmiş olduğu Tedmür (Palmyra) harabelerinden geçmek emriyle- Dımişk vadisinden Fırat'ın denize karıştığı yere doğru göndermişti. Kendisi Hama yolunu tuttu. Birinci geçişinde yağma ettirmemiş olduğu bu şehir bu defa Tatar askeri tarafından talan edildi. Hama'dan da Mardin önlerine gitti. Bu mevki muhasara ettiği sırada Hısn-ı Keyfâ ve Erzen hâkimleri²²¹ huzuruna gelerek yer öptüler ve metbûiyetini tanıdılar. İtaatlerine mükâfat olarak Şehinşâh'ın elinden birer kaftan, birer yatağan, altın kabzalı birer kılıç aldılar. Ortuk (Artuklu) ailesinden îsâ Tâhir, Mardin'de hüküm sürüyordu. Evvelki muharebelerde beldesinin elegeçi-

²¹⁸ Şerefü'd-dîn, s. 346.

²¹⁹ ŞereM'd-din, bâb: 28, s. 347.

²²⁰ Gute (Gavta) sahrası Şam civarındadır. Bevvân İran'da Ercan ve Nev-bend Can arasında bir yerdir; dünyânın gezilmeğe lâyık yerlerinden biridir; Fars ve Kirman arasında evvelki kadar güzel bir vadinin ismi budur. Abbele, Basra Körtezi'nin şehre dahil olan zaviyesinde ve Dicle kenarında bir beldedir, (bkz: Merasidü'l-İttılâ).

²²¹ ŞerefÜ'd-dîn, s. 355, Batı Asya'nın Erzen nâmıyla mâruf olan ÜÇ şehriden üçüncüsü budur. Diğerleri Erzurum, yahut Erzen-İ Rûm, Erzincan'dır. Erzen Birinci Erzen Merâsidü'l - İttıla'ya, nazaran, Ahdet Yakınındadır. Erzen isimli daha başka şehirler vardır.

rilmesi imkânsız olan mevkii ve duvarlarının metaneti sayesinde selâmet bulabilmişti; Timur, eski gayretlerini neticesiz bırakmış olan bu şehrin zaptını kendisince bir şeref meselesi saydığından İîsâ Tâhir'e iki mânâya gelecek surette Şu kısa ihtarı tebliğ etti: «Es-selâm, münasebetimiz evvelki halindedir; lâkin seni kendi hanende ziyaret arzusuna mukavemet edemem.» İîsâ Tâhir ondan daha az muhtasar ve manidar olmayan Şu sözlerle mukabele etti: «Es-selâm, münâsebetimiz evvelki hâlinde ka lacaktır; lâkin ben maziyi mütedehhişâne tahattur ediyorum!» Hakîkaten İîsâ Tâhir Bağdad'a müteveccih olan Timur ordusunun Mardin kayaları eteklerinden geçtiğini görmek mahzûziyetine nail olmuştur.

Bağdad muhasarası Tatar ordusunun teşebbüs etmiş olduğu muhasaraların en güçlerinden biri oldu. Zîra Ahmed Celâyîri'nin sâdık hizmetkârı olan Bağdad Valisi Ferec, fevkalâde bir sebat ile müdâfaa ettiği gibi, bir taraftan da Arabistan kumluklarında dâima tahammül edilemez olan sıcak ve muhasara yorgunluğunu artırmıştı. Fakat en sıcak günlerin birinde (27 Zilka'de 803 / 9 Temmuz 1401), kalenin muhafız askerleri güneşin hararetli ziyasına tahammül edemeyip, miğferlerini mızraklarının tepesine geçirerek bir ân istirahat için mahzenlere ve zeminliklere iltica ettikleri sırada Timur, umûmî bir hücum emrini verdi ve Emir Şeyh Nûrû'd-din göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde tuğ ve hilâl'i hâmil bayrağını şehrin duvarları üzerine dikti²²². Dicle üzerinde firar etmekte olan vâlî ve kızına Tatarlar yetiştiler; lâkin onlar kendilerini suya atarak boğuldular; na'şları bulunarak sahile atıldı.

Timur, Bağdad Hilâfeti'ni mahv ve o güzel şehri harâb etmiş olan Moğol Hânı Hulâgû Örneğine uyarak şehri yağma ve şiddetle tahrîb²²³ ederek «Dârü'l-İslâm» büyük bir virane şeklini aldı. Yalnız camiler, mektepler, tekkeler ve bunların içinde bulunanlar istisna edildi. İmamlar, kadılar, müderrislerden mâda sekiz yaşından seksen yaşına kadar bütün ahâlî merhametsizce katledildi²²⁴. Doksan bine yaklaşan Tatar ordusunun her neferi kendininkini kurtarmak için bir baş tedârikine mecbur oldu. Bermûtâd, bu kanlı artıklardan şehrin kuleleri önüne ehramlar yükseldi²²⁵.

Timur, Bağdad'ı terkde gecikmedi; lâkin gitmesinden evvel Ehl-i Sün-net'in

²²² Şerefü'd-din, s. 369.

²²³ Korkan ahâlî artık Bağda d'ı «DârÜ'I-Islâm» değil, «Dâr-ı Cahim» (Cehennem Kapısı) addediyorlardı (Şeref ü'd-din, s. 365) Mütercim).

²²⁴ Şerefü'd-din, bâb: 33, s. 370.

²²⁵ Kezâllk,

dört imamından birincisi olan îmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin tür-cesine giderek namaz kıldı.²²⁶ Tatar Cihangiri ile birlikte bulunarak seyahatleri esnasında-Müslümanların itibâr ve hürmetini celb için- takvâlarıyla takdise lâyük olan zevatın makberlerini ziyaret fırsatlarından hiçbirini kaybetmeyen Timur'un zevceleri dahî beraber duâ ettiler. Timur'un Semerkand'dân. nezdine celbetmiş olduğu zevcesi Tuman Ağa dahî yolda gelirken Buhârâ'da Şeyh Bâhirzî'nin ve Tûs'da Sâ-mim Alî er-Rızâ'nın türbelerini ziyaret etmiş idi²²⁷. Tuman Ağa, kızı Bekîzi Ağa, yeğeni Sâdgîn Timur'a Avcan'da mülâki olarak sırma işlemeli libâslar takdim ettiler ve başından altın ve mücevherat saçtılar²²⁸ Tatar ordusu Avcan'ı terkettikten sonra-Suriye seferi esnasında muhafızları isyan ve sonra ikinci defa olarak itaat arzetmiş olan- Alan-cuk kalesini ziyaret için Timur'a vakit bırakmak üzere Nahcivan'da durdu²²⁹. Tatar Şehinşâhı, bu şehirde ikameti esnasında Gürcistan Hâkimi Melik Gürgin'den sadâkat yemini aldı. Müteakiben Gence ve Birdâd'-dan geçerek yine kışlık ikametgâhı olan Karabağ sahrasına yerleşti (22 Reb'ül-evvel 803 / 10 kânunievvel 1401)²³⁰. Orada çocukları, torunları, noyanları, kumandanları arz-ı ihtiram etmeğe geldiler. Huzurunda yer öpmeğe koşuşan şehzadeler, kumandanlar arasında torunu Muhammed Mirzâ'yı mümtaz iltifat nişâneleriyle kabul etti; başına bir altın tâc koydu ve dokuz katar deve bağışladı. Her katar, aynı renkte dokuz hecinden mürekkep olarak üzerlerine sırmalı örtüler örülmüştü. Şehinşâh'ın zevceleri ile diğer harem kadınlarının huzuru Timur'un bu münâsebetle icra ettiği şenliğin bir kat daha parlak olmasına yardım etti.

Timur'un târihini yazmış olan îrân edibi Şerefü'd-dîn'in rivayetine göre Tatar

²²⁶ Timur ulu şahsiyetlerin makberleri hakkında hissettiği, yahut hisseder görüldüğü ihtiramı «Evliya Burcu», ve «Dârü's-Selâm» unvanıyla yâd olunan Bağdad'dan başka hiçbir yerde daha güzel icra edemezdi. Çünkü İslâm'ın dört büyük İmamının birincisi olan İmâm Ebû Hanîfe ile Hârûnü'r-Reşîd târihinde ma'rûf İmâm İbnü Yûsuf dan başka Alî evlâdından Oniki İmam'ın ikisi, yâni yedincisi ve dokuzuncusu olan Mûsâ el-Kâzım ve onun torunu Muhammed Tâkî Bağdâd'da medfundurlar. Sûfiyyenin en büyük şeyhlerinden Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Şiblî, Şeyh Hasan (Hasan-ı Hırkatî olacaktır), Hallâc (Mansur), Kaadirîyye tarîkati müessisi Abdülkaadir-i Geylânî ile Hârûn Reşîd'in sevgili karısı Zübeyde'nin mezarları dahî zikrolunabilir. (Bağdâd'ın Kerh mahallesinden ma'rûf Kerhî dahî mutasavvıflarından büyüklerindendir. Vefatı sırasında İslâm ile beraber Hıristiyan ve Yahudiler kendilerinden olduğunu İddia ile cenazesine arz-ı ta'zîmât eyledikleri rivayet edilmiştir K, Şeyh bu görünüşü ile olgunluk mertebesinin en yüksek noktasına eriştiğini göstermiştir. Mütercim) .

²²⁷ Kezâllk, bâb: 35, s. 378.

²²⁸ Kezâllk, a, 379.

²²⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 31, s. 358 ve b&b: 36, s. 380.

²³⁰ Şerefü'd-tUn, bâb: 37, s. 384.

Şehinşâhı, Sultân Bâyezid'in sulh ve İtaat teklifini hâmil olan ilk elçilerini Karabağ ordugâhında kabul etti. Yine Şerefü'd-dîn rivayet eder ki, Timur, Pâdişah'ın nâmesine cevaben kendi el yazısıyla bir mektup yazarak bunda Türkmen Kara Yusuf u idam veyahut hapsedmesini veya hiç olmazsa memleketlerinden çıkarmasını teklif etmiştir.²³¹ Osmanlı müverrihleri bu vak'adan asla bahsetmezler; yalnız Tatar elç/-si Çimpay'in hâmil olduğu itimâdnâmede yazılı tahkir edici taleplerden bahsederler.²³² Şerefü'd-dîn'e nazaran Timur Osmanlı elçilerine ruhsat vermezden evvel Ceyhun'un öte tarafında uzanan sahrada büyük bir av manzarası gösterdi. Ordu, hayvanların kaçamayacakları surette etrafını çevirmek için, dâire şeklini almıştı. Bu büyük dâirenin de her tarafında birbiri arkasında altışar kişi bulunuyordu. Avın sonunda Timur elçilere kemerler ve sırmalı takyeler verdi. Ondan sonra baharın ilk günlerinde Küçük Asya hududunda görüneceği ve büyük bir harbe veyahut sulhe netice verecek olan Pâdişah'ın cevâbına orada muntazır olacağı bildirerek, elçilerin dönmelerine müsâade etti²³³.

Timur kışın bundan sonraki günlerini, Ceyhun'un eski bir kanalını askerleri vâsitiyle tekrar açtırarak tamir etmekle geçirdi. Bu kanalın aşiretinin en mümtaz beğlerinden olan Barlas'm²³⁴ hâtirasını tebcîlen o ismi verdi. Böylece bahar gelmiş ve Şehinşâh henüz muştasını hazır etmemişti. Zannolunabüir ki, askerlik şöhretleri kendisine kadar vâsıl olan Türkler'le açıktan açığa bir harbe karar vermek ona güç geliyordu. Böyle bir muharebenin münâsip olup olmayacağı ve muhtemel neticeleri hakkında ekseriya kumandanları ile müzâkere ederdik Lâkin şu sırada vukua gelen hâdiseler, asûmânî yardımların henüz hakkında ber-karar olduğu fikrini

²³¹ Şerefü'd-dîn, kitap: 5, bâb: 39, s. 395. Bu mektubu Arab, Acem ve Türk müverrihleri Kalkondil (Halkondilas)'dan daha doğru anlamışlardır. Kalkondil'in ifâdesine göre, Timur, Sultân Bâyezid'den senelik bir vergi olarak ikibin deve yükü yağ ile ikibin çadır istemiş ve sikke darbedilmesi hakkını kendine tahsis ile Bâyezid'in bir şehzadesini rehin olarak ordusunda alıkoymak arzusunda bulunmuştur.

²³² Şerefü'd-dîn, s. 399. Âlî dahi, 32. varak'ta, Timur'un Bâyezid'e iki nâmesinden bahseder; bu iki müverrih, Bâyezid'e Tahar-ten'in hazînelerini ve haremelerini (bundan evvelki sefaret de bunun için gönderilmişti ve Erzincan ile Kemah kalelerini iade ve Kara Yusuf u sarayından tard etmesi talebinde ısrar eylediğini beyanda müttefiktirler. Ondan sonra arabça iki mektup teâfî olunmuştur ki, biri Timur'dan Bâyezid'e muharrer olarak, diğeri onun cevâbıdır. Bu mektuplar sahîh oldukları halde dahî, Timur'un mektubu Âlî'nin dediği gibi Tef-tazanî allâmesi tarafından yazılmış olamaz. Çünkü Hacı Kal-fa'nın Takvîmüt-Tevârih'ine nazaran allâme bu zamandan oniki sene evvel (792) irtihâl eylemişti.

²³³ Şerefü'd-din, bâb: 39, s. 399.

²³⁴ Şerefü'd-din, bâb: 40, s. 400.

düşünerek ilk azmini takviye etti. Evvelâ Semerkand'da oğlu Şahruh'un yeni bir vârisi dünyaya geldi (24 Ramazan 804 / 1402). Ordu bu haberi sevinçle karşılayarak hareketsiz geçirilmiş olan uzun kış aylarının üzüntülü geçişine mukabil parlak şenliklerle şâdmân oldular, ikinci olarak, gökyüzünde-ziyası dört «on» uzunluğunda görünür- gayet cesim bir kuyruklu yıldız belirdi ki, batıdan doğuya gidiyordu. Bu gök hâdisesi üç ay bütün kürre-i arzı tenvir etti. Ganj'dan Rayn ve Ta-je'ye kadar Asya ve Avrupa kara memleketlerinin bütün kavimleri bundan dehşete düştüler. Rumlar bu yıldızla Lampadius (Hâmil-i Fevânis:

Fanuslar hâmili) adını vererek doğuda kanlı muharebelere alâmet sayarlardı. Timur'un müneccimleri ve silâh arkadaşları batıda mutlaka zafere nail olacaklarına işaret olmak üzere telâkki ettiler.²³⁵

Timur derhal ordugâhını terk ile Avnik üzerine yürüdü; orada iki ay Türk elçilerinin dönmesini bekledi. Nihayet bunların gelmelerinden ümide kapılarak Sultân Bâyezid'e olan mektubunda teslimini kesin olarak talep etmiş olduğu Kemah kalesinin önüne geldi. On gün süren bir muhasaradan sonra en dik kayalara çıkmağa alışmış olan Mekran askerlerinden mürekkep bir fırka kaleyi istilâ etti²³⁶. Vakit geçirmeksizin Erzincan sahrasından geçerek ve orada Taharten'i saltanatında yerinde bırakarak Sivas yoluyla Anadolu'ya yöneldi. Sivas'a vardığında Tatar sefiri Elçi-Gede (Îlçi-Gide)yi getirmekte olan Osmanlı sefaret hey'etiy-le karşılaştıysa da Sultân Bâyezid'in yazmış olduğu mektup-beklenilene aykırı olarak- cenge kat'î daveti mutazamm idi. Osmanlı Padişahı Tatar Cihangiri'ne karşısına çıkmasını teklif ve Timur bundan imtina eylediği halde haremlerinin talâk-ı selâse ile boş düşmelerini tebliğ ile»²³⁷ Tatar ordusu memleketlerine dâhil olup da bu tecâvüzün cezasını vermeğe hazır bulmazsa, kendisi de

²³⁵ Bu kuyruklu yıldız Güneş'in Cevza burcunda bulunduğu zaman doğmuştur. Sonbaharda, gece ile gündüzün eşit olduğu zamana (ekinoks) kadar görünüyordu (Dukas, 16, s. 34). Ne Şerefü'd-dîn, ne Arabşah bu yıldızdan hiç bahsetmezler. Halbuki Dukas ile Âlî ve İdrîs fevkalâde bir vak'a gibi yazarlar. Timur'un nedimleri olan Şemsü'd-dîn Melâği ve müneccimi Abdullah Lisân, Muhyfd-dîn el-Mağribî'nin eseri olan melâhim kitabım Tatar Şehinşâhına arz ile buna nazaran kuyruklu yıldız, efendilerinin yeni zaferlerine işaret olduğunu ifâde ettiler. (İdrîs, Bâyezid saltanatının onbe-şinci faslı; Cenabı, s. 257; J. B. Kütüphanesi elyazılarından 469 numara).

²³⁶ Şerefü'd-dîn, bab: 43, t. 415.

²³⁷ Arabşah, Âlî, Kalkondil, bütün Şark'ta talâk-ı selâsedan bahsetmek pek fena bir tahkirdir; çünkü talâk-ı selâse beynünet-i kâmileyi ve kadının kesr-i şerefini müstelzimdir. Kalkondil, bu âdeti izah eder; lâkin Arab, yahut Türk lisanlarını iyi bilmediği için, ağır hatâlar yapar. Kalkondil'i Lâtince'ye tercüme edenler de yine aynı sebepten dolayı «talâk» kelimesinin doğru mânâsım anlayamamışlardır.

zevcelerini talâk-ı selâse ile boşamış olacağını ilâve ediyordu. Padişahlık yazılarında mütâd olan diplomatik tâbirlerin bu nâmede istihkar edilmiş olması şu tahakküm dolu ihtarın içine aldığı tahkiri şiddetlendiriyordu. Timur, Bâyezid'e olan nâmesinde bu diplomatik tâbirlere riâyet ederek ona kendisiyle müsâvî muamele etmiş, ve mektubunun unvanında rakibinin ismiyle kendi ismini bir derecede yâd etmeğe dikkat göstermişti. Yalnız kendi ismi, Bâyezid'in isminden evvel bulunuyordu. Pâdişâh'ın mektubunda ise, bilâkis Timur'un ismi, altın yazı ile yazılmış olan Pâdişâh'ın isminin altında siyah mürekkep ile yazılıydı²³⁸. Timur, diplomasiye aykırı bu ilk hareketi görünce «Murad-oğlu çıldırmış!»²³⁹ diye haykırdı. Fakat Bâyezid'in mektubunda onu hareminden mahrum edeceği hakkındaki fıkrayı okuyunca hiddeti artık haddî aştı. Çünkü Tatarlar indinde bir adamın hareminden bahsetmek, onun şahsına hakaret etmektir.²⁴⁰ Timur, Bâyezid'in at ve av kuşlarından ibaret olan hediyelerini reddetti. Bu atlar ve kuşlar onar tane olduğundan, bu da Şehinşâh'a bir tahkir demektir; çünkü Pâdişâh «dokuz» sayısının Tatarlar indinde mukaddes olduğunu biliyordu. Bundan sonra Timur, sefire hitâb ederek, eğer milletlerin elçileri taarruzdan masun olmamış olsa kendisinin ve maiyyetinin başlarını kestireceğini söyledi ve Bâyezid sözünden dönmüş olduğu cihetle, kendi hükmünü kendisinin vermiş olduğunu ve bunun neticesi olarak, Osmanlı eyâletinin, Timur'un mağlûb olmaz orduları tarafından gâret edilmesine hazır bulunması lâzım geleceğini ilâve etti²⁴¹.

Timur Pâdişah'a karşı onun kendi memleketinde yürümeğe azmetmiş olduğundan, hemen askerlerine bir resm-i geçit yaptırdı; Osmanlı sefirleri bu resimde hazır bulundular. Buna benzer bütün merasimlerde olduğu gibi, bu resimde dahî alay kumandanları Şehinşâh'ın önünden geçerken attan inerek, atlarının dizginlerini elleriyle tuttıkları halde, diz çöktüler ve Cihangir'e karşı mütâd olan tazimatı ifâ ettiler. Timur onlara askerlerinin

²³⁸ Arabşâh, 4.

²³⁹ Arabşâh «Murad-oğlu» değil, «Osmân-oğlu» diye yazmıştır. (Mütr.)

²⁴⁰ Arabşâh diyor ki (Müverrihin tercümesi yerine, Arabşâh'dan -s. 122- biz tercüme ediyoruz): «Moğollarca kadından bahsetmek ayıp ve adetâ büyük günahdır. Hattâ kadın ve dişi lâfzım ağzlarına almayıp o mânâyı başka bir kelime ile edâ ve bu sözün telâffuzundan ihtirazi şiddetle tavsiye ederler. İçlerinden birinin kızı dünyâya gelse bir muhaddere, rabbâ-tü'1-hicâl (damad sahibi)'den biri, bir mesture gibi tâbir ile söylerler (Müverrih, rabbâtü'1-hicâl müfredini, hem-ferrâş demek olan «compagne du lit» ile tercüme ediyor. Halbuki türkçesi «gerdek» olan «hacle»nin sahibesi demektir. Muallim Nâcî Mecmuâ'da bunu tervicen ihtar etmişti. Hakikaten dilber ve dilnişin bir tâbirdir).

²⁴¹ Şereiü'd-din, 5, bâb: 43, s. 416.

intizâmını överek karşılık verdi. Semerkand*²⁴²dan yeni gelmiş olan Muhammed Sultân'ın sırası gelince Şehinşâh bu emîre alaylarına hep bir renkte libaslar giydirmiş bulunmasından dolayı oldukça iltifat etti. Bu, Asya'daki askerî üniformalarının ilk eseridir²⁴². Süvâcî alaylarından birkaçının küçük ve büyük sancakları kırmızı olduğundan, atların gâşiyeleriyle (Örtüleriyle) eğerleri, süvarilerin zırhları, kemerleri, oklukları, mızrakları, kalkanları, gürzleri, hülâsa bu alaylardaki askerlerin tek mil silâhları hep kırmızı idi. Alayların kimisine sarı renk, kimisine kırmızı renk tahsis edilmişti. Alayların ikisinde askerler zırh giymişler; askerî târihlerin ilk zırhlı olarak gösterdiği alaylar bunlardır²⁴³. Geçit resmi şafak vaktinden Öğleye kadar devam etti. O esnada müzika namaz işaretini verdiği için Timur-yeni düşmanın elçileri önünde kendi kuvvetlerini göstermiş olduğundan ve onlarla efendilerinin tehdid-k*rine ehemmiyet vermeyebileceğini Öğrettiğinden dolayı iftihar etmiş olduğu halde- atından indi. Bununla beraber, Timur bu muazzam ordu manzarasının sefirlere kendisinin beklediği te'siri tamamen vermemiş olmasından korktuğu cihetle, onları ordu hâricine kadar askerinin safları arasından atla geçirerek çıkarttı. Ondan sonra, sefirlere izin verirken şöyle söyledi:

«Bâyezid'e söyleviniz ki, aleyhindeki bütün iğbirarıma rağmen-Emîr Taharten'in hâlâ esîr tuttuğu tebeasmı bırakır ve kendi evlâdım gibi bakacağım bir oğlunu bana gönderirse- ben onu affetmeğe razı olurum. Bu şartlarla Asyâ-yı Suğra padişahlığı bilâ-ihtilâf kendisine kalır²⁴⁴ ve bu memleketlerin halkı benim hiddetimden hiçbir zarar görmezler.»

Türk sefirleri Moğol ordusundan henüz çıkmışlardı ki, Timur Bâye-zid'in ordusuna, Osmanlı bayrağı altında hizmet eden Tatar askerini ayırmak maksadıyla, casuslar gönderdi; bu Tatar askerini-onların zanlan-n& göre, ilk reisleri Selçukluîar'ın bir azadlı kölesi olan²⁴⁵- Osmaıu Türkmenleri'nin hükmü altına girmelerinden dolayı ayıplayıp, muharebe ettikleri adamların hemşehrileri ve kardeşleri olduğunu hatırlatarak Eâyezid ordusundan ayırmak kolay idi.

Osmanlı ordusunda zâten mevcut olan hoşnutsuzluk-ki Bâyezid'in fevkalâde şiddetinden ve askerinin maaşını muntazaman alamamasından neş'et ediyordu- Tatar casuslarının iğfal vazifelerini pek ziyâde kolay-

²⁴² Şerefü'd-din, bâb: 44. s. 418.

²⁴³ Şerefü'd-din, 5, bâb: 44, s. 419.

²⁴⁴ Şereü'd-din, bâb: 44, s. 419.

²⁴⁵ Arabşâh, 2, ve onun rivayetine nazaran Âlî, varak: 30.

laştırdı²⁴⁶. Askerin temayülünden korkuya kapılan vezîr Ali Paşa ile cglu îbrâhîm bir ayak dîvânında²⁴⁷ Bâyezid'in, cimriliğinin tesirleri ve şiddetinin muhtemel neticeleri hakkında nazâr-ı dikkatini celbe çalıştılar ve düşman askeri adetçe üjstün olduğundan onunla dağlarda, geçitlerde, ormanlarda bir karakol muharebesi yapmak lâzım olduğunu ve bu seferin düz bir sahrada umûmî ve kat'î bir muharebe ile iyi netîce-lenemeyeceğini gösterdiler. Ali Paşa ile oğlu, Pâdişah'ın kararında ısrar eylediği halde hiç olmazsa hoşnûd olmayan askerini teşcî etmek ve onları itaat dâiresinde tutmak için yegâne çâre olmak üzere hazînelerimi açmasını istirham ettiler. Bunlar hep beyhude oldu²⁴⁸. Bâyezid hem Tatarlar üzerine yürümekte hem de hazînelerini muhafaza etmekte ısrar etti. Kumandanlarından biri bu münâsebetle-Pâdişâh parasını askere tevzi etmeğe cesaret edemediği için-akçesinin Timur'un tuğrasıyla dar-bedilmiş olduğunu söyledi²⁴⁹. Neferler bile zabitler tarafından ileri sürülerek Pâdişah'a o mealde beyanatta bulundular. Neferler mecliste re'y sahibi olamadıkları cihetle-Doğuda hakikatin ceza gormeksizin tahta kadar ulaşmasına yardım eden- iki manâlı bir lisan kullandılar. Bir gece Bâyezid.safî bal istemişti. Gece arılar kovarı kirlettikleri için bulu-ramadı. Bu vesileden istifâde eden Sipahiler, Pâdişah'a bir tabak kirli bal göndererek şu sözleri de ilâve ettiler:

«Bal gece yenemez, çünkü arılar onu geceleyin kirletirler; hazînelerde saklanan para da bunun gibidir; felâket ânı gelip çattığı vakit²⁵⁰ artık ondan istifâde zamanı geçmiş bulunur».

Bütün bu mesaî, bütün bu hiyleler Bâyezid'in-inadı ve gözmezden gelmesi sebebiyle- hiçbir netîce vermedi. Padişah bu nümayişlere h?ç kulak asmadan yüzyirmi bin kişilik bir ordu ile, onun yedi mislinden ziyade bir orduya karşı harbe gitti.²⁵¹

Timur Sivas'da, Osmanlı askerlerinin-Sivas yolunun kesîf ormanlar arasından bağladığı- Tokat şehrine vâsıl olduklarını haber alınca kabilelerini

²⁴⁶ Âli, varak: 35 ve HalkoncTlas. (Arabşâh, bu casusların Emîr Fâzıl maly-yetinde bâzı kumandanlar olduğunu yazar. M.İ. 12'ye müracaat.)

²⁴⁷ Bu yanlış bir tâbirdir, çünkü bu dîvân ayakta değil, at üzerinde verilirdi.

²⁴⁸ Halkondilas.

²⁴⁹ Ke2âlîfc.

²⁵⁰ Âli, varak: 35.

²⁵¹ Halkondilas, Arabşah'ın Timur ordusu için söylediği sekiz/üz-bina dam miktarı kaabil-i itimâddır; husûsiyle ki, zamanımızda bile gözümüzün önünde o kadar kesretti asker içtimâim görmekteyiz. Zâten bu hususta Halkondilas ve Arabşah'ın tamâmiyle müttelik bulunmaları ifâdenin mevsukiyetini isbât eder. İdrîs, Bâyezid'in ordusunu yüzyirmibin yerine seksen bin olmak üzere gösterir. Şerefü'd-dîn ve Sa*dü*d-dîn Sırp muavinlerini yirmibine çıkarırlar,

hareket ettirerek güneye doğru şevketti. Altı günlük yürüyüşle Kâyseri'ye ve üç gün sonra İncesu kenarındaki Kırşehir'i vâsıl ıldu²⁵². Nihayet Sivas'tan hareketinin onikinci günü. Ankara surları önünde durdu. Orada ordugâhını kurunca muhafızların kumandanı Yâ-kûb'a kaleyi teslim etmesini teklif etti. Yâkûb buna müdâfaa vâsıtalarını ikmâl etmekle cevap verdi Şehinşâh, Sultân Bâyezid'i seçtiği mevkie celb için derhâl kaleyi muhasaraya başladı. Evvelâ-surların altına lâğım açtırmakla beraber- şehrin suyunu veren Küçük Çubuk-âbâd ırmağının mecrasını değiştirdi; fakat bu ameliyata henüz başlanıldığı zaman Bâyezid'in Ankara'dan üç fersah mesafeye geldiğini haber aldı. Bu haber üzerine muhasarayı bırakmakta acele davranarak Çubuk-âbâd ırmağının öteki taraf sahiline nakletti. Orada bir taraftan ırmak, bir taraftan da bir hendek ve güçlü bir şarmpol ile²⁵³ siper almış olduğu halde. tam bir emniyetle düşmanın gelişini bekledi.

Sultân Bâyezid, muvaffakiyetlerinin verdiği gururun îmâsı ile o türlü ihtiyatî tedbirlere müracaat etmek şöyle dursun, hasmına ehemmiyet vermediğini göstermek için ordusunu Timur'un bulunduğu mevkiin kuzeyine kurarak o civarın yüksek ve düz arazisi üzerinde umûmî bir av icrasına emir verdi. Ne çâre ki avcıların devrettikleri mahallerde hiç su bulunmuyordu. Binâenaleyh kızgın bir güneş altında yapılan ancak bir kaç saatlik yürüyüş esnasında beşbin kişi susuzluktan, yorgunluktan kırıldılar²⁵⁴. Bâyezid üç gün dolaştıktan sonra ilk ordugâhına dönmek istediği zaman ise bunu Tatarlar tarafından zaptedilmiş buldu. Musibetin netamesi olmak üzere o civarda bulunan ve Osmanlı ordusuna kâfi miktarda su verebilmesi melhuz olan menbâ düşman tarafından bozulmuş ve hemen büsbütün'kurutulmuş idi. Şu halde cenk kat'î bir zaruret hâlini almıştı. Zâten Padişah izzet-i nefsi ve kuvvetine tam bir emniyeti olduğundan harbi geciktirmek istemezdi. Ankara'nın kuzey batısında²⁵⁵, vaktiyle Pompe'nin Stella tepesi eteğinde Mitridâd²⁵⁶ ordusuna galebe ettiği mevkide Osmanlı ve Tatar askerleri harb saflarını kurdular. Birinde bizzat Pâdişah'm, diğesinde bizzat Tatar Şehinşâh'ınm ve her ikisinde iki hükümdarın evlâd ve torunlarıyla Avrupa ve Asya'nın en şeci generallerinin kumanda etmekte oldukları iki ordunun toplamı bir milyon insandan meydana gelmiş olan sayısız bir kitle teşkil

²⁵² Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 46, s. 2, «Yulgun-su» (Yılgn-su) diye yazılıdır.

²⁵³ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 46, s. 7

²⁵⁴ .Dukas, 16, s. 34; ve Arabşâh, varak: 11.

²⁵⁵ Cihân-nümâ, s. 644.

²⁵⁶ Roma müverrihlerinden naklen P&olo Civvio.

ediyordu.

Timur'un hayatta kalan yedi oğlundan ikisi henüz küçük idiler. İlk evlâdi Cihangir, haylî zaman evvel vefat etmişti. Şehinşâh'ın diğer dört oğluyla beş torunu, Dokuz-Tatar kol-ordusuna kumanda ediyorlardı. Osmanlılar tarafında Sultân Bâyezid'in beş oğlu²⁵⁷ ordunun beş fırkası başında ve o zamanın en maharetli ve en sebatlı generalleri şehzadelerin maiyyetinde bulunuyordu. Timur'un hayattaki oğullarının en büyüğü Mîrân-Şâh sağ kola kumanda ederdi; onun oğlu Ebûbekir babasının maiyyetinde idi; sol cenah Şahrüh ile Halil'e verilmiş ve İmparatorun torunlarından Şâh-Hüseyn-ki Mısır Sultânı'na ilticası üzerine Dımeşk muharebesinde esir edilerek hıyanetine mukabil dayakla cezalandırılmış bulunan prestir- onların maiyyetine verilmişti. Mirza Muham-med Sultân merkezde-hayatta olsa babası Cihangir'e âit olması lâzım gelen- şerefli mevkii işgal ediyordu. Onun sağında, solunda ve biraz ilerlemiş bir hat üzerinde alayları başında olmak üzere kırk general ikame edilmişti. Mirzâ'nın önünde kırmızı tuğlu ve altın bir hilâli üzerinde bulunduran bir sancak dalgalanıyordu. Muhammed Sultân'ın amcası Ömer Şeyh ve oğulları Mirza Pir Muhammed ve İskender,²⁵⁸ Ci-hangîr-zâde'nin emri altında cenk ediyorlardı. Timur, kırk alaydan mürekkep ihtiyat kuvvetlerine kumanda etmekte idi²⁵⁹.

Osmanlı ordusunda büyük şehzade Süleyman Şâh-ki Aydın, Saru-han, Karesi²⁶⁰ eyâletleri vâlisi idi- sağ cenahı teşkil eden Anadolu askerini idare

²⁵⁷ Altıncısı Ertuğrul Sivas zaptında zâyı olmuş ve yed'nclisi Kaasım Ankara muharebesinde bulunmamıştır.

²⁵⁸ Timur'un yedi oğlunun isimleri şunlardır: 1) Cihangir, ki 777/1375'de vefat etmiştir; 2) Mîrân-şâh; 3) Şahrüh, ki 779/ 1377'de doğmuştur; 4) Halil; bu son ikisi Tatar Şehinşâh'ının birinci harem ve birinci sevgilisi Saray Melek'den doğmuşlardır; 5) Ömer Şeyh; 6) Mirza İbrahim; 7) Sa*d-ı Vakkas; bu son ikisi Tuman-Ağa'dan doğmuşlardır (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 35, s. 379). Bunlardan sonra Cihangir'in Hanzâde'den doğan oğulları gelir: Ordunun merkez kumandanı Mirza Mu-hammed Sultan ve Pir Muhammed (Şerefü'd-dîn, 4, bâb: 30 s. 157). Mîrân-şâh'ın oğulları Ömer (Şerefü'd-dîn, 4, s. 173) ve Ebû-Bekir (1, bâb: 30, s. 294) idi. Şahrüh'un oğulları Ulug Beğ ve İbrahim'dir, ki ikisi de 796/1395'de doğmuşlardır. (Şerefü'd-dîn, 3, bâb: 98, s. 417 ve 5, bâb: 3, s. 204). Halîrin oğlu «Berduh» ismiyle müsemma idi. Mirza Hüseyn Timur'un kızının oğluydu. Cihangir'in yedi oğlu, onbir kızı, dokuz zevcesi 27 adedini teşkil eder ki, Tatarlar'ın mukaddes addettikleri 9 rakamının üç mislini ihtiva eder. Bu 27 rakamı (yahut üç kere 9) Eski Roma'da Vesta Mabedinde ateş yakan pa-paslar hey'etinin teşkilinde dahî mer'î idi (Nit Livius, kitap: 22, bâb: 37).

²⁵⁹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 9.

²⁶⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 215. Sa'dü'd-dîn ve Şerefü'd-dîn, Timur ve Bâyezid ordularının kumandanlık taksimatında birbirleriyle ihtilâfa düşerler. Birincisi için Acem müverrihini, ikincisi için Türk müverrihini takip edeceğiz; Sa'dü'd-dîn, Mîrân-şâh'ı sol cenaha koyar; halbuki Şerefü'd-dîn ona sağ cenah kumandanlığı verir. Diğer bir mahalde Şerefü'd-dîn, Şehzade Mehmerî Kirişitci (Rumların «Kiriş Çelebi» dedikleri) pişdar kumandanlığında bulunduğunu

ediyor ve sol cenâhda Sırb yardımcı askerleriyle Vo-lak'in oğlu ve Sultân Bâyezid'in kayın biraderi Lazar²⁶¹ bulunuyordu. Merkezde şehzadeleri İsa, Mûsâ, Mustafa ve en tecrübeli generalleri²⁶² ve onbin Yeniçeri ve Azap ile Pâdişâh mevki almıştı²⁶³. Bir diğer şehzadesi Mehmed ihtiyat fırkasına kumanda ederdi.

Sırblılar'dan müteşekkil Osmanlı sol cenahının karşısına Tatar Devleti hududunun muhafızları olan emîr-güzârlardan mürekkep askerler tesadüf etmişti. Bunların kumandanları arasında Şirvan Hâkimi İbrâhîm Şâh, Erzincan Hâkimi Taharten, Diyârbekir Hâkimi Kara Osman Bayındır, kendilerinin Türkmenlerden mürekkep fırkalarına emir veriyorlardı. Timur'un Hind'den getirdiği otuz iki fil, alayların cephesine konulmuştu²⁶⁴. Sabahleyin saat altıda²⁶⁵ iki ordu harekete başladılar, Tatar Şehinşâh'ın askeri trampet sesleri ve «Sürün!»²⁶⁶ harb nârâlarıyla, Pâdişâh'ın ordusu Türk davulları ve «Allah!» sedâlarıyla ilerliyorlardı.

Timur, bir dervişin ihtarı üzerine atından inip duâ ederek, sonra hücum işareti verdi. Babası Mîrân-Şâh'ıa. emri altında sağ cenahın pişdarlarına kumanda etmekte olan Mirza Ebûbekir, Osmanlıların arkalarına hiddetle saldırarak hücum etti. Lâkin Sırblılar'da şiddetle mukabele ederek Tatarları bu manevraya cür'etlerinden dolayı pişman ettiler. Bu dakikada merkez kolordusunun başkumandanı Mirza Muhammed Sultân,-mevkiini

zikreder (5, bâb: 48, s. 10); halbuki Sa'dü'd-dîn ona dümdâr (öncü) kumandanlığını verir (Bratutu, s. 214).

²⁶¹ Bratutu, s. 223'de, Volak'm oğlu Lazar*ı yanlış olarak «kadis-lao principe Vaillach» (Eflâk Kralı Ladislao» diye isimlendirir. Bu müverrih Şehzade Ömer'in oğullarını onun torunu göstermek hatâsında bulunur; halbuki Sa'dü'd-dîn, bunların Timur'un «oğlunun oğullan» olduğunu tasrîh eder.

²⁶² Sa'dü'd-dîn, Sadrâzam Alî Paşa, Evranos Beğ, Malkoç Beğ, Fîrûz Beğ, İsâ Beğ, Dâvud-Balı, Alagöz, Ahmedî, Mehmedî, Beşîr, Tâhir, Mukbil ile Paşacığı zikreder (Bratutu, s. 214). Şerefü'd-dîn, (Kitap: 5, 47, s. 20), bunlardan haylisini yazarsa da, isimleri bozarak, meselâ «Malkoç» yerine «Balkoç» der. Şerefü'd-dîn (5, bâb: 47), Timur ordusunda Cihangir'in oğullan ve torunları olan şehzadelerin kumandaları altında harb eden ümerânın isimlerini zikr ve bun lan n orduda işgal ettikleri mevkiileri dikkatle tâyin eder; Sa'dü'd-dîn ve İdrîs bunlan kaşık yazarlar. (Bratutu ve ondan naklen müverrih, Sa'dü'd-dîn'in Osmanlı kumandanlarının isimlerine dâir ifâdesini nakıs almışlardır. M.İ. 2'de izahat verilecektir.)

²⁶³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 214.

²⁶⁴ Schildberger, s. 44. Ve Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 9.

²⁶⁵ Sabahleyin saat onda (metindeki altı lâfzı, on olacaktır). Bu yanlış kitabın aslındadır) (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 48, s. 11). Muharebe temmuzda vuku bulduğu ve ezani takvimin onikisi, güneşin batışı ile hesaplanırsa saat yedi ile sekiz arasına müsadif bulunduğu cihetle, zikr olunan «sabahleyin saat on», güneş doğmazdan evvel beş ile altı arası demektir (Mütercim: Doğrusu 5'i az geçe).

²⁶⁶ «Sürün!», sürünüz, yâni sürmek fiilinden emr-i hâzır. (Mütercim).

kaybetmeğe başlayan ve tehlikede görünen- sol cenahın yardımına koşmak için ruhsat almak üzere Tatar Şehinşâhı'nın ayaklarına kapandı. Osmanlılar tarafından Rumeli askeri emsali nâdir görülen bir kahramanlıkla cenk ediyorlardı;²⁶⁷ lâkin sol tarafta Sırblılar kahramanlık örnekleri gösterdikleri sırada, sağ cenahı teşkil eden Aydın askeri, eski beğlerini düşman saflarında görünce Tatar tarafına geçtiler. Saruhan, Menteşe, Germiyan yardımcı askerleri ve Timur'un casusları marifetiyle celbedilen Tatar askeri Aydınlılar*! takip ettiler. Sırblılar, Bâ-yezid'in kumanda ettiği kolordudan henüz ayrılmış buldukları halde kahraman reisleri Etiyen ağır silâhlı süvarilerinin başında kendisine düşman arasından bir yol açtı; maiyyetindeki askerden birçoğunu geçerken muharebe meydânında bırakmak fedâkârlığıyla Pâdişâh ile karşılaşarak Bâyezid'e kaçmasını tavsiye etti. Timur Sırbhlar'm kahramanca şecaatlerini görek: «Bu dervişler kusur etmediler!»²⁶⁸ diye haykırdı. Sultân Bâyezid, son derecede metanet gösterdi. Etiyen'in nasihatini infial göstererek reddetti ve onbin Yeniçerisiyle bir tepenin yamacını işgal etmekte olduğu halde, kahramanca müdâfaa gösterdi. Etiyen, muharebenin kaybedilmiş olduğuna ve Pâdişah'ı kurtarmak muhal bulunduğuna hükmederek Sadrâzam Ali Paşa ile Yenileri Ağası Hasan Ağa'-nın ve subaşı Ayne Beğ*'in kargaşalık içinden alıp çıkarmış oldukları büyük şehzade Süleyman'ın ric'at hattını muhafaza etti. Şehzâde'nin maiyyetindeki kumandanlar, onunla birlikte, sahile yetişmek üzere, batıya doğru firar ettiler. Bu esnada Amasya emirleri Şehzade Mehmed'i ortalarına alarak ve atlarını dört nala kaldırarak doğu tarafındaki dağlara yöneldiler. Sultân Bâyezid, yardımcı askerleri, bizzat kendisinin askerleri, vezirleri, kumandanları tarafından terkedilmiş olduğu halde, onbin Yeniçerisiyle bütün gün akşama kadar düşmanın hücumlarına mukavemet etti. Lâkin ikbâl, şecaate hıyanet gösterdi. Yeniçeriler harareten ve yakıcı bir susuzluktan bî-tâb ve bî-mecâl kalarak-bir takımı yorgunluk zaafından ve diğerleri Tatarların kılıcından- hemen cümlesi

²⁶⁷ Dukas (16, 36), Şeref (5, bâb: 48, s. 12) «Öte taraftaki Avrupalılar bizimkileri ric'at ettirerek son derecede ibrâz-ı liyâkat ve mağlûp olmaz bir şecaat gösterdiler.» (Bu Şerefü'd-dîn'in ifadesidir:). Timur müverrihi, Lazar'ın oğlu Etienne'Etiyen) in muharebede öldüğünü yazar ki, bu yanlıştır. Piti Dölak-ruva (4, s. 15) bu ismi Pesir Laus yapar. Oğul mânâsına olan «Pesir» kelimesini isim zannetmiştir. Sa'dü'd-dîn ve Şerefü'd-dîn Sırb askerinin miktarını yirmibine çıkarmış ve Dukas beşbine indirmiş olmakla aldaniyorlar. Sırblılar'ı on-bin gösteren Halkondilas'm ifâdesi en doğru görünüyor. Dukas ve Sa'dü'd-dîn Yeniçerilerin miktarını onbin yazmakta müttefikler.

²⁶⁸ Nesri, varai: 107. «Derviş&n taksir-i flkrdeiul>

toprağa serildiler. Ancak gecenin yaklaşmasında idi ki, Bâyezid, Minnet Beğ'in ısrarı üzerine kaçmağa karar verdi; lâkin aü sürçerek,²⁶⁹ Cengiz Hân neslinden Çağatay Hânı ün vâmm hâiz Mahmûd²⁷⁰ tarafından esîr edildi²⁷¹ (9 Zilhicce 804 / 20 Temmuz 1402).

Şehzade Mûsâ, kumandanlardan Minnet Beğ, Mustafa Beğ, Ali Beğ, hadımağalarının reîsi yâni harem nâzın Fîrûz Beğ, beğlerbeği Timurtaş ve oğlu Yahşi Beğ, Pâdişâh ile birlikte Timur'un kudretli pençesine düştüler²⁷²

²⁶⁹ Halkondilas'ın rivayetine nazaran nıkristen muzdarip olan Bâyezid atma bir ırmaktan su içirdiği sırada esir edilmiştir.

²⁷⁰ Cengiz Hân neslinden Mahmûd Hân Moğol tahtı üzerinde bir hayâlden ibaret idi; nasıl ki zamanımızda Timur neslinden Hindistan Moğol hükümdarları yalnız «Şehinşâh» unvanını hâizdirler. Avrupalı müverrihler tarafından pek de dikkat olunmayan bu husus, Hacı Kalfa ve Şerefü'd-dîn tarafından tasdik olunmuştur. Hacı Kalfa 770 vekayinde Siyurgat-mış'ın ve Şerefü'd-dîn (kitap: 5, bâb: 54, s. 10) Mahmûd Hân' in Çağatay hükümdarlığının ancak unvanını hâiz olduğunu gösterirler. Şerefü'd-dîn'de Mahmûd, Çağatay Hânı unvanıyla yâd olunur; Timur ise yalnız «emîr-i kebîr» unvanıyla zikredilmiştir.

²⁷¹ Aşağıdaki ifâdeler mukayese edilince Ankara muharebesinin târihi hakkında ne kadar ihtibah olduğu ve bu zamanda Şark müverrihlerinin hâdiselerin tertibi bakımından ne kadar karışıklık bulunduğu anlaşılır: Evvelâ, Arabşah diyor ki, muharebe 804 zilhiccesinin 27'inci çarşamba günü vuku bul-v muştur. Halbuki 804 hicrî senesi 10 ağustos 1401'de başlar ve 30 temmuz 1402'de hitam bulur. 1402 senesi pazarlanm gösteren harf A olduğu cihetle 27 zilhicce temmuzun 28'inci ve bir cumaya tesadüf eder; ikinci olarak, Neşri haftanın hangi günü olduğunu tâyin etmeksizin 27 zilhicce târihim gösteriyorsa da, naklettiği farsça bir târih nazmına nazaran muharebe günüyle sene nihayeti arasında üç gece vardı (27, 28, 29 zilhicce); üçüncü olarak, Cenâbî 26 zilhicce salı gününü gösterirse de, zilhiccenin 26'sı cumadır(?), salı değildir. Dördüncüsü, Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'de 19 yerine 9 zilhicce yazar ki, bunun bir müstensih hatâsı olması melhuzdur. Beşincisi, Şerefü'd-dîn böyle bir yanlışlıkla 19 zilhicce yerine 19 zilka'de yazar: Altıncısı, İdrîs 13 muharreme tesadüf eden bir geceyi gösterir ki, bu da yanlıştır; zîrâ 13 muharrem, yâni 13 ağustos cuma değil, pazardır. Bu muhtelif rivayetlerden ilk üçü değil, üç sonrakileri almak lâzım gelir ki, şu suretçe 19 zilhicce, yâni temmuz'un 20'nci perşertbe günü muharebe edilmiş olması en yakın ihtimâl

- olarak görünüyor. Binâenaleyh Piti Dölakruva tarafından Şerefü'd-dîn'in eserine dipnot olarak ilâve edilen ve Du-kas'ın yayıncılarından gösterilmiş olan 7 ağustos 1401 târihi tashihe muhtaç kalır. (Mütercim'in ilâvesi: Müverrih Arabşah'ın milâdî târihi de göstermek itinâsında bulunduğu dikkat etmemiştir. Heriki târihi mutazâmmın olan şu ifâde mevsuk olması lâzım gelir ve temmuz'un 28'i müverrihin hesabına göre dahî zilhicce'nin 27'sine tesadüf etmektedir; yalnız günün Arabşah tarafından çarşamba gösterilmesi, müverrihin gösterdiği hesaba uymaz. Arabşah'ın türkçe muhtasar tercümesinde 17 zilhicce yazılmıştır ki, bu yanlıştır. Kâtib Çelebi'nin istanbul matbuunda muharebe günü «tâsi' zilhicce» denilmiştir ki bunun «tis'a ve aşer» yerine seh-v-i kalem olması az muhtemel görünüyor. Sa'dü.d-dîn ve Nuh be, târih tâyin etmezler.)

²⁷² Sa'dü'd-dîn'in (c. 1, s. 177) ifâdesine göre, esarete düşen birçok beğler ve emirler meyânında Rumeli beğlerbeği Fîrûz Beğ, Minnet Beğ, Mustafa Beğ, Timurtaş Paşa ve evlâdının ekseri, bil-hassa Alî Beğ de bulunuyordu. Timurtaş'ın Yahşi Beğ nâmın-daki oğlu daha birçok kumandanlarla birlikte şehîdler zümresine iltihak etmişti. Fakat bu târihin «Sekizinci Kitapsında görüldüğü üzere, Timur'un Timurtaş Paşa ile Kütahya'da karşılıklı konuşmalarına nazaran «Timurtaş ve evlâd» ibaresinde hatâ olacaktır.

Yalnız Şehzade Süleyman, Mehmed, îsâ kurtulabilmişlerdi. Birincisi yazdığımız veçhile denize doğru, ikincisi Amasya'da, üçüncüsü, batıya yönelerek Karam an'a doğru firar ettiler. Beşincisi Şehzade Mustafa'ya gelince: Muharebe meydânında kaybolarak vefatına dâir kat'î bir haber, yahut kaçtığına dâir malûmat almak kaabil olamadı.

Bizans müverrihi Dukas'ın söylediğine göre, Timur, Bâyezid'in esîr olarak huzuruna getirildiği zaman oğlu Şahruh ile satranç oynamakta idi. Pâdişah'ın çadır eşiğinde görüldüğü anda Timur şah'mı hasmın ruh'ı ile değiştiriyordu. Bu münâsebetle Timur, oğluna Şahruh lâkabını vererek, o da bu unvanı muhafaza etmiştir. Bu lâkap Osmanlı Pâdişâhının tahtını bir kule içinde mahbese tebdil etmiş olduğunu ihtar etmekteydi²⁷³. Acem, Türk, Rum müverrihleri Timur'un esîr olan Pâdişah'ı bir felek-zede hakkında gösterilmesi lâzım gelen hürmetle kabul ettiğini söylerler. Bâyezid'in yorgunluktan bî-tâb olduğunu ve baştan ayağa toz içinde bulunduğunu görerek yanma oturttu, konuştu; ikameti için üç muhteşem çadır gösterdi; ondan mâada hayâtı hakkında asla endişeye mahal olmadığını yemîn ile te'mîn eyledi. Bâyezid, oğullarından haber alınmasını ve esaret yoldaşı olarak kendi yanma verilmelerini arzu ettiğinden, Tatar Şehinşâhı derhal her tarafa adamlar çıkardı; yalnız Şehzade Mûsâ bulunabilerek-kendisine bir hü'at ihsan edilip, bu hil'atı giyinmiş olduğu halde Timur'un- huzuruna getirildi. Tatar emirlerinin büyüklerinden ve Şehinşâhm akrabalarından Hasan Barlas ve hatırlanacağı veçhile önce sefir sıfatıyla Pâdişah'm sarayına gönderilen Çim-pay, Sultân Bâyezid maiyyrtine verilen muhafız askerleri riyasetine tâyin olundular. Bu talihsiz Pâdişâh, hakkında daha şiddetli muameleyi icâb ettiren ve «demir kafes» hikâyesinin çıkmasına sebep olan ahvâlden ileride bahsedeceğiz.

Umumiyetle bir muharebenin ehemmiyet derecesine muhâriblerin miktarı, kumandanların hürer ve şöhreti, çatışmanın şiddeti ve devam müddeti, çengin mevkii ile hârb san'atı bakımından gösterdiği terakkî-yâta ve

²⁷³ Müverrihin dahî 8 no.lu dip notta hatırlattığı veçhile, bu satranç fıkrası, Şahruh'un doğduğu zamanda vuku bulmuş olmakla meşhurdur. Bununla beiâber Dukas-ifâdesinin nakledilen tercümesine göre. - satranç, oyununda Timur-zâde'nin Şâh-ruh ismiyle isimlendirilmesini gerektiren nüktayı de anlayamamıştır. Timur kendi şahını, Arab ve Acem'de Torkler arasında ruh nârmyla mâruf olup Avrupalılar'm «Tour» dedikleri taş ile mübadele ediyor değil, zikredilen dip notta mütercimim İlâvesi olaraî İfâde olduğu ruh'ile hasmının şah'ını mat ediyordu. Yoksa ruh'a bedel kendi şahını veremez. Hasmı, rith'iyle sah'ını alacak olursa Timur mat olmuş olurdu, ve o halde hayır falı sayılamazdı. Şahruh lâfzından Bâyezid'in kule içinde mahbusiyetine imâ çıkarmak manasızdır. Çünkü ruh kule demek değildir. Ruh, ismi var cismi yok bir kuşun adıdır. Satranç taşının İsmi de o kuştan alınmıştır. Burhân-ı Kaati'a müracaat. Mütrc.

bunların hepsinden ziyâde savaş meydânında bulunan padişahların ve şu muharebelerle tehlike altına alınmaları dâva edilen milletlerin mukadderatı bakımından zorlandığı neticelere göre hükmolunmak lâzım gelir. Şu ahvâlin tamâmı itibariyle Ankara Muharebesi, târihin zikrettiği muharebelerin en mühimlerinden biridir ve bu hususta herkes müttefiktir. Hakîkaten şu kanlı günde yalnız Tatarlar'dan, Türkler'den, Acemler'den değil, Sırbılar gibi Hıristiyanlar'dan, on bin Yeniçeri gibi her millet mühtedîlerinden de mürekkep fırkalar çarpışarak, muzaffe-riyeti kendi taraflarına celb için güneşin doğuşundan gurubun yaklaşmasına kadar birbiriyle uğraştılar. Bu fırkalar beyân ettiğimiz veçhile, silâhlarının muvaffakiyetleriyle, kendilerinin kudretleriyle eşit şöhret almış iki hükümdarın-ki bili o kadar ülkelerin âteşin tabiatlı fâtihi olan Yıldırım ve diğeri dünyâmı'- en sert ve katı yürekli tahrib edicisi olan Timur'dur- itaati altında buldukları gibi, bunların emri altında dahî evvelâ bu padişahların evlâd ve ahfadı ve Çin'den Boğaziçi sahillerine kadar birçok ülkelerin valileri, ve bunlardan başka hükümdarlık hanedanından yetişmiş birçok generaller kumanda ediyorlardı. Şu gayet büyük cidalin ortaya koyduğu terakkiyâta gelince, unutmamalıdır ki, ilk asker uniformaları, ilk zırhlı alayları bu cenkte görülmüştür. Neticeleri ve getirdiği mecburiyetler itibariyle de daha az zikre şâyân değildir. Çünkü Sultân Bâyezid'in zaferinin çarkını durdurmuş ve Osmanlı Dev-leti'nin mahvına ancak ramak kalmış oldağı gibi, Timur'un fetihlerinin hududunu da tahdîd etmiştir. Tatar Şehriyârı, üç sene sonra Çin'in istilâsına gitmekte iken, şu zaman fasılası içinde hiçbir mühim teşebbüsü ikmâl edememiş olduğu halde hayâtı sona ermiştir. Ve eğer Ankara Muharebesinin hâtırasının te'yîclme şu düşüncelerin tamâmı kâfi değilse, harb mevkiinin ihtar etmekte olduğu târihî vakıalar buna kifayet eder. Bu muharebenin vuku bulduğu yer, Bâyezid'in ecdadının sürülerini otlatmak için Selçuklu hükümdarlarından almış oldukları geniş ve niün-bit Ankara ovasının kuzey ve civarına ortaçağda Pompe'nin Mitridâd hükümetine son darbeyi vurduğu mahalle tesadüf eder.²⁷⁴

²⁷⁴ Timur dokuzuncu hicrî asır başlarında, yâni 807 (1404) senesinde vefat etmiştir. Beyân ettiğimiz şekilde, 9 rakamı Ta-tarlarca mukaddes addolunduğu cihetle, Şark müverrihlerinin Timur vak'alanında 9'u veyahut 9'un katlarını gösteren rakamları husûsî bir itinâ ile zikretmelerine şaşılmaz: Evvelâ, her sefaret tarafından takdim olunan 81 hediye; ikincisi, 9 zevcesi; üçüncüsü, 18 muharebesi; dördüncüsü, başında topladığı 27 tâc; beşincisi, 36 evlâd ve torunu, yedincisi, silâhlarıyla mahvolan 9 hanedan; sekizincisi, Semerkand'a dokuz defa avdeti (bkz: Not: 1); dokuzuncusu 9'uncu hicrî asırda vefatı. Timur târihi hakkında müracaat olunacak men balar şunlardır: 1 - Timur saltanatı müverrihlerinin en iyisi olan Şerefü'd-dîn-i îrânî; 2 -

İslâm târihinin safhalarının hesapsız cenkleri içinde Osmanlı Asya devletinin Timur'a karşı açtığı şu muharebe birinci mevkii işgal etmek lâzım gelir. Bu çengin, iki hasım ordunun ziyadesiyle gösterdikleri kahramanlık eserlerine nazaran ancak Huneyn ve Kerbelâ sahrası muhâ-rebeleriyle mukayese olunabilir ki, birincisinde (Hazret-i) Peygamber, Kureyş'in pek üstün kuvvetlerine karşı sebat ile mukavemet etmiş ve ikincisinde ise Peygamberin torunu (Hazret-i) Hüseyin ile onun kahraman silâh arkadaşları susuzluktan, yorgunluktan, bî-tâb kalarak düşman eline düşmüştür.²⁷⁵

Timur fütuhatını şehname tarzında muteber bir eser ile nazmeden İranlı şâir Hatifi; 3 - Ce-nâbî, ki Podestâ tarafından Tamerlanes al-Genabi nâmıyla tercüme ve 1680'de Viyana'da tab' olunmuştur (Şerefü'd-dîn, 6, bâb: 17, s. 148; Cenâbî'yi takdir ve zikir eder); 4 - Cûş-u Hurûş, Acem Şeyh Zendekî'nin eseri (Şeref, 6, bâb: 6, s. 109); 5 - Şöhretli edîb Suriyeli Arabşah; 6 - İranlı müverrih Lârî, Şunlara da müracaat olunabilir: Bizans müellifleri Dukas, Kalkondil (Halkondilas), Franzes; Alman seyyahı : Schildberger, ki Bâyezid'in ordusunda esîr edilerek birbirini müteakiben Şahrüh ile kardeşi Mirân-şâh'ın ellerine düşmüştür. Bu ikinci prensi «Miramschlahk» suretinde yazar (Schildberger'in Seyahatnamesi, 1813, s. 63); Arabşah'ın Vattier tarafından tercümesi: Timur Târihi; Piti Dölakruva, Şerefü'd-dîn tercümesi; Büyük Timurlenk'in Târihi, Sainct-yon'un eseri, Paris, (Moğollar Şehinşâhı Timurlenk'in Târihi, Paris 1739) (Bu son iki eser az itimâda şayandır); Timur'un Siyâsi ve Askerî Müessesâtı, aslına Fraser İngilizceye, Langles İngilizceden Fransızcaya tercüme etmiştir. Fransızca-ısı 1787'de Paris'de basılmıştır.

²⁷⁵ Üstad'in levhasından:

«...Murad'ı Evvel şehid oldu, amma pâdişâh Yıldırım Bâyezid oldu.

c.Yıldırım iklim-i Osmân'yi cevelânına müsâid bulmadığından etrafında olan hisâr-ı inhisarı devirmekte ve hânk-âde bâ'zı etvânım sa-demâtı esâs-ı idareye hâlel vermekte İken Timûr-ı meçhûr siper-İ sâlkâ, gibi tarik-! istilâsına dikİlmigdir.

cEgerçi Urât-ı şiddetine nazaran anide yerinden koparması ihtimâlden balâ değıllâi; fakat hasmiyle çarpışmağa baslar başlamaz, sevk-ı rüzgâr İcrâ-yı kuvvetini tar-mâr eylediğinden o âtes-pâre-i celâdet yok yere mabv oldu, gİtdi.

Sultân Yıldırım Bâyezid'in şecaat ve mürüvvet hasletleri, Timur'a mukavemette şiddeti Hammer'i de büyülemiştir. Bâzan hatıra gelir ki, acaba Timur'a müdârâ yolunu tutamaz mıydı? Timur'un yazışmalardaki diplomasi tarzı, bu hususta senet ittihaz edilecek birşey değıldir, Bâyezid gibi izzet-i nefsin son derecesiyle mütehâllik bir pâdişâhın Timur'a yaltaklanması kaabil-i imkân olmamakla beraber, âcizane kanaatime göre, Öyle de yapİlsa bu seyl-i hurûşân yine durdurulamazdı.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/309-364.

SEKİZİNCİ KİTAP

YILDIRIM BEYAZID'IN VEFATI, ÇELEBİLER DÖNEMİ

Demir Kafes mes'elesinin tedkîki.-Timur ile Bâyezid'ta konuşması.-
Bâyezid'in ©vlâdlarının takibi.-Timur'un çocuklarının seferleri.-Uzmir'in
zaptı.-Bayezid'in irtihali, Timur'un vefâth-Devlet'in parçalanması.-Mehmed
Çelebi'-nin ilk muvaffakiyetleri.-Is& Çelebi'nin üç defa hezimete uğratılması.-
Cüneyd'In saltanatı.-Anadolu'da Süleyman Çelebi'nin Mehmed Çelebi

aleyhine muharebesi.-Rumeli' ye geçiş.-Süleymân Çelebi'nin seflhâne temayülleri ve akıbeti.

Timur'un esiri hakkında gösterdiği iltifatkârâne muamele bir firar teşebbüsüne girişmesine sebep oldu. Sultân Bâyezid'in üç evlâdından Ankara felâketinde kaçarak kurtulmuş olan Mehmed, şiddetli nezâret altında bulundurulmakta olan pederini kurtarmağa azmetti. Türk lâğımçıları gece Tatar ordusuna girerek Bâyezid'in çadırına, civarındaki bir çadırın içinden ve yer altından yol açmağa başladılar. Çadırın ortasına vâsıl oldukları sırada idi ki, güneşin ilk ışıklarının yayılmasıyla beraber, Pâdişah'ın muhafızlarını değıştirmeğe gelen bölük, lâğımçıların faaliyetini keşfetti. Bu keşfin doğurduğu şüpheler Sultân Bâyezid ile hadim-ağalar reisi Fîrûz Beg'in uyanık ve ayakta bulunuşlarıyla te'yîd eyledi. Lâğımçılar kaçmağa vakit buldular. Timur, Pâdişah'ın teşebbüsünden şiddetli bir şekilde infial duyarak birçok serzenişlerde bulundu ve vuku bulan teşebbüsü kolaylaştırdığı için Fîrûz Beg'in başını kestirdi. Bu andan itibaren Esir, miktarı daha ziyâde bir muhafız kuvvetinin nezâreti altında bulundurularak, kendisi de geceleri zincire vuruldu²⁷⁶. Bu aşırı şiddet ile-hem kuş mah besî, hem de parmaklıklılı oda veyahut taht-ı revân mânâsına gelen- «kafes» kelimesinin kötüye tefsir edilmesi Bizanslı Franzes ile Suriyeli Arabşâh'a itimâd eden bütün Avrupa müverrihlerinin tekrar ettikleri demir kafes hikâyesine mahal vermiştir. Bu efsâne üç asırdan ziyâde müddet zarfında felsefe makalelerine sermaye olduğu ve Bizans İmparatorluğu'nun inhitat ve sükûtunun meşhur müverrihi Gibbons bile mübâhasesine giriştiği cihetle, biz de bunu tetkîkte tereddüt etmeyiz. Fakat daha tam bir surette ve eğer mümkünse-bu mühim nokta hakkında ne aşikâr surette şâhid olan Schildberger'e, ne de Âşıkpaşazâde, Neşri, Sa*dü*d-dîn gibi en eski Osmanlı vekayî-nüvislerine gözetmemiş olan- Gibbons'dan ziyâde hakikatle bahsededeğiz; yalnız o zamanın Avrupa müverrihlerine, yalnız Bizans müverrihlerine değil, Timur'un muharebelerini nakleden Şark müelliflerine dahî müracaat ededeğiz. Müdekkikane, vicdanperverâne icra ededeğimiz tetkîkattan elbette bütün parlaklığıyla ortaya çıkmış olacaktır.

Almanya asilzadelerinden birinin maiyyetiyle gelerek Niğbolu muharebesinde esîr düşmüş olan Bavyeralı Schildberger-ki esirlerin katliâm edildiğini en küçük tafsilatıyla nakletmiştir- bahis mevzuu olan demir

²⁷⁶ Dukas, 14, s. 21; Halkondilas.

kafesin vücûduna dâir emare verecek birşey söylemez²⁷⁷. Schildberger, Ankara Muhârebesi'nde ikinci de*a olmak üzere esir düşerek Şah-ruh'a ve sonra Mîrân-Şâh'a köle olmuştu. Kitabında bu meşhur muharebe hakkında doğru bir fikir verecek şeylerden hiçbirini unutmamış, Bâyezid'm onbin Yeniçeri ile çekildiği dağı bütün inceliğiyle tarif ve Pâ-dişah'ın esaretine müteâllik ahvâl ve hâdiseleri tamamen nakletmiş olduğu halde, eğer demir kafes mes'elesi doğru olsaydı, o müverrihin bu ehemmiyette bir maddeyi sükûtla geçiştirmesi nasıl kaabil olurdu? Schild-berger'in şehâdetinji reddedilmesi imkânsız göstermeğe en ziyâde yardım eden bir şey de şudur ki, Bizans ve İslâm müverrihleri muharebenin tafsilâtında ve bu büyük vak'adan evvel ve sonra cereyan eden husûsî ahvâlde onunla tamamen müttefik bulunuyorlar. Boucicault (Bosi-kot) da, yine o zamanlara yakın neşredilen hatıratında²⁷⁸ Bâyezid'in müthiş elemeler içinde hayâtına son verdiğini söyler ki, bundan, bir taarruz neticesi olmamış olsa da, demir zincir içinde ölümün herhalde pek elim olmasından başka bir netice çıkarılamaz. Pâdişah'ın esaretinden taf-süen bahseden üç Bizans müverrihinden bu vakayî-nüvisler içinde en ziyâde vesika olarak gösterilmeğe şâyân olan Dukas²⁷⁹ ve Halkondilas²⁸⁰, Esîr'in demire vurulduğundan başka birşey yazmazlar²⁸¹ Hattâ, Dukas bu demirin de-firar imkânım önlemek için- ancak geceleri vurulduğunu ilâve eder. Yalnız Şark'da meydana gelen durumlarla alâkalı rivayetleri, dâima gerçekte uyuşmayan Franzes bir demir kafesden söz ediyor²⁸². Timur'un târihini nesir olarak yazmış olan İran edîbi Şe-refü'd-dîn Yezdî ve esatiri şiir tarzında Timur-nâme nazmetmiş olan İran şâiri Hatiffi, Gâlib'in Ksîr'ine karşı mültefitâne muamele ettiğini beyânla iktifa ederek bir demir kafesten hiç bahsetmezler. Kezâlik, umûmî târih yazan müverrihlerin en mevsuku

²⁷⁷ Schildberger, Reise in den Orient (Şark'da Seyahat), Münih, 1813, s. 45.

²⁷⁸ Memores de Boucicault (Boskolt'un Hâtıraları), 1, s. 37.

²⁷⁹ «Sub areta custodia delnceps est habitus Bajazetis ferreis compedibus ac manicis per noetem vinetus, interdin militibus tantummodo frequen-tibus assiduisque custoditus.» (Dukas, 14, s. 38.)

²⁸⁰ Halkondilas: «Deinde Baiaziten in vineula conjecit.»

²⁸¹ «Demir kafes» hikâyesinin aslı, yine aynı sahîfede Âşık Paşazade ile Neşrî'nin ifâdelerinden ibaret olacağı anlaşılır. Lâkin velev ki yalnız geceleri olsun, demire vurmak, demir kafes içinde hapsetmekten daha hafif bir muamele değildir. Timur anlatılması kaabil olmayan mezâlimiyle beraber hükümdarca davranmak emellerine göre -bizim târihlerde zikredilmiş olmayan- gece demire vurmak fikrası da itimâda şâyân olmasa gerektir.

²⁸² Franzes, 1, 3, 26.

addedilen Lârî ve Cenâbî'nin eserlerinde kafes mes'elesi yoktur²⁸³.» Sekizinci Asr-i Hicrî Meşâhîrmîu Te-râcim-î Ahvâli» kitabının müellifi olup Ankara Muharebesi zamanlarına yetişmiş olan İbnü Haoer ve yukarıda Timur ile konuşmasını naklettiğimiz İbnü Şihne dahî Franzes'in ifâdesini tasdik etmiş değildirler. Şu halde bu altı tarihçinin sükûtu, eserinin her babını Timur hakkında bir düş-nâm (sövüp, sayma) ile dolduran ve kafiye âhengine her hakikati feda eden Suriyeli Arabşâh'ın sözünü tezkibe kifayet eder.²⁸⁴ Nihayet en eski Osmanlı müverrihi Âşıkpaşa-zâde, doğrudan şahit olan bir kimseden-ki o zaman .Bâyezid'in hassa askerlerinden olup sonra Amasya mutasarrıfı olmuştur- r.aklen Pâdişah'ın kafes gibi etrafı demirli ve iki atın ortasına konulmuş bir taht-ı revân ile götürüldüğünü söyler²⁸⁵. Neşrî'ye gelince, o da vak'ayı şu suretle hikâye eder: «Timur bir taht-ı revân düzdürmüş idi kafes gibi; iki at arasında götürülür idi.»²⁸⁶ Aşıkâdır ki, demir kafes efsânesine, yanlış anlaşılan şu ibare sebep olmuştur. «Kafes» kelimesi, evvelce söylediğimiz veçhile, yalnız mahbes değil, pencereleri kafesli kadın odalarına da isim olarak verilir. Hattâ Osmanlı pâdişâhlarının istanbul sarayındaki dâireleri de bu isimle yâd olunur²⁸⁷. Kafes, kadınların seyahatleri esnasında içinde buldukları taht-ı revân mânâsına da alınır²⁸⁸; işte Bâyezid böyle bir taht-ı revân içinde götürülmüştür. O.-Manii müverrihlerinden pek de her veçhile şâyân-î itimâd olmayanlar, daha sonraları Suriyeli Arabşâh'a itimâden bu «taht-ı revamı «demir kafes»e çevirdiler. Lâkin ehemmiyet verilmeğe değer Türk müverrihlerinden biçbiri Arabşâh'm ifâdesini kendi şehâdetiyle te'yîd etmez. Bunlardan başka, Devlet'in resmî müverrihi ve en muteber kalem sahiplerinden biri olan

²⁸³ Lârî'yi istinsah etmiş olan «Nuhbetü't-Tevârih» Üe «Behcetü't-Tevarfh»a dahi müracaat.

²⁸⁴ Kafiye herşeyi feda eyleyen Arabşah, «kafes» lâfzına «ha-dîd» (demir) lâfzım ilâve eder. İhtimâl ki bunun «Bâyezid* ile kafiye olduğu ve daha evvel geçen «ıyd» hecesine de ka-fiye-i mukayyede düştüğü içindir. İbaresi budur: «Ve'n-derc-i alâ rahmetullahi'l-mecîd es-sultâni's-sa'id el-magâziyyü's-şehîd Yıldırım Ebû Yezîd ve kâne mükebbelen fî kafes-i ha-dîd» (Mısır matbûu Arabşah'ın 139. sahîfesine düşen bu ibarede «El-Gâziyyü's-Şehîd Yıldırım Bâyezid» diye yazılmıştır. Mütercim)

²⁸⁵ Taht-ı revân: Kafes gibi İki at ortasında; her vakit kim göçerler idi; kendüyi önü ne e yürürler İdi. (Vatikan nüshası, s. 167 ve 168, asıldan) («Kendüyi» değil, «kendti» olması lâzım jgeir gibi görünüyor. Mütercim).

²⁸⁶ Neşri, fir 108.

²⁸⁷ Fâtih zamanına kadar pâdişâhlar dîvan-ı hümâyûn'da bizzat şikâyet dinlerler ve müracaatları neticelendirirlerdi. İleride görüleceği üzere Sultân II. Mehmsd asrında duyulan lüzum sebebiyle zât-ı sâhâne İçin di-van'da sadrâzam mevkiine bakan bir husûsi yer inşâ olunarak, buna «kafes» tâbir olunmuştur. İşbu husûsî mahal bugün Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda görülmektedir. (Mütere.)

²⁸⁸ «Taht-ı revân»a «kafes» denildiğini, bilmiyoruz. (Mütercim)

Sa'dü'd-dîn'in sözlerini dinleyelim. Sa'dü'd-dîn, Tâcü't-Tevârîh'inde der ki:²⁸⁹ «Bâzı türki tevârîhde ashâb-ı kısas rivâyet-i habs-i kafes ettikleri, kelâm-ı müzahrefdir. Eğer ol güna hâlet-i sebkât etmiş olsa hezâr âb ü tâb ile Mevlânâ Şerefü'd-dîn şürfe-i lâfe çıkarmak muhakkak idi. Şemâil-i gürûh-ı mekrûh-ı Tatar²⁹⁰ müşahedesinden müteneifir ve de-vât-i hamîyyet ve namusları mütevaflir olduğu cihetden taht-ı revân ile revân olmağı ihtiyar buyurmuşlar idi. Vakıa muktezâ-yı hâl ol vech ile nakl ve irtihâl idüğü müteayyîn ve her rûz, manzar-ı â'dâyâ berûz hamîyyet-i âlem-efrûzlarma nisbet muhal idüğü ehl-i hâl olana vazîh ve mütebeyyindir. Kafes ile taht-ı revam fark etmeyen nâdân, âsmûn ve rismân temyizine mühtedî olmayan bî-idrâkler zümresinden idüğü müteayyîndir.»²⁹¹.

Timur'un ata binerken Bâyezid'i binek taşı gibi kullandığına dâir olan rivayet de demir kafes hikâyesi gibi efsânenen ibarettir. Bâyezid'in esareti esnasında bu pâdişâh ile galip arasında vukuu bâzı Kûm, Arab, Acem, Türk müverrihleri tarafından hikâye olunan mübâhase dahî bu kabildendir. Şu kadar ki, bu mükâleme az şâyân-ı itimâd olmakla beraber, Şark'da o zamanın fikrini bir dereceye kadar göstereceği ve Asya pâdişâhlarının felsefesi hakkında bir mülâhaza sermâyesi vereceği cihetle bâzı kısımlarını nakletmek faydasız değildir zannederiz. Timur ve Bâyezid'in arasında en garîb ve bununla beraber en mevsuk olan karşılıklı konuşmalar, Tatar hükümdarının çadırı altındaki ilk mülakatlarında cereyan eden sözlerdir. Şuraya dikkat olunsun ki, Timur'un resmî tarihçisi İranlı edîb Şerefü'd-dîn, bundan asla bahsetmemiş olmasıyla beraber, mevsuk dediğimiz ekser müverrihlerin bunu tekrar etmiş olmalarına dayanılmaktadır. Karşılıklı konuşma, çengin muhtelif ahvâli hakkında cereyan ediyordu. Timur birdenbire Pâdişâh'a hitâb ederek dedi ki:

- «Sen ve ben hâlikimiz olan Cenâb-ı Hakk'a bilhassa teşekkür etmeliyiz ki,

²⁸⁹ Gaultier Spiegel (Goltiye Spigel)'in Almanca'ya ve Leonk-lavi (Lewenklaui)'mn Lâtinceye tercüme ettiği Edirneli Muh-yi'd-dîn'den başka, vezîr-i âzam Lutfî Paşa dahî bu hikâyeyi nakletmiştir.

²⁹⁰ Maksat Timur ordusudur,

²⁹¹ Müverrihin tercümesini yazdığı bu fıkra Tâcü't-Tevârîh'den aynen nak-lolunmustur. (Cild: 1, s. 186, İstanbul basımı, 1279) Müverrih, Sa'dü'd-dîn'in mütercimi Bratutu'nun «âsmân ve rismân!» an-lamayıp yanlış tercüme ettiğini yazar. Ve kendisi «âsmân ve rismânı temyiz etmeyen» ibaresini «göğü yer zanneden» diye tercüme eder. «Âsmân ve rismân» tâbiri daha ziyâde sözde fikir rabitası aramamak hakkında kullanılır. Müverrih lâfza değil (cümledeki) yerin muktezâsma bakarak tercüme etmiştir. (Mütercim) (Bu kısmın sadeleştirilmiş şekli için bkz: Tâcü't-Tevârîh, sadeleştirilen İsmet Parmaksızoglu, İstanbul 1974, cilt; 1, s. 291-292. Hazırlayan)

bize bu padişahlıkları vermiştir.»

Sultân Bâyezid Timur'un maksadını anlamamış olmasıyla Tatar Hükümdarı şu sözleri ilâve etti:

- «Benim gibi bir topala ve senin gibi bir kötürüme²⁹² bu hükümetleri ihsan etmiş olduğu için. Topal olduğum halde bana Hindistan'dan Sivas'a kadar Asya kıt'âsının istilâsını, kötürüm olduğun halde sana Sivas'tan Macaristan'a kadar yerlerin padişahlığını nasîb etmiş olmasından anlaşılır ki, Cenâb-ı Hak nezdinde dünyâ hükümetinin hiç kadri yoktur. Zîra böyle olmamış olsaydı, bunları bizim gibi sakat âdemlere verecek yerde, vücûdu salim ve bütün âzası düzgün bir pâdişâha inayet buyururdu.»

Ondan sonra dedi ki:

- «Sen Cenâb-ı Hakk'a karşı ni'met-i nâ-şinâslık gösterdiğin için²⁹³, inâyet-i llâhiyye'nin kadrini bilmediğin için, benim vâsıtamla, yâni bir âfetle sana bu cezayı gönderdi; Bâyezid, kardeşim, şimdi kederlenme, afiyeti yerinde olan kolayca istirahatata nail olur.»

Müteakiben bir kâse ayran getirildi. Bunu görünce Bâyezid'in çehresi birdenbire bozuldu. Timur, defaten hüznü düçâr olmasının sebebini suâl edince Sultân Bâyezid, İlhanlılar hükümdarı Ahmed Celâyîrî'nin-ki Bağdâd'dan çıktıktan sonra Osmanlı himayesine iltica etmişti- bir gün Tatar Şehinşâhı'yle mülakat edeceğini ve birlikte ayran içeceğini keşfetmiş olduğunu söyledi. Timur, şu cevâbı verdi:

- «Ahmed Celâyîrî gayet akıllı bir âdemdir. Ben ona ziyâde müteşekkirim. Çünkü o senin yanında bulunmamış olsaydı, sen de burada bulunmayacak idin»²⁹⁴

Bu ilk görüşmeden bir müddet sonra Bâyezid'in haremi Bursa'dan kaldırıldığı ve Osmanlı Pâdigahı'nın firar teşebbüsü hakkında daha şiddetli bir muamele icâp ettiği zaman-eğer bâzı müverrihlerle inanmak lâzım gelirse-Timur, Bâyezid'in av merakından dolayı istihza için bir takım köpekler ve

²⁹² «Bir aksak ben ve bir kötürüm sen.» (Muhyi'd-dîn, Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nde el yazısı, nu: 139, s. 44. Lut-ff, s. 32. Solak-zâde, varak: 20, Câmî'ü'l-Meknûnât ile Ah-medî'nin kardeşi Hamza Tarihinden naklen). Kalkondil de Bâyezid'in mefluç hâlinden bahseder: «Pajazites autem chi-ragra et podegra gravissime laborabat». Ceddi Osman'da dahî bu hastalık vardı.

²⁹³ Konuşmanın bu parçası Halkondilas'ın şu ifâdesine, tamâmiyle mutabıktır: «Namque solet numen, plerumque fastosos deprimet et ad hu-mi: e m fortunam dejicere.»

²⁹⁴ Şu mükâlemeyi nakleden müverrihler o sözlerden dolayı, Ah-med Celâyîrî'nin Makyavel mesleğinde bir adam olduğunu gösterecek ifâdelerde bulunurlar ve onun ilk defa olmak üzere, Bağdâd'da gizli polis tanzîmindeki ender rastlanır maharetini zikrederler. Bütün isimleri bozan. Kantemir bu hükümdarı «Halamir» ve «Taharten»i «Tarim Beğ» yapar (Bâyezid Saltanatı, s. 52).

balıkçıl kuşları gönderdi. Bâyezıd bundan Öfkelenerek şu cevâbı gönderdi:

- «Vâkiâ av köpekleri, av kuşları senin gibi vahşî bir gâsıba yakışmaz; benim gibi Murâd'ın oğlu ve Orhan'ın torunu olan, taht-ı saltanatta bulunmak üzere yetiştirilen bir pâdişâha lâyıktır²⁹⁵».

Timur'un bu mağrûrâne sözlerden canı sıkılarak bedbaht esirini-ci-vanmerd bir galip sıfatıyla içtinâb etmesi lâzım gelen- hançer gibi müessir istihza ve istihfaflara gark etti. Hattâ birgün bir ziyafette mukaddes harem âdetlerini alenen nakzetmeğe kadar vararak, Bâyezıd'ın zevcesi olan Sırb Prensesi'ni kendisine şarâb takdimine icbar etti. Hiç şüphesiz ki bundan maksadı Pâdişah'ın Timur'un zevceleri hakkında talâktan bahsetmiş olmasından dolayı intikam almak idi²⁹⁶. Daha sonra Bâyezıd'ın oğulları pederlerinin esareti esnasında Asya ve Avrupa Osmanlı eyâletlerini taksim ettikleri zaman Timur bedbaht Pâdişah'a, eğer hürriyetini geri verecek olursa, evlâdının ona itaat edip etmeyeceklerini sordu. Bâyezıd cevaben dedi ki:

- «Sen benim demirlerimi kır; ben onları taht-ı itâata almanın yolunu bilirim²⁹⁷.»

Pâdişah'm kalbinde saltanat arzusunun henüz mevcut bulunduğu delâlet eden bu sözler üzerine Timur dedi ki:

- «Cesaret, Bâyezıd Hân, seni yalnız Semerkand'a kadar götürmek isterim, oradan memleketlerine iade edeceğim.»

Şu sözlerin doğruluk derecesini anlamış olan Bâyezıd, bu ândan itibaren derîn bir hüzne düşâr oldu ve bu me'yûsiyet ölümünü az tacil etmedi. Cenâbî'nin ifâdesine göre Timur, vefatından üç gün evvel Pâdi-şah'ı serbest bırakmış idi. Bâyezıd son demlerinin gelmiş olduğunu hissederek Gâlib'e üç ricada bulundu: Birincisi, hanedanını mahv etmemek; ikincisi, artık mülk-i Rûm'u (Anadolu'yu) harâb etmemek ve İslâm'ın sığınma yeri ve metîn sedleri olan kaleleri yıkmamak; üçüncüsü, Küçük Asya'da yerleşmiş Tatarlar'ı memleketlerine göndermek idi²⁹⁸. Hâdiselerin târihî tertibini tâkib ederek Bâyezıd'ın vefatına geldiğimiz zaman bu noktaya döneceğiz. Burada bu münâsebetle Bâyezıd'ın vefatından bahsedişimiz, vaktinden evvel olmuştur. Çünkü Pâdişah'm irtihâli Ankara Muharebesinden bir sene sonradır. Şimdi Timur'un Stella (Yıldız) Tepesi eteğinde kazandığı

²⁹⁵ Halkondilas.

²⁹⁶ Halkondilas, Arabşâh, varai: 11,4. Muhyi'd-dîn, varak: 47, İmparatorluk Kütüphanesi, el yazısı, Nu: 139.

²⁹⁷ Muhyi'd-dîn, 1, varak: 50; Lutfcl. varak: 35.

²⁹⁸ Cenâbî, s. 161, Podesta'nin tercümesi.

muzafferiyetten itibaren meydâna gelen târihî hâdiseleri sırasıyla zikrederim:

Osmanlı ordusu mahvolmuştu. Şehzade Cihangir'in oğlu Mirza Mu-hammed Sultân, otuz bin süvari ile-sadrâzam, Yeniçeri ağası, beğler-beği, subaşı, diğer büyük zabitlerle birlikte dolu dizgin Bursa'ya doğru firar etmekte olan-Süleyman Çelebi'yi takip etti. Timur isterdi ki Şeh-zâde'yi, Bursa'dâ mahfuz olan Devlet hazînelerini Rumeli'ye geçirmeğe vakit bulmazdan evvel esir etsin. Binâenaleyh Muhammed Sultân o kadar sür'at gösterdi ki, bu uzun yolu beş günde aldı. Otuz bin süvariden ancak dört bini Bursa, hisarları önüne kadar beraber gelebildiler²⁹⁹. Süleyman Çelebi az daha düşman eline düşecekti; Rumeli'ne iltica etmek üzere bir sandala atlamağa ancak vakit bulabildi. Timur'un intizamsız askerinin her istilâsında ber-mûtâd görülen müthiş mezâlimin cümlesi, Bursa'mn ele geçirilmesinde dahî zuhur eylemiştir. Mektepler, medreseler ahıra çevrildi. Bâyezid'in zevceleri, kızları, Ahmed Celâyîrî'nin Şehzade Mustafa'ya nişanlanmış olan kızı, o vakit Osmanlı Pâdişahlanmn payitahtında mahbûs olan Karaman beğ-zâdeleri Tatarların eline geçti. Devlet'in bütün hazîneleri, altın ve gümüş evânî, ağır kumaşlar, kıymetli eşya-ki Süleyman Çelebi acilen firarından dolayı beraber alamamış idi- kezâlik gâliblerin ellerine geçti. Devlet hazînesi mevcudunun Timur'un iki kâtipleri³⁰⁰ marifetiyle bir defteri yapıldıktan sonra Muhammed Sultân şehri yağmaya, ateşe teslim etti. Bâyezid'in himâyesi altındaki Ahmed Celâyîrî ile Kara-Koyunlu Kara Yusufdan birincisi az evvel Bağdad'a, ikircili de kezâlik bir az önce Kayseri'ye kaçmağa muvaffak olmuşlardı. Bunlar kadar bahtiyar olamayan Şeyh Meh-med Buhân, fakîh Şemsü'd-Öin Fenârî, ulemâdan Cezerî firarları esnasında Tatarların ellerine düktüler.³⁰¹ Bu üç meşhur zat, Tatar mirzasının baş lalası olup Bursa kumandanlığına tâyin olunan Emir Nû-rü'd-dîn'in huzuruna çıkarıldılar. Nû-rü'd-din bunların zincirlerini kaldırarak kendilerini lâyük oldukları

²⁹⁹ Şerefü'd-din, 5, bâb: 51, s. 25.

³⁰⁰ Tatarlar «kâtifo*e «bitikci» unvanı verirler. Kutluk Timur'un Maâdl-i Şark'daki berâtına müracaat. Altıncı bab, s. 359. («Biti» mektup demektir. Eski Türkçe'mizde kullanılırdı. Mütercim)

³⁰¹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. Bratutu «Buhârî» yerine «Nehârî», «Cezerî» yerine «Cisrî», ve daha aşağıda «Nûrü'd-dîn» yerine «Hayrî'd-dîn» yazar. Piti Dölakrua Şerefü'd-dîn târihi tercümesinde (kitap: 5, bâb: 51, s. 26) «Şeyh Şezarî'nin (Cezerî) şerif Mehemed Bukari (Muhammed Buhârî) ve Şâmis al-din Fanari (Şemsü'd-dîn Fenârî)'ye tesadüf ederek, bunlar onun eşyasını gâret» ettiklerim bildiren fıkrasında daha büyük hatâda bulunmuştur. Çünkü Şeyh Cezerî bu ulemâ ile birlikte firar etmiş ve beraber esarete düçar olmuşlardır; o mütercim ise Şeyh'i onlara soyduruyor.

ihiramla-o zaman Kütahya'da bulunan- Timur'a gönderdi. Müftî Fenârî'den³⁰² ve Bâyezîd'in bir hemşiresinin muhabbetini celb ederek onunla izdivaç eden Şeyh Buhârî'den³⁰³ bahsetmiştik. Çezerî³⁰⁴ Kur'ân tefsirinde, aslında îrank olan Fîrûz âbâdî'nin arapça lügatindeki iştiharı derecesinde mâruftur. Fîrûz-âbâdî, Timur'un Bâyezîd'e karşı açtığı muharebeden evvel vâki olan seyahatinde Bursa'yı ziyarete gelmiş idi. Osmanlı Pâdişâhı birçok lûtuflarda bulunarak ker.oisini sarayında alıkoymak istediye de muvaffak olamadı. Timur bu üç mâruf zâtı ihtiram ile kabul ederek birlikte Semerkand'a gelmelerini teklif etti. Yalnız Cezerî muvafakat gösterdi. İleride onu Mısır Sultânı nezdinde elçi göreceğiz³⁰⁵. Timur'un³⁰⁶ memleketine dönüşünde kız ve erkek torunları için icra ettiği izdi-vâc düğünlerinde Cezerî'nin-Tatarlar'm büyük mollası³⁰⁷ sıfatıyla- amme huzurunda nikâh hutbesi kıraatine memur olduğunu Osmanlı târihi kaydediyor.

Muhammed Sultân yoldö bıraktığı süvarileri Bursa'da topladıktan sonra on binini, yeğeni Mirza Ebûbekir kumandasıyla îznik'e gönderdi. Yine bu sırada ikinci bir fırkayı da Sevindicek kumandasıyla ve sahiliden giderek Süleyman Çelebi'yi mümkün olduğu kadar ileriye doğru tâkip etmek tenbihiyle Gemlik³⁰⁸ üzerine şevketti. Haçlı Seferleri'nden beri böyle lahrîb görmemiş

³⁰² Sa'dü'd-dîn'de Fenârî'nin tercüme-i hâli, varak: 134. Başlıca usûle dâir eserleri: Füsûlü'l-Bedâyi' fi Usûli's-Şerai ki, bu yoldaki eserlerin en mühim fıkralarını içine alır: İlk Sûre-i Kur'âniyye'nin tefsiri; Enmûzecü'1-Ulûm ki küçük bir üimler ansiklopedisidir; Aristo'nun İsgog unvanlı eserinin esîrî tarafından İsguci nâmıyla muharrar tercümesine Şerh. Esîrî Bur-sa'da hâkim idi; o kadar zengin idi ki, vefatında Yüzelübin duka servet bırakmıştır. (Mütercim'in ilâvesi: Bursa'da kadı olan, vefatında yüzellibin dinar servet bırakan İsguci mütercimi Esîrî'd-dîn el-Ebherî olmayıp bizzat Fenârî'dir. Tâcü't-Te-vârih, 2 cild, s. 411. Fenârî'nin hal tercümesi M.İ. 3'de yazılacaktı

³⁰³ Buhârî'nin, Sa'dü'd-din, ve Ali'de tercüme-1 hâline müracaat.

³⁰⁴ Fîrûz-âbâdî daha sonra (Müverrihin zamanında) İstanbul ve Kâlkütade hemen ikisi bir zamanda tab'olunan Okyanus unvanlı büyük Arab lügatinin müellifidir. Şaka'ik-ı Nu'maniyye'ye müracaat.

Sa'dü'd-dîn'de Cezerî'nin tercüme-i hâli (varak: 137). 751 senesi doğup 833'de Şîrâz'da vefat etmiştir. Başlıca eseri şudur: Tayyibâtü'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr, Bu müellifin asıl ismi Yû-suf'dur. Muasırı olan ulemâdan Muhammed el-Cezerî ile karıştırılmamalıdır. (Cezerî, Beynü'n-nehreyn, Elcezîre ülkesine mensup demektir).

³⁰⁵ Şereftü'd-din, 5, 54, 36.

³⁰⁶ Şerefü'd-dîn, 6, bâb: 25, s. 189. Timur, Cezerî'yi beraber götürdü. Bilmukabele Timur'un oğullarının hocası olan Osmanlılar'a iltica etmiştir. Taşköprîzâde'nin Arabşah tercüme-i hâlinde beyân ettiği bu dehalet - ki Avrupaca şimdiye kadar bilinmemektedir- o müverrihin Timur hakkında, eserinin her sahifesinde gösterdiği kini kâfi surette tefsir eder.

³⁰⁷ Selefî Abdü'l-Cabbar isminde idi. Arabşâh Ue Şerefü'd-dîn'de, 5, bâb: 55, s. 45.

³⁰⁸ Plti Dölakruva, Gemlik*! tahrif ile «Kiyânande» yapar. Şeref Ü'd- dîn "e müracaat, 1, 5, bab: 51, s. 31.

elan Gemlik ve İznik, Tatar kabileleri tarafından talan edilerek ahâlîsi katliâm edildi. Bizanslılar'ın ve Acem müverrihlerinin³⁰⁹ Süleyman yerine Müsliman ismiyle adlandırdıkları büyük şehzade, Muhammed Sultân askerinin sahile yetişmekte olduğu sırada denize çıktı. Mirza Ebûbekir'in süvarileri İznik'in kuzeyinde Yenice Tarakksi'na³¹⁰ kadar uzanan arazîyi tamâmiyle hasara uğrattıkları gibi Mirza Muhammed Sultân, Rindaküs üzerindeki Mihaüc'a kadar Karesi ülkesini cihanğîâne dolaşarak bütün güzergâhında, tâ uzaklara kadar dehşet salan ve körü körüne yaptığı barbarlığın nişanelerini neşretti. Karesi'de iken Ebûbekir Mirzâ'dan Süleyman'ın Rumeli'ne firarı haberini aldı Derhâl bir mektupçu ile Timur'a malûmat verdi. Muhammed Siütân'ın gönderdiği adama yüz nefer oldukça serî hareket eden süvari refakatçi olarak verilmişti³¹¹. Bu da çok değil idi; zira Kütahya ve Bursa arasında bir boğazda silâhlı köylülerden müteşekkil bir fırka tarafından üzerlerine hücum olunarak ancak büyük müşkilât ile kur-tulabildiler.

Ebûbekir Mirzâ'nın kumandasındaki öncüler ve deniz kenarındaki köylerin cümlesini hasara uğratan Emîr Sevindicek ile Mihalic'da Muhammed Sultân ile birleştiler. Şehzade Bursa'ya dönüşünden bir müddet sonra Yenişehir vadisinde Sultân Bâyezîd'in büyük kızıyla nikâh düğününü icra etti Kütahya'nın kuzeyine değru uzanan arazîde Mîrân-Şâh'ın oğlu Muhammed Sultân ile Cihangir'in oğlu Ebûbekir Mirzâ'nın kanlı istilâları sırasında Hüseyin Mirza³¹² ile Hârizm vâlisî Emîr Şâh'dan³¹³ biri Küçük Asya'nın güney kısmında Hamîd ve Teke mıntıkalarını ve diğeri Aydın ve Saruhan vilâyetlerini tahrîb etmişlerdi. Hüseyin Mirza Akşehir ve Karahisar beldelerini istilâ ederek yakmış ve kan deryaları akıtmış; Emîr Şâh da-bir elinde kılıç, bir elinde meş'ale- tâ deniz sahiline kadar o iki mıntıkayı

³⁰⁹ Şereiü'd-dln.

³¹⁰ Piti Dölakruva'nın coğrafi haşiyeleri ne kadar kıymetli olursa olsun çokları sehve makrûndur. Ezcümle (5, bâb: 51, s. 29), Yenice'nin Yenişehir olduğunu yazar. Halbuki o mahal Yenice Tarakci'dir. Bratutu'nun 232. sahifesinde «Taraşgi» yazılmıştır.

³¹¹ Şereiü'd-dln, s. 31. Bu elçi Timur'a Çukar isminde-'bizce ailesi malûm olmayan - büyük bir av kuşu götürmeğe memur idi.

³¹² Timur'un kızından torunu. Sa'dü'd-dîn ve ona itimâden mütercimi Bratutu Timur'un torununu oğlu yapar. Bratutu: «Ti-mour spedi ancor il sultan Hussain suo figliolo.» yazıyor ki: «Timur oğlu Sultân Hüseyin'i de gönderdi» demektir. Gerek Sa'dü'd-din, gerek mütercimi aldaniyor (Sa'dü'd-dîn'in aynen ibaresi şudur: (Timur) «Sultân Hüseyin nâm bir oğlunu dahî leşger-i sitemger ile Karaman ve Teke ve Hamîd diyarından mâl-i firâyân cemine revân etdi»).

³¹³ Bratutu, Emîr Şah-Melik'l şehzade Hüseyin'e mürebfol yapar. Halbuki Bratutu'nun tercümesinin aslı olan Sa'dü'd-din'de Şâh-Melik'ln Hârizm vâ- olduğu sarîh olup tercümenin, ifâdesini te'yyid edecek bir söz yoktur.

dolaşmıştı³¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin hazîneleri, Bâyezid'in ve iki Karaman beğ-zâde-lerinin haremleri Emîr Şeyh Nûrû'd-dîn tarafından Kütahya'da bulunan Tiimir nezdine gönderildi. Muhteşem Esîr*in haremleri etrafında çalgıcılar, rakkaslar bulunuyordu Şehinşâh, Bâyezid'in Sırb prensesi olan zevcesini kendisine irsal eyledi; lâkin Timur, Pâdişah'ın haremi dâiresinde iken itikadında kalabilmiş olan bu Prenses'in dînini değiştirerek İslâmiyet'i kabul etmesini evvelce ısrarlı bir şekilde talep etmişti³¹⁵. Karaman Beğleri'ne gelince, onlar Tatar hükümdarının semâhatinden müteşekkîr olacak muameleden başka birşey görmediler. Büyükleri Mehmed'o ululama alâmeti olarak bir kaftan giydirildi ve kıymetli bir kemer kuşatıldı³¹⁶; bütün Karaman'ın; Konya, Lârende, Aksaray, Antalya³¹⁷, Alâiye, Akşehir, Sivrihisar Beğpazarı³¹⁸ şehirlerinin hükümdarlığı da kendisine verildi ki, bu mahaller Sultân Bâyezid'in Karaman-oğlu Meh-med Beğ'den aldığı araziyi teşkil ederdi.

Tatar Hükümdarı, Kütahya'da bir ay kadar kalarak tahrîb ederek geçtikleri yerlerden avdet eden torunları burada kendisine ta'zîmât ar-zettiler. Ordusunun en kahraman emirlerinden birçok suikasdler yapmış olan iki kimseyi Cihangir bu şehirde aileleriyle birlikte idam ettirdi. Ondan sonra büyük bir ziyafet vererek Bâyezid dahî bunda hazır bulundu ve ziyafet esnasında her milletten birtakım esirlerin Tatar Hükümdan'-nın davetlilerine şarâb takdim ettikleri görüldü.³¹⁹

İşte bu sıradadır ki Timur, ünlü gramerci Yûsuf Cezrî'yi-kumandanlarından Otlamış'm hürriyetinin geri verilmesini talep etmek üzere- Mısır'a gönderdi. Bundan başka, Tatar Şehinşâhı Mısır Sultânı'na yazdığı mektupta önce Kahire'de sikkenin kendi nâmına darb ve hutbenin kendi nâmına okunmasını teklif ediyordu. Diğer iki elçi İmparator*un Bâyezid'e te'mîn etmesi lâzım gelen vergiyi istemek için Kostantiniyye'ye gittiler. İki Tatar sefiri dahî-Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde pederi tarafından inşâ olunan

³¹⁴ Şereft't-d-din, 5, bâb: 51, s. 28.

³¹⁵ Şerefü'd-dîn, b\b: 52, s. 33.

³¹⁶ Kezâlik ve Arabşâh.

³¹⁷ Plti Dölakruva, cAntalya'yı «Anzari» yazıyor.

³¹⁸ Muhyi'd-dîn, İmparatorluk Kütüphanesinde 56 numaradaki el yazısının 56. varakası ve Lutfi, s. 35.

³¹⁹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 53, s. 35. Bu ziyafet esnâsındadır ki, Arabşah ve Halkondilas'a nazaran Sırbistanlı Prenses şarâb takdim ediyordu; Şerefü'd-dhVin rivayetine göre Bâyezid ziyafette başında tâc, elinde âsâ olarak görülmüştür. Eğer bu sahîh ise, Timur'un bir sihriyye-i tesmîmkârîsidir ki, Halkondi-las'ın istihza dolu malûmatı ile tamamen uyuşur.

Güzelce Hisar'ı ikametgâh ittihaz eden³²⁰ - büyük şehzade Süleyman Çelebî nezdine gönderildi. Bunlar Şehzâde'yi bizzat Timur'un huzuruna gelmeğe davet ve Timur'un talep etmekte olduğu vergiyi ödemesini ihtar ile, bunun ikisini de yapmadığı halde Tatar ordusunun üzerine yürüyerek itaate icbar edeceğini tebliğe memur idiler. Bir müddet sonra, Kostantiniyye'ye giden elçiler-efendileri olan İstanbul İmparatoru tarafından ubudiyetini arzetmek ve vergiyi takdim eylemek üzere beraberlerine konulan- Bizans temsilcileriyle birlikte döndüler. Şehzade Süleyman'ın elçisi Şeyh Ramazan da Buluk (?) beldesinde Timur'a mülâki oldu. Şeyh Ramazan Tatar Şehinşâhı'na, Şehzade

tarafından atıar ve av için yetiştirilmiş kuşlar takdim etti. Ondan mâada Şehzade Süleyman'ın-pederini afv ve makamının muktezâsma göre muamele ederse- cihangirin huzûr-ı hümâyûnuna gelmeğe hazır bulunduğunu tebliğ etmeğe memur idi. Şeyh'i iyi kabul ederek ve ona sırmalı bir kaftan, altın bir kemer³²¹ hediye ederek dedi ki:

- «Ben geçmişi unuttum, efendin hiç korkusuz yanıma gelsin; tâ ki aramızda hiçbir bürûdet (soğukluk) sebebi kalmasın; ben de dostluğumun alâmetlerini bizzat kendisine ibraz edeyim.»

Daha sonra Şeyh Ramazan'a yeniden ihtiramlar göstererek izin verdi. Kütahya'da hazîneleri ve servetini gasp ve tUân ettiği, Bâyezid'in beğlerbeğisi Timırtaş'a o derecede müteveccihâne muamele göstermedi. Huzuruna celbederek Öfkeli bir seda ile:

- «Sen» dedi, «bu hazîneleri ne maksat için topladın? Velî-i ni'me-tini müdâfaa etmek üzere bir ordu toplamak için harcıyamaz mıydın? Askerin ihtiyaçlarını düşünmeksizin hazînelerini dolduran saltanat müşavirleri ve devlet vekilleri devletler için harâb oluşun aynasıdır.»

Timurtaş şu cevâbı verdi:

- «Benim Padişahım dünkü hükümdar değildir; cüluslarından evvel hazîneler devralmamış pâdişâhlar gibi ordular teşkili için müşavirlerinin, vükelâsının altınına muhtâc değildir.»

Timur:

- «Sen ve evlâdını serbest bırakmak azminde idim; lâkin bu edeb-sizce cevâbının kefareti olmak üzere ile'1-ebed serbestiden mahrum kalacaksın.»³²² diye azarlayarak mukabele etti³²³.

³²⁰ Şerefî'd-dJn, 5, b&b: 54, s. 40 (Anadolu Hisarı),

³²¹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 234.

³²² Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 235.

Cihangir, fetihlerinden &ulh yoluyla istifâdeye çalıştığı halde Tatar pişdarları Menteşe, Teke, Aydın, Saruhan eyâletlerini harâb ediyorlardı³²⁴. Muhammed Sultân ile Mirza Ebûbekir Mağnisa (Manisa)'da³²⁵ ve Şahruh Germiyan sancağında³²⁶ kış ordugâhlarını kurdular. Az vakit sonra Timur bizzat hareketle sahil boyunca gitti ve Efes'den (Efe-lik'den)³²⁷ geçerek İzmir önüne indi. Menderes üzerinde Timurtaş tarafından inşâ olunan köprü yakınında Menteşe Hâkimi'nin oğullarını huzuruna kabul etti, ki Bâyezid bunları babalarının memleketinden çıkardığından, Sinop Hâkimi îsfendiyâr nezdinde ilticâgâh bulabilmişlerdi. Kö-türüm Bâyezid'in³²⁸ oğlu olan ve Osmanlı Pâdişâhı tarafından hükümetinden ve bilhassa Kastamonu ve Samsun şehirlerinden mahrum edilmiş bulunan îsfendiyâr dahî, Tatar Şehinşâhı'nın himayesini talep etmeğe geldi. Timur,-Osmanlı satvetini Pâdişâh'ın hükümetlerini ellerinden aldığı komşu*, emirlerin takviyesiyle zaafa uğratmak şeklindeki gizli niyetiyle- Aydın ve Germiyan oğullarına pederlerinden miras kalmış olan arazînin iade edilmesi hususunda sür'atli davrandı³²⁹. Yine aynı sebepten dolayıdır ki³³⁰, Ermenistan ve İran'a komşu memleketleri, kendisine itaatkâr olan Erzincan beyi Taharten'e Şirvan Hâkimi İbrahim'e, Ak-Koyunlu ailesinin kurucusu Kara Yuluk'a vermişti. Asya'daki bâzı Osmanlı memleketlerini şu suretle meşru mutasarrıflarına³³¹ iade edince, henüz itaati altına alamamış olduğu mahaller için de Bâyezid evlâ-dinin birbiriyle münazaaya tutuştuklarını görerek, bu fetret manzarası

323 «01 kal'a-i menl'ada (Kütahya'da) Timurtaş Paşa'nın hazînesin bulup askere tevzî etdi. Ba'zı tevârîh-i türkiyyede mezkûrdur ki mevcûd olan nttkûd Kütahya niudd'u* İle yigirmi niudd idi. Cevahir ve esvâb dahi bu hesâb üzere İdi. Hattâ Timur-ı bedhâh, Ttmurtaş Pasa'yı İhzâr edttp itâb-ı veohi üare hitâb etdi ki: 'Bunca emval ve esvabı böyle cem* et-mekden leşker cem1 edüp bu mâli vell-i ni'metin yoluna hare etse*! oi-maz mı idi? Vüzerâ ki cem'-, mâl ve tehyle-i askerde İhmâl ede, meâl-1-halleri İhtilâl-1 ahvâl-ı saltanat ve netîce-i tedbîrleri zevâl-İ ikbâl-1 devletdir» deyü envâ-ı muâtebe ile muhâtabe etdikde Timurtaş Pas* dahi aytdı ki: 'Bizim Pâdişâhımız nâdide (görmemiş) ve nev-reslde padişah değildir. Cem'-i sigah ve askerde vüzerâ ve ümerâ emvaline muhtâc ve görmemiş nev-devletler gibi gözü aç değildir.' Tmur dahi bl-huzur olup aytdı ki: 'Seni evlâdın ile İtlak etmek melhuz idi; bu ta'rîz-1 kelâm-i bî-İnt'zâm müdb-İ fesh-İ azîmet oldu.» (Tacü't-Tevârîh, c. 1, s. 189. (Müterclm'in lâvesi)

324 Şerefu'ddîn, 5, 45, s. 41.

325 Bratutu, s, 235.

326 Şerefü'd-dîn, 5, 55, 43.

327 Ulu Borluğ, Küçük Borluğ, Doğruluktan geçerek (Uluborlu, Küçüfborlu) Şerefü'd-dîn.

328 Şerefü'd-dîn, s. 44. Piti Dölakruva, «İsfesidjyârın Menjtese Begin oğlu yapar.

329 Arabşâh.

330 Kezâlik.

331 Bu meşrûiyet Timur'un hayâlidir, mülk Cenâlb-ı Hakk'ındır. Salâhına hizmet edenler vâris olurlar. Ma'mûriyyet-i mülke çalışanlar ise, tavâ-tf-i mülûk değil, Osmanlılar idi. (Mütercim).

kendisine ziyâde mahzûziyet verdi. Şu ihtilâflara yeni bir şiddet sermâyesi vermek için sefirlerine mâhirâne verdiği vaadlerle, şehzadeleri emellere düşürdü. Şeyh Ramazan ikinci defa gelerek Timur'a efendisi tarafından bağlılık arzemesi üzerine, Şehzade Süleyman'ın Rumeli eyâletlerinde hâkimiyetini belirten ve Tatar Şehinşâhı tarafından verilmiş bir berât³³² almağa muvaffak oldu. Şehinşâh, Karaman'a iltica etmiş olan Şehzade İsa'nın elçisi Kutbü'd-dîn*³³³ teveccüh göstererek ve iltifatlara boğarak kabul etti; Şehzade Mehmed tarafından itaat arzı ile beraber vergi vermek ve genç efendisinin Galip tarafından vuku bulan emre "uyup da gelememiş olmasından dolayı mazeret beyân etmek üzere ordugâhına gelen Sofu Bâyezid'e³³⁴ dahî o suretle muamele gösterdi. Timur, tzmir'e yaklaştığında bu mevkiin birçok Hıristiyan ahâlîsi bulunduğunu haber alarak pişdar kumandanlarına şehrin derhâl muhasara edilmesini emretti; kendisi de 1 kânunievvel 1402'de (6 cemâdiyülev-velî 805) İzmir hisarları önüne vâsıl oldu. Elliye seneden beri İzmir'de hüküm sürmekte olan Rodos Şövalyeleri'ne Şer'î hükümlere uygun olarak bir münâdî gönderip, İslâm'ı kabul etmelerini, yahut vergi vermelerini ihtar ve her iki sureti kabul etmedikleri takdirde cümlesini kılıçtan geçireceği haberini tebliğ etti. Şövalye tarîkatinin büyük reîsi tarafından mevkiin müdâfaasına memur edilen hastahâne reîsi Giyom Dö Min³³⁵ nâmındaki kardeş (Hammer'e nazaran kardeş, Hıristiyanlık kardeşi) Tatar Şehinşâhı'nın emir ve tekliflerini hakaretle reddetti. Hıristiyan kumandanının cevâbı anlaşılır anlaşılmaz davul ve dümbelek sesleri, mû-tâd olan harb sedaları işitilmeğe başlandı. Tatar ordusu şehre üç taraftan, yâni kara cihetinde girilebilmesi mümkün olan her noktadan taarruz etti. Hisarları gedikler açarak yıkmak ve kalenin üzerine grejuva ateşleri yanar oklarla dolu çömlekler atmak için makineler kuruldu. Lâkin bunlardan bir netice çıkmadı. Bunun üzerine Timur şehrin etrafına bir sed inşâ ettirdi. Sed boyunca mesafeden mesafeye kuleler yapılmış ve içlerine ikişer yüz asker ile duvarlara çıkmak için gereken iskeleler konulmuştu. Kuleler tekerlekler üzerinde istenilen noktaya kadar

³³² İşbu berât'a imza makamında-Sultân I. Murad gibi - Timur da kırmızı mürekkebe batırılmış olan elini bastı. Şerefü'd-dîn, 5, 57, s. 55. (Sultân Murad'ın el basması yazma bilmediğine delâlet etmeyeceğini işte şimdi Hammer de zimnen îttrâf etmiş oluyor, (bkz; 1, cild.)

³³³ Şerefü'd-dîn, 5, 57, s. 55.

³³⁴ Sofu Bâyezid Ankara Muharebesi'nde oniki yaşında bulunan Şehzade Mehmed Çelebi ile beraber Amasya kalesine atılarak Çelebfyi kurtarmış idi. İdris ve Neşri, varak: 122, 124.

³³⁵ Theodorici a Niem de Scismate. Malta Tarikatı Tarihi, 1, 6, c. 2, s. 28. (Büyük reis, hastahâne reisi, kardeş tâbirleri Malta şövalyeleri tarîfca-tlnln hususi tabirlerindedir. Mütercim)

çekilerek hücumu kolaylaştırırlardı. Onbin lâğımçı istihkâmların temellerini kazar ve kazılan kısımlara payanda olup da toprağının dökülmesini önlemek için konulmuş olan destekleri tutuştururlardı³³⁶. Timur, deniz cihetinden dahi, birbirinden ayrı iki şedden müteşekkil olan limanın girişine büyük taş kitleleri yığdırarak, şehrin imdadına gelebilecek gemilerin girişini önledi. Rodos Şövalyeleri 'nin kadırgaları bereket versin ki güneş doğmadan denize açılmışlardı. Daha birkaç dakika kalmış olsaydılar mutlaka yakılacaklardı. Limanın şeddinde kullanılmış olan asker, Tatar ordusunun aşırı derecesinde olmamakla beraber³³⁷ iki sedyiğılan taşlarla akşama doğru birleştirildi. O zaman Timur liman çevresinin ortasında ve su üzerinde herbirisi birçok açılar teşkil eden büyük kazıklar üzerine konulmuş bir iskele yaptırdı. O surette ki, bu andan itibaren muhâsırlar nîetîn bir yol üzerinde yürüyerek ve karadaki gibi muharebe ederek limanın iki tarafından kaleye kadar nüfuza muvaffak oldular³³⁸. Kesretli ve sürekli bir yağmur yağmakla beraber hücum ve müdâfaa bir ân fasıla bulmazdı. Sebatlı şövalyeler kahramanca şecaat ile cenk ediyorlardı. Her yeni tehlikede gayretlerini artırarak hisarların üzerinden grejuva ateşleri, nef, yanar oklar yağdırırlardı. Bunlar sel gibi yağmur suları içinde her tarafı tutuşturmakta idi. Ancak Hıristiyanlar'ın bunca cesaretleri düşmanın dehşet verici çokluğuna mukabil hiçbir şey yapamadı. Timur, umûmî bir hücum emrederek, kale ancak onbeş gün süren bir muhasarayı takiben zapt olundu.³³⁹ Şövalyeler kalenin tâ derinliklerine kadar çekilmeğe mecbur olduktan sonra hastahâ-ne reîsi önlerinde olduğu halde kahramanca dışarıya çıktılar; tâ denize kadar kendilerine yol açarak şehrin karşısındaki kadırgalara girdiler. Onların arkasından gelen Hıristiyan ahâlî gemilere hücum ile, gemicilere yalvararak halatlara, demirlere, küreklere sarıldılar. Lâkin gemilerde bulunanlar zerrece şefkat eseri göstermediler; o bedbahttan mızrak darbeleriyle red ve

³³⁶ Halkond'las, 1, 3, Bale basımı, s. 51.

³³⁷ Dukas, 17, k. 40.

³³⁸ Şerefü'd-dîn, s, s. 56 ve 57.

³³⁹ Şerefü'd-dîn, 5, s. 51. Bu müverrihin, muhasara bir haftadan uzun sürdü demesi isbât eder ki, Timur şehir önüne muhâsa-başlamasından ancak sekiz gün sonra gelmiş ve belde ondan sonra sekiz gün zarfında ele geçirilmiştir. Arabşah şehrin zabtnı 14 cemâdiyülahire, yâni 6 kânunievvel'de göstermekle hatâ eder. 14 cemâdiyülevvelî (âhire değil) okunmalıdır; çünkü evvelâ Timur kânunievvelin ikisinde gelmiştir; ikinci olarak 14 cemâdiyülâhiri 6 kânunievvel 1402'ye değil, 8 kânunsânî 1403'e tesadüf eder; 14 cemâdiyülevvelî kânunievvelin altısına değil, dokuzuna tesadüf eder. Burada hatâ üç günden ibarettir. Fakat cemâdiyülâhiri okunursa hatâ bir aydan ziyâde zamanı ihtiva eder.

def ederek sahilde bırakıp kendileri denize açıldılar³⁴⁰. Bu halkın binden ziyâdesi Timur'un huzuruna getirildi. Tatar Hükümdarı, genç, ihtiyar, erkek, kadın hepsini idam ettirdi. Kurbanların miktarı Cihangir'in nefret edilecek itiyadı mucibince başlarıyla ehramlar yapılacak kadar olmadığı için, levazımca tasarruf edilmiş olmak üzere, mat-lûb olan ehramların iki taşın arasına bir baş konulmak" suretiyle bina edilmesini emretti³⁴¹. Bu kanlı enkazın cümlesi dehşet verici âbidelerin inşâatına sarf olunmadığı anlaşılıyor; zira şehrin yağma edilmesinden ve iş işten geçtikten sonra imdada gelmiş olan birkaç Hıristiyan firkateyni³⁴² sahile yaklaşınca, Timur, grejuva ateşi dökmeğe memur şahıslar vâsıtasıyla gemilerin içine bir takım başlar attırdı. Gemiciler bu korkunç bakiyyelerden o derecelerde korkuya kapıldılar ki, Hıristiyan donanması hemen denize açıldı³⁴³. Cetiova Cumhuriyeti tebeası sıfatıyla Midilli ve Sakız'da hüküm sürmekte olan yeni ve eski Foça'nın Ceneviz valisi İzmir ahâlîsinin felâketine uğramaktan korkarak Timur'un huzuruna geldi; vergi ödemeyi kabul ve torunu Muhammed Mirzâ'-ya kıymetli hediyeler takdim etti. Tatar Şehinşâhı, hüsn-i teveccühünün nişanesi olmak üzere Midilli Hâkimi'ne san'atkârâne işlenmiş bir altın asa hediye etti.³⁴⁴

Tatar Şehinşâhı, Küçük Asya'nın batısındaki istilâsının en uzak noktası olan İzmir'den çıkarak ordugâhını Ayasluğ şehrine kurdu. Bu şehirde geçirdiği otuz gün zarfında başındaki kavimlerin taifeleri bütün komşu arazîleri talan ve takım takım toplamış oldukları ahâlînin hepsinden büyük bir şiddetle kan vergisi talep ettiler. Bizans ve Osmanlı müverrihleri, vahşî împarator'un bu sefer de emsali görülmemiş mezâlim yapmış olduğunda müttefiktirler. Şu mezâlim silsilesinden olmak üzere bir takım çocukların katledildiğini naklederler ki, Herode'a isnâd olunan katliâmdan daha mevsuk ve daha vahşiyânedir³⁴⁵.-Timur'un üzerine gitmekte olduğu bir küçük ve bedbaht Anadolu beldesinin çocukları-ellerinde Mushaf, Kur'ân'm sûrelerini

³⁴⁰ Dukas, 17, s. 40.

³⁴¹ Dukas, &, 41.

³⁴² Şerefü'd-dîn (5, bâb: 56, s. 52) bu gemileri «kerrâke» tesmiye eder ki firkate (Frigate) kelimesinin bozulmuş şekliendir başka birşey değildir.

³⁴³ Dukas, s. 41.

³⁴⁴ Dukas, 17, s. 41 ve Şerefü'd-dîn 5, bâb: 57, s. 56. Dukas'a nazaran Tatar Şehinşâhı'nın teveccühünün nişanesi olarak Ceneviz] i ler'e verdiği asâ (aster) kitabının meşhur fıkrasını hatıra getirir (4, 71).

³⁴⁵ Herod (Herode), Yahudilerin büyük Herod denilen kralıdır ki, isa'dan kırk yıl önce hüküm sürmüştür, Romalılar'ın himâyesi altında İdi. Bu vahşi zâlim zevcesini, beş çocuğunu Öldürmüş ve birçok mâsûm çocukların katliâmını emretmiştir. (Mütercim)

okuyarak- Cihangir'den istirahama çıkmışlardı. Timur:

- «Bu meleyîş ne demektir?» diye sordu; bu çocukların, memleketlerini yağmadan afv etmesini niyaz eylemekte buldukları haber verilince o mâsûm çocukların, atların ayakları altında çiğnenmesini³⁴⁶ süvarilerine emretti, ve bu gaddarca emir sür'atle infaz edildi.

Timur, memleket zaptından bıkarak ve kan içmeğe kanarak nihayet Semerkand'a dönmeyi düşündü. Milas yoluyla Eğirdir (Eğridir) gölüne doğru gitti. Gölde gerek tabiî mevkîlerinden, gerek san'atkâr elinin etrafım kuşattığı hisardan dolayı ele geçirilmesi kaabil olmayan iki ada olduğunu haber almıştı. Yalnız bu malûmat, adaları zapt arzusunu kamçılamağa kifayet etti³⁴⁷. Bu, <?ün kabri Eğridir'de birçok ziyaretçileri celbeden Şeyh Baba, mevkiinde kendisini kahramanca müdâfaa etti³⁴⁸; lâkin daha ziyâde mukavemet bir felâketten başka netice vermeyeceğine hükmederek, şehre ilişmemek şartıyla itaat göstereceğini bildirdi ve bu şarta muvafakat edildi³⁴⁹. Eğridir'in zaptından sonra Timur, Akşehir'de te'sîs ettiği ve Bâyezîd ile oğlu Musa'nın bulunduğu ordugâha döndü. Yolda ordunun sol kolunu teşkil eden askerleri topladı. Konya'ya vardığında son tnuzafferiyetlerini göstermek için oğlu Şahruh ve torunu Hüseyin Şah parlak şenlikler yaptılar. Müstevlinin bu şehirde ikameti esnasında, emaretlerini iade etmiş olduğu Germiyan ve Karaman beğle-ri gelip ubudiyet arzında bulundular ve sadâkatlerini te'mîn ettiler³⁵⁰. Şu vak'alar sırasında Sultân Bâyezîd Akşehir'de bir nüzul ile³⁵¹ irtihâl eyledi (14 Şaban 805 / 8 Mart 1403)³⁵².

³⁴⁶ Muhyi'd-dîn. varak: 49.

³⁴⁷ Timur'un Eğirdir Gölü karsısına varışı: 17 Şaban 805, Pazar günü. Tâ-cü't-Tevarîh, 1, cild, s. 211. Bu tercümenin, birinci cildine de bki Burada Klzî ve CEn adası diye gösterilen adaların, büyüğüne Nesin ve küçüğüne Gülistar denildiği Ba'dü'd-dîn'de dercedilmiştir. Kırk sene evvel (1870'lerde) o tarafları gezmiş olan Haber-i Sahih müellifi Nesi adasında iki-ttç yüz haneli bir kasaba olduğunu ve ahâlîsinin balıkçılık ettiklerini yazar. ^Mütercim)

³⁴⁸ Bizim târihlere göre Baba müdâfaaya iştirak etmemiştir; Timur'a yalvarmıştır. Baba'nın cengâverliği galibe tercüme yanlışlığıdır. (Mütercim)

³⁴⁹ Bratutu'da Sa'dÜ'd-din; Bratufcu Sa'dü'd-dîn'in kullandığı «bahîreyi «kflrtfez» mânâsına aiarafc «Un, grandissimo senno di mare» diyor.

³⁵⁰ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 58, s. 60 ve bâib: 59, s. 64.

³⁵¹ Timur'un Bâyezîd'i demir kafese koydurduğunu ve Padişahın kendisini zehirlediğini iddia eden yalnız Hadîdî nâmındaki şâirdir («Hadîdî», demirci demektir). Sa'dü'd-dîn bu şâir hakkında infial göstererek aşağıdaki beyitlerle onun sözlerini reddeder:

Hadîdî nâm bir nâ-puhte şâir
Değilken dil-güşâ tâ'bîre kaadir
Edübdür iltizâm-ı nazm-ı târih
Velâ olmuş sezâ-yı lev-m-ü tevbîh
İçinde çokdürür ânın dür-ûğî

Kader bâzan bir düşmanın vefatına bir dostun kaybolmasıyla mukabele etmekten haz duyar; Bâyezid'in vefatından dört gün sonra da Timur'un en sevgili torunu Mu-harnmed Sultân-ki henüz pek genç iken birçok muharebelerde kahramanlık eserleri göstermişti• ondokuz yaşında hayâtı terk etti. Bunun ölümü bütün orduda kedere sebep oldu. Emirler ve devlet büyükleri matem nişanesi olarak siyah ve mâvî elbise giydiler ve boyunlarına kakım kütklü yakalıklar yerine keçe parçaları geçirdiler; kadınlar tozlar içine yatarak göğüslerine vurmak için eteklerine taş doldurdular. Timur ise, torununun vefatı haberini aldığı zaman, Bâyezid'in irtihâlini duyduğu vakit okuduğu «İnnâ İllâhî ve innâ aleyhi râcî'ûn» (Bakara /155) kelâm-ı Subhânîsinden başka bir söz söylemedi³⁵³. Daha sonra Avnik'e

Ânınçün yokdürür asla fürûğî
Mübeyyen etmez ahvâli kemâhî
Muayyen eylemez sâl ile mâhî
Muayyen etdiği ekser hatâdır;
Gören sânur ki vâki' maceradır
Demin zikr etdiğim ahvâli yazmış
Velâkin nâmesi düz yoldan azmış
Bu vecihle edâ-yı kıssa etmiş
Kellâmün levmden pür-hisse etmiş.

(Müverrihin tercümesi yerine Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 21Tden aynen naklolunmuştur.)

³⁵² Mütercim: Sa'dü'd-dîn, Yıldırım'ın velâdeti rivâyet-i meşhûreye göre babasının cülusu senesi olan 761'de ve cülusu 791 Ramazan'ının ortalarında (Kosova muharebesinden, avdetle taht-ı saltanata cülusu târihidir) vuku bulduğu ve şu halde müddet-1 ömrü 44 ve müddet-İ saltanatı 14 yıla yakın olduğu halde bâzı müverrihlerim karışık hesaplar gösterdiğini ve birtakımının vefatı suretine dâir de efsâneler yazdıklarını hikâye ile Hadîdî'nin şu nazmını nakleder:

«Meğer lâyük görüp Tatar-ı sumu

Timur Tatar'a verdi mülk-i Rûm'u Kî Rûm'a Tâhîrû'd-dîn ola sultân Kala Tatar elinde mülk-İ Osman

Bu hâle Yıldırım Hân oldu agah

Timur çağırıp dedi ki: «Ey Şâh, Gerekmez mülk-i Osmân içre Tatar Dile al git, kavm-i Tatar'ı, zinhar!»

Timur didi; «Kabul etdim sözünü

Semerkand'a k'm eyledim özünü Seni Tatar ile bile salam ben Gelesen tahtına sağ ve esen sen.»

Semerkand'ı lifdüp Yıldırım Hân

Görüp kaydın Ha&k'a teslim eder MeSer k'm hâtemdnde vardı kaatil Adüvden pes adem yeğ! oldu mâli

Kodu bu kahr-ı döhr-1 b!-vefftı

Anuğ ol zevk ü şevk-1 pür-safftı Bİlün kim Ak-sehir'de Yıldırım Hân Fenadan bakî mülke etdi seyrân.

Temam altmış yaşa kim ömrü yetdi

Fenadan ol beka mülkine gttđU

³⁵³ Şerefü'd-dîn, bâ-b: 60, s. 65 ve t>âto: 61, s. 70. (Ayetin meali: «...Biz (dünyâda) Allah'ın (teslim olmuş kulları) yız ve biz (Âhîret'de de) ancak ona dönücüleriz...»)

vardığında mevta için itası mûtâd olan yemeği yaptırdı. Ziyafet esnasında hafızlar yüksek sesle Kur'ân'ın âyetlerini okuyorlardı. Büyük Türk davulu kadınların matem feryâdlan arasında fasılasız çalınmakta idir Merasimin sonunda, eski Moğol kaidesi veçhile parça parça edildi³⁵⁴. Güya ki matemî tutulan kimse öldüğü gibi onun da neş'e veren sadâları kesilmiş oluyordu. Tâbut bir taht-ı revana konularak ikiyüz süvariden mürekkep bir muhafız kuvveti ile ve kumandanlardan yedi kişi marifetiyle-Şehinşâh'm hanedanı türbesine defn olunmak üzere- Ceyhûn-ötesi-ne naklolundu³⁵⁵.

Timur hiç şüphesiz ki torununun kaybedilmesinden hissettiği keder sâikasıyla âlicenâbâne bir muamele olarak-muvakkaten Akşehir'de Şeyh Mahmûd-ı Hayrânî'nin türbesine tevdi edilmiş olan- Bâyezid'in na'şî*-nin Bursa'ya nakli için Şehzade Musa'ya müsâade etti. Hattâ gitmeden evvel Şehzâde'ye kendisi bir hü'at giydirdi, kıymetli bir kemer kuşattı, bir kılıç, mücevherlerle süslü bir ok mahfazası kırmızı mürekkebe batırılmış elinin nişanesini ihtiva eden bir de berât verdi³⁵⁶.

Asya ve Avrupa'daki sayısız fetihleri ondört sene³⁵⁷ bu iki kıt'ayı hayretten dondurmuş ve ıztırab içinde bırakmış olan Yıldırım Bâ-yezid, işte bu suretle son nefesini verdi. Osmanlı Devleti Bâyezid'e kadar ancak teessüs edebilmişti. Onun zamanında genişledi ve sağlamlık kazandı. Bâyezid'in kudretli eli devlet idaresinden çekilir çekilmez, ortaya çıkan dahilî ihtilâflar devletin parçalanmasına yol açtı. Bâyezid'in irtihâlınden haylî zaman evvel Aydın, Menteşe, Teke, Germiyân, Karaman beğleri emaretlerine iade

³⁵⁴ Kezâlik, 5, bab: 65, s. 85.

³⁵⁵ Eezalik, 61, s. 70.

³⁵⁶ Şerefü'd-din, 60, s. 66,

³⁵⁷ müverrihleri gibi bu Pâdişâhın saltanat müddeti hakkında ittifak etmezler. Çünkü Sa'dü'd-dîn'e (Bratutu, 266) nazaran Rumlar onyedî sene hükümet ettiğini ve diğerleri otuz beş sene saltanat etmiş ve yetmiş sene yaşamış olduğunu yazarlar; halbuki Sa'dü'd-dîn ve Hacı Kalfa 14 seneden ziyâde saltanat etmiş olmayıp, kırkdört yaşında vefat eylediğini beyân ederler. (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi aynen şudur:

«Sultân Yıldırım Hân'ın serîr-i saltanata cülûs-ı saâüet-me-nusları sene: 791 ramazanının evâsıtında idi ve rivâyet-i meş-hûre üzere velâdetleri velid-i mâcidlerinin serîr-i saltanata cülûs buyurdıkları leyle-i müteberrikede sene 761'de vuku bulmuştur. Bu takdirce müddet-i hayâtları kırkdört yıl olur ve saltanatları ondört yıla karîb olur. Bulduğun yazan ve rabt-i tevârîhde ittifak tarî kasından âzân ba'zı ozanlar (matbu nüshada ozanlar denilin işse de gâlibâ vezin ile söz söyleyen mânâsına 'vezzânlar* olacaktır) târih-nüvîsliğe tasaddî edüp akvâl-i muhtelife irâde eylemişlerdir... beynlerinde tefâ-vüt-i fahiş vardır. Kimi sâl-i hayâtlarını altmış ve müddet-i saltanatlarını otuzbeş yıl ta'yîn etmişdir. Kimi dahî onaltı yıl demiştir.» c. 1, s. 216.

Bunda, Rum müverrihlerinden bahsolunduğu yoktur. Bratutu istediği gibi yazmıştır. Sa'dü'd-dîn'in bu muhakemesinden metnin içinde bir haşiyede dahî m uh ta s aran bahsedilmişti. Mütercim).

edilmişti. Timur'un bu hususta siyâseti Asya'da Osmanlı nüfûsunu azaltmak maksadına matuf idi. Bâyezid'in büyük oğlu Şehzade Süleyman Rumeli vilâyetlerinde münferiden saltanat etmekte iken, diğer üç oğlu Mehmed, İsa, Mûsâ geri kalan Anadolu vilâyetleri için birbiriyle münazaaya giriştiler. Bu saltanat fasılası on sene sürdü. Tâ o vakte kadar ki, bütün kardeşlerine galebe eden Sultân Meh-nied, .babası gibi Asya ve Avrupa vilâyetlerini hükümdarlık mührü etrafında toplayarak, mirasçısı olduğu mülkün birliğini iade ve harâb olması muhakkak görünmüş olan Devlet'in azametli binasını yeniden yükseltti. Avrupa müverrihleri zikrettiğimiz dört şehzadenin dördünü de pâdişâh addederek ve birkaçına birlikte saltanat sürdürerek büyük bir târihî hatâda bulunmuşlardır. Bu yanlışlığın Osmanlı padişahlarının aded-lerince ve saltanat müddetleri bakımından ağır neticeleri görülmüştür. Her türlü meşru hukuk ve adalet fikrinden katı nazarla pâdişâh unvanım ancak saltanat tahtına cülus eden şehzadeye vermeyi kaide ittihaz etmiş olan Osmanlı müverrihleri, Bâyezid'in büyük oğlu olmak ve devletin mülkî ve askerî büyük memurları sarayında bulunmasıyla beraber; ne Süleyman'ı; Mehmed'den büyük olmak ve Süleyman'a galebe ettikten sonra Avrupa tarafında fiilen, saltanat etmekle beraber ne de Musa'yı pâdişâh sayarlar. Avrupalı müverrihlerden ziyâde mantikî olmak üzere yalnız devletin bütün idare kuvvetlerini toplayan ve itaat edilmiş olduğu umumiyetle kabul edilen zâtı pâdişâh tanırırlar. Binâenaleyh bu millî müverrihlerin nazarlarında Şehzade Mehmed-ki büyük biraderine sadâkat yemini vermiş ve bir müddet hâkimiyetim tanımıştır-mücerred talihin kendisini tahta oturttuğu ve idâme ettirdiği için münferiden Osmanlı meşru hükümdarıdır. Bununla beraber, bundan veraset hakkının şu tefsir tarzı İslâm'daki umûmî hukuk ile te'yîd edilmiş bulunduğu neticesini çıkarmamalıdır. Doğu'da, tâc'ın mirası, padişahın büyük oğluna, yahut onun kendisine halef olmak üzere tâyin ettiği şehzadeye aittir. (Hazret-i) Peygamber tarafından konulmuş olan bu kaideden³⁵⁸ hârice çıkmamak içindir ki, hilâfetini yahut bâzı hükümdarlık taçlarını ele geçiren Türk ve Acem cengâverleri bir halîfeye yahut tardolunan bir hanedandan seçilmiş olan ve «hân» unvanını taşıyan bir zâtı alenen metbûu tanımak ve güya onların nâmına icrâ-yı hükümet eder gibi görünerek, hiç olmazsa zahiren kendilerine hak vermek isterler; emîrül-

³⁵⁸ Müverrihin, bu ifâdesinin doğru olmadığı hatırlatılır. Mes'elenin esâsı mevzûdan hârl olmakla, izaha lüzum görülmedi. (Mütercim)

ümerâ'lar Bağdâd Halîfeleri ve Memlûkler Mısır Halîfeleri nâmına şu suretle saltanat etmişlerdir. Timur da Çin'den mâaada bütün Cengiz Hân ailesi hükümetlerini itaati altına almış olduğu halde, Cengiz sülâlesinden bulunması itibariyle bir Çağatay Hân'ını meşru metbûu addetmiştir³⁵⁹.

Timur, Bâyezid'den sonra ancak iki sene yaşayabildi. Üçüncü İran seferini ikmâl ile dokuzuncu defa olarak Semerkand'a dönmüştü (1 Muharrem 807/10 Temmuz 1404). Payitahta geldiği zaman ilk işi Nebatat bahçesini ve torunu Muhammed Sultân için yeniden inşâ olunan Dârü'l-ulûm'u ziyaret etmek oldu. Büsbütün münzeviyâne ömür geçirmek kararsız tabiatına asla muvafık olmadığından vakit vakit Bağ-ı Bülend, Bağ-ı Behişt, Dilküşâ nâmındaki ravzalarda bulunuyordu. Semerkand'da ikametinden istifâde için Dımişk muharebesinde esir edilmiş mimar ve san'atkârlar vâsıtasıyla Tatar payitahtının o zamana kadar mâlik bulunduğu saraylardan daha güzel yeni bir saray inşâ ettirdi. Bu binanın kare şeklindeki dört cephesinden her biri yüz (on) tûlunda idi. Cümlesi mermerden olan nakışlar, Suriye sanatkârlarının mahir ellerinin eseri idi. Duvarlara dışından İran züccâcı yapıştırılmıştı. Zeminlerine moza-yık³⁶⁰ döşenmiş olan, gayet nazikâne işlenmiş abonoz ve fildişilerli müzeyyen bulunan dâireler muhteşem manzaralarıyla göz kamaştırırlardı. Her tarafta çeşmeler, fiskiyeler, bu cennet misâli ikametgâh içinde rûh-nüvâz bir serinlik neşrederdi. Timur'un târihini yazıp da payitahtı süslemiş olduğu inşâatından bahsetmeyi ihmâl eden müellifler mâzûr değildirler. Çünkü bu inşâat Tatar Cihangîri'nin tabîatında garip bir tezâd gösterir. Bunlar isbât eder ki, Timur, ecnebi memleketlerin sânına sebep o) an âbideleri tahrîbde vahşiyâne bir lezzet bulduğu halde, kendi vatanında san'atm birinci hâmisi idi.

Semerkand'â varışından bir müddet sonra uçsuz bucaksız Kanı-gÖl sahrasında altı torununun düğünlerini ve izdivaçlarını öyle bir tantana ile yaptı ki, târih ondan ne evvel, ne sonra hiçbir misâlini göstermez³⁶¹. Bu merasimlerde bütün Asya hükümdarlarının sefirleri hazır idi; Şehin-şâh'ın ayaklan dibine koydukları hediyeler arasında cümlesi dokuzar olmak üzere zürâfalar, devekuşları, diğer nâdir hayvanlar nazar-ı dikkati celbederdi. Güveylere dokuz defa hil'at giydirildi. Dokuz defa elmas kemer kuşatıldı. Başlarına dokuz defa tâc konuldu. Bunlar her defa hil'at değiştirdikçe Şehinşâh'ın tahtı önünde eğilerek dokuzar kere alınlarını zemine koyarlardı.

³⁵⁹ Evvelâ Siyürgatmıs, sonra, (Bâyezid'i esir eden) Mahmûd Hâab

³⁶⁰ Arabçası 'fesâfes'dir.

³⁶¹ Şerefü'd-dla

Bu protokol sırasında başlarından o kadar altın, o kadar kıymetli taşlar, o kadar inciler saçıldı ki, birkaç saniye içinde bütün yerler bunlarla örtüldü. Bu parlak şenlikler son bulur bulmaz Timur yeniden ordusunu top-ıpyarak Çin'i fethetmek niyetiyle hareket etti. Yol esnasında Otrar'a vardığında şiddetli bir sıtmaya tutularak müddet-i ömrü 71'e, saltanat süresi otuz altıya varmış olduğu halde, otuz altı oğul ve torun, on yedi de kız torun ve cihan hâtıralarının isimlerini hıfz ettiği zâlimler arasında en büyük şehirler tahribçisi ve en büyük âbidler kaatili şöhretini bırakarak terk-i cihan eyledi (17 Şâbân 807/19 Şubat 1405).³⁶²

Fâsıla-i Saltanat

Bâyezid'in Ankara'da uğradığı bozgunluğu takip eden saltanat fasılasına yukarıda işaret etmiş idik. Bu fasılanın olaylarının bütün safhalanını göstermek sırası gelmiştir. Bâyezid'in şehzadelerinin en genci olan Sultân I. Mehmed'in ilk muvaffakiyetlerinden başlayan Osmanlı müverrihlerine uyarak biz de Ankara Muhârebesi'nden başlayarak vak'aları hi-köye edeceğiz. Bu Şehzâde'nin mühim işleri sükûtle geçştiren Bizans müverrihlerine hiç müracaat etmeyeceğiz. Bunlar Türk lisânını bilmediklerinden Mehmed'in cimnastik tâlimlerinde maharetinden dolayı almış olduğu «Güreşçi Çelebi»³⁶³ unvanını bile «Kirş Çelebi»³⁶⁴ şekline sokmuşlardır ki, bu tahrif ile Şehzâde'yi yay yahut kiriş yapıcı yapmış oluyorlar. Bu vak'alar için müracaat ettiğimiz, Osmanlı Devleti târihinin şu devresine taallûk eden muteber ve hakikate muvafık vesikalar bırakmış olan Osmanlı müverrihlerinin şahadetleridir.

Ankara Muharebesinin akabinde Pâdişah'ın büyük oğlu Süleyman ve vezîr

³⁶² Saltanat müddeti, kız ve erkek torunları 4 X 9'dur; müd<îet4 ömrü de takriben 8 X 9'dur. Kız torunları 2X9 olmak için bir eksikti.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/365-382.

³⁶³ Ali, varak: 40.

³⁶⁴ Müverrihin Notlar ve Açıklamalarında görüleceği Üzere, Bizans müverrihleri «Güreşçi»yi «Kirişçi» anlamışlardır. (Mütercim)

Bu garip yanlışlık şundan geliyor ki, güreşçi lâfzını Bizans müverrihleri «ok kirişi yapar kirişçi» demek olan bir mânâyâ almışlardır. Bundan dolayı Halkondilas Mehmed'in Mûsâ (Bâyezid ile birlikte esîr düşen) ve İsâ tarafından bir kirişçiye teslim edilmiş olduğu efsânesini nakleder. Hattâ Halkondilas (3, s. 57) ve Franzes (bâb: 29) Mehmed'i «yaycı» yaparlar. Bunların «yaycı» mukabili kullandıkları kelimeyi tercüme edemeyen, yahut tercüme etmek istemeyen Rumlar cGüreşçi» yerine «Kir» şeklinde kısaltılmış bir lâfzı yazmakla iktifa ederler ve «Kir Çelebi» derlerdi. Bu iki kelimenin ikisi de efendi mânâsına gelir.

Alî Paşa, subaşı Ayne Beğ, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile birlikte³⁶⁵ Rumeli'ne doğru firar ederken, o zaman ancak onbeş yaşında olan Şehzade Mehmed'i, Bâyezid Paşa kargaşalıktan çekip çıkararak dağlara götürmüştü. Tatar askeri Şehzâde'yi yolunun üzerinde durdurmağa çalışmış³⁶⁶ ve İsfendiyâr'ın yeğeni Kara Yahya³⁶⁷ kumandasında bir müfreze Tosya (Docea) ve Bolu (Hâdrianopolis) civarında ric'at hattını kesmek istemiş ise de emellerine nail olamadılar. Cesur delikanlı ve Bâyezid Paşa düşman safları arasından yol açarak ve Tokat'dan (Brisa) geçerek, kendilerini Amasya kalesine attılar³⁶⁸. Millî müverrihler Mehmed'in şu birinci muvaffakiyetiyle yine o sene zarfında gösterdiği sekiz muvaffakiyeti Şehnâme'de o kadar güzel yazılmış olan Hefthan³⁶⁹ hikâyelerine lahika yaparlar. Genç Şehzâde'yi Timur'a karşı âkilâne ve mâhîrâne hareketinden dolayı da daha az övmesler. Bununla beraber bu muvaffakiyetlerin şerefi daha ziyâde Şehzâde'nin kumandanı Bâyezid Paşa'ya, gösterdiği ihtiyatkârhk da Sofu Bâyezid'e ısnâd olunmak lâzım gelir, gibi görünüyor.

Mehmed'in, yaşma göre zamanından evvel görülen şecaatinin ikinci vesîle-i zuhuru, Timur'un kumandanlarından Kara Devlet-şâh ile çengidir ki, Kara Devlet-şâh bin kişi ile Şehzâde'nin geçişine mâni olmak istediği halde Kestel³⁷⁰ yakınında mağlûp ve bizzat Şehzâde'nin attığı ok bir tarafından diğer tarafına geçerek telef olmuştur.³⁷¹

³⁶⁵ Halkondilas bu Yeniçeri Ağasını «Yeni toplanmış askerin reisi» diye yazar; bu ise şimdiye kadar dâima «dux peregrino-rum» suretinde tercüme olunmuştur. Mütercimler ikinci kelimenin Yeniçerimden başka birşey olmadığını farketmemiş görünuyorlar.

³⁶⁶ Kötürüm Bâyezid oğlu İsfendiyâr'ın bin kadar adam ile Şehzâde'nin güzergâhına çıkarak mağlûp olup Tosya'ya kaçtığını ve Şehzâde'nin daha sonra Bolu'ya gittiğini ve Şehzade. Bursa'ya azimet etmek istemiş ise de tecrübeli kumandanların ihtarı ve Timur'un harekâtına ve Aydın taraflarında kışlayacağına dâir alman malûmat üzerine Amasya'nın tercih edildiğini Sa'dü'd-dîn tafsil eder (İstanbul tab'ı, c. 1, s. 192-193).

³⁶⁷ Bâzi müverrihlerin Kara İsa dedikleri yanlıştır. Kara İsa, İsfendiyâr'ın oğluydu.

³⁶⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. s. 238. Neşri, varak: 111. İdris.

³⁶⁹ Belâgat-İ İrânîyye Târihî'ne müracaat, s. 59.

³⁷⁰ Bratutu'da Kalifela; Leon. Klavi'de (Târlh-İ İslam, s. 229) Gerede.

³⁷¹ Kara Devlet-şâh vak'asını İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn, 193-196. sahîfelerinde yazar. Sadü'd-dîn'e nazaran bu adam bu taraf Türklerinden bir «dezd-gümrah» (uğursuz bir sapık) olduğu halde Osmanlı devletinin fenalığını istediği cihetle, Timur'un makbulü olmuştur. Muharebe «Kağala» nâm mevzide imiş; hesapça Amasya taraflarında olacaktır. Kara Devlet-şâh ile mektuplaşmış; düşman Şehzâde'nin çocukluğunu, babasının mağlûbiyetini söylemiş; Şehzade de münasip cevâbı vermiş. Sa'dü'd-dîn'e nazaran Kara Devlet-şâh bizzat Şehzâde'nin okuyla vurulmuş olmayıp «bir civân-ı ser-firâz tîr-endâz bir tîr-i pâkize küşâd ile Kara Devlet-şâh'ın çeşm-i cihân-ı beynini kör ve kevkeb-i baht-ı hâbnâkî gibi bî-nûr edüp» atından düşmesi üzerine kılıç üşürül-müştür. Vak'anın târihi 805 gösteriliyor.

Bir üçüncü fırsatın zuhuru gecikmedi- Tatar Şehinşâhi Kubâd-oğlu*-nu³⁷² Niksar (Neocaesarea) muhasarasına memur etmişti. Osmanlılar tarafından gördüğü taarruz üzerine acele olarak Taşan-oğlu³⁷³ kalesine ilticâye mecbur olduğundan, Mehmed bu firardan istifâdeyle Fel-nik'i³⁷⁴ zaptetti.

Bâyezid'in genç oğlu Tokat'ta biraz rahat eder etmez înal-oğlu kumandasında yirmibin Türkmen Kazova sahrasında güründüler. Osmanlı müverrihlerinin beyânına göre MeHmed'in bunlarla ettiği muharebede³⁷⁵ -- ki Türkmen kolordusunun dağılması ile neticelenmiştir- Türkler ancak iki yaralı vermişlerdir. Çünkü Osmanlılar'ın hepsi zırh giymiş oldukları halde, düşmanları müdâfaa elbiselerinden mahrum idiler.³⁷⁶

Yine Osmanlı müverrihlerinin ifâdesine nazaran, Mehmed o muharebeyi müteakip Gözler³⁷⁷ kumandasıyla Karahisar'ı muhasara eden Türkmenler1! ric'ate mecbur bırakmış, Kaz-âbâd sahrasından da EÖpek³⁷⁸ kumandasında bir ikinci fırkayı çıkarmıştır.

Mehmed'in yedinci cengi daha ziyâde dikkat çekicidir ve evvelkilerden daha ehemmiyetlidir. Bu defa da hasmı Mezid nâmında bir eşkıya reisi idi, ki sığındığı Sivas şehrine sahip olarak Bâyezıd Paşa'ya karşı kahramanca şecaat

³⁷² Kubâd-oğlu vak'ası, bizim Sa'dü'd-dîn'de 196. ve 197. sahîfeler-dedir. Müverrihin «Felnik» dediği İstanbul baskısında «Felen-bel» ve sahîfe kenarında «Felnik» diye mezkûrdur. Bu kale gayet metin olduğundan, ele geçirilmesi için hayli uğraşmıştır.

³⁷³ Bratutu'da, s. 244, Tasianu; Leon Klavi'de, s. 232, Tasukağlı. Bu İse bir şahıs ismidir, kale adı değildir.

³⁷⁴ Bratutu'da, s. 144, Fi I emik.; Leon Klavt'de, s. 232, Felbi.

³⁷⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 237; Kaz-ova yahut Kaz-âbâd ya-zar. Lewenklaue (Leonklav)da (s. 234) Kaz-ova. Neşri (varak: 116), İdris (beşinci kitapta dördüncü hikâye).

³⁷⁶ Neşri, Sa'dü'd-din, İdris.

İnal-oğlu yirmibin Türkmen ile Kazovası'na gelince Şehzade bir mektupla elçi göndermiş. İnal-oğlu mutazzimâne davranarak «Şimdi Mehmed nerede, ne yapıyor?» diye sormuş; sefirin verdiği cevâp üzerine idam edecek olmuş. Yazdığı cevâpta «Ben mukateleyle gelmedim; elindeki yerleri kurtarmağa geldim; buralardan çık, gözünün gördüğü yere git.» yolunda pervasızca cevap yazmış Sa'dü'd-dîn'in İdris'den nakline ve kendisinin de ayrıca yazdığına göre, düşmandan pekçok maktul olduğu halde, bizim taraftan kimseye zarar erişmemiş. Şehzâde'nin maiyyetinden Cebelü-oğlu ve Zağarcı Yâkûb'dan mâadası salim ve ganim avdet etmişler; bu iki kişi İnal-oğlu firar ederken, onun eline düşmüş oldukları hâlde Zağarcı Yâkûb bir aralık kaçtığı gibi Bebele-oğlu (Cebelü-oğlu) 'nu da bir müddet sonra İnal oğlu asmıştır (İstanbul tab'ı, s. 198-200).

³⁷⁷ Bratutu'da, s. 248, Giyüzleri bu. Leon. Klavi'de, s. 237, Kozlar-oğlu. Neşri, varak: 11. İdris, 1,5, Beşinci Hikâye.

Gözler-oğlu «Kara-Hisar üzerine düşüp, şehri alup karasını muhasara» etmiş. Gözler-oğlu Osmanlılar'ın hücumu üzerine her-şeyi bırakarak kaçmış (s. 200-201). Köpek-oğlu vak'ası, 202. s. dedir.

³⁷⁸ Bratutu'da, s. 250, Çivpek, Leon, Klavi'de Köpek-oğlu; Nesri, varak: 120. İdris, i, 5, Yedinci Hikaye.

göstererek müdâfaa gösterdi³⁷⁹. Mezid faydalı şartlarla teslimiyet göstererek Mehmed'in hizmetine girdi. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin en iyi generallerinden biri olmuş ve Macarlar'a karşı cenklerde gösterdiği birçok muvaffakiyetlerle şöhret bularak, sonunda kanlı bir mağlûbiyete uğramıştır³⁸⁰

Mehmed'in sekizinci vak'asını Osmanlı müverrihleri şöyle naklederler: Timur ordugâhında kendisini ziyarete gelmesini talep etmesi üzerine Şehzade icabet gösterdi ve hiç olmazsa icabet gösterir gibi göründü.³⁸¹ Mevkiinden hareket etti. Lâkin Amasya hududunu geçerek geçmez ikinci defa olarak îsfendiyâr'm yeğeni Kara Yahya'ya tesadüf ederek onu mağlûp etti. Hatırlanacağı üzere, Şehzade Tokat ve Amasya'ya doğru çekildiği esnada dahî Kara Yahya'ya galebe etmişti.

Bu serî muvaffakiyetler silsilesini nihayet son bir muzafferiyet taçlandırdı³⁸². Bolu yakınında Murtazâ-âbâd³⁸³ sahrasında Tatar Sav-cı'run askeriyeye yeniden karşılaşılarak bunları târümâr etti.

Timur'un ordugâlıma teveccühünde karşılaştığı bu kadar müşkilât Şehzâde'yi müşavirlerinin re'yine uymağa mecbur bıraktı. Timur'un nez-dine bizzat gidecek yerde lalası Sofu Bâyezid'i³⁸⁴ göndererek Şe-hinşâh'ın

³⁷⁹ Bratutu, s. 251. Neşri, varak: 121. İdris, 5, Yedinci Hikâye.

³⁸⁰ «Mezîd-oğlu nâmında bir eşkıya reisinin başına birüldiği haydutlarla Sivas harabesine sokularak gelüp geçen yolcuları soynakda ve arasıra etrafı çapul etraekde olduğu haber alınması üzerine Şehzade asâkir-1 kâfiye ile Bâyezid Paşa'yı gönderdi. Mezîd-oğlu Sultân Alâü'd-dJn Cami-i Kebîrine tahassun etdi ise de tutularak Şehzade'nin huzuruna getirildi. Ya. kısıklı ve şecaati i bir âdem olduğundan Şehzade, ba'demâ hayudluk etmemek ve Sivas'ı imâr etmek şartıyla -ümerânın re'yi hilâfına - afv etdl. Vâkâ o da sadâkatde devam ile Sivas'ın imârına çalışmışdır.» <Ha-ber-i Sahih, c. 2, s. 80 ve 81.) (Güreşçi Çelebi, Mezîd-oğlu'nun endamının güzelliğini takdir etmiştir; sadâkatte devamı, Çelebi'nin çehreden kalbinin sırlarına İntikalde maharetini gösterir. Mütercim)

Mezîd-oğlu vak'ası Sa'dü'd-dîn'in 202-204. sahîfelerindedir. Sa'-dü'd-dîn, bunun himmetiyle Sivas'ın kısa zamanda eski hâline döndüğünü yazarsa da, hakikat Haber-i Sahih'in dediği gibi, îmâ-ra çalışmış olmasından ibarettir. Timur'un yaptığı harâbiyet hâlâ zail olmamıştır.

³⁸¹ Sa'dü'd-dîn'e göre, Timur Şehzâde'yi hiyle ile ele geçirmek maksadında bulunmuş, Sultân Bâyezid'e Şehzade hakkında hüsn-i niyet göstererek ondan mektup aldığı gibi kendi evlâdına tak-dîm edeceğini, ve kızını vereceğini Hoca Muhammed nâmında bir elçi ile Şehzâde'ye tebliğ etmiş; Şehzade erkânını elçinin istikbâline göndermekle beraber, Yıldırım Bâyezid ile Timur'dan gelen mektupları öpüp başına koymuş; müşavirlerini dinlemeyerek mutlaka Timur'un nezdine gitmek üzere yola çıkmış; yolda karşılaşılan vak'alar üzerine Timur'un elçisine ziyafet vererek Bolu'dan geri dönmüş (İstanbul basımı, s. 204-208).

³⁸² Bratutu, s. 251; Neşri, varak: 123; İdris, 5, Dokuzuncu Hikâye.

³⁸³ Bratutu'da, s. 256, Mürtez-abâd. Leon Klavi'de, Neşri ve İdris'de bu dokuzuncu çengin sözü edilmez.

³⁸⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 254. Neşri, varak: 124. İdris, 5, Onuncu hikâye. Padişah'tan başka Kastamonu Hâkimi, baş-kuman-dan, Mehmed'in lalası dahî Bâyezid isminde idiler.

arûzsunu yerine getirmek için çabuk davranamamış olmasından dolayı mazeret beyânına memur etti. Bu elçinin dönüşündedir ki, Mehmed, pederinin vefatından haberdâr oldu³⁸⁵.

Timur, askerini Asya'nın merkezine götürmekle ünlü Esîr'inin va-siyyetini ikmâl etmiştir³⁸⁶. Onun gidişi bu mütemâdi kan akışına son verdi. Eğer bu kan dökmeler devam etmiş olsaydı Anadolu'nun insansız kalması ile neticelenecekti. Timur'un başındaki kavimler taifesinin Batı Asya'ya girişinden beri buralarda yerleşmiş olan Tatar nâmındaki Mo-ğolları biraz cebirle, biraz da hiyle ile Ceyhun ötesine götürdü.³⁸⁷ Rûm ülkesi-taksim edilmiş ve dahilî muharebelerle harâb olmuş olmakla beraber-şu suretle Bâyezid'in oğullarına terkedilmiş bulundu. Şehzade Mehmed, Sofu Bâyezid'in nasîhatiyle, Bâyezid Paşa'nın himmetiyle hükümetini yavaş yavaş Amasya ve Tokat civarındaki yüksek memleketlere doğru genişletti. Şehzade Süleyman-vezir Alî Paşa, subaşı Ay-ne Beğ (îne Beğ), Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve biraderi Şehzade Kaasım ile birlikte- Avrupa tarafına gittiği malûmdur. Kostantiniyye'den geçerken Bizans împaratoru'yla bir ittifak ahidnâmesi akd ile beraber bü->ük menfâatlerini hissettiği bu ittihadı takviye için împarator'un kardeşi Teodor'un kızıyla evlendi³⁸⁸ ve Kaasım ile hemşiresi Fatma'yı rehin olarak Bizans sarayında³⁸⁹ bıraktı. Şehzade İsa'ya gelince, Ankara felâketi gününden sonra Bursa etrafına iltica ederek bir sene kadar orada saklanarak yaşadı; daha sonra pederinin vefatından biraz evvel veyahut sonra-ya mahbesinden firara muvaffak olmuş, yahut Ti-ir-ur tarafından serbest bırakılmış olan- beğlerbeği Timurtaş'm yardımıyla Bursa'da saltanatını ilân etti. Süleyman'ın gösterdiği misâle uyarak Bizans împaratoru'yla muahede akdetti ve Bizans'ın en birinci ailelerinden birinin reîsi Yuan Tunteres'in kızıyla evlendi³⁹⁰. Pederinin esaret ortağı olan Şehzade Mûsâ ise Timur gittiği zaman, sonradan Kütahya hükümetinde

³⁸⁵ Bratutu, s. 254.

³⁸⁶ Cenâbî, s. 160 ve Arabşah.

³⁸⁷ Solak-zâde, (varak: 21) ve Arabşah dahî işbu Moğollar'ı Mâ-verâ-i Ceyhun'a götürmek teklifinden ve bunun nasıl icra edileceğinden bahsederler. Şerefi'd-dîn (5, bâb: 40, s. 67) Turgudlar'm, yâni bugün Turgud-ili denilen kazada ikamet eden Moğolların isyanından bahseder. Piti Dölakruva haşiyede bunları «Türkmen Moğolları» yazarsa da, asıl Moğol'dan başka birşey değildirler. (Remuza'mn Araştırmalar (Taharrîyât) unvanlı eserine, s. 238'e müracaat.)

³⁸⁸ Franzes, 1, 27, Alter basımı, s. 20.

³⁸⁹ Halkondilas (Kalkondil) Şehzade Kaasımı hatâen Jezu (Yesu) diye isimlendirir. Dukas buna bir isim vermez; ancak hemşiresine «Fatma Hatun» der. Franzes (1, 26), Süleyman'ın biraderinin Hıristiyan bulunduğunu ve «Jozef» ismiyle yâd olunduğunu rivayet eder.

³⁹⁰ Halkondilas. 6, «. 55.

istiklâli iade edilmiş olan Germiyan Beği'nin muhafazasına emânet edilmişti³⁹¹. Hâsılı, şu yazdıklarımızın birkaç kelime ile hülâsası şudur ki: Süleyman Edirne'de, îsâ Bursa'da, Mehmed Amasya'da saltanat ediyorlardı. Mehmed'in İsa'yı ikametgâhı olan Bursa'dan çıkarmak için Amasya'dan çıktığı zaman, Osmanlı Devleti bu halde idi. İki kardeşin askeri Domaniç Dağı yakınında Ermeni Boğazı'nda karşılaştılar. Tam o mevkide ki vaktiyle Türkler'in Bilecik Hâkimi'yle olan cenklerinde Osman'ın yeğeni vurulup düşmüş idi Mehmed'in ordusunun kumandanı, Ankara'da Timur'a karşı parlak müdafaasıyla şöhret bulmuş olan, Fîruzpaşazâde Yâ-kûb idi³⁹². Yâkûb Timurtaş kumandasında olan İsâ ordusunu bozarak Balıkesri'(Balıkesir) ye doğru gitti; orada bulunan subaşı Ayne Beğ Meh-med'e itaat arzetti. Onun nasihatı üzerine galip, biraderine Asya memleketlerinin taksimini teklif etti. O surette kendisi, Mehmed, Bursa'nın doğusundaki memleketlerde, yâni Tokat, Amasya, Sivas şehirlerinde; İsa batı ve güney vilâyetlerinde, yâni Karesi, Saruhan, Aydın arazisinde saltanat edecekti³⁹³. İsâ bu teklifi reddettiğinden, Timurtaş Ulu-âbâd yakınında ve bu isimle mâruf nehrin kenarında tekrar mağlûp oldu. Mehmed zafer hediyesi olmak üzere Timurtaş'ın başını Süleyman'a gönderdi³⁹⁴. Timurtaş'ın kaybı İsa'yı en kıymetli dayanağından mahrum ve her türlü muvaffakiyet ümidini mahv ediyordu. Binâenaleyh şimdilik saltanat arzusundan feragatle Anadolu'dan acilen çıkıp Yalova yoluyla Kostantiniyye'ye iltica etti³⁹⁵. Bu ândan itibaren Mehmed Bursa ve İznik'e mâlik olarak³⁹⁶ Germiyan Beği'ne bir mektupçu

³⁹¹ Sa'dü'd-dtn, İdris, Nesri.

³⁹² Nesri, İdris, Solak-z&de, Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 271.

³⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 273.

³⁹⁴ Kezalik, 274.

³⁹⁵ Bursa halkıyla İzn& muhafızları kendiliklerinden itaat gösterdiler. Çelebi Sultân Mehmed Bursa'da pederinin tahtın» cülus etti. Her taraftan Çelebi'ye iltica olunuyordu. Hatta Saruhan ve Karesi'den birçok asker geldi. İste Sultân Mehmed bu suretle kuvvet bularak, onun üzerine Germiyan Beği'ne mektup yazmıştır. (T&cü't-Tev&rih'e müracaat. Mütercim).

³⁹⁶ «Ermeni Derbendî'nde sipah-ı Mehmedî İsevler'i dağdup Bursa canibine yol buldular. Serdar-ı tâli'a Yâ'kub Beg geceleri yürüyerek BaUkesri tarafına git di; orada vali olan dayısı İnebası Beğ subaşı ile mülakat ederek Şehzade Mehmed'ta geleceğini tebşir eyledi. Balıkesri valisi, Meh-med'e mutavaatle beraber nasayih-i vakıası üzerine (met-nde talsli olunduğu veçhile) Şehzade Mehmed, kamasına taksim-1 memleket teklifinde bulundu. (Bu teklifte Germiyan ve Karesi dahi İsa'ya bırakılıyordu. O zaman zabtı kaabil olmamalarından dolayı müverrih omarı hesaba koymamıştır.) Mehmed'in bu bâbdaki mektubu İsa'ya vasil olunca <Ma-karr-ı saltanat benim elimde iken o çocuğun ne haddidir ki bana kendi memieket.ier.muen yer gösteriyor?» cevab-ı infîâüe aem-İ muvafakat gösterdi. Mehmed'in ordusu «Ya taht, ya baht!» diyerek, Bursa üzerine yürüdü. Munarebe-i vakiada İsa çelebi firara mecbur olarak Yalak-ova* dan (Yalova) gemi ile İstanbul'a gitdi. Timurtaş Pasa bozgunlukda kaçarken sevgili bir

göndererek, pederinin na'sını ve kardeşi Musa'yı kendisine teslim etmesini tebliğ etti. Bu teşebbüs tamâmiyle iyi netice verdi. Musa'nın hayâtı muhafaza olunarak Bâyezıd'ın na'sı³⁹⁷ Bursa'da Akçağlayan ırmağı üzerinde inşâ olunmuş olan câmi-i şerif yanına defn olundu. Mehmed, müteakiben Amasya ve Tokat'a döndü. Bu sırada İsâ Kostantiniyye'den Edirne'ye gitmişti; Süleyman'ın yardımıyla oradan tekrar Anadolu'ya geçti. Evvelâ Ka-resi'de yerleşerek Mehmed'i, mürâiyâne bir dostlukla aldatmak ve esas niyetlerini gizlemek istedi. Müteakiben Karaman Begi'nin ülkesine sık sık taarruzlar yapmağa kadar cür'et ederek, nihayet onbin kişi ile Bursâ önüne çıktı geldi. Fakat Bursa ahâlîsi kapılan kapamış olmalarıyla, şehri aniden elde etmek hakkındaki tasavvurunda muvaffak olamadı. İkinci defa Mehmed'e mağlûp olarak Kastamonu Hâkimi İsfendiyâr Beğ'e sığındı³⁹⁸. İsfendiyâr Beğ askeriyile birlikte hizmetini arzettiğinden îsâ Bursa önünde yaptığı gibi birdenbire Ankara duvarları altında göründü ve Selâsil kalesini muhasara etti. Mehmed'in o zaman maiyyetin-de yalnız üç bin kişi olmasına rağmen bu kadarcık kahramanlarla kardeşine üçüncü defa galebe etmeğe muvaffak oldu. İsfendiyâr büyük bir hızla kendi memleketine kaçtı. İsâ, İyon (Adalar) Denizi sahillerine yönelerek İzmir'e³⁹⁹ iltica etti. Bu kadar bozgunluklar ikdamını mahve kifayet etmemiş idi. Mehmed, Karaman Beği'yle kerîmesini kendisine nikahlamış⁴⁰⁰ olan Dülkadir ailesi beğinin tebriklerini kabul ettiği

hizmetkârının atuu zayı1 eaüp yaya faytnm acıyarak anı terkisine aimısıoı. Bu nemek-mecram efentLsini bir hançer darbesle düşürdü. Kendisi kacoı, gitdl .Timurtaş'ı mecruhen Çelebiye getirdiler. Şenzade, isa çelebi'ye itaatinden aolayı Tlmunag'a oargin idi; bunun İÇia basını kesdirup Şehzade Süleyman'a gönderdi». (Iacu'ı-Te-varih, c. 1, s. 225; Habe*-i Sahih, c. 1, s. 87.) Haber-i Sahih su mütalaayı ilave eder: «Timurtaş Pasa Karaman-ogiu Ail Beg i P&disah'ı ruhfucutı olmaksızın ahz-ı sar ifiun öldürülmesinin, müc&zatı bu suretle zuhur etmişdir.» (Mütercim).

³⁹⁷ Suitan-ı saâuet-karine (Çelebi Sultan Mehmed) «tste size hükümdarlığın alameti olan sanduk uıastığı zaman onda Rabbinizden gelen huzuru bulursunuz» (El-Bakare/24ö> buyruğunda denildiği gibi, cenazenin gelmekte olduğu haberi ulaşınca, bütün ileri gedenlerle birlikte o da karşılamaya çıktı. Cenaze yenioren incelendiği zaman bütün gözlerde ayrı-uk yaşlan yeniden tomurcuklandı, mavi renkli gökkubbeyi çığırışlar, ler-yadlar doldurdu, ufukları inleyişler sardı. Durağı yüce sultanın dilinden İse, su özlü sözler dökülür gibi olmuştu:

Rubai Yapısı mihnet, İşi gücü cefâ etmek olan felek Bizleri bağlayan düğümü dilediğimiz zaman çözmez. Görün ki gönüllerde ne vakit açmışsablr yara Bir başka yaradır bu, basa vurulana hiç benzemez. Ama, bahtı civan Sultan'ın keremle dolu yüreğinin perişan halini görenler, gözlerindeki yaşları silerek ağlamaktan vazgeçip Yıldırım Han'ın ruhuna dualar ettiler.» (T&cfı't-Tevarth, c. II, s. 14-15, 1975, 1. Par-maksızoğlu'nun hazırladığı nüshadan) (Hazırlayan)

³⁹⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 277.

³⁹⁹ Nesri, varak: 132. Sa'dü'd-din, s. 283.

⁴⁰⁰ Nesri, varak: 132. Sa'dü'd-din, s. 283.

sırada İsa-evvelce beyân ettiğimiz veçhile Bâyezid'in memleketlerini aldığı ve Timur'un hükümetlerine iade ettiği- Aydın, Saruhân, Teke, Menteşe beğleriyle kardeşi aleyhine yeniden ittifak yaptı. Müttefikler ordusu yirmibin kişiye vardığı halde, Mehmed'in onbin askerine mukavemet edemedi. İttifak bozularak bu beğler birbirini müteakip itaat gösterdiler. Saruhan Beği Hızır Şâh hamamda iken esîr edildi. İdam olunmazdan evvel gâlipden özel bir lütuf olmak üzere Manisa'da ecdadının mak-beresine defn edilmesini talep ile selefleri tarafından inşâ olunan camilerin, hastahânelerin, medreselerin, hiç tahrib edilmemesini niyaz eyledi⁴⁰¹. Bu iki arzusu kabul edilerek kendisi seçîâne terk-i hayât etti. Germiyan Beği Yâkûb Beğ, Mehmed'in yaklaştığı, hakkında ilk haberi alır almaz kalelerinin anahtarlarını teslim ederek, şu suretle, Hızır Şâh'ın uğıdığı felâketten kurtulmuş oldu. Bedbaht İsa'ya gelince, Karaman kayaları içinde sığınacak bir yer aramakta olduğu halde Ankara muharebesinden sonra kardeşi Mustafa gibi ortadan kayboldu.⁴⁰²

İsa siyâset ufkundan çekilir çekilmez, kudreti gittikçe genişlemekte olan Mehmed,-bu zamana kadar iki biraderi arasındaki cenklerin istirahatteki seyircisi durumunda bulunan- Süleyman'ı kendisine daha korkunç bir rakîb buldu. Bizans İmparatorluğu tahini yıkılmak üzere görerek on seneden beri kendisini uzak tutmuş olan Manuel Paleolog, Bâ-yezid'in vefatı ve Timur'un taarruzları üzerine Osmanlı askerî kuvvetlerinin İmparatorluk memleketlerini boşaltması neticesinde yine tahta çıkmış ve bu müddet zarfında Bâyezid'in vesayeti altında ve onun heveslerine göre kendi yerine hükmünü sürdüren yeğeni Yani'ye Tesalya hükümetini vermişti. Süleyman ile akdettiği ittifak-ki yeğeni olan bir prensesin Osmanlı Şehzâdesiyle izdivacından dolayı daha da kuvvetlenmiştir- kendisine fayda verici oldu. Bunun üzerine yalnız Selanik ile Stirmon'a (Strymon) kadar uzanan arazînin değil, Panis'den Varna'ya kadar Karadeniz sahili üzerindeki mevkiilerin de

⁴⁰¹ Sa'dü'd-dîn, 285.

⁴⁰² Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn ile onlardan naklen Solak-zâde'nin ihtiyar ettikleri rivayet budur. Ancak en eski olan Muhyi'd-dîn'in Behcetü't-Tevârih'ine ve diğer eserlere inanmak lâzım gelirse, İsa, muharebeden sonra kardeşi Mûsâ tarafından idam edilmiştir. Şu rivayeti kabul eden Hacı Kalfa İsa'nın vefatını 805'de gösterir. Dukas, 18. kitapta, 43. sahîfede der ki, Ti-murtaş Mehmed'in emriyle İsa tarafından mağlûp edilerek müteakiben idam olunmuştur. Halkondilas'a nazaran İsa dört sene saltanattan sonra Süleyman tarafından esîr edilip boğulmuştur; Franzos de böyle söyler; şu farkla ki, İsa'nın hükümranlık müddetini birkaç aydan ibaret gösterir. Binâenaleyh İsa'nın Mehmed'in mi, Musa'nın mı, Süleyman'ın mı, emriyle telef olduğunu, yoksa Karaman'da mı kaybolmuş bulunduğunu tâyin etmek mümkün değildir.

iadesini talep etti⁴⁰³. İmparatorun yardımları karşılığı olmak üzere mühim muvâfakatlara mecbur olan Süleyman bu teklifi kabul etmişti. Edirne'de hesapsız ve nihayetsiz bir sefihâne işrete boğulmuş olan Şehzade, Mehmed'in son muzafferiyetleri üzerine o baygınlık hâlinden çıktı. İsa'nın kat'î hezimetinden az ehemmiyetli olmayan bir vak'a da Anadolu vilâyetlerine gidişini ta'cîl etti. Bu vak'a İzmir vâfisi Cüneyd'in hıyaneti idi. Bâyezıd, Aydın eyâletinden eski mutasarrıfı Umur'u çıkardığı zaman bu eyâletin hükümdarlığını Kara Subaşı'nın oğlu Cüneyd'e⁴⁰⁴ vermiş ve onu İzmir'e oturtmuş idi. Timur'un Umur'u hükümetine iade etmesi üzerine Cüneyd, Ayasluğ'u ikamet merkezi ittihaz eden Umur'a harb ilân etti⁴⁰⁵. Cüneyd, Ayasluğ'u istilâ ile Umur'un elindeki memleketleri Şehzade Süleyman nâmına zapt etmekte olduğunu beyân ederek, ondan yardım istedi. Aydın Hâkimi Umur, birdenbire karşılaştığı hücum üzerine Menteşe Hâkimi olan amcası Üyas Beğ'e iltica etti. Menteşe Hâkimi'nden altıbin kişilik bir imdad kuvveti alarak Cüneyd'in ba-bas* olan Kara Subaşı'nın ancak üçbin kişi ile muhafaza etmekte olduğu Ayasluğ'u tekrar eline geçirdi. Kara Subaşı, İzmir'den oğlu imdadına yetişemeksizin esir oldu. Cüneyd, pederini kurtarmak için yürüyerek mahpus bulunduğu Mamelus kalesinden çıkmağa muvaffak olduktan sonra, tekrar Ayaslığ önünde görüldü. Umur'la müsalehâya girişerek kızıyla evlendi ve askerinin kumandanlığını üzerine aldı. Bir müddet sonra Aydın Hâkimi vefat ettiğinden Cüneyd, onun memleketlerini, yâni Alaşehir ve Sardes'den Nimfus'a (Nymphaeus) ve Armun'a (Hermon) kadar Menderes nehri üzerindeki bütün şehirlere vâris oldu⁴⁰⁶. Süleyman, gerek hıyanet vak'asmdan dolayı Cüneyd'i te*dîb etmek için, gerek parlak muvaffakiyetleri hasedini tahrik eden Mehmed aleyhindeki garazımn şevkiyle Allespon'dan geçerek Bursa üzerine yürüdü. Şehir, der-hâJ Şehzâde'ye kapılarını açtı, Cüneyd, fırtınayı geçiştirebilmek için-bir dakika vakit kaybetmeksizin- Karaman ve Germiyan beğleriyle ittifak akdine çalışmak üzere Konya'ya ve oradan Kütahya'ya gitti. Maksudına da muvaffak oldu. Konya Beği otuz bin kişilik bir yardım kuvveti vermekle beraber kumandasını bizzat üzerine aldı. Germiyan Beği onbin kişilik bir fırka getirdi. Cüneyd bu yeni mütteliklerinin kuvvetine kendisinin ancak beşbin kişiden ibaret askeriyile iltihak etti. Süleyman yir-mibeş bin nefere

403 Bukas, 17, s. 53.

404 Dukas, «Karasupasis» ve Cüneyd için «Cinlt.

405 Kezâlik, s. 45.

406 Dukas, 18, S. 45.

varan ordusuna Ulu-âbâd'da bir geçit resmi icra ettirdikten sonra Bergama'ya ve sonra İzmir'e giderek, ordugâhını Ayasluğ'a altı fersah mesafede Mezoliyon'a kurdu. Bu sırada Cüneyd haber aldı İd, müttefikleri kendisini Süleyman'a teslim etmek niyetindedirler. Ne yapacağını derhâl kararlaştırdı. Ayasluğ'daki sarayından gece yalnız başına çıkarak Süleyman'ın ordugâhına gidip, boynunda "ip"⁴⁰⁷, tam bir nedamet hâlinde, Şehzâde'nin huzuruna çıktı⁴⁰⁸. Karaman ve Germi-yan beğleri, şafak vakti Cüneyd'in çadırının boş kalmış olduğunu gör-meleriyle, ordugâhlarını terketmekte acele ederek, gayet intizamsız bir surette Menderes sahilleri boğazlarına kadar çekildiler. Cüneyd'in firarı müttefiklerin askerlerinin, perişanlığına sebep olduğundan Süleyman ordusunun başında Galesus Tepesi yanındaki nehir üzerinde bulunan köprüden geçerek muzaffer bir şekilde Ayasluğ'a girdi. Fakat orada sefahat düşkünlüğüne mağlûp olarak, yine nefret edilecek bir yaşayış şekline nefsinin teslim etti⁴⁰⁹.

Bu sırada bütün askeriyle Ankara üzerine çekilmiş olan veziri Alî Paşa Selâsil kalesini muhasara etti. Şehzade Mehmed tarafından kaleye tâyin olunan kumandan Yâkûb Beğ fevkalâde bir meziyyetle müdâfaa gösterdi. Mehmed, kumandanlarından Doyuran⁴¹⁰ (metinde: Toğuran) Beğ'in hıyanetinden dolayı Tokat'ta gayet tehlikeli bir halde bulunmakla beraber Yâkûb Beğ'e son dereceye kadar mukavemet etmesini ve kendisinin yakında mutlaka imdada geleceğini tebliğ'e vakit buldu. Ali Paşa mektubu eline geçirerek, büsbütün zıddı olmak üzere bir başkasını yazdırdı ki, bunda güya Mehmed, imdada gelebileceği cihetle kalenin terki için Yâkûb'a ruhsat veriyordu⁴¹¹. Ankara Alî Paşa tarafından zap-tedilmiş olduğu halde Mehmed, şehri geri almak üzere kalenin duvarları altında göründü⁴¹². İstirdada muvaffak

⁴⁰⁷ Hoca'nın tâblince kefen-i dergerden. (Mütercim)

⁴⁰⁸ Duka*, 18, i. 47.

⁴⁰⁹ Dukas, s. 47.

⁴¹⁰ Doyuran Beğ. (Mütercim)

⁴¹¹ Nesrî, İdris, Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 291.

⁴¹² Bizim târihlere göre Emir Süleyman Ankara'yı bizzat muhasara etmişti. «Çelebi Şehzade Mehmed, evvelce Ankara'nın muhafazasını Ta'fcüb Beft'e tevîz ederek Sivas ve Tokad cihetlerine çekilmiş idi. Ya'kûb Beğ muhafaza ve müdâfaaya İkdam ettiyse de sadr-ı azam Ali Paşa'nın bir desisesine aldandı. Şöyle İd: Mirhasırın'ın kesret ve şiddetine karanın dayanamayacağına da'r Ya'kûb Beğ'in arzısına cevaben Çelebi, karîben yetişeceğini ve b'r müddet daha dayanılmasını müe'lr bir mektub yazmış İdi. Ali Paşa bundan nasılsa haberdâr olarak nâme-resleri tutdurup mektubu ahz ile ibârâtını tahvil, ya'ni imdâd mümikın olmadığından kal'a-ian teslim olunması suretine tebcil* ederek asla sezdirmeksizin yine na ime-reslere verdi, ve bunların firarlarına müsamaha gösterdi. Onlar da fırsat bulduk zu'nuyla kaçup musanna' cevâb-nÂmeyi Ya'kûb Eeğ'e İsal etdiler. Alî Paşa'nın hiyesi müsmir oldu.

olamayacağını anlayarak ve fakat bu kadar mühim bîr beldenin kaybedilmesinden dolayı cesaretine hâlel getirmeyerek, Şehzade Bursa'ya yöneldi. Büyük kardeşi Süleyman Bursa'da mütadı veçhile nefsânî hazlar içinde tehlikeli mevkiini unutmuş idi. Sakarya kenarlarında Süleyman ordusunun öncü kumandanı olan Süleyman⁴¹³ vazifesini hatırlatmak ve nehri geçmeğe çalışmakta olan Mehmed'in yaklaştığını haber vermek üzere geldiği zaman Süleyman hamamda idi. Süleyman'ın ilk fikri Rumeli'ne geçmek oldu; lâkin Alî Paşa bu alçakça firara şiddetli muhalefet ederek Yenişehir tarafına doğru gidip Kâfir Pınarı boğazının medhâlinde hasmıyla muharebeye tutuşmak lâzım geleceğine efendisini ikna etti⁴¹⁴. O sırada-eski

Çelebi, müteakiben Ankara >ı kurtarmak için yakın bir mahalle geldiği halde Ankara teslim olunmuş İdi. Bu dereceden, sonra Çelebi kendisini Süleyman'ın ordusuna urmak-da raide görmiyerek yüksek dağlara çekildi. Emir Süleyman Ankara'dan İleriye varmış İse de her vardığı yerde müdafaa gördüğü gibi Çelebi de bir taraftan fırsat düşürdüğe baskın verdiğiinden Bursa'ya döndü. Çelebi, askerinin azlığından dolayı kendisini tehlikeye atmaz, Süleyman'ın lakaydâne hareketine nazaran debdebe-i şevketi çok sürmiyeceğini bilerek fırsat gözftür İdi.» (Haber-i Sahih'den hulâsa; cld: 2,-s. 96.)

⁴¹³ Süleyman Subaşı.

⁴¹⁴ «Süleyman, Bursa'da y'ne ıyş-ü İşrete daldığı, askerinin çoğu dağıldığı casuslar tarafından haber verilmesiyle Mehmed, düşmanını gafletde İken basmak Üzere Bursa'ya doğru azimet ve Sakarya kenarına muvasalat eyledi. Nehrin coşkunluğu zamanı İdi. Şehzade geçİd yeri ararken Emir Süleyman takımından biri bunları görüp efendisine haber götürdü. Emir Süleyman dehşet* düşerek Kaçmağı kurdu. Sadr-ı a'zam nasihat ve cesaret vererek asker toplanıncaya kadar hasmı oyalamak Üzere Evranos'u mevcut askerle Çelebi'nln üzerine gönderdi. Çelebi, Evranos'u bozdu, kaçırıldı. Lakin yollar sa'b ve seng-şân olduğundan İleri sökemed'ği gibi Ali Paşa bir desise daha İstl'mâl İle Çelebi'nln zihnini bulandırdığından ve Emir Süleyman'ın asken peyderpey toplandığından Şehzade yine Amasya ve Tokad taraflarına çekildi,» (Haber-i Safaİh'den hulâsa, c. 2, s. 99-100.) (Emir Süleyman'ın hâlini ve Alî Paşa'nın desisesini müverirh şİmdi tafsil edecektir. Fasıla-i Saltanat'da Şehzadelerin cenkleri bizim tarİhlerce birbirine aykırı suretlerde rivayet olduğundan Müterctm'in Üveleri kısmında tetkik edilecektir. Mütercim)

Şehzadeler muharebesi hakkında Hammer'in en çok neşriye bakarak, onu tercih edip naklettiği, rivayetin esâsı şudur: 804 zilhiccesinde Ankara muharebesinin vukuundan sonra, meydandaki şehzadeler bekleyiş hâlinde kaldılar. 805 recebinde Bâyezİd İrtihâl edince Süleyman Edirne'de, İsâ Bursa'da, Mehmed Amasya'da hüküm sürüyorlardı. Mehmed İsâ üzerine yürüdü; İsa kaçtı; Bâyezİd'in na'sı Bursa'ya getirilerek Mehmed'e teslim olundu. İsâ, üç defa daha Mehmed İle çarpıştıktan sonra ortadan kayboldu.

Süleyman Bursa ve Ankara üzerine yürüdü. Mehmed, Tokat ve Amasya'ya çekildi.

Bu aralık, Mehmed'in müsâadesi üzerine Mûsâ ortaya çıkarak Süleyman'a galebe etti ve Süleyman vefat etti (814). En sonra Mehmed, Mûsâ İle harbederek galebe etti (816). Hoca'nın tercih ettiğı rivayete göre, Bâyezİd'in İrtihâlinde Timur nezdinde bulunan Mûsâ pederinin na'giyle gelerek, İsa'ya galebe etti ve yerleşti. Süleyman Musa'nın üzerine yürüdü. Mûsâ İsfendiyâr-oğlu nezdinden (Süleyman'ın kumandanlarının İttifakla belirttikleri rivayete göre) Rumeli'ne geçti, ve Süleyman'ı mahv etti; sonra Mehmed de Musa'yı mahvetti. Lâkin Hoca bir taraftan da Mehmed'in İsâ İle birçok muharebelerini yazar ki, bu halde rivayet karışır.

Hammer'in rivayeti daha müdekkikanedir. Yalnız İki nokta var ki, birincisi Timur'un Mûsâ Çelebi'yi «al-tamga» İle gönderdiği, Timur müverrihlerinin İfadesiyle te'yİd edilmiştir. İkinisi,

bir kumandan olduğu kadar hiylekâr bir siyâsî olan1- vezîr, Mehmed'e bağlılığını bildiren bir mektup yazdı. Sadâkatinin delili olmak üzere haber veriyordu ki, ordusunda kendisinin aleyhinde bir fesat tertîb olunmaktadır ve başlıca zabıtları Süleyman'ın, bayrağı altına geçmeyi kararlaştırmışlardır. Mehmed, bu ihtarı evvelâ lâîk olduğu veçhile, yâni bir harb hiylesi olmak üzere telâkki etti. Ancak birkaç gün sonra şarabdârı tLyas, düşman ordusuna kaçtığından başkumandanı Bâyezıd Paşa'nın karan mucibince ric'at ile evvelâ Tokat'a ve sonra Amasya'ya çekildi⁴¹⁵. Kardeşinin ric'ati haberi üzerine Süleyman, muhafızlarının hemen hiç müdafaasız teslimiyet göstereceklerine emin olduğu Sivrihisar kalesi önüne gitti. Bir küçük kolordu ile bu mevkii muhasara ederken Karaman Beğ-Cüneyd'in ayrılmasından dolayı mecbur olduğu ric'atten dolayı ortaya çıkan mahcubiyetin tamiri için münâsip zamanın geldiğini zannederek- bütün kuvvetiyle Şehzâde'nin üzerine yürüdü. Süleyman, bu yeni tehlikeden haberdâr olunca mukabele etmesi için Evranos'u gönderdi. Evranos Beğ düşmanı Aksaray'dan öteye kadar göz açtırmaksızın takip etti. Karaman, Süleyman ordusuna tek başına mukavemet edebilecek kadar kuvvete mâlik olmadığından, o zaman Kırşehir yakınlarında bulunan Mehmed ile uyuşmağa karar verdi (809/1406). Şehzade ile Karaman, Cemâle⁴¹⁶ kalesinde mülakat ile Süleyman'a karşı bir ittifak ahidhâmesi akdettiler⁴¹⁷. Bu defa da Evranos Beğ bunların birleşik kuvvetlerine mukavemet edemeyeceğini hissederek hemen Ankara üzerine ric'at etti⁴¹⁸. Şu vak'alar üzerine Mûsâ, ihtilâfı genişleterek harbi Süleyman'ın memleketlerine

Çe-lebî Sultân Mehmed'in Musa'ya galebe ile istilâsı bütün müverrihler tarafından 816 gösterilmiş ise de, ilk defa Haber-i Sahih müellifi ihtar etmiştir ki, bu vak'anın târihi 818'dir. Çünkü Meh-m&d'in Edirne yakınlarında Musa'ya galebe ederek, Musa'nın Alâü'd-dîn ovasında öldürüldüğünü işaret eden, Bursa Kadısına gönderilen fermanda şu söz münderiştir: «Zulmet-i adavet envâr-ı nusrat-ı ilâhîyle ziyâ-dâde olduğu sebebden târihi hü-züv 818» düşmüştür. Ferman dahî «rebi'ü'l-âhir min heza't-târih bi-yurt-i Filibe» ibaresiyle tarihlenmiştir. (Feridun Beğ Münşeati, c. 1, s. 141 ve 142). Bu hakikate göre, sultanlar cedvelinde dahî Mehmed Hânın cülusu için 816 gösterilmesi sehv addolunabilir.

⁴¹⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, -s. 296.

⁴¹⁶ Hoca, söz oyunu göstermek üzere kelimeden istifâdeyi unutmaz: Kara-man-oğlu «Kır-şehir geldi, ol şâh-ı mâh-cemâle Cemâle karasında mü-lâki» oldu. (X-Çelebi Sultân Mehmed o zaman genç olmakla beraber gayet güzel idi. Mütercim).

⁴¹⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 298. Mehmed ile Karaman Beği arasındaki bu muahedeyi Haikondilas da zikreter; 4, s. 57: «Aslae İmperio fac'le patltus est adjudanübus Caramano, etc.» Franzes'e de müracaat, 1, s. 29.

⁴¹⁸ Bvranos «Engüriye canibine vanlup Selâsîl kal'asina istizhâr ve isti'lâm ahvâl-i düşmanı İntizâr» edilmesini tavsiye etti. (Tâcü't-Tevârlh, c. 1, s, 247. Mütercim)

nakletmek için, Avrupa tarafına geçmek üzere kendini öne sürdü⁴¹⁹. Mehmed kendi tasavvurlarına pek mü-sâid olan bu teklifi derhâl kabul etti. Mûsâ, evvelâ İsfendiyâr*m nezdine giderek ondan yardım istedi; fakat o beğden müsâid cevap alamayarak Konya yolunu tuttu. Daha sonra Eflâk hükümdarı, Avrupa tarafındaki Osmanlı vilâyetlerinin hoşnûd olmayan ahâlîsi üzerinde Musa'nın hükümet etmesinin münâsip olamayacağı müsfendiyâr'e işaret etmiş olduğundan, Şehzade Mûsâ evvelce müzaheretini rica edip de muvafakatini alamadığı İsfendiyâr Beğ'in nezdine tekrar gitti. Bu defa maksadına nail oldu. İsfendiyâr ve Ulah hükümdarının yardımlarını te'mîn ettikten sonra-Rumeli tarafına geçerek, Asya'yı kana boğan muhârabe için o tarafta son bir fasıl açmak üzere- acele olarak tedâriklerde bulundu.⁴²⁰

Kardeşi Musa'nın şu hasmâne hareketinin ortaya çıkardığı yeni müş-kilâtları haber alan Süleyman, Anadolu tarafında memleketler zaptetmek tasavvurunu terk ile Gelibolu çıkışından karşıya geçti. Avrupa toprağına ayak basar basmak ilk işi, yokluğu sırasında Gelibolu istihkâmlarını yenilemiş olan Ceneviz Negro'yu birçok hediyelerle taltif ve Cü-neyd'i Ohri hükümetine tâyin etmek oldu⁴²¹. Ondan sonra müttefiki olan İmparatorun îtâsım taahhüd ettiği yardımcı kuvvetleri istemek üzere Kostantiniyye'ye yaklaştı⁴²². Bu sırada Mûsâ, Sırb Kralı Etiyen ile Eflâk Prensi Mirçe'nin (Myrtche) tedârik etmiş oldukları iki fırka ile Süleyman'ın üzerine doğru ilerlemişti. İki şehzadenin orduları birinci defa olarak Bizans yakınında karşılaştılar. Rum İmparatoru tarafından gönderilen memurların gizlice celbetmiş oldukları Sırb askerleri daha muharebenin başlangıcında Süleyman tarafına geçtiler. Süleyman bir harb hiylesi olmak üzere şehrin hendeklerine kadar çekilmişti. Musa'nın, anîden firar gösteren Anadolu

419 Mehmed'in ordusunda bulunan Mûsâ Çelebi Samsun ve Sinop yolundan Karaden'z gemileriyle geçmeyi teklif etmişti. Kezâlik. (Mütercim)

420 «Meğer Eflâk Hâkimi Mûsâ Çelebi'nin ol cânibe (İsfendiyâr canibine) teveccühün Ist'mâ' atmış ve İsfendiyâr'a Uçı gönderüp Mûsâ Çelebi'nin gönderilmesini yazmış. Mûsâ Çelebi'ye de geldiği halde memâlekinin (?) ve kızını vereceğini bildirmiş. Onun üzerine İsfendiyâr, evvelce Şehzâde'ye muvafakat göstermediğinden dolayı i'tlâz ve Slnob'da hazırladığı gemilerle Şehzâde'yi i'zam eyledi. Mûsâ Çelebi az vakitte Eflâk sahiline yetişerek Eflâk Beği Çelebi'ye rehberlik etdi.» (Tacı't-Tevârîh, hülâsa, c. 1, s. 248.) (Mütercim)

Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 300; Neşrî, s. 141. Halkondilas, 4. kitabında Eflâk Beği Mirçe'yi «Mirdanus» yapar. Franzes (1, bâb: 28) Musa'ya Sırbistan Hâkimini muavenet ettirir; halbuki bu yardımcı Eflâk Beği idi.

421 Dukas, 19, s. 48.

422 Halkondilas, 4, s. 55.

askerini takip etmesine müsamaha etti. Mûsâ bunları takip ededursun, Süleyman pusu kurmuş olduğu mahalde ve hendek içinde o vakte kadar kendisiyle beraber gizlenmiş olan beşyüz seçme süvârî ile düşmanın diğer kısmı üzerine atılarak, onları ric'ata mecbur bıraktı ve doğruca Musa'nın ordugâhı üzerine yürüyerek mukavemet görmeksizin zapt etti. Mûsâ firarileri takipten yorularak geri dönüp de ordugâhının biraderinin maiyyetindeki asker tarafından zapte-dilmiş olduğunu görünce galebeden ümidini kesti ve şu muharebede yalnız Eflâk askeri sâdik kaldıklarından, Eflâk Beği'nin memleketine doğru dolu dizgin kaçtı (809/1406). Bir müddet orada serseri ve sefil surette ömür geçirdi. Bazen Balkan boğazlarında saklanır, bâzan hamisinin nez-dine giderek pek de emniyetli olmayan bir ilticâgâh arardı. Süleyman Edirne'yi yeniden zaptederek yalnız Bizans İmparatoru tarafından değil, Osmanlı Devleti memleketlerine komşu olan bütün Hıristiyan milletleri tarafından ikinci defa olarak Osmanlılar'ın metbûu ve sultânî olmak üzere tanındı (809/1406).

Süleyman'ın bu yeni muvaffakiyetleri neticesinde Osmanlılar Kar-niyol (Carniol)⁴²³ eyâletini birinci defa olarak ele geçirip (9 Teşrinievvel 1408) güzergâhlarında tesadüf ettikleri herşeyi talan ederek, büyük ganimetler ele geçirdiler, tstîlâ ettikleri şehirlerden Metling (Maett-ling), bir Türk istilâsının bütün şiddetini ve hemen bütün ahâlîsinin esaretini gördü⁴²⁴. Yine o zamana doğru Venedik Cumhuriyeti-ki İzmir'in zaptı sırasında birinci defa olarak bir Türk prensiyle, yâni Sa-ruhan Beği Umur Beğ (Morbasan) ile münâsebetlere girişmişti- Osmanlılar'm sık sık vukua gelen taarruzlarından emin kalmak için Süleyman ile de Öyle bir ahidnâme akdine mecburiyet gördü. Ahidnâmenin şartlarının görüşülmesine Cumhuriyet tarafından Andros adası hâkimi Zeno memur oldu. Patras'm Cumhuriyet'e terki zımında Venedik hükümetiyle Bizans İmparatoru arasında daha önce vukua gelen müzâkereleri (1408) iyi şekilde halletmiş olan Zeno, Cumhuriyet'in Süleyman'dan talep etmekte olduğu hususları da elde etti (1409); yâni akdolunan muahede mucibince Süleyman-Venedik'in Arnavudluk'daki bütün arazîsi için her sene binaltıyüz duka vergi verilmek şartıyla⁴²⁵ - Cumhuriyet arazîsine taarruz etmemeyi taahhüd ediyordu. Venedik'in Osman-lılar'a akdettiği ilk ahidnâme budur.

⁴²³ Avusturya'nın güneybatısında ve İstirya'nın kuzeyinde. Bizim eski târihler bu vak'alarüan biç söz etmezler. Mütercim.

⁴²⁴ Waivasor, 1. 15, c. 4, s. 329 ve 1, 11, s. 389.

⁴²⁵ Lau«ler (Lojlye), Venedik Târihi, c. 5, s. 308.

Venedik ahidnâmesi tasdik olunur olunmaz Bosna tacı için birbiriyle çekişmekte olan iki prens, yâni Tuvarko (Thwarko) ve Ostoyo-iki* si de bir Osmanlı ordusunun yardımına nail olmak için- Süleyman'a kendiliklerinden külliyetli meblâğ arzettiler. Süleyman, beğlerin takdim etmekte oldukları on bin dukayı kabul ile beraber aralarında çekişme mevzuu olan arazîyi bir ucundan bir ucuna kadar tahrîb etmekten de vazgeçmedi⁴²⁶.

Mûsâ gizlice yeni bir ordu toplamakla uğraşmakta iken Süleyman, Edirne'de ahlâk dışı sefâhete daldı. Bizans İmparatoru haysiyet ve vazife hissine davet etmeğe çalıştıysa da hiç faydası olmadı; Şehzade, Bizans elçilerinin' ihtarlarına hiç kulak vermedi. Düşünme kaabiliyetini sarhoşlukla ibtâl ederek gecelerini sefahate, gündüzlerini uykuya verebilsin de, velev ki korkunç bir fırtına zuhur etmiş olsun, buna asla ehemmiyet vermezdi. Hazlarının verdiği tiryakilik kendisini öylesine büyülemişti ki, bütün meşguliyeti bundan ibaret idi. Kalbinde başka hiçbir his yer bulamazdı. Birgün yolunu şaşırılmış bir geyiğin, ordugâhında biraz gürültüye sebep olması üzerine, yan sarhoş olan Süleyman, hayvanın boynuzlarından birinde bir şarab şişesi asılı olup olmadığını sormuş ve eğer öyle birşey varsa kalkıp olacağını ilâve etmiştir. Bu intizamsız hayât, her gün yenilenen bu ifratlar Bâyezid'in oğlunda tabiatın bahşettiği güzel meziyyetleri mahvetti. Şecî, hayırhah, insafılı olduğu halde korkak, zâlim, hak tanımaz oldu Halbuki karşısında büsbütün başka tabîatte bir düşman bulunuyordu; çünkü Mûsâ kıdemli ve açığız idi;⁴²⁷ mev-kînin bütün faydalarından hissedar olmanın yolunu da bilirdi. Vâkiâ, sert ve hiddetli olarak tabîatindeki meyiller zulme vahşiyâne bir soğukkanlılık ilâve etmişti. Lâkin bütün işleri derîn bir hesabın neticesi olmakla beraber endîşe edici bir ihtiyat nişanesini de ihtiva ediyordu. Şu halde bu iki şehzade mücâdelede yekdiğerine eşit bulunuyorlardı. İki rakîb-den hangisi daha faal ise elbette o galebe edecekti.

Süleyman, en âdî eğlencelere hayâtını hasretmiş olduğu halde Mûsâ birdenbire Edirne duvarları altında göründü. Mihal-oğlu bu haberi Süleyman'a tebliğ için nezdine gitmekte acele ettiyse de, Süleyman hiç ehemmiyet vermeyerek-lâkaydâne- farsça bir beyit okuyarak cevap

⁴²⁶ Lucius (Lusius), 5, 4, s. 201; ondan naklen Ş:mek (Schimei), Poltfeche Geschichte des Könlgrelchs Bosnen (Bosna Krallığı Siyasi Tarihi), Rama, s. 98 va 100.

⁴²⁷ Halkondilas ve Franzes (18, s. 47) Süleyman'ın güzel vasıflarını methetmekte ittifak ederler. Birincisi Mûsâ ile, ikincisi Cüneyd ile mukayese ederek, mugayeretlerini gösterirler.

verdi.⁴²⁸ Ondan sonra ihtiyar Evranos gelerek efendisini dalmış olduğu o derin atâletten çıkarmağa çalıştı. Süleyman dedi ki:

- «İhtiyar, sen deli misin ki böyle hayâllerle benim zevkimi bozmağa geliyorsun? Bu Mûsâ kimdir kî ale'l-acele başına topladığı derinti askerle benden taht almak emelinde bulunsun?»

Şu suretle def edilen Evranos, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'ya giderek halden şikâyet etti. O da birkaç müessir söz ile Süleyman'ın hamiy-yetini tahrike uğraştı. Süleyman, Ağa'nın cesaretinden ve ihtarlarının az ihtiramkârâne bir surette bulunmasından öfkelenerek sakalının bir kılıç ile⁴²⁹ tıraş edilmesini emretti. Hasan, yüzü çizgiler içinde at ile ordugâhı dolaşarak mâruz kaldığı tahkiri yüksek sesle anlatır ve emirleri kendisiyle beraber Musa'nın saflarına geçmeğe tahrik ederdi. Ağa'nın dâvetine-üç kişiden mâada⁴³⁰ - bütün kumandanlar muvafakat ettiler (813/1410). Bu üç kişi, Süleyman ile birlikte istanbul yoluna doğru kaçtılar. Süleyman'ın askeri tarafından ekseriya kötü muamele görmüş olan Toğuncu⁴³¹ köyü Türkmenleri firari Şehzâde'yi elbisesinin ihtişamından ve atının takımından anladılar. Suvârî ve mahir okçu olan beş kardeş, geçip gitmesine engel olmak niyetinden ziyâde metbûlarmı yakından görmek arzusuyla Süleyman'ın önüne çıktılar. Lâkin Şehzade korkuya kapılarak yayım aldı, bir olda kardeşlerden birini, sonra ikincisini bir taraftan bir tarafa deldi. O vakit diğer üçü birden ok attılar. Şehzade attan düşünce üzerine yürüyüp başını vücûdundan ayırdılar⁴³².

Süleyman'ın sürdüğü hayat vâkiâ son zamanlarda lekedar olmuş idiyse de, büsbütün sândan ârî değildir⁴³³. Rumeli tarafında on sene süren saltanatı

⁴²⁸ «Men vü câm-ı şarâb vü rûy-ı nikû

Eğer Cemşid mi âyed (beyâ) gû!»

(Hammer'in fransızcasında lâtin harfiyle yazılan bu beytin ikinci mısraından «mi» edatı unutulmuş ve vezin bozulmuştur.) Bratutu bu beyti bakınız nasıl tercüme eder: «Vengo ancor Marte se vuol venir, io non Voglio partire da Cupido e da Bacco!» (Merih dahi gelmek isterse gelsin, Cupidon ve Ba-küs'ün gitmesini istemem) (Merih, harbden; Cupidon aşkd-dan, Baküs şarabdan kinayedir.)

⁴²⁹ «Tlg-i delâk»,

⁴³⁰ Karaca Beğ, Muitoil Beğ (Tâcü't-Tevârth'de Kara Mukbil. Mütercim) ve Oruç Beğ. Sa'dü'd-dln, varak: 167, İdris, Neşri, Âli ve Solak-z&dl

⁴³¹ Dukas, 19; Halkondilas, 4. (Sa'dü'd-dîn'de Dügüncü).

⁴³² Tacü't-Tevârth'in emir Süleyman'ın, ümerânın ihtarlarını dinlemedi ğlne, firar ve akıbetine dâir tafsilâtı Mütercim'in ilâvelerini özetlenecektir.

⁴³³ «Şehzade Süleyman, işrete, huzûzât-ı nefsârüyyisline düşkün İdi. Lâkin şe-câatde RÛstem, semâha,td e Hâtem idi. Gayet güzel İdi. tskender-n&me' yi Süleyman'ın nâmına tanzim edem Mevlânâ Ahmedî cevâiz-i vaffre ile tevkîr görmüştür. Beal-t sadakate, hayrata mail idi. Her gün bir kul âzâd eder ve onlara ihsanlarda bulunurdu. Ashab-ı lsti'dâdı taltif ederdi. Edirne'de CâmT-1 Atîk'ı binasına başladığı halde henüz nâ-tamâm iken vefat etmiştir. Mûsâ Çelebi dahî

müddetinde san'atı teşvikten geri durmadı; şurasına da dikkat olunmalıdır ki, Osmanlı ahfadından hakkında böyle bir medîha okunabilecek ilk hükümdar budur. Sarayında asrının en büyük şâirleri bulunuyordu. Bunlardan bâzılarını yâd edeceğiz: İmâm Süleyman Çelebi ki Orhan'ın silâh arkadaşı olan büyük pederi Mahmûd, Orhan-zâde Süleyman'ın Rumeli fethine başlamak üzere Gelibolu'ya ilk çıkışında irticalen söylediği bir nazımla⁴³⁴ Şehzâde'yi tebrik etmişti. Süleyman Çelebi (Hazret-i) Peygamber'in doğumu hakkında ilk manzum kitabın nâzımıdır. Şiiri bugün dahî her veçhile müstahak olduğu bir şöhrete mazhardır⁴³⁵. Bâyezid ve Süleymân!ın sarayında hayâtlarını sürdüren meşhur adamlar meyâmnda ismi Osmanlı Edebiyatı târihinde husûsî mevki işgal eden ve Türkçe ile Farsça lisânında yazılmış şiirleri Timur'un istilâsında mahv edilmiş olan Niyazi'yi de zikretmek lâzım gelir. Bu zamanın bütün şâirlerinden en şöhretlisi, Şehzade Süleyman'ın-biraderi Hamza ile birlikte- maiyyetinde bulundurduğu Ahmed'dir. Ah-med, Timur tarafından iltifata ve hediyelere gark edilmişti⁴³⁶. Bir gün Şehinşâh-ki Ahmed'in irfanını, serbestçe fikirlerini beyân etmesini pek takdir ederdi- kendisiyle birlikte hamamda bulunan şâire:

- «Benim değerim nedir?» diye suâl etti. Ahmed:
- «Seksen akçe.» Dedi. Timur dedi ki;
- «Bu peştemalimm kıymetidir.» Şâir:
- «Ben de ona kıymet biçtim, çünkü kendin bir para etmezsin.» cer vâbım verdi. Pâdişâh bu serbestçe ve birdenbire söylenen güzel sözden infiale kapılmak şöyle dursun, şu sözleri ağzından kaçırmış bulunan Şâir*i şâhâne mükâfata mazhar edecek kadar ulüvvü cenâb gösterdi.⁴³⁷ Timur ve

ikmâline muvaffak olamayub Sultân Meh-med zamanında hitam bulmusd.ur. Süleyman'ın müddet-i -saltanatı sekiz yıl İki ay on gündür. İrthâli 814 evâilidir.» (Tâcü't-Tevârlh'den hülâsa, c. 1, s. 255 ve 256. Mütercim).

⁴³⁴ Süleyman Çelebi (Süleyman Dede)'nin bu nazm-ı irtihâlisi Müntehabât mecmualarında ve Âlî (varak: 45)'de bulunur. Süleyman'ın Mevlüdiyye (Mevlîd)si Viyana'da İmparatorluk kütüphanesi 245 numaradadır.

⁴³⁵ Peygamber'in evsâf-ı celîlesi hakkında Süleyman, Ak-Şemsüddîn, Şevki, Çelebi, Hüsâmî, Lamil, Ganî-zâde Nâdiri, Riyazi, Neşatî, Nahifî Çelebi, Arif Efendi, GÜfü, Vali diğer şiirleri tanzim eylemişleirdür. Bu babda nee-ren İcâle-i kalem edenler meyâmnda Şeyh Zahîrû'd-din, Şeyh Mahmûd-ı Şâhî, Alâ'ü'd-dfn-i Alhlatl, Dede Efendi (Beliğ-i Bursevi'nin eserinde, s. 55, hamış) ve diğerleri nazar-ı dikkati celbederler. (M.t'ne müracaat).

⁴³⁶ Hanzade. Lâtin, Aşık, Hasan, ÂU.

⁴³⁷ Akşehirliler tarafından Timur nezdine gönderilmiş bulunan Nasreddin Hoca'nın hazırcevaplığı bu muvaffakiyete mazhar olamamıştır. Birgün Hoca Timur'a incir mi, yoksa ayva mı hediye etmek lâzım geleceğini zevcesinden sordu. Kadın; -en güzel meyve olduğu için- ayva

Bâyezid'in hi?r ikisi Büyük İskender ile müsavat emelinde buldukları cihetle, bu eskiçağ kahramanının fütuhatı Tatar Şehinşahı'nın ve Sultân Bâyezid ile oğlunun saraylarında ikameti müddetince Ahmed'e bitip tükenmez bir sohbet sermâyesi olmuştu. Bu şâir, yirnüdürt kitab-ta İskender'in târihini ve biraderi Hamza kezâlik yirmidört kitapta muhtelif târihî vâk'aları yazmışlardır. Lâkin her iki eserin ilmî ve edebî bir kıymeti yoktur. Ahmed'in šiiri letâfetsizliği cihetiyle az takdire mazhar olduğu gibi biraderinin târihleri de hep efsâne nev'inden olduğundan az îtibâr bulmuştur. O dereceye kadar ki, bu zamâdan beri hakikate uymuyor görünen her hikâye Şark'da «Hamza-nâme» unvanıyla yâd olunur. Ferâh-name ve Cenk-nâme⁴³⁸ isimdeki eserlerin sahibi olan Ahmed Dâî Süleyman'ın şenliklerle dolu sarayında daha ziyâde takdir olunmuştur. Bunlardan daha ziyâde faydalı olmak üzere, Timur'un meşhur tabib-leriyle⁴³⁹ rekabet eden tabîb Aydınlı Hacı Paşa bir takım eserler yazmağa muvaffak olmuştur. Hacı Paşa zamanımızda dahî tıbbâ âit muteber eseri ve mâb'adü't-tabiyyât (metafizik) ile fık'h'a âit bâzı eser-îere yazdığı şerhleri ile mâruftur.⁴⁴⁰

götürmesini tavsiye etti. Nasreddin Hoca kadın sözüyle iş görmemek lâzım geleceğini düşünerek incir aldı. Timur'un huzuruna çıkınca Tatar Pâdişâhı incirleri birer birer Hoca'nın başına attı. Hoca başına her incir isabet ettikçe «Elhamdülillah!» derdi. Timur buna dikkat ederek neden hamdettiğini sordu. Hoca:

- Elhamdülillah ki, ayva götür diyen karımın sözünü dinlemedim; yoksa çoktan başım yarılırdı, cevâbını verdi.

Bir başka defa Nasreddin Hoca Timur'a on tane hıyar getirmişti; Timur on altın verdirdi. Bir müddet sonra hıyar bollaşdı ve Hoca ondan bir yük getirdi. Timur, Hoca'nın tabanlarına hıyarların sayısında değnek vurulmasını emretti (Hıyarlar beşyüz tane idi). Hoca değneklerin yansını yiyince, Timur'un kapısı önünde duran zabitin, Timur'un huzuruna girmesine müsâade etmeden evvel alacağı mükâfatın yansını vaad ettirmiş olduğunu ifâde ederek, değneklerden yarısının ona vurulmasını söyledi. Zabıt derhal ikiyüzelli değneği yedi.

Diğer bir münâsebetle de bir âbide inşâ etmek üzere Timur'dan on altın almıştı; ovanın ortasında kapısız ve ya'nız üzerine anahtar asılmış bir bina yaptırdı. Nasreddin Hoca:

- Bu binanın hâtırası Timur'un zaferleriyle birlikte haleflerine intikal edecektir. Herkes cihangirin devletlû kapı-

sında ağlayacak ve Nasreddin'in kapısında gülecektir, diyordu (Kantemir, Bâyezid, 1, s. 58).

⁴³⁸ Latifi, Âşık Hasan, Alt

⁴³⁹ 805 Receb'i ortalarında Sultân Bâyezid'in hastalanarak yatağa düştüğünü Timur işitince güvendiği tabiblerden ve sevdiği dostlarından olan iki tabîb-i lebib ve iki hakîm-i edibi -ki birine Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Arabî ve birine Mevlânâ İzzü'd-dîn Mes'ûd-i Şîrâzî derlerdi- Pâdişâh'ın tedâvî edilmesine memur etti. (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 209). (Fransızca nüshada müverrihin Şerefü'd-dîn ve Sa'dü'd-dîn'den nakletmiş olduğu ibaresinde yanlışlık bulunduğundan, doğrudan doğruya Hoca'-dan telhis olundu. Mütercim).

⁴⁴⁰ Âlî, varak: 44. Hacı Paşa'nın tıbbî eserleri Şifâ ve Teshil nâtr-lanıyla mâruftur. Bezâzi'nin Metâli'ina ve Beyzâvî'nin Tavâ-li'ma haşiyeler yazmıştır. Şu suretle Osmanlılar'ın milâdî on-

Mûsâ, biraderinin vefatıyla Rumeli'deki Osmanlı eyâletlerinin müstakil sahibi olunca, tahta cülûsuyla beraber Eflâklılar ve Bizanslılar hakkında dostluğunu izhâr ve ilân eylediği gibi, zalimane ve müstebidâne temayüllerini göstermekte de gecikmedi. Süleyman'ı öldürmüş olan üç kardeşler Musa'nın emriyle ikametgâhlarına gönderildikleri gibi, yine onun emriyle köyün bütün ahâlîsi erkek, kadın, çocuk, bir kulübeye hapsedildi; zâlim, biraderi her ne kadar kendisinin düşmanı ise de, esirler elinde idam olunmaması lâzım geleceğini söyleyerek kulübeyi ateşe verdirirdi⁴⁴¹. Ondan sonra müttefiki olan Sırbistan Kralı Etiyen'in Kostan-tiniyye surları önünde hıyanetini hatırlayarak memleketlerine tecâvüz ve tahrîb ettiği gibi, memleketin delikanlılarını da arkasına alarak getirdi. Ahâlînin geri kalanı askerinin kılıcı altında telef ooldu. Üç kalenin muhafızları kılıçtan geçirilerek, Hıristiyanların na'şları üzerine sofralar kurdurarak, Osmanlı ordusu reislerine bir ziyafet çekti⁴⁴². Birinci Abbasî Halîfesi, Ebû'l-Abbâs es-Seffâh da böyle yapmıştı; Emevî Hanedanı azasını idam ettikten sonra korkunç ziyafette kullanılacak şarâb, mazlumların kanyıyla karışmak için, Ölülerin cesedleri Üzerine geniş bir sofraya yaptırmış idi⁴⁴³.

Mûsâ Sırbistan'dan dönüşünde Selânik'i muhasara ve Zeytun'dan (Lamia) başka îstirimun üzerindeki şehirlerin cümlesini zaptetti. Ondan sonra, o aralık vefatı vuku bulan Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'i Bâyezid'in hayâtında itasını taahhüd etmiş olduğu vergiyi istemek üzere, Bizans İmparatoru nezdine gönderdi. İbrahim, Musa'nın zulmünden korkarak ve Bâyezid tarafından kendisi gibi Kostantiniyye'ye gönderildiği halde İmparator'a gizlice mukavemet tavsiye etmiş olan pederi gibi davranarak, İmparator Manuel'i, Musa'nın tehdîdlerine ehemmiyet vermemeğe ikna etti. Daha sonra Mûsâ nezdine dönecek yerde, İmparatorun bir mektubunu hâmil olarak Bursa'da⁴⁴⁴ Anadolu vilâyetlerinin sahibi bulunan Mehmed'in nezdine gitti. Mûsâ, bu hıyanetten ve daha ziyâde İmparator'un Rumeli'nde Süleyman'ın oğlu Orhan'ı, Anadolu'da dahî biraderi Mehmed'i

beşinci asır başlarında tabîbleri bulunuyordu ki, Gibbo*jetun 24. Kitabındaki şu haşiyesine cevap olabilir: «I am ignorant whether the Turks have any writers older than Mohammed II.» (II. Mehmed'den evvel Türklerin de bir müverrihi olduğunu bilemiyorum.) (Hammer'in cevâbının yerine oturabilmesi için, «Gibbons Osmanlılar'ın o asırda müverrihi olduğunu inkâr ediyor; halbuki, tabîbleri bile olduğu sabittir. Bununla beraber müverrihleri olması evleviyetle sabit olur.» suretinde tevsî edilmek lâzım gelir. Mütercim).

⁴⁴¹ Dukas, c. 19, s. 50.

⁴⁴² Dukas.

⁴⁴³ Ebû'l-Fldâ'ya ve vakayt-i hUefa müverrihlerine bkz.

⁴⁴⁴ Neşri, İdrîs, Ali, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 313.

kendisine rakîb çıkarmağa çalışmış olmasından öfkelenerek Siroz ve Beruya yoluyla Tesalya mıntıkasına girdi. Balaban'ın hıyaneti sayesinde İmparator*un yeğenini ele geçirdi ve Yani Paleolog*un veled-i tabiiyesi Manuel'in kumandası altındaki Bizans donanması bu yakınlarda Osmanlı donanmasını Flâta adasında⁴⁴⁵ mağlûp etmiş olmasına rağmen, Kostantiniyye üzerine yürüdü⁴⁴⁶. Üçüncü defa olmak üzere bir Osmanlı ordusu Bizans İmparatorları payitahtını muhasara etti. Şehzade⁴⁴⁷ Bizans'ın bütün köylerini tamâmiyle boş buldu. Bunların ahâlîsi şehre iltica ederek iyi kabul edilmiş ve münâsîp zamanlarda mâhi-râne vuku bulan hurûc ve hücumları Oşmanlılar'ın daha yakından muhasarasını men' etmekte bulunmuştu. Bu hücumların birinde İmparator Manuel'in saray tercümanı, Nikola Notaras'ın oğlu maktul oldu; Bizanslılar cesedini kurtardılar. Lâkin Türkler de başım alıp götürdüler. Oğullarından birinin şöyle bit hüznün verici sona düçâr olmasından müteessir olan ve kırk üç sene sonra kaderin ikincisini de o suretle mahvedeceğinden habersiz bulunan babası, oğlunun kesik başım birkaç yüz altın mukabilinde satın aldı (813/1410)⁴⁴⁸. İmparator, muhasaranın şiddetinden haylî sıkılarak Mehmed'i Anadolu'dan Rumeli'ne davet etti.

Mehmed, sadrâzam tâyin etmiş olduğu İbrahim Paşa tarafından Mûsâ ile muharebeye tahrik olunarak Gegbuze (Gebze) kadısı Fazlullah'ı⁴⁴⁹ Osmanlı ordusunun Rumeli'ne nakli için gereken gemileri istemek üzere sefaretle Kostantiniyye'ye gönderdi; kendisi de hemen askerle Üsküdar'a kadar geldi. Manuel, Mehmed'in Anadolu sahiline gelişinden haberdâr olunca, İmparatorların binmesine mahsûs kadirge ile karşılamaya koşarak, taraflar arasında bir sulh ve dostluk ahidnâmesi akd ve yemin ile tevsik olundu (ves'kalandınlı). İmparator, Şehzâde'yi Kostantiniyye'ye getirerek üç gün mütemâdi şenlik yapıldı. Dördüncü gün Mehmed, kendi kuvveti ve Bizanslılar'ın zayıf bir askerî fırkasıyla hârice hücum gösterdiyse de, înceğiz yakınında mağlûp olarak⁴⁵⁰ acilen ric'ate mecbur oldu. İkinci bir taarruz da

⁴⁴⁵ Franzes, 1, 29. Franzes «Balabanes» diyor.

⁴⁴⁶ Halkondilas, 4, s. 56, 57. Franzes, 1, s. 29.

⁴⁴⁷ Müverrih, gerek Şehzade Musa ve gerek daha Önce Şehzade Süleyman hakkında bâzan «pâdişâh» tâbirini kullanmış ve vakıa Sa'dü'd-dîn dahi bunlar için müddet-i saltanat hesap etmişse de, bizce umumun kabul ettiğine göre -^ki zAten müverrih de bunu tercih eylemişti - o unvanı ileride tahstsen Çelebi Sultân Mehmed'e îtâ edeceğiz. Mütercim.

⁴⁴⁸ Dukaa, 1, 19, s. 51.

⁴⁴⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 313.

⁴⁵⁰ Nesri, varak: 145; Sa'dü'd-dln, s. 315.

daha güzel netice vermedi⁴⁵¹. Beklenenin hilâfına meydana gelen bu mağlûbiyetler ve Süleyman tarafından Ohri valiliğine tâyin olunmuş bulunup da tekrar Anadolu'ya dönerek Ayasluğ'u istüâ ve Şehzâde'nin memleketlerini tehdîd eden Cüneyd'in muvaffakiyetlerine dâir alınan haberler, Mehmed'in hemen hüküm sürdüğü mıntıkaya dönmesini gerektirdi⁴⁵². Cüneyd, İzmir ve Ayas-luğ'a sahip olması üzerine, Mehmed ile pençeleşmek ümidinde bulunuyordu. Buna muktedir olamadı; Süleyman'ın hayâtında ona tâbi olduğu gibi, bu defa da Mehmed'in metbûiyyetini tasdike mecburiyet gördü⁴⁵³. Fîrûz Paşa-zâde Yâkûb Beğ-ki Ankara kalesini Timur'a karşı şecîâne müdâfaa etmişti- efendisinin yokluğundan istifâde ederek, o da isyan bayrağını kaldırmış olduğu halde, müteakiben Şehzâde'nin atıfetine teslim olmak zorunda kaldı. Yakûb Beğ'in hayâtına ilişilmedi; lâkin zincir-bend (zincire vurularak) olarak Bultaoğlu'ndan (Baltaoğlu) Tokad'a götürülerek bedevi çardaklarında* cür'etkârâne teşebbüsünün cezasını çekmiştir⁴⁵⁴.

Mehmed'in müttefiki ve Osmanlı vilâyetlerinin doğu hududlarında komşusu bulunan Zülkadir Beğ'i askerini Ankara sahrasında Musa'nın biraderinin ordusuyla birleştirmiş olduğundan⁴⁵⁵, Sırbistan Kralı ve Bizans împaratoru'yla müttehid bulunan Şehzade ile Zülkadir Emîri Avrupa'ya geçerek bu ihtilâfları bir darbe ile bitirmeyi kararlaştırdılar⁴⁵⁶. Kostantiniyye'den çıkarak henüz Vize'de ordu kurdukları vakit Evranos'-dan bir mektup aldılar. Evranos bu mektupta Devlet'i Musa'nın zulmünden kurtarmak için kendilerini harekete teşvik ile hem re'y ve nasihat, hem de elindeki kuvvet ile yardım vaad ediyordu. Süleyman'ın irtihâ-linden sonra Mûsâ, müteveffa biraderine hizmet etmiş olan beğleri Edirne'ye çağırıldığı vakit yalnız Evranos gözü görmez bir ihtiyar ve istirahatata muhtaç

⁴⁵¹ Dukas, 1, s. 52; Franzes, 1, 29.

⁴⁵² Sa'dü'd-dln, Neşri, İdrîs Mehmed'in Bursa'ya avdetini yazarlar. Dukas, 19. bab, nihâyetinde Cüneyd'in firarını söyler.

⁴⁵³ Nesri, varak: 144; Ali, İdrîs, Solak-zade, varak: 24; Sa'dü'd-dln, s. 317. (*) t. Parmaksızoğlu tarafından hazırlanan ve sâdelestiren T&ctt't-Tevaifh' in n. cildinde, «bedevi çardakları» tabiriyle kastolunanın «Bedevi Çardak» adlı bir kale olduğu tasrih edilmiştir. (Bkz. s. 65, 106, 146) (Hazırlayan)

⁴⁵⁴ Neşri, varak: 148. Solakzade, varak: 29.

⁴⁵⁵ Zülkadir-oğlu'nun gelen ta&hhüd-nâmesi Özerine Çelebi, Engürlye sahrasını toplanma mevkiî tâyin, edip, kendisi de o tarafa Bitti. Zülkadir-oğlu Süleymân Beğ gelince Şöhzâde'den pek çok ikram gördü. «Râbîta-l ve-dâd ve müsâheret alâka-i ittihâd ve muzaheretle müteeyyid oldu.» (Sa' dü'd-din'den hülâsa, c. 2, s, 265. Mütercim)

⁴⁵⁶ Sa'dü'd-dln, s. 322.

olduğundan bahisle özür beyân ederek Musa'nın emrine icabet etmemişti. Mûsâ bu görme duygusundan mahrumiyet sözünün bir bahane olmasından şüphe ettiğinden Evranos'u ikametgâhı olan Vardar Yenicesi'nden çıkararak Edirne'ye gelmeğe icbar etti. İhtiyâr'ın ziyâde işkembesine düşkünlüğünü bildiğinden, ziyafete davet ile onun en sevdiği yemek olan kurbağa budlarmı-Evranos'un bu yemeği beğenerek hiyle-sini meydana çıkaracağını ümîd ederek- Önüne koydurdu. Fakat Evranos ihtiyatla hareket ettiğinden, Mûsâ yemesini emredinceye kadar hiç el dokundurmadı⁴⁵⁷. O vakitten beri Musa'nın kapısında hizmetten affedilmiş olan ihtiyar asker,⁴⁵⁸ ısrarlı teşvikleri ve müteaddid emirlerinden kurtulmak için bir fırsat zuhurunu cesurca kolluyor-du. Mehmed'in Avrupa'ya geçtiği haberi üzerine ona mektup yazarak, doğruca Sırbistan'a gitmesini ve Tesalya alay-beğleri Burak Beğ, Yiğit Paşa ile Tırhala (Tricoa) kumandanı Sinan Beğ'i kendine celbetmesini bildirdi⁴⁵⁹. Vezîr Alî Paşa'nın oğlu İbrahim'in Mehmed tarafına geçtiğini ve Kostantiniyye'den Bursa'ya gittiğini görmüştük. Ondan sonra Musa'nın vezîr nasbettiği Kör Şah Melek⁴⁶⁰ de efendisine-düşman tarafına geçerek değil, gizlice onunla muhabere ederek- hıyanet etti. Nihayet Evranos'un oğlu Mehmed ile Mihâloğlu-zâde Yahşi Beğ de Anadolu hükümdarının tarafında olduklarını alenen bildirdiler. Yalnız Akın-cılar'ın reisi Mihâl-oğlu, kazasker Simavna-oğlu, Musa'nın mîr-i alemi Azeb Beğ ile ordusunun diğer birkaç reisi kendisine sâdık kaldılar⁴⁶¹. Mehmed Evranos'un tavsiyelerine tamâmiyle uydu. Vize ordugâhından kalkarak-kendisinden Musa'nın ordusuyla ayrılmış bulunan- Sırbistan Kralı'yla birleşmek için askerini memleketin kuzeyine doğru götürdü. Mehmed ilk

⁴⁵⁷ Bu fıkranın bizce meşhuru Mûsâ Çelebi Evranos'un körlüğü sahil olup olmadığını anlamak için önüne kurbağa kebabı koydurmuş ve ihtiyarın da hiç bozmayarak âdi kebab gibi yemiş olmasından İbarettir. Lâkin Sa'dü'd-dln'de Mûsâ Çelebi bakıyye-i şüphanesi için Evranos'u ziyafete davet ettiğini ve «halâl avâni ve zurûf at'ime-i şehiyyede bir zarf ile difâdi müşvîye (kebab edilmiş kurbağalar) geürülüp ihtiyarın, önüne konulduğunu ve Mûsâ Çelebi kurbağanın nisfım ve Evranos diğer nisfını yiyüp Evranos öteki zarfa el sunmadığım ve sonra zari-ı ma'hûddan tenâvül ile me'mûr olunca «mezid sabr ü tekellûf ile tağyir vaz' ve seki etme-yüb' ol matbûh-ı müstekrehden» eki eylediği mündericdir. Hoca Efen-di'nin «matbûh-ı müstekreh» tâbiri bir tarafa bırakılırsa, fıkra Hammer' in anladığı gibi olacaktır. Malûmdur ki-kabahati biraz gevezelikten İbarettir olan - bu hayvanın eti haram değildir. Evranos Beğ kurbağa etini pek sevmiş olabilir. Kimi gözüne âşık olur, kimi etine, istirahat herkesin tabiatına göre değişir. (Mütercim).

⁴⁵⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 310,

⁴⁵⁹ Kezâllık, s. 324; Neşri, s. 149.

⁴⁶⁰ Bu vezir Piti Dölakruva'nın dediği gibi «Körşammulserük» değil. Kör Şah Melek tesmiye edilir.

⁴⁶¹ Âli, varak: 52.

defa Avrupa'ya geçip de Cüneyd'in muvaffakiyetlerinden dolayı kendi memleketlerinin imdadına yetişmek için Asya'ya dönmeğe mecbur olduktan sonra, Mûsâ yalnız Kostantiniyye'yi muhasaraya devam değil, Şehzade ve Bizans împaratoru'yla ittifakın cezası olmak üzere- Sırbistan Krali'yle de muharebe etmiş ve muzaffer olmuştu. Mûsâ cülusu senesinde Pravadi, Mudurnu, Köprü ve Akça bolu kalelerini de zapt etmişti⁴⁶². Balkan'ın berisinde ve ötesinde bulunan bu muhtelif mevkilerin zaptı Osmanlı Devleti'nin-Bâyezıd'in esaretinden beri Avrupa'da kaybetmiş olduğu- hududunu iade etmiş oldu. Musa'nın, mevkiini tehdîd eden Mehmed'i, Etiyen'e iltihakını tehir etmeksizin icraya mecbur eylediğinden sür'atle Edirne'ye gitti; Mihâloğlu-zâde Yahşi Beğ⁴⁶³, yolda Musa'nın-Kara Halîl kumandasında bulunan- öncülerini bozdu. Kara Halil, Edirne tarikiyle Zağra'ya geri çekildi. Edirne kumandanı, mevkii teslim etmesi tebliğine karşı Mûsâ'nın ordusu mağlûp olduğu vakit silâhlarını bırakacağı cevâbını verdi. Mehmed, askerine nefes aldirmaksızın Meriç boyunca Filibe yolu üzerinde düşmanı takiple, Musa'nın meşhur Suçî-Derbendi'ni (Sulu Derbend) müdâfaaya hazırlandığı Balkan'a doğru yürüdü⁴⁶⁴. İzmir-oğlu Hamza ile Yiğit Paşa iki-bin güzide askerle Derbend'i işgal ediyorlardı. Mehmed, öncülerinden bu miktar askeri Bâyezıd Paşa ile Yahşi Beğ kumandasında onlara mukabil gönderdi. Musa'nın askeri düşmanın şiddetine karşı gelemiyerek karmakarışık ric'at ettiler. Mehmed'in askeri Balkan'dan geçip Sofya ovalarına girerek, orada bol miktarda erzak buldular. Şehzade Şehr-î Köy derbendinden hemen hiçbir arızaya uğramaksızın geçtiği sırada, Yiğit Paşa, Burak Beğ ile Tırhala Beği Sinan Beğ'den yoluna devam etmesini işaret eden ve yeni te'mînât ile sadâkatlerini te'yîd eden mektuplar aldı. Bunun üzerine, yolunda düşmana tesadüf etmeden Niş'e ve oradan Morava⁴⁶⁵ sahiline doğru yürüdü. Bu nehrin kenarına gelince müttefiki olan Sırbistan Kralı'nı kendine iltihaka davet etti. Yine o mevkide Musa'nın bayrağı altından çıkmış olan Tesalya paşalarının muvâsa-latlarıyla, Osmanlı ordusu büyük bir yardım aldı; bu yeni yardımcıları Yiğit Paşa, Burak Beğ, Tırhalalı Sinan Beğ ile Vardar Yenicesi'nden Ev-ranos Beğ idi. Yine o zamanda vâsıl olan Sırb Kralı, Wulk'un oğlu⁴⁶⁶, Mehmed'i kendi

⁴⁶² Âlt ve Solak-zâde, varak: 28.

⁴⁶³ Neşri, varak: 15; Bratutu'da Sa'dtt'd-dîn, s. 325; Solak-zâde, varak: 30,

⁴⁶⁴ Sa'dü'd-dln, Solak-zâde.

⁴⁶⁵ Nesri, varak: 151; Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 327.

⁴⁶⁶ Bratutu, s. 327. Wulk yerine Vailach yazıyor.

memleketine götürdü. Müttehid askerler Kosova sahrasında ordu kurdu; ordu oradan Kör Tekfur'un memleketine geçti⁴⁶⁷ İzmir Beği'nin oğlu Hamza'nın burada beşyüz süvârî ile Mehmed'in hizmetine girmeğe gelerek, Musa'yı hemen bütün kumandanlarının ter-ketmiş olduğunu müjdeledi. Osmanlı ordusu yoluna devamla ilk günü Karasu kenarına vardı. Ertesi günü, ihtiman tarafından dağ yolunu tutmuş olan Musa'nın izini takip ederek Alâeddinoğlu ovalarına kondu⁴⁶⁸. Mehmed'in ordusunun iki gün istirahat etmiş olduğu Çamurlu ovasında, Musa'ya sâdik kalmış olan son beğlerden Tamacı-oğlu ile Savcı-oğlu biraderine itaat arz etmeğe geldiler.⁴⁶⁹ Mehmed Çamurlu ovasından çıkmağa hazırlanarak⁴⁷⁰ çadırların toplanılması emrini verdiği sırada, Musa'nın-ölçekle atını tevzî ederek sadâkatlerini te'mîn etmiş olduğu- yedibin Yeniçeri'nin başında civâr bir dağa ağır ağır çıktığını gördü.⁴⁷¹ Şehzade derhal ordusunu harb nizâmına soktu. Etiyen ile Sırbhlar sol cenâhda bulunuyorlardı, Evranos Beğ ile maiyyetinde bulunan beş oğlu⁴⁷² sağ cenâhda kumanda ediyorlardı. İki ordu birbirinin karşısına geldiği vakit -Musa'yı ilk terk edenlerden birisi olan- Yeniçeri Ağası Hasan safdan çıktı ve eski silâh arkadaşlarına doğru giderek: - «Evlâdlanm, Osmanlı şehzadelerinden en âdilinin, en faziletlisinin saflarına geçmek için ne bekliyorsunuz? Ne kendisinin, ne başkalarının selâmetini düşünmeyen bir adamın maiyyetinde niçin hakir ve ze-İU kalmalı?» diye bağırırdı.

Mûsâ, bu hakaretleri duyunca ne kendini saran hiddeti, ne de askerini zaptedebildi. Arkasında Yeniçeriler olduğu halde şiddetle Hasan'ın üzerine atıldı. Hasan kaçtıysa da çabuk gidemediğinden Mûsâ arkasından yetişerek ikiye biçti. Mûsâ, Hasan'a ikinci bîr darbe indirmek istediği sırada-Hasanla beraber ilerlemiş olan- bir zabıt, darbeyi kılıcıyla çelerek Şehzâde'nin elini kesti. Hükümdarlarını kanlı koluyla gören Yeniçeriler korkuya kapıldılar;

⁴⁶⁷ Tekfur, Tekür Nikeforas'dan me'hûz olabilir; lâkin bunun «o kirius», «efendi» kelimesinden gelme olması ihtimali daha muhtemel görünür.

⁴⁶⁸ Nesri, varak: 151; Alâeddin ovası Bratutu'da. s. 327, «Alaoğm» olarak İsimlendirilmiştir.

⁴⁶⁹ Gayet garîb bir yanlışlık olarak Bratutu, s. 328'de, -Meh-med'in saflarına geçen- Tamacı-oğlu'nu bağlattır: «Lo fece ligare e arrestare.» Aslında «Hizmetine bel bağladılar» ibaresi yazılmıştır; Bratutu bu tâbiri anlamadığından bende koydular zannetmiştir.

⁴⁷⁰ Halkondilas, 4, muharebenin vûkû bulduğu Çamurlu ovalın* «Ton Eri-son Hora» diye, isimlendirir.

⁴⁷¹ Nesri, varak: 151.

«Börkler (yâni külahlar) ile taksim edüp üleşdirirler idi» (Hezârifin).

⁴⁷² Halkondilas, bunları «Angasi» (Ağas; isim eksiktir) cVaramlus» (Beh-ram), «Alus» (Ali), «Beykis» ve «Isos» (İsâ) şeklinde isimlendirir.

safları bozuldu. Taraf taraf kaçtılar. Mû-s&, bütün adamlarının kendisini terk ettiklerini görünce, o da Eflâk'a doğru firar etti. Saruca Paşa'nın kumandasında bir süvârî kolu, Musa'nın takibine gönderildi. Mûsâ, bir bataklık içinde cansız bulundu (816/ 1413)⁴⁷³. Pek muhtemeldir ki, Osmanlı süvarileri, Musa'yı kendileri boğdular.⁴⁷⁴ Mîr-i alemi Azeb Beğ Ulah'a geçebildi⁴⁷⁵; fakat Musa'nın saltanatı esnasında Rumeli beğlerbeği bulunan Mihal-oğlu esîr edilerek, efendisine sadâkatinden dolayı Tokat'ta Bedeviler Çardağı'nda hapisle cezalandırıldı. Kazasker Simavna-oğlu'na gelince, ilmi, rütbesi sayesinde hayâtını kurtardı. Gâlib, onun hakkında daha ziyâde lütufda bulundu: Simavna-oğlu'nun «kadı» unvanını yerinde bıraktı ve yevmi yüz akçe tâyin etti. Maamafih İznik'i de uzletgâh olarak gösterdi⁴⁷⁶. Sehâvetli bir hükümdar olan, fakat zulmünden dolayı kumandanlarının ve askerinin sadâkatini kaybetmiş bulunan Musa'nın kısa süren hükümdarlığı⁴⁷⁷, Edirne'de Süleyman'ın başlattığı camii tamamlatmağa yetmedi⁴⁷⁸. Saltanatı zamanında te'sîs edilmiş olan mekteplerden târih yalnız-bilâhare kendisini takibe memur olan- Saruca Paşa'nın Gelibolu'da yaptırdığı mektebi zikreder. Zamanının ulemâsı arasında-daha sonra âlim ve

⁴⁷³ Halkondllas, 4, s. 58, Bale basımı, sene 1556,

⁴⁷⁴ Dukas'a nazaran (29, s. 52), Mûsâ bir bataklıkta Ölü bulunup na'şî Mehmed'in gözleri önüne konuldu. Lâkin Halkondilas ve Osmanlı müverrihlerinden Sa'dü'd-dîn (Bratutu, s. 330), îdrîs, Neşri «ihnâk olundu» (boğularak öldürüldü) dtrler. Franzese'e göre (1, s. 29) takibine gönderilen süvarilerin zabiti Şehzâde'nin idamına memur edilmişti. En eski ve en mevsuk olan Âgıkpaşa-zade'nin ifâdesine nazaran Mûsâ bir kölenin hatasıyla bataklığa düşmüş ve köle onu Pâdişah'a teslim ederek, Mehmed o vakit çadırında idam ettirmiştir (Vatikan, el yazısı nüshası, s. 180). Engel, itimâd edilmek gerekirse (Sırbistan ve Macaristan Tarihi, 2,278) muharebe îskara ırmağı yakınlarında vuku bulmuştur.

⁴⁷⁵ MÜterclm'in ilâvesi: Sultân. Mehmed biraderinin gene yasında vefatından müteessir olarak ağladı. Na'şını Bursa'ya göndererek Hudftvendlg&r Gazi Türbesi'nde biraderinin yanına defn ettirdi. (Tacü't-Tevfrth'den hülâsa, c. 1, s. 273). Sa'dü'd-din, Mûsâ'nın SU mesnevisi Ue t«zyllder:

«Utkular dünyâya, iste gönül bir başak gibi
Konağımız her gün salayla, dolup taşıyor
Güzelle oynaşmak aceb kime lâyık görülür
Nasıl değ eri endir dlyse ona denk düşüyor.»

(Aslı farsça olan sür, 1. Parmaksızoğlu'nun hazırladığı T&cü't-Tev&rîlh (c. II, s. 76)denr türkçe tercümesi alınarak konulmuştur. (Hazırlayan)

⁴⁷⁶ Mûsâ ancak üç sene saltanat etti (iki yıl, 7 ay, yirmi gün. Sa'dü'd d-dln, c. 1, s. 273. Mütercim)

⁴⁷⁷ ÂH, varak: 53.

⁴⁷⁸ Ortuk (Artuk) hanedanı (Artık-oğullan) 477 (1084)'de baslar ve yirmi-birincl hükümdarı İle 811 (1408)'de sona erer. (Müverrih, Artuklular'U Ühanlûar'a ait rakamları Takvîmat-Tev&rîlh'den almıştır. Orada Artuk-lular'in, dâr-i mülkleri, yâni payitahttan Diyârbekr ve Halebde gösterilmiştir. Dfy&rbekr'den maksat, Diy&tbebir yakınındaki Mardin demek olacaktır. Mütercim).

cür'etli bir ihtilâlcı olarak .şöhret, kazandığını göreceğimiz- Bedreddîn Simav-oğlu⁴⁷⁹ temyiz olunur. Kütahya sancağında-pederinin kadı bulunduğu- Simav'da doğmuş olan Bedreddîn.

Mısır'da meşhur Cürçânî'nin mantık derslerini takip etmiş ve sonra Mısır Sultânı Berkok'un oğlu Faruk'un hocası olmuştu. Ahlath Seyyîd Hüseyin'den sofiyye hikmetine dâir ders almış olduğundan, fikh'da olduğu kadar, tasavvufta dahî ma'rûf idi. İlâhiyyât ve fikh'a dâir şâyân-ı dikkat eserleriyle ismini duyurmuştur.⁴⁸⁰ Seyyîd Hüseyin'in vefatından sonra Bedreddîn bir müddet Kahire'de kalarak, oradan Konya'ya ve daha sonra Tire'ye çekildi. Tire'den-rüyasında görünmüş ve İslâm'a davet etmiş olduğu- ada hâkiminin daveti üzerine Sakız'a geçti⁴⁸¹ Mûsâ, tahta cülusunda ona kazaskerlik mansıbını vermişti; Mehmed de ilim ve ahlâkını ululayarak hükümet hazînesinden bir maaş tahsis etti. Bedreddîn, silâhlı bir isyan ile hayâtını kaybedinceye kadar bu maaşı aldı.

Bâyezid'in esaretinden beri Osmanlı vilâyetlerini kana boğan veraset kavgaları, Musa'nın vefatıyla kesildi. Lâkin memlekette bununla âsâ-yiş geri gelmedi. Her tarafta ihtilâller çıktı; öyle ihtilâller ki, Mehmed'in saltanatı zamanının sekiz senesini doldurdu. Orta Asya dahî-Timur'un zuhurunun bu memleketlerde meydana getirdiği- karışıklıklardan hissedar oldu. Halîl, Tatar Şehinşâhı'nın son oğlu olan Şahruh, Timur'un kendisine vâris gösterdiği torunu Pîr Muhammed Ceyhun'un öte tarafında ve bu tarafında bulunan memleketler, yâni Hârizm ve Horasan saltanatları için birbirleriyle çekişmeye çıktılar. Diğer taraftan İskender ve Hüseyin Baykara⁴⁸² İrân

⁴⁷⁹ Hakıyla lisâna âşinâ değil iken, husûsiyle Paris'te uzun müddet mütebahhir addolunan Kantemir, Mehmed'in saltanatı zamanı vukuatında (s. 80), Bedrüd'-dîn-i Simavna ismini «Peder-i Evliyedin Semîh-dîn» (veya: Peder Evliye Dîn Semîh Dîn) şekline koymuştur. 172. s.de arabca serrâc kelimesini «ser» ile «encam» kelimelerinden mürekkep zannetmiştir ki, Kantemir*e hayran olanlardan birinin «müselman» farsça kelimesini «müsellem» kelime-i arabîyesinin cem'i sanması derecesinde hatalı bir tefsirdir. Kantemir (s. 41) «müselman» kelimesini misî» (mesel) ve «îmân» kelimelerinden tereküp ettirir.

⁴⁸⁰ Bedrüd'-dîn'in fıkıhda en muteber eserleri şunlardır: 1. Câ-mî-i Füsûleyn, 2. Letâifü'l-İşârât, 3. Tasavvufa dâir Meser-retü'l-Kulûb. Taşkoprîzâde'nin Terâcim-î Ahvâline müracaat (M.I. 4).

⁴⁸¹ İhtimâl ki Âlî burada Bedrüd'-dîn marifetiyle adanın hâkiminin ihtidasını, târihin ilerisinde bahsölunduğu üzere, Sakız Papaslarının Börklüce Mustafa marifetiyle vuku bulan ihti-dâsiyle karıştırıyor. Dukas, 21, s. 62.

⁴⁸² Halkondilas'ın Timur'un evlâd ve ahfadına dâir ifâdeleri, gerek vekayî, gerekse isimler bakımından hiçbir vesikaya dayanmamaktadır. Meselâ «Sarohis» (Şahruh), «Pingonris» (Baysungur) ile «Avdolaton» (AbdüUâtîf)î Timur'un oğulları olmak üzere zikreder. Halbuki bunlardan yalnız birincisi Timur'un oğludur. Baysungur'u veliahdi olmak üzere Cihangir'in oğlu Mahmûd ile karıştırır. Uluğ Beği «Olis» şeklinde isimlendirip, Abdüllâtîf in biraderi yapar ki, biraderi değil, yeğenidir. Çukı («Cukis») dahî Baysungurdun kardeşi değil, oğludur. Diğer

ülkesinin güney ve kuzey eyâletlerini, yâni Farsistân ve Azerbaycan'ı birbirinden almak için muharebeye giriştiler- Bu ayrılıklar Timur'un te'sis ettiği hükümetler için vahîm akıbetleri mûcib oldu. Zîra bu hükümetlerin taçları artık bir daha yalnız bir hükümdarın başı üzerinde birleşemedi. Osmanlı saltanatı ise, bu hükümetlerden ziyâde bahtiyar oldu; Osmanlı memleketleri musîbetli bir dahilî muharebeden, memlekette birçok karışıklıklardan sonra, yalnız bir padişahın mührü altında toplandı. Osman'ın te'sîs ettiği hanedan, Bâyezid'in irtihâliyle, Bâyezid'in evlâdlarının birbiri aleyhinde açmış buldukları cenklerle yok olmak tehlikesine mâruz kalmış iken, düçâr olduğu bu felâketlerden yine muzaffer çıktı. Asya hükümdar ailelerinden pek çoğu böyle imtihanlara dayanamayıp ebediyen mahvoldular. Bunlardan biri hükümet merkezi Mardin olan Artuk ailesi⁴⁸³, biri Cür-can'da saltanat süren Tuğâ-Timur hanedanıdır⁴⁸⁴; biri de Irak'da İlhanlılar hanedanıdır ki, son hükümdarı olan Ahmed Celâyîrî Kara-Koyunlu ailesinin kurucusu Kara Yusuf'un ezici darbeleri altında yok olmuştur.⁴⁸⁵

DOKUZUNCU KİTAP

ÇELEBİ SULTAN MEHMED DÖNEMİ

Sultân Mehmed'in tahta cülusu Osmanlı memleketlerinde umûmun memnuniyetini mûcib oldu: Bilhassa, kendisine hürmet göstermeyi öğrenmiş olan asker metbûlanı müttehidine alkışlarla karşıladılar. Mehmed-ki bu ismi taşıyan Osmanlı pâdişâhlarının birincisidir- bedenî sporlarda mahareti, şahsen güzelliği, kalbinin yüceliği, fikrinin cazibesiyile- hem bünyesinin kuvveti, hem tabiatının lütufkârlığına delâlet eden- «Güreşçi Çebebî» unvanım almıştır.⁴⁸⁶ Eski İran târihinin büyük adamları gibi kuvvet gösterisinde üstâd olduğu, bu san'-atın kahramanları Acemler ve Arablar arasında «pehlivan» nâmıyla yâd olduğu cihetle Çebebî'ye de

hatâları da vardır.

⁴⁸³ Toga-Tünur ailesi 812 (1408)'da söndü.

⁴⁸⁴ İlhanlılar 737 (1336)'da başladı, 813 (1410)'da Üçüncü hükümdarıyla bitti. (Takvîmü't-Tevârihde payitahtları Irak ve Azerbaycan gu^terilir. Mütercim)

⁴⁸⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/382-404.

⁴⁸⁶ Sırb müverrihleri Rumlar'm «Kirişçi» kelimesinden «Kir.c-held, Tschirizla» yapmışlardır. Engel'in Sırbistan Târihi'ne müracaat, s. 363. Olivye, Şark Seyahatnâmesi'nde (c. 1, s. 321), Çelebi nâmını sehven bir mansıb ünvanı mânâsına almıştır. (Mütercim: Olivye'yi bu sehve düşüren Hz. Mevlânâ'nın ahfadına ve bâhysus pbstnişinine «Çelebi» denilmesi olsa gerektir.).

millet tarafından «Pehlivan» lâkabı verilmiştir⁴⁸⁷. Vücûdunun âzalarının mütenâsibliğiyle, makyajının zevk-i se-lîme uygunluğuyla ve tavırlarının nezaketiyle mümtaz idi. Teni kırmızıya mail beyaz, gözleri kara, kaşları kara, kalın, çatık, sakalı, gür, bıyıklan sık olmakla beraber şeklen zarîf, alnı açık, çenesi müdevver, göğsü geniş, kolları uzundu. Şahin bakışlı, arslan kuvvetli idi⁴⁸⁸. Ecdâdından başka bir surette dülbend sannırdı; çünkü başının etrafına kat kat sarılan bez müteaddid çıkıntılar teşkil ederek sırmalı külâhının ucundan mâada yerini göstermezdi. Seleflerinin kaftanlarına benzer biçimde biçilmiş olan kaftanına son zamanlarda astar yerine samur kaplanmış ve etrafına kürk devirilmiş idi.⁴⁸⁹ Birinci Mehmed'i, tavırlarına, hareketindeki sür'ate, vakarına âit övgülerin hepsinin fevkine yükselten

⁴⁸⁷ «Pehlivan» ismi tranlılar'a mahsustur. Bununla beraber Acem'de olduğu gibi Arab'da dahî bünye kuvveti, beden eğitimi pek makbul İdi. Ekseri sahâbe-ı kiram hem şeci, hem g&yet kuvvetli İdi. Bizzat Hazret-t Peygamber Efendimiz fevkalâde bedenî kuvvette mâliktiler. Hazret-i Ham-za'nın, Hazret-i Ali'nin kahramanlıkları meşhurdur. Arab'da tpehHvfm» yerine <batâl», «battal» (Seyyîd Battal Gazi) ve «batftbln cemi'nde «U>-tâl» kullanılır. Oenkte yarasına aldirmayıp öyle ihmâl ve İbtâl ile harb-de devam yahut akranının, kanlarını heder hükmünde bırakarak İbtâl eylediği için bu şekilde İsim verilmiştir. cBatâl'in müennes* «batftlodir ki, Arab'da bünye kuvvetinin kadınlar için de iyi vasıflardan olduğunu gösterir. Münevver fikirli çocuklar münevver fikirli validelerden doğduğu gibi, sağlam çocuklar da sağlam, anadan doğar, (Mütercim)

⁴⁸⁸ cBifk ve mülâyemetle şecaat ve celâdet, vakar ve mehabet gibi ızdâd-ı ahlaki cami' idi. Müdevverü'l-vech, çatık kaslı, uzun kirpikli, gayet beyaz ve yumuşak tenli, endamı nâzik, hüsn-ü melâhatde yekta b'r nev-civân, bâzusu misâl-l &İr-i jiyân bir kahraman İdi. Nikahında lemeân-ı gazanferane ile ânû letafeti, muamelesinde çeledi nüvâzişiyle pehlivan mehabeti birebirine karışmış, halîm ve cesur, mükerrem ve vakur, zulüm ve azarden mütevakkl, adalet ve salâbetle mütehallî, min küll'l-vücûh yegane-i zemân İdi. Germiyân-zâde'nin kızı Devlet-şâh Hâtun'd'an s&ha-İ zib-i âlem-şühûd olmasına nazaran Ankara vak'asmda nihayet yigirmi yaşında İdi, O sinn-i şebâbda gavâ4l-i hükümeti azm-i merdâne ile deruhde ederek âhir-i ömrüne kadar F'ğiTtU sene süren eyyâm-ı te-zebztlb ve keşmekeşde bizzat yigirmli dört muharebede hâzir ve kırka ka-rlb yara İle müteessir olmuştur. Esasen kavî olan bünye-' vücûdu böyle avfırız-ı şedide İle külliyyen harâb oTarak ekser evkatı hastalıkla geçmiş İken hiçbir zaman uğrasmaktan fariğ olmamıştır. Hıdemâtı Yavuz Sultân Sellm'in veya hem-nâmı olan FâtiH Sultân Mehmed Hân-ı Sâni'n'n icrâât-ı cihângîrnelerl yanmda sönük görünüyorsa da a'hvâl-i umûmiyye nazar-ı i'td'bâre alındığı takdirde kadren daha gâl'fodlr. Çünkü buhran ve teşettüt içinde bulunduğ devleti takatgüzâr mihnet ve meşakkatlerle mer-sâ-yı selâmete İsâl eylediğinden elihakk bâni-i sâni-İ sa'tanatdır. Necm-i ikbâl ve İclâli daha hengâm-ı şebâbmda firûzân olmagla Ankara vak'asından sonra Amasya ve Tokat, havâtistnde ef'âl ve harekâtında nümâ-yftn olan meâsir-i safderâneye Timur bile meftun olarak kızını vermeği tefctf etmiş ve fakat Şehzade muvafakat ve emniyet etmeyüp bilâhare Zflkkadfr«vye hâkiminin kerimesini tezevvüc buyurmuştur. Mesâgîl-İ azt-melerl arasında pek çok hayrat ve meberrftta dahi muvaffak olmuş'ar-dır. Bursa'daki cftml-i şelfleri fenn-i mimarî-' Osmânlnfn bir yftdipâr-i kıymetdândır. Haremeyn'e SÜRre irsali ajıd-İ hümâyûnlarında ft'yâd edil-misdir.r (Abdu'r-rahmân Şeref Beg, Tftrth-i Osmant (Mütercim)

⁴⁸⁹ Şemâü-nâme. Kaftan'ın husûsî şekli arkadan yere kadar sarkar yenlerinden ibarettir. Kollar yenin altından açılmış bir feraceden serbestçe çıkar. Yaka ve kenarı dışarıya devrilmiş kürktür.

şeyi, Osmanlı müverrihleri gibi Bizans müverrihleri tarafından da adaleti, şefkati, civanmerdliği, dostluğunda sebatı, gerek Türkler, gerek Rumlar için hayırhâhlığı hakkında herkesin birleştiği şahadettir.⁴⁹⁰ Yalnız Hıristiyanlara adavet göstermemiş değil, dostâne muamele etmiş ve can-ı gönülden hisleriyle fikrinin genişliği ye ahlâkının güzelliği birbirine uygun düşmüştür.⁴⁹¹ Birçok defalar, gösterdiği ulûv-i ce-nâb mümtaz bir terbiye ve fikir inceliğine sahip oluşu neticesi idi.⁴⁹² Bütün hayâtı müddetince Bizans İmparatoru'nun sâdik müttefiki, Türkmen âsîlerinin korkunç düşmanı, Osmanlı saltanatı tahtının şanlı istinadı, Osmanlı müverrihlerinin tâbirince Tatar tufanının tehlikeye düşürdüğü Devlet gemisini kurtaran Nûh idi.

imparator Manuel, müttefiki olan Mehmed'in, en son ve en korkunç rakibine muzaffer olduğuna dâir aldığı haber üzerine muvaffakiyetim tebrik ve ittifak ahidnâmesi şartlarını, kendisinin hizmetlerini hatırlatmak üzere elçiler gönderdi (816/1414). Seleflerinden ziyâde siyâsete âşinâ olan Mehmed, taahhüdlerine sâdik kalarak Karadeniz'de ve Marmara denizinde istilâsı altında bulunan kulelerin, Tesalya kalelerini derhal İm-parator'a iade etti. Manuel'in elçilerini hediyelere garkederek avdetlerine izin verdiği sırada şu sözleri söyledi:

- « Bizans İmparatoruna söyleyiniz ki, yardımları sayesinde bana miras kalan memleketlerimi elde ettim. Bu yardımının hâtırası kalbimde mahfuz kalacaktır.»⁴⁹³.]

Mehmed, yine bu sırada Sırb, Eflâk beğlerinin, Yanya Dukası'nın, Lakedemonya hâkimiyle Ahaî prensinin sefirleri tarafından arz edilen tebrikleri kabul etti. Bu elçilerin cümlesi istisnasız ziyâfet-i şahaneye kabul olunarak Pâdişâh sohbetlerine bâdenûş oldu⁴⁹⁴, ve haklarında tam bir riâyet

⁴⁹⁰ «Nam Mehemetes aequitatis amantissimus erat et egregie op-timates Turcarum colere norate; moribusque erat tranquillus et placidus.» (Sultân Mehmed'in adaletlilik vasfı hakkında metinde dercedilmiş olan ifâdenin me'hazıdır.) Halkondilas, 41, s. 65; Franzes, 1,30.

⁴⁹¹ «Hic unus mortı violentae exemptus est: parça declinante, ut puto, cum propter amicitiam, quae cum imperatore interce-debat, ab eo semper sincere cultam, tum quia erga Chiisti-anos misericordem ac clementem se praebuit.» Dukas, 21, s. 69.

⁴⁹² I. Mehmed, en ileri derecede hikmet ve insaniyet gösteren Osmanlı pâdişâhlarından biridir ve en iyi hükümdarlar sırasına konulmağa lâyıktır. (Jan Müller, Lâtîfî'nin Terâcim-i Ah-vâl-i Şuarâ'na ilâve ettiği izahatta, s. 221).

⁴⁹³ Müverrih bu fıkraları Rum tarihçilerinden alıyor. Onlar tablatıyla kuvvetli renk (boya) istimal ediyorlar. (Yani: Kendi niyetlerine ve kıskançlıklarına göre kara çalıyorlar) (Mütercim).

⁴⁹⁴ Bundan ma&sat Pâdişâh'ın elçilere «Cümlenin afiyetini temenni ederim» yolunda bir İltifatta bulunduğunu zikretmekten ibaret olacaktır. Hırıs-tıyanlarda böyle sözler söylendiği zaman içmek mûtâd olduğundan, Rum tarihçisi Dukas, kendi kavminin âdetine bakarak bade sözünü

gösterdi. Birkaç gün sonra sefirlerle müsâade ettiği sırada:

- «Efendilerinize söylemeyi unutmayınız ki, ben her tarafa sulh veriyorum⁴⁹⁵ ve her taraftan sulh kabul eyliyorum. Cihanın asayişinin koruyucusu olan Cenâb-ı Hakk, sulhu ihlâl arzusunda bulunanların mü-câzâtım itâ eylesin.» Venedikliler, Mehmed'in hayırhah niyetlerinden istifâde ederek müs-temlekelerinin emniyetini tekeffül eder bir ahidnâme istediler ve buna nail oldular. Bu muahedenin müzâkeresinde Sebeniko (Sebenico) ile eski Yunan'ın⁴⁹⁶ diğer mevkilerinin zaptı sırasında Süleyman ile sulh müzâkeresinde bulunan François Foscari memur oldu. Raguzalı Cumhuriyet'i'ne gelince yeni Pâdişâh, Osmanlıların Cumhuriyet'i himayesini temin eden ahidnâmeyi yeniledi⁴⁹⁷ ve diğer Hıristiyan hükümetleriyle vukua gelecek muharebelerinde-metbâiyyet hukukunu birinci olarak tanımış olan-bu küçük hükümetin mülkünde asayiş asla ihlâl etmeyeceğini taahhüt etti.⁴⁹⁸

İki Mühim Vak'a

İki mühim vak'a-ki biri Cüneyd'in isyanı, diğeri Karaman Beği'-nin hücumudur- Mehmed'i Anadolu'ya davet etti. Mehmed, Mûsâ ile harbederken Karaman bütün kuvvetiyle Bursa üzerine yürüdü. Bu payitahtın muhasarasında şiddetle direktiyeye de, zaptına muvaffak olamadı. Şehre bol .miktarla su veren Pınarbaşı ırmağının mecrasını çevirmeğe⁴⁹⁹ ve suyu muhafaza eden kuleyi atmağa çalıştı; lâkin neticesiz .kaldı: Muhafızların kumandanı Ayvaz Paşa⁵⁰⁰ lâğımcıların üzerine yağmur gibi ateş yağdırarak bunları def etti; ondan sonra mâhirâne idare ettiği hücumlarla düşmanı suyun mecrasını çevirmek tasavvurunu terke mecbur etti. Bununla beraber Karaman Hâkimi Bursa'nın civar köylerini ve etrafını tahribden geri kalmadı. Bâyezid'in esir edip de başkumandan Timurtaş'ın azap çektiren eline teslim etmiş olduğu babasının intikamını almak üzere merhum

çıkarmış olmalıdır. Bilhassa resmi bir ziyafette şarâb icilemezdi. (Mütercim).

⁴⁹⁵ Dukas, 20, 03.

⁴⁹⁶ Lojiye, Venedik Tarihi, 1, 20; c. 5, s. 426.

⁴⁹⁷ Angel'in Raguzalı Tarihi; Gebhardl'ye nazaran bu ahidnâme ancak 1416' da addolunmuştur.

⁴⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/405-408.

⁴⁹⁹ Pınarbaşı suyunu Çelmiz deresine akıtmak istiyorlardı. Sa'dü'd-din. (Mütercim).

⁵⁰⁰ Ayvaz, İvaz, tlyâs bir isimdir. Cilyâs ve İvaz bir değildir. Mütercim)

Pâdişah'ın kabrini açtırarak kemiklerini yaktırdı⁵⁰¹. Karaman, camileri yakmakta ve devletin kahramanlarının makberlerine her türlü hakaretleri göstermekte iken-Kaplıca'da cediti I. Murad'ın camiine defnolunmak üzere Musa'nın na'şı geldi. Bu na'ş görülünce muhasara edenleri bir korku aldı; bizzat Karaman da-babasının kemiklerine reva görülen hürmetsizlikten dolayı Pâdişah'ın intikam almak üzere biraderinin na'şını takip etmekte olduğunu zannettirdiğinden midir, yoksa tâbutun birdenbire görünüşü kalbinde geç bir nedamet husule getirdiğinden midir- Bursa mahallelerini yaktıktan sonra kaçtı⁵⁰². Arkadaşlarından biri «Osmanlı'nın ölüsünden kaçarsak, dirisine nasıl mukavemet edecektik?» demeye cür'et etmesi üzerine, Karaman bu cesur nasihatçıyı boğdurmuştu⁵⁰³.

Mehmed, Anadolu toprağına ayak basınca Bergama üzerine yürüyüp Cüneyd'i itaate davet etti. Lâkin âsî imtina ederek elinde bulunan şehirlerin hepsini müdâfaaya hazırlandı. Mehmed, Euli mintikasının eski bir şehri olan Kyma'yı hücum ile alıp muhafızlarını kılıçtan geçirdi, velâ-kin ahâlîsine ilişmedi. Ondan sonra Rumlar'm Gavril dedikleri Maiuo-menos sahrasında bulunan Kaçacak kalesi üzerine yürüdü. Gerek bu kaleyi, gerek Nimfeon'u zorla aldı. Nimfeon, Cüneyd'in dâmâdı Audulas isminde bir Arnavud'un kumandası altındaydı. Cüneyd'in bunu dâmâd edinmesi I. Mehmed'in veziri Bâyezid Paşa*ya garazından dolayı, onu tahkir maksadıyla vuku bulmuştur: Paşa, Audulas gibi Arnavud idi; Mehmed henüz Rumeli'nde iken Cüneyd'in kızını istemişti. Bâyezid Paşa'nın bu arzusunu bildirmek için gönderdiği adam niyetini tebliğ edince Cü-neyd, yanında bulunan Audulas'a dönerek:

- «Sen kimsin?» dedi. O da:
- «Senin kölen» cevâbım verdi.
- «Nerede doğdun?»
- «Arnavudluk'ta.»

⁵⁰¹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 333.*İdrîs, 24. Hikâye, Neşrî, Âli, Solak-zâde, Viyana İmparatorluk kütüphanesinde 139 numaralı el yazması, va: 58.

⁵⁰² Bursa'nın muhasarası otuzdört gün sürmüştür. Hacı İvaz Paşa kendisi yaralandığı halde h'ç belli ettirmeyerek Pâdişah'ın Rumeli'nde galebesine dâir havadis yayardı. Karaman-oğlu, Musa'nın na'şı gelince uydurma birşey zannetti. Lâkin yüzünü açarak-geçmişteki musabahati cihetiyle - tanıdı; zahiren onun için, hakikatte kendi encamını düşünerek ağladı. Sa'dü'â-dln'dea telhis, c. 1, s. 275 (Mütercim)

⁵⁰³ Karaman-oğlu "nun Harman Dânesi lâkabını taşıyan eskilerden bir nedimi var idi ki, gayet de semiz ve güleç ve şen-şakrak İdi. Firarı hengâ-mında yelmekden yorulup, canından bîzâr olup, Karaman-og'luna demiş Ü: «Hânım, Oam&n-oğlu'nun ölüsünden böyle kaçacak, dirisi gelmiş olsa ne çâre eder İdik ve ne yola gider idik?» (Tâcü't-Tev&rth, c. 1, s. 288. Karaman Beg Harman Dânesi'ni bir ağaca artırmıştır (Mütercim). Dukas, 21, s. 57.

Cüneyd, etrafında hazır bulunan muteber kişilere hitâb ederek:

- «Öyle ise» dedi, «bu Arnavud köleyi âzâd ediyorum ve kızımı ona veriyorum.» Ondan sonra vezirin adamına dönerek:
- «Sen de efendine söyle, ben kendime dâmâd etmek için bir köleyi seçtim ki, onun gibi Arnavud'dur, ve ondan şu farkı vardır ki, hem daha genç, hem daha tecrübelidir.» sözlerini söyledi... Bâyezid Paşa da bu hakareten dolayı intikam almak için esirini hadım etti⁵⁰⁴.

Mehmed, âsî Cüneyd'in mukavemetine galebeyi katiyyen kararlaştırmış olduğundan İzmir üzerine yürüdü. Cüneyd istihkâm üzerine istihkâm yapacak şehri alınamayacak bir hâle getirmiş, anasını, çocuklarını, kardeşi Bâyezid'i orada bırakmış idi. Pâdişâh İzmir hisarları altına gelince Rodos şövalyelerinin «Üstâd-ı Âzam»ını⁵⁰⁵ bu civarda buldu ki, Cüneyd kati surette men etmiş olduğu halde- Timur'un yıktığı- bir kulenin duvarlarını yeniden yaptırmakla meşgul idi. Mehmed ordugâhım kurar kurmaz, civar adaların hâkimleri, komşu memleketlerin beğleri hepsi birden vergilerini vermeğe, sadâkatlerini arz etmeğe geldiler; bir takımları da, Pâdişah'm adaletine itimâd ederek, Cüneyd'in haklarında reva gördüğü mezâlimden şikâyete koştular. Bu sırada Osmanlı hükümdarının himayesini isteyen zâtların arasında Foça, Midilli, Sakız hâkimleri olan Ceneviz büyükleri, Germiyan, Teke, Menteşe beğleri, ve «Kudüs'ün Azız Yahya Şövalyeleri» nin Üstâd-ı Âzami da bulunuyorlardı. Mehmed, bunların ihtiramlarını memnuniyetle karşılayarak, müşterek hasmın tepelenmesi için kendisiyle birleşmek hakkındaki tekliflerini kâbûl etti. İzmir muhasarasına başlanıldığından - on gün sonra Cüneyd'in anası, çocukları Fâdişah'ın ayaklarına kapanarak yardım ve merhamet dilemeğe geldiler. Kale şartsız teslîm olunmak şartıyla, onları affetti. Pâdişah'm kaleyi elde etmesini müteakip ilk işi İzmir'in bütün kulelerini yıktırmak oldu. Hakikaten tecrübe ve âkîlâne siyâset, memleket dâhilinde birkaç istihkâmdan başkasını muhafaza etmemeyi tavsiye ediyordu. Çünkü ekserisi isyana sebep olmaktan, isyanı kolaylaştırmaktan başka birşeye yaramıyordu. Rodos Şövalyelerinin liman girişinde yaptıkları kule dahî bir gece içinde hâk ile yeksan edildiğinden, Üstâd-ı Âzam güneş doğar doğmaz Mehmed'in yanına giderek, kule, Aydın Beğ zamanında tarikatinin yaptığı masraflarla inşâ olduğu cihetle, bunun yıkılması mutlaka Papa ile ve belki birçak Avrupa devletiyle muharebe intâc

⁵⁰⁴ Dukas, 21, s. 58.

⁵⁰⁵ gövâlye TaarikaU'nın hususi tâbiri ki, «relsü'r-rüesâ» demektir.

edeceğini ihtar etti. Pâdişâh, Üstüd-ı Âzam'm tehditlerini sükût ile dinledi ve dedi ki:

- «Ben isterim ki, yeryüzünde bulunan Hıristiyanların cümlesine baba olayım, kendilerine lûtuflarda bulunayım, şeref ve hürmet vereyim. Çünkü hükümdarların iyilere mükâfat, kötülere mücâzât eylemesi lâzım gelir; ancak kendi tebeasmin da saâdet-i hâlini düşünmek iktizâ eder. Birçok Müslümanların benden istedikleri birşeyi nazar-ı dikkate almak vazifemdir. Timur bütün Anadolu'yu harâb etmiş olmasıyla beraber, işi-diyorum ki, İzmir kalesini temelinden yıkmakla teşekkürlere müstehak olmuştur; çünkü bizim kaçkın kölelerin hepsi burada ilticâgâh buluyorlardı, bu da tarikatın Şövalyeleri ile Osmanlılar arasında dâimi muharebeye sebep oluyordu. Timur dinlere bile riâyet etmez bir Tatar hükümdarı olduğu halde bu tedbîr-i hakîmânesinden dolayı umûmun sitayişine mazhar olmuş. Ben o zâlimden daha dinsiz mi olayım? Lâkin Müslü-manlar'm arzusunu isîf ile beraber seni de memnun etmek için Menteşe arazîsinde bir başka yer göstereyim ki, orada bir kule yapabilesin.»

Üstâd-ı Âzam, bu yerin ecnebi bir memlekette değil, Pâdişah'a âit arazîde olmasını istedi; Mehmed şu cevâbı verdi:

- «Benim sana verdiğim, bana aittir; çünkü Menteşe Beği ancak benim bir memurumduv.»⁵⁰⁶

Pâdişâh bu sözlerden sonra Üstâd-ı Âzam ile Midilli, Foça, Sakız Hıristiyan hâkimlerine ruhsat vererek, bunları kendi arazîlerine temellük hususunda emniyet kesbetmiş oldukları halde ayrıldılar.

Cüneyd, validesinin ısrarlı istirhamları üzerine cinayetinden dolayı affa nail olarak, Sultân Mehmed'in ayağına kapanmağa koştu. Pâdişâh Cüneyd'in hayâtını, emlâkini bağışlayarak, defalarca kötüye kullanmış olduğu valiliği elinden almakla iktifa ve kendisini-Sırbistan Kralı La-zar'ın oğlu olup ihtida ile daha Önce Samsun hükümetine tâyin olunan- Aleksander Sisman'a tevdi etti⁵⁰⁷. Cüneyd'in itaati sonunda Pâdişâh, Karaman-oğlu'nun Bursa'da yapmış olduğu tahribattan dolayı intikam almak için hareket etti. Yolunun ilk merhalesi olan İnegöl'den, dostâne münâsebetler te'sîsi için, Mısır Sultânı'na bir nâme yazdı kî, daha sonra Mısır Sultam Osmanlı Pâdigahı'nın

⁵⁰⁶ Dukas, 21, s. 60. Halikamas harabeleri üzerine İnşâ olunan Petroniyun kulesidir. Kezâlik, 22, 64. Rodos'un düşmesinden sonra Türkler'in eline geçmiştir.

⁵⁰⁷ Schildtbenger, Münih 1813 basımı, s. 80, hamış.

bu mektubuna resmî bir sefaret yollayarak cevap vermiştir⁵⁰⁸. Sultân Mehmed, Kastamonu Beği îsfendi-yâr'a oğlu Kaasım Beğ'in yardımcı askerler ile gelmesini, Germiyan Beği Yâkûb Beğ'e de Karaman'a gitmek için tutacağı yol üzerinde bulunan Seyitgazi'ye doğru askerî yolların düzeltilmesini işaret etti⁵⁰⁹. Akşehir, Beğşehir, Seydişehir ve diğer mevkiiler müşkilâtsizca itaat ettiler. Nihayet Konya muhasara olunarak iki hükümet arasında sulh akdedildi (817/1414). Pâdişâh bu şehirden Karadeniz üzerindeki Canik*i yeniden ele geçirmek üzere, kuzeye yöneldi. Canik'de ikameti esnasında Karaman Beği tekrar sulhu ihlâl eylediğinden, yine Karaman'a dönmesi lâzım geldi. Islah kabul etmez emirgüzânım ibret verecek surette te'dîbi kat'iyen kararlaştırarak derhal geri döndü⁵¹⁰. Yolda, Ankara'da bulunduğu sırada ağır surette hastalandı. Maiyyetinde bulunan tabibler hastalığın mâhiyetini tâyin edemiyerek, Pâdişâh'm hayâtını kurtaramamak-tan üzülmeye başladıkları halde, Germiyan Beği'nin tabibi Sinan celb olundu. Şiirde şöhreti, tıbdaki mârufluğuna üstün olan Sinan, daha ziyâde Şeyhî nâmıyla bilinmiştir. Osmanlıların hikâye tarzında birinci ve en güzel şiirinin nâzımıdır ki, bu şiir Hüsrev-ü Şîrîn unvanıyla yâd olunur. O manzumede büyük îranlı şâir Nizâmî'yi taklîd ederek Şîrîn ile Hüsrev'in bahtiyârâne aşkını ve güzel Şîrîn ile Ferhâd'in bedbaht sevdaların) tasvir ve zavallı âşık tarafından Bîsütûn Dağı eteğinde yapılmış olan heykeli tavsif eder⁵¹¹. Sinan, Mehmed'in hastalığı bir derin kederden başka birşey

⁵⁰⁸ Nâme-i Şâhâne Feridun Beğ- Münşeati'na 138 numara ile kayıtlıdır. Müteakiben cevâbi dercedilmiştir.' (Bunlar, İstanbul'da, basılmış olan Mün-şeat'ın 1. cildinde, 137 ve 138. sabitelerinde münderiçtir. tesl de arab-çadır. Pâdişâh'in mektubu 817 Zilhicce'si ortalarına doğru İnegöl'den tarihlenmiştir. İnegöl kadısı Mevlânâ Kivâmû'd-dîn'in sefaretle bazı hediyeleri hamilen gönderildiğinin mutazammıdır. Bunda Kostantiniyye imparatorunun hlyelerinden şikâyet olunmuştur. Mısır Sultam Ebû'n-NasrŞeyh Mahmûd'nin cevâbi 818 Şaban başları' tarifliyle tarhlennüstr.)

⁵⁰⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 336. tdrıs, 24, Birinci Mehmed'in Tarihi; Ali, -. Solak-zade; Nesri, varak: 153.

⁵¹⁰ Dukas, 22, s. 65. Karaman Beği aleyhine olan ve Konya'nın zaptıyla neticelenen bu ikinci muharebeden Bizans tarihçileri içinde yegâne bahseden, Dukas'tır; o da, aamıyını çok sonra gösterir: Çünkü Venedikliler aley hine vuku bulan deniz muharebesinden ve Börklüce Mustafa aleyhindeki cenken sonra kaydeder. Osmanlı müverrihlerinin Hiçbiri Akdeniz'de-1 ki Venedik, deniz muharebesinden bahsetmez.

⁵¹¹ Ein morgenlandisches Romantisches Gedicht, (Hikâye Tarzında Şark Şiiri) adlı kitapta cŞirin»e bkz., Lepslka (Leipzig) 1609. Künken Şîrîn'e öz nakşın çeküp virmiş firib Gör ne câhildir yonar taşdan. özüne bir raktb

Fuzûli Bahis mevzuu olan Blsutun heykelleri-ki eski îrân san'atının abidelerinden olup, vuku bulunduğu mahal Osmanlı şairleri tarafından Amasya'ya naklolunan Ferhad ve Şirin efsânesinin cereyan ettiği yer îrân olması itibarıyla, Perbâd'm eseri olmak üzere tahayyül edilir - Hammer'den sonra Avrupalılar tarafından keşfedilmiştir.

olmadığına kanâat getirerek, bîr muzafferiyet haberi mümkün olan her türlü ilâçdan ziyâde hastalığın afiyete iadesine hizmet edeceğini bildirdi. Bâyezid Paşa tabîb tarafından reçetesi verilen ilâcın tedârikini taahhüd etti. Çoktan beri Karaman Beği'yle gizlice mek-tuplaşmakta olduğu cihetle, onu bir tuzağa düşürmek kolay olacağını düşündü. Pâdişah'm sıhhi durumu hakkında bizzat malûmat almak ve vefatı hâlinde tahtını zaptetmek için başvurulacak vâsıtalar hakkında konuşulmak üzere, kararlaştırılacak bir yere gelmesini bildirdi. Karaman-oğlu Mehmed Beğ, Bâyezid Paşa'nın iğfal edici dâvetine icabetle, tâyin olunan mahalle gitti. Kendisi mağlûp, oğlu Mustafa Beğ esir edildi. Ta-bîbin keşfetmiş olduğu veçhile, Padişah düşmanın hezimetini haberini alınca afiyet buldu. Sultân Mehmed, atıflet göstererek Karaman-oğlu'nu affetti. Karaman-oğlu Mustafa Beğ elini göğsünü örten elbise üstüne koyarak babasının nâmına şöyle yemîn ediyordu:

- «Yemîn ederim ki, bu can şu tende durdukça, Pâdişah'm memleketlerine asla göz atmayacağım.»

Mehmed, bu yeni muharebeyi bertaraf etmiş olmasına memnun olarak fethetmiş olduğu eyâletlerin iadesini vaa'dederek, muhabbet ve hürmet alâmeti olmak üzere Mustafa Beğ'e ber-mûtâd tabi ve alem ve atlar, develer îtâ etti. Beğ gitti; lâkin henüz galibin ordugâhından görülinekte iken yeminini bozarak, Osmanlıların ovada otlamakta olan at sürülerini gasbetti. Mustafa Beğ'in fikrince Osmanlılar'la Karamanlılar arasında mezardan beşiğe kadar⁵¹² düşmanlık devam etmek lâzım gelirdi. Beğler asayişini ihlâl etmemek üzere vuku bulan yeminini hatırlatmaları üzerine, göğsünden bir ölü güvercin çıkararak yemininin şu kelimelerini tekrar etti: «Bu can şu tende durdukça». Üzerine yemîn etmiş olduğu güvercini sıkıp öldürmüştü olduğundan, artık kendisini tekrar muharebeye girişmek hakkına mâlik buluyordu⁵¹³. Sultan Mehmed bu cinayetin cezasını vermek için Ankara üzerine yürüdü. Karaman-oğlu, eyâletinin Taşıl⁵¹⁴ denilen taşlık kısımlarına kaçarak, Mustafa Beğ Konya'yı müdâfaa etti. Konya Osmanlılar tarafından üçüncü defa muhasara ve fetholundu. Henüz bu defa da katı olarak alınmış olmuyordu⁵¹⁵. Şehir Karamanlılar'a iade edilip⁵¹⁶ sulh yapılarak, Padişah

⁵¹² «Mİnel-mehd ile'1-lahd.

⁵¹³ Neşri, varak: 157, (Sa'dü'd-dln'e nazaran güvercini öldürmüyor; Osmanlı ordusundan ayrılınca «giribanından çıkarup hevâya» alıyor.)

⁵¹⁴ Bunun doğrusu «Taş-ili» (Taşell)dir. (Mütercim)

⁵¹⁵ İdrîs, i. Mehmed Saltanatının 24. Hikâyesi; Bratutu'da Sa'dü'd-dln; So-lak-zâde, Dukas, 22, s. 65.

muzaffer alemlerini Asya'dan Avrupa'ya nakletti.⁵¹⁷

Gelibolu Deniz Muharebesi Ve Venedik İle Sulh

Sultan Mehmed, Gelibolu'da Andros, Poros, Milos ve diğer Sıklad adaları hâkimi Dük De Naksos (Naxos) aleyhine bir donanma hazırladı. Çalı Beğ⁵¹⁸ kumandasında bulunan otuz kadirga bu adaları tahrîb ettiler. Bunların mutasarrıfı bulunan Venedik asilzadesi Zeno, Venedikli-ler'le Osmanlılar arasında en son akdedilen ahidnâmeye dâhil olmadığından Osmanlı gemilerine düşman muamelesi ederdi. Mukabele-i bi'1-misÜ olmak üzere, kırk iki yelkenden mürekkep bir Osmanlı donanması Ka* radeniz'de Trabzon'dan ve Don nehri munsabmdan Eğriboz'a doğru sefer etmekte olan Venedik ticâret gemilerine taarruza başladı; hattâ asker Eğriboz mintikasının idare merkezini muhasaraya başlamak üzereydi ki, onbeş kadirgadan mürekkep olarak Pietro Loredano kumandasında olan ve içinde sefir sıfatıyla gönderilmiş iki Venedik valisi bulunan Venedik donanması görüldü. Bu donanma Osmanlı deniz kuvvetlerinin çekilmiş olduğu Gelibolu'ya kadar ilerledi, Loredano'nun düşman değil, müzâkereye memur olarak geldiğine dâir ulaştırılan haber Türkler tarafından zehirli ok yağmuruyla karşılanarak, Loredano dahî birkaç top atmakla mukabele etti. Nihayet 1416 Mayıs'ının 29'uncu günü, yâni Kostantiniyye'nin fethinden

⁵¹⁶ Biraderlerine galebe etmesinden dolayı tebrik maksadıyla Ka-raman-oğlu Mehmed Beğ'in 818 tarihli mektubuyla Pâdişah'ın Bursa'dan Receb 818 tarihli cevâpnâmesi, Münşeât-ı Feridun'un 143 ve 144 numarasında bulunur. I. Mehmed ile İzzet-mir Hâkimi Hamza Beğ arasında teâtî olunan mektuplar dahî 828 değil, 818 târihiyle târihlenmiş olmak lâzım gelir; çünkü Sultân Mehmed 824'de vefat etmiştir. Hamza Beğ ilk mektubunda (Münşeât, nu: 140) Musa'nın mağlûbiyetinden dolayı Pâdişah'ı tebrik ediyor. Sofya'dan yazılmış Pâdişah'ın ce-vâpnâmesi 141 numaradadır. 142 numarada mukayyed ve evvelkini takip eden bir mektupta I. Mehmed, Anadolu Beğler-beği Mehmed Paşa'nın Karaman-oğlu hakkında vâki olan şikâyetlerini Hamza Beğ'e tebliğ ediyor.

(Karaman-oğlu'nun mektubu bizim Münşeât-ı Feridun'un 142'-inci ve evâil-i Receb 818 cevâpnâmesi 143*üncü sahîfelerinde münderiçtir. İzmir-oğlu Hamza Beğ'in «Şehzade Mûsâ Çele-bî tarafından rû-gerdân oldukça takdim eylediği ubûdiyyet-nâmesi» 139'uncu ve cevâbı -ki Sofya'dan ecâsıt-ı rebî'ü's-sânî 818 târihiyle tarihlenmiştir- 139 ve 140'ıncı sahîfelerde kayıtlıdır. Müverrihin müracaat ettiği nüshadaki 828'de yanlışlık olduğu aşîkârdır. Şu cevâbı müteakiben Karaman-oğ-lu'ndan şikâyet eder mâhiyette Akşehirliler'in Mehmed Pa-şa'ya verdikleri arz-ı hâl yazılmıştır ki, Pâdişâh bunu Hamza Beğ'e tebliğ etmiştir. Bu cihet için Hammer'de sehv görünüyor. Muharebelerin hakikati şu dediğimiz vecih üzere olacaktır. Mütercim.)

⁵¹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/408-413.

⁵¹⁸ «Çalia Pegis». Dukas, 21, s. 60. (Bu. «Halli Beg» olsa gerektir. Mütercim)

günü gününe otuzyedî sene evvel, Gelibolu deniz muharebesi vukua geldi⁵¹⁹. Bir gün önce. Noter Tomas ve bir tercüman marifetiyle Osmanlı ve Venedik amiralleri arasında müzâkereler cereyan ederek, taraflar barışçı niyetlerini ileri sürmüşlerdi. Lâkin bir Ceneviz gemisi Venedikliler tarafından takip olunmasıyla, Osmanlılar bunu kendi gemileri zannederek⁵²⁰, bütün Türk kadırgaları Venedik amiralinin gemisi üzerine ateş ettiler. Loredano'ya iki ok isabet etti; biri gözünün altından geçerek yanağını, burnunu yaraladı; diğeri -^daha hafif birçok yaralarla dolu olan- elini deldi. Bununla beraber Amiral, muharebeye devam ederek, evvelâ Osmanlı amiral gemisini, sonra altı kadırğa, altı çektirme zaptetti. Bunların taifesi Gelibolu sahillerinden muharebeyi seyretmekte olan kadınların, çocukların karşısında katliâm edildi. Yirmi yedi gemi gâliblerin eline düştü. Ertesi gün esirler gözden geçirilerek Osmanlı kadırgalarında esîr bulunmayıp da kendi istekleriyle hizmet eden Hıristiyan gemicilerin cümlesi (Ceneviz, Katalan, Sicilyalı, Fransız, Giritli) gemi serenlerine asıldılar⁵²¹. Bir Venedikli hâin, amiral gemisinin arka kasarasında parça parça edildi. Beş Osmanlı kadırgası Gelibolu önünde yakıldı. Bu mevkiin muhafız askerleri Cumhuriyet donanmasının güllelerine cevâp vermediler. Loredano Tenedos'a çekildi; üçyüz kırka çıkan yaralılarını tedâvî için orada bıraktı. Osmanlı-lar'dan alman gemiler-iki kadırğa ve beş çektirme müstesna olmak üzere adanın limanında tamamen yakıldı. Tehlikeli surette yaralı olan Hıristiyanlar ve Türkler Ağrıboz'a⁵²² naklolundu. Esirlere gelince, bunların bir kısmı yine oraya, bir kısmı Girid'e gönderildiler. Venedik donanması tekrar yelken açarak Çanakkale boğazını geçti. Süleyman'ın Lapseki'de yaptırmış olduğu kuleyi topa tuttu⁵²³. Sahil, Bâyezid Paşa'nın biraderi Hamza Beğ'in kumandası altında on bin kişi tarafından muhafaza edilmiş ve Hamza Beğ Loredano'nun bütün harekâtını gözetleyerek, karaya ayak basmaya teşebbüs ettiği takdirde müdâfaaya hazırlanmış bulunduğundan, Loredano hücumu cesaret edemedi. Venedikliler kuleyi hemen tamamen tahrib ettikten sonra, Kostantiniyye'ye doğru gittiler. Bunun üzerine Hamza Beğ,

⁵¹⁹ Dukas, 21, s. 60. Lojiye'nin Venedik Târîhi'ne de müracaat, c. 5, s. 428. Orada Loredano'nun, rapora kamilen münderictr.

⁵²⁰ Dukas'm (21, s. 61) bu deniz muharebesini tasvir ederken beyân eyler dlfl su Ceneviz gemisi, Loredano'nun raporunda mezkûr değildir.

⁵²¹ Loredano'nun raporu, Lojiye, 5, s. 436; DuJcas, s. 61, bu idamin mevkiini Tenedoa'da göstermiştir.

⁵²² Lojiye, 5, s. 436 ve Loredano'nun raporu.

⁵²³ Dukas, 21, 3.. 61.

insan hakarete uğrayınca hiç olmazsa ondan istifâdenin yolunu bilmek ve buna bir daha meydan vermemek lâzım olduğunu söyleyerek, tahrîb edilmiş olan binayı büsbütün hâk ile yeksan etti⁵²⁴. Nihayet Loredano'nun kumandan gemisinde bulunan Cumhuriyet sefirleri padişahın el yazısı ile yazılmış bir buyurulduyu hamilen, Osmanlı sarayına kabul olunabildiler. Uzun müzâkerelerden sonra, yeni bir muahede akdedildi. Bu muahede⁵²⁵ hükümlerine göre, Mehmed, Çalı Beğ'in Eğriboz'da almış olduğu esirlerin, (Venedik) Cumhuriyeti de Loredano'nun Gelibolu'dan götürmüş olduğu esirlerin iadesini taahhüd ediyorlardı, îki millet arasında düşmanlık tamamen kalkacaktı; Pâdişâh da barışçı niyetlerinin delili olarak Venediklileri, Adalar Denizi'nde ve Çanakkale boğazında gemilerin seyretmesine hâle verecek korsanlara düşman gemisi muamelesi etmeleri haklarını verdi⁵²⁶. Andrea Foscolo ile ' Delfino Venier'in esaslarını müzâkere etmiş oldukları bu muahedenin tas-dîk edilmiş bir nüshasını, bir Türk sefiri bir sene sonra Venedik'e götürdü. Mehmed'in elçisi tantana ile kabul olunarak, kendisi ve bütün maiy-yeti Cumhuriyet'in hesabına iâşe edildiler; Cumhur sefire sırmadan yapılmış kumaşlarla Türk usûlünde gayet nefis işlenmiş dört yay hediye etti.⁵²⁷

Eflâk, Macaristan Ve İstibya'ya Girilmesi

Venedik ile sulh akdedildiği sene Mehmed, Dicle'den Ceyhun'a kadar olan memleketlerde muhtelif hanedanlardan saltanat eden hükümdarlarla gayet geniş bir muharebe açtı. Mehmed'in maksadı bunları dostâne te'mînâta Osmanlı Devleti'nin hududundan uzak tutmaktı. Zâten Orta Asya'daki bütün hükümdarlar birbiriyle daimî surette muharebe etmekte ve içlerinden-Ceyhun-ötesi memleketine hâkim, Timur'un oğlu Şahruh, Kara-Koyunlu

⁵²⁴ Halkondilas, 4, «. 64.

⁵²⁵ Bütün bu muahedeler hükümetçe toplanılmaüdir. (Mütercim)

⁵²⁶ Lojiye, 5. a. 43S.

⁵²⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/413-415.

Lojiye, s. 446. Sofraya ikametgâh, yiyecek, elbise verilmesi âdeti eski Roma'dan kalarak Bizanslılara ve onlardan Türklerce Venedikliler'e geçmiştir. Elçiler Româ'da «locum, lautia et vestimanta» nâmıyla üç hürmet nişanesi alırlardı ki, Türkler bunlara «konak, tayın (ta'yîn), kaftan» derler. Bunlardan bugün (müverrihin zamanında) carî olan yalnız kaftân'dır. Konak, yâni sefire elçi hânında gösterilen ikametgâh ile tayın çoktan beri lâğv olunmuştur. («Kaftan», hil'atır. Elçi-Hanı Çemberlitaş karşısında idi. Yazlık Fransız Sefâret-hâ-nesi hediye olduğundan, Fransız1 hükümeti de Paris Sefâret-i Osmaniyye'sinin hâne kirasını vermektedir. Mütercim.)

hanedanından Türkmen Beği Kara Yusuf ve Ak-Koyunlu hanedanından Kara Yuluk gibi- bâzıları Musa'nın galibi olan bir hükümdarın teveccühünü kazanmağa çalışmakta olduklarından, Mehmed maksadına pek kolay vâsıl oldu.⁵²⁸

⁵²⁸ Feridun Beğ'in kıymetli Münşeât mecmuası 818 (1415)'den 824 (1421)e kadar I. Mehmed ile şark cihetindeki komşuları arasında teâtî olunmuş yirmidört mektubu ihtiva eder. (Bizim Münşeât'da 29 kıt'a vardır ki, bunlardan üçü -yukarıdaki- 6 numaralı Not'ta bahsi geçen 140, 141, 142 numaralı evraktır; ikisi de Hammer'in bahsettiği iki fermandır. Müverrihin verdiği malûmat ve Münşeât karşılaştırılarak aşağıdaki ced-vel tanzim olundu:

Müverrihe göre Münşeât'a Nu. göre Sb.

143, 144 142, 143 Karaman-oğlu'nun mektubu ve Sofya'dan yazılan cevap,

145, 146 143, 144 Şahrüh'un Sulh. Zilhicce 818 (38 Şubat 1416) târihiyle, biraderlerine galebesinden dolayı tebrike dair Pâdisah'a (bizde evâsıt-ı zilhicce târihiyle Hârizm' den) mektubu ve cevâbı.

147, 148 144, 145 Şahrüh'un, taarruzkâr hareketlerinin İhbarına dâir Kara Yusuf'dan, (Azerbaycan) Pâdisah'â mektup ve cevabı.

149 145 Kara Yusuf'un, oğlu İskender Beğ'den beyân-ı İhlâsa dâir Pâdisah'a mektup.

150 146 . Osman Kara Yülük'den Şanruh'a mektup (Bu mektup, Sultâniyye'de İskender Beğ tarafından ele geçirilerek, arızasma e&H olarak Pâdisah'a gönderilmiştir) (Müverrih Kara Yusuf'un mektubunun hulâsasını yazmış İse de, ehemmiyetinden dolayı M.İ. 5'de bâzı fıkraları nakil ve tercüme edilecektir.)

151 146 Pâdişaa'in Kara İskender'e cevâbı, 2 Muharrem 820 (18 Şubat 1417) (Bizde evâli-i muharrem, Burea'dan).

152, 153 147 Şahrüh'a yazdığı mektuptan dolayı i'tizârı muta-zamın Kara. Yülük'den Pâdisah'a mektubu ve cevâbı.

154, 155 148, 149 Şirvan Hâkimi HalîT'in te*mîn-i muhabbete dâir Pâdisah'a mektubu ve cevâbı (Müverrih, cevâbın kendi elyazısı mecmuasında mevcut olmadığını yazar. Bizim matibû nüshada mevcuttur),

156, 157, 158 149, 151 Karaman-oğlu Mehmed Beğ tutuldujcta afvile Karaman'a hâkim n&sb olduğuna dâir Sultân Mehmed'den Kara Yusuf'a; cevâbı; evâil-i muharrem 822 (27 kânunisâni 1419) tarihli cevâb-ı ale'l-cevftb (Hammer, 156 no.lu mektuba iki cevap olduğunu yazarsa da, bir mektuba İki defa cevap yazıfamiya-oağından, biadaki Münşeât'ta münderic olduğu üzere, ik'ncist cevâbın cevâbıdır.)

159, 160 152, 154 Kara Yusuf'un vefâ-tında Sahruh'dan Sultân Mehmed'e Sulh. Zilhicce 823 (Kânunisânî 1421) mektup ve cevâbı.

161, 182 154, 156 Kara Osman YÜlük'ü bozduğu zaman Kara İskender'den Sultân Mehmed'e mektup ve cevâbı.

163, 164 156. 158 Sultân Mehmed'in Eflâk harbinden Macaristan'a gidip orada cenk ederken attan düşerek taht-ı revân İle Bursaya gelmesi üzerine Zülkadir-oğlu Süleyman Beğ'in mektubu ve cevâbı.

165, 166 158, 159 Sultân Mehmed'den Mısır Sultânı Ebû'n-Nasr Şeyh Mahmûd'a arapça olarak yazdığı 4 Şevval 822 (1419) tarihli mektup 27 Safer 824 (1421) tarihli cevap ki. Pâd^ah'm irthâlinden sooira gelmiştir. 159 Hacı Pasa'nin Bursa Câmi-i Şerifi hatiblîğine tayin olduğunu mutazamın Sultân Mehmed tarafından 823 târihiyle Edirne'den yazılmış fermân-ı hümayûn,142 Sultân Mehmed'ln biraderleri gailisini defettikten sonra Bursa kadısına, fermanı (818 Rebi'ü'1-âhir, Fî-libeden).

Asya'daki Osmanlı eyâletleri otuzbeş seneden beri hâtırasını kaybetmiş oldukları bir asayişe nail olmuşlardı. Mehmed bu sükûn zamanından istifâde ederek, nazarını ilk defa olarak memleketlerinin kuzeyinde saltanat eden hükümdarlara yöneltti. Mehmed bu hükümdarları kendisiyle ittifaka çekmek, yahut onların memleketlerini zaptetmek çârelerini düşünürken Dan, akrabasından olan Eflâk Beği Mirçe'ye karşı yardımlarını istirham etti. Diğer taraftan Macaristan Kralı Sigismund da kendini Mirçe'nin müdâfîi addettiğinden, bunun hakkında MehmeçTin himayesini istiyordu. Mehmed, Dan'ın talebini kabul ederek, Sigismund'un müracaatını reddetti. İki düşman ordu arasında harb oldu (819/1416); Macarlar'ın, Padişah ile Dan'ın-kendi askerlerinden pek fazla olan- ordularına karşı şiddetli mukavemetlerinden sonra, Sigismund'un Mir-çe'ye göndermiş olduğu yardım birliği kumandanı Etiyen Luzonc (Eti-enne Losonz) harb meydanında kaldı⁵²⁹. Mirce sulha talip olarak, bir vergi vermek⁵³⁰ ve oğlunu bâb-ı Hümâyûn'a rehin olarak göndermek şartıyla, maksadını elde etti⁵³¹. Mehmed bu beği itaati dâiresinde daha iyi tutmak için, Tuna'mn Öte tarafında, Rusçuk karşısında bir kale yaptırıp «Yerkökü»⁵³² adı verildi. İsmi Ulahlar tarafından «Curcuva» ya çevrilen bu kale, Türkiye'nin son muharebeleri nakledilirken sık sık zikroiunacaktır. Pâdişâh o esnada Tuna'nın sağ sahilinde Isakçı ve Yeni S&le mevkilerinin istihkâmlarını yükselttirdi⁵³³ ve daha önce İzmir ve Ayasluğ beği olan Cüneyd'i Niğbolu kumandanı tâyin etti⁵³⁴. Biraz sonra Trayan Köprüsü yakınında Saint-Severin kalesini zapt⁵³⁵ ve Si-gismtd'un üç sefirini kabul etti⁵³⁶. Bosna ve Sırbistan

⁵²⁹ Bonflnli, 3, kitap: 3, s. 598. Bu muharebe 1420 senesinin nihayetine doğru vâki oldu, Angel'in Ulah Târihl'ne müracaat, s. 165.

⁵³⁰ Halkondilas, 4, fi: 58.

⁵³¹ Lutfl, s. 40.

⁵³² Müverrih, «Kök» kelimesine nebatatın yerdeki kökü mânâsına olan «kök» mânâsını vererek, «Yerkökü»nü «Racine de terre» diye tercüme, etmiş ise de, Yerkökü'ndem «kâflar» kök lâfzındaki kâflar nevinden olmayıp, daha ziyâde Âsmân olan Gök'ün telâffuzuna, benzer. Niçin bu şekilde isimlendirildiği bilinemedi. (Mütercim)

⁵³³ Neşri, varak: 157. Âli, Solak-zade, Hacı Kalfa.

⁵³⁴ Dufcas, 21, s. 62.

⁵³⁵ Kantemir'e müracaat. Ahd-i Mehmed, I, s. 78. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 319, Severin! Suvaraniko yapıyor. (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'de (c. 1, s. 285) «Severin» İmlasındadır. Mütercim)

⁵³⁶ Neşri, varak: 207. Solak-zâde, varak: 47. Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 344. Bu sefaretini hiçbir Macar müverrih zikretmez. (Engürüslüler müdaiaadan me'yûs olmalarıyla «hedâyâ-yı şahane ile üç nâmdâr» kimseyi Âsitaae-İ Saâdet'e revâne etdüer. T&ctt't-Tevârlh, c. 1, s. 285. Bizim târihler Pâ-dlsah'm 319 senesinde Edirne'ye muâvedetini yazarlar. Edirne'de Padişah'm attan düşerek bir müddet hastalandığım ve o sene Anadolu'da bir büyük zelzele olduğunu Hammer

gibi Sigismund'un memleketleri de Osmanlı askerlerinin tahribâtına mâruz idi. Yirnübin Türk Bedkaraburg'u muhasara ettiler. Şehir kendini metanetle müdâfaa etti. Teslim olmak üzere iken Dük Ernest bir kol Nemçe askeriyle imdada yetişti. Frangipan kontu Nikola ile Auresbourg beği Nem-ço ordusuna dâhil bulunan Hırvatlar'a ve Karniyola askerlerine kumanda ediyorlardı. Bu Auresbourg beğinin Türkler aleyhinde mücâdeleleri-bilâhare talihin müsâadesizliğine düçâr olan- torunları zamanında dahî devam etmiştir. Karintiya (Carinthie) hâkimi Othon d'Ehrenfels'in. maiy etinde bu dukalık askerlerinden bir kuvvet vardı. Avusturyalı Dük Alber beşyüz nefer gönderdiği gibi⁵³⁷, altı sene önce Istirya Şö-valyeleri'nin mümtazlarıyla birlikte Mariazell Kilisesi'ni ve Kudüs'ü ziyaret etmiş olan îstiryah Dük Ernest bin muharibin önünde olarak bizzat göründü. Hıristiyan ordusu, cem'an oniki bin kişilik bir kitle teşkil ediyordu⁵³⁸. Vuku bulan muharebede-birçok müverrihlerin sözlerine inanmak lâzım gelirse- Türkler tarafından Istirya ordusundaki mu-heribînin sayısından ziyâde telefât oldu. Ahmed Beğ ile zabitlerinden on altısı harb meydanında kaldılar.⁵³⁹ îstiryah yedi kapudândan (yüzbaşı olmalıdır) üçü, Godfroy Rauber, Thierri de Tanhausen, Guillau-mc Khevenhuller vatanlarını müdâfaa ederek can verdiler.⁵⁴⁰ Bu muharebe düşmanlığa son vermedi. Bosna'daki Türk kuvvetinin kumandanı îshak⁵⁴¹ Macaristan'da Temes hanlığını istilâ etti. Aslında Makedonyalı olan vali muavini Nikola Peterfi (Nicolas Peterfy) ey aittin silahlandırılabilceği biraz askeri alelacele toplayarak Osmanlılar üzerine

nakletmiyor. M.f. l'de izah edilecektir. Mütercim)

⁵³⁷ Julius Sezar, Staats und Ktrchen*eschichte des Herzogthums Steyer-mark (Istirya Dukalığının Siyâsî ve Dinî Târihi) 6, s. 33.

⁵³⁸ Frang'pan 1.000 hafif sūvârî, 250 zırhlı asker ile 800 Hırvat: Othon 700 zırhlı asker ve 2.000 piyade getirdiler. Dük Alber 3.000 süvari ile 2.000 okçu gönderdi. Auresbourg beği bin ki^ye ve Ernest de o kadar adama kumanda ediyorlardı.

⁵³⁹ Bâzı müverrihlere inanmak lâzım gelirse onikibin piyade ve yedibin dörtyüz süvari muharebe meydanında kalmıştır. Ju-Uus Sezar (Caesar) cesûrâne der ki: «Megiser ile Varvosor*un ifâdesine göre beğ ve onaltı zabıt meydân-ı muharebede mak* tül olmuşlardır ki, bunlar sadrâzam ile onaltı paşa idi.» Bilmiyordu ki Osmanlı Devletinde bütün paşalar bu miktara varmazdı. Maahaza Ahzned Paşa değil, İbrahim Paşa diye isimlendirilen sadrâzam pek çok zaman sonra vefat etmiştir; nasıl ki vezîr Bâyezid Paşa ile bu zaman târihinin zikrettiği iki kumandan -ki Cüneyd ile kardeşi Hamza'dır" dahî sonra ölmüşlerdir.

⁵⁴⁰ Stiria (tstirya) askerine kumanda eden diğer dört kumandan Wolf de Stubenberg, Thierri d'Emmerberg, -oğlu Gauthier kendisine refakat eden- Eckart d'Herberstein ile Frederich d'Harrach idi.

⁵⁴¹ «İkaş» (Aykaş) Türk ismi olmadığından «îshak» olması muhtemeldir. (Tercümede «İkaş»dân sarf-ı nazarla «îshak» yazılmıştır.) Bratutu'da dahî böyle bir sehv vardır: Bâyezid Pa-şa'nın damadım «İshak» yerine «Paşa İzaş» yazar (2,4).

yürüdü. Nikola çok zaman geçmeden İshak'a yetişti ve iki asker arasında şiddetli bir harb oldu. Cenk arasında, Nikola teke tek b5r mübârezeye davet etmek üzere Osmanlı kumandanını arıyordu. Buldu ve ilk çatışmada mızrağını bir taraftan bir tarafa^ geçirerek atından aşağı düşürdü. Nikola, hasmının düştüğünü görünce atından atladı ve ayağını boğazına basarak öldürdü⁵⁴².

JAz bir müddet sonra, Peterfi, bütün köylülere silâhlarını alarak atlarına binmelerini emrettiğinden, Türkler'i bir gece çatışmasında tekrar mağlûp etti; Peterfi, yanında ancak bir avuç asker olduğu halde düşman üzerine şiddetle atıldı. Düşman hücum edenlerin adedinde aldandı-ği gibi köylüler sayhalarıyla davulların gürültüsünden şaşırđı cihetle korkuya tutuldu, dağıldı⁵⁴³. Nikola ganimetlerle yüklü olarak döndü. Sigiîmund da Niş ile Niğbolu arasında Türkler'e karşı tam bir muzaf-feriyet kazandı⁵⁴⁴ (4 Teşrinievvel 1419)⁵⁴⁵.

Macaristan ve İstiryâ'daki bu akınlar esnasında Asya'da birkaç beğ arasır.da çıkan ihtilâflardan dolayı Devlet'in hududu tehlikede kaldığından, Padişah Kostantiniyye Boğazının öbür tarafına geçti. Yeni Kara-Koyunlu sülâlesinin müessisi Kara Yusufun Erzincan'a tâyin ettiği vâlî Karahisar'ı tehdîd ediyordu. Bu şehrin hâkimi ve Melek Ahmed'in oğlu Hasan Beğ, Fâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek himayesini istirham etti. Fakat Padişah, imdâd için asker göndermeğe vakit bulamadan Erzincan'ın yeni valisi Pir Ömer, Hasan Beğ'i esîr ve Sultân Mehmed'in bundan evvelki muharebede fethettiği Canik'i zaptetti⁵⁴⁶. Şu sırada idi ki; oğlu Kaasım Beğ'i Pâdişah'm yanında rehin bırakmış olan Sinop Beği İsfendiyar o civarda her nevi mâdenlere mâlik olan dağlık arazîyi-tvvelce büyük oğluau haberdâr

⁵⁴² Bonfinius, 13, kitap: 3, 8. 400.

⁵⁴³ Eezâlik,

⁵⁴⁴ Engel, Macaristan Târîhi, 2,296. Kantemir (Mûsâ, s. 71) La-nicerus'a itimâden 1409'da Koiumbac sahrasında bir muharebeden bahseder ki bunun Macaristan Târîhi'nde zikri geçmez. Lojiye, ve Pîti DÖlakruva'nın dahî 1415'de Türkler'in Salzburg civarına kadar istilâ ettiklerini beyân etmeleri daha ziyâde itimâda şâyân değildir.

⁵⁴⁵ 1419/822. Engürüs elçilerinin vürûdundan buraya kadar olan vak'alar M-ztm eski târihlerde yoktur. (Mütercim).

⁵⁴⁶ Negri, varak: 158; BratutıTda Sa'dÜ'd-dîn, s. 346; Ali, Solak-zâde, varak. 47. (Tacü't-Tevârîh, İşbu Karamsar ve Canik vak'alarını aşağıdaki İsfen-dlyar-zade İsinden sonra yasar. Hoca'mn, Canik hakkındaki rivayeti Ham-mer'in nakline mutabık değildir; M.t. 2'de izah olunacaktır. Mütercim)

Kara-Hisar sahibi Melik Ahmed oğlu Hasan Beğ Şehzade Murada Pîr Ömer'in zulmünden şikâyet ve istimdat etti. Alp-Ars-lan oğlu Hasan Beğ Cüneyd Beğ'i Öldürün Cânîk'i aldı (s. 287). Sözü'n doğrusu bu olacaktır. Müverrihde tercüme hatâsı osla gerektir.

etmeden- ikinci oğlu Hızır Beğ'e vermişti. Padişah, Kaasım Beğ'in istirahatı üzerine Tosya, Kengiri (Çankırı), Ktstamonu şehirleriyle idaresini Hızır Beğ'e tevdi etmiş olduğu araziyi⁵⁴⁷-Osmanlılar'ın sevgili ve sâdik dostu olması hasebiyle- Kaasım Beğ'e vermesini İsfendiyâr'a ihtar etti. İsfendiyar arazisinin en kıymetli kısmını ne kendisi, ne de sevgili oğlu Hızır Beğ için kurtarmağa bir çare göremediğinden, hiç olmazsa Kaasım'm ümidini boşa çıkarmak istedi; veziri ve bir fevkalâde sefiri⁵⁴⁸ vâsitasıyla, Kaasım'a verilmesi bildirilen şehirlerin bizzat Pâdişâh tarafından kabul ile istirahati için tasarruf etmek üzere kendisine yalnız Kastamonu'nun bırakılmasını istirham etti⁵⁴⁹. Bu istirham Mehmed'in fikirlerine pek muvafık geldiğinden, sür'atle kabul edildi. Bahis mevzuu olan şehirlerin teslimi mâdence en zengin dağların gelirlerinin terkedilmesi mukabilinde İsfendiyar ile bir sulh muahedesi akdolundu.⁵⁵⁰ Kaasım, ümîd ettiğini kaybetmiş olmakla beraber Pâdişah'ın ordusunda hizmetine devam etti. Meh-med bu şerefe Hızır Beğ'i de iştirak ettirmek istedi. Fakat Hızır-Pâdişâh kendisinden Samsun şehrini almış olduğu için- gerek biraderine, gerek Osmanlûar'a-müsâvî bir derecede husûmet beslediğinden birâ-deriyle birlikte bulunamayacağını söyleyerek Sultân Mehmed'in teklifini reddetti. Bunun üzerine beğendiği yere gitmesine müsâade edildi.⁵⁵¹

Tatarların Rumeli'ne Nakli

Samsun'un⁵⁵² ve Canik'in⁵⁵³ zaptından⁵⁵⁴ sonra Mehmed Bursa'ya dönerken birdenbire bir Tatar cemâatine tesadüf etti. Bunlar Moğol istilâsı zamanında

⁵⁴⁷ Tosya, Kangın (Çankırı), Kalecik, Kastamonu, Bakır Köresi ve diğer mahaller, Sa'dü'd-din'den (Mütercim),

⁵⁴⁸ Vaiz Mehmed. Sadü'd-din'den (Mütercim)

⁵⁴⁹ Nesri, 158. Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 345.

⁵⁵⁰ Neşri, varak: 158; Sa'dü'd-din, s. 345. Halkondilas (s. 59) *İs-fendiyâi1» yerine «İsmâil» yazar ve der ki: «Mittens itaque Ismael (İsfendiyar) legatos, quibus mandârat ut dicerent se paratum esse aeris redditus omnes Mechemeti nomine tributl assignare, si secum pacem fecisset» (Onikinci Kitap'taki 131 numaralı dipnottaki buna dâir olan ifâde hükümsüz kalmak lâzım gelir.)

⁵⁵¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/415-418.

⁵⁵² Neşri, varak: 159, Sa'dü'd-din, s. 437. İki de biri Müslüman, diğeri Hıristiyan Samsun'u olmak üzere iki Samsun (Sam-son) gösterirler. Burada kâsdedilen ikincisidir.

⁵⁵³ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 437. Sultân Mehmed Canik'i Alp-Arslan'ın oğlu Hasan Beğ'den almıştır. Bu, o şehrin kumandanı Cüneyd Beğ'in (eski İzmir Beğ'i Cüneyd değil) vefat ettiği muhasara esnasında vuku bulmuştur.

⁵⁵⁴ Azimet-i Şâh&qe 822. Mütercim.

bu memlekete hicret ederek orada kalmışlardı. Sükûnet içinde yaşıyorlardı. Pâdişâh bu ecnebilere reisleri kim olduğunu ve nerede bulunduğunu sorması üzerine, reisin Tatar Samgarlar ırkımdan Minnet Beğ olduğu ve bir düğüne gittiği cevâbım verdiler. Mehmed:

- «Bakınız, ben harb ederken bu Tatar beğleri düğün peşinde koşuyorlar ve bâb-ı Hümâyûnumda görünmüyorlar. Siz, Rumeli'ye naklolunacaksınız.» Dedi, Minnet Beğ, hemen tekmil muhâcirleriyle beraber Avrupa'ya gitmek için emir aldı. Muhacirler Filibe yakınında Konuş vadisine yerleşmeğe mecbur oldular. Filibe ve Kostantiniyye yolu üzerinde ve Filibe'ye az bir mesafede bulunan, hâla «Tatarpazarı» adı verilen kasabayı bu muhacirler kurmuşlardır.⁵⁵⁵ Minnet Beğ'in oğlu Mehmed, bilâhare bu kasabada bir kale, bir mektep, bir kervansaray inşâ ettirmiştir.⁵⁵⁶

Dervîş İsyanı

Mehmed'in Avrupa'ya dönüşünden sonra, donanmasının Gelibolu sularında uğradığı zayıtı tamire hazırlanırken, fevkalâde mühim bir hâdise, yâni dervîş isyanı zuhur ederek, tasavvurlarım uygulamaya mâni oldu. Osmanlı Devleti'nde zuhur eden isyanların en tehlikelilerinden biri olan bu isyan, âsîlerin hâinâne niyetlerini dinî taassup perdesi altında gizlemiş ve bunu hayrete şâyân bir sabır ve maharetle tertîb ye hazırlamış olmalarıyla da fevkalâde birşeydir. Bir meczûb bu fitneye kendi ismini vermiş ise de, fesadın ruhu ulemâdan bir zât, yâni Musa'nın hezimetinden sonra İznik'e sürülmüş olan kazasker Simavlı Bedrû'd-dîn idi. Bedrû'd-dîn'in ilmî sıfatı hayâtını kurtarmış ve menfasında bir maaş tahsisine sebep olmuştu. Fakat Bedrû'd-dîn çok geçmeden sürüldüğü yerden kaçtı. Gizli niyetlerim icra mevkiine koymak için kâfi miktarda taraftar bulacağına emin olduğundan fakîh ve hakîm sofî olmak üzere hâiz bulunduğu şöhreti maharetle kullanarak harîsâne tasavvurlarını yeni bir mezhep esâsı üzerine kurdu⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Neşri, varak: 159. Muhyfd-dîn, Viyana Kütüphanesinde el-yazısı, nu: 139, s. 60; Ravzatü'l-Ebrâr, 822 senesi, Tatar-Pazarı hakkında Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine müracaat (s. 55). Bu, Anadolu'dan Filibe'ye gönderilen ikinci muhacirler kafilésidir. Birincisi hakkında Vatikan el yazısı Aşık Paşa-zâde'ye (s. 154) müracaat

⁵⁵⁶ Neşri, (Pâdişâh bu Tataılar'a Üsküp arazisinde tesadûf etti. Serdârları Samanar-oğlu mensuplarındandı. Tacti l-Tev&rlh'den, c. 1, s. 288.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/418-419.

⁵⁵⁷ Dukas, 11, s. 62. Bratutu'da Sa'dÜ'd-dJn,, \$53. tdrfs, varak: 26. Neşri, varak: 160. Âli, Solak-zade.

Fakat Bedrüd-dîn'e, hareketinin mesuliyetini deruhte etmek ve ona yol açmak için bir âlet lâzımdı. Bunun için İzmir Körfezi'nin güney ucunda ve Sakız adasının karşısında Karaburun'u teşkil eden Stilarius Dağı üzerinde doğmuş aşığı tabakadan bir Türk'ü seçti⁵⁵⁸. Bedrüd-dîn, bu Türk'te-kendi mezhebinin vaizliği için lâzım- olan- taassup ve coşkunculuk bulmuş olduğundan, kendisine kethüda, vekil, dinî nazariyelerine naşir yaptı. Börklüce⁵⁵⁹ Mustafa denilen bu şiddetli mutaassıp⁵⁶⁰ derhal kendini baba ve ruhanî sâ-bip ilân etti. Bundan dolayı taraftarları Dede Sultan adını verdiler. Bed-rü'd-dîn'e Torlak Hû-Kemâlî yahut Kemâlî Hubbü'd-dîn isminde⁵⁶¹ bir Yahudi mühtedîsi pekçok yardım etti. Bu Yahudi, o vakit büyük fırkalara ayrılarak ve her tarafta yeni mezhebi neşrederek Asya'da dolaşan dervîglerin başına geçti. Mezheb eşitlik ve fakr (fakirlik) kaidesi üzerine te'sis edilmiş olup, kadınlar müstesna olmak üzere, herşeyde iştirak (ortaklık) talim ediyordu. Bu meczûbîar şöyle derlerdi:

«Ben senin evinde kendi evim gibi otururum, sen de benim esvabımı giyer, silâhlarımı, arabalarımı kullanırsın. Yalnız kadınlar müstesnadır.»

Bedrüd-dîn ile mahremlerinin gizli maksatları Avrupa ve Asya'da hükümet te'sis etmek olduğundan, Hıristiyanlar'ı ve bilhassa-İmparatorları Pâdişâh ile iyi geçinmekte ulan- Rumlar'ı elde etmekte. Şu maksada ulaşmak için dervişler, Hıristiyanların Allah'a ibâdet ettiklerini inkar edenlerin kâfir olduklarını ilân ve kendilerine iltihak için gelen Hıristiyanlar'ı semâdan nazil melekler gibi kabul ettiler. Börklüce Mustafa tilmizlerinden birkaçım Sakız adasında hakimler ve râhibler arasından mühtedîler celbi için, oraya

⁵⁵⁸ Eskiden «Mellna», bugün «Karaburun»). Stilarius dağı İsmi, yalnız Da-kas'da buludur.

⁵⁵⁹ Hammer'in imlâsına göre «Böreklüce» okunur; bizim târihlerde «Börklü-ce»dir. Malûmdur ki, <bork> külâh nevinden bir serpuştur. Bu isimde (ya-zılığı eski harflerle aynı şekilde olan) malûm yiyecek «börek» değil, serpuş manasına cbörk» kastedilmiş olması daha muhtemel görünür. Filhakika, böyle olduğu M.İ. 3'de Hoca'nin bir tevriyesiyle izah olunacaktır. (Mütercim).

«Borklüce Mustafa... Aydın iline vardı ve mekr ve telbîs-i asâ-besini ol diyar â'yânım uyûnuna sardı.» (s. 297). «Asâbe» ve «sarmak» kelimeleri gösterir ki, «köşk» vezinde «börk» okunacaktır.

⁵⁶⁰ Duka».

⁵⁶¹ Sa'dü'd-dîn'de tHub-i din Kemâl». Bratutu (BN)i <YN> zannetmiş olduğundan Hubb-i; din yerine Hudodîn yazar. (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn1 de, c. 1., s. 298, Torlak Hudbin Kemal olmak üzere yazılıdır. Hubb-ı din kelimesine İstanbul matbuu Sa'dü'd-dîn'de sarihen tesadüf olunamady-sa da, Hoca'nin tevriyesinden bir çub» kelimesi olacağı çıkarılmaktadır. M-1 4'e müracaat. Mütercim.)

«... (Mustafa) nice sâdedüleri dâm-ı riya ve tevizir ile bend ve teshir edüp hubbî habbını müzârif küüp» ekti. (s. 297). Herhalde bîr «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiyse de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

gönderdi. Bu temsilcilerden ikisi, başları çıplak ve ayakları bir çuha parçasına sarılı olduğu halde, o vakitler Sakız'da Torlulaş Manastır'ında bulunan bir Giritli keşişi ziyarete gittiler. Temsilcilerin biri rahibe:

- cBen.de senin gibi keşişim, senin Allah'ına ibâdet ediyorum ve geceleyin deniz üzerinde ayaklarımla yürüyerek seni görmeğe geliyorum.» dedi.

Hum keşişi buna kanâat getirmiş ve-eskiden Sisam adasında beraberce bir istiğrak hayâtı geçirmiş oldukları- Börklüce Mustafa'nın gecoieyin kendisiyle görüşmek için yürüyerek denizi geçmekte olduğunu müverrih Dukas'a te'mîn eylemiştir⁵⁶².

Mehmed, fesaddan haberdâr olunca, Sırb Kralı'nın oğlu ve Saruhan \âlîsi Sisman'a bu cür'etkâr mutaassıpların üzerine'yürümesini emretti. Sısrnan-altı bin müttelik tarafından müdâfaa edilen- Stiliarius dağı geçitlerine sapmış olduğundan, tekmi askeriyile beraber katledildi;⁵⁶³ Ecdadının dinini terketmiş olan bir Hıristiyan, şu suretle, Müslü-. manıktan çıkmış bir güruhun darbeleri altında telef oldu. Bu muvaffakiyet, yeni mezhep sâliklerinin cür'etini artırarak, yeniden birçok kimselerin onlara tabî olmalarına sebep oldu. Eşitlik fikri yayıcıları cüVet-lerini Pâdişah'm fermanları ve İslâm'ın kanunları ile te'yîd edilmiş bâzî âdetleri men' etmeğe ve birçok hususlarda kendilerini Hıristiyanlar'a benzetmeğe kadar götürdüler. Dejenere ettikleri bâzî şeylerden olmak üzere, bundan sonra bir kumaştan yapılmış yalnız bir elbise giymeğe ve başaçık gezmeye karar verdiler. Avrupa kavimleri, Yunanlılar ve Romalı Wda olduğu gibi, alınlarını kapamak âdetini bir serbestlik alâmeti addettikleri cihetle, bu dervişler bu cihetten Avrupa kavimleriyle ihtilâfa düşmüş oluyorlardı. Bundan başka, Börklüce Mustafa Müslümanlar'dan ziyâde Hıristiyanlarca rabita peyda etmek istediğinden, bu da pek fena bir bid'at teşkil ediyor ve bu mutaassıpların Kur'ân âyetlerine ne kadar az ehemmiyet verdiklerini gösteriyordu. Mehmed, bunların çoğalmalarından ziyâde, ortaya koydukları

⁵⁶² Dukas, 21, a, 62,

⁵⁶³ Simavnalı Bedrû'd-dîn ile Börklüce Mustafâ isyanı Hacı Kalfa ve diğer Osmanlı müverrihleri tarafından zamanından daha sonraları, yâni Mehmed'in saltanat zamanının son senesinden bir sene evvel zikrolunmuştur; Dukas ise zamanından evvel, yâni Konya'mn zaptından az sonra gösterir. Bu katmerli hatâ, aşikârdır ki, Loredano'nun Gelibolu muharebesi hakkında Venedik Senatosu'na yazdığı bir rapordan kaynaklıyor. 29 Mayıs 1416 tarihli olan bu rapora nazaran Türk Amirali donanmanın Venediklilerle muhâbebo için gelmiş olmayıp Mustafa'nın askerine yolu kapamaktan başka bir memuriyeti olmadığını beyân etmiştir (Lojiye, 5, s. 431). Burada bahis mevzuu olan Börklüce Mustafa'dır; çünkü Düzme Mustafa Dukas ve Halkondilas'da pekçok sonra zikrolunmuş ve Osmanlı müverrihleri II. Murad'ı saltanatı zamanında göstermiştir.

muharebe şekillerinden haklı olarak telâş ettiğiinden-o aralık Saruhan ve Aydın valisi tâyin edilmiş olan- Alî Beğ'e bu iki eyâlet arazisinde toplayacağı kuvvetlerin tamamıyla âsîlerin üzerine hücum etmesini emretti. Alî Beğ'e de talih, Sisman'dan daha yaver olmadı; külliye mağlûp olarak, ancak pek güçlülükle ve askerinin birazıy-la Manisa'ya kaçabildi. Bu iki mağlûbiyet Mehmed'i daha şiddetli tedbirler almağa mecbur ediyordu. Binâenaleyh Pâdişâh, henüz oniki yaşında bulunan oğlu Murad'ı⁵⁶⁴ Avrupa ve Asya eyâletlerinin bütün kuvvetleriyle, bu meczûbîar mezhebini tenkile memur etti. Yaşı küçük olmakla beraber pederinin Amasya valiliğini tevdi etmiş olduğu bu Şeh-zâda-refakatinde Bâyezid Paşa olduğu halde- hareket ederek⁵⁶⁵ ordusunu âsîlerden ayıran derbendleri geçti. Yolunda erkek, kadın, genç ihtiyar, her kim tesadüf ettiyse askerın kılıcıyla maktul oldu. Nihayet Eörklüce'nin hükümet merkezi olan Stilarius dağı yakınında kat'î bir muharebe vuku buldu. Daha ziyâde talihin yaverliğine lâıyk bir müdâfaadan sonra, Mustafa ile bu kanlı muharebede telef olmayanların hepsi esîr edilerek, Ayasluğ'a götürüldüler. Mustafa'ya İslâm'a döndürmek için kullanılan en şiddetli vâsıtalar hep beyhude oldu; en müthiş işkenceler neşrettiği yeni mezhebde daha da direnmekten başka birşeye yaramadı Mustafa çarınıha gerilerek⁵⁶⁶ bir deve üzerinde şehir içinde dolaştırıldı ve tilmizlerinden itikâdlarını terketmeyenler gözünün önünde katliâm edildiler. Bunlar:

- «Dede sultan, eriş imdadımıza!»⁵⁶⁷ diye kendilerini Öldüren hançerlerin üzerine atılıyorlar ve mezhebi itikâdlarını ve önlerinde vefat eden üstadlarına rabitalarını bu suretle kanlarıyla te'kîd ediyorlardı. Mustafa'nın vefatı fırkasının kuvvetini kırmış olmakla beraber, arkasına kalanlar arasında onun henüz bu dünyâda olduğu rivayeti dolaşıyordu. Giritli Keşiş Börklüce Mustafa'nın münvezî hayâtına yeniden başla-znait için çekilmiş olduğu Sisam adasında hâlâ yaşamakta olduğunu tarihçi Dukas'a

⁵⁶⁴ Eğer bu rivayet ve Hacı Kalfa'nın Sultan Murad'ın 806 senesinde doğduğuna dâir ifâdesi sahili ise, şu üçüncü muharebe 818 senesinde, binâenaleyh Osmanlı müverrihlerinin gösterdikleri tarihten beş sene önce vâki olmak lâzım gelir (Hacı Kalfa, 822); bu suret Loredano'nun 1416 (819)'da yazılmış olan raporuyla pek güzel uyuşmaktadır.

⁵⁶⁵ Dukas, Şehzâde'nin maiyyetine memur olan Bâyezid Paşa'yı dâima Pâdişah'ın nezdinde bulunan bugün hâî? oldukları «mabeyne!» (internuntius) unvanının tam karşılığı olan ramca kelimeyle tercüme eder. Roma'da bu türlü iltifata ilk mazhar olan Ninias nâmında kadın tabiatlı bir şahıstı: «Postoi quoque ejus id exemplum secuti, responsa gentibus per iutornuntius dabant» (Justin, 1.) (Justinus nâmmdaki müellifin -nakledilen rivayeti ifâde eden- beyânıdır.)

⁵⁶⁶ Mustafa, kollan ve bacakları gerilmiş olduğu halde uzun bir tahta üzerine çivilendi.

⁵⁶⁷ Dukas, 21, s. 63. «Dede Sultan, İriş!».

söylemiştir⁵⁶⁸.

Mustafa'nın işkence ve idamından sonra, Bâyezid Paşa, Şehzade Mu-rad'ın ordusunu mutaassıpların müttefiki Yahûdî Torlak Kemal üzerine götürerek, onu üçbin dervîşiyle beraber Manisa'da mağlûp etti. Yahûdî, tilmizlerinden kendisine en sâdik bir şahıs ile birlikte asıldı⁵⁶⁹.

Bundan sonra Asya eyâletleri ahâlîsi eski mezheplerine döndüler. Fakat bu kadar karışıklıkları ve bu dökülen kanların müsebbibi olan Bedrû'd-dîn Simavna-oğlu, Börklüce ile Torlak'ın Asya'da neşrini taâhhüd etmiş oldukları mezhebi Avrupa'da yaymakta bulunduğundan, bu üçlü mezhebin üçüncü bir fırkası da Balkan ormanları arasında toplanıyordu. Süleyman'ın hükümeti zamanında, Bedrû'd-dîn henüz kazasker iken, onun aracılığıyla maaş ve timar elde etmiş olanların hepsi bu âsîlerin son reisinin bayrağı altında saflarını tertîb ediyorlardı. Murad ile Bâ-yezid Bosfor'u geçtiler; Bedrû'd-dîn Siroz yakınında mağlûp oldu. Bedrû'd-dîn esir edilerek meşhur Teftazânî'nin tilmizi Herat Acem fukahâ-sından⁵⁷⁰ Mevlânâ Saîd'in bir fetvası⁵⁷¹ üzerine âsî sıfatıyla asıldı.

Bedrû'd-dîn en yüksek ilmî rütbeye yükselmiş ve bugün dahî muteber addedilen eserleriyle fıkıhda derin malûmat sahibi bulunduğunu göstermiş olduğundan⁵⁷², bu âsîye edilen şiddetli ceza halkı daha ziyâde korkuttu.

Zamanımızda zuhur eden Vehhâbîler isyanı istisna edilirse, Börklüce Mustafa ihtilâlinin-dinî bir bid'atten ileri gelmiş olmak itibariyle- Osmanlı târihinde diğer bir misâli yoktur. Şark'ın son çağ târihinde reis-

leri ve taraftarları dervîşlerden mürekkep olan isyan da yalnız budur. Fakat, İslâm Halîfeleri târihinde, dînî inkılâblar ile gizli rabitaları olan siyâsî inkılâblann birçok misâllerine tesadüf olunur; şu kadar ki, o vakit dervîşlerin adedi pekçok olmadığından taht ve mihrabın yıkılması-ra yalnız dervîşler değil, bütün ahâlî sınıfları iştirak etmişlerdi. İslâm Halîfeleri zamanında ilk isyanı tertîb eden Haricîler de Hilâfet'i «Zillu'-lahi fî'l-Arz» tanıdıkları cihetle, Hilâfet'e karşı değil-meşru halîfe olarak tahtta bulunan hükümdarın yerine başkasını istedikleri için- yalnız hükümdarın şahsına karşı isyan ediyorlardı, ikinci hicrî asırda Râ-vendî ve Mukannâ, Horasan'da ellerinde kılıç olduğu

⁵⁶⁸ Dukas. 21.

⁵⁶⁹ Neşri. varak: 160. tdrts, Bratutu «Simavna» yerine sehven «Savina» yazar.

⁵⁷⁰ Bratutu Seyyid Herevî'den sükût ile onun yerine otuz sene önce (792 vekayü, Hacı Kalfa) vefat etmiş olan Teftazânî'yi vaz* eder.

⁵⁷¹ İdrîs'in fetvasının bize naklettiği hadîs.

⁵⁷² Neşri, varak: 160. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 65. İdrîs, 26. Alî, Solak-zâde, Âşık Paşa-z&de, Vatikan'daki el yazısı, s. 200.

halde bid'at yaydılar. Râvendî, Hind akaidine uygun olarak, ruhların tenasühü fikrini ta'lîm ederdi; Mukanna-yanlış tefsir ettiği- Zend-i Irânî'ye istinâd ederek, sefahat tavsiye ederdi; bunun için tarafları «zındık» (Metîn fikirliler, sefiher), «mübeyyiza» (beyaz elbiselerine telmihen) ve «mu-hammere» (kırmızı kemerlerinden kinaye olarak) gibi muhtelif isimlerle isimlendirilmişlerdi⁵⁷³. Yine o asrın nihayetine doğru Bâbek hürriyet, musâvât ve-kadınlar da dâhil olduğu halde- mallarda iştirak ta'lîm ederdi. Bu mezheb sâlikleri «Hurremiye» (Mesrurlar) diye isim-lendirilirdi. Hicretin üçüncü asrının yarısı ile dördüncü asrının yarısı arasındaki, zamanda, Karamita, İslâmîyet'in esaslarını sarsarak Kabe'de Ha-cer'i Esved'i yıktıkları gibi, hükümdarlık tahtını da yıkmakla tehdîd ettiler⁵⁷⁴. Bu dînî fırkaya imtisâlen, zamanımızda da Vehhâbîler, Pey-gamber*'in Dîni'nin itikâdlarını, bu dînin beşiği olan memlekette mahvetmeğe çalıştılar. Karamita teşebbüsünden az zaman sonra, Hasan Sab-bâh Abbâsîler*e karşı Fâtîmîler'in hukukunu muhafazadan başka emeli j-okmuş gibi görünerek - bilâhare bütün İslâm âlemine dehşet salan- bir gizli cemiyet tasavvur ile, meydana koydu. Bu cemiyet "İsmâîlîler, yahut Bâtmîler cemiyeti idi. Hasan Sabbâh'ın mezhebi yedinci derecede bulunan bir bâtını için yalnız şu akideden ibaretti: Bir şeye inanmamak ve her şeye cür'et etmek. Bâtmîler tarîkati yüzyetmiş bir sene zarfında⁵⁷⁵ kalelerinin arkasından yalnız Hasan'ın kendi hükümetine merkez yapmış olduğu memleketi değil⁵⁷⁶, en uzak memleketleri bile tehdîd ederek Horasan'dan Suriye ve Mısır'a kadar bütün kavimleri titrettiler» Hükümdarlar ile vezirlerini, doğuşları ve mevkileri itibariyle kavimlerin maddî ve manevî menfaatlerinin tabîî müdafileri addettiğinden, hançerini tercihan onların aleyhine kullanır ve her yerde

⁵⁷³ Mî. 5'de izahat verilmek üzere aynen tercüme olundu. Mütercim.

Şerh-i Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkabları var idi: 1) Bâtuniyye, bâtın-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmîta, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârîmi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammere, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâîliyye, İsmail bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığına teessüf olunur.

⁵⁷⁴ İslâm Halifeliği Târihi Menibâlarına Nazaran Batuniyye Tarikatı Târî-hi'ne müracaat, tfransıaca tercümesi. Kitap: 1.

⁵⁷⁵ İsmâîlîler hanedanı yüzyetmiş bir sene devam etti.

⁵⁷⁶ Batınllar umûmi merkezi ve Hasan, &a>bâh'm nakarn Mamut kalesiydt

alenen dinsizliği ve katli tervîc ederdi.⁵⁷⁷ Bu fırka,-Asya toprağım kapa boyadıktan sonra- fakihlerin laneti ve Hülâgû ve Beybars'm kılıcı ile mahvedildi. Hülâgû ve Beybars bu mezhebin Kûhistan ve Suriye'deki kalelerini hâk ile yeksan ettiler. Bâtîmlerden bâzı bakiyeler Hasan Sabbâh'ın kanlı vasiyetini bir müddet daha tatbik ettilerse de, Timur'un demir pençesi yetişerek bunları da müebbeden mahvetti⁵⁷⁸. Şu saydığımız siyâsî ve mezhebi cemiyetlerden hiçbirisinde dervişlerin-Bed-rü'd-dîn'in Börklüce Mustafa ile Torlak'm üç bin dervişlerine işgal ettirdikleri kadar- mühim bir mevki tutmuş olduklarını görmüyoruz⁵⁷⁹. Bedrû'd-dîn isyanı İran'da Zerdüş ruhbanının Kubâd'ın kumandasında çıkardıkları ihtilâlin fena bir taklidi olmakla beraber, ancak İran'ı kana boğmuş olan şu ihtilâl, Bedrû'd-dîn isyanının ne olduğu hakkında doğru bir fikir verebilir. Cür'etkâr bir adam olan Zerdüş rahibi Mezdek, en müstebidâne İ?ir surette idare olunan memlekette hürriyet, müsavat ve mallarda iştirak (ortaklık) kaidelerini ilân etmişti. Bu prensiplerin tutuşturduğu ihtilâl ateşi sür'atle yayılarak, Husrev-i Nûşirevân onu kırk-bin rahibin kanıyla söndürünceye kadar, tedricen bütün tran eyâletlerine sirayet etti. Börklüce ile Torlak'm ve Bedrû'd-dîn'in vefatı Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da ve Asya'da o türlü bir tehlikeden kurtarmış oldu.⁵⁸⁰

İki Mustafa'nın Saltanat İddiası

Börklüce Mustafa, saltanat makamına karşı cinayetinin işkence ile cezasını; henüz görmüştü ki, diğer bir Mustafa-daha ziyâde muvaffakiyetle değilse bile zahirde daha ziyâde hukuka istinaden- Pâdişâhın hükümetini zaptetmeğe teşebbüs etti⁵⁸¹. Neşri hâriç, bütün Osmanlı müverrihleri I. Mehmed'in saltanatında bu cesûrâne teşebbüsten istitra-den

⁵⁷⁷ Haşîşler târihi şark menbâlarından alınmıştır. Bu mezhebin muhtelif kademelerinin kaideleri hakkında ortaya çıkacak ten-kîd, Makrîzî'nin Maâdinü's-Şark kitabının aslına müracaatla faslolunabilir.

⁵⁷⁸ Şerefü'd-dîn.

⁵⁷⁹ Viyana imparatorluk Kütüphanesi'ndeki el yazısına nazaran bu âsiler yalnız sofiler değil, dânişmendler, yâni ilm-i kelâm ve fıkıh ile iştigâl eden talebe de dâhil idi. Lutfî'ye dahi müracaat, s. 40.

⁵⁸⁰ Bedrû'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/419-424.

⁵⁸¹ Sa'dü'd-dîn, Düzme Mustafa vak*asını n. Murad asrında zikreder. Tet-klkatı M.t 7'de görülyor. Mütercim.

bahsediyorlar. Şu vak'anın kahramanı olan Mustafa Bâyezid'in Ankara muharebesinde kaybolan oğlu olduğunu ve saltanat hakkının Meh-med'e değil, kendisine âit bulunduğunu iddia ettiğinden, Osmanlı müverrihleri bunu «Düzme Mustafa» diye adlandırırılar. Bizanslılar, bilâkis Düzme Mustafa'nın hakîkaten Bâyezid'in oğlu ve Mehmed'in büyük biraderi olduğunu iddia ederler⁵⁸². Fakat her iki tarafın da bî-tarafliğı şüphelidir. Çünkü Osmanlı müverrihleri-Bâyezid'in diğer oğullarının babalarının tahtındaki haklarına rağmen- bu pâdişâhın meşru halefi olarak yalnız en son saltanat edeni tanırılar; bunun için dâima Mehmed'in tarafını tutarak Mustafa'yı yalancılıkla itham ederler. Bizanslılara gelince, tmparator'un menfaatma muvafık olan fikri ileri sürerek-Bizans siyâsetinin muhafazasını icâp ettirdiği veçhile- saltanat iddiacısının hukuku zahir olduğunu isbât etmeğe çalışmışlardır. İki milletin muharrirlerinin müstensâ mevkîlerinden ileri gelen şüphelere rağmen, tarafsız bir muharrir enine boyuna düşündükten sonra mizanı Mustafa'nın lehine meylettirmeğe mecburdur; Fikrimizin istinâd ettiği noktalar şunlardır:

Evvelâ, Timur Ankara muharebesinden sonra kavgada vefat etmiş olmaları muhtemel bulunan Bâyezid evlâdının cesetlerinin dikkatle aranılmasını emretmişti; halbuki Mustafa'nın cesedi asla bulunamadığı gibi, bu şehzadenin vefat etmiş olduğuna dâir hiçbir emare alınamadı. İkinci olarak, saltanat iddiacısı mağlûp olduğu vakit, bunu nezdinde muhafaza için Mehmed'in Rum împaratoru'na tediyesini taahhüd ettiği maaş, Mehmed'in dahî Mustafa'nın kendi biraderi olduğunda şüphesi olmadığını isbât edei. Üçüncü olarak, saltanat iddiacısının ordusu birçok tarihçilerin iddiaları veçhile, aşağı tabakadan şahıslardan mürekkep olmayıp bu orduda, Cüneyd, beğlerbeği Timurtaş'ın ve Evranos'un oğulları gibi devlet ileri gelenlerinden birkaçının bulunduğu muhakkaktır. Mustafa hakîkaten Bâyezid'in oğlu olmasaydı, bu seçkin kişiler nasîhat-larıyla, vücudlarıyla ona yardımcı olurlar mıydı? En son olarak, Neşrî'nin şahadeti bizim fikrimiz lehindedir ve bu şehâdet-yalnız başına- Neşrî'den sonra târih yazmış olan bütün tarihçilerin şahadetinden ziyâde kıymeti hâizdir.⁵⁸³

Her ne hâl ise, Mehmed'in hakîkî veya düzmece biraderi, Avrupa'da kendini Osmanlı Devleti'nin yegâne hakîkî vârisi olarak ilân etti. Saltanat iddiacısı

⁵⁸² Halkondilas, s. 64: «Mustafas unus e.numeno fliorum Bajazltis Verum tamen eum fulsse BajazLtis genuinum Mlum verissimum erat.» Dufcas. 27, «. 101.

⁵⁸³ Neşri (varak 161), der ki: «Yıldırım Hân oğlu Mustafa -Timur çenginde gaib olmuşidi-Selânik'de zahir oldu.»

Eflâk Beği Mirce ile-Âyasluğve İzmir valiliğinde bulunmuş ve iki-defa isyan ile ik; defa affa nail olmuş olan-• Niğbolu valisi Cüneyd tarafından da yardım görerek Balkan'ı geçti, Tesalya'ya girdi Mehmed sür'atle mukabelesine giderek Selanik yakınında yetişti ve bir muharebede hezimete uğrattı⁵⁸⁴. Mustafa ile Cüneyd, maiyyetle-rinden birkaç kişi ile birlikte bu kanlı savaş^meydamndan kaçmağa muvaffak olarak kendilerini Selânîk'e attılar. Selanik valisi Dimitrius Las-karis Leontarius onlara himaye ve emniyet vaad etti. Mehmed, Vâli'ye firarileri teslim etmesini ihtar etmesi üzerine Dimitrius, Pâdişâh İmpa-rator'a bir baba gibi hürmet etmekte olduğundan, kendisinin tmparator'un olduğu kadar Mehmed'in de bendesi bulunduğunu, fakat nezdine iltica eden bir adamı en adî bir köle dahî olsa metbûundan ruhsat almadıkça teslim edemeyeceği ve Mehmed'in biraderi ve hükümdar sülâlesinden olan bir şehzade hakkında misafirperverlik vazifelerini ihlâlê hiç cesaret eyleyemeyeceği cevâbım verdi. Bununla beraber İmparator'dan bu hususta emir istemeyi vaad etti. Fakat Pâdişâh, valinin vaadiyle iktifa etmek istemediğinden bizzat Emanuel'e (Manuel). müracaatla Leon-tarius'un faydasız bıraktığı talebi yeniledi. İmparator, cevaben, toprağında ilticâgâh aramak üzere kaçıp gelenleri iade etmek namuslu bir hükümdarın sânına yakışmıyacağımdan, bunu asla yapamayacağını bildirdi, imparator, eğer kendi biraderi Pâdişah'ın nezdine iltica etmiş olsaydı, onun da mihmanperverlik vazifesine hâlel vermeksizin biraderini iade edemeyeceğini söylüyordu; mâanîafih Mehmed son muahedesinde hukuk-ı pederânesini⁵⁸⁵ tanımış olduğu için Bizans İmparatorluğu tahtında bu-iundukça ne Mustafa mn, ne de Cüneyd'in serbest bırakıl mıyacıklarım mukaddes ikanîm-i selase üzerine yemîn ile te'mîn ederek, Pâdişâhın vefatından sonra ahvâlin icâbına göre hareket edeceğini beyân ediyordu. Bu cevapla birlikte Laontarius'a da Mustafa ile Cüneyd'i mümkün olduğu kadar sür'atle bir kadırgaya bindirerek Kostantiniyye'ye göndermesi emri geldi⁵⁸⁶. Bu emir ifâ edildikten sonra, Mehmed birâderiy-le Cüneyd ve beraberlerindeki otuz refakatçiye maaş olarak senelik üç-yüzbin akçe⁵⁸⁷ ödeyeceğini yazılı olarak taahhüd etti.

⁵⁸⁴ Dukas, 22, B. 65; HalkoiMtilas, 4. S. 65.

⁵⁸⁵ Bizans tarihçisinin övünmek için kullandığı tâbirdir. Dipnot: 18'de İşaret olduğu gibi, Sultan Mehmed Bizans İmparatoru'nun hiylelerinden şikâyetçi idi. Mütercim.

⁵⁸⁶ Bu unvan bugün yalnız İspanyol sefirlerin© mahsustur.

⁵⁸⁷ Gibbons, bu üçyüzbin akçeyi ikibinbeşyüz sterling altınından pek çok fazla hesap etmez; çünkü, onun ismini zikrettiği he-wenklaui (Pandectes, 128) kendi zamanında altmış akçe eden duka altınının, az evvel ellidört akçeden ziyâde etmediğini söyler. Bu son fiyata göre üçyüzbin

Mehmed ile bu mukaveleleri yapan Emanuel'in sarayı tercümanı Theologos Corax idi. Bu Bizanslı Timur'un Bâyezid ile muharebesi zamanında, doğum yeri olan Alaşehir'in idarecilerinden biriydi. Corax, bu mevkiin muteber ahalîsinden birkaçını zâlim Cihangire teslim etmekle fena bir şöhret kazanmıştı. Bunlar Timur'un İsteddiği vergiyi veremediklerinden yakıldılar: Corax, bilâhare Mehmed ile veziri Bâyezid Paşa'nın o derecede teveccühlerini kazandı ki, sofralarına kabul şerefine nail .olarak, en nâzik müzâkereleri efendisinin arzusuna uygun olarak itmam eyledi. Bundan dolayı İmparator, Corax'ı sefir-i umûmî nasbeyledi. Maâmâfih Co-rax'm ne siyâsî mahareti, ne devletine gösterdiği- hizmetler hakkında Bizans saltanatının menfaatlarını Pâdişah'ın menfaatlarına feda etmek zannında bulunulmasına mâ'm olamadı⁵⁸⁸. İmparator, Mustafa ile Cü-neyd'in bir gün Mehmed'e teslim edilmelerinden korkarak, mahbusları Kostantiniyye'den Limni akasma gönderdi. Orada Meryem Ana Manas-tm'nda şiddetli bir nezâret altında bulunduruldu.⁵⁸⁹

Sultân Mehmed, saltanat iddiacısının gâsıbâne teşebbüslerine yardım etmiş olmasından dolayı Mirce Beğ'i cezalandırmak için, Eflâk'ı istilâ ve tahrîb etti⁵⁹⁰. Bundan böyle Mustafa Kostantiniyye İmparatoru'nun mahbusu bulunduğu ve Kaasım'dan da korku kalmaeğği için Pâdişâh, mutlak hâkim olarak saltanat edebilirdi⁵⁹¹. Mehmed'in biraderi olan Kaasım-Bâyezid'in

akçe altubın duka, yahut üçbin sterling edecekti. Lâkin bu zamâdan birbuçuk asır evvel akçe'nin çok yüksek kıymeti vardı; zira bir duka almak için on akçe kifayet ederdi. Osmanlı müverrihleri de Bizans müverrihlerinin üçyüzbin akçe dedikleri vergiyi otuz bin duka'ya, yâni onbeşbin sterling altına çıkarırlar. Demek olur ki, o zaman bir akçe, bir duka'nın onda birine eşit olup, bugün (müverrihin zamanında) tedavül eden gurus'tan ziyâde kıymeti vardı. Bununla beraber şöyle bir netice çıkarılabilir ki, 1421'den 1821'e kadar dört asır zarfında Osmanlı sikkesi yüzde biri derecesine inmiştir. Çünkü bugün bir akçe, duka'nın yüzyirmide birine muâdil olabilir. Müverrih Dukas (s. 90), Bizans'ın gümüş floriniyle altın florin arasındaki farkı da gösterir ki, bir*in üç'e nisbeti kabîlindedir; zîrâ beşyüz altın florin almak için binbeşyüz gümüş florin vermek lâzım gelir.

⁵⁸⁸ Dukas, 22, s. 68. Corax'm ikiyüzlülüğü kendisine ekseriyetle «Ologos Co-rax» (Karga, Çamurlu Ha/tlb) unvanının, verilmesine sebep oldu.

⁵⁸⁹ Dukas, 22, s. 67; Halkondilas, 5, s. 65. Halkondilas'a nazaran Mustafa ve Cüneyd evvelâ Epidor kalesinde, sonra Limni'de mahbûs oldular. Osmanlı müverrihleri Mustafa'dan ancak II. Murad zamanında bahsederlerse de Sa'dü'd-dîn (Bratutu. s. 354), îdrîs (26. hikâye), Âlî, Solak-zâde Mehmed'in Selanik duvarları önüne vusulünden bahsederler.

⁵⁹⁰ Dukas, 22, s. 67.

⁵⁹¹ Dukas, 20, s. 54. Bâyezid'in iki oğlundan bahseder ki, bunların bin hemşiresi Fatma İle beraber Mehmed'e teslim edilmiştir, Franzes'e nazaran «Jozef» adı verilen diğeri vaftiz edilerek biraz sonra, Hıristiyan dîninde vefat etti. (Bizim târihlerde Sultân Bâyezid'in vekayîi zaptedilmig olan evlâdından başka böyle bir oğlu yoktur. Bunun, Bizans müverrihlerinin vehminde vücud bulması, belki de Bizans İmparatoru tarafından ahvâlin müsâadesine göre

devletin asayişini te'mîn için te'sîs ettiği kaideye uygun hareket edilmeyerek- idam olunmayıp, Mehmed, kardeşinin gözlerini oydukmakla iktifa ve makarr ve îrâd olarak Meyve yakınında Akhisar şehrini tahsis etmiştir. Süleyman ile Kaasım'ın rehin' olarak Rum imparatoru'nun elinde bırakmış oldukları, tmparator'un da muhabbet ve itimâdını isbat için Mehmed'e teslimi hususunda sür'atli davranmış olduğu hemşiresi Fatma, bir sancak beğine nikahlandı. Biraderine yaptırmış olduğu elim ameliyata rağmen, Mehmed'in kalbinde merhamet hissi sönmemiş olduğundan, her ne vakit Bursa'ya gitse Kaasım ile hemşiresini sarayına getirtir, onlarla kardeşçe bir lutf ile konuşurdu.⁵⁹²

Sultan Mehmed'in Kostantiniyye'yi Ziyareti

Emanuel'in Mustafa'yı mahbus tutmayı taahhüd ettiği sene Sultan Mehmed, Kostantiniyye'den geçerek Asya'ya gitmek arzusunda olduğunu împarator'a bildirdi. Bizans reisleri bu fırsattan istifâde ile Pâdişah'ı tevkif etmesini tavsiye ettiler. Fakat Kostantin'in vârisi, hâinâne bir siyâsetin telkin ettiği şu fikri reddederek mihmanperverlik mukaddes hukukuna hürmet için, bir necâbet misâli gösterdi. İmparator, Dimitrius Leontarius, İshak Hasan, Manuel Kantakuzen ile Bizans reislerinden birçoğunu Pâdişah'ı istikbâle göndererek tarafından hediyeler takdimine memur etti. Temsilciler Mehmed'i şehir hâricinden karşılayarak Bosîor sahilinde Çifte Sütün (Bugün Beşiktaş) denilen mahalle kadar refakat ettiler. Yolculuğun sürdüğü müddetçe Pâdişah Leontarius ile konuştu. Emanuel ile oğlu, Pâdişah'ı İmparator'a mahsus kadirge ile istikbâl ettiler. Diğer müzeyyen bir kadirge da Osmanlı Sultân'na tahsis edilmişti. İki sefine yanyana Üsküdar'a (Chrysopolis) doğru giderken,- İmparator ile misafiri Bizans sarayıyla Osmanlı ahfadı arasında hiçbir zaman düşmanlık zuhur etmemiş gibi, dostâne konuşuyorlardı. Mehmed, Asya sahilinde karaya ayak basınca kendisi için hazırlanmış çadırlara yerleşti. Bütün gün iki hükümdar karşılıklı olarak muhabbet ve sadâkatleri hususunda teminatta bulundular. Akşama doğru Mehmed, İzmit'e gitmek için atma bindi, Emanuel de

Sultân Mehmed aleyhinde kullanılmak üzere icâd olunmuş bir prens olması mümkündür. Mütercim).

⁵⁹² Brattttu'da Sa'dü'd-dln, s. 335. Hacı Kalfa, Takvimü't-Te&rh; Avrupa müverrihlerinin gösterdiği 1402 tarihi yanlışır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/424-427.

Kostantiniyye'de sarayına döndü.⁵⁹³

Çelebi Sultan Mehmed'in İrtihali

Bunu müteakip baharda Pâdişâh Avrupa'ya avdetle Gelibolu'dan geçerek Edirne'ye girdi, imparator, dönüşünden haberdâr olunca-mes'ûd seyahatini tebrik için- yeniden Leontarius'u gönderdi. Üç gün sonra Mehmed, nüzul isâbetiyle attan düştü⁵⁹⁴. Vefat edeceğini hissettiğinden son emirlerini vermek için sâdık veziri Bâyezid Paşa'yı davetle-o aralık Amasya valisi olan ve devletin doğu hududunu Ak-Koyunlu sülâlesinden Kara Yuluk Bayındırî'nin istilâsına karşı müdâfaa etmekte bulunan- oğlu.Murad'a sarsılmaz bir sadâkatle hizmet etmesini vasiyyet etti. Bundan başka Bâyezid Paşa'yı, iki küçük çocuğunu-yeni padişahın belki kendilerine hazırlamakta olduğu akıbetten kurtarmak için- Rum împaratoru'nun himaye ve vesayetine bırakmaya memur etti. Şu suretle, Mehmed bu iki oğluna bir derecede muhabbet gösteriyor ve vefatından sonra büyük oğlunun tahta çıkarken, büyük pederinin ve hattâ kendisinin göstermiş oldukları misâle uyarak kardeşlerini boğdurmasından korkuyordu⁵⁹⁵.

Hakîkaten Mehmed-Bizans müverrihlerinin bile teslim ettikleri yüksek faziletlerle beraber- Osmanlı. pâdişâhlarının kabul etmiş oldukları kaideye uymak zaafını göstermişti; biraderi Süleyman'ın-Bizans imparatoru tarafından kendisine teslim edilen- oğlunu da Musa'nın cellâdı Teres'in oğlu Zağnos (Saganos)⁵⁹⁶ eliyle idam ettirmişti. Maama-fih Süleyman'ın kızıyla bunun oğlu istisna edilerek Mehmed kendilerine-hallerine muvafık bir maişet te'mîni için- timarlar vermişti.

Mehmed, nüzul isabet ettiğinin ertesi günü yine orduya görünecek kadar metanet gösterdi, asker mûtâd olan ihtiram ve muhabbet sadâ-larıyla alkışladılar. Fakat daha ertesi gün bir nüzul daha isabet ederek dilini mefluç ettiğinden akşam üzerine vefat etti. Hezarfen, Sultân Meh-med'in disantarya (dizanteri) den vefat ettiğini ve rüyasında Önünde bulunan bir sahanın alınarak Muad'a verildiğini görmüş olduğunu rivayet eder. Pâdişah'ın şu hastalıkla vefat etmiş olması bizce mantıka muvafık

⁵⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/427-428.

⁵⁹⁴ Dukas, 22, s. 70.

⁵⁹⁵ Franzese, 1, Fasü: 37 ve 38.

⁵⁹⁶ Asıkpaşa-zâde, Vatikan Kütüphanesindeki el yazısı, s. 1«4 (Zağnos).

görünüyor. Her ne hâl ise, Pâdişâh ruhunu teslim ettikten sonra ölüm döşeği yanında bulunan İbrahim ve Bâyezid Paşalar-Şehzade Murad haberdâr olup da Bursa'ya dâhil ve tahta câlis oluncaya kadar- bu mühim hâdiseyi gizlemeğe karar verdiler. Murad'm Avrupa'ya vâsıl oluşunu sür'atlendirmek için merhum Pâdişâh'ın emîr-i âhuru Elvan Beğ vali bulunduğu (metinde: makarr-i hükümet olan) Amasya'ya gönderildi. Yeni Pâdişâh'ın gelişini bekliyerek dîvân Mehmed'in sağlığındaki gibi muntazaman toplandı ve-arasında Mehmed'in diğer oğullarının tarafını tutacak fırkaları bulunmak mümkün olan- orduyu ikiye ayırmakla beraber, Murad'a her ihtimâlê karşı meşru hukukunu müdâfaa için lâzım olan kuvveti verebilmek maksadıyla Avrupa'daki askerinin bir kısmının Asya'ya geçirilmesi tensîb edildi. Bundan dolayı Asya'da bir muharebenin kararlaştırılmış olduğu Padişah nâmına ilân ve askerinin toplanma mahalli olarak Karesi sancağının merkezi olan Biga.tâyin olundu. Yeniçeriler'in ve Sipahilerdin bir kısmı gecikmeksizin bu şehre gitmek için emir aldılar. Bunlar, bu gibi hallerde verilmesi mûtâd olan maaşı almış ve gitmeğe hazırlanmakta bulunmuş iken, Padişahlarının henüz hayatta olduğuna kanaat getirmek için kendisini görmek istediler. Vezirler, en küçük bir hareketin hasta için hayâtî bir tehlike yaratacağını ve Pâdişâh'ın hayâtından şüphe etmelerinin hastalığını şiddetlendirdiğini söyledilerse de beyhude oldu. Asker taleplerinde ısrar ve Pâdişâh'ı gönneksizin gitmiyeceklerini ifâde ettiler. Bu tehlikeli hâl içinde, Mehmed'in tabiblerinden sırra vâkıf olan Kurd Ozan⁵⁹⁷ hakikati bildirmeksizin orduyu memnun etmek için bir çare düşündü. Padişah'ın cenazesine bütün saltanat alâmetlerini giydirerek içinde vefat etmiş olduğu- Edirne sarayının bir köşesinde taht üzerine oturtular. Na'sın arkasında sarayın iç-oğlanlarından dördü⁵⁹⁸, na'sın arkasına oturarak ve kollarını Pâdişâh'ın hil'atının kolları içine sokarak, Pâdişâh'ın sağlığında olduğu gibi hareketler yaptılar. Hekimlerin ifâdesine nazaran havanın hastaya dokunacağı bahanesiyle köşkün pencerelerinin kapalı olmasına dikkat edilmişti. Yeniçeriler, Sipahiler köşkün pencerelerinin altından geçtiler ve kendilerini saraydan ayıran mesafeye rağmen -pencerelerin arkasından efendilerinin kollarını hareket ettirdiğini gördüler. Bu hiyleye vâkıf olan vezirler alışılmış olduğu şekilde gelerek Pâdişâh'a arz-ı

⁵⁹⁷ Kurd Ozan, Tâcü't-TevArth, c. 1, s. 303. (Zeyle müracaat) (Mütercim).

⁵⁹⁸ «Omnesque mors illius lat&bat, praeter viroe domesticos quatuor, Baya-zetem et Hlbraimum patrlicios şive veziros, duosque medicos.» Dukas, 22, s. 71. Pâdişâhın vefatı kırkbir gün gizli tutulmuş olduğunu Aşıkpaşaza-de dahî söyler. (Vatikan'daki el yazısı, s. 306.)

ihtiramlar eyledikten sonra hastalığının iyiye doğru gitmekte olduğunu askere bildirdiler. Asya'ya geçmek için emir almış olan asker, bu te'minât üzerine kanâat getirdiklerinden sevinç âvâzeleriyle hemen Biga'ya gittiler. Bu suretle vezirler Mehmed'in vefatını kırkbir gün gizli tuttular. Nihayet Elvan Beğ dönerek, Pâdişah'ın Amasya'dan çıkmış ve hattâ Bursa'ya vâsil olarak tahta cülus etmiş olduğunu haber verdi. Bundan sonra sır ifşa ve o zaman Murad'ın cülusu da ilân edildi. Orduya hemen Bursa'ya gitmesi ve Mehmed'in cenazesini oraya götürmesi için emir verildi. Pek mühim siyâsî sebepler Pâdişah'ın vefatını vukuu anında duyurmağa mâni olmuştu. Bu mecburiyetin, yâni saltanatın vârisi uzakta olduğu için Pâdişah'ın vefatından derhal haberdâr olamadığı zaman, onun sükûn ile tahta cülusunu temin için devlet büyüklerinin bu hâdiseyi gizlemelerinin birkaç defa daha tekrar edildiğini göreceğiz. Fakat, veliahdler pederlerinin hayâtında uzak eyâletler valiliklerine tâyin edilmeyip de kafeste, yâni kendilerine mahbes olan haremlerde kapalı kalarak ordunun ve Asya valilerinin yardımlarına muhtâc olmadan tahta cülus edebildikleri ve biraderlerine kordon göndererek onlardan halâs olabildikleri vakit, bu ihtiyata hacet kalmadı.⁵⁹⁹

Çelebî Mehmed Ve Zamanı

I. Mehmed, selefleri Murad ve Bâyezid gibi, saltanatı zamanında devletin iki payitahtı olan Bursa ve Edirne'yi camilerle süslemişti. Cülusundan az bir vakit sonra, Edirne'de Süleyman'ın temelini arttırmış ve Musa'nın ancak pencerelerine kadar çıkartmış olduğu nefis cami tamamlandı. Meriç sahili yakınında Filibe yolu üzerinde inşâ edilmiş olan bu bina Ulu Cami adıyla anılır. Dört cephesi vardır ki, herbiri yüzseksen kadem uzunluğundadır⁶⁰⁰. İçinde dikkate şâyân olarak dokuz ve dışta beş kubbe vardır. Camiin hiç harîmi yoktur. Doğu ve batıda birer minaresi ve bunların her birinde iki şerefe vardır⁶⁰¹.

Mehmed, büyük pederi I. Murad'ın Bursa'da başlatmış ve pederi Yü-dırım Bâyezid'in eksik bırakmış oldukları cesîm ve nefis camii de ikmâl etti. Bu üç padişahın herbiri bir cami yaptırmıştı; fakat Bursa Câmii'ne gelince onun inşâatını tamamlamak için bu padişahların mesâîsinin bir araya gelerek

⁵⁹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/428-430.

⁶⁰⁰ Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, c. 3, varak: 173.

⁶⁰¹ Hacı KaUa'nın Rum-iü'si, s. 8. Bratutt'ta Sa'dü'd-dln, s. 349.

büyük meblâğlar feda etmek lâzım oldu. Cami yüz kadem-murabba bir mesafe işgal eder; murabbânın (karenin) her tarafında beş müsavi kısım görünür, herbiri yirmi kadem-murabbada ve dört temel üzerine konulmuş yirmibeş dâireye ayrılmıştır. Dâirelerden yirmidördü kubbe ile örtülüdür.⁶⁰² Binanın ortasında bulunan yir-mibeşincisinin üstü açıktır. Pek yüksekte ve muhiti yirmi kadem genişliğinde yuvarlak bir penceresi görünür. Pencerenin altına camiin dâhilinde geniş ve kare şeklinde bir havuz tesadüf eder. Bursa Camii Kostantiniyye ve Edirne camilerinden bu havuz ile ayrılır. Kostantiniyye ve Edirne'deki camilerden hiçbirinin yukarıdan penceresi olmadığı gibi berrak ve dâima yenilenen bir suyun verdiği serinliğe de mâlik değildirler. Kuşların cami içine girerek yuva yapmalarını men için vaktiyle açık olan mahalle bakır tellerden bir kafes yapılmıştı. Havuz da dülger balıkları ile dolu idi. Minberin oymaları çiçek, meyve, yaprak, hattâ gayet ince işlenmiş elbise yakaları şeklindeydi. Osmanlı memleketlerinin bütün mukaddes mâbedleri arasında yalnız Sinop camiinde bu bahsettiğimiz minbere kıyaslanabilecek bir minber vardı. Essâen temeller dibinden bir insan boyu kadar yaldızlanmış, duvarlara da Esmâ-i Hüsnâ nakşedilmişti. Bu nakışlar hâlâ mevcuttur.⁶⁰³ Büyük cephenin iki ucunda, hiçbir şeyle izâlesi mümkün' olamayacak bir metanette temeller üzerinde ve asıl binadan ayrılmış iki minare yükselir. Bu minarelerden birinin üst şerefesinden-Keşiş Dağı sularından gelen- bir fıskiye büyük bir yüksekliğe kadar çıkar. Bu zarif binanın verdiği te'sirin tarifi kaabil değildir. Buna dâir Evliyâ'nın sözünden daha iyi bir fikir verilemez. Evliya bu kuleyi inâyât-i Âsmânî'yi toplamak için cesîm bir havuz-ı arz ile bi'1-mukabele sularının zaîf bir vergisini takdim eden muhteşem bir sütuna teşbih eyler.⁶⁰⁴

Sultân Mehmed Bursa ve Edirne'de iki büyük camii tamamlayınca Asya'da ki payitahtında yeni bi.ı camii inşâsına başladı. Yeşil İmaret Camii nâmıyla tanınmış olan bu mâbed, gerek inşâatında kullanılmış olan muhtelif mermerlerin nâdirliği, gerek onu tezyin eden oymaların zerâ-feti itibariyle Bursa şehrinin başlıca şaheserlerinden biridir. İşbu Sultân Mehmed Câmiinin sütunlarla müzeyyen havlusu yoktur, epeyce yükseklikte beyaz mermerden basit bir taban üzerine inşâ edilmiştir. Duvarları dıştan garîb bir manzara gösterir. Bu duvarların bütün cepheleri kırmızı, yeşil, mavi, külrengi, sarı, siyah, beyaz renkte kare şeklinde büyük mermer

⁶⁰² Hammer'in Bursa'ya Seyahat kitabında, Bursa plânına müracaat.

⁶⁰³ Beyân olunan nakışlar şu ibaredir: «Yâ Subhân, Yâ Deyyân, Yâ Mennân, Yâ Harman.»

⁶⁰⁴ Evliya, c. 2, varak: 256.

parçalarından mürekkep bir tuhaf mozayikle örtülüdür. Pence-iler ve tezyînâtiyla binanın zirvesine kadar yükselen, kapı kırmızı mermerden çerçeveler içine takılmıştır. Bu mermerlerin üzerindeki yazılar o kadar san'atla hakkedilmiş ve o kadar iyi cilâlandınlmıştır ki, harfler hakkedilmiş değil, dökülmüş gibi görünür⁶⁰⁵. Fakat bilhassa bu binanın-Şark mîmârî ve oymacılığının (mermer işçiliğinin) hakikî bir be-diası olan kapısı- üzerindeki tezyinatın zerâfeti ve bunlardaki zevk-i se-lîm itibariyle-bir san'atkârın nazâr-ı dikkatini celbetmeğe lâyıktır. Bu kapı- nefasette Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn'in Sivas'da inşâ ettirmiş olduğu Kırmızı Medrese'yi (Gök Medrese?) geçebilmek için-tamamlanmasına üç sene ve kırkbin 'luka⁶⁰⁶ sarfedildi. Camiin girişinde ve üzerinde hünkâr mahfeli bulunan-müezzin mahfelinin altında duvarlara kaplanan Acem çinisinin neşrettiği garîb parıltılar gözlere çarpar. Bu çinî kaplaması-teşbih caiz ise- ortalarında bir çiçek sepeti olan iki büyük yeşil perdeye benzer. Camiin duvarları içten yerden bir adam boyu yüksekliğe kadar İran'ın mavi çinîleriyle örtülüdür. Bu çiniler üzerinde gümüşten harflerle yazılmış Kur'ân âyetleri görülür⁶⁰⁷. Kırmızı mermerden oyulmuş olan mihrâbdaki nakışların nefaseti⁶⁰⁸ karşısında kapının azametine tekabül eder. Vaktiyle kubbeler ile minareler yeşil çinî ile kaplanmış olduğundan, bu çiniler güneşte zümrüd gibi parlar ve binaya periler sarayı manzarası verirdi. Bundan dolayı bu cami «Yeşil İmaret» diye adlandırılmıştır⁶⁰⁹.

Camiin yanında I. Mehmed'in mezarı bulunur. Sekizgen şeklindeki bu türbe gayet güzel bir bahçenin ortasındadır. Binanın duvarları bugün de dâhilen ve haricen yeşil çinî ile kaplıdır. Bunun sekiz cephesinde gök renginde bir zemîn üzerine gümüş harflerle yazılmış Kur'ân âyetleri okunur.⁶¹⁰ Bu iki binanın yakınında, I. Mehmed bir mektep ile fukara için bir imaret te'sîs ve her ikisine de gayet şâhâne bir cömertlikle îrâd tâyin etti. İki müessesenin idaresi için, İzmit körfezi sahilinde-Osmanlıların evvelâ fetih, sonra Bâyezid-oğulların mücâdeleleri zamanında kaybettikleri ve nihayet Umur Beğ ile

⁶⁰⁵ Borsaya Seyahat, s. 36.

⁶⁰⁶ Evliya, s. 257.

⁶⁰⁷ Bursaya Seyahat, s. 38.

⁶⁰⁸ Bratutu'da Sa*du'd-dln, s. '351: «Ed il suo altare e una maraviqlia del mon-do et m' spettacolo degl'uomlni saggi et intelligenti.» (Zeyle müracaat).

⁶⁰⁹ Evliya, c. 2, s. 24?; Cihân-mimâ, s. 657.

⁶¹⁰ (Târihin Fransızca nüshasında Çelebi Sultân Mehmed'in Bur-sa'daki türbesinde bulunan sekiz kitabenin fransızcaya tercümeleleri yazılıdır. Bâzıları hadîs-i şerif olduğu anlaşılmış ve asılları malûm bulunmuş ise de, diğerlerinde tereddüd olunarak kitabelerin istinsahına teşebbüs olunduğundan M.İ. 6'-de bunlar nakledilecektir. Mütercim).

Timurtaş'ın tekrar zaptettikleri- Hereke, Gebbüze, Kartal, Pendik⁶¹¹ gibi münbit arazîyi tahsis etti⁶¹².

I. Mehmed'in Yeşil Camii bu Pâdişah'ın saltanatı zamanında temayüz eden takva ve san'at muhabbetinin maddî ve daimî delilidir. Dâima Endülüs taş işçiliği ve mimarisinin en güzel numunelerinden biri olmak üzere kalacaktır.

I. Mehmed'in emriyle inşâ edilen binalarda görülen san'-at-perverlikten ve zevk-i selimden dolayıdır ki, kendisine «Çelebi» (zarif hükümdar, zevk-i selîm sahibi, necâbet sahibi)⁶¹³ unvanı verilmiştir.

Hayır ve din ile ilgili müesseseleriyle, şöhretli Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn'e kıyâs edilmeğe şâyân olan I. Mehmed, İslâm dini uleması ve umumî olarak dildâdegân-ı Kur'ân hakkındaki cömertliğinden dolayı Mısır Sultânlarıyla yarışır. Sultân Mehmed-Osmanlı pâdişâhları arasında ilk defa olmak üzere her sene Kostantiniyye'den, Küçük Asya ve Suriye yoluyla, Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervânıyla, bu iki mukaddes beldenin fukarasına dağıtılmak için «Surre» nâmıyla altın olarak bir miktar akçe gönderdi. Bunun için tâyin olunan memur, Padişahın bir namesiyle beraber bu akçeyi Mekke Şerîfi'ne teslim ederdi. O zamanlar, bu hediye, ne bilâhare olduğu kadar büyük, ne de Surre'nin memura tesliminde icra olunan alay şimdiki kadar mutantan idi. Surre âdeti bâzı müverrihlerin dedikleri gibi, Mısır Fâtîhi I. Selîm zamanından değil, I. Mehmed zamanından beri câridir.⁶¹⁴

Rumeli'ndeki yarım timâr zeametler de o zamandan başlamıştır. Bu yarım zeametlere mâlik olanlar, bu nevi imtiyazlardan alman verginin yarısı kadar bir meblâğ tediye ederlerdi. Mehmed, tahta cülusundan sonra bu zeametleri ihdas etti. Fakat bunlar yalnız Rumeli'ne münhasır kaldı. Mehmed'in bu türlü zeametleri ihdâsdan maksadı, Süleyman ve Musa'nın muvakkat hükümranlıkları esnasında kendisine sâdik kalmış ve rakîblerine galebesini te'mîn için çalışmış olan tâbilerini lâyük oldukları veçhile taltif idi. Yalnız Rumeli ahâlîsi bu sadâkatin mükâfatına hak kazanmış olduklarından yarım zeamet usûlü de onların memleketinden ileri geçmedi⁶¹⁵.

⁶¹¹ Hereke, eski Ancyron, Gebbüze, eski Llbyssa; Pendik, eski Pantichion'dur.

⁶¹² 823 (1420)'de. İdrîs, 27'incl Hikâye, Neşri, Âlî, Solak-zâde, Sa'dü'd-dln.

⁶¹³ İngilizce'de centilmen (Gentleman) kelimesi I. Mehmed'e verilen «Çelebi» unvanını oldukça doğru ifâde eder.

⁶¹⁴ M. d'Ohsson, 3,259. Sürre yollanması ancak 923 (1517) senesinden başladığını zikreder. Lâkin Solak-zâde (s. 34) ve diğer müverrihler ilk defa I. Mehmed zamanında gönderildiğini söylerler: «Mekke-i Mükerrime fîkarâsına ve Medîne-i Münevvere zuafâsına sâl be-sâl 'Surre' nâmındaki mubâlîğa (yâni çok) mâl irsal etmek evvelâ bunlardan sudur ve nesl-i Osmâniyye'-de bu bâbda tekaddümleri zuhur etmiştir.» (Solak-zâde).

⁶¹⁵ An. s. 40.

Edebiyat ve şiir merakının başlaması ve bunlarla iştigâlin yayılması da doğrusu Sultân Mehmed'in saltanatı zamanındadır. Gerçi Avrupalı bâzı müverrihler⁶¹⁶ Türklerin II. Mehmed'den evvel edebiyatı olmadığını iddia etmişlerse de, Osmanlı Devleti'nin vekayî-nâmeleri I. Mehmed zamanında bir edibin mevcut olduğunu isbat eder. Bu vekayînâme-lerde o zamandan itibaren en büyük fukahânın, meşâyih ve şüerânın isimleri hayır sahibi olan veyahut kılıcının keskinliğiyle temayüz etmiş vezirler ve kumandanların isimlerinin hemen yanında zikrolunmuş ve daha sonra hattatlar ve musikişinaslar da unutulmamıştır. Ulemânın ve san'atkârların tercüme-i halleriyle eserlerinin takdiri Osmanlı edebiyatının mühim bir kısmını teşkil eder. Bir gün bir Türk Plutark'ı mevcut menbâlan keşfe muvaffak olursa, vezirler ve kumandanların faaliyet ve akıbetleri onun için geniş bir tetkik zemîni olacaktır.⁶¹⁷ Fakat biz Osmanlı Devleti târihi yazmakta olduğumuz için zikr-i cemile lâyük olan birçok isimler arasında ancak meşhur birkaç ismi zikredebileceğiz.

⁶¹⁶ Gibbons ye Şdilözer.

⁶¹⁷ Sa'dü'd-dîn ve Alî'de ve diğer vak'a-nüvislerde her padişahın saltanat zamanı nihayetlerinde (Sa'dü'd-dîn'de I. Selim'e kadar pâdişâhlar zamanı ulemâ ve meşâyih 2. cilde zeyl olarak verilmiştir.) munderic ricâl-i devlet, ulemâ, şuarâ tercü-me-i hallerinden sarf-ı nazarla Osmanlı edebiyatı târihinin başlıca menbâlanı zikrediyoruz: 1) Taşkoprîzâde'nin Şaka-iku'n-Nu'mâniyye'si (müellifin vefatı 998/1589). Bu eser 529

âlim ve meşâyihden elli zâtın tercüme-i hallerini ihtiva eder. Nev'î-zâde bunları yedi kısma taksim ve tezyîl eylemiştir. 2) Hadâiku'l-Hakayık fi Tekmiletü's-Şakaik. Yedyüz seksenbeş âlim ile yüzdoksansekiz şeyhin tercüme-i hallerini ihtiva eder.

3) Tışşâkîzâde buna zeyl yazarak ve beşyüzyirmiyedi tercüme-i hal ilâve ederek, 1103 senesine kadar getirmiştir. 4) Şeyhî, Uşşâkî-zâde'nin eserini alarak III. Ahmed zamanına kadar getirmiştir. Onun eseri 200 tercüme-i hâli içine alır. Dört asırlık bir müddeti ihtiva eden bu dört eserde 4.000 ulemâ ve me-şâyih tercüme-i hâlleri bulunur ki, büyük bir miktardır. Bunlardan başka, onyedi küt'a şuarâ tezkirelerini göstermeliyiz: 1) 955 (1548) de vefat eden Sehi'nin Heşt-Bihîşt'i, 2) Ahdî'nin Gülşen-i Şuarâ'sı. Bu eser 971 (1563) senesine kadar olan şâirlerden bahseder. 3) Tezkiretü's-Şuarâ, Âşık Çelebi, (Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde, nu: 477) vefatı: 979 (1571).

4) Tezkiretü's-Şuarâ, Latîfî, Chabert tarafından tercüme edilmiştir, Züriç, 1800. 5) Tezkiretü's-Şuarâ, Kmalîzâde (vef: 1012/1603). 6) Zübdetü'l-Eş'âr, Kaf-âzâde (vef: 1031/1621). 7) Bu eserin Âsim, Safâyî, Şeyhî tarafından zeyli, 8) Riyâzü's-Şuarâ, Riyâzî (vef: 1054/1644). 9) Tezkiretü's-Şuarâ, Rızâyî (vef: 1082/1671) 10) Tezkiretü's-Şuarâ, Kefevî (vef: 1088/ 1677). 11) Tezkiretü's-Şuarâ, İzzeti (vef: 1092/1681), 12) Tezkiretü's-Şuarâ, Safâyî (vef: 1138/1725) 13) Tezkiretü's-Şuarâ, Rızâ. 14) Tezkiretü's-Şuarâ, Salim. 15) Tezkiretü's-Şuarâ, Himmet-zâde. 16) Tezkiretü's-Şuarâ, Mücîb, III. Ahmed zâ-mânında Sâlim'in muasırı. 17) Câmî'ü'n-Nezâir, Nazmî, bütün müntehabât mecmualarının ekmeli, büyük boyda 719 varaklı bir cildir. 18) Güldeste-i Biyâz-i İrfan, Belîğ-i Bursevî İsmail. 19) Menâkıb-ı Hüner-verân, Âlî (Hattatların, ressamların, müzehhiblerin tercüme-i halleri). Bunlardan sonra Osman Efendi'nin Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ'sıyla zeylleri ve en sonra Resmî Ahmed Efendi'nin Terâcim-i Ahvâl-i Ruesâ'sı gelir ki, hepsi birden tercüme-i hallere dâir yirmibeş eserdir.

Vüzerâ ve ümerâyı, onların reyleriyle tertîb veya şecâatleriyle İcra edilmiş olan vak'alar geçtikçe zikretmek belki daha tabîî ise de, biz bu zevatın talihlerine husûsî suretle bağlı bulunan târihî vak'aların bâzan bütün bir saltanat devrindeki devlet ve harb adamlarının umûmî' bir fihristi hâlinde toplanılması münâsip olacağı itikadında bulunuyoruz. Bu usûl sayesinde okuyucu, bir devrin şöhret kazanmış siyâset ve harb erbabının isimlerini yalnız bir bakışta kavrayabilir; halbuki bu meşhur adamların isimleri saltanat devrinin vak'aları arasında dağılmış bulunursa, bunu kavramak müşkil olur. Bundan mâada şu şekil, Osmanlı müverrihlerinin usûlüne de muvafıktır.

I. Mehmed'in vezirlerinden bahsederken birşey üzerine nazar-ı dikkati celbedeceğiz. Bütün Türk vak'a-nüvisleri tarafından Mehmed'in vezîr-i âzami olarak zikredilen ve II. Murad nezdinde de o makamı sekiz sene muhafaza ettiği beyân edilen Çandarlılar'm üçüncü veziri, yâni Alî Pa-şa'nın oğlu İbrahim Paşa'dan bu müellifler I. Mehmed zamanında hemen hiç bahsetmezler. İbrahim Paşa yalnız iki defa bahis mevzuu olmuştur: Biri fâsıla-i saltanatın hitâmından evvel Mûsâ tarafından Kos-tantiniyye İmparatoru'nun nezdine gönderildiği ve efendisinin tarafını bırakarak Bursa'ya gittiği zaman⁶¹⁸; ikincisi, Mehmed'in vefatından sonra bunu ordudan gizlemek için Bâyezıd Paşa ile sözleştiği vakit.⁶¹⁹ Bizanslı müverrihlere gelince, bunların fikrince Bâyezıd Paşa Mehmed'i Ankara'daki kanlı muharebe meydanandm çıkardıktan ve bin türlü tehlikeden kurtardıktan sonra, Pâdişah'ın birinci veziri ve mutemedi olarak, onu birçok hasımlarına karşı müdâfaa etmiş ve Mehmed'in ölüm döşeğinde en son arzularının icrasına memur olmuş olduğundan, yalnız Bâyezıd Paşa'dan bahsederler. Fakat Bizanslıların İbrahim Paşa hakkında kat'iyen sükût etmeleri Mehmed'in vezîr-i âzami olarak yalnız İbrâhîm Paşa'yı gösteren Türk müverrihlerin şahadetlerini hiçbir surette zayıf düşüremez. Bu sükût, yalnız İbrahim Paşanın harb adamı olmaktan ziyâde devlet adamı olduğunu ve harb meydânında istihsâl edilen şandan ziyâde hükümdarlar meclisinde kazanılan şâşaasız şerefi arzu ettiğini isbât eder. Bizanslılar İbrahim

⁶¹⁸ Nesri, İdrfs, ÂH, Bratutu'da Sa'dü'4-dîn. s. 313.

⁶¹⁹ Dukas, bâb: 22, s. 71. Kantemir'e nazaran (I, s. 81) bu İbrâ-hîm Paşa, «hân» şeref unvanına nail olan ve Türkiye'de pek saygı duyulan «İbrâhîm Hân» ailesinin kurucusudur. Ancak ne Osmanlı müverrihleri ne de «Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ bundan bahsetmezler. İbrâhîm Paşa'nın nasıl olup da Türklerin Ulis*i diye isimlendirildiğini anlayabilmek daha müş-kildir. Çünkü Türkler Odisse'nin adını da bilmiyorlardı. (İbrâhîm Paşa'nın Ulis'e benzetilmesi târihin metninde mevzû-ı bahs olmamıştır. Bu tenkîd Kantemir'in bir ifâdesine aittir.),

Paşa'ya dâir pek az şey söylerse de, buna mukabil Bâyezîd Paşa'dan pek çok bahsederler ve ekseriya onu-Mehmed onbeş. yaşında iken lalası olan- Sofu Bâyezîd ile karıştırırlar. Sofu Bâyezîd, Bâyezîd Paşa gibi Mehmed'in Ankara ovasından firarında Amasya'ya kadar yanında bulunmuş ve oradan sefîr sıfatıyla Timur nezdine gönderilmişti. Yine o müverrihler Mehmed hakkında, manasızlığını isbâta kolay olan birçok fıkralar kaydederler. Şu hatâlar, Mehmed'in «Güreşçi» lâkabını-daha önce hatırlatıldığı üzere- Rum müverrihlerinin «Kirişçi» telâffuz etmelerinden ileri gelmiştir. Bu müverrihlerin hepsinde bu yanlışlık görülür. Meselâ Halkondüas (Kal-kondil)'a nazaran Mehmed'in firarı esnasında refiki bir kirişçi idi⁶²⁰. Franzes de bir okçu olduğunu söyler⁶²¹. Dukâs da Bâyezîd Paşa'nın derviş kıyafetinde firara muvaffak olabildiğini ve Ankara'dan Amasya yolunda dilenmeğe mecbur olduğunu iddia ve bir gün Şehzade pek ziyâde yorgun ve ayaklarındaki sızılardan muztarip olduğundan yürüye-meddiği cihetle, Bâyezîd Paşa'nın Şehzadeyi arkasında taşıdığı⁶²² ve bu esnadaki sadâkatinden dolayı Mehmed'in Bayezîd Paşa'ya büyük vezirlik vazifesini vererek, bütün saltanatı zamanında hudutsuz bir iktidar vermiş olduğunu ilâve eder⁶²³.

Vezi-i âzam unvanını hâiz olan İbrahim Paşa ile, yalnız kumandan unvanını hâiz olan Bâyezîd Paşa'dan sonra, Mehmed'in üçüncü veziri Ayvaz yahut Üyas Paşa idi. Bu cesur asker Bursa şehrini Karaman Beği'ne karşı müdâfaa ederken göstermiş olduğu maharet ve şecaatine mükâfat olarak subaşı yâni Sipahi alayı reîsi rütbesinden veziir payesine yükseltilmişti.

Mihâl-oğlu, Evranos, Timurtaş nâmlarına merbut olan şân ve şeref Orhan ve I. Murad'ın saltanat zamanlarından beri veraset hakkıyla orduda en büyük makamlarda bulunan torunlarına intikal etmişti. Bunlar evvelâ Süleyman'ın, Musa'nın, İsa'nın taraflarını tutarak, bundan dolayı fâsüa-i saltanatı uzatmışlardı. Fakat nihayet Mehmed'in sancağı altına geçerek fasılıya son verdiler. Akıncıların ırsî reîsi olan Mihâl-oğlu⁶²⁴ Yeniçeri Ağası Hasan ve Rumeli Beğlerbeği Evranos ile beraber Süleyman'ın firarında yanında idi. Bir müddet sonra, Süleyman'ı terk ile Meh-med'e arz-ı hizmet ettiler. Oğlu Mehmed Beğ hukukunu müdâfaaya azmettiği Musa'ya sâdik kalmış ve bu

⁶²⁰ Halkondilas.fi. 95.

⁶²¹ Franzes, 1. 29.

⁶²² KezaUk.

⁶²³ Dukas, 22. s. 70.

⁶²⁴ Dukas (23, s. 75) «Akın» kelimesinin mânasını, kendi lisanlarınca «htt-cûm» manası vererek açıklar.

şehzadenin son mağlûbiyetinden sonra Tokat'ta mahbese atılmıştı⁶²⁵. Mihâl-oğlu'nun-Yahşi Beğ nâmında- ikinci biz oğlu Rumeli kurbânının e miri idi⁶²⁶. Halkondilas'ın⁶²⁷ isimleriyle tâyin ettiği Evranos ile beş oğluna gelince, Musa'ya saltanat yolu açmağa çalıştıktan sonra, Mehmed'in ordusunda cenk ettiler. Ankara muharebesinde esir edilmiş olan Timurtaş da, Sâyezid'in vefatından sonra, Şehzade İsa'ya re'yiyle, kuvvetiyle yardım vaad etti. Timurtaş'ın oğullarından ileride bahsedilecektir.

Mehmed'in saydığımız vezirlerinden sonra bu Pâdişah'ın saltanatı zamanında en meşhur olan kalem erbabına gelirse, ilk safda, Mehmed'in tabibi Genniyanlı Sinan-ı Şeyhî'yi görürüz. Sinan Husrev-ü Şîrîn manzumesinden dolayı ölümsüzleşmiştir. Pâdişah'ın diğer bir tabibi Kürdistan'da doğma Kurd Uzun (Kürd Ozan) Pâdişah'ın vefatım ordudan gizlemek için bulduğu çâre ile devletin târihinde bir mevki tutmuştur. I. Mehmed'in sarayında bulunan dikkate şâyân adamlar arasında, Mehmed'-in eski lalası Sofu Bâyezid, Timur'un çocuklarının hocası olduktan sonra Mehmed'in çocuklarını okutan Suriyeli Arabşâh'ı da zikretmelidir. Arabşâh'ın Avrupa'da ve Şark'da pek mâruf bir Timur târihi vardır. Arabşâh-bugüne kadar Avrupa şarkiyatçılarının bilemediği- daha birkaç eser yazmıştır.⁶²⁸ İmparator Emanuel nezdindeki sefaret vazifesini yukarıda nakletmiş olduğumuz Gegbüze kadısı Fazlullah, Ani-bal'in kemiklerinin bulunduğu bu şehirde bir cami ve dervişler için bir tekke inşâ ettirmiş ve hizmetlerine mükâfat olarak nihayet paşa rütbesine çıkarılmıştı.⁶²⁹ I. Mehmed zamanında Fazlullah gibi temayüz etmiş daha başka fakihler şöhret kazanmışlardır. Bunların arasında evvelâ, Üm-i İstikak-ı lügat (etimoloji) ile meşgul ilk edîb ve mütefen-nin ve eserleri çok bir muharrir olan Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'i zikredeceğiz. Onun tilmizi olan Süyûtî Mısır'da Arab edebiyatının son muharriridir. Süyûtî vefatında garîb isimlerle müsemma

⁶²⁵ ÂH, s. 53.

⁶²⁶ Âli, s. 54.

⁶²⁷ Halkondilas, kitap: 4, s. 56. (Bale basımı).

⁶²⁸ Arabşah'ın eserleri -ki Avrupa'ca az bilinir- şunlardır: Canı İü'l-Hikâyât, Unkütlü'n-Nasiha, Acâibü'l-Büdûr. (Şakaiku'n-Nu'mâniyye, Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde, varak: 61) Arabşah, Timur târihini yazdıktan altı sene sonra 854/ 1450'de vefat etmiştir. (Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh.)

⁶²⁹ Âli, varak: 54. Menâsikü'l-Hacc müellifi (varak: 25) Gegbüze-ze'nin başlıca âbidelerinden bahsederken Fazlullah Paşa'nın kabrini zikr eder. Bu Fazlullah Paşa'nın I. Murad'm tabibi bulunup da sonra «paşa» unvanına nail olmuş olması muhtemeldir; nasıl ki diğer Fazlullah da kadılıktan paşa olmuştur (Âli, varak: 79)u

beşyüzden ziyâde eser bırakmıştır. Süyûtî, Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'in⁶³⁰ nahiv dersine devam ettiği sıralarda, bir gün muallime te'lif ettiği eserlerin adedini sormuştu. Muhyi'd-dîn eserlerinden birçoğunun yalnız muhteviyatını değil, unvanlarını bile unutmuş olduğundan, ne kadar eser te'lif ettiğini bilemi-yeceği cevâbını verdi.⁶³¹ Bu şöhretli âlimden sonra Kara Yâkûb ile Sarı Yâkûb zikredilmelidir. Bunların ikisi de Karaman'da doğmuşlar ve ikisi de tefsir ve fıkıh şerhine dâir birçok eserlere sahiptirler.⁶³² Daha sonra Herath Haydar ile îranlı Fahrü'd-dîn el-Acemî gelirler. Bunların birincisi tefsir ve ilm-i beyân ile ilm-i ferâize müteallik eserleriyle meşhur, ikincisi yazdıklarından ziyâde dinî taassubu ve müftülük memuriyetinde iken maaş zammını reddetmesinden dolayı kanaatiyle mâruftur. Fahrü'd-dîn, II. Murad'ın saltanatı zamanında dahî dinî işlerle taassup ile şöhret kazanmıştır.⁶³³

Bursa'nın Tatarlar tarafından zaptı hengâmında mühim bir vazife ifâ eden ve kendisinden birkaç defa bahsedilecek olan, Yıldırım Bâye-zıd'ın dâmâdi

⁶³⁰ «Kâfiyeci», Kâfiye muallimi mânı asımlardır. Kâfiye bihakkin muteber bir eserdir.

⁶³¹ Şakaiku'n-Nu'mâniyye ve Âlî, s. 67. Birgün Muhyi'd-dîn, Su-yûtî'den «Zeydün kaaimun» cümlesinin irabım suâl eder. Sü-yûtî «Biz bu suâli çocuklara irâd ederdik» diyecek olur. Muhyi'd-dîn bu cümleye dâir yüzönüç bahis olduğundan sözeder. Süyütî meclisten iftirakını bu bahislerin istimâna ta'lik etmekle Muhyi'd-dîn tezkiresini çıkarıp bu bahisleri yazdırır. (Bu fıkra, Hammer'in me'hazı olan Tâcüt-Tevârîh'den (c. 2, s. 433) telhîs olunmuştur. Mütercim). Âlî, bu münâsebetle, müellifin böyle ahvâl-i terkîb tetkikâtiyle vaktini ziyan edecek yerde ulûhiyetin zâtını tahkikle meşgul olmasının daha iyi olacağı beyân ile aşağıdaki beyti irâd eder:

«Ne revadır ki nakd-ı ömr-i azız Kîl-ü kaal ile hare ola tiz?»

Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'in başlıca eserleri: Kavâidü'I-J'râb, Şerh-i Kelimetî'ş-Şahâde, ilm-i hadîsde bir Muhtasardı vardır. Ulûm-i tefsirde dahî Teysîr nâmıyla bir muhtasar te'lif etmiştir (Şakaik, Âlî, Sa'dü'd-dîn). (Sa'dü'd-dîn, Muhyi'd-dîn'in istisnaya müteallik muğlâk meselelere dâir gayet ihatalı bir eseri olduğunu da ilâve eder. Vefatı: 4 cemâdiyülulâ 809, cuma gecesini. Mütercim).

⁶³² San Yâkûb bâzı Kur'ân âyetleri hakkında bir eser ve bir de Menâsikü'l-Hacc bırakmıştır, «tnna lenansuru rusülena» ve «Yaktulünen nebiyyine bi-gayri Hakkın» âyetleri arasında zahirde görülen tenakuzu bertaraf edecek mâhiyette bir risale ile tam bir mütebahhir olduğunu göstermiştir. Bu âyetler hakkında Mısıt ulemâsıyla mübâhasesi, te'lfine sebep olmuştur. Bu fıkra Hammer'in nakli yerine Sa'dü'd-dîn'den telhîs olundu, c. 2, s. 432. Mütercim). Sarı Yâkûb Mesâbih üzerine bir şerh ve Hidâye'ye haşiye yazmıştır. Şakaik, Âlî, Sa'dü'd-dîn.

⁶³³ (Aşağıda, Hammer'in nakline bedel daha etraflı olan Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi yazılmıştır.)

«El-Mevlâ Burhânü'd-dîn Hayder bin Muhammed el-Hâfî el-Herevî, Mevlânâ Sa'dü'd-dîn Teftazânî âsitânesinde kesb-i fa-zâil eden tilâmize-i dânişver zümresindedir. Merâtib-i faziletin nihayetine ve tedkîk ve ta'mîk -payelerinin gayetine muntahi olmuşlar idi. AUâme-i Teftazânî'nin şerh-i Keşşafına ta'lâk-i havâşî ve vücûh-ı dakaikdan ref-i gavâşî etmiş-dir, ve fâzü-ı şerifin i'tirâzâtı define tasaddî eylemiştir. İzâh-ı Maânî'ye bir şerhi vardır. Farâiz-i Serrâciyye'ye dahî şerhi menkuldür. Fâzıl-ı müteberri* ve müttaki-i müteverrf idi.» (Vefatı: 803).

Şeyh-i Âzam Buhârî⁶³⁴ ile tasavvufî eserleri mertebesinde siyâsî düzenbazlıkları, isyanı, çektiği ceza ile meşhur olan Bed-rü'd-dîn-i Simavnî'den mâada Şeyh Zeynü'd-dîn Gâzî'nin⁶³⁵ üç tilmizi I. Mehmed'in saltanatı zamanında, Osmanlı memleketlerinin üç beldesinde haklı olarak daimî bir şeref kazanmışlardır. Takva erbabından olan bu üç zâtın mezarları hâlen ziyaretçiler tarafından tebçile maz-har olmaktadır. Bunların birincisi Kudüs'de doğmuş olması cihetiyle Makdisî lakabıyla yâd olunan Abdü'llâtîf dir. Abdü'l-lâtîf el-Makdisî Horasan'da birçok erbaîn çıkardıktan ve Konya'da sûfî hakimlerinin büyüklerinden Sadrü'd-dîn ve Mevlânâ Celâlü'd-dîn ve Tebrîzî türbelerinde i'ti-kâflara girdikten sonra tasavvufa dâir ve kendisinin malûmat derecelerini gösterir bir eser tertîb ile, daha sonra Bursa'da yerleşmiştir.⁶³⁶ İkincisi Merzifonlu Abdü'r-rahîm'dir.⁶³⁷ Abdü'r-rahîm Zeynü'd-dîn Gâzî'nin ve Şehâbü'd-dîn Sühreverdî'nin derslerinden icazet aldıktan sonra, Şehâbü'd-dîn'in eserleri üzerine umûmî ders açmak için müsâadesini talep etmişti. Şehâbü'd-dîn, Abdü'r-rahîm'e:

⁶³⁴ Emir Sultân ismiyle de mâruftur.

⁶³⁵ Şakaik, Pîr İlyâs ile Horasan'ın Hâf kasabasından Şeyh Zeynü'd-dîn in müridlerinden Şeyh Abdü'l-mutî'nin tercüme-i hallerini ve Abdü'l-mutî'nin yedi sene imtidâd eden bir hal-vet esasında mazhar olduğu mükâşefâtı beyân eder. Vefatı: 838/1434. M. d'Ohsson'a müracaat, c. 4, kısım: 2, s. 660.

(Mütercimim ilâvesi: Pîr İlyâs Amasya'dandır. Fazî ile mâruf ulemâdandı. Timur Amasya taraflarına geldiği zaman Pîr İlyâs'ı Şirvan'a gönderdi; Pîr İlyâs tedris ile iştigâl eyledi. Bu aralık Şeyh Sadrü'd-dîn-i Şirvânî'ye intisâb eylediyse de Sadrü'd-dîn ümmî olduğundan hayal kırıklığına uğrayarak vatanına döndü. On iki sene kaldı. Zeynü'd-dîn Hâfî'yi görmek üzere Horasan'a gidecekken rüyasında işâret-i Peygamberi ile yine Sadrü'd-dîn hizmetine azimete me'mûr olmuş ve Sadrü'd-dîn bu işarete, vukufunu izhâr eylemiştir. Daha sonra Şeyh'in izni ile Amasya'ya avdet ederek onun vefatından sonra irşâd ile meşgul oldu. Şeyh Abdü'l-mutî, Şeyh Zeynü'd-dîn Hâfî'den irşâd icazeti alarak Mekke'ye yerleşerek «Şeyhu'l-Harem» denmekte şöhret bulmuştur. Zeynü'd-dîn-den maada -yaşı yüzyirmiye geçtiği halde sakalına ak d-'iş-memiş olan- Şeyh Mahmud-ı Sindî, Şeyh Abdullah-ı Se-merkandî, Şeyh Seyyîd Kaasım-ı Envâr hazretlerine mülâki olmuştur. Sa'dü'd-dîn 2, s. 435 ve 436.)

⁶³⁶ Abdüllâtîf el-Makdisî'nin eseri Tuhfe unvânındadır. (Vefatı: 856/1452) (Şakaik, Âlî ve Sadü'd-dîn). (Mütercimim ilâvesi: Doğumu: 20 Receb 786, cuma, tahsilini tamamladıktan sonra, o aralık Kudüs'e gelmiş olan Zeynü'd-dîn Hâfî'ye intisap etmiş ve Zeynü'd-dîn hacca gidip geldikten sonra, onunla birlikte Horasan'a giderek Şeyh Ahmed-i Câmî merkadinde erbaîn (kırk gün çile) çıkmıştır. Oradan Kudüs'e ve daha sonra Konya'ya gelmiştir. Vefatı, gurre-i rebîulevvel 856, per-gebe. Mezarı Bursa'da zaviyesi civarındadır. Şeyh Zeynü'd-dîn'in Abdüllâtîf, Abdurrahîm, Abdulmutî isimli üç halîfesi -ki metinde onlardan bahs olunmuştur- «Abâdile» (Abdul-lahlar) unvanıyla şöhret bulmuşlardır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 434 ve 435. Metinde Zeynü'd-dîn'e âit «Gâzî» kelimesi «Hâfî» olacaktır, çünkü Şeyh'in meşhur unvanı «Zeynü'd-dîn Hâfî» dir.)

⁶³⁷ Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sührever-dî 532'de Sühreverd'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdü'r-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözü'n doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

- «Ben seni Aşk-ı îlâhî'yi şûlebâr etmek için Diyâr-ı Rûm'a gönderiyorum.» taltif edici cevâbını verdi.⁶³⁸ Bu bahsettiğimiz şeyhlerin üçüncüsü de Timur'un Şirvan'a göndermiş olduğu Amasyalı Pîr îl-yâs'dır. Pîr tlyâs memlekete avdetinden sonra takvâsiyle büyük bir scb-ret kazanmıştır. Mehmed-îlyâs'ın hâtırasını tebcilden ziyâde amcası ve manevî vârisi olan Gümüslü-oğlu Şeyh Hüsâmü'd-dîn'e hoş görünmek maksadıyla- Pîr îsyâs'm Amasya yakınında Suadiye'de bulunan kabri üzerine nefis bir türbe⁶³⁹ inşâ ettirmiştir. Şeyh Hüsâmü'd-dîn bir gün Bâyezıd'ın oğulları Süleyman ile Mûsâ ve Mehmed'İN ziyaretleri esnasında Mehmed'İN geleceğini istihraç etmiş ve Mehmed, şehzadelerin en genci olmakla beraber, onun huzurunda yere kapanarak Dev-let'in saadetine ve Peygamberin mukaddes dîninin neşrine ihtimam etmesini beyân etmişti⁶⁴⁰.

- I. Mehmed saltanatı devrinin en temayüz etmiş şâirleri arasında, Mehmed'İN vefatında kendisinden bahsetmiş olduğumuz tabîb ve kehhâl (göz hekimi) Şeyhî, hepsinden evvel zikredilmelidir. Şeyhî'nin kudreti ve bundan daha ziyâde Pâdişah'm mazhar olduğu lûtufları kendisine düşman kazandırmıştı. Bunlar, ekseriya büyük şâirler hakkında vukua geldiği gibi şiirlerinden çalmakla yetinmeyip, nihayet emlâkine ve maiyye-tindeki adamların hayâtına taarruz ettiler. Şeyhî'ye «Har-nâme» eserini yazdıran bu hâince taarruzlar olmuştur. Şeyhî bu kitapta başına gelenleri hikâye ederek düşmanlarını bu hayvanın ismi altında taksim eder.⁶⁴¹ Padişah kitabı okuduktan sonra Şâir'in zayıyatını cömertçe tazmin ile Şeyhî'nin ve adamlarının düçâr oldukları taarruz ve cinayetin faillerini şiddetle cezalandırdı. Şeyhî-en meşhur Acem hayalî şâirinin te'lif ettiği- Husrev-ü

⁶³⁸ (Müverrih'in ifadesiyle Sa'dü'd-dîn ifâdeleri meze edilmiştir): Abdurrahîm İbnü'l-Emîr Azîz el-Merzifonî. Mısır'da Zeynü'd-dîn Hâfi'ye intisap ile birlikte Hâfa gitti. Sühreverdî'nin Avârifü'l-Maârif, A'lâmü'l-Hüdâ unvanlı eserlerinin tedrisine ve Hâfi'nin Vesâyâ-yı Kudsiyye unvanlı kitabının tercümesine icazet aldı. Zeynü'd-dîn, 835 tarihli arabça bir icaznâme vermişti. Sultân Murad, Merzifon'daki imaretinden bir miktar tahsisat kabul ettirdi (Metinde geçen Şeyh'in sözleri, Sa'dü'd-dîn'de şöyle yazılıdır: «Bir aşk kütüğünü yakıp diyâr-ı Rûm üzere atdık.» Fakat Sa'dü'd-dîn bu sözü Sühreverdî'ye değil, Zeynü'd-dîn'e atfeder.)

⁶³⁹ Şakaik, Âlî (varak: 68), biri defterdar, diğeri sancak-beği sıfatıyla iki defa Pîr İlyâs'ın türbesini ziyaret etmiştir. (Bu ziyaretçinin kim olduğu anlaşılamıyor. Mütercim). Pîr Üyâs, Sa'dü'd-dîn-i Konevînin vefatından sonra mutasavvıfların ref-si olmuştur. Halveti Şeyhi Zekeriyâ ve daha sonra yeğeni Gümüslü-oğlu Hüsâmü'd-dîn kendisine halef olmuştur. (Mütercimin ilâvesi: Bu ikinci zât, Pîr İlyâs'm yeğeni değil, duh-terzâdesi Şeyh Abdurrahmân Çelebî ibnü'l-Mevlâ Hüsâmü'd-dîn olacaktır. Vecd-ü hâl'den neş'et etmiş türkçe şiirleri vardır. «Hüsâmî» mahlasını kullanır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 437).

⁶⁴⁰ Şakayık, Ali. b; 68, Sa'dü'd-dîn,

⁶⁴¹ Lâtîfî'nin Terâcim-i Ahvâl'i, Şâber'in tercümesi, s. 221. Har-nâme, Erasme'in Laus Asitli isimli eserinin zeyli addolunma-ğa şayandır.

Şîrîn⁶⁴² manzumesinin tercümesine Mehmed'in vefatından sonra başlamıştır. Şeyhî, manzumenin bir parçasını tercüme edince II. Murad'a takdim etti. Murad, şâhâne taltîfâtıyla selevinin misâline uygun hareket etmek ve san'atlara münevver fikirli bir hâ-mî olmak istediğini isbât etti. Teessüf olunur ki Şeyhî, eserini tamamlamaksızın vefat etti. Bu eseri, Şeyhî'nin-muhibbi ve mutemedi olduğu Germiyan Beği'nin nezdinde vezâret⁶⁴³ hizmetini ifâ eden ve onun gibi şâir olan Cemâli tamamlamıştır.⁶⁴⁴ Cemâli, birkaç kaside tercüme etmiş olmakla da mâruf bulunduğu gibi, Senâî'nin bir kasidesine nazire yazmıştır. Fakat asıl şöhreti büyük bediî eserleri içine alarak ter-tîb ettiği bir hayâlî şiir sayesinde hâsıl olmuştur⁶⁴⁵. Ezherî unvanıyla lâkaplandırılan Akşehirli Nûrû'd-dîn⁶⁴⁶ ve eski Türklerin zevkine uygun olarak Çağatay lisânında şiirler söylemiş olan Türkistanlı Cemîlî⁶⁴⁷, saydığımız şâirler kadar meşhur olmadıkları gibi, eserleri adîlikten nadiren çıkar. Bu sayılanlara son verecek olan isim Zahîrî'dir. I. Mehmed Amasya valisi bulunduğu sırada defterdarı olan bu kalem sahibi birkaç zayıf şiir söylediği için değil, Pâdişah'a genç yaşından beri şiire muhabbet ve san'at ve ilimlere karşı hürmet telkin etmiş olmasından dolayı Türk milletinin takdir ve minnettarlığını haklı olarak kazanmıştır.⁶⁴⁸

ONUNCU KİTAP

⁶⁴² Şîrîn ve Hüsrev ve Ferhâd muaşakasını, nazımlarına mevzu olarak alan Nizamî, Emîr Husrev-i Dihlevî, Âsaf Hân ile Hâ-tifi'den başka Türk şâirleri Anî Çelebî, Lâmiî, Şânî, Mevlân-Şâh (?), Mehmed bin Osman onları taklîd etmişlerdir (Terâcim-i Ahvâli Lâtîfi, s- 106, 124, 272, haşiye 12).

⁶⁴³ Cemali, defterdar ve nişancı idi. Âlî, Âşık Çelebî.

⁶⁴⁴ Lâtîfi'nin tercüme-i hâlinde (s. 220), yeğenin bu eseri ancak temize çektiği yazılıdır. Lâkin Âşık Çelebî, Cemâli-zâde'-nin Lâtîfi'nin eserini tamamladığını beyân ederek, hattâ nereden başlamış olduğunu tasrîh eder.

⁶⁴⁵ Asık Çelebi, Âlî. CemâH'nin hayali manzumesi Türk lisanında bu tarz-da yazılmış eserlerin en evvelkisfçür. Unvanı Hnrşld ve Ferruhsâd'dır.

⁶⁴⁶ Âli. s. 69.

Kezâlik. "

⁶⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/430-438.

II. MURAD DÖNEMİ

II. Murad, saltanata nail olduğu zaman onsekiz yaşında idi. Tahtı kardeşlerinin kaniyla lekelemeğe mecbur olmadığı gibi, biraderlerini Bizans İmparatoru'nun eline teslim etmek mahcubiyetine de uğramadı. Çünkü kendinden evvel birbirini müteakip Amasya'da hüküm süren iki büyük biraderi, daha Mehmed'in saltanatı zamanında hayattan çekilmişlerdi.⁶⁴⁹ Diğer iki küçük biraderi de daha sonra vebadan vefat ettiler⁶⁵⁰.

II. Murad, Amasya'dan Bursa'ya gelerek idarenin dizginlerini aline aldı ve cediti Yıldırım Bâyezıd'ın damadı olan büyük şeyh Emîr Buhâ-rî'den kılıç kuşandı⁶⁵¹; Yeniçeriler Pâdişah'm istikbâli için şehir hâricine kadar çıktılar ve saraya kadar beraber gelerek huzurunda bir geçit resmi icrâsıyla itâatlarını arz ettiler. Padişah sarayına girince, pederinin cenazesine son ta'zîmâtı ifâ etmekle meşgul oldu; cenaze muhteşem bir alay ile Yeşil Cami türbesine konuldu. Yeni Padişah sekiz gün

umûmî matem icrasını emretti⁶⁵². II. Murad bu ilk vazifeleri ifâdan sonra, tahta çıktığını bildirmek⁶⁵³ ve pederinin kendileriyle akdetmiş olduğu muahedeleri yenilemek için Karaman ve Menteşe bezleriyle Macar Kralı Sigismund'a ve İmparator Emanuel'e sefirler gönderdi⁶⁵⁴.

- Karaman Beği ile bir sulh muahedesi akdedildi⁶⁵⁵. Biraz evvel Transilvanya'nın bir kısmının silâh ve ateş ile tahrib edildiğini ve Krons+ad hâkimlerinin esîr olarak götürüldüğünü⁶⁵⁶ görmüş olan Sigismund da beş

⁶⁴⁹ Osmanlı müevrrihleri Sultân Murâd'ın biraderlerinin kaç olduğu hakkında müttefiktiler. Lâkin isimlerinde değil. Neşri (varak: 163) ve Ravzatü'l-Ebrâr sahibi Aziz Efendi Murâd'ın -I. Mehmed saltanatında Amasya'da vefat eden- iki büyük kardeşini Ahmed ve Mustafa, vebadan giden diğer iki küçük kardeşini Yûsuf ve Mehmed diye isimlendirirler. Âlî ve So-lak-zâde, büyüklerine Alâü'd-dîn ve Ahmed, küçüklerine Orhan ve Hasan isimlerini verirler. İdrîs ve Sa'dü'd-dîn ise Murâd'ın yalnız Mustafa nâmında bir kardeşinden bahsederek, her ikisi de diğer biraderlerini zikretmezler. Bu Mustafa'yı, Sultân Murâd'ın amcası Düzmece Mustafa ile karıştırmama-hdır.

⁶⁵⁰ Murad 806 <1403>'de doğmuştu; 823 [1421]'de I. Mehmed'e halef oldu, 847 [1443]'de saltanattan feragat ederek, 848 C1444'de tekrar tahta- cülus etti. Varna muharebesinden sonra ikinci defa olarak saltanattan feragat etti. Bir müddet sonra tekrar saltanat tacını giyerek vefatı tarihi olan 855 [1451]'e kadar fasılasız saltanat etti,

⁶⁵¹ Alî, s. 70; Solajk-zade, s. 35.

⁶⁵² Dukas, 23. s. 72.

⁶⁵³ Cihanşâh Mirza'mn bu münasebetle n. Murad'ı tebrik için yazmış olduğu nâme ile Pâdisah'ın cevabı Feridun Beğ Münşeât'ında 65 ve 66 numaralardadır.

⁶⁵⁴ Dukas, 22.

⁶⁵⁵ Kezallk, «Pacta per Jusjuamdum cum Caramano amicitia.»

⁶⁵⁶ Angel, Macaristan Târihi, 2, s. 302.

senelik bir mütareke imza etti⁶⁵⁷.

II. Murad'ın sefirlerinin Kostafitiniyye'ye varmasından evvel Paleolog Lakines ile Teologos Corax, Sultân Mehmed'in vasiyyetnâmesi hükmünün icrasını talep etmek memuriyetiyle Bursa'ya gitmişlerdi. Bu vasiy-yetnâme mucibince Mehmed'in halefi biraderlerinden ikisini împarator'a teslim edecekti. Lakines ile Teologos Corax, talebin reddi takdirinde «Bâ-yezîd'in oğlu ve velîahdi Mustafa'nın serbest bırakılarak Osmanlı Avru-pası'mn hâkimi addedileceğini ve Mustafa'nın çok zaman geçmeksizin Asya'da dahî yegâne meşru hükümdar tanınacağını» II. Murad'a bildirmeğe memur edilmişlerdi. Fakat vezir Bâyezîd Paşa, Pâdişâh nâmına olarak sefirlere:

- «Müslüman evlâdının Müslüman olmayanlar nezdinde terbiyesi Peygamberin Şeriatine gayr-ı muvafık ve mugayir bulunduğu⁶⁵⁸ ve efendisinin Împarator'a lütfen bu vesayetten vazgeçerek kendisiyle iyi münâsebetlerde bulunmasını rica eylediği» cevâbını verdi.

Emanuel bu cevaptan haberdâr olduğu anda, memleketinin teessüfe şâyân bir halde bulunduğunu ve müthiş bir düşmanın hiddetini celbet-mekle kendisini atacağı tehlikeleri hesap etmeksizin Dimitrius Laskaris Leontarius'u iyi silâhlanmış on kadirge ile Limni adasına gönderdi. Dimitrius'a Mustafa'nın ve kader arkadaşı olan Cüneyd'in serbest bırakılmaları ve Avrupa'ya nakledilmeleri emredilmişti. Selanik muharebesinden sonra Mustafa'nın hayâtını kurtaran Dimitrius, garîb bir tesadüf eseri olarak yine onun imdadına yetişiyordu. Emanuel desise dolu siyâsetinin Türkler arasında çıkaracağı nifaktan büyük istifâdeler ümidiyle Mustafa'ya bir takım şartlar teklif etti. O da her ne elde ederse kazanç olacağı ve hiçbirşey kâyetmiyeceği için memnuniyetle razı oldu. Mustafa muvaffak olduğu takdirde Gelibolu'yu ve bundan başka Kostantiniy-ye'nin kuzeyinde Buğdan hududuna kadar Karadeniz sahilindeki bütün şehirler ile güneyde Erizos (Eryzos) ve Aynaroz'a kadar şehirlerin hepsini împarator'a iade etmeyi taahhüt etti⁶⁵⁹.

Mustafa, kendisi için utanma sebebi olacak olan bu ahidnâmeyi imza ve yemîn ile te'yîd ettikten sonra Dimitrius Laskaris onu -Cüneyd ve saltanat iddiacısının talihine iştirak etmek isteyenlerle beraber- kadirgalarına bindirip Gelibolu surları önüne çıkardı. Bu şehir ile etrafındaki memleketler ahâlîsinden epeyce külliyetli bir miktarı Mustafa'nın sancağı altına

⁶⁵⁷ gvantner, c. 1, s. 886; Katonade Pray Dö Vindek, 12, 8. 273; Engel, Boadan Tarihi, s. 165.

⁶⁵⁸ Dukas, 33, s. 74.

⁶⁵⁹ Dukas, 14, s. 78; Halkorijdilias, 5, s. 70 ve Franzes, 1, s. 38, Alter basrau, 26.

toplanarak Osmanlı tahtının meşru vârisi olmak üzere sadâkat göstereceklerine yemîn ettiler. Yalnız muhafız askerler II. Murad tarafında kalarak kaleyi teslimden çekindiler. Mustafa vakit kaybetmemek için Dimitrius'u Gelibolu önünde bırakarak⁶⁶⁰ Hexamilon adı verilen Aynaroz berzahına doğru yürüdü. Gerek II. Murad'ın gençliği Mustafa'nın yolu üzerindeki ahâli için itimâdsızlığa sebep olmasından, gerek Mustafa'nın hâlinin görünüşüne kapılarak onu meşru hükümdar tanımak istemelerinden dolayı, saltanat iddiacısının ordusu az zaman içinde büyüdü ve biraz sonra - çok sevilmiş bir hükümdar olmak üzere- kapılarını kendisine açan birçok mevkileri zaptetti.

Bu haberler Bursaya geldiği vakit II. Murad'ın vezirlerinden -Pâdi-şah'ın nezdinde büyük nüfuz sahibi olan- ikisi, yâni İbrahim Paşa ile Ayvaz Paşa - hem iktidarına hased ettikleri, hem de nüfuzundan korktukları- Bâyezid Paşa'nın⁶⁶¹ heyecanı yatıştırmak için Rumeli'ne gönderilmesine Pâdişah'ı ikna ettiler⁶⁶².

Bâyezid Paşa ile Timurtaş'ın⁶⁶³ -Mehmed tarafından vezîr, yahut üç tuğlu paşa nasbolunan- üç oğlu dîvanda bu kararı bozdurmak için birlikte çahştılsa da beyhude oldu; İbrahim Paşa ile Ayvaz Paşa ekseriyetin reylerini kazandılar; Bâyezid itaate mecbur olarak kendisine tevdi edilen vazifeyi ifaya hazırlandı. Azimeti esnasında Sultan Murad'-dan, vefatı vâki olursa yasiyyetnâmesinin hükümlerinin icrasına nezâret etmesini ve takriben 50.000 akçe tahmin edilebilen servetini Pâdişah'ın en sâdık ve en dürüst bendesi olan, Timurtaş'ın büyük oğluna teslim ettirmesini istirham etti⁶⁶⁴. Bâyezid Paşa az bir miktarda asker ile gemilere bindi. Kendisinin zayıf gemileri İmparator'un kadırgalan ile muharebe edemeyeceği cihetle, onlara tesadüf etmemek için Boğaziçi'nin ortasından Avrupa'ya doğru yelken açtı.

Bâyezid Paşa salimen karaya çıktıktan sonra süratle Edirne'ye yöneldi. Yolda -cem'an otuz bin kişilik bir kuvvet teşkil eden- bütün Rumeli başıbozuklarını toplayarak şehre az bir mesafede ve bataklık bir ovada ordugâhını kurdu⁶⁶⁵.

⁶⁶⁰ Dukas, 24, s. 79.

⁶⁶¹ Franzes, cBeglerbegi Bâyezid» der. Franzes, 1, s. 29.

⁶⁶² Dukas ve Neşri, İdris, Ali, Solak-zade ve Sa'dü'd-dîn vezir İbrahim'le vezir Ayvaz'ın rakıbları olan, Bayezid Paşa'ya karşı bu desiseleri hakkında tamamen müttefiktirler.

⁶⁶³ Oruç Beğ, Umur Be*. Ali Beg, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 2.

⁶⁶⁴ İdris, II. Murad saltanatının vekaynamesi, mukaddemat-ı lbtidaiyye.

⁶⁶⁵ Dukas ile Osmanlı müverrihleri mevkileri aynı şekilde tarif ederler. Osmanlı müverrihleri Edirne'nin civarındaki, ovayı Sâzlıdere diye adlandırırılar. DuJcas şöyle der (24, s. 71): «cujus

Siroz'da, Vardar Yenicesi'nde Evranos-zâ-delerin, Orhan Beğ'in, Kumlu-oğlu'nun, devletin şâir büyük tâbilerinin hıyânetleriyle taraftarları artmış olan Mustafa düşmanın karşısına yürüdü ve TürkîerMn yeni te'sîs etmiş oldukları büyücek bir kasabayı geçtikten sonra⁶⁶⁶ Bâyezid'in ordugâhı karşısında Sâzlıdere vadisinde bekledi.

İki ordu karşı karşıya gelince Mustafa II. Murad'm askerlerine doğru ilerleyerek ve kendisini bildirerek silâhlarını terk ile Osmanlı tahtının hakîkî vârisine itaat göstermelerini emretti. O kadar cür'etle verilen bu emir üzerine bütün ordu --büyüleyici bir kuvvete mağlûp olmuş gibi- Mustafa'nın tarafına geçti Bâyezid ile biraderi Hamza esir edilerek zincirlerle bağ oldukları halde Mustafa'nın huzuruna götürüldüler⁶⁶⁷. Mustafa Bâyezid'i, müşaviri Cüneyd'e teslim etti. Cüneyd'in dâ-mâdı Arnavut Eudola vezirin emriyle hadım edilmişti. Cüneyd bu hakaretin intikamını almak için gözünün önünde II. Murad'm sâdik bendesinin boynunu vurdurdu. Bîçâre ölüm darbesini yediği sırada buna:

- «Alçak, bak hâline! Maamâfih bir insanın uzvunu kesmek san'a-tında o kadar mahir bir ustayı yok etmek de yazık oluyor.» diye haykırdı⁶⁶⁸.

Cüneyd bundan sonra Bâyezid Paşa'nın biraderine hürriyetini iade etti ve bu kerîmane hareketinin bir gün kendisine pahalıya mal olacağını hesap etmedi. Mustafa'nın muvaffakiyetleri haberi üzerine Gelibolu muhafızları Dimitrius Leontarius'a teslim olmuştu. Dimitrius da kaleye asker ve mühimmat sokmağa hazırlanırken, Mustafa birden bire ortaya çıkarak Dimitrius'a:

- «Benim ettiğim muharebe ve kazandığım muzafferiyet İmparator EmanueVin menfaati için değildir. Ben İslâm beldelerini yeniden fet-hetmeğe niyet ettim; Hazret-i Peygamber şefaet ederse bu niyetimi icra edeceğim. Maamâfih beni senin efendine rapteden muahedeye de riâyet

extrema pars agro Adrianopoli-tano vicina.» Lutfî'nin Viyana İmparatorluk kütüphanesinde, 139 numaradaki el yazmağın da müracaat, s. 64, U7) İdrîs.

⁶⁶⁶ Dukas bu kasabayı «Megakarya» olarak isimlendirir. («Karya» arabca-nın «kariye»sinden gelmez). Leonklavi Pandectes eserinde «Megalokar-ya» adım verdiği bir köyü Bosfor kenarında Anadolu Hisarx*nin üzerinde gösterir.

⁶⁶⁷ Dukas, 24, & 84. İdrîs, Sa'dtTd-dîn ve Solak-zade'ye göre Bâyezid Pasa, da düşman tarafına geçmiştir.

Birkaç sahifeden beri devam eden ve kısmen bizim Osmanlı târihlerinden menkul olan Mustafa hâdisesi, bizim târihlerde «Düzme Mustafa» denilen şahsa aittir. Şu halde, Hammer'in Çelebi Sultân Mehmed zamanında beyân ettiği «Düzme Mustafa» hâdisesine nazaran bu adamın iki defa ortaya çıkmış olması gerekir

⁶⁶⁸ Dukas, 24, s. 84.

edeceğim. Efendin benim yeminime itimâd edebilir. Askerlerine gelince, benim artık bunlara ihtiyacım yoktur. Geri dönmekte serbestsin»⁶⁶⁹ dedi.

Dimitrius seferindeki maksadın ve İmparator'un Mustafa'ya hürriyetini iade etmekteki ümîdlerinin mahvolmasından mahcûb olarak deniz yoluyla Kostantiniyye'ye döndü⁶⁷⁰.

Emanuel, bunun üzerine tekrar II. Murad ile müzâkereye girişmeyi ve ondan iki biraderinin vesayetini almak için teşebbüslerde bulunmayı düşündü. Bu vak'alar üzerine Pâdişâh, İmparatorun nezdine veziri İb-rahîm Paşa'yı göndermişti.⁶⁷¹ İbrahim Paşa, on iki sene evvel Meh-med nâmına Mûsâ'nın harekâtına karşı yardım taleb ettiği gibi, yine o yardımı II. Murad için Mustafa'ya karşı istemeğe geliyordu⁶⁷². Fakat Emanuel hâlâ, Murad'ın iki biiâderinin kendi muhafazasına tevdi edilmesi için ısrar ediyordu. Murad ise bu şartın kabulünü hususî surette men' etmişti. Müzâkereler kesildi. Bu aralık Pâdişâh, kendisine yardımı taahhüd eden, Foça Cenevizleriyle ittifak akdetmişti.

Eski İyoni (tyonya) sahilinde ve Midilli adasının karşısında Foça kazası dâhilinde -şap mâdenlerini ihtiva eden- bir dağ vardır. Evvelce Misel Paleolog'un saltanatı zamanında bir takım İtalyanlar senelik bir vergi mukabilinde bu mâdenleri işletmek için müsâade almışlardı. Fakat İyoni Türkler tarafından istilâ edildiği zaman Latinler müesseselerini ve işçilerinin ekseriya tehlikede olan hürriyetlerini korumak lüzumunu hissederek, Yunanlılar'm yardımıyla, deniz kenarındaki dağın eteğinde, etrafı müdâfaa için bir kale inşâ ettiler ve buraya Yeni Foça adını verdiler. Kalenin hâkimi ve kumandanı olan Ceneviz asilzadelerinden Andre ile Jak Kataneo (Jaques Cataneo) Lidya'da Türkmen Beği Saruhan ile senelik beşyüz duka vergi mukabilinde bir sulh muahedesi akdettiler. Bu muahedeye yüzseksen sene

⁶⁶⁹ dukas , 24, s. 84-85. Halkondilas, 70, Bale basarm.

⁶⁷⁰ Dukas, s. 87.

⁶⁷¹ İhtimaldir ki Dukas'ın İbrâhîm Paşa'nın vasıflarını mübalâğa sadedinde yazmış olduğu şu: «Virum prudentem et pro-bum Turcorum propudiosis verbis ac libidinibus inadsuetum» ibaresi, Kantemir'in Paşa'yı «Türk Ullis'i» (Ulyse Turc) unvanıyla yâd etmesine sebep olmuştur. Dukas, İbrâhîm Paşa*-nın ancak Bâyezîd'in irtihâlinde sonra vezîr-i âzam olduğunu söyler. İbrâhîm ve İvaz Paşalar'ın Bâyezîd Paşa'yı Rumeli'ne göndermek üzere II. Murad'a vâkî olan tavsiyelerinde -tdrîs'in ifâdesine nazaran- «Çünkü Bâyezîd Paşa Rûm beğ-lerbeğisi vezîr-i âzamdır» demiş olmaları, Dukas'ı te'yîd ederse de, Dukas ve tdrîs'in şahadetleri bütün Osmanlı müverrihlerinin ve hattâ sadrâzamlar cedveline göre Hacı Kalfa'nın rivayetlerine muhaliftir. Bunların hiçbirisi Bâyezîd Paşa'yı vezîr-i âzam göstermez.

⁶⁷² Kezalik, 25, s. 88.

zarfında her iki taraftan da sadıkane riâyet edildi⁶⁷³. Şehir hâkimleri halk arasından seçiliyorsa-da bir Ceneviz «podestassi»⁶⁷⁴ Yeni Foça'yı, Midilli adasını, Ceneviz Cumhuriyeti) Dukas, 24, s.

ti'nin doğusundaki müstemlekelerin hepsini, Sakız, Midilli adalarını, Kostar>tiniyye'nin haricî bir mahallesi olan Galata'yi, Karadeniz sahilindeki Amisus ile Amastris'i, Kırım'daki Kefe'yi⁶⁷⁵ cumhur nâmına idare ederdi. I. Mehmed'in saltanatı zamanında Venedik Doç'larından⁶⁷⁶ Jorj Adorno (George Adorno)'nun oğlu Yuannes (Joannes) Adorno bu büyük hâkimliğe tâyin edilmiş bulunuyordu. Yuannes, Pâdişah'm barışçı temâ-yüllerinden istifâde ederek, Cumhurdun ticâretine yeni imtiyazlar te'mîn etmek maksadıyla Venedik tüccar gemilerine bir takım muafiyetler verilmesi mukabilinde, on sene zarfında Osmanlılarca yirmi bin duka tediyesini bir ahidnâme ile taahhüd etti. Sultan Mehmed, beş sene sonra vefat etti. Yuannes Adorno, Mustafa taraftarlarının hurucunu haber al-cüğü zaman vergisinin vakti gelmiş olan miktarını II. Murad'a göndererek, Pâdişah'm Avrupa'ya yapmayı niyet ettiği sefer için kendi gemilerini takdim eyledi. Sultân Murad, gayet muhibbâne bir cevap ile mukabele etti. Cenevizler, Katalanlar'la muharebelerinden dolayı pek yorulmuş oldukları cihetle de, bu cevap kendilerince kıymetli idi. Bâyezid Paşa'nın Sazlıdere'de hezimetinden sonra Podesta, II. Murad'ın vezirlerinden Kâli Beğ⁶⁷⁷, Umur Beğ ile Hacı Ayvaz'a⁶⁷⁸ bir ikinci mektup⁶⁷⁹ gönderdiği vakit, sefiri bir hatîb ile birlikte döndü. Hatîb, Osmanlı ordusunu Avrupa'ya nakledecek gemileri Pâdişâh nâmına kiralamağa memur ve bımun için elli bin dukayı hâmil idi.⁶⁸⁰

⁶⁷³ Dukas, 25, s. 90.

⁶⁷⁴ Ceneviztler'in fcut selahyeti hâiz valisi. (Mütercim)

⁶⁷⁵ Dukas, 25, &. 90.

⁶⁷⁶ Venedik Cumhuriyeti'nde nükûmet idaresine memur olan meclisin âzası.

⁶⁷⁷ Ham Beg olsa gerektir. (Mütercim)

⁶⁷⁸ Umur Beğ'in Hacı Ayvaz'a gönderdiği mektubun gideceği yer Dimitrius Ağa idi (Dukas, 25, s. 92). Bununla beraber bu adam ya mühtedî idi, yahut Yeni-Foçalılar'da «ağa» bir askerî man-sıb unvanı idi; nasıl ki zamanımızda (müverrihin zamanında) Moldavya ve Eflâk beğleri saraylarında seçkin bir memuriyette bulunan şahsa «ağa» derler.

⁶⁷⁹ Her ihtimâle nazaran, Türkier'in «zılâl-içîn (hayâl) oyunlarına tumturaklı bir tarzda farsça ve arabça beyitler kullanan ve «hakîm-i mudhik» adı verilen ahmak bir âlim olan şahıs rolünün idhâli II. Murâd'ın bu veziri zamanında vuku bulmuştur. Bu oyunda görülen diğer aktörler Karagöz, Kara-cüce, Lublub, Hoppa Çelebî'dir. Üç evvelkiler bizim (yâni Avrupalıların) halk oyunlarındaki «Arlequin, Polichinelle, Pier-rot»a pek benzerler. Hoppa, eğlendirici hafifmeşrep bir şahıstır. Onun ismi ve oyunun kendisi Çin'den kaynaklanmıştır. (Levha-i Çin). Bizanslılar «Karagözcü «Harahus» ismiyle bilirdilerdi. (Vezirin ismi Hacı Ayvaz idi ki Hacı İvaz'dan bozmadır; «Hacı İvaz», «Hacivat» olmuştur. Mütercim).

⁶⁸⁰ Bu zâtın unvanı biraz tuhaftır. cTaharetsiz Hatîb». Fakat âkil bir adam olduğunu Hoca yazar.

Mustafa Sazlıdere'de iken II. Murad tarafındaki Yeniçeriler'in hıyâ-netiyle ordusu büyümezden evvel maiyyetinde ancak öteden beriden acele toplanmış acemi askeri vardı. Bu acemi asker ekseriyetle evvelce hiçbir maaş almaz azaplarla yayalardan, mürekkepti. Mustafa, -Türk hükümdarları arasında ilk defa olarak- bunlara hizmetleri mukabilinde elli akçe tahsis ederek «Müselle mân» yâni nöbetlerden affedilmiş asker adını verdi⁶⁸¹. Fakat az bir müddet sonra, muzafferiyetinden gurur getirerek, rehavet sefahate döküldü; askerinin hizmetlerine mukabil mükâfat itasını hatırına getirmede. Hattâ Cüneyd, II. Murad'ın teHöîdkâra-ne hazırlıklarını bildirerek kendisini bu kötü atâletinden uyandırmamış olsaydı, Mustafa, aleyhinde silâhlandığı genç Pâdişah'ı da unutacak ve hareketsiz oturup duracaktı. Cüneyd, Mustafa'ya -düşman Lapseki'den yahut Üsküdar'dan⁶⁸² Ceneviz filosuyla Avrupa'ya gelmeğe vakit bulmaksızın- Asya'ya geçip de mukabelesine koşmayı nasihat etti. Cüneyd, şu suretle Mustafa'dan ziyâde kendi menfaatma hizmet ediyordu. Çünkü neticesinden ümîd kesildiği bir teşebbüsün sonuçlarından yeni bir hıyanetle kurtulmak niyetinde idi. Evvelce Süleyman, Mûsâ, Mehmed maiyyetlerinde üç defa daha bu hareket tarzını takip etmişti. Mustafa, Cenevizlilerin gayretlerine rağmen denizde galebe ederek, ordusuyla Lapseki'de karaya çıktı ve civar mevkiilerdeki kumandanların biatlerini kabul için üç gün orada kaldı⁶⁸³. II Murad Mustafa'nın gelişi haberi üzerine Bursa'dan çıkarak Ulubad (Rindaküs) deresinin arkasında saklanmıştı⁶⁸⁴. Nehrin iki yanını bağlayan köprüyü kestirmiş olduğu cihetle ordusunun sol cenahı denize dayanmış, sağ cenahı da Ulubad (Lopa-dion) gölü ve bataklıklarıyla kapanmış bulunuyordu. Bu gölü ve bataklıkları çevirmek için Keşiş dağı eteğinden geçmek suretiyle üç gün yürümek lâzımdı. Pek kuvvetli bir mevkide olan ve maiyyetinde en

Altınların miktarı elli bin değil, beş bindir. Ha-tib esefine tedârikine meşgul olub âhir Ceneviz'den yeni gelmiş bir frenk gemisi bulur; metâi iştira eder gibi olup keştiibân ile beş bin filoriye ni-faânı kavi» eder. Geceleyin Pâdişah'a yetişirler. (Tâc'üt-TOTârîh, c. 1, s. 314) (Mütercim)

Hatipis, yahut Hatip; Hacı Ayvad (Dukas, 25, s. 920). İdrîs, Hatibin yalnız maharetli bir yüzgeç ve deniz adamı olduğunu değil, dînen mübâlâtsiz olduğunu ve bundan dolayı «Ta-haretsiz Hatîp» diye adlandırıldığını yazar. İdrîs Dukas'a muhalif olarak Cenevizliler'e verilen parayı beşbin duka gösterir («duka»nm o vakitki itibânna göre doğrusu -metinde haşiyeye olarak yazıldığı üzere, Sa'dü'd-dîn'in de ihtar ettiği- 5.000 olacaktır. Mütercim).

⁶⁸¹ Neşri, s. 161; Solakzade, s. 35. Ali. Lutfl, s. 22.

⁶⁸² Dukas, 25. s. 92.

⁶⁸³ Kezâlik, s. 93.

⁶⁸⁴ Neşri, s. 162. Solak-zade, s. 35. ÂH. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. S.

sâdik bendeleri Alî, Umur, Oruç Beğ, Timurtaş-zâdelerle Hacı Ayvaz bulunan II. Murad nehrin öbür tarafında mevkî almış olan Mustafa'nın harekâtını tetkik ediyordu⁶⁸⁵. Murad, kumandanlarının tavsiyesi üzerine Mehmed'in zorba şeyh Simavh Bedrû'd-dîn aleyhindeki muharebesinde esir edilip, o vakitten beri Tokat mahbesinde mahbus bulunan Mi-haloğlu-zâde'nin hürriyetini iade⁶⁸⁶ ile nezdine getirtti. Murad'ın ve-zîrleri, Mustafa'nın askerinden bir kısmının, ale'l-husus Osman'dan beri dâima Mihaloğlu ailesi efradının kumandası altında bulunan Akıncılar'-la Azablar'm⁶⁸⁷ eski reislerini görünce saltanat iddiacısının tarafını bırakacaklarını ümîd ediyorlardı. Bu esnada Mustafa Ulubad sahiline yaklaştı, Murad, muharebeye hazırlanmakla beraber, cülusunda kendisine kılıç kuşatan Şeyh-i Âzam Buhârî Emir Sultân'dan duâ istedi⁶⁸⁸. Buharı, mûtâd olduğu üzre üç gün duâ etti, bu üç gün zarfında Mustafa şiddetli bir burun kanamasından muztarip oldu. Mustafa'nın taraftarları bunu mağlûbiyetine alâmet bûdiler. Dördüncü gün Mustafa o kadar zayıf düşmüştü ki, hücumu te'-hîre mecbur oldu. Bu esnada, II. Murad'ın âlicenablığına minnettar kalan Mihaloğlu, Murad'ın vezirleri tarafından yapılan teklifleri kabul ile Mustafa'nın maiyyetindeki Akıncılar'ın Sultân Murad tarafına geçmelerini te'mîn edecek olan bahis konusu tedbîre iştirak etti. Gecenin basmasıyla nehrin sahiline doğru ilerleyerek ve yüksek sesle eski arkadaşlarına hitâb ederek, bunları reislerinin yanına gelmeğe teşvik etti⁶⁸⁹. I. Murad, askerinin isyan eden oğlu Savcı tarafını tuttıkları vakit, onları bu suretle geri çağırması⁶⁹⁰, Hasan da Musa'nın Yeniçerilerini ayırmak istediği zaman böyle hareket etirûştü⁶⁹¹. Mihaloğlu'nun sadâsı gecenin sükûtu içinde gürleyince Ulubad nehrinin öbür tarafında bulunan süvari askeri heyecana geldi. Doğan- Koyun-oğlu⁶⁹², Evranos-zâdeler, çoktan ölmüş zannettikleri eski reislerini tekrar bulduklarına fevkalâde sevindiler ve yüklerini toplayarak Murad'ın

⁶⁸⁵ Neşri, varak 162^ Solak-zade varak: 35, Ali, Sa'dü'd-dîn, 2, s. 5.

⁶⁸⁶ Halkondilas ve Dukas bilhassa Azablar'la Akıncılar'ı zikrederler.

⁶⁸⁷ Neşri, Âli, Solak-zade, Bratutu'da Sa'du'd-dîn, 2, s. 6.

⁶⁸⁸ Bratutu yanlış olarak «Nedjari» ya\$ar (Buhari yerine Neccar), 2, s. 4.

⁶⁸⁹ Solak-zâde, s. 30, Ali, Sa'dü'd-dîn, N«\$rl, Lutfl.

⁶⁹⁰ Halkondilas, 1, s. 13, Bale basımı.

⁶⁹¹ Kezalik, 4, s. 53.

⁶⁹² Rumeli kumandanları Mihaloğlu'nur* hayatta olduğunu bilmiyorlardı. Mihaloğlu aralarında geçen bazı mit^alan zikrederek hüviyetini isbat etti. Mihaloğlu su kenarında. Rumeli nâmdarlarına isimleriyle seslenip: «Bre Turfc Turhan, bre^öylü-oğlu, öre Evranos-oğulları» diye çağırmişti. Tâcü't-Tevârlh, c. 1, s. 310 ve 311. ^aber-i Sahih «Gömeli-oglu» yazar. (Mütercim).

ordusuna katıldılar⁶⁹³. Akıncılar'dan daha sâdik olan Azablar Mustafa'nın emri altında kaldılar. İçlerinden beşbini nehrin yüzmeğe hacet olmaksızın geçilebilen bir yerinden karşıya geçerök Murad'ın ordusunu geceleyin basmayı düşündüler. Murad, bunların tertibatından vaktiyle haberdar olduğu için Umur Beğ'i ikibin Yeniçeri ile nehrin geçidlerine kadar uzanan bir orman içinde pusuya koydu. Azablar geçidi henü2 geçmişlerdi ki, Yeniçeriler üzerlerine hücum ederek birçoğunu öldürdüler ve bakiyesini ordugâha gelirdiler. Bir Yeniçeri bu esirlerin taksiminde hissesine düşen iki kişiyi bir koyun başı mukabilinde bir kasaba terketti. Bu ahş-veriş bâzı Osmanî müverrihlerine nazaran, o vakitten beri Azablar'la Yeniçeriler arasında mevcut olan münâferetin ilk sebebidir⁶⁹⁴. Fakat bu münâferetin - muntazam ve maaşlı asker olan Yeniçeriler meşru Pâdişah'a sâdik kalmak ve gayr-ı muntazam bir asker olan Azablar saltanatın iddiacısının hizmetinde talihlerini tecrübe etmek suretiyle- iki asker kadrosunun muhtelif tarafları tutmalarından üeri geldiğini kabul etmek daha tabiidir.

Akıncılar'ın Öbür tarafa geçmelerine rağmen, Mustafa'nın maiyyetin-de, Murad'ı -iki taraftan da icrasına hazırlanılan- muharebenin neticesi hakkında cidden düşündürmeğe k^Afi asker kalmıştı. Efendisinin bu tehlikeli mevkiini iyice görmekte ve saltanat iddiacısının kuvvetini takdir etmekte olan İvaz (Ayvaz) Paşa, Cüneyd'in zâten mahir bir kumandan olduğu kadar usta bir hâin de olduğunu bildiği cihetle, Mustafa'nın en kuvvetli istinadgâhı olan bu şahsı ikna ederek, Murad'ın tarafına kazanmayı düşündü. Biraderi Hamza Beğ'i bir mektupla Cüneyd'e göndererek⁶⁹⁵ Mustafa tarafını terke teşvik ile beraber, Padişah nâmına olarak -yalnız kendini Osmanlı hükümetinin bir tabii bilmek şartıyla- Aydın emaretinin iadesini vaad etti⁶⁹⁶. Yine o sırada Mustafa'ya da bir mektup yazarak Cüneyd'in askerinin büyük bir kısmı ile düşman tarafına geçeceğini ve kendisini Sultan Murad'a teslim edeceğini gizlice ihbar ediyordu. Bu yeni hiyle de birincisi kadar muvaffakiyet verdi ve İvaz Pa-şa'nın Cüneyd'e ve saltanat iddiacısına göndermiş olduğu iki mektuptan herbiri, Paşa'nın takip ettiği maksadı te'mîn etti. Mustafa, müşavirinden şüpheye düşerek itimatsızlık göstermeğe başladı; Cüneyd de her ne vakit menfaat görsen hiyanete hazır

⁶⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 9: Solafcrzâde ve Âli.

⁶⁹⁴ Solajc-zâde, s. 36 ve Âli.

⁶⁹⁵ Bu Hamza Beğ'i, Cüneyd'in hayâtını bağışladığı, Bayezid Paşa'nın biraderi Hamza Beğ'den, ayrırmalıdır.

⁶⁹⁶ Dukas, 36, s. 94-96.

olduğundan ve zaten Mustafa'nın başlamış olduğu tehlikeli işin pek uzun müddet devam edemeyeceğini tahmin ettiğinden, İvaz Paşa'nın teklifini daha kolaylıkla kabul etti. Bir gece Mustafa'nın ordusunda herkes uyuduğu sırada gümüş ve altından en kıymetli eşyasını aldı; silâh arkadaşlarından en sâdik olan yetmiş kişi ile oradan çıkarak Aydın yolunu tuttu⁶⁹⁷. Firariler çadırlarında ışıkları yanar bırakmış olduklarından gittikleri ancak şafak vakti anlaşıldı. Bu haber derhal orduda yayılarak, Mustafa'nın askerini dehşetli bir korku kapladı; reislerinin kendisini terkettiğini zannederek taraf taraf dağıldılar. Mustafa'nın ordusundan nehir ile ayrılmış olan Sultan'ın askerleri firarileri takip edemediklerinden, durmalanı⁶⁹⁸ ve kendilerine iltihak etmelerini yüksek sesle ihtar ettikçe, onlar daha sür'atle kaçıyorlardı. Nihayet Mustafa bir vakitler o kadar azîm olan ordusundan yalnız basma kalarak, maiyyetinde hademesinden başka kimse olmadığı halde, Lapseki'ye ve oradan Gelibolu'ya doğru gitti.

Murad bu suretle cenk etmeksizin harb meydânına sahip olduğundan Mustafa'nın maiyyetinden kendi tarafına geçenlerin sadâkat yeminlerini kabul ederek, Ulubad nehrinin iki sahilini bağlayan köprüyü tekrar kurdurduktan sonra, Lapseki yoluna koyuldu. Ordusunu Rumeli'ye geçirecek gemileri yok idi. Fakat bu yokluk ânında, sözüne sâdik kalarak imdadına yetişen bir müttelik buldu. Murad, kumandanlarından birini Yeni Foça Podesta'sı Adorno'ya göndermişti; bu da yedi harb gemisinden mürekkep bir donanma ile Pâdişah'ı Lapseki ile Gelibolu arasında bekliyordu. Murad, kendisi için gemilerin en büyüğünü seçerek, istenilen surette silâhlanmış beşyüz haseki ile gemiye çıktı. Podesta'nın gemisinde bulunan askerinin miktarına nazaran Padişah maiyyetinde bu kadar adam bulundurmağa lüzum görmüştü. Daha ziyâde ihtiyat olmak üzere diğer gemilerin herbirinde de Frenkler'e eşit miktarda Türkler bulunuyordu. Filo Boğazın ortasına geldiği vakit, Adorno Pâdişah'ın ayaklarına kapanarak, Yeni Foça şap mâdenlerinin işletilmesi için vergiden henüz borçlu olduğu miktarın affını istirham etti. Ceneviz Cumhuriyeti 'nin geçirdiği elem verici durumlardan dolayı bu verginin Ödenmesi geciktirilmişti. Padişah, âlicenâbâne buna razı oldu ve -ödenmesi gecikmiş olan akçe yirmiyedi bin dukayı bulmakla beraber- Podesta'nın taahhüt etmiş olduğu mecburiyete dâir Sultân Mehmed ile tanzim edilmiş olan ahidnâme bir kalemde iptal

⁶⁹⁷ Dukas, 26, S. 96.

⁶⁹⁸ Dukas, II. Murad'ın askerlerinin söyledikleri sözü Türkçe olarak zikreder: «Durun! Durun, Kaçman!», 27, s. 98.

edildi⁶⁹⁹.

Mustafa, Gelibolu surlarının üzerinden Ceneviz gemilerini pupayel-ken Avrupa sahiline müteveccihen sıralanmış görünce, sâdik bendelerinden birini Adorno'ya gönderdi. Bu adam Podesta'ya Murad'ı teslim etmesini teklif ederek mukabilinde elli bin duka mükâfat vaad etti. Adorno teklifi reddetti. Murad, Podesta'nın sadâkatinden haberdar olunca boynuna sarıldı, «muhibb» (dost) ve «birader» diye isimlendirdi⁷⁰⁰. Bu esnada, Mustafa'nın Gelibolu limanında toplamış olduğu asker liman gemilere karşı müdafaa ediyorlardı. Adorno, şehrin aşağı tarafında, limandan az bir mesafe uzakta demir atarak askeri çıkarmağa başladı; yirmi küçük gemi beşyüz kadar Frenk kemandârını (yaycı) sahile ulaştırdı. Ondan sonra Murad, iki sıra Türk kemandarları arasında -ordusundan üç-bin seçme asker arkasından gelmekte olduğu halde- karaya çıktı. Sapan-cüar, kemancılar harb safına dizilince, Mustafa'nın askeri üzerine birçok taş ve ok yağdırarak onları kaçırdılar. Saltanat iddiacısı, maiyyetinin ikinci defa olarak hıyanetini görünce şehri terk ile Edirne'ye doğru firar etti. Orada hazînelerinden götürebileceği kadarını toplayarak Buğdan'a doğru gitti⁷⁰¹. Harb tâlini kendisine bu kadar müsâid görünen Murad, Gelibolu'da limanın girişini ordusuna karşı müdâfaa eden muhafız askeri kılıçtan geçirmekle muzafferiyetini lekeledi. Bu şehirde üç gün bekledikten sonra, yanına Yeni Foça Podesta'sı ile en iyi kumandanlarını ve mızraklarla, baltalarla silâhlanmış ve ateşte siyahlatılmış zırhlarla örtü-lü iki bin italyan askerini alarak Edirne üzerine yürüdü. Edirne ahâlisinin büyük bir kısmı Pâdişah'ı istikbâle çıktılar. Murad, ahâlînin bu tavrından haz duyarak onları mutantan bir ziyafete davet etti. Adorno, zabitleri, hattâ neferleri bu ziyafete iştirak ettiler. Bu münâsebetle, Pâdişâh Podesta'nın sadıkane hizmetlerine mükâfat olmak üzere taahhütlerini ifâ etmek üzere Yeni Foça'nın gümrük resmiyle⁷⁰² Peritorion (Pe-rithoreon) kalesini Podesta'ya terk etti; Ceneviz kaptanlarını da hediyelerle taltif ederek, gönderdi. Mustafa'ya gelince, arkasından takip olunduğu gibi, kendi hademesi terketmiş olduğundan, Edirne'ye bir günlük mesafede Tunca üzerinde ve kuzeyde kâin Kızılağaç Yenicesi'nde ele geçirildi⁷⁰³. Elleri arkasına bağlı olduğu halde Murad'ın

⁶⁹⁹ Dukas, 27, s. 99.

⁷⁰⁰ Dukas, 27, s. 101.

⁷⁰¹ Kezaük, s. 140.

⁷⁰² Dukas, 27, s. 100. Türkler Rumca «Kommerkia» kelimesinden «gümrük» yapmışlardır ki, bu kelime bu gün de «gümrük resmi» diye kullanılır.

⁷⁰³ Hacı Kalfa'nın Rum-Ui'si, s. 49. Halkondilas'a nazaran Mustafa'yı, Doğan dağının üzerinde

huzuruna getirilerek -askerin ve birkaç gün evvel kendisini meşru hâkim diye takdis eden avamın en ağır hakaretlerine hedef olduktan sonra- bir kulede sefil bir halde asıldı.⁷⁰⁴

Osmanlı - Bizans Münasebetleri Ve Kostantiniyye'nin Türkler Tarafından Dördüncü Muhasarası

Sultan Murad, Kostantiniyye tımparatoru'ndan gördüğü zararı unutmamıştı. Mustafa'nın vefatı ihtiyaten o vakte kadar te'hîr etmiş olduğu intikam tasavvurunu yeniden tasarlamasına meydan verdi. Padişah, Mus-tafanın ayaklanmasının, ancak Emanuel'in hıyanetkârâne vesâyetiyle, onun yardımlarıyla olduğunu bildiği için, bu intikam geç alınmakla beraber, müthiş olacaktı. Diğer taraftan, Emanuel de titremeğe başlamış ve Murad'ın galebesiyle bütün ümîdlerinin kesilmiş olduğunu görünce Pa-leolog Lakanes (Paleologue Lachanes) ile Markos Yaganis' (Marcos Ja-ganis)'i zorbanın (Mustafa'nın) telef edilmesinden dolayı tebrik ve müzâkerelerin kesintiye

saklanmış olduğu bir çalığın arkasından bizzat Sultan Murad çıkarmıştır.

⁷⁰⁴ Lutfl, s. 43. Sultan Murad tarafından Karaman Beği'ne bu muharebenin neticesini bildirmek için gönderdiği mektup Feridun Beğ Münşeatinde 67 numarada ve Karaman Begl'nin cevabı 68 numaradadır.

Bu iki mektup bizim Feridun'un 161 ve 162. sahîfelerindedir. Nâ-me-i Pâdişahîde, Mustafa'nın düzmeliği gösterilmiş ise de, cevapta Mustafa'dan hiç bahsedilmeyerek, yalnız sonsuz sevinç kaynağı olan zaferlerinden dolayı memnuniyet ifade edildiğinde bir «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiyse de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

İti. 5) Şerh-i Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkabları var idi: 1) Bâtıniyye, bâtın-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmita, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârimi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammère, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâiliyye, İsm-mâil bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığma teessüf olunur.

t.î. 6) Bedrû'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

X. 7) Düzme Mustafa'nın aşağıda beyân olunacağı üzere, iki defa hâdise çıkararak Murad çağı başlarında da meydana çıkması daha doğru görünüyor. Çünkü bu zaman fırsattan istifâde etmek için daha müsaittir. Haber-i Sahîh müellifi Mustafa'nın birçok taraflardan gördüğü muvafakate nazaran Yıldırım'ın evlâdından Timur vâk'asmda kayboldu denilen Mustafa olacağını pek güzel farkına varmıştır (Haber-i Sahîh, Murâd-ı Sâni, 17).

].I. 8) Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sührever-dî 532'de Sühreverd'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdür-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözü'n doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

uğramasını Bâyezîd Paşa'ya atfederek, kendi hareketinden dolayı özürlerini bildirmek memuriyetiyle, Pâdişâh nezdine göndermişti. Sultan Murad'ın öfkesini sulh teminâtı ve dostlukla izâle için hiçbir şeyde ihmâl göstermemeleri sefirlerle emredilmişti. Pâdişâh tedâriklerini tamamlamadan Emanuel'in sefirlerini ne görmek, ne de dinlemek istedi. Fakat ordusu yürümeğe hazır olunca sefirleri huzuruna getirterek, İmparator'un yanma dönmelerini ve Pâdişah'ın -yirmi bin askerin önünde olarak- cevâbını bizzat getireceğini söylemelerini emretti. Hakîkaten kendisi de elçileri takip ederek, onlarla hemen aynı zamanda istanbul surları önüne vâsıl oldu.⁷⁰⁵

Osmanlı ordusunun yaklaşmasından korkuya kapılan Kostantiniye halkı, kendilerini tehdîd eden tehlikeyi saray tercümanı Teologos Corax'-ın - İmparator'un Murad nezdinde son sefaretini ifâya memur edilmemiş olmasından dolayı- kızarak intikam maksadıyla tertiplediği hâinâne desiselere atfettikleri için, ona küfretmeğe başladılar. Emanuel bu şüpheleri ortadan kaldırmak için Corax'ı yeni bir memuriyetle -Kostantiniye yakınlarına çadırlarını kurmuş olan- Pâdişâh nezdine yolladı⁷⁰⁶. Co-rax hiçbirşey elde edemeksizin geri döndü. Maiyyetinde bulunanlardan biri Corax'ın Sultân Murad'a -daha sonra kumandanlığını kendisine vermek şartıyla- şehri teslim etmek teklifinde bulunduğunu iddia eder. Bu rivayet, zâten paniğe kapılmış olan ahâlî arasında bir ânda yayılarak doğru kabul edilir. Corax İmparator'un huzurundan çıkarken alenen tahkir edilir. Giritli muhafız askerler isyan ile bağırarak Corax'ın idamını talep ederler. Emanuel, sarayının etrafında gürültü eden kalabalığa karşı Corax'ı müdafaaya cesaret edemediği için, çaresiz sefiri elleri ayakları bağlı olarak teslim eder. Hemen evine koşarlar; altından, gümüşten vazolarla sırma işlemeli elbiseler bularak İmparator'a götürülmek üzere Pâdişahdan almış olduğu bu elbiseyi, kendisi için saklamış olmakla itham ettiler. Giritliler Corax'ı sarayın pencereleri altında sürükleyerek gözlerini oydular, yüzünü yırttılar; Corax bu suretle bâzı organlarından mahrum edildikten sonra bir zindana atıldı, üç gün sonra müthiş sancılar içinde zindanda hayâtı terketti.

⁷⁰⁵ Dukas ve ona itimâden Gibbons (c. 6, s. 371), Murad ordusunu ikiyüzbin kişiye çıkarırlar ki, bu garip bir hatâdır, çünkü 'Murad, Gelibolu önlerinde karaya çıktığı zaman maiyye-tinde ancak üç-dört bin adam vardı, ve Mustafa'nın maiyye-tinden onun tarafına geçenlerle beraber ordusunun toplamı nihayet yirmi bine varmış olabilir, istanbul muhasarası hakkında mufassal bir tasvir (resim) bırakmış olan Kanano, ilk muhasara ordusunun miktarını ancak onbine çıkarır ve Türklerin hücumdan sonraki telefâtını binden ziyâde tahmin etmez.

⁷⁰⁶ «Menbâlar Sarayı». Kostantiniye ve Bosfor kitabına müracaat, 1, s. 210.

Evi yağma edildikten sonra ateşe verildi. Murad -pederi Mehmed gibi- Corax'a dâima teveccüh gösterdiği için, onun vefatını İmparatorun sarayında Rum ve Arab lisanlarında kâtiplik memuriyetine bakan Ayasluğlu Michel Pyllis nâmında diğer bir Bizans tercümanının iftiralarına atfetti. Bu tercüman -kendisi için fe-lâfet olmak üzere- Pâdişah'm ordusunda bulunduğundan işkenceye konulduktan sonra yakılacağı zaman ancak İslâm'ı kabul ile hayâtını kurtarabilmiştir⁷⁰⁷.

Haziran başlarında Mihâl Beğ on bin akıncı ile etrafındaki memleketleri tahrib ettikten, mahsûlleri yaktıktan, köyleri yağmaladıktan sonra⁷⁰⁸, ilk olmak üzere İstanbul Kapılarına kadar ilerledi. Ogun geçtikten sonra muhasara ordusu görüldü

Murad'ın ordusu İstanbul etrafında kamilen toplandıktan sonra bizzat Pâdişâh vâsıl olarak harabeye dönmüş olan memleketi süvarileriyle istilâ etti. Hemen kara tarafından bir siper inşâ ettirdi. Bu siper Altun-kapı'dan Odun-kapı'ya⁷⁰⁹ yâni -denize kadar uzanan- Sik-lopyon (Cyclopien) sarayından -liman tarafında şehrin girişini kapayan- Blaşern (Blachernes) sarayına kadar devam ediyordu. Şehrin surlarından ancak bir ok atımı mesafede bulunan bu siper kaim tahtalardan inşâ edilmiş ve üzeri toprakla kapanmış olduğundan, bu metaneti sayesinde mancınıkların attıkları taşlara ve ateşli silâhların yaylımlarına mukavemet ediyordu⁷¹⁰. Muhasırlar başlıca -Aya Kiryaki Kilisesi yanındaki- eski ve gedikleri bulunan bîr kuleye hücum ediyorlardı⁷¹¹. Küçük İkos deresi Kostantiniyye içerisine buradan yâni şimdi Topkapı denilen Sen Romen Kapısı yânına dâhil olur⁷¹². Murad, şehrin kuleleri yüksekliğinde ahşâbdan kuleler inşâ ettirdi; bunları demirli tekerlekler vâsıtasıyla surların kenarına götürdüler. Ordunun bir kısmı surlarda gedik açmak ve hücumu kolaylaştırmak için tırpan balığı, doğan, kaplumbağa denilen harb aletleriyle mücehhez arabalar imâlinde istihdam edildi; diğer kısmı lâğımlar açıyor ve şehre girmek için su yolları arıyordu.

Murad, askerini teşcî etmek ve miktarını sayıca çoğaltmak için «Kostantiniyye'nin ve bütün hazînelerinin Müslümanlar'a bırakılacağım» mü-nâdiler vâsıtasıyla ilân ettirdi. Bu haber üzerine her taraftan birçok ser-seriler orduya koştu. Bunlar, askerinin elde edeceği ganimetten büyük kir

⁷⁰⁷ Dukas, 29, s. 101-104.

⁷⁰⁸ Bizans müverrihlerinin sözüdür ve garazkârlık aşikârdır, (Mütercim).

⁷⁰⁹ «Altın Kapı» ileride zikrolunacak olan «Yıldızlı Kapı»dır.

⁷¹⁰ Yuannls Kanano'mm De bello Constantinopolitano adlı eseri, s. 189.

⁷¹¹ Kanano, s. 190. «Yevmü'l-Ahd-i Mukaddes».

⁷¹² Defanj'in Glos. Int. Groec ..çşerlne müracaat. (80) Kanano, *, 190.

ümidinde bulunan koyun, esîr tacirleri, murabahacılar, madrabazlar idi. Bundan başka birçok dervişlerin de geldiği görüldü⁷¹³.

Yıldırım Bâyezîd'in⁷¹⁴ dâmâdı olan Şeyh-i Âzam Seyyîd Bu-hârî Emir Sultân⁷¹⁵ levendâne boyu ve sîmâsındaki hatların ne-câbetiyle nazar-ı dikkati celbediyordu. Peygamber neslinden gelen ve Padişah ile sıhriyeti hâiz olduğu gibi Ulubâd muharebesinin umumiyetle kendisinin dualarına atfedilen mes'ud neticesi, zâten mâlik olduğu şöhreti büsbütün artırmıştı. Emir Buhârî maiyyetinde birçok dervişler ve seyyidler bulunduğu halde Osmanlı ordusuna dâhil oldu. Bu dervişlerle seyyidler her adımda Şeyh-i Âzam'ın ellerini, ayaklarını, hattâ bindiği katırın dizginlerini öperek tanzimlerini sunuyorlardı. Şeyh-i Âzam katırından inip kendisine tahsis edilen keçe çadıra çekilince derhal -istanbul surlarının Murad'ın önünde düşecekleri günü ve saati tâyin etmek için- remil kitaplarından tefeüle⁷¹⁶ başladı: Şeyhin tefeülü esnasında, refakatinde gelen dervişler meydanı velvelleriyle dolduruyorlar ve şehre doğru ilerleyerek ve:

- «Allahınızı ne yptiniz, kör insanlar? Haniya sizin Mesih'iniz, ha-niya sizin azizleriniz sizi müdâfaaya geliyorlar mı?»⁷¹⁷ diyerek tabiyelerde bulunan askeri tahrik ve tahkir ediyorlardı.

Şeyh Buhârî nihayet çadırından çıkarak 1422 Ağustos'unun 24'üncü pazartesi günü öğleden sonra birde (eski saata göre) atına bindiği halde yatağanını havada sallayacağını ve üç defa haykırdığı vakit Kostantiniyye'nin hemen Osmanlılar'ın hükmü altına düşeceğini bildirdi. Şeyh'in dediği gün ve saatte hakîkaten güzel bir harb atma binmiş olduğu halde -önünde büyük bir kalkan taşıyarak- şehre doğru ilerledi. Biraz mesafe gidince, maiyyetinde bulunan beşyüz derviş⁷¹⁸ üç defa haykırdılar; Şeyh kendisi de

⁷¹³ Kanano, s. 191. (Bu da Btaan&lüajr'in reddine hacet olmayan, açık bir U-tirasıdır. Mütercim).

⁷¹⁴ Kanano, Emîr Sultân Buhârî'yi «Emîr Seyyîd Bışar» demek olan «Mirasistis Pehar» diye isimlendirir.

⁷¹⁵ Kanano'da okunuyor ki, Pâdişah'ın kızı hakkında -kimse tarafından mâni olunmağa cesaret olunmaksızın- cebir kullanılmış ve onu şu suretle nikâhı altına almıştır. Eğer Kanano Bâyezîd'in kızından bahsediyorsa, ifâdesi doğru olabilir; maksadı böyle olduğu da anlaşılıyor; çünkü bu prensesi «Amiras» ismiyle yâd etmez. (Kanano, kadının ismini dahî bilmemesine nazaran bu mânâsız iftirayı mu hasırlar hakkında husûmet ve nefret gösteren Bizanslılardan işitmiş olacaktır. Müverrihin sözü edilenlerin ifâdelerine sıhhat kazandırmak için bulunduğu te'vün dahî doğruluğu anlaşılamiyor. Bundan dolayı «Kanamı, ne kadının ismini biliyor, ne de kimin kızı olduğunu» demek en doğru görünüyor. Mütercim.)

⁷¹⁶ Arabca'da remi (remil) Kum Özerinde hâsil olan şekillerden istikbâl hakkında kesiflerde bulunmak san'atı demektir.

⁷¹⁷ Kanano, s. 190. (Bu sözler, Bizanslı müverrihin hayâlleridir. Mütercim).

⁷¹⁸ Kanano'nun bu nakli doğrudur; zîrâ 24 Ağustos 1422, bir pa-zarertesine tesadüf eder. Lâkin

keskin kılıcını kılıfından çekip «Allah, Muhanı-med» diye bağırarak atını sürdü ve askerın başına geçti. Bunun neticesinde Altun-kapı ile Odun-kapısı arasında, yâni şehrin kara tarafından surunu çevreleyen azîm hattın tekmili üzerinde muharebe başladı. Bu hücum esnasında İmparator Emanuel can çekişme halindeydi. Oğlu ve veliahdı Yuannes, Sen Romen Kapısı'nı müdâfaa eden askere kumanda ediyor ve askerine dinleri, ocakları, hürriyetleri için harbettiklerini hatırlatarak, onları Müslümanlar'a karşı kahramanca mukavemete teşvik ediyordu. Hava okların teşkil ettiği bulutlardan karramıştı. Kostantiniy-ye'nin tekmil ahâlîsi bu tehlike gününde silâh altında idi. Kadınlar, çocuklar kılıç yerine tırpan kullanıyorlar; fıçılarını alt tahtalarından da kendilerine kalkan yapıyorlardı. Küçük ve büyük râhibler, mahsurların başında olarak Türklerin vezirleri ve emirleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı; keşişler, papaslar bile silâhlanmışlar ve her yerde seyyîdlerin, dtrvîşlerin karşılarına geçiyorlardı. Muharebenin en şiddetli zamanlarında bir taraftan kopan «Allah» ve «Muhammed» sadâlarına Bizanslıların cevaben yüksek sesle söyledikleri «Hristos» ve «Panaiya» kelimeleri işitiliyordu. Bu, inatçı bir mücâdele, müthiş bir velvele idi. Güneş gurûb ederken muharebe hâlâ devam ediyordu; mahsurlar tabiyeleri kahramanca bir şecaatle müdâfaa ediyorlardı. Türkler ansızın bir korku ile birden bire çekildiler ve harb âletlerini yaktıktan sonra, ordugâhlarına döndüler⁷¹⁹. Bizanslılar Türkler'in firarım -o kadar cür'etli bir surette seyyidlere vaad edilmiş olan- rahibeleri himaye için semâdan İnen Panaiya'-nın (Hâzret-i Meryem) zuhuruna yordular. Müverrih Kanano'ya naza-rsın bizzat Buhârî Emîr Sultân, hücum esnasında mor libas giyinmiş ve etrafına nûr saçmakta bulunmuş olan bir kızın dış tabiyelerde görüldüğünü ve harikulade zuhurun muhâsırları kaçırın korkuya sebep olduğunu beyân etmiştir⁷²⁰. Kanano, Murad'ın bütün ordusunda Şeyhin bu ifade sinin yemîn ile te'yîd edildiğini ve şu mucizede hiç kimsenin şüphe etmediğini ilâve eder⁷²¹. Fakat, müverrihin bu kadar safdilâne bir surette naklettiği rivayetlerden en garibi o derecede müthiş ve devamlı bir harbden sonra iki

Türkler'in ilk vusullerine tesadüf eden günü tâyinde hatâ ediyor; «Decimo mensis junii feria tertia» ibaresiyle, Haziran'ın onuncu günü geldiklerini yazıyorsa da, 10 Haziran, salı'ya değil, çarşamba'ya tesadüf eder.

⁷¹⁹ Kanano, &, 197,

⁷²⁰ Goluvahlar da Delfis surlarından böyle çıkarılmıştır. cDua armatus Tir-gines ex propinguis duabus Dianae Minervaeque aedibus occurrisse.» Justin, XXIV, c. 8.

⁷²¹ Gibbons (Fasıl: 65, s, 371 haşıye) bu hususta şöyle söyler: «For this ml-raculous apparition Cananus appeals to the Musulman Saînt, but who will bear testimouy for seid Bechar?».

düşman ordusunun pek az adam kaybetmeleridir. Onun rivayetine göre Türkler surların altında ancak bin telefata vermişler. Bizanslılar tarafından da yalnız otuz kişi telef ve yüz de muharebeye yaramayacak surette yaralı olmuştur. Halbuki Osmanlıların perişanlığını izah için mucizeye hacet yoktur. Bunun gayet basit ve gayet tabii olan sebebi Osmanlı müverrihleriyle -bu hususta onlarla müttefik bulunan- Dukas'da⁷²² bulunur. Kostantiniyye İmparatoru hiyanetle kurmuş olduğu gizli tertibin, Mustafa'nın fecî akibetiyle son bulduğunu görünce, tertibi yeniden yapmağa çalışmış ve Murad kendi aleyhine yürüdüğü zaman ona yeni bir rakib çıkarmıştı. Amcası Mustafa'nın hem-nâmı olan bu Mustafa, Pâdişah'ın biraderi idi. Bu şehzade, I. Mehmed'in vefatından sonra henüz onüç yaşında olduğu halde Karaman Beği'nin nez-dine firar etmişti. Emanuel'in adamlarıyla gizlice teşvik edilmiş ve lalası Şerbetdâr İlyâs'ın telkinleriyle heyecanlandırılmış olan Mustafa Küçük Asya'nın ortasında isyan bayrağını açmış ve İznik'in zaptıyla muharebeye başlamıştı. Bu ânî haber, Pâdişah'a hücum esnasında vâsil olarak, ancak kendisinin Asya'da bulunması isyanı başladığı yerde bitireceğinden, hemen İstanbul muhasarasını kaldırarak, oraya dönmeğe mecbur kaldı. Büyük pederi Yıldırım Bâyezid de iki defa -birincisi Hıristiyan hükümdarlarının müttefik askerleri Edirne üzerine yürüdüğü vakit, ikincisi Timur'un Sivas'ı yağmasıyla Küçük Asya'da muharebeye başladığı vakit- ric'ate mecbur olmuştu. II. Murad da Bizans'ı alacağı zaman, terke mecbur oldu. Emanuel'in hiylelerinden alabileceği semere bu idi; maksadına da vâsil oldu.⁷²³

Şehzade Mustafa'nın İsyanı

Şerbetdâr İsyas, evvelce Çelebi Mehmed'e hiyanet ederek alçakça biraderi Süleyman'ın ordusuna geçtiği gibi, genç talebesiyle beraber, Karaman ve Germiyan beğlerinin verdikleri biraz askerle Bursa üzerine yürüdü. Bu şehir ahâlîsi Mustafa'ya ayandan iki kişiyi temsilci olarak göndererek, bunlar

⁷²² Sa'dü'd-dîn, İdrîs ve diğer Osmanlı müverrihleriyle Dukas, Halkondilas, ve Franzes'in beyân ettikleri ve Kanano'nun, hakkında husûsî bir eser yazdığı şu muhasarayı -Bizans müverrihlerini okumuş olması lâzım gelen- KantenuYin hiç kaa-le almamasına dikkat edilecek olursa, şimdiye kadar Osmanlı târihinin ne kadar dikkatsizlikle yazıldığı görülmüş olur. Patta Piti Dölakruva, muhasaranın vukuundan şüphe göstermek derecesine varır.

⁷²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/449-453.

gayet güzel⁷²⁴ yüz aded halı takdim ve Mustafa'nın her ne kadar hakkı var ise de, Murad'a sadâkat için yemîn ettikleri cihetle, Bursa'nın anahtarlarını teslim edemeyeceklerini beyân ile özür dilediler. Bunun üzerine îlyâs Mustafa ile beraber îznik surları Önüne gitti. Belde Fîrûz Beğ'in oğlu Alî Beğ'in kumandasıyla kırk gün şiddetli müdâfaadan sonra teslim oldu.

Müteakiben, II. Murad, Evranos-zâde'yi Rumeli Beğlerbeği tâyin ve Buğdan'a girecek ordunun kumandanlığını Fîrûz Beğ'e tevdi ederek, Mehmed'in mirasını dâva eden bu ikinci rakîb ile harb için bizzat Asya'ya geçti. Murad yolda iken Mustafa gizlice ordusundan çıkarak Kostanti-rîiyye împaratoru'yla ittifak ve onun yardımlarını te'mîn maksadıyla împaratoru ziyarete gitti. Birkaç gün ortadan kaybolduktan sonra vaadden başka birgey elde etmeksizin Silivri⁷²⁵ tankıyla Asya'ya döndü.

Bu esnada Murad, Üyas Beji -Mustafa'ya hıyanet ettiği halde Anadolu valiliğini vereceği vaadiyle- ikna etmiş olduğundan, Üyâs, Mustafa'yı biraderinin eline teslim için gelişini bekliyor ve genç Şehzâde'yi Karaman'a götürmek için ısrar eden Turgudlar'la Germiyan Beği kumandanlarının ricalarına kulak asmiyordu. Murad, Mustafa'nın gelmiş olduğunu haber alınca, Mihâl-oğlu'nu Akıncılar'ıyla beraber İznik'e gönderdi. Mihâl-oğlu Mustafa'yı hamamda iken ele geçireceği vakit sâdık ve-zîii Tâcü'd-dîn⁷²⁶ koşarak bir at getirdi ve kendisiyle birlikte firara icbar etti. Mihâl-oğlu arkalarından uçtu; yetiştiği vakit Tâcü'd-dîn ile aralarında açılan mubâreze, Tâcü'd-dîn Mihâl-oğlu'nu attan düşürerek ölüm derecesinde yaraladı⁷²⁷. Hâin İlyâs, onları yakından takip etmişti: mubâreze edilen mevkie geldiği vakit taraflar henüz uğraşmakta idiler, îlyâs, Mustafa'yı yakalayarak Pâdişah'ın ordusuna ulaştırdı ve Pâdişah'ın mîrâhor-başısı Ferîd Beğ'e teslim etti. Mustafa, İznik kapısı önünde bir incir ağacına asıldı.⁷²⁸ Cenazesi Bursa'ya nakledilerek, pederi I. Mehmed'in türbesine defnolundu. Mihâl-oğlu birkaç gün sonra yarası sebebiyle vefat etti. Onu yere serdikten

⁷²⁴ Ayandan bu iki kişinin ismi Yâ&ub Aftû ve Hoşkadem İdi. Bursa civann-da İlyâs ile Mustafa'nın ordu kurdukları köy cF:dye Kızağ» tesmiye olunur: Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 121 «Fedie ChîşgkUdir.

⁷²⁵ Bu vak'ayı beyân eden yalnız Franzes'dîr ki, eserinin c. 1, bâb: 39, s. 26'smda yazar. Mustafa'yı «Amorati'nin kardeşi Mosafofolus» (Murâd'm kardeşi Mustafa, demek olacaktır) diye isimlendirir ve istanbul'a vusulünü 1423 teşrinievvelinin birinde gösterir. Mustafa'nın hezimetini 826'da zikreden Osmanlı müverrihleri, bir sene ileriye götürmüş oluyorlar.

⁷²⁶ Tâcü'd-din, Halkondllas'in «Tezitinis»idir.

⁷²⁷ fcyâs'm hıyanetinin tafsilâtı için Aşücpaşa-zade'ye müracaat. Vatikan'daki W yazması, s. 222,

⁷²⁸ İdrîs bu idam kararına sened olan hadîs-i Peygamberî*yi zikreder

sonra yoluna devam eden Tâcü'd-dîn de kendisini beklemekte olan kaderin hükmünden kurtulamadı. Mihâl-oğlu'nun akrabası Tâcü'd-dîn'in gizlendiği mahalli casuslardan haber alarak bastılar; onu parça parça ettiler.

Mustafa isminde üçüncü olarak Pâdişâhların tahtına göz diken bu şahsın ektiği isyan fidanı bütün dallarıyla kökünden çıkarıldı. I. Mehmed'in saltantı zamanında Börklüce Mustafa, II. Murad'ın cülusunda Bâ-yezıd'ın biraderi⁷²⁹ Düzme Mustafa gibi, Pâdişâh'ın bu genç biraderi de küstahâne teşebbüsünün cezasını hayatıyla ödedi. İleride göreceğiz ki, işbu Mustafa ismi, sanki bir felâketi mutazammın olduğundan bu nâmda bulunup da hükümeti elde etmek isteyenler hakkında olduğu gibi o nâm ile saltanatın başına geçmiş olan pâdişâhlar için de musibet sebebi olmuştur.⁷³⁰

Eflâk, Mora Ve Arnavutluk'da Elde Edilen Muvaffakiyetler

Biraderinin vefatı vuku bulan tefrikalara son vermiş ve memleketin asayişini iade etmiş olmakla beraber, II. Murad Asya'da kalarak Sinop ve Kastamonu hâkimi İsfendiyâr Beğ'le cenge hazırlandı. Avrupa'daki kumandanları muharebeye muvaffakiyetle devam ediyorlardı. Kuzeyde Fîrûz Beğ⁷³¹ Eflâk Beği Drakul'u mağlûp ve iki senelik cizyeye muâdil bir akçeye ilâveten bâzı nefis hediyeler mukabilinde sulh talebine mecbur etmiş; güneyde Evranos'un oğlu⁷³² Mora ve Arnavutluk Hıristiyanlar! üzerine büyük muvaffakiyetler elde etmişti. Ev-ranos Heksamilon yarımadasını geçerek 1423 Mayıs'ınm Tinde Mora'ya girdi. Lakedemonya, Kardiça (Gardica), Tavia'yı zaptetti. Yine o sene Hazîran'ın beşinde Tavia şehrinin surları yanında Arnavut askeri üzerine⁷³³ meşhur bir muzafferiyet kazanarak, bu

⁷²⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 11, Neşri, s. 166; îdrîs, II. Murad saltanatının birinci hikâyesi; Solak-zâde, s. 37. Lutfi, s. 44. Ravzatü'l-Ebrâr, Hacı Kalfa, sene 826. Muhyi'd-dîn, s. 69. Viyana Kütüphanesi'nde el yazısı nu: 139. Hezârîfen, Dukas, 28, s. 104. Halfcondilas, s. 73. Dyas Şarabdar, Bl-zanslılarca Mîas Siera'bdar nânuyla müsemmâdır.

⁷³⁰ Târîh-i Cevdet'e, c. 9, s. 232, tab 1309, bu hususta tafsilât vardır. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/453-455

⁷³¹ Fîrûz Beğ, yahut Fîrûz Hoca (Hâce) Turuç'ta (Turocz) «Hoca Terîzes» (Choza Therizes) denilen zattır.

⁷³² îdrîs, II. Murad saltanatının ikinci faslında ve Sa'dü'd-clîn (Bratutu'da, 2, s. 17) Evranos'un bu oğluna îsâ Beğ nâmını verirler. Dukas'da Arnavudlar'la harb eden kumandanının ismi Turhan'dan galat olarak «Turahavis» gösteriliyor. Halkondilas (1, 4, s. 58) Evranos-zâdeler meyânında İsa'yı zikreder, fakat Turhan'a dâir birşey yazmaz.

⁷³³ Cronicon breve, Halkondilas'in zeyli, s. 199, Paris tabı.

muzafferiyetin hâtırası için sekiz yüz esirin başlarından bir sütün yaptırdı⁷³⁴. Kumandanları Avrupa'da devletinin hududunu genişletirken Murad, Mustafa'nın isyanından istifade ederek Osmanlı tâbiyyetinden çıkmış ve ansızın Bolu ve Taraklı mevkillerine taarruz etmiş olan İsfendiyâr aleyhine yürüdü. Bu beğin -kendisi için felâket olmak üzere- ailesi içinde bir hâin bulunuyordu; oğlu Kaasım Beğ, Murad yaklaştığında babasını alçakça bırakarak, bu hiyanetine ordunun büyük bir kısmını da iştirak ettirdi. Bununla beraber İsfendiyâr harbi kabul etti. Fakat mağlûp oldu. Karışıklık arasında veziri Bahşı Beğ'den başına bir de topuz yedikten sonra Sinop'a kaçtı. Bütün taraftarları yanından ayırdığından, İsfendiyâr'a -Pâdişah'ın hiddetini teskîn için- güzelliğiyle şöhetli kızını vermekten ve bununla beraber Kastamonu dağlarının zengin mâdenlerini terketmekten başka çâre kalmadı. Bu fedakârlıklara mukabil⁷³⁵ olarak Murad, İsfendiyâr ile anlaşma yaparak memleketlerinin tebeasını ona bıraktı (827/1423).

Murad bundan sonra Rumeli'ne dönmeyi düşündü; fakat daha evvel, iktidarları kendisini yoran ve miktarlarının fazlahğıyla devlet işlerini güçleştirmekten başka bir işe yaramayan birkaç vezirini meclisten uzaklaştırmak istiyordu. Vezirler şu beş kişi îdi: İvaz Paşa, İbrahim Paşa, Timur-taş'ın üç oğlu, Timurtaş-zâdelerden biri olan Umur Beğ'i Germiyan'a gönderdi; ikincisi Oruç beğlerbeği nasb edildi; üçüncüsü Alî Beğ de Sa-ruhan valiliğini elde etti⁷³⁶. İvaz Paşan'ın ordu ile gizli münâsebetlerde bulunduğu ve tahtının gasbını düşünmekte olduğu Pâdişah'a gizlice haber verilmişti. Murad bir gün elini vezirinin göğsüne koyarak, ve-zîrin zırh giyinmiş olduğunu gördü. Bu ihtiyatın sebebini sorması üzerine İvaz Paşa cevap bulamayarak şaşırıldı; Pâdişah'ın şüphelerini te'yîd için daha ziyâdesine lüzum yoktu. Hemen hâinin derdest edilmesini emrederek gözlerini oydurdu⁷³⁷. Bu suretle, I. Mehmed'in saltanatı zamanından beri beş vezir arasında taksim edilmiş olan iktidar, Timurtaş-zâ-delerin uzaklaştırılmaları ve İvaz Paşa'nın cezalandırılması ile yalnız İb-râhîni Paşa'nın elinde kaldı. Bu tertibat ikmâl edildikten sonra, II. Murad Gelibolu boğazını tekrar geçerek, Sinop Beği'nin kızıyla izdivacı hazırlıklarıyla meşgul olmak için

⁷³⁴ Halkondilas, 5, s. 75; 1, s. 40. Heksamilon geçidinin İşgali Mayıs'ın birinde vuku bulmuştur. Timur'dan, evvel Jül Sezar da muzafferiyetini bu gibi işlerle lekelem'şti. <Ex congestis cadaveribus agger effectus est. quae pilis Jaculisque oonfixa Interv tenetoantur, faedum etiain, In,ter Barbaros.> Flores, 4.

⁷³⁵ İdris, II. Murad saltanatıma II'inci hikâyesi; Neşri, s. 189.

⁷³⁶ Neşri, s. 168.

⁷³⁷ Neşri, s. 169.

Edirne'ye döndü. Nişanlısını, biraz sonra işgal edeceği mevkie lââyık ihtiramlar ile nezdine getirmek için emîr-i ahur-başısı (imrahor-başı) Elvan Beğ⁷³⁸ ile -Mehmed'in saltanatı zamanında sarayda büyümüş olar;- Halîl Paşa'nın dul kalmış haremینی İsfendiyâr*'ın sarayına yolladı⁷³⁹. Sinop Beği bunları debdebe ile kabul ederek kızını Halîl Paşa ile Germiyan Beği'nin haremlerinin muhafazasına bıraktı (828/1424).

Pâdişâhın nişanlısının geçtiği yerlerde hep parlak şenlikler icra edildi. Edirne'ye o zamana kadar Osmanlı Devleti'nde emsali görülmemiş bir İdris, II. Murad saltanatının II'inci hikâyesi. Bratutu'da Sa'dtt'd-dîn 2, s. 18. tantana ile dâhil oldu. Murad, kendisiyle birlikte üç hemşiresinin de evlilik düğünlerini icra ediyordu: Hemşirelerinden birini İsfendiyâr'ın oğlu Kaasım Beğ*e, diğerini Küçük Asya valisi bulunan ve Varna muharebesinden bir zaman sonra telef olan Karaca Çelebi'ye, üçüncüsünü de İbrâhîm Paşa'nın oğlu olup daha sonra Mekke'de vefat eden Mahmûd Çelebi'ye veriyordu⁷⁴⁰. Yine o sene Yuannes, Emanuel'e halef olarak, Murad onunla bir sulh muahedesi akdetti (22 Şubat 1424). Bu ahidnâme ile yeni Kostantiniyye İmparatoru Pâdişah'a senelik yüzbin akçe, yahut otuz bin duka cizye ve bundan başka Zeytun (Lysimachia) ile İstirya (Strymon) üzerinde bulunan bütün şehirleri, Silivri ile Darkos müstesna olmak üzere Karadeniz sahilindeki mevkileri vermeğe mecbur oluyordu. Mu-rad'ın sahip olduğu o iki şehir⁷⁴¹ âdetâ Bizans payitahtının ileri karakollarını teşkil ediyordu. Eflâk Voyvodası ile Sırb Despotu da bu târihte Murad'm sarayına gelerek, Pâdişâh onlarla eski sulh muahedesini yeniledi⁷⁴². Despot, Etiyen Lazarviçi bir Türk sefir refakatinde -sonunda Almanya imparatorluğuna seçilmiş olan- Macar Kralı Sigismund'u tebrike ve iki senelik bir mütâreke müzâkeresine gönderdi. Murad'm sefiri bu hükümdara kıymetli hediyeler, getiriyordu. Hediyelerin arasında sırma ve ipekli mensucat, yaldızlı dört vazo, on tane Arab halısı, dört külçe vesaire nazar-ı dikkati celbediyordu. Sigismund, Murad-ın teklif ettiği sulhu kabul ederek, Pâdişah'a bilmukabele altın kabzalı sekiz kılıç, altı top kadife, üçü kırmızı, üçü siyah, üçü mavi dokuz top malîn kumaş, altı cins at ve bin aded Macar filorin altını gönderdi. Türk sefiri kendisi için de altın kabzalı üç kılıç, üç top kumaş, üç top kadife, altı at

⁷³⁸ Sefirlik ve İmrahorluk memuriyetleri ailesinde ırsî idi.

⁷³⁹ Sefirlik ve İmrahorluk memuriyetleri ailesinde ırsî idi.

⁷⁴⁰ Sa'dü'd-dîn, Bratutu'da, s. 2, s. 19; Ali ve Solak-zade,

⁷⁴¹ Dukas, 29, s. 109. Franzes, 1, Fasil: 41; HaUcondilae.

⁷⁴² «Venerunt et lam despota Serviae et vaivoda Valachiae cum quibus pa-cem fermavit.», Dukas, 28, s. 105.

ve dört yüz filorin altını aldı⁷⁴³ (Temmuz 1424).⁷⁴⁴

Cüneyd'in Son İsyanı Ve Akıbeti

Murad, Avrupa'da hükümetiyle komşu olan memleketlerle sulhu te'-sîs ettikten sonra, küstahâne hareketinden dolayı Cüneyd'i te'dîbe hazırlandı. Cüneyd, bir kere Aydın Beğliğine iade edilince* tabiiyyet alâmeti olarak oğlunu Bâb-ı Hümâyûn'a göndermeğe razı olmamış ve tâbüy-yet bağlarından çıkmaya başlamıştı. Vehimli ve fesatçı bir fikre ilâveten şecaat ve cesarete mâlik olan ve gerek I. Mehmed'in cülusundan önce, gerek ondan sonra, yâni Bâyezîd'in vefatından beri vuku bulan isyanların hepsine silahıyla yardım ve -aleyhlerinde harbettiği pâdişâhların yerine geçmek ümidiyle- saltanat üzerinde hak iddia edenlerin hepsine hizmet etmiş bulunan bu hırslı adamın teşebbüslerine son vermek? Sultân Murad'a kalmıştı. Fakat Murad'ın Cüneyd aleyhinde sevk ettiği ordunun hareketini takip etmezden evvel, geriye bir nazar atfedeceğiz. Hatırlanacaktır ki, biz Cüneyd'i -hiyanetinin mükâfatım İzmir'de bulmak ümidiyle- Murad'ın birinci ve bedbaht rakibi Mustafa'nın ordusundan gizlice firar ettiği vakit bırakmış idik.

Cüneyd, refakatinde yetmiş mutemedi bulunduğu halde, bütün gece koşarak ertesi sabah Ulubad ordugâhından iki günlük mesafede Akhisar (Tıyatira: Thyatira) yakınında bulundu; Marmara⁷⁴⁵ nehrini at ile geçerek İzmir'e teveccüh edip, ertesi gün akşam üzere oraya vâsıl oldu⁷⁴⁶. Bu şehrin ahâlîsi, Cüneyd'in aralarında doğduğunu ve büyüdüğünü gördüklerinden büyük bir kalabalık hâlinde istikbâline giderek alayla surları dâhiline getirdiler. Cüneyd, orada -Murad'ın firarına mükâfat olarak vaad ettiği- bu beğliğe, eski Aydın hükümdarının torunu Mustafa'nın hâkim bulunduğunu ve Ayasluğ'u makarr ittihaz etmiş olduğunu haber aldı. Bu adam, müteşebbis olduğu kadar da faal olduğundan Çeşme'ye⁷⁴⁷ (Kritre: Erythrae) ve Urla'ya⁷⁴⁸ (Klazomen: Clazomene) giderek, sekiz günden az bir müddet içerisinde dört bin kişilik bir ordu topladı. Askerinin kimisini ok ve

⁷⁴³ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 369; Vîndek ve Engel'In Macaristan Tarihine naaaran, 2, s. 313.

⁷⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/455-457.

⁷⁴⁵ Hermon,

⁷⁴⁶ Dukas, 26, s. »7.

⁷⁴⁷ Manner, Coğrafya, 6, s. 322.

⁷⁴⁸ Kezâlik, s. 328.

harbelerle, kimisini de kargı ve alelacele ateşte sertleştirilen ağaç dallarından yapılmış mızraklarla silâhlandırdı. Cüneyd'in hazırlandığına dâir gelen haber üzerine Aydın Beği askerinin başına geçerek Ayasluğ'un altı fersah ilerisinde Mezolin (Mesaulion) yakınında ordu kurdu. Cüneyd, onyediyen sene evvel Süleyman'a karşı harbettığı vakit müttefikleri olan Karaman ve Germiyan beğlerine orada hıyanet ederek, boynunda ip olduğu halde, düşman ordusuna geçmişti⁷⁴⁹. Mus-taf? ile Cüneyd arasında muharebe, ormanlar ve bataklıklarla çevrili bir ova üzerinde başladı⁷⁵⁰. Yalnız Aydın Beği'nin ordusu hücum işareti *verdi. Cüneyd'in ne borusu, ne de trampetesi olmadığından en önde ileriye atılarak, Mustafa'nın bizzat kumanda ettiği orduya hücum etti. Az sonra Mustafa ile tutuştu; bir müddet şiddetli bir mücâdeleden sonra, atından düşürerek bir topuz darbesiyle ayağının önüne serdi. Aydın askeri, reislerini mağlûp olmuş görünce, silâhlarını bırakarak, Cüneyd'i Ajdın Beği tamdılar. Cüneyd tekrar istilâsı altına aldığı bu memlekete, başka bir müdâfaa görmeksizin yerleşti. Sultân Murad, Cüneyd'in oğlunu saraya göndermekten istinkâf edip de⁷⁵¹, devletin en güzel memleketlerinden biri olan bu eyâleti yeniden ele geçirmek arzusu ile âsî tâ-bie harb ilân edinceye kadar, memleketi rahatça idare etti.

Sultân Murad, Cüneyd'e karşı -Sazhdere muharebesinden sonra o kadar gaddârâne Öldürdüğü- Bâyezıd Paşa'nın hemşiresinin kocası Ha-lîl Yahşi Beği⁷⁵² kırk bin askerle göndermişti. Halil Yahşi Beğ, âile-:-ine edilen tahkirin intikamını almayı şiddetle arzu ettiğinden, doğruca Cüneyd'e karşı yürüyerek, ancak Akhisar yakınında durakladı ki, Cüneyd de burada durarak onun gelişini bekliyordu. Halîl vâsıl olur olmaz, Cüneyd'in küçük oğlu Kurd -babası düşmana karşıdan hücum ettiği esnada, kendisi de Halil'in ordusunu yarıp arkasını çevirmek maksadıyla- ileriye atıldı. Manevradaki maksadı anlamış olan Halîl, Kürd'ün geçişine -pek de mukavemet etmeden- müsâade etti; derhâl askerine beyaz serpuşlarını saklamayı emrederek, Cüneyd'in işgal etmek istediği yüksek bir mevki, mâhirâne bir hareketle tuttu. Orada, Kürd'ün dönüşünü cesûrâne bekledi. Kurd, filhakika gözü kapalı gelerek, kapana tutuldu; Osmanlı ordusunu tanıması üzerine savaş

⁷⁴⁹ Dukas, 18, s. 56.

⁷⁵⁰ Dukas, 26, s. 79.

⁷⁵¹ Kezallk, 27, S. 105.

⁷⁵² Dukas bunu «Halîl* diye isimlendirir, 2, s. 22. Diğer Osmanlı müverrihlerinin söylediği Yahşi Beğ yerine «Başı Beğ» yazar.

doludizgin kaçtıysa da, Cüneyd'in biraderi Hamza ile birlikte esîr edildi. Halîl Yahşi Beğ ikisini de, Edirne'ye gönderdi, oradan zincire vurularak Gelibolu'ya gönderildiler⁷⁵³.

Cüneyd, oğluyla kardeşinin Türkler eline düştüğünü görünce, hemen dönerek -Adalar Denizi sahilinde ve Sisam adası karşısında- bir muhasaraya gerekli olan mühimmat ve erzaka da mâlik İpsala⁷⁵⁴ kale* sine doğru kaçtı. Halîl, vakit kaybetmeksizin Marmara nehrini geçti ve Juan de Medua, yâni Nimfeon (Nimpheon) şehrinden geçerek Ayasluğ'a girdi. Muharebenin neticelerini de Pâdişah'a o vakit bildirdi. Murad, Cüneyd'i mutlaka bitirmek istediğinden Anadolu Hâkimi ve beğlerbeğisi Timurtaşzâde Oruç kumandasında yeniden asker gönderdi. Oruç, Bâyezıd Paşa'nın biraderi Hamza Beğ maiyyetinde olduğu halde İyon'ya girdi. Yukarıda görüldüğü üzere Cüneyd, Hamza Beğ'i hayatta bırakmıştı. Cüneyd, bu haber üzerine, İpsala'nın müdâfaasını biraderi Bâyezıd'e bırakarak, her ihtimâle karşı hazır tuttuğu üç kayık içinde birkaç askerle firar etti. Anamur (Anemorium) yakınında Kilikya sahiline çıkarak, Karaman Beği'nden bir mülakat istedi. Fakat Karaman Beği'ni açıktan açığa kendisini tutmak hususunda razı edemedi. Yalnız biraz para ile beşyüz süvârî aldıktan sonra, Eskihisar (Laodise: Laodicæa) ve Menderes ovaları yoluyla, -Hamza Beğ'in elli bin kişiyle muhasara etmekte olduğu- İpsala'ya döndü. Cüneyd, kendisinin ve biraderinin kuvvetleri toplamı bini geçmediği için, bu kuvvetle pek çok üstün bir düşmana düz sahrada mukavemetin imkânsız olduğunu hissettiğinden-, kendini İpsala içerisine attı. Yalnız kara tarafından kuşatılmış ve deniz tarafından serbest bulunduğu müddetçe muvaffakiyetle mukavemet etti. Fakat, Hamza beyhude mesaî ile zayıf düştüğünü ve mahsurların denizden münâsebetini büsbütün kesmedikçe şehri hücum ile zaptedemeyeceğini gördüğü için, Pâdişah'dan gemiler istedi. Sultan Murad, bunun için -Jan Ador-no'ya halef olan- Yeni Foça Podestası Percival Palavicini'ye müracaat etti. Podesta, alelacele üç tane açık deniz kadırgasını silâhlandırarak kendi kumandası altında Sakız'dan İpsala'ya yöneldi. Karaman süvarileri de Cüneyd'i bırakarak düşman tarafına geçmişlerdi; Podesta'nın yaklaşmasıyla Cüneyd kendini her taraftan çevrilmiş ve müdâfaa vâsıtalarından mahrum görünce, acele işlerinden dolayı Ayasluğ*a gitmiş olan Hamza Beğ'in yokluğunda muhasarayı idare eden Halil ile

⁷⁵³ Dukas, 28, s. 106. tdrîs, II. Murad saltanatı zamanının üçüncü hikayesi; Neşri, s. 171; Alî; Solak-zâde.

⁷⁵⁴ Hyhsela. Neşri, s. 171. Bratutu. 2, s. 25, «İsliâ» yazar, (Sa'dü'd-dîn'de «İslUdir. Mütercim).

müzâkerelere girişti. Halil tarafından hayâtına kasedilmeyeceğinin vaad edilmesi üzerine teslim olarak, kalenin anahtarlarını verdi. Fakat Hamza Beğ o akşam ordugâha dönerek⁷⁵⁵ dâmâdı Halil'e Ayasluğ'a seyahati sırasında cereyan eden vak'alan haber verdiğinden, Hamza Beğ, gece yarısı dört cellâd gönderip Cüneyd ile ailesini çadırlarında boğdurdu. Başları Edirne'ye götürülerek Pâdişah'ın ayakları altına konuldu. Pâdişâh Cüneyd'in Gelibolu'da mevkuf kardeşi Hamza ile oğlu Kürd'ün da başlarını kestirdi. Bu küstah âsînin ve bütün ailesinin sefilâne akıbetleri işte bundan ibarettir. Cüneyd, müşküâtan kurtulmak için birkaç defa hıyanet ettikten sonra, hıyanet kurbanı olarak mahvoldu. Bu âsî, başlangıçta Aydın eyâleti beği iken Süleyman tarafından Ohri kumandanlığına, daha sonra I. Mehmed zamanında Niğbolu kumandanlığına, tâyin edildi⁷⁵⁶. Daha sonra saltanatta hak iddia eden Mustafa'nın tarafını tutarak onun en kuvvetli destekçisi oldu. Mustafa'nın arkasından Limni hapisanesine gitmişti, Murad'ın cülusunda Mustafa ile beraber serbest bırakıldığını ve o zaman mahareti kadar şecaat göstermiş olduğunu görmüştük. Fakat Pâ-dişah'ın tekliflerinin cazibesine kapılarak Ulubad'da Mustafa'yı terk ile İzmir'i ve Ayasluğ'u temellük etmeğe gitti (829/1425).- Gafilce bir istin-kâf ile II. Murad'ın hiddetini üzerine çekmiş olmasaydı, orada çok zaman kalırdı. Hamza Beğ ahidine riayetsizlik ederek Cüneyd'i intikamına feda etmiştir.

Pâdişâh, bu müfsid düşmandan kurtulduktan sonra yeniden Osmanlı idaresine intikal eden büyük yarımada da asayişi te'min ve komşuları olan hükümetlerle hududu tâyin etmek için Asya'ya geçti. Ulubad nehrinin suladığı memleketi geçerek Bergame ve İzmir yoluyla Ayasluğ'a gidip orada -kendisine tâbi olan-. Asya ve Avrupa beğlerinin sefirlerini ka^ bül etti. Bunların arasında Eflâk voyvodası Dan ile Sırbistan Despotu Lazar'm elçileri nazar'ı dikkati celbediyorlardı. Bizans İmparatoru Yu-anes Murad'a başvekili Lucas Notaras'ı gönderdi. Adalar Denizi'nin üç büyük adasından Cenova idaresine tâbi Midilli ile Sakız ile Kudüs Azîz Yahya Şövalyeleri tarafından idare edilen Kodoş da Pâdişah'a ayrı ayrı memurlar gönderdiler.

⁷⁵⁵ İki Bâyezîd ve iki Hamza'yı birbirine karıştırmamak için Cü-neyd'in biri Bâyezîd ve diğeri Hamza nâmında iki biraderi olduğu gibi, Mehmed'in veziri Bâyezîd Paşa'nın da Hamza ramında bir biraderi olduğunu hatırdâ bulundurmalıdır. H«lîl, vezîr Bâyezîd Paşa'nın bir hemşiresini tezevvüc eylediğinden, bu ikinci Hamza'ya akraba olmuş oluyor. (Dukas, 28) (Metinde, bu notun akabinde geçen «Damadı Halîle» lafzı, «kayınbiraderi Halil'e» şeklinde düzeltilmesi icâbetmektedir.)

⁷⁵⁶ Ducas, 28, s, 108.

Murad, bu muhtelif hükümetlerle sulhu yenileyerek⁷⁵⁷ seleflerinin imza etmiş olduğu muahedeleri te'yîd etti. Yalnız Venedik istisna edildi⁷⁵⁸. Pâdişâh bu cumhuriyetin Selânîk'i işgal etmesini affedemiyor ve bundan dolayı intikam almağa azmediyordu. Fakat Asya'da bâzi memleketleri henüz meşgul eden bir kısım karışıklıklar, orada hazır bulunmasını gerektirdiğinden, maksadını gizli tutmağa mecbur oluyordu.

Menteşe memleketinde îlyâs Beğ⁷⁵⁹ kendisine vâris olarak biraderi Mehmed'in iki yeğeni Ahmed ile Üveys'i bırakmıştı. Yeniden karışıklığa meydan vermemek için Murad bunları tevkif edip Tokad'da Bedeviler Çardağı denilen hükümet hapishanesine attırmıştı. Bu iki beğzâde kurtulmak çâresini bularak biri saman yığını, diğeri de bir yulaf çuvalı içine saklandılar⁷⁶⁰. Üveys bilinerek işgal ettiği hapishane bekçisiyle birlikte başı kesildi. Ahmed'e gelince, İran'a kaçmağa muvaffak oldu. Murad, bu cihetten müsterih olarak Mentese hükümetini Balaban Paşa'ya verdi (829/1425). Teke'ye de bir kolordu gönderdi. Bu memleketin eski beglerinin torunu Osman Beğ, Karaman Beğinin yardımıyla Antalya⁷⁶¹ (eski Atalía) limanı ile kalesini muhasara etmekte idi. Mevkiin kumandanı Fîrûz Beğ biraz evvel vefat etmişti. Fakat oğlu Hamza Karahisar'-dan alelacele koştı, îstavroz'da⁷⁶² birden bire hasta düşmüş olan Hamza Beğ'in atâletinden istifâde ile üzerine hücum ve külliyan mağlûp etti.

Osman Beğ Öldürüldü ve hemşiresi esîr edildi. Bu haber üzerine Karaman Beği Mehmed Beğ maskesini indirdi. Pâdişah'ın cülusu sıralarında akdetmiş olduğu muahedeyi bozdu ve silâhlanarak Osman Beğ'in başlamış olduğu

⁷⁵⁷ Dukas, 29. Lukas Notaras'm sefaretini Halkondilas (5, s. 75) zikreder. Halkondilas'ın mütercimleri bunu iki isim zannıyla, «Lukas'ın oğlu Notaras» demekle hatâ ederler. Franzese (1, s. 40) de müracaat

⁷⁵⁸ Dukas, 29, s. 100.

⁷⁵⁹ Dukas, 22, s. 64 ve 16. s. 11, bunu bazen «Eliespegıs O Martahías», b&zan «Elles Mautahia» diye adlandırır.

⁷⁶⁰ Neşri, s. 172. Sa'dü'd-dîn, 2, s. 20; Ali, Solalc-zâde, Ağıkpaşa-z&tfe, Vatikan'daki el yazısı, a. 238.

⁷⁶¹ Bratutu «Antalya» nâmında bir şehir olduğunu bilmediğinden, ikinci kitabın 27. sahifesinden anlaşıldığına göre, bunu «Antakya» okuyarak, «Antakya»nın batı dillerinde İsmi & Antioche yazmakta devam eder.

⁷⁶² Antalya, yahut Adaliye, ki eski «Olbia»dır. Clhân-nümâ'nın 611*inci sahifesinde şöyle yazılıdır: «Alâiye'nin iki merhala garbinde kâin Antalya bağ ve bahçelerle muhat olup şehrin şimâlindeki dağ üzerinde Kılıç Arslan-ı Selçukî'nin kasrı harabeleri görülür.» Cüneyd'in Karaman Beği'yle mülakat yaptığı yer olan Anamur eski Anemorium'dur. Dukas bunu «Araurio» okuyarak, Arablar'ın «Mâmûriye» adını verdikleri «ski «Galatie» ile karıştırır. Yalnız Türk ve Arab müverrihleri değil, Bizans müverrihleri de muttasıl bu iki beldeden birini diğerrinin yerine zikrederler.

çatışmaya ve Antalya muhasarasına devam ile şehri şiddetle sıkıştırdı. Tabiyelerden gelen bir top dânesi (mermisi) Karaman Beği'nin vefatına sebep oldu⁷⁶³. Bu muharebede Mehmed Beğ'e refakat eden üç oğlundan yalnız İbrâhîm Beğ kaçarak, pederinin cenazesini Karaman'a götürdü. Diğer ikisi İsâ ve Alî Beğler esîr edilerek Pâdi-şah'a götürüldüler. Pâdişâh bunların herbirine bir hemşiresini vererek Sofya civarında büyük malikâneler tahsis etti. İbrahim Beğ'e gelince, o da -yalnız pederi Mehmed Beğ'in Hamîd ilinde zaptetmiş olduğu arazîyi iade şartıyla- Karaman Beğliğinin tevcihi alâmeti olarak bir sancak ile bir kılıç aldı⁷⁶⁴. Bu suretle yeniden teşkil edilen Hamîd-ili hükümeti Pâdişah'a I. Mehmed'in vefatını haber vermeğe gelen emîr-i ahûr-başısı Elvan Beğ'in idaresine tevdi olundu⁷⁶⁵.

Karaman Beğlerinin Murad'a açtıkları muharebenin akıbeti işte budur. Fakat I. Mehmed'in zamanında olduğu gibi üç defa istilâ görmesi mukadder bulunan bu memleketi mağlûp etmek için Murad iki defa daha harbe mecbur oldu.

Cinayete müsamaha etmek, müsâade göstermek demektir. Hamza Beğ'in hareketi II. Murad'm vezirleri arasında taraftarlar buldu. Bunlar Hamza Beğ'e uymak istediklerinden bu kandökücü kumandanın yemininden dönerek, alçakça bir hıyanetle Cüneyd'i ve ailesini katletmiş olmasını bir siyâsî maharet eseri olmak üzere övüyorlardı. Yörgeç Paşa birinci olarak bu yolu genişletti. Evvelce Murad'm lalası olup daha sonra Küçük Ermenistan valisi nasbedilmiş olan Yörgeç Paşa o derecede nüfuz sahibi idi ki, bu vakte kadar padişahların kendilerine hasretmiş oldukları sikke darbetmek⁷⁶⁶ imtiyazını bile elde etmişti. Yörgeç Pa-şa'nın valiliği zamanında Kızıl-hoca Türkmen aşiretinden dört birader Amasya ve Tokat civarlarını istilâ

⁷⁶³ Kale'nin kumandanı yemininden dönmüş olan Mehmed Beğ'e cezasını veren gülleyi üzerinde «Muzaffer-bi'llah» yazısı olduğu halde şehrin kapılarından birinin Üzerine astırdı. Bu, Karamanlılar her defa Antalya'yı ziyarete geldikçe onlara karşı acı bir istihzaya sebep oldu.

⁷⁶⁴ Nesrî, s. 173. İdrîs, II. Murad saltanatının dördüncü hikâyesi; Sa'dü'd-din, 2, s. 30. Solak-zade, 39; Ali, 72; Hacı Kalfa, Ravzatü'l-Ebrâr.

⁷⁶⁵ Neşri, s. 173. «Şehriyâr-ı kisverbahş Hamîd-ili sancağını şarâbdâr ilyâs Beğ'e verdi. Mevlânâ tdrîs ve Neşri kavli üzere bu vekayı sene (selâsîn ve semâne-mâe) de zuhûr etmiştir. Amma bâ'zı tevârih-1 türklde mestur olan budur ki Karaman-oglu Mehmed Beg vakası Sultân Murad Hân hazretlerinin evâil-i saltanatlarında düzme Mustafa ile şehzade küçük Mustafa Çelebi ile olan maceraları eyyamında olmuş ola. Vallahu fi'lem Mevlânâ Neşri demışdir ki sene-i mez-bûrede Mthâl-oğlu ve Kaasım-oğlu ve Şah-melek Beğ ve Rum-ili beğlerinin vakası peyda oldu ve Şam askeri Kıbrıs'ı fethetdi.» (Tâcüt'-Tevârîh, c. 1, s. 332. Mütercim'in İlâvesi).

⁷⁶⁶ Nesri, İdrîs, II. Murad saltanatının beşinci hikâyesi; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 11; Âli, Solak-zade, s. 19.

etmişlerdi; kadınları kaçıarak, kervanları, köyleri soyarak oraları hasara sokuyorlardı. Yörgeç Paşa bu haydut çetelerinden birinin dörtyüz adamla Niksar'ı (Neocaesarea) kışlak itti haz ettiğini haber alarak, onlara bir mektup gönderdi. Mektupta -Çan-lar'm eski merkezi olan- Canik sahilini istilâ eden Alp Arslan oğlunun aşiretine karşı kendisine yardım etmeğe razı oldukları takdirde Ortuk-âbâd (Artukâbâd) arazisini zeamet olarak vermeyi Padişah nâmına vaad ediyordu. Bu şehrin tertibatını beraber tayin etmek üzere onlardan bir de mülakat istedi. Yörgeç Paşa Türkmenleri tuzağına daha kolayca düşürmek için bir hastalıktan dolayı Amasya'da kalmağa mecbur olmuş gibi görünerek, askerini uzaklaştırmakla beraber oğlu Hızır Beğ'i Merzifon'a kadar Türkmenlerin karşılanmasına gönderdi. Hızır Beğ, Türkmen-ler'i iltifat ve hediyelere garkederek, pederinin ansızın çıkmış olan mâniler sebebiyle mülakat mevkiine gelememiş olmasından dolayı birçok özürler beyân ederek, onları Amasya'ya götürmeyi teklif etti. Kızıl-hoca Türkmenleri bu teklif tereddüd etmeksizin kabul edip Hızır Beğ'le Amasya'ya gittiler. Yörgeç Paşa bunları samimî bir misafirperverliğin bütün görüntüleriyle kabul etti. Türkmenler mükellef hanelerde ikamet ettirildiler ve kendilerine meşrubatın her türlü sü ikram edildi. Fakat gece yansı sızdıkları zaman, dörtyüzü birden yakalanarak sıkıca bağlanmış oldukları halde, kaya içinde oyulmuş bir mahbese karmakarışık bir surette atıldılar. Çorumlu'da birçok Türkmen aşiretleri üzerine hücum ederek, hazînelerini zaptetti. Ganimet büyüktü⁷⁶⁷; aşiretin bakiyyesi mihmanperver olmayan bu Osmanlı toprağından kaçarak Zülkadir ve Ak-koyun beğlerinin memleketlerinde Menteşe Türkmenlerine iltica ettiler.

Ak-koyun hanedanının reîsi -yukarıda söylemiş olduğumuz- Kara Oyluk yahut Kara Yuluk (Kara Sülük) Halil Beğ idi⁷⁶⁸. Bu büyük musibetten yedi gün sonra, Yörgeç Paşa Amasya'dan döndüğü sırada ihtiyar bir kadın Paşa'ya doğru giderek ayaklarına kapandı ve Kızıl-Hoca aşiretine hiç mensubiyeti olmadığı halde verilen ziyafete tesadüf eseri olarak davet edilmiş bulunarak, onlarla hem-hâl olduğunu beyân ettiği oğlunun cesedini istedi. Kadının ricası yerine getirilerek uğursuz hapishane bedbaht valideye açıldı. Kadın elem verici araştırması sırasında analık muhabbeti saikasıyla -şüphesiz Allah'ın yardımına da mazhar olarak- birbiri üzerine yığılmış cesetler arasından oğlunun cesedini tanıyarak çıkardı. Çocuk hâlâ nefes

⁷⁶⁷ cVe fart-ı ganâlm bir hadde erdi ki bir ganera bir dirheme satıldı» <Ta-cu't-Tevârîh, c. 1, s. 325; Mütercim'in ilâvesi).

⁷⁶⁸ Bratutu'da, Sa'dü'd-dln, 2, s. 34.

alıyordu. Valide birçok ihtimamlarla oğ-
lunu ölümden kurtardı. Ermenistan valisinin vahşeti yalnız bundan ibaret kalmadı; öldürdüğü adamların cesedlerinin kaldırılarak çakallara, yırtıcı kuşlara atılmasını emretti. Bu suretle, II. Murad'ın eski mürebbîsi ve oğullarının muallimi Osmanlı idâresinin başına ve hükümranlığa hazırlanan şehzadelere hiyânet ve cinayet öğretiyordu. Alçakça bir vahşet eseri olan bu hareket, Osmanlı müverrihleri arasında meddahlar bulmuştur. İdiîs bile bunu överek zikreder.

Yörgeç Paşa Amasya'ya avdetinden biraz sonra -Osmancık civarında sarp bir dağ üzerinde bulunan- Kocakaya kalesini zapt için -o derece şiddetli değilse de- yine o kadar hâinâne vâsitalara müracaat etti. Bu kalenin beği Haydar, gerek ele geçirilmesi zor olan mevkiinden, gerek haya mesâî ile hazırladığı mühimmat ve erzaktan dolayı kendini her türlü taarruzdan masun addediyordu. Yörgeç Paşa'nın Küçük Ermenistan'a vâlî tâyin olduğundan beri ihtiyaten kaleden çıkmadığı gibi, -rehin maKamda Pâdişah'a götürülememesi için- oğlunun babalığını bile alenî surette tasdik etmemişti.. Fakat bütün bu tedbîrler Yörgeç Paşa'nın askerine karşı faydasız kaldı. Yörgeç Paşa Haydar'm sırdaşı olan Tayfur'u -kızını vermek vaadiyle- kandırmağa muvaffak oldu; silâh depolarına, kalenin anbarlarına gizlice ateş verdi. Yangın, Haydar'm tek-mîl servetini, tekmil erzakını mahvetti. Haydar da teslim olmağa mecbur oldu (831/1427).

Yörgeç Paşa o zaman Alp Arslan oğulları Türkmen aşiretinin reîsi Hüseyin Beğ'e âit olan Canik kalesini zaptettiği vakit de daha vicdanî surette hareket etmedi. Hüseyin Beğ er geç hiyle, yahut şiddet kurbanı olarak ele düşeceğini anlamasıyla Canik kalesini kendiliğinden teslim ve Pâdişah'a tebaiyyete karar verdi. Bu bedel mukabilinde hayât ve hürriyetini muhafaza edebilmek ümidiyle Yörgeç Paşa'nın nezdine gitti. Fakat Hüseyin Beğ şehrin anahtarlarını teslim eder etmez esîr olarak Bursa'ya götürüldü. Maamafih Hüseyin Beğ muhafızlarını iğfal ederek II. Murad'ın yamna sığınmağa muvaffak oldu. Pâdişâh, Hüseyin Beğ'i lûtufla kabul ederek Rumeli'nde bir sancak verdi. Hüseyin Beğ'in torunları o vakitten beri bu sancakta memleketin önde gelen aileleri arasında mukim bir mevki işgal etmişlerdir.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Neşri, s. 176. Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 41. Jianis yerine «Canik» olacaktır, tdrıs, II. Murad saltanatının besinci hikâyesine ikinci ilave. So-lak-zâde, S. 41. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/457-464.

Germiyan Beyi'nin Vasîyyet Ettiği Arazî

Yine o zamana doğru ihtiyar Germiyan Beği, Pâdişah'ı Edirne'de ziyaret arzusunda olduğunu bildirdi. Murad, mahsuldar memleketlerine göz diktiği bu hükümdara karşı tam bir cömertlik ibrazı için tahakkârâ-ne bir fırsat elde etti.

Germiyan BeğTnin yaklaşması haberi üzerine, Padişah Ergene⁷⁷⁰ ve Meriç (Hebrus) nehirlerinin mültekasına kadar istikbâle çıktı.⁷⁷¹ Bu vesile ile Sırbistan hududu valisi İshak Beğ idaresinde olarak orada yaptırmakta olduğu köprünün inşâatını ziyaret etti. Yüzyetmiş kemer üzerine yapılan bu köprü inşâ tarzındaki cür'etli garâbetden dolayı II. Murad'ın saltanatı zamanında yapılmış olan binalar arasında birinci sıraya konulmağa lâyıktır. Pâdişâh, Germiyan Beği'ni yaşının ve mevkiinin büyüklüğüne uygun ihtiramlarla kabul etti. Beğ'in Edirne'de ikameti esnasında büyük şenlikler yapıldı; tabîb, âlim ve şâir Şeyhî, mihmandar⁷⁷² sıfatıyla maiyyetine verilerek, tenezzühlerinde kendisine refakat ve arzularının en küçüğüne kadar icra etmeğe memur edildi. Şöhretli misafir gördüğü inihmairperverlikten dolayı minnettâr olarak memleketine döndü. Murad'ın maiyyetine vermiş olduğu askere karşı o kadar cömert davrandı ki, Gelibolu'ya gelince parasız kaldı. O vakit Pâdişah'a kâğıt yazarak zaruretini bildirdi. Murad, Germiyan Beği'nin mektubunu okuduğu vakit:

- «Cenâb-ı Hakk Germiyan Beği'ni bize öyle bir kardeş olarak göndermiş ki, kendi iradından başka bizimkileri de7 yiyor.» dedi; derhal se-mâhetivie mütenâsip bir miktar akçe gönderdi.

Bir sene sonra, Murad, cömertliğinin semeresini gördü. Germiyan Beği Pâdişah'ın hizmetlerine teşekkür için vefatında Sultân Murad'ı bütün emlakine varis tâyin etti.⁷⁷³

⁷⁷⁰ Herodot'un «Agrianes» dediği nehirdir.

⁷⁷¹ «Fluit autem Icarus (Tearus) in flumen Contadesdum, Con-tadestus in Agrianem, Agrianes in Hebrum, Hebrus in mare juxta urbem Aenum.» (Herodot, 4, 90). Bugünkü isimlendi-riliş şekline göre söyle demektir: Teara yâni Teke Dere Küçük dereye, Küçük dere Ergene'ye, Ergene Meric'e, Meriç İnoz (Enez) yakınında denize karışır.»

⁷⁷² Arlyen'de bile 1, 1, fasıl: 16, Ömer'in mihmandar ve ecnebiler teşrifatçısı olduğunu görüyoruz.

⁷⁷³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, a 43. Neşri, s. 177. İdris, Solak-zade.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/464-465.

Macarlar Ve Sırblarla Sulh

Cüneyd ile Antalya Beği Mehmed Beğ'in birbirini müteakiben telef olduğunu ve Yörgeç Paşa'nın Kızıl-Hoca Türkmenlerini ateşte yaktığını gördüğümüz zamanda Sırbistan Despotu Etiyen Lazaroviç (Etienne Lazarovich), Corc Brankoviç'i (George Brankovich) vâris bırakarak vefat etti (19 Haziran 1427)⁷⁷⁴. Etiyen'in daha önce akdetmiş olduğu muahedeler mucibince halefinin Macaristan Kralı'na birçok müstahkem mevkilleri bilhassa -Tuna'nın sağ sahilinde Semendre ile Orsova arasında bulunan-Galamboç yahut Kolombac'h (Galambotz au Kolumbaz)⁷⁷⁵ vermesi gerekiyordu. Fakat eski despot bu şehri on iki bin dukalık bir borca mukabil Boyarlarından birine rehin bırakmıştı. Macaristan Kralı Sigismund Etiyen'in alacaklısına bu meblâğı ödemekten istinkâf etmekle beraber şehri almağa hazırlandığından Boyar, rehin ile beraber alacağım kaybetmemek için Türkler'i imdadına çağırırdı. Bunlar da Kolombacı zaptettiler (1428).

Bunu müteâkib bahar gelince, Sigismund şehrin önünde görünerek kara ve su cihetlerinden muhasara etti. Murad, yeni elde ettiği bu şehri müdâfaa için koştı: Bunun üzerine Sigismund ile Pâdişâh arasında bir mütâreke yapıldı; neticesinde Sigismund muhasarayı kaldırarak Ko-lombac'i Pâdişah'a bırakmağa mecbur oldu⁷⁷⁶. Sigismund hakîkaten ric'at emrini verdi. Fakat Tuna'nın sol sahiline geçmek için askerinin bir kısmıyla ancak yola çıkmış idi ki, Türkler, muahededeki yemini bozarak henüz sağ sahilde bulunan asker üzerine hücum ettiler. Kralın sâdik silâh arkadaşı Garbovlu Zavissa Niger (Zavissa Niger de Garbow) efendisinin tehlikede olduğunu görünce tekrar atına binerek yalnız iki piyade asker ile hücum edenlerin ortasına âtıldı. Bunlar da onu Sigismund zannederek⁷⁷⁷ öldürdüler. Etiyen'in halefi Corc Brankoviç o vakit yalnız kendi kuvvetiyle kaldığından Murad'dan sulh talebine mecbur olarak senelik elli bin duka vergi vermek, Macaristan ile bütün münâsebetlerini kesmek, askerini Pâdişah'm ordusuna ilhak etmek

⁷⁷⁴ AngeL (Engel), Macaristan Târihi, 2, s. 320; Sırbistan Târihi, s. 369.

⁷⁷⁵ Türkçe'de Güverçnlik'tir. Neşri, s. 178. Sa'dü'd-dîn mütercimi Bratutu. 2, s. 46, «Clnker Clnlak Kulumfoaza* yazar. Hacı Kalfa sene 831 (1427).

⁷⁷⁶ En*el, Macaristan Tarihi, s. 324; Sırbistan Târihi, s. 373.

⁷⁷⁷ Kanano, 12, s. 499, Dulkos'a nazaran. Engel'in Macaristan Tâ-rihi'nde (2, s. 342) Sigismund'un bir generali «Etienne de Lo-zonz» diye isimlendirilmiştir ki, Eflâk'da «Söyler Ulu-başı» denilen muharebe meydânında ölmüştür. Sigismund'un bir yazısına binâen Pray (Gerçek, 2, s. 294) buna «Etienne Rozgon» ismi verir. Engel, 2, s. 324, Murad'ı 1488'de istanbul üzerine yürütmekle aldanır. Murad o vakit Selanik üzerine gidiyordu.

şartıyla sulhu elde etti. Murad, Edirne'ye avdetinde hükümdarlara nâme göndererek yeni fetihlerini bildirdi.⁷⁷⁸

Selanik'in Zaptı

Murad bu suretle Osmanlı Devleti'nin bâzı eyâletlerinde çıkan karışıklıkları yatıştırdı ve Kolumbac ile Krusuvaç (Krussovaz)'in işgaliyle Rumeli cihetinden hududunu genişlettikten sonra, cülusundan beri tasarladığı Selanik Seferi'ne hazırlandı. Bu şehir ahâlîsi, kendilerini müdâfaa etmesini bilemeyen Kostantiniyye İmparatorlarının zaafından usandıklarından Venedik'e temsilciler göndererek Cumhur'a -kendilerinin müdâfaasını temin etmek şartıyla- memleketlerinin hâkimliğini teklif ettiler. Venedikliler hem nüfus zenginliği, hem de kendilerinin ticâretine pek muvafık olan mevkii hasebiyle ehemmiyete hâiz olan bu şehre mâlik olmayı çoktan beri arzu ettikleri için teklifi derhal kabul ettiler. Şehir ahâlîsi Emenuel'in oğlu olan Despot Andronikos'u tahttan indirerek denize kadar teşyî ve mes'ûd bir seyahat temennisıyla Mora'ya gitmek üzere gemiye bindirdikleri esnada Venedikliler de Selânik'e bir vali gönderdiler.

Yukarıda görüldü ki, Murad, Venedik Cumhuriyeti'nin kendisine tercih edilmesinden muğber olarak Ayasluğ'da ikameti esnasında Cumhur'un sefirleri ile müzâkereden imtina etmiş ve Cumhur'un elinden bu kıymetli malikâneyi almak için o vakitten beri düşünmüştü. Pâdişah'ın Avrupa'ya avdetinde Cumhur'un -sulhu muhafaza arzusuyla- tekrar sefirler göndermesi de fayda vermedi. Murad sefirlerin tekliflerine onlar için hayra yorulmayan:

- «Selanik, Bizanslıların eline geçmiş olsa bunu kabul edebilirdim. Lâkin

⁷⁷⁸ Murad'ın Şahruh Mirzâ'ya hitaben sefir Abdülhâlik Bahşi'ye tevdi olunan nâmesi 833/1429 târihiyle târihlenmiştir. Mün-şeât-ı Feridun'da 76 numaraya müracaat. (Bunun târihi, Mat-ba-i Amire tab'ı Feridun'da -c. 1, s. 176-177- Sulh. Cemâdi-yelâhire, 833'dür. Edirne'den yazılmıştır. Mütercim). Zikrolu-nan târih, aşağıdaki zikredilen mektupların da ne vakit yazıldığını gösterir: Numara: 71, Şirvan-Şâh'ın Sultân Murad'a mektubu; 72, Pâdişah'ın cevapnâmesi; 73, Şahruh'un Murad'a nâmesi; 74, Pâdişah'ın cevâbı ki Macaristan muharebesinin iyi neticelendiğini de mutazammındır; 75, Şahruh'un Murad'a ikinci cevapnâmesi. (Bizdeki Feridun'da bunların dercedilmiş olduğu sahîfeler: Nu: 71 ve 72, s. 169 ve 170; nu: 73 ve 74, s. 170-175; nu: 75, s. 175; yalnız Abdülhâlik Bahşi'ye tevdi edilmiş olan mektubta târih münderiç olarak, diğerleri tarihsiz bulunduğu halde cümlesinin Engürüs fethinden bahis olmaları, müverrihin beyânı veçhile, tarihsizlerin de nerede, ne vakit yazılmış olduklarını gösterir. Mütercim.) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/465-466.

Lâtinler'in bu beldeyi idare hakkına mâlik olduklarını asla tas-dîk edemem. Kendiliklerinden çekilip gitmedikleri takdirde ben bizzat gelir, çıkarırım.»⁷⁷⁹ mealinde cevap verdi.

Bizans sefirleri protostatör⁷⁸⁰ Nicolas de Gona ile Frangopulos'a da o yolda söyleyerek Selanik, efendilerine âit bulunmuş olsaydı hiçbir vakit onu zaptetmek fikrinde bulunmayacağını, fakat Venedikliler'e kendi memleketleriyle Bizans İmparatorluğu arasında yerleşmeye müsâade edemeyeceğini te'mîn etti⁷⁸¹. Sefer hazırlıkları tamamlanınca Pâdişâh 1430 Şubat'ının ortalarına doğru Edirne'den çıkarak Siroz*a gitti. Orada seferin kumandanlığına hazırladığı Hamza Beğ'in gelmesini bekleyerek safâya daldı. Hamza gelir gelmez yola çıkarak bedbaht Selânîk'in surları Önüne belâ-yı âsmânî gibi nazil oldu. Hanlza'nın kumanda ettiği ordu o kadar kalabalık idi ki, kuşatılanlar yüz'e karşı bir nisbetinde bulunuyorlardı.

Bununla beraber Venedikliler muhasaraya şeciâne mukavemete hazırlanarak kalenin müdâfaası vazifesini aralarında taksim ettiler. Fakat adedlerinin azlığından herbiri iki, hattâ üç tabiye muhafazasına mecbur oldu⁷⁸². 26 Şubat pazar gecesi şiddetli bir zelzele şehrin ahâlisi arasında heyecana sebep oldu. Hamza, Selânîk'i hücum etmeden almak için - münferiden şehre girerek Rumları ikna etmek üzere- ordusundan birkaç nefer ayırdı⁷⁸³ Venedikliler hıyanetin önünü almak için lâzım gelen tedbirleri evvelce tertîb etmemiş olsalardı, Hamza'nın adamları ihtimâl Ki maksatlarına muvaffak olurlardı; Venedikliler buna meydan vermemek için her Rum askerinin yanına muhtelif memleketlerden ücretle topladıkları adamlardan mürekkep olan ve «botinör» (Butineur) yani yağmager denilen⁷⁸⁴ askerden birini koymuşlardı. Binâenaleyh Hamza'nın okların ucuna mektuplar sararak Rumlar*! şehrin kapılarını açmağa teşvik ve mukabilinde hürriyet ve himaye vaad etmesi beyhude olduğu gibi, Venediklilerde hepsi kılıçtan geçmek istemiyorlarsa teslim olmalarını üç defa teklif etmesi de faydasız kaldı. Hiyle, tehdîd netice vermedi. Rumlar

⁷⁷⁹ Dukas, 29, s. 110.

⁷⁸⁰ Bizans İmparatoru'nun tenezzüllerinde ikamet edeceği mevkileri hasar etmeğe memur olan şahsın unvanıdır. (Mütercim).

⁷⁸¹ Franzes, 2, s. 9.

⁷⁸² Yuanes ve Anagnosta, Exciclo thessalonicensi, s. 99 ve Dukas, s. 111. Du-kas'a nazaran herbir asker on tabiye müdafaa etmiştir. (Fransızcada tabiye demek olan «Ba&tlon» kelimesi var ise de, maksat mazgal deliği olmalıdır. Mütercim).

⁷⁸³ Anagnosta, 6, « 102.

⁷⁸⁴ Çitarius, Anagnosta, 7. Bunlar bugün Türk pişdarlarına denildiği veçhile, «çeteci» denilen muhariplerdir.

ce"bren itaate mecbur oluyorlar⁷⁸⁵, Venedik askeri de Hamza'nın teklifini reddediyorlardı. Bu esnada Padişah gelerek Selâ-nik'i yağmaya karar verdi. Fakat Murad'ın intizamsız ordusunun karşısındaki asker metin, mevkii gayet kuvvetli olduğu gibi o vakit bütün Avrupa'da bilinen top kullanılmasına Türkler pek alışık değildiler.

28 Şubat ile 1 Mart⁷⁸⁶ arasındaki gece, umûmî hücumun ertesi gün vâki olacağı mahsurlar arasında yayılmıştı. Halk cemaat hâlinde toplanarak kiliselere ve bilhassa Aziz Dimitrius'un tabutu bulunan ve içerisinden mütemadiyen zeyt-i mukaddes akan kiliseye gittiler.⁷⁸⁷ Venedikliler, Türkler'in -o gün vâsil olan ve iskelede yatan- üç kadırgalarını yakmalarından korkarak, nihayet binbeşyüz neferden ibaret muhafız askerlerinin bir kısmını istihkâmlardan çekip limana koymuşlardı. Rumlar bu hareketi neye hamledeceklerini bilemediklerinden Venedikli-ler'in müdâfaayı bırakmaya hazırlandıklarını zannettikleri için, mevkilerini terk ile evlerine döndüler. Şafak sökünce Türkler kimisi merdivenleri, kimisi kamışlı kalkanları hâmil oldukları halde birden ilerlediler. Yağma ümidi şevklerini artırıyordu. Evranos-oğlu Alî Beğ'in re'yi mucibince Murad her tarafta boru çaldırarak erkek, kadın, çocuk bütün sakinlerin hayâtını ve bulacakları altın, gümüş, eşya, kumaş, bütün servetleri askerlere bahşettiğini ve kendi hissesine yalnız şehrin toprağıyla üzerinde bulunan binaları ayırdığını ilân etti. Pâdişâh bundan sonra hücum emrim vererek Selânîk'i doğudan ve batıdan çevirdi. Üçgen şeklinde olmasından dolayı «Trigonon» adı verilen tabiyeden Chortaitis⁷⁸⁸ Ma-nastırı'na kadar ordunun cephesini bizzat gezerek askeri vaadlerle teşcî ve en gayretli olanlara ipekli elbiseler tevzî ediyor ve tabiyelerden bir taş koparanların her birine bir esirin bedeline muâdil akçe veriyordu⁷⁸⁹. Sonra güzide bir kolordu ile -tabiyelerinin zayıf müdâfaa edildiği görülen- şehrin doğu tarafında durdu. Türkler mahsurlar üzerine o kadar kesif ok yağdırıyorlardı ki, bunlar ancak siperlerin kenarlarına kadar gelerek hücum edenlerin üzerine tesadüfen birkaç taş

⁷⁸⁵ Kezâlik, 9, s. 102.

⁷⁸⁶ Osmanlı müverrihleri ve Lojiye (1, 25, c. 6, s. 100) Selanik fethini 832/1429'da zikrederler. Franzes ve Kanano 1430'da gösterir. Kanano, gözleriyle gördüğü için, daha ziyâde şâyân-ı itimaddır.

⁷⁸⁷ Anagnosta, 102, s. 103, dâima Azîze Teodora Kilisesi'ni zikreder; lâkin Dukas ve ondan evvel Tisetas Selânîk'in Norman-lar tarafından zabtu münâsebetiyle şehrin hâmisi olan Azîz Dimitrius Klisesi'nden bahsetmezler.

⁷⁸⁸ Dukas, 29, s. 11. Anagnosta, 16, s. 100; Bratutu'da Sa'dü'd-dln, 2, s. 50; İdrts, Âli, Solab-zâde.

⁷⁸⁹ KezâlÛC, 14, s. 105.

kütlesi atabiliyorlardı. Maamafih kaleye ilk tırmananlar, hendekler içine atıldılar; arkadaşlarından daha cesaretli ve daha bahtiyar bir nefer -kılıcı dişlerinin arasında olduğu halde- Trigonon'un son kalesinin tepesine çıkabilirdi; oradaki nöbetçiyi öldürerek başım duvarların üzerinden Rumlar'ın ortasına attı. Bunlar düşmanın tek mil tabiyeyi işgal ettiği zannına kapılarak etrafa dağıldılar. Türkler cesur arkadaşlarının misaliyle galeyana geldiklerinden merdivenlerini tekrar kurarak bu tableye ile Şamara kale sini aldılar⁷⁹⁰

Mahsurlar daha uzun müddet mukavemetten âciz bulduklarından mevkilerini terk ile selâmetlerini firarda aradılar. Kimisi bodrumlarda, kimisi hendeklerde saklandı; epeyce bir miktarı da limanın müstahkem olduğu ve düşmana mukavemet edebileceği fikriyle oraya koştu. Fakat kamilen oraya toplanmış olan Venedikliler Rumlar'ın limana girişini önleyerek, yalnız birkaç zabite müsâade gösterdiler. Venedikliler de birden bire korkuya tutulmuş oldukları cihetle, şehri deniz tarafından kuşatan ve «Çerempolo» denilen dik duvarlardan atılıp yüzerek - her ihtimâle karşı hazır bulundurdıkları - kadirgalarına gittiler⁷⁹¹. Bu esnada Osmanlı ordusu her taraftan selanik'e ve bütün kadrosu ile -Venedikli-ler'in ric'atinden sonra ahâlinin iltica etmiş olduğu- limana doğru yürüdü. Hücum ile alınmış bir şehirde vukuu mûtâd olan menfur hareketler başladı.⁷⁹² Mukavemet gösterenler katlediliyordu. Esîr olarak Türkler'in ordusuna götürülen ahâlinin adedini yedi bine kadar çıkarırlar⁷⁹³. Hazînelerinin mihrâblann altında gömülmüş olduğunu itiraf ettirdiklerinden mihrâblan yıktılar; taş taş üzerinde bırakmadılar. Tasvîr levhaları yakıldı, yahut parça parça edildi, ancak birkaçı umumî tahrîbden kurtularak müteakiben yine Hıristiyanlar1 a satıldı⁷⁹⁴. AzSz Dimitrius'un tabutuna bile hürmet edilmedi; gizli bir havzadan mucizevî bir zeyt cereyan ettiren menbâi kurutmağa çalıştılar. Menbain altında büyük hazîneler bulacaklarını zannederek bu zeyti sekiz gün çıkardılar; fakat menbâi kurutamadılar. Türkler şu keramete

⁷⁹⁰ Kezâlik,

⁷⁹¹ Anagoosto, 13,s. 116.

⁷⁹² Monachi cum mulieribus traçti res dedecoris plena videbatur, quae tamen â trahentibus risum multum excuteret. Nam cum scirent aut audissent eos solitarie vitam traducere, et a muliebri commercio plane esse alienös, ollectebantur animo, vi-dentes eosdem communiter dira pati cum foeminis et neces-sario consuescere.» (Metindeki ibarenin me'hazı ise de hangi müverrihten menkûl olduğu gösterilmemiştir.)

⁷⁹³ Anagnosta -ki bunları gözleriyle görmüştür ve Dukas'dan daha katidir. Halkondilas ve Franzes.

⁷⁹⁴ Anagnosu, 15.

inanmamakla beraber, pekçok hastalıklara deva olmakla mâruf olan yağ ihtimamla korudular.

Murad. Selânik'in zaptından sonra -surlara yakın cereyan eden- Gallikos⁷⁹⁵ nehri kenarına gitmişti. Orada iken, bu şehri tamâmıyla harâb olmaktan kurtararak yeniden iskân etmeğe karar verdi.

Yağma son bularak ganimete doyduktan ve Vardar (Axlus) nehri yakınındaki ordugâhlarına döndükten sonra. Padişah şehri temellük ederek kendi hissesine düşen sîrler ile -ailelerinin ve dostlarının satın alabildikleri- diğer esirlerin şehre dönmelerine müsâade ve muhasaradan evvel işgal ettikleri meskenleri iade etti. Fakat ahâlînin büyük kısmı ecnebilere satılarak esaretle götürülmüş oldukları için kalanların adedi Selanik' i doldurmağa yetmedi. Bilâhare Murad, oraya yakın Vardar Yenicesi şehrinde fazla olan ahâlîyi Selânik'e şevketti⁷⁹⁶.

Evvelâ Tasvîr-i Batûl⁷⁹⁷ Kilisesi gibi mühim mâbedlerle Sen Jan Batist Manastırı gibi birkaç manastır camie tahvil olundu. Diğer binaların hepsi boş bırakılarak -Murad'ın Edirne'de te'sîs ettiği bir hamamın inşâatında kullanılmak için oraya götürülmek üzere -kiliseler-deki mermer levhalar kaldırılmakla iktifa edilmişti⁷⁹⁸. Fakat Vardar Yenicesi ahâlîsi Selânik'e yerleşince⁷⁹⁹ -bir aralık II. Murad'da Meh-med'in merhamet ve semâhatini bulduklarını zanneden -Rumlar⁸⁰⁰ bütün ümîdlerinin mahvolduğunu gördüler. Henüz boş kalmış olan haneler yeni muhacirler tarafından işgal edildi. Şehrin mebânîsini sayarak içerlerinde bulunan eşyayı araştırmak için Rumlar'ın yardım ettikleri Murad, bunları zatî mal olarak kendisine ayırıp, sarayları başlıca zabitlerine verdi. Bütün manastırları kervansaraya ve dördü müstesna olarak bütün kiliseleri camie tahvil ettiği gibi, yıkılan kiliselerin taşları da şehrin ortasında bir Türk hamamı inşâsına yaradı. Anagnosta der ki: Şu suretle kirletilmiş olan Selanik, İncilin «Allah'ın mihrâbları balta altında, çapa altında düşeceklerdir» sözlerinin yerini bulduğunu böyle mahzûnâne görmekten ise, bir az hareketi ile mahvolmadığına, denizin dalgalarıyla boğuhnadığına, bir asmânî ateş ile

⁷⁹⁵ Bugün Gâlik ismiyle mâruftur.

⁷⁹⁶ Sa'dü'd-dîn, Bratutu'da, 2, s. 15; Neşri, İdrîs, Âlî, Solak-zâde, Âşıkpaşa-zâde, Vatikan'daki el yazısı, s.2SS

⁷⁹⁷ «Ahireyirtto».

⁷⁹⁸ Anagnosta, 18, s. 111.

⁷⁹⁹ Yuanes Anagnosta, 20, ve Tiiik müverrihleri.

⁸⁰⁰ «Thessalonicam repetens Murates, ut muneribus munificis cootenteret cum suo progenitore, Üliusque

yanmadığına ağladı.

Vakıa eski meşhur beldelerden hiçbiri yoktur ki geçmiş asırlar içinde bu dünyânın herşeyine mukadder olan tahavvülâta mâruz olmasın; hiçbiri yoktur ki âbideleri düşman eliyle lekedar olmamış ancak bâzı adamlara olduğu gibi bâzı şehirlere de husûsî bir felaket çöker.

vestigüs ins'steret, qui ThessalonicHa potitus gratiasinnumeras largin'onesque maximas feciL» Anag nosta, 20.

Selanik aslında Halya ve Terma (Ilica) diye isimlendirilirken şehri yeniden inşâ eden Kasandra, zevcesi ve Büyük İskender'in hemşiresi Tesa-lonise'nin ismiyle adlandırıldı⁸⁰¹. Şehir Kabirler'in (Cabires) ve hamamlar Afrodit'inin⁸⁰² himâyesi altına verildi. Bu yalancı ilâhların -bilâhare kiliseye, daha sonra camiye tahvil olunan- mâbedleri elan mevcut ve Eski Cami⁸⁰³ nâmıyla mâruftur. Selânik'in deniz kenarındaki mevkîiyle ticâret ve gemicilik için temîn ettiği menfaatler Makedon-ya Krallarının nazar-ı dikkatini celbetmiştir. Bilâhare Roma İmparatorları da şehri müteaddid mebânî ile süslemişlerdir.

Neron, Selânik'de iki sıra heykellerle müzeyen, mimarî usûlü nefis bir kolonad (sütunlar) inşâ ettirmiştir. Bu heykeller arasında Ganimed (Ganym'ede), Le'da, Paris, Helene, Baküs (Bacchus), Aryan (Ariane) grupları ile Safa'nım (volupte), Zafer'i (Victoire) kollarının arasından bırakmamak istediğini tasvir eden takım şâyân-ı dikkattir. Bu güzel eserler o kadar sakatlanmış olmakla beraber insan fevkalâde güzelliklerine hayran olur. Bunlara ekseriyetle «Büyülüler» adını verirler⁸⁰⁴. Trayan, Selanik'te -Panteon modeli üzerine- «Kabirler» ismindeki yuvarlak binayı yaptırdı. Şehir, kendisi de Roma İmparatorlarına birçok zafer takları inşâ ettirdi. Büyük İskender'in doğum yeri olan eski Pella, yâni şimdiki Vardar Yenicesi cihetinden harabeleri görünen tak. Kasius (Cassius) ve Brutus cumhuriyetinin Oktav (Octave) ve Antuvaln (Antoine) silâhlarıyla bir daha kalkmamak üzere mağlûp olduğu meşhur Filibe muharebesinin hâtırasını ebedîleştirmek için yapılmıştır⁸⁰⁵. Mark Orel'in (Mari-Aurele) saltanatı zamanında Dindar Antonin (Antonin le Pi-eux) ile kızı Faustine⁸⁰⁶ nâmına diğer bir tak inşâ edildi. Kostantin'in Liçinyus (Ucinus) ve Maksentius

⁸⁰¹ Stefanos.

⁸⁰² Venüs Thermae, Miyah-ı htre-i Venüs.

⁸⁰³ Bojur, Yunanistan Ticâreti Cedveli, 17, s.36-44.

⁸⁰⁴ Incantadas. Bojur, 1, fasıl: 1, s.38.

⁸⁰⁵ Bojur, fasıl: 1,s.33.

⁸⁰⁶ Kezalik, s.29.

(Maxentius) zâlimlerine karşı tnuzaffe-riyetinden sonra inşâ edilmiş olan bir üçüncüsü de bizi Hıristiyanlığın Şark tahtlarına kadar çıktığı zamana götür⁸⁰⁷. Türkler'in mermer kaidelerini kaldırdıkları ve suretlerini bozdukları bu mîmârî eserlerin hepsinde eski revak ve nefâsat eserleri henüz bakîdir. Selânîk'in felâket devri İmparator Teodos (Theodose) zamanında başladı: Belde halkı, hapse götürülen bir araba sürücüsünü kurtarmak için isyan etmiş olduğundan bütün şehir sâkinlerinin bir seyre çağrılır, gibi at meydanına davetle yaş ve cins ayırılmaksızın katliâm edilmesini emretti. Bu gaddarca karar, lüzumundan ziyâde dikkatle uygulandı, bu kan dökücülük üç saat sürdü, ölümlerin adedi yedi bine vardı. Teodos'un hayâtında hiçbirşeyi, ne «büyük» unvanıyla lâkaplandırılmasına sebep olan fetihler», ne Milan'da alenî tövbesi bu cinayetin hâtırasını silemez. İmparator'un Selânîk'e yaptığı mükerrer seyahatlerinde şehrin bütün halkıyla münâsebetlerde bulunduğu ve hemen hepsini şahsen tanıdığı hatırlanacak olursa, hâtırasına daha ziyâde nefret duyulur⁸⁰⁸.

«Âkil» lakabı verilen Leon'un (Leon le sage) saltanatı Selanik için Teodos'ur saltanatından daha az meş'ûm olmadı. Bu İmparator bütün askerî mâlûmatıyla beraber -o vakit Şark şehirleri arasında birinci olan- şehri Arab korsanlarına karşı müdâfaa etmesini bilemedi. Kendisi Bi-zans'da fenn-i ta'biyye (strateji)'ye dâir bir kitap yazarken, Hıristiyanlık'tan Müslüman olmuş bir Trabluslu- taifesi hemen kamilen Zencî -kölelerden mürekkep- elli dört gemilik bir donanma ile Selânîk'e yanaştı. Bu korsan, şehri hücumla zaptetti ve yağmaladı. Ahâlînin bir kısmı esîr edilerek götürüldü; diğer kısmı boğazlandı; mebânî ancak yüz libre altın mukabilinde kurtuldu.⁸⁰⁹

Daha sonra Normandiya korsanları, Sicilya Kralı Giyom'un kumandasında olarak bedbaht beldeyi istilâ ettiler. Bunların işledikleri mezâlim Arablar'ın tahribatını da geçer. Mukaddesata hürmet bilmeyen tah-rîb edici ellerinden hiçbir şey kurtulamadı. Mâbedleri, makberleri, mih-râbları inatlarına tahkir eylediler. Kadınların, kızların ırzlarına geçtiler. Şehri temelinden tavanına kadar yağma ettiler. Bütün bu felâketlerle beraber -fçeşeriyet için bir saadet olmak üzere- o vakitten beri tekerrür etmeyen menfur haller de

⁸⁰⁷ Bojur, s. 37.

⁸⁰⁸ Glbbons, fasıl: 28 s. 51. c. 3.

⁸⁰⁹ Yuanis Kamanites Selanik vekayiine dâir eserinde Arab deniz haydutları tarafından şehrin yağmasını müteâkib vukua getirilen dehşet verici durumu nakletmiştir; nasıl ki, Yuanis Anagosta da Türkler tarafından yapılanları kaydetmiştir. İH7 si de bu emsali işitilmemiş vak'alar'da bizzat şahit bulunmuştur. (O zaman şâir kavimlerin ne yaptıklarını düşünmedikleri ve hasmâne lisân kullandıkları unutulmamalıdır. Mütercim).

zuhur etti.⁸¹⁰ İmparator Teodos'un saltanatı zamamnda olduğu gibi, Normandiya korsanlarının geldiği vakit de bu hüzn-i umûmî arasında - Cenâb-ı Hakk'm ıztırablan teskin etmek ve cinayetin intikamını almak için gönderdiği zannedilen- bâzı adamlar zuhur etti. Selânîk'in Türkler tarafından -burada târihini yazmakta olduğumuz- istilâsında ise böyle lûtufkârâne zuhurat olmadığından, hiçbir şey bu istilânın şiddetini hafifletemedi.⁸¹¹

Selanik, I. Murad zamanında Hayreddin Paşa marifetiyle Emanuel' den zaptedildi⁸¹². Bâyezid zamanında tekrar fetholundu⁸¹³. Fâsı-la-i saltanattan sonra I. Mehmed zamanında ikinci defa alınarak (139) tekrar Rumlâr'a terk edildi. Bunlar da şehri Venedikliler'e sattılar. Selânîk üçüncü defa Türklerin idaresine girdi. Bu defa II. Murad ilelebed Osmanlı Devleti'ne ilhak etti.⁸¹⁴

Selanik, birbirini müteakip Gotlar⁸¹⁵, Arablar, Normanlar, Türkler taralmdan tahrîb edilmekle beraber -karşısında bulunan İzmir'in Adalar Denizi sahiliyle Anadolu'nun anbarı olması gibi- Tesalya ve Rumeli'nin en lüzumlu bir ticâret anbarı hüviyetini veren mevkii sayesinde yine meydana çıkmıştır. Selânîk'in evleri derin bir körfezin içinde anfiteatr şeklinde derece derece yüksek olarak bir servi ormanının gölgesi altında bulunan limanın kenarında toplanmıştır. Kale, bu yarım dâirenin en yüksek mevkiinde bulunup, iskelenin iki tarafında Baruthane ile Yeniçeriler Kulesi adı verilen iki tabiye bulunur. Türkler bu kuleye -Kostantiniyye'yi müdafâa eden mevki gibi yedi kulesi olduğu için- «Yedikules ismini vermişlerdir⁸¹⁶. Esâsında yalancı îlâhlar

⁸¹⁰ Deinde pudendis âpertis sacrum pavementum in orbem per-tingebant, aspersione illa et callidis balneis, noxiis daemoni-bus utique gratificantes ut in iis, fatigati cladibus hominum, innatarent. - Ad haec, impudentissimi sanniones ac Dei cön-temptores inclinati, attractis vestibus podices in comedentes convertebant, et cibis proximi oppedebant: Quidam etiam tanquam per siphonem excrementa ventris in cibos et facies exultantium ejaculabantur, inputeos mengebant, ünde postea aquabantur: eodemque vase, nulla lotione adhibita, nunc pro matula, nunc pro calice utebantur. (Nicetas Choniates in An-dronico, s. 191, 196). (Normanlar*'ın yaptıkları mezâlîme dâir metindeki ifâdenin me'hazı olan fıkradır).

⁸¹¹ Anagnosta, Rumlar'ın şehri teslîm ettiklerini isnâd eyleyenlere mukabil, piskoposun müdâfaasını iltizâm edişine nazaran, ruhbandan olan o müverrihin bu işe yabancı olmadığı anlaşılır.

⁸¹² Halkondllas. Bale basımı, s. 114.

⁸¹³ Kezalik 2, s. 19; Franzes, 1, s. 13, Bratutu'da Sa'düM-dln, I, s. 18C. (139) Anagnosta, 30.

⁸¹⁴ Piti Dölakruva, Kostantiniyye'nin Murad tarafından muhasarasına dâir hiçbirşey söylemediğinden, buna dâir olan târihleri hiç görmemiş olduğu gibi, Murad'ın Selânîk'i ele geçiremediğini beyân etmesine göre Anagnosta'nın Selanik muhasarası hakkındaki eserinden de malûmatı olmadığı anlaşılır.

⁸¹⁵ Gailen zamanında miladi onüçüncü asır ortasında.

⁸¹⁶ Bojur, 1, s. 20. Sel&nUt'în en yüksek kulesi zeminden seksen kadem yük-sekliğindedir.

nâmına mâbedlik etmiş olan bütün Rum kiliseleri camie tahvil edilmişlerdir. En büyüğü «Ayasofya» adıyla anılır. «Aya Dimitrius Kilisesi» de değiştirilmiştir. L?kin vaktiyle buna o kadar şöhret veren ve bütün Bizans müverrihleri tarafından zikredilmiş bulunan mucizevî zeyt'ten hiç eser bulunamaz.

Garib bir talih eseri olmak üzere, eski Terma (Therma: Ilıca)'nın nefis binalarına döşenmiş olan mermer levhalar Edirne ve Selanik'te Türk hamamları inşâatında kullanılmışlardır⁸¹⁷. Bu beldenin sakinleri Havâriyyun'dan Pol zamanında Hıristiyanlarca puta tapıcılardan ibaretti., bugün onaltı bin Rum ile oniki bin Yahudi ve elli bin Türk vardır. Rumlar'ın reîsleri «proesti» denilen kocabaşılâr'dır. Yahudiler hahamlarına itaat ederler. Türkler de -Paşa'ya tâbi bulunan- altı âyân'ın emri altında bulunurlar⁸¹⁸.

Muhasara esnasında Venedik amirali Andrea Mocenigo Gelibolu limanının bir zincirini kırmıştı. Kaptanları iyi yardım etmiş olsalar Türk-ler'in donanmasını şüphesiz mahvedecekti⁸¹⁹, Andrea Mocenigo'ya halef olan Sylvestre Morisini Selânik'in sukutundan sonra Çanakkale Bo-ğazı'nın Anadolu istihkâmına karşı seferinde daha bahtiyar oldu. Bori-sini istihkâmı cebren zaptederek, muhafızların cümlesini kılıçtan geçirip surları yıktırdı. Bu mukabele! bi'1-misilden sonra Murad, sulh müzâkeresi için Venedik'e bir sefir gönderdi. Kendisi ordusunun bir kısmıyla Gelibolu'ya giderek orada muahedeyi imza ettiği sırada Karaca ordunun geri kalfınıyla -Pâdişah'ın fetihlerine ilâve etmek istediği- Yanya üzerine yürüdü.⁸²⁰

Yunanistan'ın O Zamanki Durumu

Burada biraz durarak Yunanistan ve Epir'deki muhtelif hükümetlerin durumlarına bir göz atmak gerekir. Evvelâ görülür ki, Emanuel, I. Meh-med

⁸¹⁷ Anagnosta, 16 ve 21.

⁸¹⁸ Bojur, s. 49. Bu malûmat müverrihin, zamanına göre (19. asrın İlk yarısı)'dir. O zaman Bulgarlar Rumlar'dan ayrılmamıştı. Selaniğ'in bugünkü (20. asrın başlarındaki) nüfusu Müslüman, Yahudi, Rum, Bulgar vesaire olmak üzere yüzelübünden fazladır. Tansı Yahudi'dir. (Mütercim).

⁸¹⁹ Lojlje, Venedik Tarihi, 1, 21, s. 94.

⁸²⁰ Kanano, 18, kumandanın, kim olduğunu söylemeksizin yalnız askerin yarısının, Yanya'ya gönderildiğini söyler. Halkondilas, I, 5, s. 74, kumandanı Karaca olarak isimlendirir; fakat Franaes, 1, 2. fasil, 9, bu kumandanın Timurtas-zâde beğlerbeği Sinan olduğunu iddia eder. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/466-474.

zamanında -Kostantiniyye tahtını büyük oğlu Yuanes'e verdikten sonra Bizans İmparatorlarının hükmüne tâbi bulunan memleketleri yedi evlâdı arasında taksim etmişti.⁸²¹ Murad Kostantiniyye'yi muhasara ettiği zaman Yuanes imparator tahtında idi⁸²². Emanuel, Sparte hâkimliğini Teodor'a; Tesalya hâkimliğini az bir müddet içinde Venedikîiler'e terkederek firara mecbur olmuş olan Andronikos'a; Karadeniz üzerindeki şehirleri Kostantiniyye'ye; Riçinyum (Rhicinium) hâkimliğini Andreas'a vermişti⁸²³. Dimitrius le Tomas'a gelince bunlar - EmanueVin şu taksimi zamanında henüz çocuktular⁸²⁴; fakat biraderi Yuanes'in hükümdarlığı zamanında Mora'da mühim işler görmüşlerdir.

Selânik'in Murad tarafından zaptından sonra, Bizans imparatorluğu' nun hükümrân olduğu arazî Kostantiniyye ile dış mahallelerinde, Anas-taz suru dâhilinde Silivri'den Darkos'a olan yerlerden, Mesembria dâhil olduğu halde kuzeyde Karadeniz sahilindeki şehirlerden ibaretti. Sparta hükümeti Teodor'un vefatından sonra biraderi Andronikos'un -yine Teo-dor ismindeki- oğluna intikal etmişti.

Yunanistan'ın şâir eyâletleriyle civarındaki memleketler birkaç hükümdara tâbi idi: Venedik Eğriboz (Negrepoint) ile Girid'i hükmü altına almıştı. Sakız ile Midilli Cenevizlilerin elinde idi. Yıldırım Bayezid'm ilk defa olarak Atina'yı zaptettiği vakit meydana çıktığını gördüğümüz Ac-ciaioli'nin torunlarından Raine, Achaine ve Beotie grandukası sıfatıyla Teb (Theebes), Atina, Foside (Phocide) ile Tesalya hududuna kadar civar memleketlerde hüküm sürüyordu⁸²⁵. Rainer iki kızından birini Andronikos'un oğlu Teodor'a, diğerini Epir, Acarnanie ve Etolie prensi Carlo Toci ile evlendirmiş ve cihaz olarak birincisine Teb'i, ikincisine Atina'yı vermişti. Frank prenslerinden ilk defa despot, yâni hâkim unvanını almış olan Carlo Tosi (Karlotosi)'nin Atina Grandukası'nın kızıyla izdivacından hiç çocuğu olmadıysa da, beş tane gayrimeşrû çocuk bıraktı. Bunlardan Antonius Teb ile Atina'ya mâlik oldu.

⁸²¹ Halkondilas (4, s. 65) ve Dukas (13, s. 75) Emanuel'in altı oğlu olduğunu ifâde ederlerse de, Spandojino Kantakuzeno târihinin şerhini mutazamm Firanze tarafından italyanca yazılan eserin 1532 vekayinde ve 23'üncü sahîfesinde münde-riç olduğu üzere, Kantakuzen, İmparator*'un memleketi «ye-di»ye taksim ile «yedi» oğluna verdiği tasrîh etmektedir.

⁸²² Franzes, 1, 40.

⁸²³ «Accade, ûhe un altro figlio d'Emanuelo, chiamato despoto Ardrea, ü quale era eignor di Risci e d'alcuni altri luoghi, guivi attorno si mori senza FigliuoU.» Sîandogitio, s. 25.

⁸²⁴ Dukas, 33, s. 76, Franze» -^despot^ unvanını hâiz olmayan bu iki biraderi «Aftendepolo» yâni «Allah'ın oğulları» diye isimlendirir. Türkçe «Ei'en-di» kelimesi Rumca «Aftexlls» kelimesinden çıkmıştır.

⁸²⁵ Halkondilas, 5, s. 67 ve 74.

Accarnanie (Akar-nani) mıntıkası bunlardan Memnon, Turnus, Hercule (Herkül) arasında taksim edildi. Fakat en bahtiyarı Leonhardi'nin oğlu ve Carlo Toci'nin yeğeni Şarl oldu. Antonius siyâsette mahir olduğundan birbirini müteakip Sultân 1. Bâyezid ile Süleyman ve Mûsâ Çelebilerin ve Sultân I. Mehmed'in dostluk ve himayesini elde etmeğe çalıştı. Çeşitli zevkler içinde geçen hükümdarlığı hiçbir arızaya uğramaksızın, yaşlanıncaya kadar sürdü⁸²⁶. Biraderleri Memnon, Turnus ve Hercule'e gelince, bunlar pederlerinin mirası için münazaaya giriştiler. Nihayet Memnon, Sultân Murad'dan yardım talep etti. Murad, Memnon'un ricasını yerine getirir gibi görünerek -yukarıda söylediğimiz gibi- ordusunun bir kısmını Karaca kumandasında Accarnanie'ye gönderdi⁸²⁷. Pâdişâh Selanik hududundan henüz çıkmamıştı ki, Yanya temsilcileri huzuruna gelerek -ahâlînin hürriyet ve imtiyazları bakî kalmak şartıyla- şehir kapılarını açacaklarını bildirdiler. Murad, teklifi kabul ettiğinden bir muahede akdo-lunarak her iki taraftan yemîn ile te'yîd edildi. Temsilciler şehrin anahtarlarını Pâdişâha vererek mukabilinde II. Murad'ın imzasını taşıyan bir hatt-ı şerîf aldılar (9 teşrinievvel 1431/834). Bu alış verişin mevkii Selanik civarındadır; bugün Kalid (Kilid) adıyla anılır.⁸²⁸ Murad, asker zabitlerinden onsekizini Yınya'ya göndererek şehrin devir ve tes-lîmine ve muahede hükümlerince hâricinde inşâ edecekleri hanelerde ikamete memur etti. Fakat bu zabitler muahede hükümlerini uygulamak endîşesinde olmadıkları cihetle Yanya'ya varduktan sonra şehrin ortasında bulunan Sen Misel Kilisesi'ni yıktıkları gibi, bütün istihkâmları bozdular; o kadarla da kalmadılar: Birkaçı memleketin en önde gelen ailelerinden kız isteyip alamamış olduklarından, kızları cebren kaçırmak için Pâdişâh'dan müsâadeye nail oldular. Bir büyük bayram günü Epir kızları Pantocrator Kilisesi'nden çıkarken, zabitler kızların üzerine hücum ederek -Romahlar'ın Sabin kadınları hakkında yaptıkları gibi- beğendiklerini götürdüler. Bu kat'î hareket üzerine kızların aileleri bu ecnebî gâsîbları -kibar aileler evlâdı gibi- kabule mecbur oldular.⁸²⁹ Yine o sene.

⁸²⁶ Halkondllas, s. 68,

⁸²⁷ Kezal!X & 74,

⁸²⁸ Pökövil, c. 5, s. 281. Bu müverrih Yanya'nın itaatini 1430 ve 1431 târihlerine atfetmektedir; bu târihlerden ikincisini ihtiyar etmek lâzım gelir. Helenius 1424 senesinde zikretmekle hatâ eder; zîrâ bundan daha önce vâkî olan Selanik fethi, 1430 senesindedir. Kanano (13) ve Franzes (2,9) Sinan Beğ'in Yan-ya'yı 1431 teşrinievvelinde zaptettiğini yazarlar. Spandojino (s. 27) Sinan Beğ'i «Tinacambei» şeklinde yazar.

⁸²⁹ Pökövil, s. 281. Bu müverrihin Yanya Târihi'nde 1400'den 1431 târihine kadar otuz senelik vekâyi eksiktir ki, kısmen Halkon-dilas'dan ve Franzes'den ikmâl olunabilir. Hacı Kalfa, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, 57) ve diğeri bâzı Osmanlı müverrihleri Arnavudluk'un Türkler tarafından

zarfında güney Arnavutluk'ta Yani Kastriyota (Jean Castriota) vefat etti. Kastriyota'nın dört oğlunu sekiz seneden beri rehin olarak sarayında bulundurmakta olan Murad, bunların mirasını temellük ve Kroya (Croia) ile bütün memleketi zaptetti. Diğer taraftan da pekiz bin Türk, Kulpa nehrini geçerek Karniyol memleketini istilâ ve îdetling'î yağmalıyorlardı. Fakat biri Karentiya (Carinthie), diğeri Karniyol memleketine hâkim olan Etienne de Montfort ile Schenk d'Ost-rowiz alelacele dörtbin kişi toplayarak düşmanı Rudolphswerth kırlarında külliye mağlûp ve şehrin surları altına sığınmağa mecbur ettiler.

Türklerin Selânik'i işgalinden evvelki ve sonraki iki sene zarfında fevkalâde hâdiseler zuhur etti. Murad şehri muhasara ederken müthiş bir zelzele surlarını sarsarak Pâdişah'm ordusu için tabî bir gedik açtı⁸³⁰. Sonra veba geldi. Bu târihin ihtiva ettiği beş asır zarfında birkaç defa zuhur eden o müthiş âfetin etraftan aldığı kurbanlar içinde -beşi siyâset sahnesinde mühim işler görmüş olan- yedi mâruf zâtın, yani: Yıldırım Bâyezid'm dâmâdı Şeyh-i Ekber Buhârî; vezîr tvaz Paşa; Bursa'da güzel bir cami inşâ ettirmiş olan Fahrü'd-dîn oğlu Çerağ Beg⁸³¹ ile Çandarlı sülâlesinden üçüncü vezîr-i âzam olup yirmi sene bu yüce makamda kaldıktan sonra oğlu Halîl Paşa'yı⁸³² halef bırakmış olan İbrahim Paşa'nın birbirini müteâkib vefat ettikleri görüldü. Veba bunlardan başka Osman-oğullan'ndan üç şehzadeyi -yâni Murad'ın biraderleri Yusuf ve Mahmûd⁸³³ ile Süleyman'ın oğlu olup -amcası Mûsâyâ⁸³⁴ rakîb olmak üzere Rumlar tarafından ortaya, çıkarıldığı halde-Balaban marifetiyle esir edilerek Musa'nın vefâtmdan beri Bur-sa'da rahatça yaşamakta bulunmuş olan Orhan'ı aldı. Fatih unvanıyla

tahribini ve Yanya'nın zaptını 835/1430-1431 senesinde göstermişlerdir.

⁸³⁰ Kanano, 4, 26 Şubat 1430 gecesi.

⁸³¹ «Çerağ Beg -ki Bursa hisarında mescidi ve ba'zı âsar-ı haberi vardır- ş&yh Fahrü'd-dîn evlâdı ol eyyamda vefat eylediler.» (Tacti't-Tevârih, c. 1, s. 346. İbarenin doğrusu bu olacaktır. Müverrihin tercümesinde yanlışlık vardır. Sözü edilen veba 832 hicrî'de zuhur etmiştir. Sa"dü'd-dîn, Neşri'den rivâyeten «Bursa'da tâ'ûn-ı azim zuhur etdi» demesine göre bundan em ziyâde birinci Osmanlı payitahtı müteessir olmuştur. Vefat ettiği yazılan zâtlar hep orada idiler. Fenârî'nin dahî bu taun (veba) dan «ittiği rivayet edilirse de Şakaik onun vefatını 834 ve Neşri 839'da gösterir, s. 345, 35fl. Mütercim.)

⁸³² Halil Paşa kazaskerlikten vezir oldu. Sa"dü'd-dîn, c. 1, s. 346. (MÜtrc).

⁸³³ «Sultân Murad Hân hazretlerinin Yûsuf Çelebî ve Mahmûd Çelebi nâm biraderleri ki mil-i hadîd ile kuwe-i bâşireleri nâ-bedld olmuşidi.» (Sa" dü'd-din, c. 1, s. 345. Hammer'in. 1. tato'mda «tvaz Paşa'nın gözleri oyulmuş olduğundan» bahsedilmesi yanlıştır; gözleri çıkarılan şehzadelerdir. Mütercim.)

⁸³⁴ Halkoadilas, 1, 3, s. 570, Bale basımı.

lâkaplandırılmış olan Mehmed, bu umûmî hüznün arasında dünyâyâ geldi⁸³⁵. Bu oğlunun doğumu, milletin ve en sâdık adamlarının vebaya kurban olduklarını gören Murad'ın büyük kederini hafifletti. Evvelce zuhur eden musibetlerle⁸³⁶ Güneş tutulması ve kıtlık⁸³⁷ zamanında vukua gelmesi şu doğumun -huzurunda tabîatin bile alışılmış kanunlarını değiştirdiği fevkalâde bir hâdise olduğunu farzettirdi. Bir sene sonra bir kuyruklu yıldız zuhuru kavimlere yeniden dehşet salarak, biraz sonra Şark ve Garb'ı karıştıran muharebelere delâlet eden şeyler olarak kabul edildi⁸³⁸

Macaristan Ve Sırbistan İle Asayişin Yeniden Sağlanması

Eflâk Beği Wlad -ya cehennemî zulmünden⁸³⁹, yahut Sigismund'-un kendisine verdiği «Dragon» (ejderha) nişanından dolayı «Drakul» lâkabı verilmiştir- birinci olarak dehşet alâmetini gösterdi. Drakul bir müddet evvel Eflâk'ın meşru hükümdarı Dan'ı tahttan indirip öldürmüştü. Dan'ın biraderinin hukukunu himaye için Sultân Murad'ın gâsıb aleyhine gönderdiği kolordu mağlûp olduğundan Drakul rakibinin başını kestirdi. Fakat Pâdişâh ile anlaşma arzusunda bulunduğundan vergi vermeyi teklif etmekle beraber bir muahede akdederek, kendisi devletin tabii-yetine girdi. Drakul anlaşma şartlarına uygun olarak kumandasında bir miktar Türk askeri bulunduğu halde Transilvanya üzerine hücum ederek Çerni (Szoereni) kalesini zaptetti ve kaleyi müdâfaa eden Prusya şövalyelerini katliâm ederek Kronstadt sancağını ve Krised'e kadar bütün Zips mıntikasını tahrib etti⁸⁴⁰. Bu seferle yine o zaman zuhur eden Ulah köylüleri isyanı Transilvanya'da Sicilyalıların, Saksonlar'm, Macarlar'ın ilk ittifaklarına sebep oldu⁸⁴¹ (24 Haziran 1432). Bunun üzerine, Macaristan ile dostâne münâsebetlere girişmenin faydalı olacağına kanaat getirerek, Almanya tahtına cülusunu tebrik için Sigismund'a mutantan bir sefaret hey'eti gönderdi. Sigismund, sefareti -baş kilisede hep hükümdarlık alâmetleri

⁸³⁵ Tâci't-Tevarih, Fâtih'in dünyâyâ gelişini «Tulû-ı kevkeb-i Sultân Mehmed» unvanlı husûsî makalesinde «Bağ-ı Murad'da gül-i Muhammedi açıldı» tabiriyle edâ ve velâdet târihini 833 Recebinin yedinci Cumartesi günü olarak tâyin eder. Mütercim,

⁸³⁶ Hacı Kalfa, 834'de (1430).

⁸³⁷ Kezalik, 835'de (1431).

⁸³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/474-477.

⁸³⁹ «Drakul» Ulah lisanında şeytan demektir.

⁸⁴⁰ Engel, Macaristan Târihi, 2, s. 335, Eflâk Târihi; Vindek'e nazaran Vie-der. s. 168.

⁸⁴¹ Engel. Eflak Tarihi, ». 169.

üzerinde olduğu halde- kabul etti. Sefaret erkânından oniki zât ilerliyerek İmparator'a altın sikkelerle dolu oniki altın kupa, bir takımı sırma işlemeli, bir kısmı kıymetli taşlarla müzeyyen ipekli libaslar takdim ettiler. Mütâreke bu suretle yenilendikten⁸⁴² sonra Sigismund, Murad'ın sefirlerini gayet şâhâne bir surette ikram ile terhis ve Pâdişâhlarına gönderdiği hediyeleri takdime memur etti(teşrinisani 1433).

Fakat, Bale şehrinde bu işler olurken İshak Beğ Sırbistan hududunu geçerek kralın memleketine girdi ve tahribatım devletin kalbgâhma kadar ulaştırdı. Corc Brankoviç bir taraftan bu yeni düşmanın, diğer taraftan -r-Krasvaç yahut Alaca Hisarı⁸⁴³ - ki hâlen bu nâmdaki sancağın merkezidir- zaptetmiş olan Sinan Paşa'nın tazyiki üzerine kızı Ma-ra'yı Pâdişah'a vermek vaadiyle sulhu istihsâl etti. Sarıca Paşa sadâkat yemini ettirmek ve Pâdişah'm nişanlısını getirmek üzere Corc'un sarayına gitti. Fakat kız henüz balığ olmadığından düğün te'hîr edildi⁸⁴⁴. Murad, Corc'un Semendre'de Tuna kenarında bir kale inşâ ettirmesine müsâade etti. Macaristan'a karşı sed olarak kullanılacak istihkâmlar⁸⁴⁵ Sırbistan hükümdarının -Kantakuzen ailesinden İren'in kocası olan- kayınbiraderi marifetiyle inşâ edildi.⁸⁴⁶

Karaman-Oğlu Ve Macarlar'la Cenk; Belgrad Muharasası

Asya'da Karaman Beği, ecdadının kaybetmiş olduğu nüfuzu tekrar elde etmek için her fırsattan istifâde ettiğinden ve gizlice Muhabere ettiği İmparator Sigismund ile Sırbistan despotu tarafından teşvik de gör- düğünden⁸⁴⁷ yine silâha müracaat etmiş idi. Bu yeni dargınlık bir at

⁸⁴² Kanano, 12, s. 623. Plorin'in KIUse Tarîhi'nî tezyîl eden Franç'e göre.

⁸⁴³ Hacı Kalfa'nın, Rum-tlî'si, s. 146. Nesrî'de «Alaca Hisar zaptı»na müracaat, s. 178; 831 (1427)'de; İdrîs, Onüçüncü hikâye, Engel, Macaristan Târîhi* 2, 8. 335.

⁸⁴⁴ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 378.

⁸⁴⁵ Kezalik, i: fasû.

⁸⁴⁶ Slandajinp, Kantakuzlno, s. 29, «Semendroyi «Skondorono» ve İren'l «Tiren» yapmıştır. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/477-478.

⁸⁴⁷ Kanano'nun (kitap: 12, s. 503) rivayetine göre, Kara Yülük ve Şahruh Mirza nezdindeki hizmetlerine mükâfatı mutazammın Sigismund tarafından Nikola Saraheni (Saracheni) ve «Turc Josua» (tsâ?) ya verilen berât Macaristan kralının Şark hükümdarlarıyla münâsebetlerinde ne maksat takip ettiğini gösterir. Berât'ta Kara Yuluk (Yülük), Mezopotamya prensi tesmiye olunmuş ve Şahruh Mirza (Sacheomercze filio De-merling ad Mahomethem dominum Tatarerum de Ahorda) «Tataristan'ın cesîm aşiretinin Muhammedi hükümdarı De-mirleng (Timurlenk)-zâde «Şaşererek» suretinde yazılmıştır. Karaman Beği ile Sigismund arasında akdolunan ittifakı bütün Osmanlı müverrihleri zikrederler.

çalınmasından ileri geldi; «Dâhis» ve «Gabra» iki meşhur kısraktan dolayı ve Arab kabilelerinin bölünmesine sebep olan muharebeden beri târihte böyle âdi bir harb sebebi daha görülmemiştir. Türkmenler reîsi -en güzel Arab atlarından birinin İbrahim Beğ tarafından hiyle ile çalınmış olmasından dolayı- Murad'a şikâyet etmişti. Murad Karaman Beği'ne Selânîk'in fethini haber vermek ve çalınmış atın sahibine iadesi lüzumunu uygun bir surette hissettirmek memuriyetiyle bir sefir gönderdi⁸⁴⁸.

tbrâhîm Beğ vâki teklifi reddettiğinden harb ilân olundu⁸⁴⁹. Sa-ruca Paşa, Ordu ile Karaman'a girdi⁸⁵⁰. Az bir müddet sonra bizzat Murad dahi görüldü; Beyşehir, Akşehir, Konya'yı hükmü altına aldı. İb-râhîm korkuya kapılarak - Kilikya'yâ (Taş-ili> kaçtı. Orada bir Mevlevî şeyhini⁸⁵¹ barış görüşmeleri için Pâdişâh'a gönderdi. Murad, gerek İbrahim Beğ'in ısrarları, gerek onun zevcesi olan hemşiresinin istirhamlarına dayanamıyarak henüz fethettiği araziyi iade ile Bejdin memleketine sahip kalmasına müsâade etti. Fakat malikanesinden haksız olarak çıkarmış olduğu aşiret reislerinden Turgud'a mülkünü bizzat iade etmesini ve oğlunu Bâb-ı Hümâyûn'a hizmet için göndermesini şart ittihaz etti⁸⁵².

⁸⁴⁸ Kays İle Zebyân kabilesinden Huzeyfe namında İki kimse yüz ok atımı bir yerde yarış yapmak Üzere yirmi katar deveye bahis tutuşmuşlardı.Kays Huzeyfe'yi geçmiş iken Huzeyfe'nin kabilesinden pusuya saklanmış birkaç kişi çıkarak yarış İfsâd ve bundan dolayı İki kabile tam kırk sene harbettiler. Dâhis ve Gabra Kays'ın. iki atın ismidir. (Galiba «dâ-his» at, Gabrâ, kısrak olacaktır.) «Vâki' beynehüm harbi dâhis» bir darbimeseldir ki, «aralarında pek uzun bir muharebe, yahut münazaa ol-du» makamında kullanılır. (Tercüme-i Kaamus* dan hülâsa, c. 2, s. 236. Mütercim)

⁸⁴⁹ İdris, Dukas, 29, s. 114; Halkondilas, 5, s. 76.

⁸⁵⁰ İlerideki haşiyede görüleceği üzere bizim târihlere göre Sanıca Paşa Edirne muhafazasında kalmıştır. (Mütercim).

⁸⁵¹ (Müverrih bu haşiyede sulh müzâkeresine gelen zâtın İdrîs tarafından «Arîf Çelebi» diye isimlendirildiğini ve Bratutu'-nun yanlış anladığını ve Sa'dü'd-dîn'in ne veçhile naklettiğini yazar. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi ise, metinde mütercimın haşiyesi olarak dercedilmiştir.)

⁸⁵² Halkondilas, 5, 77. Bu at münazaasının tafsili sudur: «Zülkadir-oğlu Süleyman Beğ'in gayet güzel bir atına Karaman-oğlu İbrahim Beğ göz kayarak, isteyip alamadığından Varsak aşiretinden bir eli-çabuk ile çaldırışır. Süleyman Beğ Sultan Murad'a «Ben atı size hediye etmek üzere hazırlamış idim diye haber gönderdi. Selanik feüh-namesini götür en elçi, İbrahim Beğ'e atı Pâdişâh'a göndermesini tebliğe memur edildi. Elçi avdetinde vazifesini ifâ etmişse de, Karaman-oğlu edebisizce cevap verdi. Karaman-oglu' nun geçmiş durumlarını ve Şarabdâr İlyas vak'asuu hatırlayan Pâdişâh hemen, Saruca Paşa'yı Edirne muhafazasına bırakarak alalacele topladığı askerle «bâd-ı seher ve nesim-i zafer gibi rûy-i deryadan güzer» edip Bursa'ya gitti. Karaman-oğlu İsa Beğ, Zülkadli-oğlu, Kadı Burhân-ogiu Zeynelâbdin rikâb-ı Şahanede idiler. Bu defa İç-il'dea başka bütün Karaman memleketi ele geçirilmişti. Taş-iU'ni açmak için baltacılar gönderildi. Karaman-oğlu Mevlânâ Hamza'yı, rivayete göre Evlâd-ı Meviftâ* dan Arif Çeiebi'yi huzûr-ı Hümâyûn'a gönderdi. Bu sefir, Karaman-oğlu' nun affını güzel surette istirham etti. Pâdişâh, Karamanlı'nın öteden-beri zuhur eden seyyiatını öne sürerek «Senin hatırın için bu

Anadolu'da muharebe bu suretle son bulması üzerine Pâdişâh -Karaman Beği'ni hâince tahrik etmiş olan- Sırbistan Despotu⁸⁵³ ile Macaristân Kralı'nın cezasını vermek üzere Rumeli'ne döndü. Corc Bratiko-viç kendisini tehdîd eden fırtınayı görünce Sultân Murad'ın hiddetini başka tarafa çevirmeğe çalıştı ve Pâdişâh'a kendisini kızı Mara'ya bağlayan izdivaç vaadini hatırlatarak, kızı aldırmsını rica etti. Bu tedbîr tam bir başarı sağladı. Padişah kızlarağası Reyhan Ağa ve Oruç Beğ⁸⁵⁴ ile Sırbistan hududu i'.zerinde toplanan askerın kumandanı İshak Beğ*'ın haremını Üsküp'e, daha sonra Semendre'ye yolladı. Corc bulûğa ermiş olan genç nişanlıyı bunların eline teslim etti. Onlar da bilinen teşrifata göre kabul ettiler⁸⁵⁵.

Fakat Murad, Sigismund'un desîsekâr siyâseti ve fesatlarını o kadar kolaylıkla affetmiyordu. Evranos-zâde Alî -Akıncılar'la birlikte- Macaristan hududunu geçti. Corc Brankoviç ile Drakul, Alî'ye iltihak için emir aldılar; bu yardımcı askerlerle sayısı artmış olan Türk ordusu Se-mendre yakınında Tuna'yı geçti⁸⁵⁶ ve Demirkapı'dan geçerek Tran-silvanya'yı istilâ etti. Hermanstadt⁸⁵⁷ muhasara altına alındıysa da sekiz gün sonra muhasara kaldırıldı. Daha az müdâfaa edilen diğer şehirler Osmanlılar'ın hükmü altına girdiler: Medyaş (Mediasch) hücum ile zapt ve yağma edildi. Şusburg (Schoesbourg) gafletle basılarak Krons-tadt'ın dış mahalleleri kül edildi. Bu sefer kırkbeş gün sürdü; Murad'ın ordusu memleketi kana ve ateşe

defa dahi günahından geçelim; lâkin yerine biraderini tâyin etmek İsterim.» buyurdular. Elçi daha ziyâde yalvarmakla Sultân Murad büsbütün affetti (839) (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 358. Mütercim.).

⁸⁵³ Bizim tarihlerin Vilk-oğlu dedikleri bu despot Karaman Beği'ni Macar Kralı ile ittifak ettirmişti. (Mütercim).

⁸⁵⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Örnek Ağa>dır. Bu da hadımdır. (Mütercim).

⁸⁵⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 68; Nesri, 181; Dukas, 30, s. 115.

⁸⁵⁶ Sa'dü'd-dîn ve Neşri Türk ordusunun pişdarları Tamışvar (Te-meswar) duvarları önünden geçerek Hermanstad'a kadar İlerlediklerini yazarlar. Bunlar birinci ismi «Demişfar» yapmış ve ikincisini «Zebîn» suretinde yazmışlardır. Bratutu ise bi-. rincisinin yerine «Demsiad» ve ikincisinin yerine «Sine» yazıyor, İdris'in zannına göre Osmanlılar Ofen'e kadar tecâvüz etmişlerdir (SaWd-dîn, c. 1, s. 360, «Tamışvar»ı müverrihin gösterdiği şekilde zaptetmiş ise de, sonraları bu şekilde ya-zılagelmıştır (Temeşvar şeklinde de yazılır). Sa'dü'd-dîn'e nazaran, Las Hakimi Vilak-oğlu'na, Eflâk Hakimi Drakula'ya harb için emir verilmiş olduğundan, Las Hâkimi kılavuzlu-ğuyla Osmanlı ordusu Vidin'den geçip Engürüs (Hungarya; Macaristan) diyarına giderek «Zibin'e dek vardılar ve altı pare hisarın aldılar ve iki ay orada» kaldılar; düşmandan eser belirmedi; şiddet-î şitâdan dolayı livâ-yı pâdişâhi pâ-yi tahta tevcih olundu; Eflâk'dan geçürken Drakula ziyafetler çek-di. Bu asker pişdarlardan ibaret olmayıp pâdişâhın da Tu-na'dan «taht-ı bād-âverd-i Süleymânîye» mümasil gemi ile geçtiği ve muharebelerde beraber bulunduğu anlaşılıyor. 841. Mütercim).

⁸⁵⁷ Neşri, s. 182; 1438/842.

boğduktan sonra geri döndü⁸⁵⁸. Yet-rnişbin harb esîri Terzburg (Terzbourg) geçidinden⁸⁵⁹ geçirilerek Osmanlı memleketlerinde istihdam olunmak üzere götürüldüler.

Bu esirler arasında ondört yaşında bir genç, ismi, vatani meçhul kalmış olmakla beraber kıymetli hâtıralar bırakmıştır. Schebs'den, yahut Muhlenbach'dan tahsil esnasında kaldırılmış olan bu genç yirmiiki sene esaretten sonra vatanına döndüğünde Türkler'in ahlâk ve îtikadlarına dâir - ihtiva ettiği malûmatın sıhhatinden dolayı şâyân-ı dikkat- bir eser neşretti.⁸⁶⁰

Murad, kışı Sırb prensesiyle izdivacın düğünü şenlikleriyle geçirdi. Fakat bahar yaklaştığında -.İshak Beğ'in telkinleri haklarında yeniden şüpheler uyandırmış olan- kayınpederi Corc Brankoviç ile Drakul aleyhinde harbe hazırlandı⁸⁶¹. Pâdişah'ın sarayına gelmesi emredilen Sırbistan Despotu bu emre itaat edecek yerde -Murad'ın anahtarlarını talep ettirdiği- Semendre'yi müdâfaa hâline koydu. Türk ordusunun ilk hareketinde Corc Brankoviç bu mevki büyük oğlu Greguvar'a bırakarak kendisi ikinci oğlu Lazar ile Macaristan'a, Sigismund'un halefi Kral Alber nezdine iltica etti⁸⁶². Drakul'a gelince, ya Murad'ı merhamete gptireceğini zannetmesinden, yahut kurtulmak için hiç çaresi kalmamış olmasındandır ki, Türkler'in ordusuna geldi. Derdest edilerek Gelibolu'da bir kulede hapsedildi- Fakat kısa bir mahbusluktan sonra saliverildi. İki oğlunu rehin bırakmağa muvafakat ettiğinden, bunlar Anadolu'ya gönderilerek⁸⁶³, kendisi tekrar Eflâk hükümdarlığını aldı⁸⁶⁴. Maa-mafih Murad Semendre surları önünde hazır bulunmuş ve mevki muhasaraya başlamıştı. Osmanlılar üç aydan beri faydasız gayretlerle zayıflamakta ve Greguvar ile amcası Kantakuzen'in mâhirâne müdâfaası muvaffakiyeti temin edecek gibi görünmekte iken,

⁸⁵⁸ Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 13 ve Chronlcon Melicans, Hacı Kalfa, 5 Temmuz 1437'de başlayan 841 senesinde, Dukas, 30, s. 115.

⁸⁵⁹ Engel, 1, Fasit

⁸⁶⁰ Bu hatırat sahibi Möhlenbahlı diye tanınmıştır. Şulzer'in «Boş Saatler»ine müracaat. Kendisi Transilvanya'dan olduğunu söyler. Eserleri Lâtince, Almanca defalarca basılmıştır. En eskisi 1530 senesinde basılmıştır.

⁸⁶¹ Dukas, kezallk, a, 116.

⁸⁶² Engel, Macaristan Tarihi, 3, 16.

⁸⁶³ Dukas bunların Nîmfeon'a gönderilmiş olduklarını İddia eder. Sa'dü'd-dln, 2, s. 75, bunları Germiyan'da Eğrigöz'e gönderir. Bu İki müellifin ifâdelerinden -eğer ikisi de yanılmıyorsa- Nîmfeon Ue Eğrigöz'ün İki ai aynı şehir olduğu istidlal olunur.

⁸⁶⁴ Dukas, 30, s. 117.

îshak Beğ Hacc'dan dönerek⁸⁶⁵ ordunun kumandanlığını aldı. Semendre bu kavı düşmana mukavemet edemedi; îshak Beğ birkaç gün içinde Semendre'yi ele geçirdi; Greguvar da esir edildi. Greguvar ile -Pâdişah'ın uzun müddetten beri Edirne'de rehin tuttuğu- biraderi Amasra ve Tokat hapishanelerine nakledildiler⁸⁶⁶.

Semendre'nin işgalini müteakip îshak Beğ ile Timurtaş'ın oğlu Osman Çelebi Niğbolu üzerine yürümeğe hazırlandılarsa da, bir Macar ordusunun yaklaştığını haber almaları üzerine müdâfaalarına giderek kanlı bir mücâdeleden sonra hezimete uğrattılar. Türkler bu seferden o kadar çok esirle döndüler ki, müverrih Âşıkpaşa-zâde'nin hissesine beş tanesi isabet etti.⁸⁶⁷ Hattâ bir Türk neferi en güzel bir cariyeyi bir çift çizme ile değişmiştir⁸⁶⁸. Sultân Murad, -eteklerinde bulunduğu dağın zengin mâden yataklarından dolayı- Ümmü'l-Bilâd adı verilen Novoberda'ya bizzat yöneldiğinden, Bosna prensi Thwartko (Tu-varko) kendisini tehdîd eden tehlikeden nefsinin kurtarmak için Bâb-ı Hü-mâyûn'a tediye ettiği senelik verginin yirmi binden yirmibeş bin dukaya yükseltilmesini teklif etti⁸⁶⁹. Macaristan Kralı Tuna'yı geçmek ve Semendre'yi geri almak için bir harekette bulundu. Fakat askeri arasında zuhur eden dusantarya (dizanteri) hastalığı ve ondan ziyâde Türk-ler'in o vakit kendilerine telkin ettiği korku Kral'ı ric'ate mecbur etti (1439). Macarlar Türkler'i daha uzaktan görünce «Kurd geliyor» diye haykırmaya başlıyorlardı. Bu dehşet nârâsı zâten Koloman zamanından beri malûm ise de⁸⁷⁰, umûmî korku o nidayı Türkler'in

⁸⁶⁵ Dukas, işbu Evranos-zâde îshak Beğ'i «Fadolah» (Fazlullah demek ister) diye isimlendirerek, daha sonraları defterdar ve vezîr olduğunu beyân eder. (Defterdar olan Fazlullah'ın Ev-ranos hanedanından olduğunu bilmiyoruz. Mütercim).

⁸⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, 2, 75, Tokad adım verir. Dukas, 30, s. 117, Amastris der Nesri, Branioviç'in oğullarının Dimetoka'da hapsedildiklerini ve Semendre mevkin'n Orhan Beğ'e teslim edildiğini söyler.

⁸⁶⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. Neşri'ye nazaran Üsküb'de dört esir yirmi akçeye satılmıştır. Vatikan elyazısında Âşık Paşa-zâde, (s. 278) bizzat bulunduğu bu seferi ve Murad'dan gördüğü lûtfu şöyle yazar: «Bu sâl (842/1438) Sultân Murad Bilgrad (Belgrad) yolunu tutup Engürüs'ü talan eyledi. Ganimet lâ-yuadd idi. Bu fakır seferde bulunmuş ve yüz akçeye bir güzel esir almış idim. Bir gün huzûr-ı pâdişâhiye çıktığımda birkaç esir ihсан eylediler. «Efendim, Pâdişâhım, bu esirleri götürmek için hayvan ve akçe lâzımdır» didiğimde hemân iki at ve beşbin akçe inayet buyurdular. Edirne'ye dört at ve dokuz esir ile geldim. Esirlerin herbirini ikişer ve üçer yüz akçeye satdım.» (Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi aynen budur: «Bir kenîz-i dilâvîz bir çift mevzeye satıldı ve bir gulâm-ı serv endam -ki şâyeste-i hidmet-şâhân-ı âlî-makaam ola- yüz elli akçeye bey' olunur idi.»)

⁸⁶⁸ Neşri, I. 183. (188) Dukas, 30, s. 117.

⁸⁶⁹ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 23. Halkondilas, 5, s. 78. Schmeck, Bosna Krallığı Tarihi, a. 112.

⁸⁷⁰ Bu nidanın menşei için Engel, Târih-1 Umûmide, «Hülic Târihi»ne müracaat, c. 48.

yaklaşmasında da tekrar ettirdi. Türkler târihte ilk zuhurlarından beri -eski Romalılar gibi- sancak makamında bir «Kurt» taşırlardı. Mitridâd'ın şu sözleri Türkler'e de tatbik edilebilir:

- «Bu kavim kurt gibi cesur, onun gibi kana ve yağmaya hırslı, onun kadar aç gözlüdür.»⁸⁷¹.

Murad, gerek sulh hâlinde, gerekse tâbiyeleriyle harbederken, siyâsî münâsebetlerini devletine komşu hükümetlerden daha ileriye genişletmekte ihmâl göstermedi. Timur'un oğlu Şohruh, Ak-Koyun sülâlesinden Kara Yuluk, Şahruh'un kendisine bilhassa tavsiye etmiş olduğu Karaman Beği ve Mısır Sultam'yla dâimi muharebelerde bulundu.⁸⁷² Avrupa'da,

⁸⁷¹ Justen, 1, 30 «Sic omnem Ulum populum anîmos Inexplebiles, sanguinis atque imperli dlvitiarumque avidos, ae jejunos habere.»

⁸⁷² (NOT: 42) Bu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da bulunur. Ancak târihleri olmadığından ne zamana âit oldukları malûm olmuyor. Gerçi birinde Semendire fethinden bahsolunursa da büsbütün şüpheden kurtulmak için kâfi değildir. Bunlar aşağıda gösterilmiştir. (Bizdeki Feridun'a da müracaatla aşağıdaki ced-vel tanzim olundu):

Müverrihin
numarası
Btdekt Fe-
numarası
ridun'un nja
77, 78
178, 179
79, 80
179, 180
81, 82
180, 181
83, 84
181, 182
85, 86
183, 184
87, 88
185, 186
89, 90
191, 194

Kara Yuluk (Feridun'da Kara Yülük)'den n. Mu-rad'a ve cevâbı.

Tebrik-i muzafferiyete dâir Karaman Beği İbrahim' İn mektubuyla, cevabı.

İbrahim'in Seyd! Ahmed Beğ İle gönderdiği İkinci mektup ve cevabı.

Osman Kara Yülük-z&de Ali Beg'In mektubu ve cevâbı.

Kara Yülük'ün d1 ger oğlu ve canisini Hamza Beg'In mektubuyla cevabı.

Şahruh'un 841 (1432) tarihli mektubu ve Padişahın Semendire fethini mutazammın cevâbı.

Sultân Murad'm Selânuik fethine (1430) dair Mısır Sultanına mektubu ve Sultan Eşref Barsbay'in cevâbı.

91, 92 194, 196 Barsbay'in halefi tarafından Kolumbac (GÜğercin-lük) fethi (1438) tebrikine dair mektub ve cevabı (Bu şehir İlk defa 1427 alındığından, Mısır Sultanının cülusundan 15 sene öncedir.) (Mut: Bizim Münşeât'da evvela Sultan Murad

Bohemya'da Katolikler ile Otrakistler⁸⁷³ arasında şiddetli karışıklıklar çıkmıştı. Katolikler krallığa -zâten Macaristan ve Almanya taçlarını başında toplamış olan- Alber'i istiyorlardı. Otrakistler ise Polonya Kralı Vladislas'ın biraderi olup henüz onüç yaşında bulunan Kazi-nır'in hükümdarlığını ilân ediyorlardı (1441). Murad Polonya Krallığı hükümdarıyla siyâsi münâsebetler akdi için bu fırsattan istifâde ile Vladislas'ın nezdine sefirler göndererek -biraderini Bohemya tahtında bırakması ve Macaristan ile bütün münâsebetlerini kesmesi şartıyla- ittifak teklif etti⁸⁷⁴. Bu esnâdâ Alber vefat etmiş ve Kazimir'in rakibi kalmamış olduğundan Vladislas Pâdişah'ın elçilerine artık memuriyetlerinin maksadı kalmadığına ve Macaristan'a vâsıl olduğu zaman muahede hususunu düşüneneğine dâir kısa bir cevap verdi⁸⁷⁵. Bu cevap üzerine Murad -Brankoviç'in Macarlar'ın himâyesi altına bıraktığı- Bel-grad'ın muhasarasını kararlaştırarak, bu seferin kumandanlığını Evra-ros-oğlu Alî Beğ'e verdi. Alî Beğ şehrin kara tarafında dâire şeklinde bir siper inşâ ettirdi. Yüzden ziyâde kayık su tarafından bütün rabıtayı kesmekte iken Türkler bu siper üzerinden

tarafından Güğercinlik tahlîs hakkında Mellkül-Esref Barsbay'a mektup, sonra da cevabı dercedilmişler). 93, 94 196, 199 Murad'ın Macaristan musalehasından (1443) sonra Mısır Sultanı Barsbay'a mektubu ve cevabı.

95 199 Murad'ın yine Melik Eşref Barsbay'a 849 (1436) tfr=hll ve Mısır'da vefat eden. Hacı Ömer Haltl'in met-rûkâtına dâir mektubu (Btzdekinde 840 tarihli).

96, 97 200, 205 Mısır Sultânı Ebû Sald Çakmak tarafından cülusuna (842/1438) dâir mektubu ve Semendire'nin fethi ifadesiyle Murad'ın tebrMâmâmesi.

98 205, 207 Eoû Sald'tn hedâyâ-yı fâhlre ile cevabı.

98 188, 190 Güğercinlik fethine dâir azîz-i Mısır'a (isim malûm

değil) mektup ve cevabı. (Bizim Münşeât'a göre Güğercinlik'in fethine, diğer İki mektup -ki yukarıda gösterilmiştir- Güğercinlik'in tahlîsüve dairdir. Hammer'in gösterdiği, hepsi iki mektuptur. Müverrih bu dörtten İkisini görmemiştir; fakat görmediği bunlar mı, ötekiler mi, bizim Feridun Avrupa kü-tüphânelerindekilerle karşılaştınun&dıkça bilinemez. Mütr.)

99, 100 207, 209 Ak-Koyunlu Cihangir bin Osman Kara Yülük'den Sultan Murad'a arlza ve cevabı.

101, 102 209, 210 Mardin Hftkîmi Nasirü'd-dîn Artuk tarafından Suttan Murad'a arlza ve cevâbı.

103, 104 210, SU BitUs Hâkimi Muhammad Şah Muhammed Beğ'den Sultân Murad'a arlza ve cevâbı.

105 213 Kastamonu Hâkimi İsfendiyâr Bcg tarafından Şah-ruh'a yazılıp tutulan mektup (9 Şa'bân 833/1429) (Bundan sonraki mektup -ki Şehzade Bâyezld'tn düğünü münâsebetiyle Karaman-oğlu'na yazılmıştır- I. Murad samanına aittir.- Hammer'in. şerhidir).

⁸⁷³ Bohemya'da Jan Hus nâmındaki papasın çıkarmış olduğu bir Hıristiyan mezhebi tabileri (Mütercim)

⁸⁷⁴ Bonfinius, 3, 1, 4, s. 416.

⁸⁷⁵ Kezalik.

mütemadiyen ok ve taş atarlardı; fakat başrahip Raguzalı Zowan Alî Beğ'e lâıyk bir rakıb çıktı⁸⁷⁶.

Belgrad Türklerin çalışmalarına tabiyelerinin ateşleriyle cevap vererek ve şehre yaklaşmak için yaptıkları harbî inşâatları tahrîb ederek, kendisini muvaffakiyetle müdâfaa etti. Muhasara altı aydan beri devam etmekte iken Polonyalı Lenziski (Lenzicyky) gelerek buna son vermesini Vladislas nâmına Pâdişah'dan talep etti. Murad, sefire «çekilse dahî Belgrad'-ın er geç hükmü altına düşeceği» tarzında azametini gösterir şekilde cevap verdi⁸⁷⁷.

Bu aralık Murad'ın -kırk sene evvel eşkiya reîsi olarak Sivas şehrini Mehmed Beğ ile Bâyezid Paşa'nın teşebbüslerine karşı müdâfaa eden- imrahorbaşısı Mezîd Beğ Eflâk'ı geçerek Transilvanya'ya dâhil oldu (18 Mart 1442). Szent-Imreh mevkiinde Piskopos Jorj Lespesi kahr ve idam ederek Hermanstadt'ı muhasara etti. O vakit Türkler tarafından Yanko⁸⁷⁸ diye isimlendirilen ve parlak muzafferiyetiyle vatanının uzun müddet neketini tazmin edecek olan Jan Hunyad, Macarlar'ın Osmanlılar aleyhindeki muharebelerinde ilk defa olarak ortaya çıktı. Jan Hunyad, Simon Dö Kemeni ile birlikte şehrin imdadına koştı; Mezid Beğ Szent-îmreh'de kazandığı muvaffakiyetten mağrur olduğundan onları karşılamağa yürüdü. Beğ, fevkalâde şecâat-riyle mâruf güzide sipahilerine Hmıdyad'ın atıyla taşıdığı silâhları önceden tarif etmişti. Sipahiler de Hunyad'ı ölü veya diri olarak getirmeyi taahhüt etmişlerdi. Hunyad, câr s usları vasıtasıyla bundan haberdâr olduğundan atıyla silâhlarını Simon Dö Kemeni (Simon de Kemeny) değiştirdi. Simon her cihetten -bu kıyafet değişikliğine aldanmış olan- Türkler'in hücumuna uğrayarak karışıklıkta -en iyi askerinden üç bin kişi ile- telef oldu. Lâkin Hunyad'-in harikulade iktidarı ve Hermanstadt muhafızlarının bir hurucu mu-' hârebenin öteki taraftan kazanılmasını sağladı.

Önden arkadan hücumu uğrayan Türkler, arkalarında taşıdıkları esirleri düşmana terkederek ve yirmibin ölüyü yerlerinde bırakarak her taraftan kaçmağa başladılar⁸⁷⁹. Mezid Beğ ile oğlu maktul düştüler. Hunyad düşmanını takipten döndüğünde, gâlibler tarafından takım takını getirilmekte olan esirleri -kendisi sofrada bulunduğu halde- vahşiyâ-ne bir

⁸⁷⁶ Halkondilas, 5, s. 78; Bonfinius, 3, fasıl: 4, s. 427. Dukas. 30, s. 116, Tu-ruç, 4, 1, 35. Katona, 13, s. 134.

⁸⁷⁷ Kalimakos, De Clade Varnensi nâm eser, s. 265. Bale basımı.

⁸⁷⁸ «Yanko» Rumca Yuanis kllemisinin ism-i tasgiridir. Fakat Türk lisanında echo: sadâ; sesin aksi mânasını ifâde eder. (Dağlar yan kul an di.) Mütercim.

⁸⁷⁹ Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 50; Bonfinius, 3, 1, 5, 8. 433. Bratutu'da Sa'dÜ'd-din, 2, s. 78. Neşri, ÂH, Solak-zâde, Halkondilas, 5, s. 79.

eğlence olmak üzere idam ettirdi⁸⁸⁰. Macarlar üçbin kişiden zin yâde kaybetmemişlerdi. Hunyad -dağlar üzerinde Türk başlarından tepeler yaptırarak- Kızılkule geçidinden Alpler'i geçip Eflâk'a girdi. Tuna'nın iki sahilindeki memleketleri kamilen tahrib etti. Dönüşünde hemşehrileri «vatan kurtarıcı» olmak üzere kabul ettiler. Hunyad, askerleri gibi kendisi de hunhar olduğundan Sırbistan Despotu ve Macaristan'ın müttefiki Corc Brankoviç'e ganimet malı ve harbde almış olduğu silâhlar vesaire ile dolu bir araba gönderdi ki, on atla çekilmekte ve Mezid Beğ ile oğlunun başları arabanın zirvesini taçlandırmakta idi. Şu dehşet verici ganimetlerin ortasına oturtulmuş ihtiyar bir Türk bunları Brankoviç'e bizzat takdime mecbur edildi⁸⁸¹. Murad, bu musibetin hâtırasını şanlı bir intikam ile izâle etmeyi şiddetle arzu ettiği cihetle Şehâ-bcddin Paşa'ya⁸⁸² seksen bin kişi toplayarak Macaristan üzerine yürümesini emretti. Mezid Beğ kadar mağrur olan Şehâbeddin Paşa, Hun-yad'ın askeri kendisinin yalnız sarığını görmekle birçok günler hiç durmadan kaçacağını alenen söyleyerek övünüyordu⁸⁸³. Macar generali, Şehâbeddin Paşa'ya karşı ancak onbeşbin kişi ile ilerledi, fakat ya galebe etmeyi, ya ölmeyi ahdetmişti. Hunyad, Vazag (Vasâg) civarında Şehâbeddin'e tesadüf ederek birkaç saat içinde külliye mağlûp etti. Türkler muharebe esnasında ve birdenbire firarlarında, Mezid Beğ'in Hermanstadt surları altında bıraktığından ziyâde adam kaybettiler. İki-yüz sancak ile -aralarında Şehâbeddin dahî olduğu halde- beşbin Osmanlı Macarlar'ın elinde kaldı (1442). Murâd, Timurtaş'ın torunu Osman Beğ'in⁸⁸⁴ ve en iyi zabitlerinden daha birçoklarının vefatıyla da mü-teessif oldu.⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ Bonf'nius, 3, 4, s. 433. Turuç'a da müracaat, kitap 4, fasıl :37, Katon*. 13, s. 214.

⁸⁸¹ Bonflnius, 3, 5,

⁸⁸² Bonünius (s. 440) «Sciabadin» yazar. Engel, Macaristan Tâ-rihi'nde (3, s. 64) «Saladin» ve Sırbistan Târihi'nde (s. 387)' «Şahâbü'd-dîn» der. Neşri ve Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 82), her ikisi bu orduya kumanda eden Osmanlı generaline «Şahin Kula» nâmını verirler; bu ise birtakımları tarafından «Hadim Şahâbü'd-dîn» ve diğerleri tarafından «Şahin Kula» diye alınmıştır. (Mütercim: Sa'dü'd-dîn'de «Rumeli Beğlerbeğisi Kula Şahin Paşa» diye münderiçtir. c. 1. s. 368. Daha sonra, 370. s. de «Ba'zı tevârîh-i Osmâniyyede Kula Şahin yerine Şehâbü'd-dîn Pâşâ-yı Hadim» yazıldığı dercedilmiştir.)

⁸⁸³ cTefahür» (övünme, böbürlenme) sözü Neşri tarafından rivayet edilmiştir. Türkler'ln. hestmeti, Bratutu'da, 2, 80. Alî, Solak-zâde, Muhyi'd-dîn, Hacı Kalfa.

⁸⁸⁴ Neşri'ye nazaran, Osman Beğ daha sonra Varna muharebesinde telef ol-mufter. '

⁸⁸⁵ Sa'dü'd-dîn vefat edenler meyânında Fîrûz Beğ, Hızır Beğ, Ömer Beğ, Dede Firak isimlerini zikreder ki, son ismi Bra-tutu «Durumsach» yapmıştır. (Sa'dü'd-dîn'in aynen ibaresi: «Ol ma'rekede şehîd olan ümerâ-yı izamdan Fîrûz Beğ ve Dede Müzâk-oğlu Yâkûb Beğ ve Hızır Beğ ve Ömer Beğ ta'dâd olunmuşdur.» c. 1, s. 370). Hacı Kalfa ve diğer Osmanlı müverrihleri iki Mezid ve Şahâbü'd-dîn bozgunluğunu 844 (1440/ 1441) senesinde zikrederlerse de, Engel, Macaristan Târihi'-nin 52'inci sâhifesinde müverrih Pray'e karşı isbât eder ki, bunların birincisi

Osmanlılar muharebe meydanında şu suretle mağlûbiyete uğradıkları sırada Belgrad'ın teslimini talep için Pâdişah'ın Oien'e göndermiş olduğu sefir cevapsız terhis edildi⁸⁸⁶.

Vazag muharebesini takip eden sene, Hunyad'm en parlak zaferleriyle şöhret buldu. Macarlar bu seferi övünerek «Büyük Sefer» diye adlandırırlar. Sefer beş ay içinde son bulmuş ve bu kısa müddet Hunyad'm beş müstahkem mevki zaptetmesine ve o kadar muzafferiyet kazanmasına kifayet etmiştir.⁸⁸⁷ Bu harbi Murad'ın başına -vekili kardinal Julien marifetiyle- Papa IV. Ojen (Eugene) çıkarmıştı. Muharebe, Hıristiyanlar için muvaffakiyetle başlamış olduğu halde biraz sonra musibete dönüştü. Hunyad'ın şöhreti itimad verici ve askerî ehliyeti o %:ckte kadar Türkiye ile harbetmiş olan diğer generallerin liyakatlerine hakikaten faik olduğundan her memleketten birçok adamlar gelerek Hunyad'ın sancağı altına girmişlerdi. Menhus Niğbolu seferinden⁸⁸⁸ beri Hıristiyanlık düşmanları⁸⁸⁹ aleyhine bu kadar heybetli bir asker topluluğu asla vâki olmamıştı. Müttefikler ordusunun -ekseriyetle Macar, Sırb, Alman ve Ulah ehl-i Salih'inden mürekkep olan- en büyük kısmı Brankoviç'in emri altında olarak 22 Temmuz 1443'de Ofen'den hareketle Semendre yakınında Tuna'yı geçti.⁸⁹⁰ Hunyad oniki bin gü-zîde süvarinin önüne geçerek Sırbistan'ı istilâ ve Krosvaç ve Şehriköy⁸⁹¹ civarlonnu tahrîb ile Niş surlarına kadar ilerledi. Macaristan ve Polonya Kralı Vladislas ile Kardinal Julien yirmi.bin kişi ile iki günlük mesafeden Hunyad'ı takip ediyorlardı. İlk çatışma, 3 Teşrinisani

1442 senesinde Szent-Imroh yakınlarında vuku bulmuştur. Hacı Kalfa Belgrad muhâsarasıyla Nova-Berda'nın ele geçirilişini 842/1438 ve Semendire'nin ele geçirilişini 843/1439 senesinde yazar.

⁸⁸⁶ dliögos'a nazaran Katona, 13, s. 277; Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 54; Bonfinius, 3, 5; ve Kalimakus, De putfü Varnensl, s. 445.

⁸⁸⁷ «uapropter quinque vicibus cum hoste semper majori in nu-mero sibi occurenti ipse Dom-Vaivoda atrocissima gessit bel-la.» (Hunyad'ın beş ayda beş. muzafferiyet kazandığını mu-tazammındır. (Hunyad'a 'pek hunhar1 vasfım ilâve ediyor). Turuç, Ortadaki Gerçek, 14,40). Kanano ve Engel gibi altı ve hattâ Bonfinius gibi sekiz muharebe saymayıp, Turuç gibi beş demek daha doğrudur. Muharebeleri sekize çıkarmak Nisa yakınında vuku bularak üç fırkamn birbirini arkasından he-zîmetiyle neticelenen üç müsademeyi, üç muhtelif harb yapmakla mümkün olabilir.

⁸⁸⁸ Osmanlılar İçin, mes'ûd Niğbolu seferi demektir. (Mütercim).

⁸⁸⁹ Taassubun hangi tarafta olduğu anlaşılır. (Mütercim)

⁸⁹⁰ «Adsalsum lapidem et Cobim, qui ante Sinderoviam situs est.» (Metindeki ifâdenin jne'hazıdır). Varna muharebesine dâir müverrih Callim'in ifâdesi ve ondan naklen Bonfinius, 3,5, 447.

⁸⁹¹ Neşri, varak: 187. Bratutu'da Sa'dü'd-ffln, 2, s. 85. Solak-zâde, Alî, Krosvaç Alaşöhir ve Şehr-t Köy tesmiye ederler.

1443'de Morava nehri kenarında ve Niş civarında vâki oldu. Bu unutulmaz muharebenin en sahîh tafsilâtı Hunyad'ın beş gün sonra refiki Transilvan-ya Voyvodası Nikola Döylak (Nicolas d'Uilac)'a bizzat yazdığı raporda mevcuttur. Murad'ın ordusundan üç kolun birincisi Evranos-oğlu İsa Beğ,⁸⁹² ikincisi ismi meçhul bir beğ, üçüncüsü Turhan Beğ tarafından idare* edildiği halde birbirini müteakip gelerek Hıristiyanlar'ın ke-sîf saflarıyla çarpıştılar. Ordunun mümtaz kısmına kumanda eden rüesâ arasında Vidin ve Sofya beğleri⁸⁹³ Timurtaş'ın oğlu Alî Beğ, Tokat Beği Balaban, Rumeli Beğlerbeği Kaasım Paşa, Bolu Beği, Pâdişah'ın damadı ve sadrâzam Halil'in biraderi Mahmud Çelebî görülüyordu⁸⁹⁴. Türkler'in bütün şecaati Hunyad'ın mâhirâne tertiblerine karşı beyhude oldu: Zaptedilen dokuz sancak,⁸⁹⁵ dört bin esîr, iki bin maktul ve Murad'ın birdenbire Hemus yâni Balkan'ın arkasına ric'ati Hıristiyan ge-reralinin rakibine üstünlüğüne şehâdet eder. Hunyad, Murad'ı adım adım takip ederek Sofya'yı zapt etti ve oradan Balkan'ın sarp ve karla örtülü tepeleri arasından Filibe üzerine yöneldi. Fakat Hunyad için, Murad'ın tahkim ettiği Suçi (Succi) dar boğazını geçmek lâzımdı. Eski çağlarda meşhur ve el'an Trayan Kapısı nâ-mıyla müsemmâ olan bu boğazın -ikisi de aynı derecede tehlikeli- iki geçidi vardır. Batıda bulunan ve Sulu Derbend adı verilen biri (Ami-yen'in Suçi geçidi) Trayan'ın burada inşâ ettirdiği kapı ile kapalıdır; kuzeye doğru cereyan eden nehrin ismine nisbetle tzladi, yahut İslatica Derbendi adı verilen diğerine de yaklaşmak o derecede müşkildir.⁸⁹⁶ Murad bu geçitleri kaya parçalarıyla kapatarak bu suretle, şu mevsimdeki kar ve buzlardan dolayı tabîi olarak

⁸⁹² Hunyad'ın raporunda Evranos-oğlu İsa Beğ «Kwrenyes»oğlu «Ezebeg» diye isimlendirilmiştir. Halkondilas'm Bale basımında (4, s. 50) Evranos'un diğer oğulları arasında «tsos», yâni «tsâ» ve Paris basımında (4, s. 163) ise «Teoto Vovenekseo» zikredilmiştir. Bu son ismi mütercimler «Theceten» yapmışlardır. Rumeli beğlerbeği Kaasım'ı da Avrupa hükümdarı («hâkim»den galat) «Chasanem» diye isimlendirirler.

⁸⁹³ Hunyad'ın Kanano'da dercedilen (8, 253) raporunda «Budin voyvodası Kezbeq» ve «Sofya beği Umur Beğ» yazılmıştır. Yine bu raporda Herman Balaber ismiyle yazılan, Tokatlı Balaban olsa gerektir. Bunda defterdar «Cabusbeg»; İshak Beğ, Plowtensis hakimi, Dawdbeg, Zetenice kaymakamı Dawdbeg diye dercedilmiştir. Sözü edilen vesika şu zâtları da bize bildiriyor: «Coywanow» ağası «Zywambeg»; Kwrsolch voyvodası diğer Zywambeg, Kwrsangh ağası Twrhambeg (Turhan Beğ) (diğer isimlerin doğrusu bilinemedi. Mütercim).

⁸⁹⁴ HalkondÜas, bunu Halil'in biraderi İbrahim Paja'nin oğlu der.

⁸⁹⁵ Kanano (13, s. 253), De Logos ve Callimachus zayıtı onbin yerine otuz bin tahmin ederler. Eneas Silvius daha mutedildir; lâkin Hıristiyanlar*dan yalnız on kişi telef olduğunu söyler. Bu yalanları tekssîb eden Hunyad'ın raporu 5 Teşrinisani târihini taşır: «in descensu regali Scaronensi ad oppo-situm castrı ruptı Balcan».

⁸⁹⁶ Hacı Kalfa'mn Rûm-ili'si, s. 57. Dukas'da (32, s. 122) «Altın-h» diye kayıtlıdır, çünkü slavca «Slato» altın demektir, ihtimâl ki suyun mecrasında altın tozları bulunuyor.

mevcûd olan manialara yeni bir engel ilâve etmişti.⁸⁹⁷ Türkler, Hunyad'ın öncülerini gör-
dükleri vakit bütün bir gece dağın yamacına su akıttılar. Öyle bir su-rphte ki, ertesi gün şafak vakti buzdan bir duvar Macar süvarisinin her türlü teşebbüslerine mâni olacak gibi görünüyordu. Maamafih Hunyad'ın askerleri kandilinden esaret misâli alarak her tehlikeye rağmen ilerlediler. Fakat Trayan K.ipısı'na varınca onu o derecede kapatılmış buldular ki, yolu değiştirmeye mecbur oldular. Bunun üzerine, arzın tabiati hasebiyle diğeri kadar muhkem surette kapalı olamayan îzladî geçidi* ne doğru gittiler. Orada 24 Kânunibvvd'de⁸⁹⁸ TürklerUe Macarlar arasında müthiş bir muharebe başladı. Macarlar, dağların tepelerinden mütemadiyen kopan çığlarla, kaya ve buz kitleleri ile de mücâdele etmeye mecbur olduklarından harb daha dehşetli idi. Fakat sonunda Derbend cebren geçildi, gâübler Balkan tepelerinden gozîpri önünde yayılan ferahlık verici ovalan selâmladılar. Julien ile ehl-i Salib, Vladislas ile Po-lonezler Hunyad'ın izini takip ile Balkan'ın ötesinde ona iltihak ettiler. Hıristiyan ordusu Yalavaç kırlarında, Künübiça (Cunobizzat) dağının⁸⁹⁹ eteğinde Murad'ın askeriyle yeniden bir muharebe etti. Vladislas'-ın -bu zamanın vak'alarını gözleriyle gören bir şahit olarak yazmış ve orada parmağına isabet eden bir ok ile yaralanmış olan- kâtibi Kali-maküs (Gallimachus) ile bizzat hazır bulunduğu yalnız bu muharebedir. Türkler tekrar mağlûp oldular. Ehl-i Salîb'in eline düşen esirler arasında Rumeli Beğlerbeği Kaasım ile Bolu Sancak Beği, Sadrâzam'ın biraderi ve Pâdişah'ın dâmâdı Mahmud Çelebi⁹⁰⁰ zikrolmur. Hun-yad, bu esirlerden yüzyetmişinî katlettirerek iki beği - zafer alayıyla girdiği Ofen'e getirdi.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ Bonfinius, 3, s. 49. Callimachus, Varnensi de Pugna kitabında bu çifte boğazın hiçbir eserde daha güzel tarifi bulunamı-yacağına yazar. Kanano, bu hususta Bonfinius'u, daha doğrusu Callimachus'u haksız olarak hatalı bulmuştur. (Boğazın tarifi 1. cildde münderiçtir.)

⁸⁹⁸ Kaiunaküs (Gallimachus), ve Bonfinius, Milâdi yılbaşı arefesine tesadüf eder.

⁸⁹⁹ Kalimaküs ve Bonfinius, 3, 4. kitap.

⁹⁰⁰ Avrupa müverrihlerinin her sahifede görüldüğü üzere ism-i haslarda yaptıkları tağyîrâtın içinde «Mahmûd Çelebi» nâmının derece derece uğradığı tahrif, en anlaşılmalıdır. Pâdişâhın dâmâdı olan bu Mahmûd Çelebi Callimachus ve Bonfinius tarafından «Calepin» ve «Carambus» şekline dönüştürülmüştür. Engel (Macaristan Târîhi, 3, 63) Murad'ın Anadolu beğlerbeği'nden başka dâmâdı olduğunu bilmemekle beraber «Carambus»dan «Caram» yapar. Neşrî, İdris, Solak-zâde ile Âlf'ye dahî müracaat.

⁹⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/478-486.

Karaman Üzerine Sefer Ve Macaristan'la Sulh Akdi

Bu esnada, Pâdişah'ın tâbilerinden en müfsidi bulunan Karaman Beği üçüncü defa olarak tabiiyyetten çıkmıştı. Kütahya ile Ankara arasında ve Bolvadin'den Sivrihisar'a kadar bütün memleketi tahrîb ettikten sonra birbirini müteakiben Akhisar'ı, Akşehir'i, Beğşehir'i zaptetti.⁹⁰² Murad, Avrupa'da hududunu Macarlar'ın taarruzlarına karşı müdâfaa etmeyi kumandanlarına bırakarak, kendisi tabiini cezalandırmak üzere Asya'ya geçti: Karaman'a girerek îkonyum'u (Konya), Larende'yi, diğer birçok şehirleri yağmaladı⁹⁰³. Fakat Hunyad'ın yeni muvaffakiyetleri kendisini Avrupa'ya çağırdığından, Karaman Beği'nin haremi olan hemşiresiyle veziri Kara Serverî (Server) ricaları üzerine, âsîyi affetti. Bu muharebede Pâdişah'a refakat eden büyük oğlu Alâu'd-dîn Ermenistan'da hükûmetine döndü. Murad'ın kendisi de Edirne yolunu tuttu. Fakat harbetmekte yorulmuş ve Hıristiyanlar'ın elinde esîr bulunan Mahmud Çelebi'yle evlendirilen ikinci hemşiresinin istirhamlarından bizar kalmış olduğu cihetle Devleti'nin kuzey doğusunu mahveden mücâdeleye son vermeyi kararlaştırdı. Bunun için

⁹⁰² Neşrî, varak: 186; Brattu'da Sa'dü'd-dîn (2, 82), îdrîs (Murad saltanatının ikinci faslı), Solakzâde (varak: 42), Âli (varak: 74), Muhyi'd-dîn (varak: 78), Karaman Beği'yle olan muharebeyi Macaristan seferinden evvel yazarlar. Yalnız Du-kas ve Halkondüas Murad'ın Macaristan seferinden sonra Karaman'da zuhur eden karışıklıkları def için geçmiş olduğunu yazarlar. Lâkin bunlar da birbirini nakzederler. Hal-kondüas (4, 99, Bale basımı) Murad'ın Vladislas ile anlaşmayı müteakip Karaman Beği'yle harb için Anadolu'ya geçtiğini zikreder; halbuki daha evvelce (s. 88) Sultân Murad'ın Karaman çengiyle meşgul iken Macarların taarruz ettiğini ifâde etmiş idi. Dukas dahî (32, s.125) Murad'ın Trakya'ya azimle o kiş esnasında şehzade Alâu'd-dîn'in vefatı haberini aldığı rivayet eder. Halbuki Trakya seferi 1443'de vuku bulmuş ve dediği kiş 1444 senesinin kışı idi.

⁹⁰³ Dukas, 32, s. 123. «Karaman-oglu İbrahim Beg mtccâhidlerin kırılmasını ganimet bilerek ct varındaki Osmanlı memleketlerine saldırdı. Dâmâdı Turgud-oğlu Hasan Beği'i musallat ederek Müslüman iar'ın mal ve ırzına taarruz ettirdi. Bolvadin halkını, Ömer Dağı'nda yaylakta oturanları. Beğpazarı halkını bl-zâr eyledi. Padişah Karamanlı'nın cezasını vermek için 486'da Edirne* den hareketle Anadolu ve Rumeli askerini birleştirdi. Şehzade Alaü'd-dîn'in hükûmetgâhı olan Amasya'dan askeriyle davet etti. O zamana kadar Osmanlı padişahlarından İslâm beldelerin'in yağmalanması hiç vuku bulmamış iken bu defa Konya'ya kadar tahrîb edildi. Karaman-oğlu Taş-ili'ne kaçtı. Veziri Server Beği Fâd^sah'ın hemşiresi olan haremiyle birlikte birçok hediyelerle gönderdi. Bazı müverrihlerle göre fazilet sah'p-lerinin şöhreti ilerinden Sarı Yâkûb'u. tdrîs'e göre evvelce de ismi geçen Arif Çelebi'yî gönderdi. Sultan Murad Hoca Server'e «Karamanlılar1 m yeminlerini bozduklarını ve b:lhassa İbrahim Beğ'in geçmişteki cürümlerini bilirken nasıl musaleha teklif ediyorsun ve ona ne cür'etle tekeffüle kalkışıyorsun?» dedi. Hoca Server eski cürümlerine kendisinin b'r-likte olmadığını ve bu defaki hatâ dahî kendi rızasıyla olmayıp Turgud-ogulların. tahrikiyle vuku bulduğunu beyân ile istirham ve bâdemâ münâsîp görülmeyecek "bir durum zuhur ederse cezasını üzerine alacağını tekrar etmekle Padişah Karamanı'yı affetti.» (Tâcü't-Tevârih'deri telhis, c. 1, s. 370-372) (Mütercim).

Eflâk'ı Voyvoda Drakul'â geri verdi; Despot Brankoviç'e iki oğlunu, Şehriköy, Krosvaç, Semendre kalelerini iade etti; yine o zamanda Rum'dan dönme tercümanını maiyyetine yüz kişilik bir muhafız kuvveti koyarak - Macaristan'ın hıdivi zannettiği ve Osmanlı müverrihlerinin bu unvanı verdikleri- Jan Hunyad'ın nezdine gönderdi. Macar generali sulh müzâkeresi için kendisine müracaat eden sefire hatâsını bildirerek krallığın, Segedin (Szegedin)'de toplanan Millî Meclisine gönderdi⁹⁰⁴. Vladislas, ehl-i Salîb muharebesine devam için müttefiklerinin vereceklerini vaad eyledikleri yardımcı askerleri baharın başlarına kadar bekledi. Bunların gelmediğini görünce -Papa'nın ve Kostantiniyye İm-paratoru'nun telkinlerine rağmen- kendini Murad'ın tekliflerini kabul için tazyik eden Hunyad ile Brankoviç'in nasihatlerini sonunda dinledi. 12 Temmuz 1444*de Segedin'de, on sene için aşağıdaki şartlarla sulh akd ve, imza edildi: Sırbistan ve Hersek eski sahibi Corc Brankoviç'e iade ve Eflâk Macaristan'a ilhak edilecekti; Pâdişâh dâmâdı Mahmud Çelebi için fidye-i necat olarak yetmiş bin duka verecekti⁹⁰⁵. Bu muahede iki lisanda yazılarak her iki taraftan yemîn ile te'yîd edildi. Türkler^ Macaristan Kralı'nın mukaddes ekmek üzerine yemîn etmesini istemişlerdi; fakat Greguvar Savori buna müsâade etmedi; Vladislas încil, Murad Kur'ân üzerine yemîn ettiler⁹⁰⁶. Padişah bu müzâkereler esnasında -mukabilinde bu kadar fedakârlıklar ettiği- istirahata nail olmak ümî-diyle Anadolu'ya avdet etti. Orada yazın ilk günlerinde oğlu Alâü'd-dîn'-jii vefatını haber aldı⁹⁰⁷. Murad'ın geçirmiş olduğu dağdağalı hayat kalbindeki hissiyatı hiç söndürmemiş olduğundan bu kayıp kendini pek müteessir etti. Şimdiye kadar Murad'ı yalnız harp meydanlarında görmüş ve askerî kudretine karşı hakîkten hayran olduğumuzu saklamamış tık; fakat bundan başka yüksek faziletlere de mâlik idi. Cihangirlerin alışlagelmiş özellikleri olmayan bu faziletlere karşı da açıkça hürmetlerimizi ifâ etmek borcumuzdur. Murad, husûsî hayâtında -bâzı hatâlarına rağmen- bir insan-ı kâmil olarak görülür. Tacım biraderlerinin vefatıyla temin etmiş olan büyük pederi Bâyezîd'e, yahut kardeşlerini Bizans împaratoru'na bırakan I. Mehmed'e imtisal etmekten uzak.kalarak, cülusunda şehzadelerin can ve mallarını muhafaza etti. Bunlar Bur-sp'da -veba*

⁹⁰⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 74.

⁹⁰⁵ Kezaltk,

⁹⁰⁶ Bonfinius, 3, 4, s. 487.

⁹⁰⁷ Nesrî'nin tasrîhine göre Sultân Alâü'd-dîn, Karaman seferinden Amasya* ya avdetinde, 846 senesinde vefat etmişfr. Sa'dü'd-dîn, c. I, s. 372. (Mütercim).

kendilerini alıncaya kadar- müsterih olarak yaşadılar. Murad onları hayatlarında sevdiği gibi vefatlarına da keder etti. Bir aralık taht için kendisiyle münazaa eden iki şahıstan birincisi -ki öyle iddiada bulunan, yahut hakikaten amcası olan Mustafa'dır- ancak silâh elinde tutulduğu için telef edildiğinden vefatı Murad'a cinayet addedilemez. Yine Mustafa adı verilen ikincisi -ki Pâdişah'ın küçük biraderidir- kendisinin haberi olmadan idam edildi. Bundan dolayı da -ona samimî olarak ağlamış olan- Murad itham edilmemelidir.⁹⁰⁸ İnsaniyet-perver ve sözüne sâdıktı; cinayet ve zulmü o kadar kötü tanınmış olan eski lalası Yörgeç Paşa'nın kötü mesleğini asla takip etmedi. Selânik'in fethini hızlandırmak için Murad Yeniçerilerine şehri yağma ettirmeyi vaad etmişti; fakat katliâma müsâade etmedi.⁹⁰⁹ Fâtih ile Hıristiyan İmparatoru Teodos'un yaptığı gibi bu şehrin sokaklarını kana boğduğunu görmüyoruz. Teodos'un saltanatı zamanında ve kendi emriyle yedi bin kişi pek de tehdîd edici olmayan bir isyan hareketini hayatlarıyla ödemişlerdi. Murad Selânik'i hücum ile zaptettiği vakit ahâlîsi yalnız hürriyetlerini kaybetti ve hattâ içlerinden bâzısı fidiye-i necat mu-abilinde şehre dönmek ve eski meskenlerine yerleşmek için müsâade aldı⁹¹⁰.

Yalnız Osmanlıların fikrine itimâd etmezsek, Murad'ın tabîi düşmanları olan Rum müverrihlerini dinleyelim; Dukas Murad için: «Ahlâk-ı fâzılâya mâlik ve vicdanı pek iyi idi» diyor⁹¹¹. Halkondilas «Âdil ve insafî bir adam» olduğunu ilâve ediyor⁹¹². Fakat bizzat vak'aların şahadeti bu şahadetlerden daha

⁹⁰⁸ Neşri (varak: 168) rivayet eder ki, Sultân Murad, kardeşi Mustafa'nın Mezîd Beğ tarafından idam olunduğundan şüphe hâsıl etmesi üzerine, Mezîd Beği bir müddet sarayından uzak tutmuş ve asıl kaatil meydana çıkarılıp da cezası verilineceye kadar tekrar teveccüh göstermemiştir. Bu ifâde Murad'ın Mustafa'yı öldürdüğüne dâir Avrupa müverrihlerinin ileri sürdükleri sözleri tekzibe kâfidir. Pâdişahın ahlâkı hakkında Halkondilas ile Dukas'a dahî müracaat. Dukas (32, 223); Neşri (varak: 188); İdrîs (II. Murad saltanatından 15. fasıl); Sa'dü'd-dîn (Bratutu'da, 2, s. 89); Solak-zâde (varak: 42); Âlî (varak: 75) padişahın insaniyetperverliğini haklı olarak methederler. Murad'ın Menteşe» Saruhan, Aydın nyâlet-leri varidatını kendisine tahsis etmek ihtiyatında bulunması ve inzivasına ortak etmek için birkaç ahbâb seçmesi Murad'ı ahmak bir sofu yapmak isteyen Gibbons'un isnatlarını reddetmeğe kâfidir. Gibbons, Avrupa müverrihlerine alda-narak, Murad'ın dervişliğe girdiğini beyân ile şu sözleri yazar: «The lord of nations submitted to fast and pray and turn round in endless rotatian withe the fanatics, who mis-took the giddiness of the head for the illumination of the spirit.» Sultan Murad'ın huzurunda raksettiği dervişler değil, haremde hizmetinde bulunan gençler idi. Binâenaleyh Gibbons, Völtfr*in bu hikmet sahibi pâdişâh hakkındaki hayreti nâbecâ olduğu iddiasında ve Murad'ı mutaassıp bir sûfî zannetmesinde hatâ etmektedir. Jean Müller'in Allegemaine Geschichte adlı eseriyle karşılaştırınız; (2, s. 471).

⁹⁰⁹ Zamanıyla mukayese edilirse, Fatih de en şefkatli hükümdarlardandı. (MUTercjm)

⁹¹⁰ Katona, de Exc. Ihessal, nâm. eser,

⁹¹¹ DukSs, 29, s. 113.

⁹¹² HalkondUas, 7, nihayette.

iyidir. Murad'ın, biraderlerinin hayâtına karşı fevkalâde hürmeti, biri Karaman Beği'nin affıyla Anadolu'nun sükûnunu, diğeri Mahmud Çelebî'nin fidyeye mukabilinde geri alınmasıyla Avrupa'nın sulhunu istihsal etmiş olan hemşirelerinin istirhamlarına muvafakatini, Alâü'd-dîn'in vefatında hissettiği ıztırap ile bu vak'amn neticesinde aldığı karar -ki henüz genç ve muzaffer hayâtının ortasında iken tahttan feragatına dâirdir- kalbinin temizliğine ve tecrübe ve tefekkür ile kemâle ermiş bir fikre malikiyetine şahadet ederler.⁹¹³

II. Muradın Tahttan Feragati

Murad, devlet dizginlerini henüz ondört yaşında bulunan oğlu Meh-med'in eline teslim karar verdiği vakit kırk yaşına gelmemiştir⁹¹⁴. Maamafih Mehmed'in pek genç olmasına kendisine şiddetli bir endîşe duyurmaktan geri kalmıyordu. Şehzâde'nin tecrübesizlikten dolayı düşebileceği hatâlara meydan vermemek için -İzladi felâketinden beri Tokat mahbeslerinde, mevkuf bulunan- Turhan'dan mâada eski vezirlerini maiyyetine verdi⁹¹⁵. Halîl Paşa, yeni Pâdişâh nâmına sadrâzam sıfatıyla devleti idareye devam etti. Molla Husrev de kazaskerlik memuriyetinde kaldı. Murad, son hükümdarlık vazifelerini bu şekilde ifâ ettikten sonra iki mutemedi olan İshak Paşa ve birinci şarabdârı Hamza Beğ ile Manisa'ya çekildi. Mevkiinin haysiyetini uzletgâhında dahî muhafaza etmek için Menteşe, Saruhan, Aydın eyâletlerinin, yâni Carie, Me-onie, Ionie'nın en güzel kısmının varidatını kendine tahsis etmişti. O vakte kadar o derece dağdağalı geçen ömrünü, bu güzel memleketlerin asumanı altında ve nedimlerinin cemiyeti arasında rahat ve safa içinde tamamlamak istiyordu.⁹¹⁶

ONBİRİNCİ KİTAP

2. MURAD DÖNEMİ SAVAŞLARI (VARNA, KOSOVA SAVAŞI)

⁹¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/486-489.

⁹¹⁴ Hacı Kalfa ve Bratutu'da Be'dü'd-din, 2, s. 73.

⁹¹⁵ Halkondllas, 9, «, «fc

⁹¹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/489.

Macarların Sulh Ahid-Nâmesini Bozmaları Ve Varna Muharebesi

Sultân Murad ile Macaristan ve Lehistan Kralı Vladislas arasında on sene için akdedilen mütâreke altı hafta geçmeden nakzedildi. İncîî üzerine yeminden henüz on gün geçmemişti ki, Papa'nın vekili Kardinal Julien Sezarini, Kral ile Krallık Meclisi azasına Osmanlılar'la imza edilmiş olan muahedenin feshi ve EylüPun l'inde Orsova'nın muhasarası için -Ekanîm-i seîâse (üç unsur: Baba, Oğul, Ruhü'l-Kudüs) ve Hazret-i Meryem ile azizlerden Etienne Vladislas üzerine- yemin ettirdi⁹¹⁷. Osmanlı sefaretinin gitmesinden az bir vakit sonra Rum İmparatoru Yani Paleolog*dan ve aslen Floransalı olup Papa'nın Çanakkale taraflarındaki donanmasının baş-amiraiî bulunan Kardinal Francesco Gondolmieri'-den mektuplar geldi.⁹¹⁸ Bunlarda Murad'in Asya'ya çekilmesi zamanının -Avrupa'daki Osmanlı kuvvetlerini büsbütün mahv için- istifâde edilmesi lâzım olan münâsip bir fırsat olduğu beyân ediliyordu. Mektuplarda bilhassa Karaman Beği'nin tekrar isyan etmesinde ve Pâ-dişah'ın mecburiyet eseri ve kendisi için mezellet sebebi olmak üzere birkaç âsî vâlî ile müzâkerelere girişmesindeki ehemmiyet ile Sultân Mu-rad'm toplanmış bulunan ehl-i Salîb donanması arasından Gelibolu Boğazını geçmesindeki imkânsızlık gösteriliyordu. Julien Sezarini, şu mülâhazaların belîgâne müdâfaasını iltizam ile Kral'ın şüphelerini izâle için -Osmanlı târihinde meşhur olan- Hıristiyan olmayanlara karşı verilen sözü tutmakta mecburiyet olmadığı kaidelerini⁹¹⁹ ve zâten -Papalık makamının ve diğer Hıristiyan müttefik hükümetlerinin rızası olmadan-Macaristan'ın Türklerle mütâreke akdine hakkı bulunmadığını ileri sürdü⁹²⁰. Papa'nın ikinci vekili ve ikinci şansöyle Venedikli Fransuva ile -biri Burgonyalı, diğeri Venedikli- iki kadirge kapdani da bu yolda rey verdiler. Uzun ve hararetili münâkaşalardan sonra, Hunyad dahî, -Türkler'den

⁹¹⁷ Bu yeminin şekli için Katona'ya müracaat, 3, s. 325. Mütâreke 15 Tem-muz'da akdedilmişti. Yemin 4 Ağustos'ta bozuldu.

⁹¹⁸ Rum İmparatoru'nun mektubu Kanano'da (13, 318-324) kamilen naklolunmuştur. Bu sebeple müverrih Minyö (Mignot) birinci cildin 208'inci sahîfesinde «Rumlar asla bu ittifaka dâhil olmadılar» demekle hatâ ediyor. Zâten bu müverrih Semendire'ye «Semabri» der; Tuna'nın denize karıştığı yeri Boğaziçi sanır. Ağra piskoposunu «Gran piskoposu» yapar; artık siz düşünün!

⁹¹⁹ Turaç, (Bu şöret eski Avrupalüarcadır. Onlar öyle bulmak istemişlerdir. Hakikat-i halde ise Osmanlılar her kavimden ziyâde sözlerinde durur oldukları bizzat şu târihin birçok saiiif eleriyle sabittir. Mütercim).

⁹²⁰ Dlugoss ve Aeneas Sylvus (sonraları Papa olmuştur) Katona bu fikirleri *Solidissima rationum monumeata» diye vasıflandırır, 13, s. 332.

zaptedilecek «Kral» unvâniyle beraber kendisine verileceği vaadiyle- ikna edildi; Hunyad itirazlarına karşı yalnız -Sırbistan kalelerini daha emin olarak temellük edebilmek için- harb ilânının Ey-lütün birine kadar te'hirini elde edebildi. Osmanlılar bu kaleleri muahede ahkâmına uygun olarak geciktirmeden iade ettiler. Macar ordusunun toplamı ancak onbin kişiden ibaret olduğu halde bu kadar az askerle yine o sene Türklerin Avrupa'dan çıkarılacağı böbürlenerek söyleniyordu. O zaman Lehlilerin âdetlerine göre⁹²¹, bir ordunun eşyası neferlerinin adediyle mütenâsib idi; Engel'in tâbirince herkesin evini de beraber getirdiği zannedilirdi. Bunun için ordunun arkasından iki bin yük arabası yolları dolduruyordu. Balkan derbendlerinden çekindiği için Tuna vadisinden geçerek Karadeniz sahiline doğru gitmeğe karar verildi⁹²². Niğbolu'da Eflâk prensi Drakul Macar ordusuna iltihak ettiğinden, ordu bu suretle beşbin kişilik bir kuvvet daha kazandı⁹²³. Bu mahir asker ihtiyat tarafına meylediyordu, fakat akıllıca kanaatleri dinlenilmedi.

Drakul'un böyle bir teşebbüsün ne kadar mecnûnâne ve tehlikeli olduğunu göstermesi ve Mecliste «Pâdişah'ın ava çıktıkça maiyyetinde bulunan askerin, onların ordusunun toplamından fazla olduğunu» söylemesi beyhude oldu. Drakul Hunyad'ı ikna etmeğe muvaffak olamadı⁹²⁴. Hattâ Hunyad, Drakul'un ihtiyatını bir nevi hıyanet gibi telâkki ederek onu kabahatli çıkarmağa kadar vardı. Drakul hiddetlenerek kılıcını çektiğinde derhal tevkif edildi ve haylî altın vererek ve oğlunun kumandası altında dört bin kişilik bir yardımcı kuvvet getirmeyi vaâd ederek kendini kurtarabildi⁹²⁵. Maamafih şurasını söylemeliyiz ki, Drakul bu sefer aleyhindeki delillerini Pâdişah'ın üstün kuvvetlerinden ziyâde bir Bulgar karısının meş'ûnı falından ve muahedenin bozulmasını müteakip -Allah'ın adı üzerine edilen bir yeminin böyle bozulmasından dolayı bü-tür unsurlar infial etmiş gibi- tekmil Macaristan'da hissedilmiş olan bir zelzeleden çıkarmıştı.⁹²⁶

Ordu, uzun ve fakat daha emin bir yoldan, yani Balkan silsilesinin eteğinden

⁹²¹ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 78.

⁹²² Gallimachus, DC pugnâ Vannensi.

⁹²³ HaUcondilas'a nazaran onbln k1 silik.

⁹²⁴ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 79.

⁹²⁵ Gallimachus, c. 3, s. 344.

⁹²⁶ «Paulo post dimissum conventum, in quo decreta in Turcas secunda expeditio Mota est adeo vehementer terra ut non privatim tantum aediticiorum partes ut assolet dejecerit, sed pleraque oppida penes tota in prodigium usque ad solum excusserit» Callimachus. (Metinde nakledilen ifâdenin mehazıdır.)

giderek Bulgaristan sahralarını geçti. Hunyad, üçbin Macar süvarisi ve Eflâk yardımcı askerleriyle önde yürüyordu. Ondan sonra askerin bakiyesi ve ehl-i Salîb kolu ile kral geliyordu. Ehî-i Salîb Haz-ret-i tsâ nâmına silâhlanmış olmakla beraber Rum ve Bulgar kiliselerini tahribden geri kalmıyordu⁹²⁷. Türkler'in Karadeniz'e girmek ve Tu-na'dan yukarı çıkmak üzere Kamçık (Panisus)⁹²⁸ nehri üzerinde inşâ etmiş oldukları yirmisekiz gemi yakıldı.⁹²⁹ Birçok mevkiler silâh patlamadan teslim edildi. Fakat Süne (Sene) (Sunnium) ile Balçık (Pezech)⁹³⁰ mevkilerinin kuvvetine itimâd ederek, kendilerini kahramanca müdâfaa ettiler. Macarlar'm hücumunda beşbin Türk telef oldu; diğerleri ele geçirilmez zannettikleri kayaların tepesinden aşağı atıldılar. Kavarna (Bizon) ile Varna (Odesus yahut Konstantia) daha ziyâde mukavemet etmediler. Varna kalesi deniz üzerinde ilerleyen iki burunun teşkil ettiği bir körfezin kuzey sâhilindedir. Şehrin kuzeyinde bulunan ve Balkan'ın bir- eteğinden ibaret olan burun üzerinde Makro-polis (Uzunşehir) nâmında bir kasaba vardır. Güney tarafındaki burun üzerinde, Varna'dan beşbin adım mesafede Galata yahut Kalyakra (Kal-liacre) bulunur; Varna ile Galata arasında teknil mesafede bataklıklar vardı⁹³¹. Macarlar burada henüz ordu kurmuşlardı ki, MuradVı kırk-bin kişi ile Asya'dan çıkmış olduğu⁹³² müthiş haberi vâsıl oldu. Murad, -yolunu kesmek için Papa donanmasının dolaştığı- Çanakkale Boğazını bir tarafında bırakarak Boğaziçi sahilinden, karaya çıkmıştı. Ceneviz gemileri adam başına bir duka altını alarak orduyu geçirmişlerdi⁹³³. Murad sür'atli bir yürüyüşle

⁹²⁷ Kazalifc.

⁹²⁸ «Oritur autera Panisus in monte Haemo et inter Messembri-am Odessumque Euxino illabitur.» Yâni, Kamçık nehri Balkanlardan çıkarak Misivri ile Emine arasında denize karışır. Bu iki neHir arasındaki mahalde gemilerin seyretmesine müsait başka bir ırmak olmadığından Kamçık, Bizans müverrihlerinin -Rum tmparatorluğu'nun son zamanlarında hudut çizgisi olmak üzere- ekseriya bahsettikleri Pa-nis nehrinden başka birşey olamayacağı aşıkârdır. (Dukas, 18)1.

⁹²⁹ Engel, Macaristan Târîhi'nde (3, s. 79), donanmanın Tuna'da yakıldığını hatâen yazar. Ordunun yürüyüş şeklini tavsif eden Callimachus, donanma Tuna sahillerini terketmiş bulunduğunu gayet muayyen bir surette beyân etmiştir.

⁹³⁰ Şels (Schels) Varna Muharebesine dâir târihî ve askerî mâ-lâmûtu ihtiva eden eserinde (Avusturya Mecmuâ-i Mevkute-İ Askeriyye'sinin 1826 tarihli nüshalarında, s. 171) Sünne ile Pezek yahut Peçek (Petzez)'in Varna nehri üzerinde ve bugünkü Devina ve Dekodîn karyelerinin bulunduğu mahalde vâki olduğunu zanneder.

⁹³¹ Gallimaohus, Bomfinius, Halkomiias. Burası eski çağların Tiristria Acra* sidir.

⁹³² Sultân Murad, vuku bulan mükerrer davetler üzerine geliyordu. Sultân II. Mehmed Hân'ın ikinci defa yazdığı mektubun mealini Hoca böyle kaydeder: «Eğer saltanat ve cihandan cenâblanna müteallik ise def-i adüviye mübaşeretleri farz-ı ayndır. Eğer bu canibe müteallik ise ulûl-emre itaat lüzumu zamîr-i münîrlerinin malûmudur.» (C. 1, s. 379).

⁹³³ GaUlmachus. 13, s. 344.

gelerek Macar ordugâhından dört bin adım mesafede ordusunu kurdu. Harb meclisinde, Kardinal Ju-lien Sezarini ile Erlau ve Varadin piskoposları, ordugâhın etrafında hendekler ve arabalardan istihkâmlar yaparak, Türkler'in harekâtını beklemek fikrinde bulundular; fakat Hunyad düz sahrada hücum taraftan olduğundan, genç kralın şecâat-i pür-feverânî ile bu fikir galebe etti.

Sen Marten yortusundan bir gün evvel iki taraftan asker harb nizâmı üzere dizildi. Hıristiyan ordusunun Ulahlar'la yalnız beş Macar bölüğünden müteşekkil olan sol cenahı⁹³⁴ Varna bataklıklarıyla muhafaza edilmişti. Bu şehre doğru ilerlemiş olan sağ cenah tamâmiyle açık olduğundan MaCârlar'ın tekmil kuvveti bu tarafta toplandı. Alemdar Fran-ko ile Erlau piskoposu⁹³⁵ muhafazasına tevdi edilmiş olan büyük ve siyah Macar bayrağı orada dalgalanıyordu. Julien Sezarini'nin kumandasındaki ehl-i Salîb, Franko ile Erlau piskoposu arasında taksim edilmişti. Vnradin (Waradin) piskoposu, birkaç Leh bölüğünden mürekkep Sen Ladislas'm bayrağı ve Lasko Bobrich'in emri altında bulunan pişdar askerinin başında olarak ordunun arkasını ve eşya ile top mühimmatım muhafaza ediyordu.⁹³⁶ Kral, Etienne de Bathor'un taşıdığı Sen Jorj bayrağı altında elli süvari ile çevrili olduğu halde ortada bulunuyordu. Başkumandan Hunyad her tarafta idi. Türkler'in değişmez âdetlerine nazaran harb Avrupa'da ise sağ cenah şerefi Rumeli beğlerbeği-ne, Asya'da ise Anadolu beğlerbeğine verildiğinden, Türk ordusunun sağ cenahı Rumeli beğlerbeğinin ve sol cenahı Anadolu beğlerbeğinin kumandası altında idi. O vakit Anadolu Beğlerbeği Karaca,⁹³⁷ Rumeli Beğlerbeği de -kendisine İzladı derbendinde

⁹³⁴ Callimachus, sağ cenaha yalnız Macarlar'dan beş takım koyar, ve Eflaklar*ı istedikleri mevkiilerde muharebe ettirir. Ancak Halkondüas, Macarlar'ın Anadolu kuvvetine mukabil olduğunu şu ifâdesinde sarîhen yazar: «Pannonnes in dextro, Daci in sinistro curabant cornu. Joannes Choniates habens Phazen, qui Bitaxides vocantur, proficiscebatur contra Asiæ ducem.» Ve, Anadolu beğlerbeği Türkler'in sol cenahına kumanda ettiği cihetle, Hunyad mutlaka öteki ordunun sağ cenahında bulunuyordu. Kanano'ya nazaran «Jazıklar», yâni «FUistinîler» (?) kelimesiyle tercüme olunmak lâzım gelir; Halkondilas'daM «Phazen» kelimesi daha ziyâde «tîr-endâz» (la-fazione) fırkası mânâsını taşır görünüyor.

⁹³⁵ AmeAlhon, c. 27, Bizans İmparatorluğu Târîhi, s. 30. «Ağra»yı <Gran» zanneder.

⁹³⁶ «Nec procula tergo penes currus et munitiones venli sub-sidiarum aciem constituit vexillum Divi Ladislai sub Vara-diensi episcopo.» (Metindeki ifâdenin aslıdır.) Engel, zanneder ki, bunda cenahın ucundan bahsediliyor.

⁹³⁷ Halkondilas «Karaca»ya sehven «Rumeli beğlerbeği» unvanını verir; halbuki Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Âlî ile diğer müverrihlere nazaran Anadolu beğlerbeği idi. Zâten Halkondilas da az sonra «in hujaz (Caraze) locum substituit Scaram, ut Asiae dux esset.» diyerek, Karaca'nın Anadolu beğlerbeği olduğunu zikretmek suretiyle tenakuzda bulunur.

uğradığı hezimetini Varna'da tazmin etmek fırsatı verilmek için- Tokat mahbesinden çıkarılmış olan Turhan idi⁹³⁸. Murad Yeniçerilerle ortada bulunuyordu.⁹³⁹ Önünde kazıklarla muhafaza edilmiş bir hendek vardı. Padişah, -düşmanların hıyanetini askerlerine göstermek ve yemininden döneklik edenleri cezalandıran Cenâb-ı Hakk'ın himayesini talep etmek istiyormuş gibi- Hıristiyanların bozmuş oldukları ahidnâme hendeğin kenarında bir mızrak ucunda olarak duruyordu. Türk ordusunun arkasında da develerle eşya bulunuyordu⁹⁴⁰. Bu esnada uğursuz bir fal zuhur ederek Hıristiyanlara dehşet saldı. Bir kasırga çıkararak -yalnız Kral'ın bayrağı müstesna olmak üzere- Macar ordusunun bütün bayrakları yırtıldı⁹⁴¹. (10 teşrinivânî 1444).

Hunyad, Müslümanların Karaca kumandası altında bulunan sol cenahına bizzat hücum ederek sürdürdü, hezimete uğrattı. Diğer taraftan Ulahlar Rumeli askeri üzerine o derece şiddetli hücum ettiler ki, ilk darbeye onları perişan ederek kılıç ellerinde Türkler'in ordugâhına ve Pâdişah'ın çadırına kadar kendilerine yol açtılar. Murad, bütün saflara sirayet eden karışıklığı görerek ordusunun selâmetinden ümîd kestiği ve kaçmağa hazırlandığı esnada Rumeli Beğlerbeği Karaca atının dizgininden tutarak muharebe meydanını bırakmaması için niyaz ve Pâdişah'ı firardan men ederek zaferi kazanmağa zorladı. Yeniçeri Sekban-başısı Yazıcı Doğan o aralık Beğlerbeği'ni cür'etinden dolayı cezalandırmak istedi, fakat kendisi bir Macar küücü darbesiyle düştü⁹⁴². Murad ile Yeniçeriler düşmana metanetle mukavemet ederek -Hunyad'ın ısrarına rağmen müsâid mevkiini terk ve kendisini çeviren genç asilzadelerin coşkunluğuna kapılmış olan- Macar Kralı'nın hücumunu defettiler. Her tarafından çevrilmiş ve ya galebe etmeğe, ya ölmeğe karar vermiş olan Via-disîas şeciâne harb* ederken atı, bir balta darbesiyle, ayağından yaralanarak mücâdelenin ortasında yere düştü. Uzun bir müddet müdâfaadan sonra Vladislas teslim olmak istediye de,

⁹³⁸ Negrt, tdris. Bratutu'da Sa'dü'd-din, 20, s. 100, Murad'ın Turhan'a serbestisini muharebeden sonra zafer neşvesiyle iade ettiğini iddift eder.

⁹³⁹ Engel, Anadolu ve Rumeli askeriyle Yeniçerileri üç muhtelif safa koymakla yanılıyor. Osmanlıların safların tertîb ediliş kaidesi değişmezdi; Yeniçeriler merkezde, Anadolu ve Rumeli askeri cenahlarda bulunur (Halkondilas). Kanano ile diğer bâzı müverrihler Yeniçeri'yi «Janua» kelimesinden iştikak ettirmekle aldanyorlar; çünkü Halkondilas'lı bu tâbir karşılığında kullandığı ibare, maiyyet-i şâhâne demek olan «kapı halkı»nın aynen tercümesidir.

⁹⁴⁰ Gallimachua, Bonlinlus.

⁹⁴¹ Muharebenin vuku bulduğu günü Sa'dü'd-din 848 Recebinin dokuzuncu Salı glin,ü olmak üzere tayla eder. (Mütercim).

⁹⁴² Halkondilas. Dogan'in bir Macar'ın eliyle telef olduğunu söyler.

mütârekenin yok sayılmasından dolayı öfkeli olan Osmanlılar hiç kimseye aman vermemeğe ahdetmiş idiler. Koca Hızır nâmında⁹⁴³ ihtiyar bir Yeniçeri Vladislas'ın başını kesti; bir mızrağın ucuna takarak -Murad'ın bu hiyanete karşı kendisinin ve Hıristiyanların ma'bûdu oîan Cenâb-ı Hakk'm intikamını davet için⁹⁴⁴ bozulmuş olan ahidnâme'yi ucuna asmış olduğu- o diğer kargıya müthiş bir nazire teşkil etti. Bu manzara Macar ordusuna büyük bir yeis salarak umûmî bir hezimetin başlangıcı oldu. Düşmanı takipten dönmüş oları Hunyad, gâliblerin elinden genç kralın cesedini, vahşiyâne bir debdebe ile gösterdikleri bu müthiş zafer alâmetini almak için beyhude olarak harikulade - bir iktidar gösterdi; nihayet muharebenin neticesinden ümidini keserek akşama doğru Ulahlar'la beraber firar etti. Ertesi sabah Macarlar arabalarının arkasında siper alarak hâlâ Hunyad'ın dönüşünü beklerken, Murad Hıristiyan ordugâhının bu hareketsizliğini acâib karşılayarak üzerine hücum ve birkaçı müstesna olduğu halde müdâfilerin tamâmını idam etti. Erlau, Grosswardin piskopos-lanıyla bir gün evvel yine o istihkâmların içinde kraliyet bayrağını kurtarmış olan Etienne Bathor ve mütârekenin bozulmasına ve bu büyük hezimete sebep olan, Papa'nın vekili Kardinal Sezarini Türk yatağanı altında hayâtını terkedenler arasında idiler⁹⁴⁵.

Murad, bu mühim muzafferiyetten sonra, mûtemedlerinden Azab Beğ refakatinde olduğu halde harb meydanını gezmeğe gitti. Ölülere görünce:

- «Taaccüb edilecek şey değil mi? Bütün bu delikanlı ordusunun arasında bir dâne ihtiyar yok!» dedi.

Azab Beğ⁹⁴⁶:

- «Bir dâne ihtiyar olsaydı bu kadar mecnûnâne bir teşebbüste bulunmazlar idi.»⁹⁴⁷ cevâbını verdi.

Kıymetli eşya ile dolu yüzelli araba galibin eline düştü. Murad, mu-

⁹⁴³ Neşri, tdris. Sa'dü'd-din ve Âli bu yeniçeriyi Hızır diye adlandırmakda müttefikler.

⁹⁴⁴ Murad'ın duası için Bratutu'da Sa'dü'd-din'e müracaat, 2, s. 96. (Pâdl-şah'ın duası hakkında Sa'dü'd-din'in ifâdesi, kısaltılarak aşağıya alınmıştır: «İlâhı, gönül pâdişâhlarının sultanlıkları için! Nefs gazilerinin pehlivanlıkları için! Din yolunda basını, canını feda eden mücâhitler hürmetine! Kanlı kefenlere bürünmüş şehidlerin çalıştıkları câh-ı din izzetine! İlâhi, Sultân-ı divân-i risâlet, Süleymân-ı evvân-ı celâlet rûh-ı mu-tahharının .saiisi ve revân-ı münevverinin ziyası için! Sipâh-ı ehl-i İslâm-ı pây-mâl ve perişan hâl etme! İslâmî 'inananlara yardım etmek bizim hakkımızdır' (Er-Rûm/97) vaadine karîn ve mezid-i İnanetinle ref-i Hvây-ı din eyle!» Sa'dü'd-din, İstanbul basımı, c. 1, s. 380-381) (Mütercimim ilâvesi).

⁹⁴⁵ Florus, 3, s. 11: Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 84; Katona'da Joanich'e nazaran, 13, s. 380.

⁹⁴⁶ Azab Beğ Bursa'da bir cami yaptırmıştır.

⁹⁴⁷ Neşri, İörls, Sa'dü'd-din, 2, s. 100.

zafferiyesini derhal Mısır Sultânı'na bildirdi ve nasıl demirden adamları mağlûp ettiğini daha iyi anlatmak üzere Azab Beğ'le Macar asilzadelerinin zırhlarından yirmibeş dâne gönderdi. Hıristiyan ordugâhı tahrib edilmiş olduğundan Murad -Asdrobal'in başını Anibal'in ordugâhı içine fırlattırılmış olan Roma Konsolosu gibi- Kral'ın başını oraya attırmadı; fakat bal içerisine koydurup muzafferiyesinin şahidi olarak Bursa valisi Cebe Ali'ye⁹⁴⁸ gönderdi. Bursa ahâlîsi buna dâir mektubu taşıyan bir şahsın gelmek üzere bulunduğundan haberdâr olunca cemaat hâlinde Pâ-dişah'ın memurunu istikbâle gittiler; Vladislas'ın başını Nilüfer suyuyla yıkadıktan sonra -vaktiyle Partlar'ın Krezüs'ün başını gezdirdikleri gibi- bir mızrak ucunda bütün sokakları dolaştırdılar⁹⁴⁹. Hunyad'lı-lar'ın Balkanlar'a aksetmiş olan zafer sadâlarının naziresi olmak üzere, Osmanlıların gâlibiyet avâzeleri de Keşiş Dağlan'nda yankılanıyordu.⁹⁵⁰

Sultan Muradın Tahttan Tekrar Feragati Ve Üçüncü Defa Cülusu

Murad'ın tabîati rahat ve huzur içinde bir hayâta o derecede mail ve kendisi hükümetten ve harbden o derecede nefret ediyordu ki, Varna imha muharebesinden sonra tahtından bir defa daha feragat ederek Manisa'da inşâ ettirmiş olduğu Dilara bahçeleriyle nefis sarayına avdet etti. Bu makarr-ı şahanenin harabeleri bugün -ortasında birkaç servi ile bir takım enkazından ibaret olmakla beraber- yine seyyahların nazar-ı dikkatim celbeder. III. Murad ile haremünün -cedleri olan Varna galibinin pek sevdiği ikametgâhını süslemek için- inşâ ettirdikleri birçok binaları yanlış olarak ekseriya II. Murad'a atf ederler⁹⁵¹. Bir dârü'l-mecânîn (akıl hastahânesi), bir dervîşân tekkesi, hamamlar, fıkara için bir imaret, bir medrede, bir kervansaray, inşâsındaki sevk-i selîm ile kubbe ve kulelerinden dolayı, dikkate şâyân bir cami, Haseki Camii, Ha-tuniyye Camii hep III. Murad'ın saltanatı zamanına aittir⁹⁵². Saru-han Beği İshak Çelebi ise II. Murad'dan bile

⁹⁴⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 100; Neşri, varak. 19, İdrîs, II. Murad zaman-ı saltanatının onaltıncı hikâyesi. Kostantîniyye kapılarının biri bugün dahi Cebe-ÂU (Cîbali) adıyla anılır. (Bu hususta Kostantîniyye ve Bosfor Kitabına müracaat, 1, 120).

⁹⁴⁹ Sa'dü'd-din, 1; Solak-zade. varak :43.

⁹⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/490-495.

⁹⁵¹ Şandler, I. Fasil, 80.

⁹⁵² Cihan-nüma, s. 635'de bu binaların ancak hicri 1000 senesine doğru (mi ladi: 1591) III. Murad zamanında tamamlanmış olduğu serâhaten zikr edilmiştir.

eski bir zamana aittir. II. Murad'ın sarayı ile bahçelerinin harabeleri yanında bulunan türbe -II. Murad ve III. Murad'ın, cem'iyetlerinde zevk ve safaya dalmış oldukları- yirmi dört zevce ve genç şehzadelerinin mezarını ihtiva eder. II. Murad ile III. Murad arasında şu fark vardı ki, ikincisi henüz tahtında iken Adalar Denizi sahilinin rehavetine dalmış, halbuki hem-nâmı olan II. Murad büsbütün rahat ve safâda bulunmak için iki defa tahtından inmeğe lüzum görmüştü. Fakat II. Murad'ın bu ikinci defaki hayattan âzâde olmak rüyası da çok sürmedi. Yeniçeriler âdil, lâkin şedîd ve sert bir efendinin emri altında bulunmağa alışmış olduklarından oğlu Meh-med'in gençliğini derhal suiistimal ettiler. Bu şiddetli askerler, bir çocuğun hükümetinde bulunması kaabil olmayan bir inzibata muhtaçtılar. Bunların isyanı Murad'ı tekrar tahta cülus ettirdi. Yeniçeriler memnuniyetsizliklerini - Edirne'de çarşı civarındaki evleri tamamen kül eden- bir yangınla göstermişlerdi. Haremde büyük nüfuz sahibi olan Kızlarağa-sı Yeniçeriler'in elinden genç Pâdişah'ın himayesine iltica ederek, pek-çok meşakkatle kurtuldu. Âsiler Kızlarağası'nın ziyamdan yağma ve katliâm suretiyle intikam aldıktan sonra, şehirden çıkarak Buçuk-Tepe'de⁹⁵³ ordu kurdular ve ahâlîyi korkuttular. Maaşlarının yevmî yarım akçe artırılması isyanı muvakkaten teskin ettiyse de vezirlerin korkusunu izâle edemedi. Yeni Pâdişah'a yardım etmeğe memur olan Sadrâzam Halîl ile Beğlerbeği Ozgur⁹⁵⁴ ve İshak Paşa hükümetin daha kuvvetli ellerle muhafaza edilmediği takdirde çok geçmeden yıkılacağını anladıklarından, arkadaşları Sanıca Paşa'yı Murad'dan devletinin ve hanedanının imdadına gelerek, hükümet dizginlerini üçüncü defa eline almasını istirham için Manisa'ya gönderdiler. Murad, bunun üzerine henüz onaltı yaşında bulunan oğlunun geniş memleketlerini idare için lâzım olan kuvve-i fikriyyeye mâlik olamayacağına kanaat getirerek, onların istirhamlarını kabul etti. Genç Pâdişah'da - gençliğine rağmen ateşli bir tabiat ile saltanat sevdası görülmüş olduğundan, saltanattan bizzat feragat etmesi teklifine cesaret olunamadı. Fakat Halîl, Pâdişah'i birkaç gün devam edecek olan bir ava davet etti; bu aralık Murad Edirne'ye vâ»l olarak kendini gösterince, halk büyük sevinç gösterdi. Pâdişah dîvâna çıkarak âsileri cezalandırdı; bütün Yeniçeriler bir lâhzada vazifelerine rücû ettiler. Mehmed, avdan dönüşünde pederini

⁹⁵³ Fransızca'da «Bautschoul» yazılmış İse de hatadır. Fakat Buçuk-tepe İsmi oraya bu defa Yeniçeriler'e yarım akçe, yâni o zamanın Usanınca «buçuk akçe» terakki verildiğinden verilmiştir. Tepe'nin ondan evvel ismi varsa da, malûmumuz değildir. (Mütercim).

⁹⁵⁴ «Beğlerbeği Oğur-oğlu» (s. 387). (Uğur-oğlu veya Uğurlu-oğlu olacaktır. Hazırlayan).

üçüncü defa olarak tahta çıkmış gördü. Manisa'ya giderek kendisine saltanat kudretini verecek olan senelerin geçmesini beklemesi emrini aldı. Genç Mehmed zamanında en ziyâde nüfuz sahibi olan Zağanos Paşa - avamdan bir şahıs gibi yaşamak üzere- Balıkesir'e gönderildi. Halîl Paşa sadrâzam sıfatıyla devlet işlerinin yüksek idaresini eline aldı.

Macar ordusunun harb ilân ettiği sene efendisinin nezdine koşarak yeniden Osmanlı ordusunun başına geçmesini istirham eden Halîl Paşa idi; yine Halîl Paşa'nın ısrarı üzerine Murad, Manisa'da istirâhatini bırakarak devlet idaresini kabul etmişti. Halîl Paşa'nın gerek Sultan Murad'dan ve gerek hükümetten minnettarlık hisleri beklemesine hak veren bu vasıflar, velîahdin muhabbetini kazanmağa sebep olamıyordu; bilâkis, bir sene zarfında (849/1445) iki defa tahttan inen genç şehzadenin mevki hırsı ve intikam olan kalbinde gizlice bir husûmet eseri kalmıştı.⁹⁵⁵

Mora Ve Arnavutluk'ta Fetihler

Murad, -artık vefatına kadar bir daha bırakmadığı- idareyi eline alınca, gözlerini eski Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'daki güney eyâletlerine yâni Mora ve Arnavutluk üzerine çevirdi. Pâdişâh, Hunyâd üzerine muzafferiyetinden sonra -Kardinal Julien Sezarini ile mütte-fikan Macar Kralı'nı (Hıristiyanlarca) menhus Varna muharebesine el altından teşvik etmiş olan- Rum İmparatoru Yuanes ile mütârekeyi yenilemişti⁹⁵⁶. Fakat o zaman İmparator'un memleketleri, Anastas'ın yaptırmış olduğu surun dâhilinde bulunan Kostantiniyye haricî mahallelerinden ileri gitmiyordu. Zâten bu yeni muahede de İmparator'un biraderleri olan Mora despotları (hâkimleri) hakkında hiçbir şart yoktu. İmparatorluğun, Manuel'in yedi oğlu arasında taksimi zamanında Teodor, Spart Deppotu tâyin edilmişti. Vefatında ona halef olan yeğeni Teodor -ki Andronikos'un oğludur- despotluğunu amcası Kostantin'in despotluğu ile değişti; bu suretle, mîrâs olarak Karadeniz ve Marmara Denizi sahilinde Misuri ve Süivri şehirlerini abnış olan Kostantin Silivri'yi Teo-dor'a terk ile Spart'a sahip oldu⁹⁵⁷. Daha sonra Kostantiniyye'nin son İmparatoru ile bir kere Mora'ya yerleşince,

⁹⁵⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 104. Solak-zâde, varak: 44. Ali. îdrîs, Halkon-dllas, 7. (Sultan Murad'm kaç defa cülus ettiği M. t. 3'de tetkik edilecektir. Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/495-497.

⁹⁵⁶ HalkondîîAS, 7, &. 106.

⁹⁵⁷ Dukas, 23, s. 74.

hükümetini o kadar genişletti ki, dâhilen, biraderi Tomas'ın arazîsi müstesna olmak üzere, bütün yarımada; haricen de, Beotie ile Attique (Attik) kıt'alarını ihtiva ediyordu. Akrabasından Rainer'e halef olan Atina dukası Neri Aksiyayoli (Ntri Accioli) nâmmdaki despot ile ittifak akdederek, senelik bir vergi vermeyi taahhüt etmişti⁹⁵⁸. Bundan dolayı Kostantin dâhilde Spart, Korint ile Patras'a; hâriçte Teb ile Parnas tepesinin batı etekleri üzerindeki Salunau -bugün Agrafta Tepesi adını almış olup o vakit Ulahlar'm sakin buldukları-- Pind körfezlerine kadar olan memleketlere hâkim olmuştu⁹⁵⁹. Kostantin'in böyle Mora'nın dâhilinde ve hâricinde hükümrânlığını genişletmesine bilhassa uzun süren Hunyâd seferi müsait bulunmuştu. Ertesi sene Murad, saltanatı terk ederek Asya'ya çekildiği vakit, Kostantin bilhassa yarımada'nın müdafaasıyla meşgul olarak Mora'yı Güney Yunanistan'a bağlayan ve genişliğinden dolayı Aksamilon⁹⁶⁰ (Altı fersahlık) adı verilen berzahı tahkim ettirdi. Bu arazî parçası karadan yarımada'ya uzatılmış bir nevi köprü teşkil eder. Bunun için berzah her zaman Mora fâtihi ve müdâfîlerinin nazar-ı dikkatini çekmiştir. Bunların kimi bir kanal, kimi de berzahın bir ucundan diğer ucuna ka-ciar bir sur yaparak Mora'yi karadan ayırmağa teşebbüs etmişlerdi. Bu ayırmaya ilk defa teşebbüs edenler Dimitrius Poliorset, Jül Sezar, Kali-küla ve Neron olmuştur. Fakat işin icra kaabiliyetti yahut masrafı nisbe-tiyle. faydalı neticeler vereceği görülmediğinden⁹⁶¹, takip edilmemişti. Yunanlılar Keykâvus'a karşı muharebeleri esnasında⁹⁶² berzahı, bütün genişliğince bir sed yaparak tahkim ettiler; Jüstinyen harâb olmuş olan-sur-ları yeniden yaptırdı⁹⁶³. Nihayet Manuel, I. Mehmed'in saltanatı zamanında Bizans İmparatorluğu'nun rahat yüzü gördüğü hengâmda⁹⁶⁴ ve Kostantin Macarlar'ın Varna'da muharebe edip mağlûp oldukları sırada bu istihkâmları tamamladılar⁹⁶⁵. Kostantin bu işe büyük bir gayretle yardımcı

⁹⁵⁸ Halkondilas, 1, 7, *: 207.

⁹⁵⁹ Teb'in târihçe diğer ismi TLua, Patras'ın Lukris Ozulis, Saluha'nin Sinüs Krisakûs'dür.

⁹⁶⁰ Bu altı fersah bir coğrafi mili eder. Manner, 9, s. 361. SUaks, Strabon, Mela Ue Pelin'e nazaran.

⁹⁶¹ Strabon, 1; Pelin, 4, 4; Pojanias, 2, 1; Sueton,, (Sezar Zamanı), fasıl: 44, (Kaliküla Zamanı) fasıl: 21, (Neron Zamanı) fasıl: 19.

⁹⁶² Herodot, 8, i, 71.

⁹⁶³ Manner'in zikrettiği (4, 2) Prokopyus'un (Procopius, de Aedif) Dö Edif kitabı, ancak Terastaki istihkâmlardan bahseder. Yalnız Zozimus, 1, 29; Franzes, 1, 33, Mora berzahmdaki surdan bahsederler.

⁹⁶⁴ Fraozes, 1. fasıl, 1415 senesinde.

⁹⁶⁵ Haykondilas, 6, s. 99 ve Dukas'a ilâve edilen vakayiname, s. 199.

olan biraderinin desteğiyle iki mızrak boyunda, iki «on» kalınlığında ve bir hendek ve beş tabiye ile bütün genişliğince müdâfaa edilmiş bir sed inşâ ettirdi⁹⁶⁶. Fakat bu yeni istihkâmlar Mora'yı müdâfaa edecek yerde, ancak Pâdişâhın arzusunu ve hücumunu celbe sebep oldular; Pâdişâh, hem kendi arzusuna, hem de yirmi sene evvel Aksa-milon tarihiyle Mora'ya girmiş olan Rumeli beğlerbeği Turhan'ın ve Kostantin ile muahedesini bozarak Murad'ın tâbiyetine dâhil olan Atina dukası Neri'nin telkinlerine kapılarak Mora'nın fethine karar verdi. Padişah Siroz'da Avrupa ve Asya askerini toplamış olduğundan Makedonya içerisinde Mora üzerine yürüdü; Neri, Teb'de Osmanlılar'a iltihak etti. Ordu, topraklarını ve mancınıklarla şâir muhasara âletlerini kurmak için ancak Minciye (Mingiae)'de durakladı⁹⁶⁷. Kostantin, Murad'ın hareketinin ilk haberi üzerine birâderiyle birlikte ve Mora'nın bütün kuvvetiyle berzahın yeni şeddi arkasında siper almıştı. Kostantin yalnız aza-metiyle hareket ederek askerinin adedçe zaafını bir ihtiyat sebebi olarak gösteren kumandanlarının nasîhatlarına itibar etmediğinden Pâdişah'a bir sefir göndererek -mevkîyle hiç mütenâsip olmadığı halde- Murad'ın Mora ile berzahın hâricinde bulunan araziye -biraderi Bizans İmparatoru'nun hükümeti zamanında olduğu gibi- kendisine terk etmesini talep etti. Bu sefir, pek çok defa zikrettiğimiz Halkondüas idi⁹⁶⁸. Mu-rad, sefiri Siroz'da hapsederek efendisinin edepsizce taleplerde bulunmağa eür'etmesinin cezasını, ona çektirdi. Pâdişâh, birkaç sene evvel Duk Doranier'in vefatında dul zevcesi tarafından yine buna benzer bir taleple gönderilmiş olan Halkondilas'ın pederine de bu muameleyi göstermişti.⁹⁶⁹ Ordusunda altmış bin muhârib bulunan⁹⁷⁰ Sultan Mu-rad altı bin güzide askeriyle berzahın istihkâmlarının keşfi için Minciye ordugâhından hareket etti. Şeddin önünde birkaç gün Kostantin'in itaat etmesini bekledi. Yalnızca Turhan'ın te'mînâtı üzerine beslemiş olduğu bu ümidin boşa çıktığını görünce hiddet ederek, kendisinin ertesi bahara bırakmak istediği bir harbe kış ortasında teşebbüs ettirdiğinden dolayı onu azarladı⁹⁷¹. Maamafih ric'ati

⁹⁶⁶ Halkondüas, 1. fasıl, Opus autem istud maturavlt accerslto fratre, 7. kitap, 8. 108.

⁹⁶⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, 2, s. 106.

⁹⁶⁸ Halkondilas, 7, s. 106. «Bomtoardes et funee.»

⁹⁶⁹ Ameilhon (Ameylon) Târih-i Bedayi' (San'at -veya Estetik- Târihi) zeylinde, (27, s. 44), Halkondilas'a verilen memuriyeti muahharan oğluna verilen memuriyetle karıştırıyor. Halbuki Halkondilas birincisi için «Is (legatus) eiat nos-ter pater» (6, s. 100) ve ikincisi için «Legatus ille Chalcondy-las Atheniensis fuit» diyerek, bu iki memuriyeti sarîhen tefrik ediyor.

⁹⁷⁰ Halkondilas, «. 103.

⁹⁷¹ Kezallk. Cronlcon ad calcem Ducae, s. 199.

sânına yakıştıramadığından, ordunun büyük kısmını davetle toplan ve muhasara aletleriyle beraber Aksamilon surlarının önünde ve berzahın ortasında -vaktiyle genç berzahlılara mahsus ve bir çam ormanı ile çevrili olup Poseidon'un⁹⁷² şerefine yapılan yarışlarda Yunan şehirlerinin mükâfat kazanmak için mücâdele ettikleri- mevkide ordu kurdu⁹⁷³. Üç gün tekerlekler üzerine konulmuş muhasara mancımlarıyla toplar surları döğdü, fakat Rumlar sarsılmadılar. Dördüncü günün gecesini Türkler bütün ordugâh hattı üzerinde birçok ateşler yaktılar; «Allah! Allah!» diye haykırarak -Pâ-dişah'ın üç gün sonraya bırakmış olduğu- umûmî hücumu şimdiden bu suretle ilân ettiler⁹⁷⁴. Dördüncü gün -ki muhasaranın yedinci gününe tesadüf eder- trampeteler, borular, tabii ve nekkareler hücum işareti verdi. Surları yıkmak, yahut üzerinden geçmek için aynı zamanda hem lâğımlar, hem merdivenler kullanıldı. Hızır nâmında bir Yeniçeri -ki Varna muharebesinde Vladislas'ın başını kesmiş olan Hızır olması muhtemeldir- birinci olarak sed üzerine çıkmağa muvaffak oldu; hilâl bayrağını dikti. Bunun üzerine Rumlar muharebenin büsbütün kaybedildiğine hükmederek dağlarının arasına firar ve Mora'yi şu suretle Osmanlılar'ın tahribatına terk ettiler. Kikries (Kikhries) (Cen-chraee: Senkraa) yakınında Oxi (Oksi) dağına iltica etmiş olan üçyüz Rum muhasara edilerek kılıçtan geçirildi; diğer altıyüz Rum da -hücum esnasında telef olan Türkler'e kurban makamında katliâm edildi.⁹⁷⁵ Berzah surunun zaptedildiği gün Murad Skiron (Scyron)'a giderek, oradan Ahai (Achae)'ye doğru yürüdü; Turhan'a yalnız bin Yeniçeri bıraktı. Bu asker zayıf olmakla beraber Mora'nın güneyinde yapılacak perişanlıklar için kâfi idi.⁹⁷⁶

Türkler'in «Kordus»⁹⁷⁷ adını verdikleri Yeni Korent (Korin), Mo-ra'nın anahtarı, berzahın caddesi, Eğin (Egine), Saronikus Sinüs (Saronicus Sinüs), Lepanto, Korentiyakus Sinüs (Corinthiacus Sinüs) körfezlerinin ticâret deposu ve Yunanistan'da bütün san'atların merkezi olmak hasebiyle burada özellikle zikredilmeğe değer. Omiros (Homerus)'un eski Yunanistan'da en

⁹⁷² (Diğer adıyla Neptunus equ ester.)

⁹⁷³ Istus, tBex et peregrini stabant İn medio Isthmi» (Padişah Ue Yeniçeriler berzahın ortasında mevkî aldılar), 108. Berzah oyunları tam o mevkide İcra ediliyordu. Pozanias, 1, 2; Strafoon, 8; Manner, 9, s. 363.

⁹⁷⁴ Halkondilas, 7.

⁹⁷⁵ Bu esirleri pederinin hâtirasına hürmeten Sultân Murad'ın idam ettirdiğine dâir olan şu ifâdesi: «ad sacrificum duxit in honorem patris sui» yalnız Pâdişah'ın insanîyetperver tabiatı ile değil, Osmanlılar'ın bütün âdetleriyle zıt düşer. Çün-

⁹⁷⁶ Kezalik, 1. fasıl, s. 108.

⁹⁷⁷ Hacı Kalfa'nın Rum-İU'sl, s. 113.

ziyâde şâyân-ı dikkat şehirler arasında saydığı Korent ismi daha sonra bütün bir mimarî usûlüne, cenaze merasimi vazo-lannın en güzellerine, en kıymetli resim ve mermer işlemeciliğine, en makbul dökme işlerine alem olmuştur. Korent kızlarının güzelliği, bütün Yunanistan'da darbimesel hükmüne geçmişti. Afrodit mâbedleri Akro-korint (Acrocorinthe) denilen şehrin yanındaki tahkim edilmiş dağın zirvesindeydi. Bundan başka Pallas Kalsinites (Pallas Chalcynites), Jüpiter Korife (Coryphee) mâbedleriyle Akrokorent kalesi içerisinde -Bel-lorofon'un zaptedebildiği Pegas (Pegase) nâmındaki atın bir tepme ile yerden çıkarıp da İpokren (Hyppocrene) adı verilmiş olan- Piren⁹⁷⁸ menbâi yanında bulunan Bellorofon (Bellorophon) mabedi nazar-ı dikkati celbediyordu. Adrien, -bu mânâyı hakikat yapmak istiyormuş gibi- Arkadid'e Stimfal (Stymphale) gölünün suyunu Korent'e getirerek bil çeşme yaptırmıştı. Bu çeşmede su, Pegas'a benzer tunçtan bir atın ayağından akardı; yine bir su diğer bir çeşmede (Denizler ilâhı) Nep-tün'ün üzerine bindiği bir yunus balığının ağzından akardı. Batıda Lechee (Leşe) limanına ulaşan kapının üzerinde Faeton ile Apollon yıldızlı arabalar içinde oturmuşlardı. Korent'in batı limanı olan Kikries (Kikhries)'de denize doğru bir servi ormanının karşısında Helen ılıcaları bulunurdu⁹⁷⁹. Bu iki liman ile Korent san'atının bütün nefîs mebânîsi -vahşeti Korent'in ikinci fâtihi Alarik (Alaric)'ten pek ziyâde olan- Roma Konsolosu Mumius⁹⁸⁰ tarafından tahrîb edildi. Jül Sezar, Ko-rent'i yeniden imâr ederek Roma azadlılarının torunlarıyla iskân etti. Herodes Attikus (Herodes Atticus), Pozanias'm -Jimnazyum ve Odeon ile birlikte tarif ettiği, Muminus'un yığıt- tiyatroyu tekrar inşâ ettirdi. Eski Korent'i süsleyen şu mebânîden ancak birkaç mâbed harabeleri kalmıştır. Venüs Henüs Heleni'ye tahsis edilen mahalde bugün Panaiya (Hz. Meryem)'ya arz-ı hürmet edilir ve Sen Pol Garı -Havâri'nin hâtî-rasıyla beraber- imansızlıklarından dolayı Korentlüere itabını ihtar eder. Akrokorent limanı Eski Çağ'da olduğu gibi zamanımızda dahî Mora'nın tabîi anahtarıdır; bu limandan bakıldığı vakit nazar, vaktiyle Senkra ve Leşe limanlarıyla nihayet bulan Atina ve Lepanto körfezlerini, Oneen (Oneens) ve Siteron (Cytheron) dağlarıyla Helikon (Helicon) ve Par-nas (Parnasse) dağlarının karlı tepelerini, hülâsa Piren

⁹⁷⁸ Şimdi Drakona, yahut Dragon nâmıyla yâd olunan nehrin menbaıdır.

⁹⁷⁹ Pozanias ve Strabon; Slon> da müracaat, 2, s. 226; Schandler, 2, 57. Buk-vil, 4, s. 50-51; Manner, 9, s. 360-371. Klark ile Dodvel'in Seyahatnameleri.

⁹⁸⁰ Plorus, 2, fasıl: 16.

(Pirene) men-bâmdan Delfi yakınında Kastali⁹⁸¹ menbâna kadar bütün mesafeyi birden görebilir.

Kostantin'in kumandanı Miljes (Mylgees)'in⁹⁸² müdâfaa edemediği Korent'i Turhan yaktı; istihkâmlar dördüncü defa olarak yıkıldı ve hendekler dolduruldu⁹⁸³. Korent yangınından sonra Murad, ordusunu -Mora'nın kuzey sahili boyunca bütün Ahai kıt'ası arkasından geçirerek- Mora'mn ikinci payitahtını muhasara etti. Vaktiyle Aroe adı verilen Patras (Patroe), Ahai müttefik hükümetlerinin en eski şehirlerinden biri⁹⁸⁴ ve Mora muharebeleri zamanında Spart donanmalarına barınak olan limanıyla meşhur idi⁹⁸⁵. Agripa'nırı şu mevkii itaati altına aldığı vakit⁹⁸⁶, Ogüst burasını Aksiyom fâtipleriyle iskân ve Roma müstemlekesi menzelesine yükseltti. Bu şehrin mebânîsinden -Akropo-lis üzerinde inşâ edilmiş olan- Dionis Arismenetes (Dionyse Arysmne-tes) mabedi nazar-ı dikkati çekiyordu; Ahai kavmi bu mâbedde Jüpiter'in Hefaistos (Hephaistos) tarafından yapılmış olan tasvirini içinde bulunduran mukaddes ve esrarengiz çekmeceye tapınırdı. Öripilus bu çekmeceyi tlion'dan getirmiş ve merak ederek açmış olduğu için aklını kaybetmekle cezasını çekmiş idi. Bu mukaddes çekmecenin Dionis Arismenetes mabedine gelmesi Dian mabedine karşı gösterilen hürmetsizlikten dolayı bir kâhinin hükmüne tevfikân tâvbe makamında ahâlînin verdiği insan kurbanlarına nihayet buldurdu. Ahaiya müttefik hükümetlerinin hâmisi olan ilâh Pallas olmakla beraber Dian mezhebi orada daha ziyâde yayılmıştı. Dian'a Triklariya (Triclaria), Limatides (Limati-des) ve Halîm Lafriya (Laphria la debonnaire) nâmlarıyla isimlendirilen 1-iriş olan mâbedlerde ibâdet edilirdi. Lafriya mabedinde, fildişinden ve altından yapılmış ve avcı elbisesi giydirilmiş heykeline her sene -etrafı yeşil dallarla çevrilmiş bir ateşte diri diri yakılan- hayvanlardan kurban takdim edilirdi. Dionis mâbedindeki esrarengiz çekmece ile Dian'a tıkdîm edilen bir kurban kadar harikulade bir şey de Seres (Ceres) mabedi yanındaki menbân kâhini idi. Bu kâhine cismânî hastalıklar için müracaat edilir ve su üzerinde yüzen bir aynanın parlak yüzü üzerinde çeşmeler ve nehirlere ilâhî Nayad'e (Naiade)

⁹⁸¹ Pozanias, Spon, Klark, Pukvll.

⁹⁸² Mora medhallni kapamak için inşa edilen İlk sur, İranlılar aleyhinde Termopil muharebesinden sonra Spartlar ile müttefikleri tarafından yapılmıştı: despot Kostanjtin ile Tomas'ın yaptırdıkları en son suru & M#~ rad kaldırdı.

⁹⁸³ Halkondilas, 7, s. 108; Duias'a ilâve edilen vekayînâme, s. 119, ve Fran-zes, 2, 9.

⁹⁸⁴ Herodot, 1, s. 145.

⁹⁸⁵ Tusidlt (Tucidites)

⁹⁸⁶ VeUius Patrkülüs, 2,

sorulan suallerin cevapları okunurdu. Patras çarşısında Hermes (Hermes) ve Vesta heykellerinin kâhini belki daha acaip idi. Bu kâhine müracaat etmek isteyen kimse heykelleri tütsüler, aydınlatır, kulakları tıkalı olduğu halde çarşıya gider, kulaklarını birden bire açarak ilk işittiği kelimedden kâhinin hükmünü istihraç ederdi⁹⁸⁷. Seres mabedinin yerinde bugün Sent Andre Kilisesi bulunur; yine bu isimdeki mektep eski Sibel (Cybele) ve Atis (Atys) mabedi civarındadır. Seres mabedinin gaybdan haber verme hassesi unutulmuş olmakla beraber Patrashlar şimdi dahî Sent Andre Yortusu'nda bu ayazmaya giderek -her derde deva addedilen- suyundan içerler⁹⁸⁸. Eski Atmeydanı'nın eserleri bakîdir⁹⁸⁹. Fakat tiyatro ile Odeon'un -ki Atina'daki Herodes Atticus⁹⁹⁰ tiyatrosu istisna edilirse bu nevi Yunan binalarının en güzelidir- harabeleri bile kamilen kaybolmuştur.

Sekizinci Asır başlarında İslav kavimleri Mora'yı istilâ ederek Afrika Arabları ile müttefik olarak Patras'ı muhasara ettikleri vakit, Havariler* den Sent Andre⁹⁹¹ -zaruretten son derecesine düşmüş olan hemcinsine yardım etmek için- bizzat memleket ahalîsinin başına geçmişti. Bu ahâlînin mucize kabilinden olarak kurtulmasını Hıristiyanlığın önde gelen şehîdlerinden olan şu zâta atfeden efsâne, o vakitten beri Sent Andre'yi şehrin hâmîsi olarak gösterir. Şehre komşu bir dağın tepesinde inşâ edilmiş ve vaktiyle Panachaicos adı verilmiş olan Patras kalesi Bizans tm-paratorluğu'nun ilk zamanlarında Yeni Patras nâmiyle anılır ve ele ge-çirilemez sanılırdı.⁹⁹² Kostantiniyye'nin Frenkler tarafından zaptından gâlibler bu imparatorluğun memleketlerini aralarında taksim ettikleri vakit Patras Venedikliler'in hissesine düşmüştü. Despot Kostan-tin ancak II. Murad zamanında Patras'ı Venedikliler'den alarak bu mühim mevkiin işgaliyle Mora'da hükümranlığını genişletti. Oniki sene evvel Kostantin muhasara ettiği vakit bu şehir devletin himâyesi altına girerek senelik bir vergi vermeyi teklif etmişti. Murad, sarayı zabitlerinden birini Kostantin'e göndererek bundan böyle Patras arazîsine tecâvüz etmemesini tebliğ etti. Kostantin sefiri kıymetli hediyelerle ikna

⁹⁸⁷ Pozanias 8

⁹⁸⁸ Perzanias, 1. fasıl, Spon, 2, s. 10; Bukvil, 3, s. 504.

⁹⁸⁹ Spon, 2, &, 9.

⁹⁹⁰ Pozanias, 7,

⁹⁹¹ «And the glory of the day was ascribed to a phantom or a stranger, who fought in the foremost ranks under the character of S. Andrew Apostle.!» (Gibbons. fasıl: 53, fi. 473),

⁹⁹² Sebasteocrator Joannes rebus desperatis novas Patras castellum munitissimum sese recepit, in edito monte situm machinas bellicas contemnebat. Nikefor Gregoras, 1, 4, 9, 4. (Metindeki ifadenin mesnedidir.)

ederek Patras ahâlîsinin kaleyi Katalanlar'a teslim etmeğe hazır oldukları için Despotluğun ortasında bulunan bu şehrin müşterek düşmanları eline düşmesine engel olmakla Padişah kardeşinin menfaatlarına hizmet fikrinde olduğu cevâbı Sultân Murad'â sefirin vasıtasıyla tebliğ ettirdi. Maa-mafih biraz zaman sonra biri Murad, diğeri Turhan tarafından gönderilen iki sefir Patras muhasarasının hemen kaldırılmasını emrini te'kîd ettiler. Despot, vakit kazanmak için yeni bir hiyleye müracaatla eliyle rüesâsından birini göstererek:

- «Bu adam şimdi biraderim Emîr Sultân'm emirlerini telâki için nezdine gidecektir.» cevâbını verdi.

Bu suretle tâyin edilen Arhont Kostantin'in mabeyincisi olan Jorj Franzes idi.⁹⁹³ Franzes ile ailesi Türkler tarafından pek fena muamelelere hedef olduktan sonra Korfu'da bir manastıra çekilerek ora-ia -görerek şahit

⁹⁹³ Jorj Franzes, 1418 senesinde «mâbeynci» sıfatıyla İmparator Manuel'in hizmetine girdiği zaman, onaltı yaşından ziyâde değildi Şu halde 1402'de doğmuştur. (1, 36), 1423'de ana imparatoriçenin Harem-i Sultânî'ye sefaretle gönderdiği Lukas Notaras ile Melanchrenos Manuel'e refakat etti (1, 40). Emanuel, vefatı sırasında onu oğlu Yuannes'e (Joannes) tavsiye eyledi (1, 48); o da kardeşi Kostantin'e terketti. Kos-tantin 1428'de kendi nâmına tesellüm etmek üzere komiser sıfatıyla Glarenza ve diğ. şehirlere gönderdi (2, 2) Kostan-tin Patras'ı muhasara ettiği zaman, Franzes esîr oldu (2, 4). Pâdişâhın nezdinde Mark Paleolog ile birlikte vâki olan ilk sefaretine dâir malûmat verirken, iki Osmanlı sefirini (Mu-rad ve Turhan tarafından gönderilenler) ne suretle sarhoş ederek, Katalanlılar'm Pâdişâh'a yazdığı mektupları bunların elinden nasıl aldığını ve sonra ne veçhile iade eylediğini ve arkadaşı Mark Paleoiog tarafından ne türlü rahatsız edildiğini hikâye eyler (2, 5). Franzes, Katalanlûar tarafından esîr edilmesi üzerine, beşbin dukaya satın alınmıştır (2, 9) 1435 senesinde gümüş levha üzerine yazılmış bir berâtı hâmil olduğu halde, bir miktar askerle Teb ve Atina'nın tesellümüne gönderilmiştir; lâkin Teb Turhan tarafından muhasara edilmiş olduğundan, oraya giremedi (2, 10). 1434 senesinde hem İmparator, hem de Pâdişâh nezdine memur gönderildi (2, 11 ve 20). 1438'de evlendi. 1441'de Damar nâmında bir kızı (2, 18) ve 1444'de bir oğlu (2, 19) dünyâya geldi. 1434'de Teodor'un Bizans tahtı üzerindeki hukukunu dâva etmek üzere üçüncü Dimitrius'un yine bu hukuku iddia ettiği zaman dördüncü defa olmak üzere, Sultân Murad sarayına gönderildi (2, 11 ve 18). Ertesi sene Kostantin, İmpa-rator'un kendisine terketmiş olduğu Silivri'nin idaresini tevdi etti (2, 19). 1444'de Teodor Silivri'yi zaptettiği vakit Franzes -târihte bahis mevzuu olan- memuriyetle gönderilmiş ise de, Pâdişâh Varna muharebesinden sonra Rumlarca dostâne münâsebetleri tamamen kestiği cihetle, bu memuriyetinde muvaffak olamadı. Bir müddet Spart'ı idare ettikten sonra 1446'da tekrar Kostantiniyye'ye ve oradan Trabzon'a gönderildi. 1449'da beşinci defa olarak Murad'm sarayına gönderildi (3, 1). Kostantiniyye'nin teshirinde kendisi firara muvaffak olduysa da, zevcesiyle çocukları Pâdişâh'ın baş emîr-i ahûru hissesine düştüler. (Burası, İstanbul fethi sırasında târihin metninde dahî zikrolunmuştur.) 1456'da kızı Damar'ın padişah sarayında vefatından sonra Franzes, Despot Tomas tarafından sefaretle Venedik'e gönderilerek Doç (Venedik devlet reisi) kendisim büyük ihtiramla kabul etmiştir (4, 14). Nihayet Tomas zevcesiyle çocuklarını Korfu'da bırakarak Roma'ya iltica ettiği sırada, Franzes Azîz tlia Manastırında inzivaya çekilerek Tarchaniotes Manastır'ında ruhban sülûkuna girmiş ve 1477 senesine, yâni kendisinin yetmişbeş yaşma vusulüne kadar asrının târihini yazmıştır.

olduğu- vâk'alarm târihini yazdı. Bu müellifin -yalnız Türkler'e taallûk eden vekayîden bahsettiği zaman zâten bütün Bizans muharrirlerinde bulunan tarafgirliği istisna edilirse- Yunanistan işleri hakkındaki rivayetleri tamâmîyle şahındır. Franzes, târihimizin bu kısmının muhtasaran naklinde rehberimiz olacaktır.

Franzes ile Mark Paleolog filhakika sadrâzam îbrâhîm Paşa nezdine gittiler. Sadrâzam kendilerini Pâdişah'a takdim etti; fakat Murad Pat-ras'ın son hâkimlerine iadesi için yeniden ısrar ederek sefirleri -bu emri Kostantîn'e te'kîde memur- bir elçiyi yanlarına katarak gönderdi. Bütün bu muhaberele Osmanlı askerinin Selânîk'i zaptından evvel vuku bulmuştu. Bu şehrin ele geçirilmesinden sonra, Turhan askeriyle Teb üzerine yürüdüğü vakit Franzes tekrar Türk kumandanının nezdine gönderilerek efendisinin Teb ve Atina üzerindeki hukukunu ârzetti. Beğ-lerbeği Franzes'i gayet mültefitâne kabul ile oğlunu takdim etti ve eğer işin bu cihetini bilmiş olsa, Pâdişah'ın emri olmaksızın başladığı bir seferden -gerek misafirin efendisi olan Despot'a karşı hürmetinden, gerek Franzes ile eski tanışıklığı şerefinden dolayı- çekinmiş olacağına ye-mîn etti. Turhan memleketinde kalmak için münâsip bir bahane bulmağa da çalışmış olacağını temin ettikten sonra ric'at için pek geç kalınmış olduğuna teessüf ederek sözüne son verdi. Franzes bu te'mînâta al-danmamış olduğundan yine ısrar etti; fakat hiçbir şey elde edemiyerek Mora'ya döndü. Franzes'in tâyin edildiği memuriyetler yalnız bunlardan ibaret değildir, fmparator Yuanes Paleolog, verâset-i saltanat usûlünü müzâkere ve takviye etmek üzere biraderleri Teodor ile Dimitrius'u payitahtına davet ettiği zaman Kostantin -İmparatorluğun bir prens sıfatıyla hukukunu muhafaza etmek emeliyle- Franzes'i -dâvasını müdâfaa için- Murad nezdine göndermişti; üç sene sonra da Dimitrius Türk askerlerinin himâyesi altında Kostantiniyye'yi muhasara eder gibi görüldüğü vakit, Franzes Pâdişah'ın ve İmparator Yuanes'in sarayına ye Kos-tantin'in biraderi Dimitrius'un nezdine giderek -Kostantin'in dâva ettiği hususları tehdîd eden- yeni tehlikenin Önünü almağa memur edildi. Macaristan ile son muharebe başlamazdan evvel dahî Franzes yine Venedik amirali Loredano'nun, Bizans İmparatorumun, Macaristan Kra-ı'ı'mn ve Pâdişah'ın nezdine memur edildi; fakat teşrinisani ayında Kos-tantiniyye'ye vâsıl olunca, Macarların Varna'da mağlûbiyetleri haberi üzerine, harb meydanında başı kesilmiş bulunan Kral ile muzaffer Pâdişâh nezdinde yapılmış olan müzâkereler beyhude oldu. Bu suretle, Franzes'in payidar olabilecek bir sulh müzâkeresi için sarfettiği mesaî kamilen boşa giderek, ne

Murad'ı, ne de Turhan'ı Teb'i zapt ile berzahı geçmekten men edebildi. Korent yangınına Patras'ın tahribi takip etti. Osmanlılar yaklaşınca ahâlînin büyük kısmı kaçtılar. Aralarından -yerlerinde kalmak ihtiyatsızlığında bulunan- dört bini esîr olarak körükörüne itimâdlarının cezasını buldular. Patras kalesi Murad'ın kumandası altında bulunan Yeni-çeriler'e şiddetle mukavemet etti. Bu asker surların altına lâğım açmağa başlamışlardı; fakat Rumların sel gibi akıttıkları kaynar zift kendilerini alelacele ric'ate mecbur etti. Türkler'in açtığı her gediğin arkasında muhafızlar yeni tabiyeler yapıyorlardı. Nihayet Turhan ganimet mal-larmı hamilen ordusunun bakiyyesiyle vâsıl olunca, Murad muhasarayı kaldırarak Kostantin ile bir muâdehe akdetti. Bu muahede mucibince bütün Mora Türkler'e cizye verecekti⁹⁹⁴. Maamafih bu sefer esnasında ahâlîden esîr edilen altmış bin kişi kölelikle götürüldü⁹⁹⁵. Kostantin ile biraderi Tomas -Spart ve Ahaiya despotları sıfatıyla- serbest bırakılan esirlerin fidyelerini vermeğe ve diğer tebealarının cizyelerini derhal tediye mecbur edildiler. Az bir vakit evvel Padişah -iki kadırgalarını ehl-i Salîb donanmasına ilhaka cüyetlerinden dolayı ceza olarak- Raguzalılar'ın senelik vergilerini beşyüz dukadan bin dukaya çıkarmıştı.⁹⁹⁶

II. Kosova Muharebesi

Ertesi senenin baharında (1447) Murad, Arnavutlumda harb açtı; fakat onsekiz ay sonra Macar ordusunu karşılamak için Arnavutluk'tan çıkmağa mecbur olmuş ve Arnavutluk seferi yalnız bu Hunyad muharebesinden dolayı inkıtaa uğramış olduğundan -tarihimizin sırasını sekteye uğratmamak için- vekayii'nin sırasını değiştirerek Arnavutluk seferini burada nakledeceğiz. Murad, tscenter Beğ'in isyan ettirmiş olduğu Arnavutları itaati dâiresine sokmakla meşgul iken Vladislav'ın vefatında Kral memleketinin hükümet naibi. (Lieutenant. general) nasbedilmiş olan Hunyad Macaristan'ın meydana çıkarabilmiş olduğu orduların en güzelini topladı. Bu ordu yirmidört binden ziyâde neferden mürekkep olup aralarında -Hun-yad'm Drakul yerine Eflâk Voyvodası tâyin ettiği- Don kumandası altında sekiz bin

⁹⁹⁴ Halkondüas, 7, s. 109.

⁹⁹⁵ Dukaa, 32, s. 125 ve tlzyil edilen vekayinâme.

⁹⁹⁶ Engel, Raguzâ Târîhi, s. 171; Kepear, Raguzâ Târîhi, s. 535, 1445 senesi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/497-505.

Ulah ile Almanya'dan ve Bohemya'dan gelmiş iki bin tüfenkçi vardı. Hunyad, Tray*an köprüsü yakınından Tuna'yı geçerek⁹⁹⁷ Sırbistan Pespotu'nun Pâdişâh ile muahedesine sâdık kalıp da kendisine iltihak etmediği için-Sırbistan'ı istilâ etti. Murad bu yeni hücumdan haberdâr olunca ordusuyla -tehdîd altında bulunan- hududa doğru uçtu ve eski askerlerini bir miktar yeni devşirme ile takviye ettikten sonra düşmanı aramağa gitti. Hunyad, 1448 teşrinievelinin ortasına doğru Kosova sahrasında (Kara Tavuk Meydanı) -elli dokuz sene önce I. Mu-rad'ın Misel Kobiloviç eliyle hayatından mahrum edildiği mahalde⁹⁹⁸- siper almıştı: Ellibin kişiden mürekkep olan Osmanlı ordusunun, Kosova sehrasının ortasından akan Stiniça nehrini geçmesi .üç gün sürdü⁹⁹⁹. Hunyad, İskender Bey'in göndereceği yardımcı Arnavut askerleri istihkâmlarının arkasında bekliyecek yerde, ordugâhını bırakarak Brud karyesi yakınından Stiniça'yı geçti ve düşmana doğru giderek ibtidâ hücum etti. Bir ihtiyar Sırp karısı -Osmanlıların nehri üç günde geçebildikle-rini, Hunyad için ise bir gün kifayet ettiğini söyleyerek¹⁰⁰⁰ kötüye yormak¹⁰⁰¹ suretiyle Hunyad'ın mağlûp olacağını önceden kendisine haber verdi¹⁰⁰². Muharebe başlamazdan evvel Murad Hıristiyan ordugâhına sekiz sefir göndererek yeni bir muahede akdini teklif etti. Fakat Hunyad sefirleri dinlemek istemediğinden iki taraftan muharebe hazırlıkları başladı.

1448 teşrinievelinin onyedinci gününden bir gün evvel iki ordu, ertesi günün ük saatlerinde muharebeye girişmek üzere mevki aldılar. Türk nizâmı mûtad üzereydi: Sağ cenâhda Rumeli beğlerbeğinin kumandasında Avrupa askerleri; sol cenâhda Anadolu beğlerbeğinin kumandasında A&ya askerleri; ortada, bir hendek, sonra develer, en sonra yere saplanmış kalkanlardan mürekkep üç katlı müdâfaa hattının arkasında Yeniçeriler. Macarlar'la Sicilyalılar Macar ordusunun sağ cenahım teşkil ediyorlardı; sol cenâhda Almanya, Bohemya ve Transüvanya tüfenkçilerinin ortasında Ulah

⁹⁹⁷ Turuç, c. 4, fasıl: 46, Bonfinius'a nazaran, 3, 7, s. 470, Ordunun bir taBOU Morava ayağı mültefcasında Kabı yakınında Tuna'yı geçmiştir.

⁹⁹⁸ Katona'da Turuç, 13, s. 213. Şvandner'de Ipraniç, 20, s. 57.

⁹⁹⁹ Halkondilas'a nazaran yalnız 15.000 kişi ise d© bir müstensih hatasıdır, zira Turuç, Neas bu adedi 200.000 rakamın^ çıkarırlar. Katona*ya müracaat, 13, s. 210.

¹⁰⁰⁰ Halkondilas! burada -evvelce Varna muharebesinde zikrettiğimiz hatâsına benzer -bir hatâ yapmıştır. Anadolu askerini sağ tarafa vaz' ile Hıristiyan ordusunun sağ cenâhın-daki Macarlar'ı bunların üzerine yürütüyor. Halbuki onlar sol cenahda idiler. Kezalik, Varna muharebesinde Macarlı kılıcıyla itlaf edilen Karaca'yi, bu muharebede meydana çıkarıyor.

¹⁰⁰¹ Bonfinius, 3, kitap: 7, s. 471.

¹⁰⁰² Osmanlılar için iyiye yorumulacak bir şey. (Mütercim)

yardımcı askerleri muharebe ediyorlardı. Fakat o gün ancak birkaç mübâreze ile hafif silâhlı askerler arasında birkaç müsademe oldu; bütün hat üzerinde umûmî harb ancak ertesi gün öğleye doğru başladı¹⁰⁰³. Hunyad, ordusunu otuz sekiz muhtelif kola dizdi; Murad, askerini büyük kitleler hâlinde ilerletti; fakat başlangıçta muvaffakiyet iunîd ettiği gibi olmadı. Çünkü düşmanları zırhlı olduğundan kılıç işleniyordu. Macarlar'la Türkler günün nihayetine kadar eşit bir şecaatle, fakat hiçbir taraf için faydası olmaksızın harbettiler. Hunyad, Osmanlı ordusunun gecedен istifâde etmek suretiyle ric'at edeceğini söyleyerek büyülenmişti. Güveninin boşa çıktığını görünce meclisini tekrar topladı. Burada çoktan beri Macar ordularında hizmet eden bir Türk firarisi -ki Sâveci oğlu Dâvid'dir- gecedен istifâde ile düşman üzerine birdenbire hücum fikrinde bulundu. Onun fikrine uyuldu, fakat teşebbüs tamâmiyle akîm kaldı. Yeniçeriler hemen silâha davrandıklarından hücumu defettiler. Macar ordusu tunçtan bir sura tesadüf etmiş gibi kırıldı. Gün doğduğu vakit (18 teşrinievvel 1448) muharebe iki ordunun bütün hatları üzerinde tekrar başladı. Murad'ın sol cenâhiyla harbetmekte olan Hunyad'ın sağ cenahını Turhan'ın kumandasındaki Avrupa askeri çevirdi; fakat Macarlar'ın adedce kendilerine üstün bir düşmanla çevrilmiş oldukları halde muzafferiyeti şüphede bırakacak surette cenkleşmekte iken, Ulahlar'm hıyaneti bu kanlı günün neticesini tâyin etti. Kanlı meydanın ortasında Eflâk Voyvodası hiyânetini pazarlık etmek için Murad nezdine birkaç zabıt gönderdi. Bunlar sadrâzam Halil Paşa vasıtasıyla şartlarını söylemiş olduklarından Ulah askerleri Osmanlılar tarafına geçti. Artık önden ve arkadan hücumu uğramış olan Macarlar için her türlü müdâfaa kaabil değildi. Bununla beraber muntazam ric'at ederek istihkâmlarının arkasına girebildiler. Akşama doğru Hunyad birçok zabitlerini topladı. Almanlar'la topçulara Murad ile Yeniçeriler'in buldukları mahallin karşısına gitmelerini emrederek onların hareketlerinden istifâde, ile gizlice ordugâhtan çıktı. Ertesi gün (19 teşrinievvel 1448) Türkler arabalardan ve toplardan müteşekkil sedler üzerine hücum ettiler. Almanlarla Bohemyalılar¹⁰⁰⁴ sedleri kahramanca bir şecaatle müdâfaa ettiler; fakat kumandanları kendilerini bırakmış olduğundan dağılmağa mecbur oldular; pek azı firarla kurtuldu. Hunyad ordusundan onyedî bin kişî harb meydanında kaldı; Macar asilzadelerinin

¹⁰⁰³ Turuç, Bonflnus.

¹⁰⁰⁴ Halkondilas'ın «Opt'mi et fortissimi Tannonum» sözünü Macar Engel «Alman ve Bohemyalı» diye tercüme eder.

en güzideleri bunlar arasındaydı. Şu kadar ki Murad'ın muzafferiyeti pahalı oldu. Üç gün süren bu meşhur muharebede kırkbin Türk¹⁰⁰⁵ telef oldu¹⁰⁰⁶. Kosova schrası insan vücûdu âzâsınm artık ne şekii, ne ismi kalmamış parçalarından müteşekkil korkunç bir görünüş arz ediyordu. Mevtaların cesedle-ri Stiniça nehrini taşırdı¹⁰⁰⁷. Hunyad, en sâdik adamlarından birkaç kişi ile beraber olduğu halde -Varna muharebesinden sonra DrakuTun memleketinden geçişi esnasında kendisine müsait olan şerefe eşit bir şerefle- o vakit düşmanı bulunan Eflâk Despotu Jorj'un memleketinden geçerek Macaristan'a kaçmağa muvaffak oldu.

Varna ve Kosova hezimetleri Hunyad'm Transilvanya'da, Eflâk'da ve Balkan'ın iki tarafındaki memleketlerde muzafferiyetleri ile kazanmış olduğu şerefi karanlıkta bıraktı. Mâzisindeki ikbâlin kendisine vermiş olduğu nefesine itimâd -kî cür'et derecesine varıyordu- bu son felâketlerine hiç olmazsa kısmen sebep olmuştu. Kosova'da İskender Beğ'in Arnavutluk'tan getireceği yardımları beklemiş olsa, muharebeyi kazanacağı şüphesizdi.¹⁰⁰⁸

İskender Beğ'in İsyanı

Murad, bu zamana kadar her işinde muvaffak olmuştu; fakat son senelerinde o vakte kadar tanıdığı düşmanlarının en müthişi olan bir düşman buldu. Bu Hunyad'ın muasırı ve rakibi meşhur İskender Beğ idi. Osmanlılar'a karşı muhârebeleriyle düşmanlığından ve hürriyeti için hayâtını vakfetmiş olduğu memleketini kahramanca müdâfaasından dolayı târihte ismi büyüktür¹⁰⁰⁹. Biz İskender Beğ'i -II. Murad'ın hükümranlığının son zamanlarını ve oğlu ve halefi II. Mehmed'in saltanatının yarısını işgal eden- yirmibeş seneyi dolduran bu parlak muharebe hayâtında takdir ile takip etmekten kendimizi alamıyacağız. Asıl nâmı Jorj Kastriyota olan

¹⁰⁰⁵ Halkondilas'a nazaran 40.000 yerine yalnız 4.000 idi. Engel'İN Macaristan Târhi'ne de müracaat. Bonfinius'a nazaran Murad, Korentilere Wr mektubunda telef olan, Macarlar'ın adedini sekiz bin göstermiştir. Engel, Murad'ın kendi tarafına geçen altı bin, Ulah'ı katliâm ettirdiğini, diğerlerinin hayâtın* da ancak bir vergi tediye etmek ve ordusuna her sene yedi b'n nefer asker vermek vaadi üzerine bağışlamış olduğunu söyleyen müellif-i mevsukun, kim olduğunu bildirmiyor (3, s. 140).

¹⁰⁰⁶ 17, 18 ve 19 teşrinievvel 1448.

¹⁰⁰⁷ Bonfinius, 3, Mtaip: 8, s. 474. «Ouale ScOitniza, tluinis accolae diu ejus pisclbus abest'nuero

¹⁰⁰⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/505-508.

¹⁰⁰⁹ Bu sözleri ileride bizzat müverrih muhakeme etmiş olacaktır. (Mütr.)

İskender Beğ -bütün Yunanistan despotları gibi galibe itaat arzetmiş olan-Kmathiâ¹⁰¹⁰ beği Jan Kastriyota'nın oğluydu. Jan Kastriyota, Sultân Murad'ın ilk defa Epir ülkesine dâhil olduğu zaman¹⁰¹¹ yalnız senelik bir versji değil, dört oğlunu da rehin makamında vermeğe mecbur olmuştu. Üçü çocuk iken vefat ettiler; en küçüğü olan Jori Kastriyota güzel siması, metîn tabiatı, nâdir bulunur zekâsıyla Pâdişah'm hoşuna gittiğinden Murad, İskender Beğ'i sünnet ettirerek îslâm olarak büyüttü. Jorj Kastriyota onsekiz yaşma gelince kendisine bir sancak verildi.¹⁰¹² Birçok seferlerde ve mübârezelerde göstermiş olduğu şecaati ve bedenî kuvveti Pâdişah'm pek ziyâde teveccühünü celbederek İskender Beğ lâkabının verilmesine sebep oldu. Bu lâkap kendisine yalnız -ona onsekiz yaşında iken Büyük İskender gibi cihangirliği arzu ettiren- kahramanlık fikirlerinden ve teşebbüslerinden değil, Makedonyalılara Asya'yı fethettiren Falankslar'ın¹⁰¹³ menşei olan Epir'e mensubiyeti sebebiyle verilmişti. Harikulade tasvirleriyle o zamanın büyük hâdiselerine ve büyük isimlerine şairane bîr renk veren bu rivayet İskender Beğ'in validesinin hâmile iken görmüş olduğu acaib bir rüyayı nakleder. Büyük İskender'in validesi Olimpias rüyasında bir dragon¹⁰¹⁴ ile yattığı, Zama irevkînde AnibaTe galebe eden Afrikalı Sipion'un yatağına bir yılan girdiği gibi Sırbistan prensesi Woizava bu meşhur misâllerden aşağı kalmamıştır. Bu prenses rüyasında bir yılan doğurmuş, yılanın başı Türkiye'yi yutmuş, vücûdu Adriyatik Denizi'nin dalgalarını gazûbâne döğmüştü¹⁰¹⁵. İskender Beğ'in müverrihlerinin -Büyük İskender, Cengiz Han ve

¹⁰¹⁰ Bugünkü Muğla sancağı.

¹⁰¹¹ Sızmondinin dediği gibi (10, s. 190) 1413 değil, 1423'de.

¹⁰¹² Marini Barletii'nin De vita et gestis Scanderbegi, Epiratorom Frincipis (Epir Beği İskender Beğ'in Hayât ve Ahvâli) un-vânıyla 1578'de Frankfurt'ta basılmış kitabın 3. sahifesi. Bimmi'nin 1742'de Breccia'da basılmış Corcio Kastriota'nın Târîhi unvanlı kitabı Barletius (Barletii)'un meçhulü olan kaynaklardan toplanmıştır. Meusel, bunlardan başka Monardo, Blanci, Puffendorf taraflarından yazılmış İskender Beğ Tâ-rihi'ni de zikreder. Ancak, «Cronica del esforcado Principe y capitan Garge. Catrioto rey de Epiro o Albania, traduzida de lengua portuguesa en castellano por Joan Oehoa de Lesalde, prior perpetuo de San Juan de Latran», Madrid 1592. (Ar-navutluk'da Epir Kralı Kaptan Corc Kastrioti'nin Hükümranlığı Târîhi) unvanıyla Portekizce'den ispanyolca'ya tercüme edilen San Juan de Latran'ın daimî muallimi Don Oc-hoa* tarafından yazılmış olup, Viyana İmparatorluk kütüphanesinde nüshası mevcut kitaptan haberdar değil görünüyor. Meusel, Barletius'un eserinin (İskender Beğ unvanıyla mâruf kudretli ve seçî Corcio Kastriota'nın Târîhi; Hictoria del magnanimo e valoroso Signor Giorgio Castrioto detto Scanderbeg) (Vanezia, 1580) unvanıyla Roşa tarafından tercümesine dahî -ki 1580'de Viyana'da basılmıştır- vâkıf degildir.

¹⁰¹³ Bskı Makedonyalıların, mızraklı alayları.

¹⁰¹⁴ Kartal kanatlı, arslan pençeli, yılan kuyruklu mevhum bir hayvan,.

¹⁰¹⁵ Barletius, 1.

Timur hakkındaki hayalî şeylere benzer- bu hayâlleri, İskender Beğ doğmazdan çok zaman evvel alınmış olan yerleri asılsız olarak ona zaptettirmelerinden ziyâde affedilebilir şeylerdir.¹⁰¹⁶ Bu müverrihler, İskender Beğ'in Avrupa siyâset sahnesinde ilk görüldüğü zaman onun yapmış olduğu hıyanet ve mezâlimi bile methetmeğe kadar varırlar. Jorj Kastriyota, Türkler'in marifet mekteplerinde kazanmış olduğu istîdâd ve askerî malûmatını yine onların aleyhinde -Pâdişah'dan, Osmanlı ordusunun kadirişinaslığından almış olduğu- İskender Beğ ismiyle kullandı. Jan Kastriyota vefat ettiği zaman Murad, genç prence pederinden ve biraderlerinden kendisine kalan mîrâs hakkını vermemişti. Murat Emathia'ya bir vâlî tâyin etmiş ve İskender Beğ'i dâima harb ile meşgfl etmeğe davet etmişti. Bu haksızlık genç prence pek ziyâde te'sîr etti; İskender Beğ daha -Macarların büyük sefer dedikleri- muharebeye gittiği zaman bu kinin mayası kalbinde gizlice mevcut idi. Niş sahrası n-daki sefer esnasında Türkler'in icra ettikleri ve kaybettikleri ilk muharebeden sonra yirmidokuz yaşında bulunan Jorj Kastriyota -dokuz yaşında iken sancağına sadâkat için yemin ettiği ve ondokuz yaşında iken bir liva beği payesini aldığı- Osmanlı ordusundan firar etti. Fakat azî-metinden evvel Murad'ın reîs efendisinin¹⁰¹⁷ boğazına yatağanı dayadı; Kroya, nâm-ı diğerle Ak-hisar kalesini¹⁰¹⁸ ve buna tâbi bütün memleketi -Pâdişâh nâmına idare edecek olan- İskender Beğ'e teslim etmesini mutazammın olarak valiye hitaben bir emirname tanzim ve imza ettirdi. Mühür basıldıktan sonra İskender Beğ - reîs. efendinin imzasıyla ancak te'hîr edebildiği- tehdidini de icra etti; reîs efendi yeni Epir beğinin yatağanı altında ruhunu teslim etti. İskender Beğ, kendi gibi Müslüman ve bilâhare Hıristiyan olan yeğeni Hamza ile¹⁰¹⁹ firara mu* vaffak oldu (10 teşrinisani 1443).

¹⁰¹⁶ Barletius (varak: 5), İskender Beğ'in İzmit ve Bursa'nın fethinde fevkalâde şecaat eserleri gösterdiğini şu ibarelerle zikreder: «Haud cedit his periculi praesentia vel magnitudine ipsa rei illud quod in expugnatione Nicomediae, Prusiae, Ot-reaeque (?) non ignobilis Asiaticae oppidi spectante Amurate patravit.»

¹⁰¹⁷ Reîsü'l-Küttab. ^Mütercim)

¹⁰¹⁸ «Kroya» belki eski «Clodia»dır. Osmanlı müverrihlerinden Sa'dü'd-dın (Bratutu, 2, s. 108), Neşri, İdrîs, Âlî, Solak-zâde, Hacı Kalfa «Kroya» nâm-ı diğer «Ak-hisar»u ele geçirilişim" 851/1447 senesinde zikrederler; halbuki bu şehir 1443'de Türk-ler'in elindeydi. Sfetigrad muhasarası hakkında sükût ederler. Ancak Osmanlı müverrihlerinin, ordularının mağlûbiyetini ilân hususunda ne kadar ihtiyatlı hareket ettikleri düşünülünce, bu sükûtun sebebi kolayca anlaşılır.

¹⁰¹⁹ Barletius ile ona müracaat eden müelliflerin hepsi Ameza derler. Osmanlı müverrihlerinin Kroya'nın fâtihi diye gösterdikleri budur.

İskender Beğ terbiyesini ve askerî istidadını velî-i nimeti olan Pâ-dişah'a medyundu; dâvasında haklı olması kendisinden gasbedilen mirası geri alması için yaptığı nankörlüğe ve asiliğe hak vermezse de, hiç olmazsa ma'zûr gösterir¹⁰²⁰. Kastriyota, Osmanlı ordusundan kaçtığından yedi gün sonra -firarı esnasında toplamış oldu-u üçyüz taraftarı ile birlikte Debre-i Bâlâ'ya¹⁰²¹, yâni Drina nehri ve Adalar denizi sahiline paralel bir hat üzerinde uzanan dağların arasına vâsıl oldu. Bu sarp ve geçilmesi zor dağlar Kuzey Arnavutluk'un (Romahlar'ın İllirya'sı) hududunu teşkil ederek kıvrımlar yapan Drina nehri kenarına kadar iner. Kastriyota üçyüz firârîsiyle bunlara iltihak eden bir okadar Debre dağlılarını orada bir orman içinde bırakarak Kroya'yı temellük edip kapılarını kendilerine açıncaya kadar beklemelerini emretti. Kastriyota'nın hiylesi muvaffakiyet verdi; reîs efendinin imzasını hâvî olan ve kimse için şüpheli karşılanmayan emir üzerine vâlî şehrin anahtarlarını kendisine teslim etti. Geceleyin Kastriyota Debre ormanı içinde bırakmış olduğu altıyüz kişiyi şehre soktu. Uykuya dalmış olan Türkler Epir hürriyeti nâmına boğazlandılar¹⁰²². Kastriyota'nın himayesine sığınan yalnız birkaçı, İslâmiyet'ten çıkmak teklifini reddetmekle beraber hayatlarını kurtardılar. Kroya muhafızlarının katliâm edilmesi şehre tâbi civar köylerdeki Osmanlılar'ın yok edilmelerine işaret oldu¹⁰²³. Bu acaip mıntikanın merkezi olan Kroya'nın müdâfaa vâsıtaları olarak büyük cephaneleri, kalın duvarları, bir kaya üzerindeki mevkii, etrafını kuşatan sarp boğaz ve dağları vardı. İskender Beğ -her tepesi bir harp meydanı olacak olan- bu mevkide nefesine itimâd ederek düşman ordusunu bekledi. Debre'yi Tomorus'dan¹⁰²⁴ ayıran ve Makedonya'dan Epir'e giden yol üzerinde bulunan Derbend'e ikibin adam yerleştirdi¹⁰²⁵; kendisi de Debre-i Zîr'e (Aşağı Debre'ye), yâni bu büyük dağlar silsilesinin kuzeyine, sonra Kroya'ya giderek orada ellerinde Epir şehirleri bulunan bütün akrabasını, tek mil memleketi Osmanlılarca olan bağlarından kurtarmak için hazırlanması gereken vâsıtalara dâir bir müşavereye davet etti. Hemşirelerinin oğulları

¹⁰²⁰ Müverrihin İskender Beg'in dâvasında hak ve hareketinde mazeret göstermesi onu kendine maletmesi sayılır. (Mütercim).

¹⁰²¹ Bum-ni, Hacı Kalfa; Pukvü'e de müracaat, 2, s. 882 ve ondan sonrakiler.

¹⁰²² Barletius, 6, «Libertas m omnium erat ore, libertatis nomen undiaue» (Metindeki ibarenin aslı).

¹⁰²³ Kezalik, varak. 12. «Proesddia Turcorum, guae invanta fuerunt, omnia ad intirnectionem, coesa.» (Metnin aslı).

¹⁰²⁴ Barletius, «Tomoros»u «Moreaus» diye isimlendirir ki, bu «Demoros» olmuş olmalıdır. Buna «to» harf-i tarifi ilâvesiyle «Tomorus» (Tomoreus) ve sonra Tomoros olmuştur.

¹⁰²⁵ Barletius, kitap: 2, varak: 12.

olan yeğenleriyle, enişteleri bu meclise gelmekte çabuk davrandılar; Kastriyota'nın bayrağı altında muharebe etmek için her taraftan mükemmel surette silâhlanmış oniki binden ziyâde asker koştu. İskender Beğ'in başlıca muavinleri yeğeni Hamza ile Moses Golento idi. Kastriyota bunlarla Türkler'in Epir'de henüz mâlik buldukları şehirleri zaptetmeğe karar verdi. Moses üçbin kişi ile küçük fakat bir dağın tepesindeki mevkiinden dolayı ele geçirilmesi imkânsız bir şehir olan Pet-rella¹⁰²⁶ önüne gitti. Muhafızlar âsî bir memleketin ortasında düşmanlarla çevrilmiş olduğundan Moses'in teklif ettiği teslim şartını kabul ile hududa kadar ric'at ettiler. Kastriyota bunları birçok muhafızlara tevdî ederek kendilerine erzak, atlar ve her türlü levazım verdi. Bu iyi muamele Epir'deki diğer müstahkem mevkilerin muhafızlarını da çabuk itaate teşvik etti. Bütün ülkeye ismini veren Emathus nehri üzerinde Pet-rella ile Kroya'dan eşit bir mesafede kâin Petralba¹⁰²⁷; Petralba'dan yirmibeşbin ve Kroya'dan beş bin adım mesafede bir dağ üzerinde müstahkem bir şehir olan Stelusium¹⁰²⁸ mukavemetsiz teslim oldular. Bu suretle, Sfetigrad müstesna olmak üzere Epir'de bütün müstahkem mevkiler otuz günden az bir müddet zarfında İskender Beğ'in hükmü altına girmiş oldu. İskender Beğ maharet ve 'iktidarıyla pederinin miras bırakmış olduğu mülkü tekrar zaptettikten sonra Kroya'ya girerek Hunyad'm Selâtinîça muharebesinden sonra Balkan derbendlerinden Trakya'ya dâhil olduğu gün (25 kânunievvel 1443) yeğeni Hamza'yı vaftiz ettirdi.

İskender Beğ dâima faal ve ihtiyatlı olduğundan derhal civardaki bütün Hıristiyan beğlerini Kroya ile İşkodra'ya eşit bir mesafede ve Adriyatik Denizi sahilinde bir liman olan Alesio (Lisos) şehrinde toplantıya davet etti. Bu mecliste Voisa (Aous) nehrinden Arta (Abracius Sinüs) körfezine kadar Güney Arnavutluk'a hâkim olan¹⁰²⁹ Arrianites Thopia nazar-ı dikkati celbediyordu. I. Mehmed zamanında, Thopia memleketi kahramanca müdâfaa ederek hakettiği bir şerefi kazanmış ve bilâhare II. Murad Anadolu'da âsî Karaman Beği'ni te'dîb ile meşgul olduğu sırada müttefiki ve İskender Beğ'in pederi Jan Kastriyota ile Epir ve Ergir (Argiropolis) Arnavutlarını isyan ettirerek birçok çetelerin başında Türk ahâlî arasında

¹⁰²⁶ Barletius, kitap: 1, 14. Petrella'yı ne Petralba ile, ne de Drac'm yukari-sındaki Petra ad St. Nicolaum limanıyla karıştırmamak lazımdır.

¹⁰²⁷ Petralba Türkçe'de Arnavut Belgradı'dır.

¹⁰²⁸ Stelusium, Pukvil'de Stallasi, Dabre-i Zlr de eski Aenea olması muhtemeldir.

¹⁰²⁹ Bu hâkimlerin unvanı Komnen (Comnen,e) idi. (Not: 18)

dehşet salmıştı, Turhan Drepanın kumandası altında Ergiri'yi muhasara eden Arnavutları basarak isyanı pek çok müş-kilât ile yatıştırabilmişti; fakat Arnavutlar'ın reislerini esîr ederek binden ziyâdesini kılıçtan geçirmiş olduğu için, bu cesur dağlıları -beyhude kurtulmağa teşebbüs ettikleri-Osmanlı zinciri altına yeniden girmeğe mecbur etti¹⁰³⁰. Arrianites ve -oğullarıyla birlikte Dıraç'a kadar (Epi-damnus) Kuzey Arnavutluğa hâkim olan- biraderi Andrea Thopia dahî İskender Beğ'in nezdine gitmişti. Bu Epir beğlerinin cediti olan Karlo Topiâ -Jan Kastriyota'nın Epir'i zaptı sırasında-Kroya ile Petralba'yı¹⁰³¹ te'sîs etmişti. Büyüklüğünden ziyâde letafeti olan arazîsi Kroya ile Alesio arasında bulunan Jorj Strecius (George Strezius Basch)¹⁰³² dahî İskender Beğ'in dâvetine icabet etti. İki kazada isimleri zamâm-miza kadar mevcut olan¹⁰³³ Musaki (Muzakiye) ve Dukakin ailelerinin reisleri, Daniâ kalesi hâkimi Lukas Zaharias; Drivasto Beği mes* üd ve pek çok torunu olan Pierre Span ile -oğulları refakatinde olduğu halde gelen- Karadağ Beği Etiyen Çernoviç'i (Etienne Czernovitch) de unutamayız. Bu beğlerin hepsi İskender Beği kendilerine reîs intihâb et-t^er. Bu unvan ile senelik bir vergi vermeyi ilk teklif eden Arrianites Thopia oldu; diğerleri ona uydular; o suretle ki, İskender Beğ'in varidatı ikiyüz bin dukadan ziyâdeye vardı. Dıraç'ın yukarısında sahilde ve Seljita dağı ile Sen Nikola (eski Petra) arasında Sezar'ın Koma ayanını muhasara ettiği mevkide bulunan Campupescupi tuz mâdenlerinden aldığı büyük meblâğ bu hesaba dâhil değildi.¹⁰³⁴

Bu beğlerin askerleri İskender Beğ'in askeriyle birleşince üç bin sü-vârî ve yedi bin piyadeden¹⁰³⁵ mürekkep bir ordu teşekkül etti. İskender Beğ

¹⁰³⁰ Halkondüas, g. «. 79.

¹⁰³¹ Barletius, 15 ve 23.

¹⁰³² Binâenaleyh Moldavya'da ilk Boyarlar ailesi olan Balşlar iş-kodraya oniki ve Drivasto'ya beş mil mesafede kâin Balis (Balesium) kariyesinden ve Arnavud aslındandırlar. ^)*-leti-us, 4, varak: 53.

¹⁰³³ Mousahhi, Pökvil'de Avlonyâ kurbünde eski Toulonitis kazası olmak üzere Mousache diye isimlendirilmiştir (Pökvil, 1, s. 283). Bu kaza, Hacı Kalfa'nın Rüm-ili'sinde Müzakiye diye isimlendirilmiştir (s. 132). Dukakin Alessio (Lissus)un kuzeyindeki araziyi hâvidir. Hacı Kalfa'ya müracaat, s. 145. Vaktiyle hükümlerine tabî buldukları Hıristiyan prenslerinin ismini muhafaza eden kazalardan üçüncüsü Santamura ile birlikte bugün Arta Körfezi'nin güneyinde Karlı-ili sancağını teş-kil eder (Hacı Kalfa, 2, s. 127). Bu sancak -Kroya'yı ele geçiren Carlo Thopi ile karıştırılmaması lâzım gelen- Carlo Toco tarafından idare olunmuştur.

¹⁰³⁴ Roma târihinde o kadar meşhur olan Petra şehri, Pöküvil tarafından sükûlta geçilmiştir (Jül Sezar'ın Yanan Dâhili Muharebeleri Târihi'ne müracaat, 3, s. 42). Barletius, *Ex altera sanctum Nicolaum a petra notissima tellus vel infamis po-tius senatus olim Romani obsidione.» ibaresiyle bundan bahseder.

¹⁰³⁵ Barletius. 27.

bunlarla Kroya'dan seksen bin adım mesafede bulunan Debre-i Zîr'e¹⁰³⁶ giderek ordu kurdu; maiyyetinde kırk bin kişi olduğu halde ilerlemekte olan Alî Paşa ile muharebeye muntazır oldu. İskender Beg onbeşbin askeriyle Osmanlı ordusuna karşı gelmeğe teşebbüs ediyordu (3443). Kroya'ya giden derbendleri müdâfaa etmeyerek bunları düşmanın -etrafta bir dâire teşkil eden dağlar silsilesinin ortasındaki- bir havza dâhiline girdiği vakit kapadı. İskender Beğ'in sarp kayalar üzerinde bulunan askeri -dağın yarışma kadar çıkarmış olduğu topraklar- aga-ğıdan geçen herşeyi topa tuttuklarından, bu tertip İskender Beğ için pek faydalı idi. Barletius, yirmi iki bin Türk'ün, bu ilk müsademede telef olduğunu, iki bin kişinin yirmidört sancak ile beraber¹⁰³⁷ Arnavutlar' in eline düştüklerini ve Arnavutlar'ın yalnız yüz kişi kaybettiklerini rivayet eder; fakat bunlar İskender Beğ'e isnâd edilen uzun nutuklar¹⁰³⁸ gibi müverrihin ihtirâatı meyâmna dâhil edilmesi lâzım gelen mübalâğalardır.

Macaristan seferi ve Murad'ın saltanattan feragati Epir Beği'nin bir müddet nefes almasına sebep oldu. Fakat harb az müddet sonra yine başladı. İskender Beğ, Fîrûz Paşa ile Mustafa Paşa'ya birbirini müteakiben galebe ederek bunları Epir'den çıkardıktan sonra silâhını -maktulen vefat eden Dania beğinin arazîsini zaptetmiş olan- Venedikliler aleyhine çevirdi. Sebeniko şehriden Daniel Juritch kumandası altındaki Venedik ordusunu tamamen mağlûp etmiş olmakla beraber Dania kalesini beyhude muhasara ederek ric'ate mecbur oldu. İskender'in yeğeni Hamza Dania muhasarasına şiddetle devam etmekte iken Bosna Dukası ve Venedikliler'in müttefiki Etiyen Hersek¹⁰³⁹ Drivasto civarını tahrîb etti. Fakat Mustafa'nın kumandası altında yeni bir Türk ordusunun yaklaşması üzerine Epir prensi, Dania'yı Venedikliler'e terkederek onlarla anlaşmaya mecbur oldu¹⁰⁴⁰. Mustafa tamamen mağlûp olarak harb meydanında on bin kişi bıraktı; yalnız yetmiş

¹⁰³⁶ Kezallc, 39.

¹⁰³⁷ Barletius, 32,

¹⁰³⁸ Bu prensin sonu gelmez nutukları -ki kısmen Sismondi'nin târihine nakledilmiştir- Barletius'un zengin hayâli mahsûlüdür. İskender Beğ'in Vladislas ve Sultân Murad ile muhâberâti dahî bu kabildendir. Bu hayâl mahsûlü muharebenin hiç aslı olmadığından emin olmak için, bu mektupların hepsinde dercedilmiş olan 1443 târihine bir göz atmak yeter; zîrâ Varna muharebesi 1444'de vuku bulmuştur.

¹⁰³⁹ «Duk» (duka: dük) demek olan «Herzog» yerine «Hersek» yazılmıştır ki, vilâyetin ismi bundan kalmıştır. Hersek sancağı (Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 174) Dukakin, Karlı-ili ve Mu-zaki ile birlikte -vaktiyle idaresini elinde bulunduran- Hıristiyan prenslerinin nâmını hâiz dört kazanın dördüncüsüdür.

¹⁰⁴⁰ Kezalik, 6, 61.

iki Türk ile onbeş alem, galibin eline düştü; fakat bunların arasında bizzat Mustafa ile diğer on ileri gelen Türk vardı. Padişah bunları yirmibeşbin duka mukabilinde kurtardı. Murad, bu tekerrür eden hezimetlerin intikamını almak istediğinden yüzbin kişiden¹⁰⁴¹ mürekkep ordusunun başında bizzat vo~ la çıkararak Sfetigrad ve Kroya'yı fethetmeğe yürüdü. 14 Mayıs 1449'da¹⁰⁴² Debre-i Bâlâ'da Kroya'nın doğusunda kâin¹⁰⁴³ Sfetigrad surları önünde bulunarak Debre sancağı merkezi olan Debre'nin muhasarasını tertîb etti. Ne -muhâsırları muttasıl sarsan ve bir mü-bârezedede Fîrûz Paşa'yı kendi eliyle öldürmüş olan- İskender Beğ'in kahramanlığı, ne de -halkın bâtil itikadını izâle için, içine bir köpek İaşesi düşen ve şehirden bir adedden ibaret olan kuyunun suyundan birinci olarak içen¹⁰⁴⁴ - Debre kumandanı Parlat*m misâli, hülâsa hiçbir ^ey bu iki kaleyi kurtaramadı. Muhafızlar, teslim şartlarına uygun olarak çekilirler iken (Barletius'a ve ondan istinsah eden müverrihlere inanmak lâzım gelirse)¹⁰⁴⁵ şehzade Mehmed, Kardinal Julien'in bîçâre Vladis-las'a kabul ettirdiği: Hiç kimse, dîn-i âhirde bulunan kimseye verilmiş, olan sözü tutmağa mecbur değildir» mütâlâasını ileriye sürerek, muâ-hedenâmenin hükümlerinin icrasına engel oldu. Halbuki Mehmed, pederinin üçüncü defa tahta cülusundan beri Manisa'da kalmıştı; oradan ancak pederinin vefatında çıkft. Bundan dolayı ona isnâd edilen bu yemin bozma müverrihin haksız bir* uydurmasıdır. Muhakkak görünen şey, bu seferin ve Sfetigrad ile Debre muhasaralarının Murad'ın en güzîds askerinden yirmibin kişinin telefine sebep olmasıdır¹⁰⁴⁶. Padişah, Eclirne'ye dönünce İskender Beğ onsekiz bin kişilik bir ordu toplayarak¹⁰⁴⁷ Sfedigrad'ı bu sefer kendisi -fakat Danja'daki kadar az muvaffakiyetle-- bir ay¹⁰⁴⁸ muhasara etti. Ertesi sene baharında (1450) Kroya'yi ele geçirmek için yeniden bizzat geldi. İskender Beğ, düşmanın üstünlüğünden dolayı

¹⁰⁴¹ Barletius, 67. Sismondi, İtalya Cuhriyetlerl kitabında (10, s. 199) Mu-» rad'ın bütün kuvvetlerini 40.000 süvariden ibaret olduğunu iddia eder.

¹⁰⁴² Barletius, 4, varak: 70. Ancak Barletius, 1449 senesini, İskender Beğ'in hükümranlığının dördüncü senesi olduğunu göstermekte hatâ ediyor; çünkü, İskender Beğ 1442'den beri tahtta idi

¹⁰⁴³ Barletius, varak: 68. İspanyol Ochoa'yâ nazaran Debre ve Kroya arasında -Osmanlı müverrihlerinin seksen mil tahmin ettikleri- mesafe yirmialtı milden ibaret olmak lâzım gelir. Müellifi bilinmeyen târihte (s. 15) Kroya ile Sfetigrad arasındaki mesafe ellisekiz mile çıkarılmıştır,

¹⁰⁴⁴ Barlefus, S, varak: 88.

¹⁰⁴⁵ Kezalik, varak: 89. Ameilon, Bizans İmparatorluğu Târihinin Zeyil, 27, s. 61.

¹⁰⁴⁶ BarleUua, 5, varak: 90.

¹⁰⁴⁷ Kezalik, 6, varak: 92.

¹⁰⁴⁸ 22 Eylül'den 26 teşrinievvele kadar; kezalik, varak: 97.

mevkiini terkederek askeriyle beraber iki fersah mesafede¹⁰⁴⁹ Toumenistos dağına çekildi; Pâdişâh ordugâhını Kroya'nın batısında bu şehir ile Partenyalılar'ın eski payitahtı olan Presa arasında kâin sahra üzerinde ve Tiana¹⁰⁵⁰ yakınında kurdu.

Türk ordusunun pişdarları, yâni Akıncılar, nisanın ilk günlerinden itibaren Kroya surlarının önünde güründüler¹⁰⁵¹. Murad ancak ayın nihâyetinde vâsil oldu¹⁰⁵². Muhasaraya başlamazdan evvel, mevkiin kumandanı Orakuntes'e ikiyüz bin akçe üe bir vilâyet valiliği teklif ederek onun sadâkatini ihlâl teşebbüs etti¹⁰⁵³. Bu rüşvet teklifi hiçbir muvaffakiyet vermedi. Murad'ın ordusunda muhasara topları bulunmadığından orada top döktüdü; ondört gün içinde on tane topu kundaklan üzerine dizdiler. Bunlardan dört tanesi altı kantardan ziyâde¹⁰⁵⁴, diğer altısı yalnız iki kantar sıkletinde güller atardı. Surların altından derhal lâğımlar açılarak topa tutuldu; fakat Arnavutlar da boş durmadılar. Orakuntes (Uracontes) Yeniçerilerle uğraşmakta ve sık sık hücumlarla telefata verdimekte iken İskender Beğ'in askerleri gizlendikleri boğazlardan çıkarak Osmanlılar üzerine yandan ve arkadan hücum üe bütün ordunun intizâmını bozuyorlardı. Yorulmak bilmez asker gece gündüz mu-hasırlara taarruz ederek onları istihkâmlar arkasında siper almağa mecbur ediyorlardı. Yalnız bir muharebede sekiz binden ziyâde Türk harb meydanında kalmıştır¹⁰⁵⁵. İskender Beğ askerinin arasında kendisi gibi fevkalâde kuvvetli olanları seçerek karanlıkta birbirlerini tanıyabilmek için elbiselerinin üzerine gömlek giydirdiyordu. Bunlarla düşman ordusuna giriyor, Türkler'i uyku arasında bastırarak boğazlıyor, gürültüden uyanan ve hasmın geçişine beyhude mâni olmağa çalışan Yeniçeriler'in arasından kendisine yol buluyordu. Birçok defa arbede esnasında İskender Beğ'in askeriyle Orakuntes'in askeri birbirine iltihak ediyorlardı; o vakit mahsurlar beraber imdâd kuvvetleri götürüyorlardı. Murad Kroya kumandanım -ikinci defa, fakat beyhude- rüşvetle celbe çalıştıktan sonra¹⁰⁵⁶, Epir Beği'ne bir sefir göndermeğe karar verdi; fakat

¹⁰⁴⁹ Barletia.

¹⁰⁵⁰ Kezalik, Pukvil'e de müracaat, 1, s. 320-328.

¹⁰⁵¹ 5 nisan, kezalik, 6, varak: 99.

¹⁰⁵² 25 nisan, kezalik, varaJc: 100.

¹⁰⁵³ Barletius, varak: 101.

¹⁰⁵⁴ Birkaçı hâla kal'a-ı sultanîde ve Rodos'da görülen bu azim taş güllerinden bahsedilmesi ilk defadır.

¹⁰⁵⁵ Barletus, varak: 105.

¹⁰⁵⁶ Barletus, 6, varak: 112.

İskender Beğ bulunduğu mevki bildirmemek için Türklerle her defa müsademe edip kazandıktan sonra Tomanistos ormanına yahut -Presa surlarının önünden geçerek Adriyatik Denizi'ne dökülen- Hizmo (İsmos) nehri vadisine çekildiğinden Türk sefiri Yusuf, yanında birkaç Debrelî olduğu halde Arnavut reisini iki gün faydasız şekilde Tomanistos boğaz ve tepelerinde aradı; nihayet bu nehirden ancak bir fersah mesafede Kizümeşdan nânnıyla isimlendirilen¹⁰⁵⁷ bir ovada buldu. Murad, sefiri vâsıtasıyla İskender Beğ'e -kendisini Pâdişâh emirgüzârı tanımak ve senelik onbin yahut hiç olmazsa beşbin duka vermek şartıyla- isyan etmiş olan bu memleketlerin rahatça temellükünü teklif ediyordu. Bu teklifler reddedildiğinden Pâdişâh Kroya muhasarasını kaldırmağa mecbur olarak sonbaharın ortasında Edirne yolunu tuttu¹⁰⁵⁸. Fakat Murad, dağ derbenclerinden geçecekti. İskender Beğ de onu oralarda bekliyordu. Murad şu geçiş esnasında birçok adam daha kaybetti. Birkaç asker, bu kalabalık ordunun yılmış askerini uzun müddet bekletiyordu.¹⁰⁵⁹

Kostantîn'in Bizans İmparatorluğuna Getirilmesi

Sfetigrad'ın ele geçirilmesiyle Kroya muhasarası arasında geçen kış esnasında Murad, Bizans saltanatı müddetleri arasında intikal usûlünü tanzim etmek zevkine nail oldu. İmparator Yuanes'in vefatında Dimitrius -Mora Despotu olan- biraderi Kostantîn'den daha genç olmakla beraber hükümdarlık için onunla münazaaya kalkıştı. Fakat Kostantîn mabeyinci Franzes'i yedi defa Sultân Murad nezdine göndererek Rum İmparatorluğunu tevcih etmesini talep etti. Murad, despotun istirhamlarına nihayet lütufkârâne kulak vererek sefirini hediyelerle iade etti¹⁰⁶⁰. Bu suretle yedinci ve son Paleolog Osmanlı Pâdişâhının sayesinde -yine bu Pâdişâh'ın oğlu tarafından üç sene sonra enkazı altında defn edileceği- Bi-zan> tahtına câlis oldu.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁷ Barletius, varak: 113, Sismondi(10, varak: 200) Kroya muhasarasının kaldırılmasını bir Macar ordusunun hareketine is-nâd etmekle, Halkondilas'a itimâden sehvede bulunmuştur; bu zamanla alâkalı bir hatâdır ki, Bari eti us'a müracaatla anlaşılır. Kroya muhasarası 1450 baharına doğru başladı ve Halkon-dilas'ın daha evvel bir zamana isnâd ettiği Kosova muharebesi 1448 senesinde vuku bulmuştu.

¹⁰⁵⁸ Kezalik.

¹⁰⁵⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/508-515.

¹⁰⁶⁰ Franzes, Üçüncü Kitabın başlarında,

¹⁰⁶¹ Yuannes Paleolog, 13 teşrinievvel 1449'da ölmüştü. Kış esnasında Franzes -Kostantîn'in

Şehzade Mehmed'in İzdivacı Ve Sultan Murad'ın İrtihali

Yine o sene zarfında Murad, oğlu Mehmed'in Zülkadir¹⁰⁶² prense-siyle izdivacını icra etti. Bu memleketin Türkmen beği olan Süleyman Beğ'in beş kızı vardı; Hızır Ağa'nın haremi bu kızların arasında Osmanlı tıttı vârisine bir zevce seçmek için Süleyman Beğ'in nezdine gönderilerek¹⁰⁶³ seçilen prensese -Pâdişâh nâmına olarak- nişan yüzüğünü verdi. Hızır Beğ'in halîlesi (zevcesi), gelinin ulaştırılmasına memur Saruca Paşa¹⁰⁶⁴ ile beraber tekrar Süleyman Beğ'in sarayına gelerek gelini götürdü. Beğ'in ileri gelen memurları gelini cihâziyle beraber Bursa'ya kadar teşyi ettiler. Bu şehrin kadıları, âlimleri, şeyhleri tantana ile gelinin istikbâline çıktılar; Edirne'de düğün merasimi üç ay sürdü¹⁰⁶⁵. Mehmed Edirne'den ancak 1450 kânumevvelinin nihâyetinde hareket ederek Manisa'da hükümetine döndü. Bir ay sonra Murad -kırk-dokuz yaşında oduğu halde- ekseriya sefâgâhı olan Edirne gölünün bir adasında¹⁰⁶⁶ ve ziyafet esnasında nüzul isâbetiye vefat etti.¹⁰⁶⁷

Sultan Murad Ve Zamanı

Murad, otuz senelik saltanat müddetinde memleketi şeref ve hakkaniyetle idare ederek milletin hâtırasında mütedeyyin, lütfkâr, âdil ve metin bir hükümdar nâmı bıraktı. Harbde olduğu gibi sulhde dahî sözünün sâdik eri idi. Fakat ahdini bozanların müthiş intikam alıcısıydı. Diocletion

cülusuna Pâdişah'm muvâfa-tini almak için- sefaretle Edirne'ye gitti; 12 Mart'ta Mora' dan Kostantiniyye'ye avdetle yeni imparatora refakat etti (Franzes, 3, s. 1).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/515.

¹⁰⁶² Dukas, 33, s. 126. «Turgatis».

¹⁰⁶³ Neşrî, varak: 193. İdrîs, Murad Saltanatında 22. hikâye; Bra-tutu'da SaTdü'd-dîn, 2, 15; Âlî, Solak-zâde, varak: 45; Dukas; 23, s. 128. Dukas'ın söylediği rüya Hezârîfen'e nazaran Mehmed'in vefatından evvel rüyasında bir adam görünerek, parmağından yüzüğünü alıp bagkasının parmağına geçirmiş olmasına pek benzer.

¹⁰⁶⁴ Dukas, bfttttî geçen kitap, «Sarisias».

¹⁰⁶⁵ Dukas, 33, V 2«. Eylül'ün 15'inden kânumevvel'in 15'ine kadar.

¹⁰⁶⁶ Edirne kazasının «Ada» nahiyesi demek olacaktır. (Mütercim).

¹⁰⁶⁷ I. Murad, HaUcondilas'ın dediği gibi otuz iki sene değil, ancak otuz sene saltanat etti.

Dukas, 1, 126. Halkondilas, 7, s. 117. Barletius Sultân Murad' m vefat edeceği sırada oğluna bir nutuk söylediğim yazarsa da, bu pâdişâhın irtihâlinde oğlu Manisa'da bulunduğu, Osmanlı ve Bizans müverrihlerince üzerinde ittifak edilen bir meseledir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/515-516.

(Diyokletiyen) ve V. Şarl gibi II. Murad tahtından indi. Fakat şu farkla ki, Murad, tahtı fikir zaafından, yahut devlet işlerinden nefret ettiğinden dolayı değil, genç yaşında iken¹⁰⁶⁸ müsterîhâne bir hayat geçirmek arzusuyla terketti. Bu müsterîhâne hayâtı da devletin menfaatleri uğrunda iki defa bıraktı. II. Murad'm iki defa feragat ederek üç defa cülusunun târihte misâli yoktur. Osmanlı Devletinde ondan beri hiçbir padişah kendi arzusuyla tahtından inmemiştir. V. Şarl tacını ve dünyânın bütün zevklerini, hayâtım bir manastırda tamamlamak için terketmişti; Diocletien ile Murad ise bil'akis -Salona ve Manisa'da¹⁰⁶⁹ hâlâ bakiyyesi görülen- güzel ikametgâhlarında en iyi hazları kendilerine sakladılar. Ancak Osmanlıların henüz meydana çıkan mîmârî usûlleri ne metanet, ne de zevk-i selim itibariyle Koma İmparatorluğu'nun inkırazı zamanındaki san'atiyle rekabet edemezdi.

Diocletien'in Salona'daki sarayının harabeleri, Murad'm on asır sonra Manisa'da yaptırmış olduğu sarayların harabelerine kıyâs edilirse, Salona'dakinin heybetli azameti Roma mimarîsinin üstünlüğünü isbat eder¹⁰⁷⁰. Maamafih, II. Murad'ın diğer mebânîsi, bilhassa Edirne'de Üç Şerefeli nâmıyla meşhur cami o vakitki güzelliklerini zamanımıza kadar muhafaza etmişlerdir.¹⁰⁷¹ Bu cami, Devlet'in te'sîsinden beri ha-rîmle (avlulu) olarak inşâ edilmiş birinci camidir. Harîm, etrafı sütunlarla çevrili dörtgen şeklinde bir mahaldir. Dörtgenin ortasında ekseriya, namazdan evvel abdest almak için bir havz bulunur. Bu harîmlerin genişliği dâima camilerin genişliğine eşit ise de, uzunluğu binanın uzunluğundan, yâni büyük kapıdan mihraba kadar olan mesafeden ziyâdedir. Cami in sakfı (tavanı), üzeri kurşunlu beş büyük kubbeden müteşekkildir. Bunlardan daha küçük yirmi kubbe ile cephesinde üç kapı bulunan harîmin kubbeleri cami in cephesindeki üç kapının üzerine gelir. Harî-min dört köşesinde bir, iki, bâzan üç şerefeli minareler vardır. Bu şerefelerin üzerinde müezzinler günde beş defa Müslümanlar'ı namaza çağırırlar. Bu cami in dört minaresinden yalnız birinin üç şerefesi, bir tanesinin yalnız bir şerefesi, diğer ikisinin de ikişer şerefesi vardır. O vakitten beri birçok camiler,

¹⁰⁶⁸ Diocletien tahtından indiği vakit ellidokuz, Murad ise birkdokuz yaşında İdi.

¹⁰⁶⁹ Keyhusrev Salona'nın varidatını Temistokles'e tahsis etmişti; Eski 7u-nan*m bu kahramanının şerefine inşâ edilmiş olan mezar ile heykellerden gimdi hiç nişane bulunamaz.

¹⁰⁷⁰ Gibbons, I asıl: 13, c. 1, s. 370.

¹⁰⁷¹ Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine müracaat, s. 7; Evliya, 3, varak: 173. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde inşâatının başlangıcım 842/1438 ve bitişini 844/1440 târihinde gösterirse de, Rûm-ili'nde 841'de başlanıldığını yazar. Bu ikinci rivayet daha doğru görünüyor.

bilhassa Murad'ın haleflerinin Kostantiniyye'de inşâ ettirdikleri camiler bu tertîb üzerine bina edilmişlerdir. Murad'm yaptırdığı mebânîden Edirne'de bir minare -Osmanlı mimarîsinde bir misâli daha bulunmayan-garabetinden dolayı dikkate şayandır. Bu minarenin helezonî ve minarenin aşağısından tepesine kadar birbirinin içerisinde üç merdiveni vardır. Merdivenlerin herbiri üç şerefenin muhtelif katlarıyla bağlantılıdır. O suretle ki üç kişi üç merdivenden ayrı ayrı minareye çıkarlar ve birbirlerini tefrik eden basamakların arasından birbirlerinin ayak seslerini işitirler. Müezzinler tamam oldukları vakit sekizi birden sekiz şerefeye çıkarak birer birer ayrılırlar ve orada «Lâilâhe illallah, Muhammedün resulallah, hayyale's-salât, hayyale'l-felâh, Allahu Ekber» ezânıyla namaz vaktini ilân ederler¹⁰⁷².

Bu camiin yanında Murad mektepler, fukara için imaretlerle beraber birinci dâr'ül-hadîs'i de¹⁰⁷³ te'sîs etmiştir. Bu dâr'ül-hadîsin muallimleri yevmî yüz akçe maaş alırlardı. Murad'm ikinci bir camii de Bursa'da servi ağaçlarından bir koruluk içinde haremelerinin, biraderlerinin ve çocuklarının kabirleri ortasındadır¹⁰⁷⁴: Bunun yanında yine fukara için bir imaret ile bir mekteb-i âlî bulunur. Murad, Osmanlı pâdişâhları arasında birinci olarak büyük köprüler inşâ ettirmiştir. Ergene'de yüzyetmiş ayak üzerine inşâ edilmiş olan köprüden mâada Selanik ile Yenişehir arasında bir çeyrek fersah uzunluğunda bataklık üzerinde bir köprüsü vardır¹⁰⁷⁵. Bir üçüncüsü de Ankara'da Balık-Hisar nâmıyla isimlendirilmiştir. Bu Bahk-Hisar'ın mürûriyye resmi Mekke ve Medine mukaddes şehirlerinin fukarasının iaşesine tahsis edilmişti; Padişah her sene bu iki belde-i mutahharaya husûsî hazînesinden üçbin-begyüz dukalık bir surre ile yalnız hacılardan mürekkep bir kervan gönderdi Bütün bu muhtelif binaları inşâ ile beraber Murad askerini ve bilhassa -te'sîsini birçok müverrihlerin yanlış olarak kendisine atfettikleri-Yeniçeriler'i pek büyük dikkatle tanzim etmekten geri kalmamıştır. II. Murad'ın muasırı olan Halkondilas, Pâdişah'm -mükemmel bir intizam ve inzibat içinde olan- ordusunun ve ordugâhının teşkilâtına dâir doğru ve vazih tafsilât bırakmıştır¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷² Müverrihin ifadesidir. Ezân-ı Muhammedi lefoü'l-hamd dalma zivertt's-slnn ve azan olmağla tashihe hacet görülmedi. Mütercim.

¹⁰⁷³ İdrîs, II. Murad saltanatından 22. bâb. Hacı Kalfa'nın Tak-vîmü't-Tevârîh'ine nazaran Bursa Camii 850/1446'da hitâm bulmuştur.

¹⁰⁷⁴ Evliya, 2, varak: 207. Bursa Seyahatnamesi, s. 53.

¹⁰⁷⁵ All, varak: 78.

¹⁰⁷⁶ Halfcondilas, 5, s. 122; Paris tabı.

Bu müverrih der ki:

«Altıdan on bine kadar piyade asker bilhassa Bâb-ı Hümâ-yûn'a mo'mûr bulunur. Muharebede esîr alman genç çocuklar Türkçe Öğrenmek için iki üç sene Anadolu'ya nakl edilirler; bu lisânı söylemeyi ve yazmayı öğrenince onları denizcilik hizmetine alıştırmak için iki üç bin adedinde olarak Gelibolu'da duran donanmaya gönderirler. Bunlara her sene elbise ile bir kılıç verilir. Oradan idarelerine kâfi ve içlerinden temeyyüz edenler için daha ziyâde bir maaş ile Bâb-ı Hümâyûn'a çağırılırlar. On'dan elliye kadar neferden mürekkep takımlarla -çadırlarında iki ay hizmet etmek üzere- tecrübeli zabitlerin maiy-yetlerine verilirler. Müddetin hitâmında -şehzadelerle vezirlerden, hazînenin büyük memurlarından ve pâdişâhın hususî hizmetçilerinden başka hiçkimsenin içine giremediği- Saray-ı Hümâyûn muhafazasına me'mûr edilirler. Pâdişâh'm bir kırmızı çadırıyla iki tane sırmalı çuka (çuha) dan çadırı vardır.¹⁰⁷⁷ Yeniçerilerin muhafaza ettikleri mahallin dâhilinde -muhtelif surette kullanılmak üzere- onbeş çadır daha bulunur. Bu dâirenin hâricinde Bâb-ı Hümâyûn ümerâsı yâni emîr-i ahûrlar, şa-rabdârlar, mîr-alemler, vezirler, çavuşlar. İşbu ümerânın maiyyetinde müteaddid hademe bulunduğundan ordunun umûmî adedi pek büyüktür. Pâdişâh hâss askeri olan Ye-niçeriler'den mâada Otağ-ı Hümâyûn muhafazasına yine Yeniçeriler arasından seçilmiş silâhdâr nâmıyla isimlendirilmiş olan üçyüz süvârî me'mûrdur; bunlardan sonra Asya'dan, Mısır'dan ve Afrika'nın şâir memleketlerinden gelmiş oldukları için «garîb» adı verilen asker gelir. Onların arkasında sekiz yüz ulûfeci, ikiyüz sipâhî, yâni padişâhın hademe-i hâssası arasından toplanan Türk kişizadeleri vardır. Bâb-i Hümâyûn'un harb zamanı için kabul ettiği tertîb şudur: Rumeli ve Anadolu paşaları ordunun kumandanlığını icra ederler ve doğrudan doğruya padişâhın maiyyetinde bulunurlar. Paşaların maiyyetinde sâncak-beğleri vardır; bunlara hizmet-i pâdişâhîye dâhil oldukları vakit sancak ile beraber birkaç şehrin vâ-lîliği verilir. Bu şehirlerin eşraf ve askeri beğlerle beraber harbe gider. Ordugâhda şu tertibe riâyet edilir: Süvârî taburlara taksim olunur. Azablar yalnız bir âmirin kumandası altında harb ederler. Silâhşorlardan mâada yolların tamirine ve buna mümasil hizmetlere me'mûr ve akkâm»¹⁰⁷⁸ nâmıyla adlandırılan azablar da vardır.

¹⁰⁷⁷ Bizans müverrihlerinin «balçık» tâbiri manasızdır, zîrâ hiçbir vakit balçıktan yapma çadır olmadığını bilmek lâzım gelirdi.

¹⁰⁷⁸ «Akkâm (deveci) (?). Buna benzer unvanların cümlesi için bkz. Hammer'in «Devlet-i Osmâniyye'nin Usûl-i İdare ve Teşkilatı» eserine.

Ordugâhlar ber-mu'tâd -gerek çadırlarının mütenazır ve gerek levazımının mebzul olmasından dolayı- şâ-yân-ı hayret bir surette tanzim edilmiştir. Padişahın maiyyetinde bulunan büyük me'murlar birçok yük hayvanları, silâh ve zahire yüklü develer, birçok at ve katır getirirler. O suretle ki, orduda askerden ziyâde hayvanât bulunur. Mühimmatın nakline mahsûs bir takım me'mûr edilir. Kıtlık zamanında yiyecekler en iyi asker arasında taksim olunur. Ordugâhdaki çadırların adedi onbin, yahut -muharebenin icâblarına göre- onbinden az veya çoktur.»

Teşebbüskârâne fikir ve askerî dehâlanıyla Avrupa ve Asya'daki muhtelif muharebelerde temeyyüz etmiş olan askerî reislerden evvelce bahsetmiş idik. Fakat kısa bir bakış bu reisler ile devletin beğlerbeğilerinin ve irsen devlet memuriyetine nail olan ailelerin isimleriyle daha ziyâde ünsiyet peyda ettirecektir. Bu ailelerden en kuvvetli üç tanesi Çan-darlı, Timurtaş, Evranos aileleridir. Birincisinde sadrazamlık cedd-i ek-ber Hayrû'd-dîn Paşa'dan Ali Paşa'ya, daha sonra II. Murad'm sadrâzamı Halil'in pederi İbrâhîm Paşa'ya intikal etmişti. Timurtaş'ın beş oğlunun isimlerini evvelce görmüştük: Rumeli beğlerbeği Oruç Beğ, Umur Beğ, Germiyân valisi Osman Beğ, Koûmbac muhasarasında kumanda eden Yahşi Beğ ile torunu ve Karesi valisi Alî Beğ. Evranos'un Halkon-dilas'da zikredilmiş olan¹⁰⁷⁹ -altı oğlundan- Macar müverrihlerinin Thesetes dedikleri -îsâ ile diğer birçok paşa ve beğlerden Hunyad muharebelerinde bahsedilmişti. Bu üç aile arasında vezâret ve beğlerbeği payeleri uzun bîr müddet zarfında pederden evlâda -fakat asla veraset hakkı olmayarak-¹⁰⁸⁰ intikal etti. Maamafih Akıncılar'ın başkumandanlığı memuriyetiyle emîr-i ahûrluk ve şarabdârlık¹⁰⁸¹ -söylemiş olduğumuz gibi- Mihâl-oğlu, Samsama Çavuş ve Elvan Beğ ailelerinde irsî olmuştu. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin müesseselerinden bâzılarına karışmış ve nihayet yerleşmiş olan veraset kaidesinin Avrupa'da asilzadeliliğin teşekkülünde mevcut olan kaideye pek çok benzerliği vardır. Murad'ın kumandanları arasında Macar târihi bilhassa -Bosna'ya icra ettiği akınlardan birinde telef olmuş olan- îshak Paşa ve Ulah'da Hun-yad'ın silahıyla vefat edtu Mezîd ve Şehâbü'd-dîn ile Balkan derbend-lerinde ve Varna bataklıklarında Öldürülen Kaasım ve Karaca beğler-beğileri zikreder. Hunyad'ın Eflâk'da mağlûp ettiği ikinci Türk ordusunun kumandanınının Şehâbü'd-dîn mi yoksa Şahin Kula (?) mı olduğu-

¹⁰⁷⁹ HalkoncUla*. 4, s. 58, Bale tab'ı.

¹⁰⁸⁰ Katona, 12, s. 252.

¹⁰⁸¹ Neşri, varak: 66.

nu tâyi'n etmek müşkildir. Bu hususta bütün müverrihler arasında ihtilâf varsa da, bu ordunun kumandanı Şehâbü'd-dîn olmak daha muhtemeldir. Çünkü Şehâbü'd-dîn mağlûbiyetinden sonra kızla r-ağası olarak tekrar meydana çıkmış ve Edirne'de Yeniçeriler'in ilk isyanlarıyla II. Murad'ın üçüncü defa cülusuna sebep olmuştur. Turhan, târihte Mora ve Epir*ⁱ istilâsıyla mâruftur. Konoyça'da esîr edilmiş olan padişahın dâ-mâdı Mahmud Beğ Karambus (Carambus) diye yâd edilir. Hamza Beğ Cüneyd'e karşı hiyanetinden ve Yörgeç Paşa! Türkmenler'i katletmesinden dolayı fena bir şöhrete mahkûmdurlar¹⁰⁸². Evvelce Bâyezid'in muharebelerinde ismi geçen ve bilâhare Murad'ın ve oğlunun izdivaçları münâsebetiyle sefaretle gönderilmiş olan Sarıca (Saruca) Paşa üç hükümdarın saltanatı zamanında hizmet ettikten sonra II. Mehmed zamanında tekrar siyâset sahnesine çıkar. Bu târihin sonraki kısımlarında birçok defa isyan ettiklerini göreceğimiz Anadolu'nun itaatsiz askerleri bu ihtiyara münâsebetle «sarıca» diye adlandırılmışlardır¹⁰⁸³.

Şer'î ilimlerden yâni kelâm ilmi ile fıkıh'dan II. Murad zamanında -II. Mehmed zamanına nisbetle aded ve şöhetçe daha az olmakla beraber-yine temayüz etmiş âlimler yetişmiştir. Aydın'da doğmuş olup müderris, müftî, kadı vazifelerinde büyük Fenârî'ye halef olan Molla Yegân Bursa'da tedris etmiş ve ilim ve mansıbına vâris olan üç torunuyla beraber¹⁰⁸⁴ orada medfûn bulunmuştur. Molla Yegân bundan sonraki saltanat devrinin en büyük âlimlerinden ikisini, yâni II. Murad'ın oğullarının muallimleri Molla Hızır Beğ ile Molla Gürânî'yi yetiştirmiş olmak meziyyetini hâizdir. Molla Şükru'llah Germiyan Beği nezdinde bir sefarete memur edilmiş ve Germiyan Beği de Molla Hamza'yı¹⁰⁸⁵ Pâdişah'ın sarayına göndermişti. Doğum yeri Efelik olmasından dolayı Ayasluğ lâkabıyla mâruf Molla Mehmed'i¹⁰⁸⁶, Kırmılı oldukları için ikisi de «Kırımı» lâkabını almış olan Mevlânâ Şerefü'd-dîn ile Sey-yîd Ahmed'i dahî zikretmeliyiz. İlm-i kelâm ve ilm-i fıkıh ile ilm-i nü-cûma dâir eserleri emsalsiz bir surette tefsir etmiş olan müelliflerden -

¹⁰⁸² ÂH, bizim zikrettiklerimizden mâada, Dâvud Paşa ile Balaban, Pazlullah ve Zağanos Paşa'yı söyler.

¹⁰⁸³ Raşid'in Târîh-İ Devlet'ine müracaat, 3, 20, 70, 4, 123, 129.

¹⁰⁸⁴ Oğulları: Şâh Mahmûd bin Yegân, Yûsuf Balı bin Yegân, Alâü'd-dîn Alî bin Yegân; torunları: Sinânü'd-dîn Yûsuf ki Alâü'd-dîn Alî'nin oğludur; Ahmed Çelebî ki Yusuf Balı'nın oğludur; bir de Şâh Mahmûd Yegân'ın oğlu. Şakaiku'n-Nu'mâ-niyye ile Belîğ-i Bursevî'nin Terâcim-i Ahvâl'ine müracaat. Yûsuf Balı Efendi Hidâye, Telvîh, Mevâkîf üzerine Şerh yazmış ve vuzû (abdest) hakkında bir kitap telif etmiştir.

¹⁰⁸⁵ Molla Hamza Beyzâvî'nin Tefsîr-i Kur'ânına haşiyeler yazmıştır.

¹⁰⁸⁶ Molla Mehmed ekseriya «Ayasluğ Çelefoî»si diye lafcaplandırılıcı. (Şakadc Ali, Sa'dtUd-dln,)

diğer bir Seyyîd Alî ile karıştırılmaması lâzım olan¹⁰⁸⁷ Acem Molla Seyyîd Alî, Mevlânâ îlyas, Mevlânâ İbnü Manyas, Mevlânâ Kadı, Mevlânâ Koçhisârî, İznikli Mevlânâ Mehmed, Şirvanlı Mevlânâ Fethul-iah, Tokatlı Mevlânâ Hüsâmü'd-dîn¹⁰⁸⁸ zikredilmelidir.

Murad'ın saltanatı zamanı meşâyihinden Yazıcı-oğulları nâmıyla haleflerine birçok eserler bırakmış olan iki birader dikkate şayandır. Bunlardan biri, yâni Mehmed Bîcân, islâmiyet'in akidesini ve tasavvufunu büyük bir şi'r-i müfid (didaktik şiir) ile izah etmiştir.¹⁰⁸⁹ Mehmed Bîcân, Gelibolu'da yaşamış ve velî olarak orada vefat etmiştir. Diğer birader Ahmed Bîcân, Envârü'l-Âşıkîn¹⁰⁹⁰ unvanlı arabca eseri türk-çeye tercüme etmiştir. Bu iki eser, o vakit hemen tayyün etmiş ve esasen Eski Türkçe diye isimlendirilen büyük hemşiresi Uygur yahut Çağatay lisânından -ki arâpça ve farsça kelimelerden ârî olarak muhafaza edilebilmiştir.-• ayrılmış olan lisânın âbidesi olmak üzere pek muteberdir. Bu iki birader -bilâhare Bursa'da mezarı üzerinde bir cami inşâ edilmiş olan- Şeyh Akbıyık gibi Bayramiyye tarîkatinde derviş idiler. Akbıyık bir gün Şeyhinin nezdine giderken -dervişlerin «tâc» tâbir ettikleri- serpuşu başından düşmüştü; Akbıyık bu hâdiseyi bundan böyle sarık taşımaması için bir emr-i lâhî tarzında telâkki ile serpuştan sarf-ı nazar eyledi. Oğlu ve tilmizleri kendisini taklîd ettiler.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁷ Seyyîd Alî, Şemsîyye, Metali' ile Seyyîd Cürçânî'nin Mevâkı-fına haşiyeler yazmıştır. Bu eserlerin birincisi mantıktan, ikincisi akaiden, üçüncüsü fıkıhdandır. (Hammer yanlışlık yapıyor; tashih ve açıklamalar Mütercim'in İlaveleri kısmında görülecektir.) Ondan mâada Vikaaye'ye İnâye nâmıyla bir şerh bırakmıştır. Şeyh Burhânü'd-dîn MerâğTnîn (vefatı: 593) Hîdâye'sine birçok şerhler yazılmıştır ki, yedisi metin ile kafiye olmak üzere şu isimlerdedir: Bidâye, Vikaaye, Nihâye, Gaye, Dirâye, İnâye, Kifâye. Hacı Kalfa'nın bibliyografik eseriyle (Keşfü'z-Zünûn) Taşköprî-zâde'nin ansiklopedi (Mevzûâtü'l-Ulûm)sine müracaat.

¹⁰⁸⁸ Mevlânâ îlyâs, Teftazânî'nin Makaasîd'ına ve CürçânTriin Şemsîyye'sine haşiyeler yazmıştır (Şakaiku'n-Nu'mânîyye). İbnü Manyas (Manyasîzâde) (Adliye nâzın ikerU327*de vefat eden Refik Beğ, işbu Manyasîzâde'nin torunlarından) Tef-tazânî'nin Akald'ine haşiyeler yazmıştır; bundan başka el-Garâ-ib fi'l-Acâib isminde bir kitap yazmıştır. Mevlânâ Kadı Meânî' den gayet muteber bir eser olan Şuulü'l-Mısbah'a haşiyeler bırakmıştır. Mevlânâ Koçhisârî dahî Arab lisânîyyâtının şâyân-ı dikkat eserlerinden olan Miftâh-ı Teftazânî'ye haşiyeler yazmıştır, İznikli Mehmed Şeyh Sadrû'd-dîn'i Konevî'usûl-i fıkıhdan meşhur eseri olan Telvîh'e ve Me vâkif a şerh yazmıştır. Fet-hullah, riyâziyyâtdan bir kitap tasnif, ve yine riyâziyyatdan Kadı-zâde-i Rûmî'nin Te'sîsü'l-EşkâPiyle Çağmînî'yi şerh etmiştir (Şakaik, Âlî). Tokatlı Hüsâmü'd-dîn -ki Nalban-zâde unvanıyla meşhurdur- Teftazânî'nin Tecrîd ve Şemsîyye'si-ne haşiyeler yazmış ve kavsi kuzah (ebem kuşağı) hakkında bir risale yazmıştır. (Âlî, varak: 82).

¹⁰⁸⁹ Muhammediyye 9109 beyittir. 853/1449'da bitmiştir. Viyana İmparatorluk kütüphanesinde 243 ve 244 numaralarda bulunur.

¹⁰⁹⁰ Arapça Magâribü'z-Zemân'm tercümesi Envârîi'l-Aşıkîn. İskorn'un Osmanlı Edebiyatı Târîhi'nde s. 1595'e müracaat.

¹⁰⁹¹ Şakaiku'n-Nu'mânîyye, Âlî (varak: 82), Belîğ-i Bursevî (varak: 84) Ak-bıyık ile diğer mutasavvıfların üç kelâmını zikrederler: Mal (servet) düşkünlüğü bütün kötülüklerin başıdır;

Bağdad'da doğmuş olan Seyyîd Nattâ Şeyh-i Âzam Emîr Buhârî'-den ta'lîm görmüş ve refakatinde Bâyezîd'in sarayına gitmişti. Emîr Sultan, bu pâdişâhın hemşiresiyle izdîvâc ederken tilmizi de îshak Paşa'nın kızıyla evlendi. İshak Paşa -eniştesi için Bursa'da bir cami ve bir tekke inşâ ettirmiş olan- Bâyezîd'e imtisâlen dâmâdi için bir cami ve bir tekke yaptırdı. Tekke'nin dervişleri bilâhare Ebû İshak nâmıyla isimlendirilmişlerdir. Tatarlar Timur zamanında Asya'yı tahrîb ettikleri vakit Sey-yîo Nattâ, üstadı Molla Fenârî ile birlikte esîr edilmiş ve onunla beraber serbest bırakılmıştır. Yıldırım Bâyezîd, Seyyid Nattâ'yı yüksek faziletlerinden dolayı nakîbül-eşrâf tâyin etmişti. Bâyezîd'in oğlu Meh-med'in sünneti münâsebetiyle yapmış olduğu düğünde Seyyîd Nattâ kendi eliyle imâl etmiş olduğu ve o vakte kadar Osmanlılar'ın bilemediği bir ziynet olan hasırları sofraya sermişti. Oğlu Zeynel Âbidîn, nakîbü'l-1-eş-râf payesinde kendisine halef oldu. Zeynel Âbidîn'in oğlu Alî şiiirleriyle mâruf olduğu gibi, büyük Sultân Süleyman zamanında hayatta olan torunu Âşık Çelebi Osmanlı şâirleri tercüme-i hallerinin meşhur müellifidir.¹⁰⁹²

Bu terâcim-i ahvâlde ve diğerlerinde II. Murad zamanının şâirleri zikredilmektedir. Bunlardan Türkmen İmâdü'd-dîn -ki doğum yeri Bağ-dâd yakınında bir kariyedir- yalnız şairane dehâsından dolayı değil, fecî akıbetinden dolayı da kendisi için birkaç satır tahsis etmemize değer, İrcâdü'd-dîn Şeyh Şiblî'nin vahdet-i vücûd meslek-i hikmetine sâlik idi, ki bu meslek, «Ene'1-Hakk»¹⁰⁹³ prensibi üzerine kurulmuş olup yağmur denize nasıl karışırsa insan ruhunun da cüzlerinden biri bulunduğu ilâhî Rûh ile öylece imtizacını¹⁰⁹⁴ ta'lîm eder¹⁰⁹⁵. İmâmü'd-dîn bundan başka, elifbanın harflerini her biri bir insan uzvuna mukabil olarak zekâ kudretinin rümûzâtı diye telâkki eden bu esas kaideye uygun olarak Kur'ân'ı insan eseri olmak

hikmetin başı Allah korkusudur; Dünyâ Âhiretin tarlasıdır. (Ha-dîs-i şerif oldukları rivayet edilen bu sözleri de onlar da ka-ide-i maişet ittihaz etmişlerdir, demek olacaktır. Mütercim)

¹⁰⁹² Âşık Çelebi'de Alî Emîrî, Tercüme-i hâl yazan, ceddî ve onun ceddî gibi Alî Emîri'nin de lisânında rekâket (kekemelik) olduğunu ve halbuki pederi şâir Âlî ile onun ceddî Natta'a'da bu nakîşe bulunmadığını zikreder. Fransızca'nın «La Natta» (hasır) kelimesi arapça olan bu kelimedendir. Emîrî, kendi ter-cüme-i hâlinde vezîri-i âzam Halil Paşa'nın kızını Seyyîd Natta'a'ya tezvîc eylediğini yazarsa da, II. Murad'm veziri olan Halil Paşa'nın Bâyezîd'in saltanatı zamanında kocaya verilecek yaşta kızı olamazdı. Ebû İshak künyesi de bunu isbât eder.

¹⁰⁹³ Mansûr'un «Ene'1-Hakk» deyişini mu'terizâne nakleden bir sahsa Şeyh Vefa hazretleri cEne'1-bâtü mî diyeydi?» cavâbıyla mukabele buyurmuşlardır. (Mütercim)

¹⁰⁹⁴ «Rûh-ı Hafck'a iltihak etti Kemal zarım Yeryüzünde tek birafçjdı sevdiği millet gibi»

Kemal-Ziyâ Pasa hakkında. (Mütercim)

¹⁰⁹⁵ Lâtifi, Tezkire-İ Şuarâ-yı Osmânlye, s. 300.

üzere zu'm eyleyen Fazlullah-ı Hurû-ff'ye de şiirlerinde pek ziyâde taraftar idi.¹⁰⁹⁶ İmâd'ü-d-dîn, halka bu misillû ifşaatta bulunarak büyük bir tedbirsizlikte bulundu; esas fikre göre değil, nasların zevahirine göre hüküm vermeğe me'zûn olan kadılara teslim olundu,¹⁰⁹⁷ Haleb'de ulemâ tarafından mahkûm olarak diri diri âteşte yakıldı. Şiirlerinde Türkçe ve Farsça karışıktır; ancak başlıca eseri olan Dîvân'ı Türk lisanında yazılmıştır. Eğerki Birinci Eâyezıd ve Birinci Mehmed zamanlarında birkaç şâir şiirler nazmetmiş iseler de, hiçbirî târihte bilhassa zikre şâyân değildir. Eserleri medh ile yâdedilebilecek olan İmâd'ü-d-dîn II. Murad'm çağdaşıdır. Ancak bu pâdişâh zamanındadır ki, Osmanlı şiiri biraz parlamağa başlamıştır.¹⁰⁹⁸

ONİKİNCİ KİTAP

¹⁰⁹⁶ (Nahnü nahkemi bi'z-zâhir Vallâhü â'lem). Arab fakîhlerinin mûtadı olan bir cümledir.

¹⁰⁹⁷ «Evvelâ Türk şiirine şöret verendir». Lâtîfî müterciminin yazdığı gibi «Türkçe ilk giir yazan» demek değildir. «Şeyh Şiblînin şâkirdânından idi.» sözü de tashihe muhtaçtır. Çünkü Şiblî ondan beş asır evvel yaşamıştı. İlk Türk şâirlerinden Nesîmî -Arab şâirlerinden 167/783'de fîsk ile itham edilerek idam olunan- Beşâr'ın uğradığına uğramıştır (Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh). Mutasavvıflardan Hemdânî ve huke-mâdan Sühreverdi dahî bu şekilde ziyan edilmişlerdir. Birincisinin o töhmetle 463/1072'de başı kesilmiş ve ikincisi sihirbazlık ithâmıyla asılmıştır.

¹⁰⁹⁸ Terâcim-i Ahvâl sâhibleriyle Âlî'nin zikrettiği II. Murad saltanatı çağının diğer şâirleri şunlardır:

1- Hâkî, Kastamonuludur. Isfendiyâr İsmâil zamanından. Lâtîfî (144) bunu, daha sonraki saltanat devrinden olmak üzere zikreder. Lâtîfî'nin, Hâkî'nin Mevlid sahibi Süleyman Dede'nin kardeşi olup da I. Murad saltanatında yaşamış olduğuna dâir ifâdesinde sehv bulunduğu Âlî tarafından ihtar edilmiştir.

2- İvaz Paşa'nın, yahut İlyâs Paşa'nın oğlu Atâyî,

3- Fahhârî. Bâzan Karamanlılar*!, bâzan Osmarjılar'ı medh ederdi (Âlî, varak: 84).

4- Nesîmî'nin biraderi Şah Hanân (?); kardeşine tarikat sırlarını fâş etmemesini ihtar ettiği halde, bâzı beyitlerle cevâp vermiştir.

5- Kemâl-i Ümmî. Lârende'de doğmuştur. Nesîmî gibi akîdesini neşrinden dolayı asılmıştır.

6- tzniklî Hümâmî. Halîl Paşa nâmına aşk'a dâir otuz manzum mektup yazmıştır.

7- Molla Şirâzî. Gülşen-i Râz nâmında tasavvufla alâkalı bir nazım yazmıştır. Bu unvan İrânlı Şebüsterî'nin ünlü nazmıyla mârûfiyet kazanmıştır.

8- Şemsî. II. Murad'm harem-i sarayına mensuptu (Âlî, varak: 85).

9- Nâdir. II. Murad'ın mahremlerinden biridir (Âlî, varak: 85).

10- Seyfî. Geliboluludur. II. Murad'm zaferlerini nazmen yazmıştır.

11- Nedîmî. Bektaşılık tarîkatindedir.

12- Molla Arif ki timâr sahibidir. Dânişmend ailesinden Ahmed'in kahramanlıklarım nazm ve İrânlı münşî Alâ-yî Beğ'in bâzı hikâyelerini tercüme etmiştir. Mükâfâ-ten. Tokat kalesi kumandanlığına nail olmuştur (Âlî).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/516-522

II. MEHMED'İN DÖNEMİ

II. Murad, 1451 şubatının beşinci günü irtihâl etmişti¹⁰⁹⁹; saltanatın vârisi, oğlu Mehmed -ki henüz yirmibir yaşında idi- pederinin vefatından ancak üç gün sonra haberdâr oldu¹¹⁰⁰. Bu haberi vezîr-i âzam Halîl Paşa'nın Edirne'den acilen gönderdiği bir tatar Manisa'da şehzadeye ulaştırmıştı¹¹⁰¹.

II. Mehmed bir Arap atına binerek ve;

- «Beni seven arkamdan gelsin!» diyerek, yola çıktı. Peykleriyle¹¹⁰² baltacılarıyla¹¹⁰³ birlikte iki gün zarfında Gelibolu'ya vâsıl oldu. Maiyetinden geri kalanları beklemek ve kudümünü (9 Şubat) Edirne halkına bildirmek için iki gün de Gelibolu'da kaldı. Yeni efendilerini selâmlamak için her taraftan ahâlî yolu üzerine döküldüler. Vezirler, beğler-begiler, beğler, ulemâ, meşâyih istikbâline çıkarak şehirden bir fersah mesafeye kadar geldiler. Kendisine mülâki olunca atlarından inerek Edirne'nin kapılarına kadar yayan gittiler; lâkin şehre girmezden evvel durarak, II. Murad'ın hâtırasına sor. bir ta'zîm ithaf etmek istiyor gibi fer-yâdlara başladılar. Mehmed. atından inerek, hazır bulunanların gözyaşlarına iştirak etti. Burada râsime-i dest-i bûsî (el öpme merasimi) ifâ olunduktan sonra karşılayanlar şehzadeyi saraya kadar götürdüler. Ertesi gün¹¹⁰⁴ vezirler ile devlet erkânının ileri gelenlerinden birçok zevat hazır oldukları tahta câlis oldu. Kızlar-ağası Şahin ile İbrahim Paşa derhal Pâdişâhın yanibaşında durdular; İshak Paşa ile vezîr-i âzam Halîl Paşa biraz ötede kalmışlardı. Halîl Paşa, iki defa tahtından ayırmış ve uzlet-i menfaya göndermiş olduğu için, genç padişahın teveccühünden pek de emîn değildi. Sultan Mehmed Kızlar-ağası'na hitaben:

- «Vezirlerim niçin benden bu kadar uzak duruyorlar? Halil'e söyle mu'tâd

¹⁰⁹⁹ 855 muharreminin Üçüncü cuma günü. Tâcü't-Tevarih, c. 1, s. 406. (MÜtr.)

¹¹⁰⁰ Hoca Sa'dü'd-dîn, cülusunda Fâtih'in yasım yirmi iki gösterir ki, aradaki Tair sena fark, Hicrî takvîm ile Miladî takvim farkdur. (Mütercim).

¹¹⁰¹ Dukas, 33, s. 126.

¹¹⁰² Fransızcası: «Les porte-epâes».

¹¹⁰³ Fransızcası: «Lee coreurs».

¹¹⁰⁴ Dukas'ın hesabına göre II. Mehmed, şubat'ın 10'unda tahta çıkmış. Diğer taraftan Solakzâde vesâir müverrihler muharrem*-in 16'ncı bir perşembe günü cülus ettiğini yazarlar. Halbuki şu rivayette maddî bir hatâ vardır: Çünkü Murad'ın vefat târihi olan 1 muharrem, şubat'ın ikinci salı gününe tesadüf etmekle, muharrem'in 16'sı da mutlaka salı olacaktır. Bu hatâ bi'l-ihitiyâr yapılmış olabilir; Şark'da cumartesi ve perşembe günleri mübarek günlerden sayılır; ihtimâl ki Türkler Mehmed'in cülusunu bugünlerden birinde vuku bulmuş göstermek üzere salı yerine perşembe demişlerdir.

olan yerinde dursun; îshak Paşa'ya gelince ben ona Anadolu Vâlîsi sıfatıyla pederimin na'ş-i mübârekini Bursa'ya îsâl vazifesini tevdi ediyorum.»¹¹⁰⁵ dedi.

Halil, şu suretle memuriyetinde bırakılması üzerine Fâdişah'a yaklaşıp elini öptü. İshak Paşa II. Murad'ın naaşım tâyin olunan mahalle ulaştırdı. Cenazenin gidişi esnasında, o zamana kadar misli görülmemiş bir ihtişam göstererek avuç dolusu sadakalar dağıtıldı. Mehmed, tahta çıkar çıkmaz, biraderi Ahmed'in idâmıyla saltanat hakkını garanti altına almayı düşündü. Murad, Sinop hâkimi İsfendiyâr Beğ'in kızıyla izdivacından henüz memede bir erkek evlâd bırakmıştı; yeni Pâdişâh -kendisi bir cariyeden doğmuş olduğu halde biraderinin meşru bir zevceden doğmuş bulunmasından dolayı- bu şehzadenin bilâhare saltanat iddiasında bulunabilmesi ihtimâline karşı vehimperver bir ihtiyat olmak üzere Evranos-zâde Alî'yi şehzade Ahmed'in boğulmasına memur etti¹¹⁰⁶; bu irâde merhametsizce yerine getirildi; şehzade harem dairesindeki hamamın içinde boğuldu¹¹⁰⁷. Murad'ın talihsiz zevcesi uğrayacağı yeni felâketten habersiz olarak Mehmed'e tebriklerini ârzettiği sırada, oğlu ruhunu teslim ediyordu. Culusunu müteâkib icrââtının fatihası olarak böyle bir vahşet eseri gösteren hükümdardan bütün Osmanlılar'ın muhabbeti zail olabilirdi. Buna karşı bir çâre vardı ki, o da kullanılan âletin imhâsıyla cinayeti başkasına yüklemekten ibaretti. Mehmed, bunu hissederek AH -bir çocuğun kanma elini bulaştırmış olduğunun ertesi günü- idâm edildi. Ahmed'in validesi îshak nâmında bir köle ile izdivaca zorlandı. Mehmed, diğer üvey validesi olan Sırp Prensesini de bu suretle tahkir etmek arzusunda bulunurdu. Lâkin, bu yolda bir muamelenin Sırp Despotu Jorj ile harbe sebep olmasından korktuğu cihetle birçok hediyeler ve ta'zîmler ile, büyük tahsisatlar vererek Prensesi pederinin yanına gönderdi¹¹⁰⁸. Prenses Mâra. pederine hitaben halisane dostluğun te'yîdini mutazammın bir Pâdişâh nâmesi ile Edirne'den

¹¹⁰⁵ Dukas, s. 127.

¹¹⁰⁶ Dukas, s. 129. Halkondllas, Yedinci Kitabın sonunda şöyle yazar: «Pere-mlt, cum aqua infusa spiritum ejus interclusisset» Yine bu müverrih, cellâdın Şarabdâr olduğunu zikreder ki, Evranps-oğlu Alî'nin II. Murad sarayında bu hizmette bulunmuş olması büyük bir ihtimâl dahilindedir.

¹¹⁰⁷ Idris, varak: 29.

¹¹⁰⁸ Sultân Mehraed'in bu kadınlardan birini evlenmeğe zorlayarak diğerini babasının yanına göndermesi ve Halî Paşa'nın kendisinden ihtiraz göstermesi, saltanattan mahrumiyeti için fesat tertibine çalışmış olmasına delâlet eder, ki Manisa'dan azimette acele göstermesi de bunu te'yîd eder. Henüz çocukluk hâlinde bulunan şehzade Ahmed, belki bu fesada kurban olmuştur. (Mütercim)-

çıkıldığı sırada Kostantin Oiagozes -Bizans imparatoru ile biraderi Mora Hâkimi Dimitrius nâmına tâ'ziyyet ve ta'zîmlerini arzetmek için- Mehmed'in sarayında arz-ı vücûd eyledi. Padişah, sefiri gayet mültefitâne kabul ederek, babası tarafından Dimitrius'a taahhüd edilen sulhu muhafaza edeceğini yemin ile te'mîn ettiği gibi¹¹⁰⁹, Süleyman'ın torunu olup haylî zamandan beri Kostantiniyye sarayında alıkonulmuş bulunan Orhan'ın iaşesi masraflarına karşılık üçyüzbün akçenin te'diyesi için Stirimon nehri sahilinde kâin bâzı kariyeleri tahsis edeceğini resmen vaad eyledi.¹¹¹⁰ Ancak bu yeminler yakında bozulacaktı; Bizanslılar'ın harb seslerini işitecekleri gün uzak değildi. Çünkü Mehmed, menfaati gerektirdikçe ve kuvvet ve aded kendi tarafında bulundukça hiçbir zaman sözünü tek-zîb etmekten çekinmemiştir¹¹¹¹.

Yine o aralık pederine te'diye ettikleri senelik beşyüz duka tutarındaki cizyenin artırılmasını arzetmek üzere Raguza sefirlerinin¹¹¹²; Eflâk, Cenova, Galata, Sakız, Midilli ile Rodos Şövalyeleri temsilcilerinin; nihayet Hunyad tarafından yollanan elçilerin birbirini müteâkib geldikleri görüldü. Pâdişâh, Hunyad ile üç senelik bir mütâreke akdetti¹¹¹³. Avrupa'da hükümetine en yakın olan devletlerle sulhun bekasım te'mîn ettikten sonra -Murad'ın vefatını fırsat bilerek, daha evvel elinden alınmış olan vilâyetleri tekrar zaptetmek için- harb açan Karaman Hâkimi İbrahim Beğ'in üzerine bizzat yürüdü. Genç Pâdişah'ın tecrübesizliğinden istifâde etmek ve birkaç noktada birden işgal eylemek için İbrâ-hîm, Germiyan, Aydın ile Menteşe'nin eski hâkimlerinin hakîki veyahut düzmece ahfadını bu eyâletlere sokarak, miraslarını tasarrufa teşvik etmişti. Mehmed, Anadolu Beğlerbeği İshak Paşa'yı düşmanın defi için yürümeğe memur etti; kendisi de hemen onu takip etti. Lâkin Akşehir'e vasıl olur olmaz, İbrâhîm tarafından bir elçi geldi ki, sulh taleb ederek, bununla beraber tam bir itaat

¹¹⁰⁹ Dukas, bahsi gecen kitap, s. 130. Halkondilas, Yedinci Kltab'ın nihayeti

¹¹¹⁰ Rum müverrihleri bu Orhan'ın İstanbul'a nasıl geldiğini ve aslını izah etmezler. Halkoondilas şu şekilde yazar: «Musul-mani nepotem» (Doğuştan Müslüman). Osmanlı müverrihlerinde de kat'iyetsizlik vardır; bunlardan Neşrî yalnız «Osman» nâmını verdiği bir saltanat müddeisinden başkasını zikretmez; Sa'dü'd-dîn ve diğer bâzı müverrihler, II. Mehmed'in biraderi «Orhan» nâmında bir şehzadeden bahsederler; lâkin Sinop Beği'nin kerfemesinin oğluyla beraber Bursa'da defnedilmiş olduğunu yazarlar (Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 122).

¹¹¹¹ Bizanslılar'ın zaaflarına bakmayarak her vakit ahidlerini bozmağa fırsat kolladıkları hatırdan çıkarılmamalıdır. (Mütercim).

¹¹¹² Engel, Raguza Târihi, s. 175.

¹¹¹³ Dukas, bahsi geçen kitap, s. 131.

te'mînâtı olmak üzere Karaman Hâkimi'-r.in kızının dest-i zidivâcmı takdim ediyordu¹¹¹⁴. Bu teklifler kabul edildi; çünkü Kostantiniye hakkındaki tasavvurlarını endişesizce icra edebilmek için karada, denizde bütün komşularıyla sulh hâlinde bulunmak, Mehmed için elzem idi.

Bizans İmparatoru Kostantin ise hiçbir aklın almiyâcağı kadar maharetsizce bir hareketle Pâdisah'ın fetih arzusunu icra mevkiine koyacağı saatin dolmasını çabuklaştırdı. Sultân Mehmed, Anadolu'da îbrâhîm Beg tarafından saçılmış olan nifak tohumlarını izâle etmeğe uğraştığı sırada, ordugâha Bizans elçileri gelerek, Orhan'a mahsûs akçenin te'di-yesi geciktiğinden dolayı imparator nâmına şikâyetle, tâyin olunan akçenin iki misli hemen verilmeyecek olursa Şehzâde'nin serbest bırakılarak, iddia edeceği hususlarda onun tarafımın tutulacağını tehdîdkârâne beyân eylediler. Gerek yaradılışı itibariyle mu'tedil ve uyuşmağa meyilli olmasından, gerek aldığı hediyelerden dolayı Rumlar'a müsâadekâ-râne muamele gösteren vezîr-i âzam Halil Paşa elçilere şu sözlerle hitâb etti:

- «Ey akılsız Rûm-ililer! Sizin hiylekârâne, muğfi-lâne tasavvurâtınızı ben çoktan anladım; merhum efendim ve metbûum Murad-ı Sâni istikamet-i vicdanından ve mülâyemet-i hulkiyyesinden (vicdanının doğruluğundan ve ahlâkının yumuşaklığından) dolayı hakkınızda iyilik etmek isterdi; lâkin yeni pâdişâhım Mehmed öyle değildir: Eğer Kostantiniye teşebbüsât-ı fütûhundan âzâ-de kalabilirse Cenâb-ı Hakk'm fesâdlarınızı, hiylelerinizi inayeten görmemek istediğini tasdik edeceğim. Ey akılsızlar! Ahid-nâmenin henüz mürekkebi kurumamış olduğu halde siz Anadolu'ya gelerek mu'tâd olan tafra-furûş-luklarla bizi korkutmak istiyorsunuz! Ancak biz tecrübesiz, kuvvetsiz çocuklar değiliz. Bir şeye muktedir iseniz yapınız; Orhan'ı Trakya hükümdarı ilân ediniz, Macar-lar'ı çağırınız, sizden aldığımız vilâyetleri

¹¹¹⁴ «Karaman-oğlu birkaç haram-zâde tutup her birini bir taifeye serdâr ederek birini Germiyan-oğludur diye Kütahya, üzerine, birini Menteşe-oğludur diye Menteşe semtine, birini de Aydın-oğludur diye Aydın vilâyetine gönderdi. Bunlar oraları talan ve sakinlerini nâlan ettiler. Kendisi de Alalye üzerine yürüdü. Anadolu Beglerbegi Oagur-oğlu İsa Beğ Karamanlılarla mukateleye izin istedi. Lâkin Pâdişâh onun muvaffak olabileceğinde te-reddüd ettiğinden yerine İshak Paşa'yı gönderdi. Kendisi de müteakiben Gelibolu boğazından geçerek Bursa'ya vâsıl oldu. Karaman Begi'nin meydana çıkardığı hükümetlerin vârisleri, Karamanlar'a İltica ettiler. Padişah Akşehir ve Yenişehir nahiyelerine vâsıl olunca bunların ah&llıl haklarını arz ettiler. Karaman-oğlu Taş-ili'ne kaçarak nefis hediyelerle özür dileyen bir mektup yolladı. Erkâna da hediyeler göndererek şefaatlerini istedi. Vezirler, Karaman Beği'nin kerimesini vereceğini ve her seferde hizmet göstereceğini beyân ile Pâdisah'ın sllsile-i atıfetini tahrik eylediler. Kasaboglu Mahmûd Beg ahdi yenilemek için Karaman-oğlu'na gönderilerek Padişah Bursa'ya döndü.» (Tâcüt'-Tevârîh'den telhis, c. 1, s. 416 ve 416.) (Mütercim).

istirdâd eyle-yiniz; fakat şurasını biliniz ki, hiçbir şeyin muvaffakiyetinize fâidesi olmayacaktır; encâm-ı kâr herşeyden mahrum olacaksınız. Efendimi şu ahvâlin cümlesinden haberdâr edeceğim; onun kararlaştıracağı icra olunacaktır!»¹¹¹⁵

Bununla beraber, Mehmed daha bir müddet suyunca gidilmesi lâzım geleceğim düşündü; Orhan serbest bırakılacak olursa memlekette fitne çıkabilir ve fetret yenilenebilirdi. Bundan dolayı, kendisi yakında Edirne'ye döneceğinden ve ileri sürülen teklifleri kabule hazır bulunduğu bahsederek, împarator'a ve şehre âit hususların orada ifâde olunabileceğini imâ edip, sefirleri dostâne sözlerle terhis etti.

Bursa'ya yaklaştığı sırada Yeniçeriler mükâfat talebiyle gürültü ederek Pâdisah'ın önünde toplandılar. Mehmed hiddetini teskin ile bu yaygaralardan endîşe etmiyor gibi göründüyse de, kızlar-ağası Şahin ile Turhan, Yeniçeri'nin ne istediğini tekrar etmeleri üzerine, müsâade etmek lüzumunu hissettiğinden bahşış olarak on kese akçe verildi¹¹¹⁶. Cülûs-da verilen ihsanların birincisi budur; Yeniçeriler bu defaki bahşışı zorla aldıkları gibi, bundan sonraki pâdişâhlar zamanında dahî o suretle almakla beraber, her defasında miktarı daha da artmış ve hazînede kudret kalmayıp da pâdişâhlar bu korkunç askerin artan taleplerinden âzâ-de kalıncaya kadar devam etmiştir. Birkaç gün sonra Mehmed, Yeniçeri ağası Kazancı Doğan'ı huzuruna getirterek¹¹¹⁷ kumanda ettiği asker arasında intizamı muhafaza edememesinden ve Karaman seferi esnasında mevcudun doğru bir cedvelini vermemesinden dolayı¹¹¹⁸ kırba-cıyla döverek ve yüzüne tokat vurarak¹¹¹⁹ tahkir etti. Yeniçeri ağalığı Mustafa Beğ'e tevcih olundu¹¹²⁰. Sultân Mehmed, Yeniçeriler arasındaki intizamsızlık temayüllerini ortadan kaldırmak için o zamana kadar sekban-başı kumandasında kalmış olan yedi bin Sekban'ı Yeniçeriler'e ilhak ederek hassa hizmetleri için yalnız beşyüz Sekban ve yüz Doğanlı alıyordu¹¹²¹. Diğer sekbanlar hep Yeniçeri oldularsa da eski unvanlarını muhafaza ettiler¹¹²².

¹¹¹⁵ Dukas, 34, ş, 132.

¹¹¹⁶ «Yeniçeriler dar bir mahalde dernek ettiler. Hadım Şehâbü'd-dîn Paşa ile Turhan Beg 'Devletli Pâdişâh! Kulların bahşış isterler.' diye Yeniçerinin sebep-i tevakkufunu izhâr etmeleriyle mes'ûlleri is'âf olundu.» (Tacû't-Tev&rih, c. 1, s. 416) (Mütercim).

¹¹¹⁷ Neşri, varak: 196; Halkondilas, 1, Yedinci Kitap nihâyetinde.

¹¹¹⁸ KezalUc.

¹¹¹⁹ Halkondilas..

¹¹²⁰ Neşri,*, 196

¹¹²¹ Halkondilas, c. 1, 7,

¹¹²² Altmış birden doksan altıya kadar otuzaltı Yeniçeri Alay'ın (Orta) İsmi böyle Mi.

Mehmed, Gelibolu'ya vâsıl olur olmaz, Strimon nehri üzerinde kâin olarak Şehzade Orhan'a tahsis kılınmış olan köylerin varidatını zaptet-tirmekle beraber, oradaki Rumlar'ın çıkarılmasını emretti. Bu icrâât mukaddimesi üzerine İmparator, Pâdişah'tan ne muamele beklemesi lâzım deleceğini idrâk ederek, daha evvelki ihtiyatsızca yapmış bulunduğu teh-dîdlerinden pişman olmuştur.¹¹²³

Rumeli Hisarı'nın İnşası

Kostantiniyye'den Karadeniz'e doğru bir boğaz uzanır ki, iki sahili bahçeler, safa kâşaneleri, hafif evlerle süslenmiştir; her dem taze olan güzelliklerine -geçmiş asırlara âit hâtıralar ilham eden- mâbed harabeleri bir başka his katarak Jason'larla¹¹²⁴, Argonaut'larm¹¹²⁵ esâtîri ikbâllerini aksettirir. Yıldırım Bâyezîd, bu sahilin bir tarafında, Jupiter-Urius mabedinin enkazı üzerine bir hisar bina ettirmişti. II. Mehmed, Boğaz'ı büsbütün kapatmak için onun karşısında bir hisar daha yapmak istedi. Kışın başlamasıyla beraber memleketin bütün idarelerine umûmî bir emir göndererek bin duvarcı ve dülger, kâfi miktarda amele ve kireççi, Boğaziçi'nin Rumeli tarafında bir hisar inşâsı için gerekli her türlü levazımın tedârik ve hazır edilmesini tebliğ etti¹¹²⁶. Bu haberi alan İmparator ile Kostantiniyye ahâlisi bir felâket zuhurunun yaklaşmakta olduğunu hissettiler. Zayıfların silâhı ihtar ve iddiadan ibarettir: Kös-tantin Dragozes, Şehzade Orhan'ın tahsisatını ikinci defa olarak talepten vazgeçerek Pâdişah'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla «ahdin bozulması» adını verdiği şu hisar inşâsı mes'elesinden şikâyet ederek, bu tasavvurdan vazgeçilmesini ve tâyin edilmiş olan verginin alınmasını rica hususunda acele etti.¹¹²⁷ Mehmed,

Administration de l'emp. Otto. (Osmanlı Devletinin İdaresi) kitabının ikinci cildinde, 207. sahlfeye müracaat «O sırada İshak Pasa Menteşe-oğlu'nun üzerine memur olarak onu memleketinden çıkarmış ve avdetinde -o zamana kadar Engüri'de bulunan-* Anadolu befclerbefe'lerinin bundan böyle Kütahya'da ikametleri. kararlaştırılarak İshak Paşa oraya azimet etmiştir.» (T&cü't-tev&rih c. 1,416) (Mütercim.)

¹¹²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/523-528.

¹¹²⁴ Tesalya'da Iyolfcus faüsümdainin oğlu ve Argonautlar in reisisdir. (Mütercim).

¹¹²⁵ «Argo» nâm gemi İle Kafkasya'yı İstilâ için giden teki Yunan kahramanlarına verilen unvandır. (Mütercim).

¹¹²⁶ Dukas, 34, s. 133.

¹¹²⁷ Dukas (34, 134), Bizans elçisine II. Mehmed'in cediti I. Mehmed'in Anadolu Hîsarı'nın inşâsına müsâade istediğini söylet-tirmekle hatâ ediyor. Bu hisar I. Mehmed larafmdan değil. Yıldırım Bâyezîd tarafından bina olunmuştur.

şiddetli infiale delâlet eder bir tavırla sefirlere şu cevâbı verdi:

- «Ben sizin şehriniz aleyhinde bir tasavvurda bulunmuyorum. Memleketlerimin emniyeti ile alâkalı tedbirleri almak ahdin bozulması demek değildir, imparatorunuzun Macarlar'la ittifak edip de babamın Rumeli'ye geçmesine mâni olmak istediği zaman ne kadar fena bir halde kaldığımızı unuttunuz mu? Kadırgalarınız Boğazı kapadı. Babam Murad, Cenevizler'den istiâneye mecbur oldu. Ben o vakit henüz pek genç olarak Edirne'de idim. Müslümanlar dehşetten titriyorlardı; siz onların musibetlerine karşı tahkirlerde bulunuyordunuz; babam, Rumeli sahilinde bir hisar yapmayı daha Varna muharebesinde ahdetmiştir. O yemini ben yerine getiriyorum. Kendi arazîm üzerinde gönlümün istediği şeyi yapmağımıza muhalefet için elinizde ne hak ve kudret vardır? İki sahil benimdir: Anadolu sahili benimdir; çünkü ahâfisi Osmanlı'dan ibarettir. Rumeli sahili de benimdir: Çünkü siz müdâfaasını bilmiyorsunuz. Gidiniz, efendinize söyleyiniz ki, şimdiki Osmanlı Pâdişâhı eslâfına (kendinden öncekilere) asla benzemez: Şimdi benim iktidarımın vâsıl olduğu yerlere onların emelleri bile yetişmemiştir.» Bundan sonra şu sözleri de ilâve etti:

- «Sizin avdetinize müsâade ediyorum. Lâkin bundan sonra sizin getirdiğiniz gibi haberleri getirecek bulunursa,, onların diri diri derilerini yüzdüreceğim.» Mehmed, bundan sonra bir elçi daha görmedi. 1452¹¹²⁸ Mart'i nihayetlerinde¹¹²⁹ İzmit'ten, Karadeniz sahilindeki Ereğli'den inşâata gerekli olan kereste geldi Anadolu'dan külliyetli miktarda taş ve kireç getirildi. Pâdişâh» Anadolu ve Rumeli beğlerbeğlerinin, beğlerinin, subaşılarının kendisinden evvel gidip de toplanmış oldukları inşâat yerine azî-met etmek üzere Edirne'den hareket etti.

Yeni hisar, Yıldırım Bâyezıd'ın Anadolu sahilinde bina ettiği hisarın karşısında ve Boğaz'ın iki tarafının birbirine en ziyâde yaklaşmış bulunduğu mevkide inşâ olunacaktı. Geçidin müntehâsında iki burunun teşkil ettiği dar boğaz gemilerin geçmesi için ancak altı sitâd genişliğinde ve geçilmesi zor bir deniz bırakır. Sisamlı Androkles, Siti (Scythie)'de harbetmeğe giden Dârâ ordusunun üzerinden geçtiği meşhur köprüyü orada kurmuştu. Rumeli tarafından Boğaz'ın girişine hâkim olan burun eskiçağda -orada bulunan Utarid (Hermis) mabedinden dolayı- «Utarid Burnu» (Hermanum promontorium) diye isimlendirilirdi. Dârâ burunda kaya içinde oyulmuş bir

¹¹²⁸ Franzes, 3, s. 52, Alter basımı.

¹¹²⁹ TacÛ't-Tevarth dahi hisarın tamamlanmasını hicri 856'da gösterir ki milâdi 1452 senesine tesadüf eder. (Mütercim).

taht üzerine oturarak, ordusunun Asya'yı Avrupa'dan 'ayıran şedden geçişini temâşâ etmiş ve bu vak'a orada Asurî harfleriyle taş'a kazılmıştı. Karadeniz'de Boğaziçi'ne şiddetli hücum eden sular, burunun ucunu dâima döğdüğünden Yunanlılar burasını -cereyanın sür'atinden ve dalgaların kâbararak çıkardıkları gürültüden dolayı- «Rhodes» yahut «Phonoides» diye adlandırırlardı. Daha eski zamanlarda dalgaların, gürültüsü köpek havlamasına benzetilerek burunun ucuna «kızıl Köpek» (Pyrhias Cyon) denilirdi¹¹³⁰.

Mehmed, kalesinin temellerini burada, eski Utarid Mâbedi'nin bulunduğu mahalle koydurdu; garîb bir fikre ittibâen kale duvarlarının «Mu-hammed» kelimesini terkîb eden Arab harfleri şeklinde olmasını ve her «Mim» harfinin yerinde bir kule bulunmasını istedi¹¹³¹. Yeni kale sür'-atle yükseldi; Pâdişah'ın arzusuna uygun olarak san'atın bütün kaidelerinin feda edilmiş olduğu görüldü. Kulelerden ikisi birbirinin yanında ve burunun eteğinde, üçüncüsü büsbütün deniz kenarında bulunuyordu. (Mu-hammed' kelimesindeki) «Ha» ve «Dal» harflerinin bulunduğu yerlerde istihkâmlar yapıldı; Padişah bunların inşâatına bizzat nezâret ediyordu. Deniz kenarındaki kulenin binasına sadrâzam Halil Paşa memur oldu; diğer ikisinin inşâatı da -yarım asırdan beri Bâb-ı Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn hizmetlerinde sakal ağartmış olan- Saruca Paşa ile, II. Murad'm üçüncü defa cülusunda oğlu Mehmed'e sadâkatinden dolayı azil ve sürgün edilmiş ve şimdi iki kat itimâda mazhar olmuş olan vezîr Zağanos'a havale edilmişti.

Kalenin içinde ve dışında biner duvarcı ile ikişer bin rençber vardı. Şu suretle inşâat için istihdam edilen amele altı bini buluyor ve hâricîten gelme her sınıftan, her meslekten birçok halk bunlara yardım ediyordu. Yüksek mansıblarda bulunanlar bile kireç ve kiremit taşımakla meşgul oluyorlardı. Anadolu'dan getirilen levazımdan başka, birkaç müstahkem şehirdeki surların taşları ve Boğaziçi sahilinde bulunan kiliselerin, bilhassa Sostenius körfezi üzerinde kâin büyük ve nefis Sen Misel Kilisesi'nin harabeleri bakiyyesi kullanıldı. Kostantin bu müthiş hazırlıkları yeisle görüyordu; inşâatı durdurmak, kudreti dâhilinde değildi. Kale üç aydan az bir müddet zarfında inşâ edildi. Duvarlarının kalınlığı yirmibeş, kurşun ile örtülü olan kulelerinin kalınlığı otuz kadem idi.¹¹³²

¹¹³⁰ Kostantiniyye ve Bofaslı, 2, s. 220. (Bugünkü Şeytan Akıntısı)

¹¹³¹ Osmanlı müverrihleri ve, Evliya.

¹¹³² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/528-530.

Bizans'a Harb İlânı

Maamafih, me'yûsiyyete düşmüş olan Bizans İmparatoru evvelce takip ettiği siyâset tarzını birdenbire terk ile o vakte kadar tecrübe etmiş olduğu beyhude, tehditlerden en âcizane istirhamlara tenezzül etti. Kos-tantin, Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek Boğaziçi sahilindeki köylerdeki Rumlar'ın mahsûllerinin tahrîb edilmemesini rica etti. Bundan başka Pâdişah'ın sofrasına her gün en seçme yiyecek ve içecekler gönderiyordu. Fakat Pâdişah'a, Kostantin'in ne istirhamları, ne de o türlü ihtimamları te'sîr edebildi. Bilâkis Mehmed, atlatın ve katırların Rum-lar'a ait arazîde çayıra çıkarılmasını ve her kim silâhla mâni olmağa çalışarak olursa def edilmesini emretti. Asya sahilinde Edremit'ten henüz gelmiş olan Pâdişah'ın dâmâdı îsfendiyar-oğlu yük hayvanlarını Epiba-dos bahçelerinde otlatarak oralarını tahrîb etti. Bu esnada bir Türk seyisi, hayvanların otlamasına engel olmak isteyen bir Rum'u döğmüş olduğundan diğer Rumlar da koşuştular: Kavgada heriki taraftan birkaç kişi maktul düştü.

Bu hâdise üzerine kâhya beğ, yâni dâhiliye nazırına verilen rapor, onun tarafından Pâdişah'a takdim edilmesi üzerine Mehmed, mücâzât olarak kırlarda tesadûf edilecek Epidabos sâkinlerinin kamilen parça parça edilmesini emretti¹¹³³. Bir gün orakçılar işlerine gittikleri sırada Türk askerleri birdenbire üzerlerine hücum ederek bunları katliâm ettiler (Haziran 1452). Şu aleni düşmanlık Bizans İmparatorluğu'nu ilelebed mahvedecek olan harbin başlangıcı oldu¹¹³⁴. İmparator mukabeleten şehrin kapılarını kapatarak içindeki Türkler'in cümlesini hapsettirdi. Mahbus-ların arasında birkaç genç harem-ağası vardı; hemen serbest bırakılmadıkları takdirde bilâhare Pâdişah'ın nezdine avdet ederlerse behemahal idam edileceklerini İmparator*a arz ettiler. Harem-ağalarının istirhamlarından müteessir olan İmparator, onları üç gün sonra Pâdişah'a iade ile şu mealde nâmeyi hâmil bir sefreti yanlarına katarak gönderdi:

«Şehir bir felâket karşısında bulunuyorsa da Cenâb-ı Hak İmparator'un yardımcısı olacaktır; şehrin kapıları ancak mütâreke açıktan açığa

¹¹³³ Dukas, 34, s. 137. Dukas «kâhya beğ»ı «kayapey» tesmiye eder. («Kâhya beg», kethüdâ-yı devlet ve daha sonraları kethudâ-yı (doğru imlâsı: fced-hud&) sadr-ı âli ye şimdi sadâret müsteşarı (müstesar-ı sadâret) denilen memurdur ki, eskiden dâhiliye nâzın bulunmayıp onun vazifesini kısmen bu görürdü. Mütercim).

¹¹³⁴ Franzes, 1. 3, 3, s. 52, Alter basımı.

bozulduğu için kapanmıştır; Cenâb-ı Hak, Pâdişah'a daha sulhsever duygular ilham edinceye kadar şehir ahâlîsi kendilerini kuvvetleri derecesinde müdâfaa edeceklerdir.»

Bunun üzerine Mehmed -tecâvüzüne hiçbir sebep göstermeksizin- derhal harb ilân etti; Kostantin de, bir gün bozuşulacağı hissettiği cihetle şehrin anbarlarını doldurmuş olduğundan¹¹³⁵ kapıların örülmesini emretti. Bu aralık Mehmed'in kalesi büsbütün ikmâl edildi, Kale Boğaz'-ın en dar mahallinde inşâ edilmiş olduğu için gemilerin geçişine mâni olduğundan, Mehmed bunu «Boğazkesen» diye isimlendirdi (34). Rumlar «boğaz» kelimesiyle «baş» kelimesini karıştırdıklarından «Başkesen» zannediyorlardı¹¹³⁶. Onlar, Hermeon burnuna çarparak kırılan dalgaların hareketinden dolayı, kaleye Laimokopas yâni Dalgakesen diye isim veriyorlardı¹¹³⁷. Fîrûz Ağa dört yüz Yeniçeri ile kaleye kumandan tâyin edildi; ayırdetmeksizin her milletin gemilerini girerken durdurarak muayene ettikten ve kendilerinden nisbî bir vergi aldıktan sonra geçmelerine müsâade etmesi emrolundu. Halîl Paşa kulesi denize en yakın ve bundan dolayı Boğaz'a hâkim olduğundan lüzumunda kale kumandanının emirlerini te'yîd edebilmek üzere bunun üzerine büyük toplar konuldu. 1452 senesi Ağustos'un yirmisekizinde Mehmed, Boğazkesen ordugâhından hareket ederek Kostantiniyye hendeklerini keşif için oralara kadar ilerledikten sonra¹¹³⁸ Eylül'ün birinde Edirne'ye avdet etti.¹¹³⁹

Mora'ya Akin

Mora'da hâkim olan Dimitrius ve Thomas'ın, biraderleri olan İmparator'a ve payitahtına imdâd için gelmelerini men etmek üzere Mehmed, sonbaharın ilk günlerinde, Mora yarımadasına -bütün hayatını Rum îm-

¹¹³⁵ Franzes, 1, 3, fasıl: 3, s. 52. (3i) Dukas, 34, a- 138.

¹¹³⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2. s. 130; Nesri, varak: 196; Âli, Solak-zade.

¹¹³⁷ «Pashasen». Dukas, 34, s. 135.

¹¹³⁸ «Südas». Franzes, 3, 3, s. 62. Bu kelime büsbütün Arapça olup «duvar» demektir. Arablar Girid adasını fethettikleri zaman birçok noktalarda istihkâmlar inşâ ile bunların etrafına duvar ve hendek yapmışlardır. «Duvar» demek olan «Süde» (Südde) ve hendek kelimeleri bundan gelir. Girid adasında Süde ve Hanya şehirlerinin isimleri bu kelimelerden alınmıştır. (Müverrihin izahına göre «Südas» şeklinde Rumca'ya geçen kelime, Arapça «Südde»den, Girid'in «Süde»si yine «Südde»den ve Hanya'sı «Hendek»den alınmıştır. Mütercim.)

¹¹³⁹ «Bağkesen», «kat'ü'r-re's» terkinin rumcası. Halkonrûlas, 1, 8

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/530-532.

paratorluğunun bu eyâletini tahrîb ile geçirmiş olan- beğlerbeği Turhan'ı gönderdi. Turhan iki oğlu Ahmed ve Ömer¹¹⁴⁰ maiyyetinde olduğu halde Korent berzahından Arkadi'ye dâhil oldu, ve Tegee'den Man-tinee'ye, oradan Ithome dağına ve Krisena körfezine kadar ilerleyerek Neopolihne (Neopolichne)'yi (bugünkü Neokastron) zaptetti. Sidero-polichne'yi (bugünkü Siderokastron) de muhasara ettilerse de zaptede-medi. Ordunun, Ahmed'in kumandasında Leontari'ye doğru ilerlemiş olan bir birliği yolda Rumlar'ın hücumuna uğrayarak târümâr oldu; Ahmed muharebede esir edilerek Spart'da despot Dimitrius'a gönderildi.¹¹⁴¹

Fetih Hazırlıkları

Turhan bu suretle Mora'yı tahrîb ederken Mehmed, Edirne'de durmaksızın Kostantiniyye muhasarasına gerekli hazırlıklarla meşgul idi. Geçen yaz Boğazkesen Hisarı'nın inşâatı esnasında Urban nâmında Ma-carlı bir top dökücü¹¹⁴² -ücretinin artırılması için Kostantin'in vekillerine (nazırlarına) birbiri ardınca yaptığı müracaatlarının alâka görmemesinden usanarak-^ Kostantiniyye'den firar ederek Türkler'e hizmet arzında bulunmuştu. Pâdişâh Urban'ı hediyelerle taltif ederek kendisine yüksek bir ücret tâyîn etti. Bizans vekilleri bu ücretin dörtte birini vermiş olsaydılar Urban Kostantiniyye'den hiç çıkmazdı. Mehmed, Kostantiniyye surlarım sarsacak kadar kuvvetli top îmâl edip edemeyeceğini sorması üzerine Urban:

- «Kostantiniyye ve hattâ Bâbil surlarını hâk ile yeksan edecek top îmâl edebilirim¹¹⁴³. Ben san'atımdan eminim, fakat topun ne kadar mesafeye atabileceğini evelden tahmin edemem.» cevâbını verdi.

Mehmed, topun mesafesinin bilâhare tâyîn edileceğini söyleyerek Urban'ın hemen işe başlamasını emretti. Urban, fevkalâde büyük çapta bir top îmâl ederek Boğazkesen kalesinin denize yakın kulesine konuldu. Topun mesafe tecrübesi yelkenlerini kapamayan ilk gemi üzerinde icra olundu: Kaptan Riçi'nin kumandası altında bir Venedik gemisi yelkenleri kapamaksızın Boğaz'ı geçmek istediğinden üzerine nişan alındı ve Urban'ın top imâlinde muvaffak olduğu tesbit edildi. Gemi top dâne-siyle

¹¹⁴⁰ «Ahumetis» ve «Amas». Franzes, 3, fasıl: 3, s. 52.

¹¹⁴¹ Kezalik, Halkondilas

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/532.

¹¹⁴² «Top dökücü», Dukas, 15. Halkondil» buna «top dökücü Oruanus» der.

¹¹⁴³ Duku.

(mermisiyle) parçalanarak denize battı. Riçi otuz tâifesiyle bir sandal içinde kaçarken akıntı Rumeli sahiline doğru götürerek, kale muhafızlarının eline düştü. Esirlere zincir vurularak Dimetoka'da Pâdişah'ın huzuruna gönderildiler. Pâdişâh kaptanı kazığa vurdurdu; taifenin başlan kesilerek cesetlerinin defnedilmesi önlendi. O aralık Dimetoka'da bulunan tarihçi Dukas bunları o halde görmüştür¹¹⁴⁴. Mehmed, Urban'ın maharetinden ve tecrübenin neticesinden memnun olarak, bu defa evvelkinin iki misli büyüklüğünde bir top dökmesini emretti. Bu top, topçuluk ve muhasara târihlerinde zikredilmiş olan topların hiç şüphesiz ki, en büyüğüdür. Fakat bu topun kullanılmasına yalnız Türkler'in o zamanki cehaletleri sebep olmuştu. Urban'ın îmâl ettiği bu ikinci top oniki el ayası muhitinde (yâni çevre uzunluğu oniki el ayası kadar) ve oniki kantar ağırlığında gülle atıyordu.¹¹⁴⁵ Topu hareket ettirmek için elli çift öküz kullanmak gerekiyordu, yediyüz nefer topun hareketine ve hizmetine memur idi.¹¹⁴⁶ Topun îmâli sona erince, Edirne'de yeni yapılan ve fevkalâde yüksekliğinden dolayı «Cihân-nûmâ» adı verilmiş olan sarayın önüne götürüldü. Orada Urban'ın gözü önünde pek büyük müşkilât ile dolduruldu. Topun patlamasından yakında bulunan kimselerin konuşma kaabiliyetlerini kaybetmemeleri ve hâmile kadınların çocuklarını düşürmemeleri için Mehmed, büyük topun atılacağı zamanı ahâlîye îlân ettirdi. Ertesi günü top

¹¹⁴⁴ Dukas, 35.

¹¹⁴⁵ Sakızlı Leonar: «Lapidem qui palmis undecim ex meis ambi-bat in gyro» (1, 3, 3) ibaresiyle güllerin sıklığı ve ölçüsü hakkında malûmat veriyor. Franzese'in tahminine göre topun ağızının muhîti (çevre uzunluğu) oniki palm (palm: Eski Yunanlı ve Romalılar'ın ölçüsü, ki el ayasının uzunluğuna eşitti. Ş. Sami, Kaamus-ı Fransevî) olabilirdi. Güllenin sıklığına gelince «Lapide in eâ aestimatione mille ducentarum librarum» ibaresini yazar. Volter, Târih Mecmuası'nın 191. babında ve Miniyö Osmanlı Devleti Târihi'nin 1. kısmında (s. 237) bunu inkâr etmek hatâsında bulunmuşlardır. Maahaza Gib-bons -bu topların birinden 11.000 libre sıklığında bir gülle çıkarmış olan- Baron Tott'un hatıratına istinaden o müverrihleri reddetmiştir (Gibbons, 67; Baron Tott'un Hatıratı, c. 3, s. 85-89). Ben dahî bunlardan birini Boğaz'da gördüm; ağız o kadar genişti ki, topun yanına varmazdan az evvel, borcundan dolayı takip edilen bir terzi bunun içine girerek birkaç gün orada saklanmıştı. Rodos'ta dahî taştan birkaç gülle bulunur ki, Kanunî Süleyman'ın bu şehri muhasarası zamanından kalmıştır; bunlar da 10 palm muhit (çevre uzunluğu) inde olarak birkaç kantar ağırlığımdadır. Ansichten auf einer Reise in die Levantex adlı kitaba müracaat. Halkondilas, iki-üç taletto ağırlığında taş gülle atar iki büyük toptan bahseder. «Talen» beşyüz libre sıklığındadır. Ne taraftan bakılırsa bakılsın, Sultan'ın Boğaz'daki kalesindeki toplardan biri, II. Mehmed'in İstanbul muhasarasında kullandığı toplar modelinde imâl edilmiştir.

¹¹⁴⁶ Bizzat şahit olan Sakızlı Leonar ve Franzese toplara koşulan öküzlerin adedini 50 olmak üzere tâyin ederler. Halkondilas 70'e çıkarır; Dukas yalnız 30 gösterir. Halkondilas ve Leonar bu topun götürüldüğü zaman ikibin kişi istihdam edilmiş olduğunu beyân ederler. Dukas yalnız altıyüz elli kişi kullanıldığını söyler.

ateşlendi; barut dumanı bütün şehri istilâ etti, patlamanın gürültüsü birkaç fersah mesafeden işitildi¹¹⁴⁷, topun güllesi bir mil mesafe katettikten sonra iki kulaç derinlikte toprağa saplandı. Bu yeni tecrübe Türkler'in gayretlerini, Rumlar'ın da korkularını artırdı. Mehmed, gece gündüz yalnız bir fikir ile meşgul idi: Ekseriya mûtemedlerinden ikisi, üçüyle ikametgâhının etrafındaki askerî mevkileri dolaşarak, karanlıkta askerin ve ahâlînin konuşmalarını dinliyordu. Şayet bir talihsiz Pâdişah'ı tanıyarak mûtâd selâmı ifâ edecek ve «Pâdişah'ım, çok yaşa!» diyecek olursa, Mehmed, bu düşüncesiz adamın kalbini hançeriyle delerdi¹¹⁴⁸. Bir gece birdenbire harem-ağaları vâsitasıyla Halîl Paşa'yı çağırttı. Sadrâzam, Pâdişah'ın pederi II. Murad zamanında Mehmed'in iki defa hail edilmesinde iştirakinden dolayı başı

için korkudan titrediği cihetle, yanma altın dolu bir tabak alarak hâk-i pâ-yi şahaneye (Pâdişah'ın ayağı önüne) takdîm eyledi. Padişah tamâ-miyle giyinmiş olduğu halde yatağında oturuyordu.

- «Lala, ne yapıyorsun?» dedi. Sadrâzam:

- «Eâzım-i devlet (devlet büyükleri) fevkalâde bir saatte efendilerinin huzuruna çağırıldıkları vakit elleri boş gelmek âdet değildir. Bu takdîm ettiğim benim malım değil, senindir. Şimdiye kadar bende emânet idi.» cevâbını verdi.

Pâdişâh:

- «Onun bana lüzumu yok, benim senden istediğim, Kostantiniyye'-yi almak için bütün kuvvetinle bana muavenet etmelidir.» dedi.

Sadrâzam bu söz üzerine titredi; çünkü Rumlar'dan aldığı hediyelerden dolayı gizlice onların müttefiki olduğu gibi, halk nazarında düşmanlarla uyuşmuş Olmakla maznun idi¹¹⁴⁹ (be zan altında bulunuyordu). Hfilîl Paşa'nın korkusu geçince, Pâdişah'ı şimdiye kadar Rum împara-torluğu'nun en büyük kısmına sahip eden Cenâb-ı Hakkın bu imparatorluğun payitahtı kapılarını da kendisine açacağını ve Pâdişah'm bütün bendegâm şu büyük emre muvaffakiyet uğrunda birbiriyle müsabaka ederek can ve mallarını seve seve vereceklerini beyân etti. Padişah:

- «Bu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde çırpımdım.

¹¹⁴⁷ Yüz sitad yahut ikLbuçuk coğrafya milli mesafeden. Dukas, 35.

¹¹⁴⁸ Dukas, 25, fi. 140, Bu münâsebetle şöyle söyler. «Et ut quivis pulicem CGO-terando voluptatem carpit, sic iste aua tnanu Interüclendo delectabatur.»

¹¹⁴⁹ «Gavur ortağı», Türklerin «gâvur yoldaşından başka birşey değildir. (Rumca terkinin telaffuzu «gâvur ortağıdır, «gâvur*-, kâv-i ber'den «öküz kesen» demektir.)

Uyuyamadım. Rumlar'ın paralarına aldanmamağa dikkat et: Yakında cenk başlayacaktır; avn-i îlâhî ve imdâd-ı Peygamberi ile beldeyi bu düşmanların elinden alacağız.» diyerek -işittiği bu sözlerden hayrete düşen- Sadrâzam'a ruhsat verdi¹¹⁵⁰.

Mehmed, mütemadiyen fetih tasavvurlarıyla meşgul olduğundan hiç rahat yüzü görmüyordu. Kostantiniyye'nin mevkiinin, surlarının, istihkâmlarının resimlerini çizdiği ve hücum noktalarını, kolordularının vaziyetlerini, topların ve muhasara âletlerinin mevkilerini, lâğım kullanılacak mahalleri resim üzerinde işaret ettiği gibi şehre ve harb gücüne dâir malûmatı olan kimselerle görüşmeyi şiddetle arzu ediyordu. Biz Sultân Mehmed'i daha ileriye takipten evvel, muhasara çalışmalarının anlaşılmasını kolaylaştırmak için¹¹⁵¹ bu meşhur Bizans'ın topografyasına dâir bâzı malûmat vereceğiz.¹¹⁵²

İstanbul'un Topoğrafisi Ve Halk Arasındaki Rivayet Ve İtikadlar

Roma imparatorluğumun ikinci başşehri olan Kostântiniyye, Trakya Bosforunun. batı ucunda -Roma gibi- yedi tepe üzerine bina edilmiştir. Evvelâ kurucusunun ismine izafetle «Bizans» ismi verilirken, Kostantin bu şehri kendine makarr ittihaz ettiği vakit «Kostântiniyye» adını aldı. Bilâhare Rumlar'ın inhitat devrinde şehre «îstanbul» nâmı¹¹⁵³ verildi. Bunu Türkler tahrif ederek, kendileri için mânîdâr olan «tslâm* bol» şekline soktular. Rumlar burayı «Antosa»¹¹⁵⁴ yâni «mâmûre» adıyla dahî isimlendirirler. Arablar Kostântiniyye, ve Avrupa ile Asya'nın hududu üzerinde bulunduğu için «Fârik» derler. Onların Mekke'yi «Üm-mü'1-Bilâd» diye lâkaplandırırdıkları gibi Türkler de payitahtlarını «Üm-mü'1-Dünyâ» nâmıyla isimlendirerek buna iki denizin ve iki karanın hâkimi ve, Şark ve Garb ticâretinin bendergâhı nazarıyla bakarlar. Şehir güneyden ve batıdan Propontid, yâni Marmara Denizi ile çevrilmiştir¹¹⁵⁵. Doğuda Bosfor, her iki sahilinde yedişer burundan müteşekkil olan kıvrımlarını yaparak güney-

¹¹⁵⁰ Dukas, 26, s. 141.

¹¹⁵¹ Halkond'las, Dukas, Pranzas, Leonardos, Şienzls, İzidoros, Kardnalıs, Re-tinus İle diğer muasır müverrihlere ve bizzat görmüş olan, şahidlerin ifâdelerine nazaran.

¹¹⁵² Daha ziyâde tafsilât için muhasara ve muharebe haritasına müracaat (Bu harita tercümeyle ilave olunacaktır.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/532-534.

¹¹⁵³ «İs tin polis» (yâni: sekre, şehirde)den muharref.

¹¹⁵⁴ Antossa.

¹¹⁵⁵ Kostantniyye ve Bosfor, Viyana, 1922.

doğuda Marmara Denizi'nde kaybolur; güney ucunda bir dirsek yaparak şehrin surları altında dünyânın en geniş v<? en ernîn, ve -şeklîyle, üzerinden geçen servetlerden dolayı- eskiden beri Korn Dor (Horn d'Or) yâni «Altın Boynuz» nâmıyla isimlendirilmiş olan bir liman teşkîl eder. Kostântiniyye şehri, bir üçgene benzetilebilir; Marmara Denizi'yle limanın teşkîl ettiği iki kenar yalnız bir sur ile müdâfaa edilmiştir; şehri karaya bağlayan üçüncü kenar iki sıra tabiye ve kuleler ile, ve iki kat geniş ve derin hendeklerle muhafaza olunmuştur. Üç saatte devredilen üçgenin üç köşesinin her birinde bîr kale vardı. Şehrin vaktiyle Akropolis ve şimdi Sarayburnu adı verilen ucunda -ismi bu buruna dahî verilmiş olan Hıristiyan Azizinin nâmına mensup kilisenin yanında olduğu için- Aya Dimitri denilen kale vardı.¹¹⁵⁶ Limanı teşkîl eden deniz parçası da, sahilinde inşâ edilen kilisenin hamisinden dolayı Aya Yorgi Kolu diye isimlendirilirdi. Yine bu cihetin diğer ucunda ve limanın en uzak noktasındaki ikinci köşede bugün Ay-vansarayı adı verilen Sineyion (Cynegion) vardı ki, burası hayvanların mücâdelelerine mahsus bir anfiteatr idi. Bunun arkasında son Rum imparatorlarının bütün saraylara tercîh ettikleri Büyük Blahern (Blacher-nes) sarayı vardı¹¹⁵⁷. Bu mahalleye Kostântiniyye Rumları bugün dahî Blahern mahallesi derler. Şehri kara tarafından müdâfaa eden surun

ucunda bulunan üçüncü köşede Yedikule nâmıyla mâruf Sikloviyon yâ-hud Penta Pirjion yâni «Beş Kule» vardı.

Sarayburnu ile Yedikule arasında, Marmara sahilinde ve surların dâhilinde insan eliyle açılmış ve şimdi doldurulmuş iki liman vardı. Bunların biri Teodos limanı¹¹⁵⁸, yâni bugünkü Langa Bostanı, diğeri de Julien limanı, bugünkü Kadırga limanıdır. Kadırga limanı vaktiyle Epi-taskalon ve sonra Kunduz Kale adı verilen mahallede idi¹¹⁵⁹. Bu limanların birincisinde Teodos'un sarayı, ikincisinde Julien sarayı vardı. Çat-ladı-kapı yakınında ve Aya Dimitri burnuyla (Sarayburnu) Julien limanı (Kadırga limanı) arasında -bir arslan ile bir Öküz tasvir eden bir heykelden dolayı- Bocolion adı verilen İmparatorluk sarayı bulunurdu (*55). İşbu büyük İmparatorluk sarayı kısmen şimdiki sarayın bulunduğu yerde idi. Teodos limanı (Langa bostanı)

¹¹⁵⁶ Sakızlı Leonar da «Sen Demokrii» yerine «Sen Demetrii» «Ua-silporta» yerine «Ksiloporta» okunmalıdır; «Turres quas Ave-niades vocant» ibaresi de «turres quae Anemiae ou Anemas vocant» suretinde tashih edilmelidir. Nihayet, Miliandri Kapısı da «Miriandri Kapısı» olacaktır. Dukas (kitap: 38, s. 151) «Sen Demetrius Kulesi»ni başka türlü isimlendirir.

¹¹⁵⁷ Tekir Sarayı, (Mütercim)

¹¹⁵⁸ Kostantniyye ve Bosfor, 1, s. 209.

¹¹⁵⁹ Kostantniyye ve Bosfor, 1, s. 124. (56) Kezallk.

ile Siklobion (Yedikule) arasında, Psamatia (Samatya) burnuna doğru olan mahalde, Psamatia (Sa-matya) sarayı¹¹⁶⁰ vardı.

Kostantiniyye'riin bugün Sarayburnu'ndan İüahern (Ayvansaray) mahallesine kadar liman tarafında on dört kapısı vardır.¹¹⁶¹ Muhasara târihinde yalnız şu beşi meşkûrdur: 1) Cynegeion kapısı (Ayvansa-ray)¹¹⁶², 2) Ksiliporta, yâni Odunkapı¹¹⁶³, 3) Blahern sarayının büyük kapısı¹¹⁶⁴ 4) Şimdiki Fener, yâni Rum mahallesindeki Petra Kapısı (Taşkapı)¹¹⁶⁵ 5) Yahudiler kapısı, yahut Balıkpazarı kapısı denilen Oraya¹¹⁶⁶ kapısı. Blahern sarayının aşağı kısmında Serko Porta¹¹⁶⁷ denilir yer altında bir çıkış kapısı vardı; fakat İzak Kom-nen İmparator Frederik'in Kostantiniyye'ye buradan gireceğine dâir kâhinlerin rivayetlerine meydan vermemek için, bunu Ördürmüştü¹¹⁶⁸. Bu taraftaki diğer kapılar ve Marmara Denizi tarafına açılanlarla meşgul olmadan yalnız kara tarafına yol veren kapıları adım adım takip edeceğiz; muhasaranın bütün şiddeti kara tarafında olduğundan bunlardan herbirinin târihî ehemmiyetleri vardır.

Bu hat üzerinde birinci kapı Harsiyas (Charsias) ve Kaligarya (Ca-ligaria) diye isimlendirildi. Türkler bu ismi tahrif ederek kendi lisanlarında yeni bir mânâ ifâde eden Eğrikapı¹¹⁶⁹ ismiyle değiştirdiler. Daha önceleri buna Bulgarlar Kapısı dahî derlerdi. Fakat Almanlar Kapısı demek daha doğru olurdu; çünkü Bizanslı müverrihler bunun müdâfaası -biri Komnenler zamanında Armulphe Gilprecht¹¹⁷⁰ ve diğeri son imparator Kostantin Paleolog

¹¹⁶⁰ Bk. Franzes, 3. s. 56.

¹¹⁶¹ Kostantiniyye'nin muhtelif kapılarının isimleri şunlardır; yukarıdan başlayıp Sarayburnu'nda bitirmek üzere zikrediyoruz* 1) Hayvan kapısı; 2) Ksiloporta (Odun kapısı); 3) Halat kapısı (Saray kapısı); 4) Fener Kapısı; 5) Petri kapısı (Aya-Petri); 6) Yenikapı; 7) Aya kapısı; 8) Cibali kapısı; 9) Un-kapanı kapısı; 10) Ayazma kapısı, 11) Odun kapısı, 12) Zindan kapısı, 13) Balıkpazarı kapısı; 14) Bahçe kapısı. ^

¹¹⁶² Bugün Ayvansaray kapısı (Hayvan saray'dan muharref?).

¹¹⁶³ Bu Odunkapı'yı şimdiki Odunkapısı ile kanştinnamabdir.

¹¹⁶⁴ Dukas, 38, s. 155. Bugün «Balat' kapısı», yâni Saray kapısı. Bu isim «pajatio» kelimesinden değil, «platea» kelimesinden müs-takdir M, o civar dahî bu isim ile yâd olunurdu (Dukas, 39, s. 159); başka bir kapıdan bahs olunmuş olamaz; çünkü Ksi-loporta ile Balat kapısı arasında diğer bir kapı hiçbir zaman mevcut olmamıştır.

¹¹⁶⁵ Petra, Sen Jan Manastırı'nın ismi idi (Dukas, 1, s. 162).

¹¹⁶⁶ «Oraia»; «Sevgili kapı» ki bugün Yahudi mahallesi içinde kalmıştır.

¹¹⁶⁷ Dukas'ın «Kerkoporta» yazdığı (39, s. 159), Nisetas'ta daha değişik bir isimle görülür. Şu halde orası Ksiloporta olacaktır.

¹¹⁶⁸ Ntsatas Koniates, 2, 4.

¹¹⁶⁹ Kostant'niyye ve Bosfor, s. 106; İx>mbardos, Şlenzls bunu Kaligaria ve Du-kas «Harsio» diye adlandırır.

¹¹⁷⁰ Anna Komnena, 1, 2, 3,

Dragozes zamanında Jean Grant¹¹⁷¹ olmak üzere- iki Alman'a tevdi edildiğinden bahsederler. Bundan sonra bugün Edirne-kapısı Miriandri yâhud Poliandri kapısı gelirdi. Bunun isimlen-dirilişi şöyledir: Şehrin kara tarafındaki tabiyeleri inşâ edilirken -biri surların sağ ucunda Blahern (Ayvansaray)den, diğeri Yedikule'den başlamış olan- iki takım amele bu mahalde birleşmişlerdi. «Poli-Andri» kelimeleri bu iki takımın birleşmesini ifâde ederdi. Avarlar'ın Kostan-tiniyye'yi muhasara ettikleri vakit şehrin müdafileri bununla yanındaki kapı arasında onlarla müthiş bir harb etmişlerdi¹¹⁷²; fakat bu defa en ziyâde hücum üçüncü kapıya olmuştu. Bu üçüncünün ismi Sen Romen idi. Muhasara zamanında karşısına konulan büyük topun hâtıran olarak bugün «Topkapısı» âdı verilir. Burada biri Sen Romen kulesi, diğeri Bağdâd kulesi¹¹⁷³ adı verilen iki kule vardı. Topkapısından sonra Menba, yahut Rhegium veyahut Selembría, yâni Silivrikapısı gelirdi. Bugün yalnız Silivri-kapısı diye isimlendirilen bu kapıdan çıkılınca Menbâ sarayına (şimdi Balıklı)¹¹⁷⁴, daha sonra Rhegium¹¹⁷⁵, yâni Çek-mece'ye ve en sonra Selembría yâni Silivri'ye¹¹⁷⁶ gidilirdi. Beşincisi vaktiyle mermer heykeller ve mahkûkât ile müzeyyen olan Yıldızlı Kapı idi. Harbden muzafferden dönenler ekseriya bu kapıdan geçmişlerse de¹¹⁷⁷ bâzısı başka yol takip ederek Akropolis (Sarayburnu)'dan girer ve Hipodrom yâni Atmeydanı'ndan geçerek Ayasofya'ya giderlerdi. Bilhassa Vandallar'a galebe eden Belizer'in (Belisaire) -ki Genze-rik (Genseric)'in Roma'dan zaptettiği altın vazoları Gelimar'm elinden müsadere etmiş ve Kostantiniyye'ye dâhil olurken bu vazolar Önünde götürülmüştü- muzafferiyet alayı, Gotlar'a galip gelen Narses-'in, İran-lılar'ı mağlûp eden Heraclius'un, Panonienler'e ve Dalmaçyablar'a galebe eden Jan Komnen'in (Jean Comnene) alayları bu ikinci yolu takip etmişlerdir. Fakat ekseriyetle muzafferiyet alayları Yıldızlı Kapı'dan girerek şehrin müntehasmdan İmparatorluk sarayının tunçtan kapısına kadar giden güzel caddeyi takip

¹¹⁷¹ Yuhanis Grandi Almanı (Leon, Şienzis).

¹¹⁷² Kostantiniyye ve Bosfor, J, s. 107. Kodlnos, Chronicon pascale in HeraeUo.

¹¹⁷³ «Turrís Bactatinea». (Leon, Şienzis).

¹¹⁷⁴ Dukas; - Kostantlniyye.ve Bosfor, 1, s. 210.

¹¹⁷⁵ Kezal'k.

¹¹⁷⁶ Biz. Franzee, 4, 8. W,

¹¹⁷⁷ Eğer bu kapı «Oraia» diye de isimlendiriliyorsa, «Nurea» kelimesinin Rumca telâffuzundan başka birşey olmamak lâzım gelir. Lâkin asıl «Oraia» kapısı Liman kapısı olacaktır, nasıl ki Dukas'da vâzıhan görülür. Eimanın girişini kapatan zincir Galata Kulesi'nden Oraia kapısına kadar uzanıyordu.

ederlerdi.¹¹⁷⁸ Heraclius'un dört muzafferiyet alayı, Jean Tscimiesces'in, Nicephore Phocas (Nikefor Fokas)' in, Bulgarlar'a galebe eden BaziTin, Mopsuestia'mn ve Tarsus'tan dönüşünde Araplar1! mağlûp eden Theophilos'un alayları hep yaldızlı kapıdan girmişlerdi. Fakat bir gün Lâtinler'in gâlibâne bu Yıldızlı Kapı'dan Kos-tantiniyye'ye dâhil olacakları söylendiğinden Bazil'in Bulgarlar üzerine muzafferiyetinden sonra derhal örüldü¹¹⁷⁹, Bu kapı hâlâ kapalı ise de, eski itikâd bakî olduğu gibi, Türkler dahî birgün Hıristiyanların bu taraftan şehre dâhil olarak kendi dinlerini tekrar te'sîs edecekleri fikrindedirler¹¹⁸⁰. Bu gibi meş'ûm falcılıklara yalnız Yıldızkapı tâbi değildir. Diğer amiyane bir rivayete nazaran Serko Porta adı verilen kapıdan da İmparator Frederik ile Latinler geçeceklerdi. Bunun için Rumlar onu dî ördürmüşlerdi, fakat Kostantiniyye muhasarasından evvel tekrar açıldı ve Türkler şehre oradan dâhil oldular.

Her zaman böyle gâibden haber verenler olmuştur; vukuat bunların kimini tasdik, kimini tekzib etmiştir. Târih de halk üzerinde pek kuvvetli te'sîri olan bu itikadlar hafife alınmamalıdır. Böyle gâibden haber verenler arasında hâdiselerin esâsını tetkike, mâzîye nazaran istikbâli keşfe, vukuatın neticeleriyle sebepleri arasındaki gizli münâsebetleri ayırmağı muktedir yüksek fikir sahipleri vardır. Bâzılarının söyledikleri de haricî tezahürlere istinâd eden ve sırf tesadüf eseri olan hurafelerden başka birşey değildir. Evvelkiler beşerî hâdiselerin cereyan suretine vâkıf bulduklarından halkın vehimperver hissiyatına müracaat etmedikleri gibi, halk üzerine de fazla te'sîr etmezler. İkinci kısmının neşrettikleri rivayetler ise ekseriya ihtirastan doğup cehalet sayesinde yayıldığından halkı tahrik için manivela gibi te'sîr etmiştir. Bu rivayetlerin tetkiki bir zamanın fikrini, bir milletin havasını, bir hükümetin mevkiini, uzun tecrübe ve zahmetli mesâiden daha çabuk anlatır. Kavimler de, şahıslar gibi -istikbâl hakkında, hâsıl ettiği itikâd kendisinin kuvvetinden yahut zaafından neş'et ettiğine göre- saadetini yahut harâb olmasını bizzat hazırlar. Tesadüfi kehânetler de bazan bir muzafferiyete, yahut bir hezimete sebep olabilirler; fakat bir kavmin dâima tekrar ettiği iti-kâdın o kavmin feyiz yahut inhitatına te'sîri olduğundan millet istikbâlinin kuvvetli müessirlerinden âddedilmelidir. Bu itikadlar,

¹¹⁷⁸ Chronicon Paschale adlı esere atfen istanbul ve Boğaziçi unvanlı kitabın 1. kısmında 113. s. ye müracaat. Prokopius, Van-dal Târihi, 2, 9. Çinamus, 4, s. 194.

¹¹⁷⁹ Badulphus de Diecto. Mathaeus. Dökanj'da Rogerus Huvedenos'un Cons-tantinopolis Chrîst. kitabı, 1, s. 363.

¹¹⁸⁰ Hiç de böyle bir fikir bilmiyoruz. (Mütercim).

menşeleri ve tasvir etmiş oldukları dahilî istidadı gösterirler. Kudretini bilen cesaret ve kuvvet, zafere itikâd eder; zaaf ve korkaklık ise hezimetine evselden mazeret arar ve değişmeyn takdir ile mahkûm olduğunu iddia eder. Bu umûmî kaidelerin, Kostantiniyye'nin fethine ve Bizans İmparatorluğu'nun daha sonraki mukadderatına dâir Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında mevcut itikadlar târihinde birçok tatbikatı vardır.

Kostantiniyye'nin iki kapısına ait evvelce söylemiş olduğumuz iki iti-kâddan mâada bizzat şehre mahsus iki itikâd daha vardı. Bir itikada nazaran düşman şehre girerek Boğa meydanına kadar gelecek, fakat oraya kovalanan ahâlî, oradan geri dönerek düşmanlarını sur hâricine kadar püskürtüp memleketlerine tekrar mâlik olacaktı. Pek eski asırlardan beri azizlerden Morenus isminde bir adama atfedilen diğerine nazaran da, oklarla müsellâh bir kavim bütün Rum ahâlîyi mahvedecekti. Bu iki itikâd arasında bir tezdâ vardı; fakat muvakkat bir tehlike haber veren itikâd, şehir ile İmparatorluk ve Hânedan-ı saltanat hakkında bedbaht bir akıbet bildiren daha müthiş itikâdlar arasında âdeta kaybolmuş idi. Fakat şurası da söylenmelidir ki, Morenos'un sözleri belirsiz ve Arablar'a, Türkler'e olduğu gibi, Slavlar'a, Bulgarlar'a, Avarlar'a, hattâ Frenkler'e, Lâtinler'e, Rumlar'a; hülâsa Kostantiniyye'yi muhasara etmiş olan ve ok kullanan bütün kavimlere tatbik edilebilirdi.

Akıllı Leon nâmında birinin -tersane (Sarayburnu) civarında Sen Jorj Manastırında yakında keşfedilmiş iki kitabe üzerine tesbit edilmiş- bir kehâneti de bahis mevzuu idi. Birçok dâirelere ayrılmış olan bu kitabelerin biri sıra ile İmparatorlâr'ın, diğeri de Leon'dan beri gelen patriklerin isimlerini ihtiva ediyordu. Fakat son imparatorla büyük patrîkin isimleri eksik olarak bunlar için iki boş dâire bırakılmıştı. Rum İmparatorluğu'nun inkırazına dâir diğer bir rivayet de, Habeşistan kâhininin kehânetleri arasında bulunuyordu.¹¹⁸¹ Yine bir rivayete nazaran Paleolog'ların birincisi olan İmparator Misel, bir falcıdan torunları zamanında İmparatorluğun akıbeti ne olacağını sormuş ve falcı cevap olarak yalnız «Mamaimi» kelimesini söylemişti; bu kelime haddizatında mânâdan ârî ise de, onu teşkil eden harflerin adedinden dolayı bir mânâ taşıdığı ve Paleolog ailesinden yedi İmparator geleceğini ve en sonrakinin tahtından indirileceğini ifâde ettiği iddia olunuyordu. Bu kehâneti genişleterek Osman hanedanına dahî

¹¹⁸¹ «Erythrae autem nostrae de Graecorum jastura vaticinrim legentibus patet», Leonar Şienzis. Rumca'nın «sibulla» kelimesi arapçanın «sünbüle» kelimesinin muadilidir ki, «la vier-gi»yi gösterir.

tatbik ediyorlardı. Buna nazaran Osman hanedanından ancak yedi hükümdar gelecek ve sonra bu hanedan, Selçukluların mirasını kaybedecekti. Bizanslı bir muharrir de naklede ki: Kosova muharebesinden sonra Hunyad hezimetinden dolayı müteessir olurken, bir ihtiyar adam kendisini tesliye için ilerleyerek şöyle demişti:

- «Rumlar mahvoluncaya kadar Hıristiyanlar dâima bedbaht olacaklardır. Hıristiyanların nikbeti sona ermesi için Kostantiniyye'nin Türkler eline geçmesi lâzımdır.»

Bu suretle Rumlar kendilerini evvelden mahkûm ediyorlar ve kendi îdâm kararlarını, düşünmeksizin, kendileri veriyorlardı. Milletın içinden çıkan bütün bu itikâdlar pek fena bir te'sîr icra etmekle beraber, felâketi hem haber veriyor, hem de hazırlıyordu. Müslümanlar'a gelince, onların dini hurafelere inanmayı dinsizlik kadar şiddetle men'ederek, iötik-Oâli haber vermek iktidarım ancak (Hazret-i) Peygamber için tanır. Müslüman müverrihleri tarafından rivayet olunup da Kostantiniyye muhasarasına tatbîk edilen yalnız bir itikâd vardır ki, bu da bir hadîs-i şeriften istinbât edilmiştir. (Hazret-i) Peygamber Ashâb'ına şöyle (buyurmuş) idi:

- «Bir tarafı karaya, iki tarafı denize nazır bir şehirden bahs edildiğini işittiniz mi?»

- «Evet, yâ Resûlallah!»

- «Bu şehir îshak (aleyhi's-selâm)'ın yetmiş bin hafidi tarafından zapt olunmadan, kıyamet kopmayacaktır. Onlar şehrin tabiyelerine yaklaşırken silâhlarıyla, mancınıklarla değil, yalnız Lâilâheillallah ve Allahü Ekber sözleriyle harb edeceklerdir. O vakit denize nazır cihetlerden biri yıkılarak, diğeri de sonra düşecektir; nihayet kara tarafındaki surlar dahî düşecek ve gâlibler şehre dâhil olacaklardır»¹¹⁸²

Bir başka defa da (Hazret-i) Peygamber Kostantiniyye'nin İslâm'ın fetihler dâiresine dâhil olacağını tebşir ile buna muvaffak olacak asker iyi bir asker ve emîri iyi bir emir olduğunu beyân (buyurmuş) idi¹¹⁸³. Bu sözler Arablar üzerine pek kuvvetli te'sîr icra ettiğinden yedi defa bu şehri zaptetmeğe teşebbüs etmişlerdi; bu muhasaralardan biri bütün yedi sene devam etmiş ve bu esnada asker etrafındaki tarlaları sürerek tohum ekmiş ve mahsûl

¹¹⁸² Âlî ve İdrîs bunun hadîs olduğunu ifâde ile ilk râvîlerini beyân ederler. Bu hadîsin yanlış olarak tatbikinden nâşîdir ki, Tjâzî müverrihler ve bilhassa Neşrî Türkler'in aslımı îshâk'm oğluna çıkarmışlardır. Âlî (varak: 7) bu sehvi tashih eder.

¹¹⁸³ İdrîs, Alî, Solak-zâde.

almıştı.¹¹⁸⁴ Peygamber (hazretleri)'nin bayrakdân (Hazret-i) Eyyûb¹¹⁸⁵ bu muhasarada (şehîd) olmuş idi¹¹⁸⁶.

Meşhur Şeyh Hâcî'nin tilmizi Şeyh Akşemseddin¹¹⁸⁷ bu ahvâl ve rivayeti esâs ittihaz ederek -II. Murad zamanında Şeyh Buhârî'den daha mes'ûdâne olarak- şehrin Türkler'in eline düşeceği saati evvelden haber vermişti Antakya muhasarasında Hıristiyan azizlerinden Andre, Pierre le Provençal, mukaddes mızrak'ın bulunduğu yeri haber verdiği gibi.¹¹⁸⁸ Eyyûb da Akşemseddin'in rüyasında görünerek na'sının medfun bulunduğu yeri bildirmişti. Bu kabrin keşfedilmesi Türklerce keramet olmak üzere telâkki edilerek, Kostantiniyye'nin ele geçirileceğine pek ziyâde yardım etti; vaktiyle «Mızrakın keşfi de ehl-i Sa-lîb'in şecaatini artırmış ve Antakya'nın zaptına sebep olmuştu.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁴ Arab müverrihlerinde yedi muhasaranın târihleri münderiç-tir ki, aşağıdakilerdir:

- 1- 34/654, İmparator Kostantin'in cülusundan onüç sene sonra (Zonaras, 14, 9) Âlî'nin kaidi Muaviye tarafından ki, donanması İstanbul'dan dönerken Rodos'u zaptetmiştir. (Mî 7).
- 2- 47/667. İmparator Konstans'm saltanatının yirmialtmıncı yılında, Muaviye'nin oğlu Yezîd tarafından, ki kara yoluyla dönüşünde Anamur'u (Amorium) zaptetmiştir.
- 3- 52/672, Kostantin Pognata'nın saltanatının dördüncü senesinde, Muaviye'nin generali Süfyân bin Avf tarafından. Ebû Eyyûp el-Ensârî o vakit şehid düşmüştü. Kalli-nikos, «grejuva» ateşini bu muharebede icâd yahut Arab-lar aleyhine ilk defa kullanmıştır.
- 4- 97/715, Halîfe Ömer bin Abdülazîz'in kaidi Mesleme tarafından.
- 5- 122/739, Leon l'Isaurien'in saltanatının 27. senesinde Halîfe Hişâm'ın kaidi Seyyîd Battal Gâzî (Seyyîd-i Ara-bî) tarafından. Seyyîd Battal bu seferde zayı oldu.
- 6- 164/780, Hârûnû'r-Reşid tarafından (El-Mekîn'de 163 senesi).
- 7- 182/798, Hârûnû'r-Reşid'in kaidi Ebû Melik tarafından, irene (Teophanes)'in saltanatının birinci ve ikinci senesinde. Hammer'in Kostantiniyye ve Boğaziçi eseri, 1. kısım, 85. s.ye müracaat.

¹¹⁸⁵ Bbû Eyyûb el-Ensârî, Hicret-i Seniyye'de Peygamber Efendimiz Medine' de onun hanesine nüzul buyurmak cihetiyle minmâdar-ı Rlsâlet-penâ-h't'dlr; Peygamber'in bayraktan Kureyş'in, büyüklerinden Hâlid bin Velid* dir ki, İslâm'ın en büyük kumandanlarındandı; Humus'da medfündür. (Mütercim).

¹¹⁸⁶ (Hazret-İ) Eyyûb, Kostantniyye surlarının altında, düştüğü yere, defn edilmişti. Bu vesile ile dervişler ve şeyhler Arab ordusunu o derece cos-turmuslardı ki, şehrin zaptedtlmesfne ramak kalmıştı

¹¹⁸⁷ Akşemseddin'ln tercüme-i hâli, ŞafcaUt'da ve Alî'de (varak: 143) ve Me-nftkib-ı Ak-ŞemeeddinMe bulunur.

¹¹⁸⁸ Guspinien'e göre, mukaddes mızrak Antakya'nın ele geçirilişinden evvel Bizans imparatorlarının hazinesinde idi; çünkü IV. Kostantin Büyük Karl'a bunun parçalarından, demirlerin^ den gönderirdi. Kostantiniyye'nin fethinden sonra Petra Ma-nastırı'ndan alınarak Hz. Yahya'nın süngeri, kamışı, sağ eliyle beraber saraya konuldu. Guspinien'in Costantinopolis expug-nata eserinde, s. 276, Leyden basımı, 1654.

¹¹⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/535-540.

İstanbul'un Muhasarası Ve Fethi

Kostantîniyye muhasarası -Rumlar'a hezimet ve felâket, Osmanlı-lar'a zafer ve fetih haber veren- şu itikadların birbirine muhalif te'sîr-leri altında başladı. 1453 Şubat'ının ilk günlerinde Büyük Top Edirne'den hareket ettirildi; topu elli çift öküz çekiyor ve muvâzenesini te'mîn için iki tarafında ikişer yüz kişi yürüyordu. Elli arabacı ile ikiyüz kazmacı köprüleri, yolları düzeltmek için önden gidiyordu¹¹⁹⁰. İki ay zarfında iki günlük bir yol alındı¹¹⁹¹. Bu harekete kumanda eden Karaca Beğ geçtiği memleketin kuzey ve güneyine doğru birçok akınlar yaparak Karadeniz ile Marmara Denizi sahillerine kadar ilerledi ve geçerken Me-sembria (Misiwri)¹¹⁹², Anhialos (Ahyoli)¹¹⁹³, Vizia (Vize)¹¹⁹⁴ şehirlerini ve Kostantîniyye'den yalnız üç saat mesafede bulunan Sent Eti-yen (Ayastefanos) kulesini¹¹⁹⁵ ve bugün Bigados¹¹⁹⁶ adı verilen Epi-batos kalesini zaptetti. Yalnız Silivri¹¹⁹⁷-surlarının kuvvetine güvenerek- Türkler'in ilk teklifte teslim olmayan mevkiiler için gösterdik-leri şiddetten korkuya kapılmaksızın¹¹⁹⁸ cesûrâne müdâfaaya hazırlandı.

Mehmed'in askeri tahribatını böyle Kostantîniyye kapılarına kadar götürürken şehir ahâlisi Rum ve Lâtin kiliselerinin birleşmesini te'mîn veyahut men' için budalaca münazaalarla meşgul idi. Evvelki sene kâ-nunievvelinin ikisinde Ayasofya Kilisesi'nde iki fırka arasında görünürde bir anlaşma sağlanmıştı¹¹⁹⁹. Fakat bu anlaşma, Avrupa'nın büyük devletlerini kendi akıbetlerine alâkadar edip de, bu vâsıta ile biraz yardım sağlamak ümidiyle yapılmıştı. Şizmatizm (Hristiyanlık'ta râzîlik), ateşi henüz sönmemiş olduğundan her gün bir takım çirkin münazaalar görölüyordu. Muhaliflerin husûmeti son dereceyi bulmuştu. Saray râhib-leri, papaslar, diyakoslar İmparatorla beraber kardinal îzidor*un icra ettiği Katolik âyininde hazır bulunurken, diğer ruhban ile Arşimandritler ve keşişler bu

¹¹⁹⁰ Dukas, 37, s. 145.

¹¹⁹¹ Edirne'den Kostantîniyye'ye Gibbons'un dediği gibi elli mil değil, otuz altı fersah mesafe vardır. (44 saat itibâr olunur. Mütercim) Hacı Kalfa'nın Rum-ilîşine müracaat s. 188 ve 189.

¹¹⁹² Hacı Kalfa, s. 26.

¹¹⁹³ Kezalik, s. 25. eski Anüialos.

¹¹⁹⁴ Kezalik, s. 56.

¹¹⁹⁵ Kostantîniyye ve Bosfor, 2, s. 9.

¹¹⁹⁶ Hacı Kalfa. s. 189.

¹¹⁹⁷ Kezalik, s. 60.

¹¹⁹⁸ Dukas, mezkûr kitap.

¹¹⁹⁹ Duka»,. 36, s.. 143.

âyinden tam bir nefretle kaçarak patrik Gennadius'un kapanmış olduğu manastırdan çıkmıyorlardı. Bu mutaassıp patrik, hücrelerinin içerisinden Azimitler (Azymites) üzerine lanetler yağdırıyordu. Patrik, iki kilisenin birleşmesini emreden Henotikon, yâni İmparatorluk idaresini «kâfirâne bir mukavele» diye ilân ve St. Thomas d'Aquin'i râfî-zîlikle itham ediyordu. Patrik'in sözleri keramet gibi telâkki edilerek kö-rükörüne muhteris bir halkı mecnûnâne mücâdelelere sevk ile sarayda Katolikler aleyhinde en nüfuzlu kişi olan büyük amiral Lukas Notaras'-ın taskîn edilemez olan düşmanlığı da bu durumu şiddetlendiriyordu. Büyük amiral birgün Kostantiniyye'de Kardinal şapkası görmektense Türk sarığını görmeyi tercih edeceğini söylemeye kadar varmıştı¹²⁰⁰. Fakat halk AmiraTdan daha az mutaassıp olduğundan iki tarafın birini seçmek lâzım olduğu takdirde Hıristiyan dininin düşmanı olan Türkler'in boyunduruğuna, İsâ ve Meryem'e itikâd etmiş buldukları için Lâtinler'in boyunduruğunu tercih edeceklerini söylüyorlardı¹²⁰¹. Rumlarla Latinler, müşterek vatanlarını müdâfaa için birleşecekleri yerde birbirlerinden kaçıyor ve kiliseleri boş bırakıyorlardı. Papaslar kendi firkalarından olmayanlara Son Nefes Âyîni'ni icra etmeyi reddediyor ve keşişlerle rahibeler Henotikon'u tanıyan rahiplere günah çıkartmak istemiyorlardı. Manastırlarda herkes cinnet getirmiş gibiydi; bir rahibe, bütün Hıristiyan-lar'ın hayret nazarları önünde Müslümanların dinini, hattâ elbisesini kabul etmiş ve et yiyerek (Hazret-i) Peygamber'i tanımıştı. Büyük Perhiz böyle geçti.

Paskalya'yı müteâkib cuma günü (6 Nisan), Mehmed, şehir önünde görünerek Hırasias yâhud Kaligaria kapısının (Eğrikapi) karşısına gelen tepenin arkasında çadır kurdu; ordusunun teşkil ettiği hat, sarayın tahta kapısından Yıldızlı Kapı'ya kadar uzanıyordu¹²⁰². Büyük Top -îm-parator'un yeniden tahkim ettirmiş olduğu- Kaligaria kapısının önüne komumuşdu. Padişah bu kapıyı tahrib edemeyeceğini anlayınca topu Sen Romen¹²⁰³ kapısı önüne naklettirdi; Sen Romen kapısı bundan dolayı -halen muhafaza edilen- «Top Kapısı» ismini aldı¹²⁰⁴. Bu azîm topun iki tarafına -onun için yer hazırlamak üzere- daha küçük çapta fakat güllerini yine yüzelli libre ağırlığında iki top konuldu.¹²⁰⁵ Büyük Topu doldurmak için iki saat lâzım

¹²⁰⁰ Dukas, s. 148; Gibbons'a da müracaat, 58, numara,: 35.

¹²⁰¹ Kezallk, s. 147.

¹²⁰² Dukas, 37, s. 148.

¹²⁰³ Halkotdilias'da Leon. Şienzls, s. 315, Bale basımı.

¹²⁰⁴ KezaUk, s. 316.

¹²⁰⁵ Halkondilas'a inanmak lâzım gelirse, büyük topun ağırlığı üç kantarı geçmezdi; mâahaza

olduğundan, günde ancak sekiz defa atılabiliyordu; ilk atılış şafak vakti hücum işareti olmuştu. Fakat top az zaman içinde paralanarak topçu Urban'ı da parça parça etti¹²⁰⁶. Topun parçaları toplanarak yine kullanılmak istendi ise de¹²⁰⁷ topu yapan usta artık hayatta olmadığından netice muhâsırların arzusuna muvafık zuhur etmedi¹²⁰⁸.

Bu vak'alar arasında Jan Hunyad'ın bir elçisi Mehmed'in ordugâhına geldi; sefir, Jan Hunyad ile akdedilen mütârekenin müddeti sona er-mediye de, Hunyad, Krallık hükümetinin işlerinin idaresini hükümdarı Vladislas'ın eline teslim ettiğinden, bu mütârekeye münfesiş nazarıyla bakılmak lâzım geldiğini bildirmeğe geliyordu. Hunyad, muahedenin Türkçe nüshasını iade ederek Macarca nüshasını geri istiyor ve Mehmed'i Macar Kralı'yla istediği gibi uyuşmağa davet ediyordu. Yukarıda söylemiş olduğumuz kehânetin bu müracaatta dahli vardı; sefir -Hıristiyan âleminin selâmeti Kostantiniyye'nin Türkler eline düşmesine bağlı olduğu cihetle- bunu süratlendirmek için elinden geleni yapmakta kusur etmedi. Bir gün büyük topun atılmasında hazır bulunurken nişanemin acemiliğine acıdığından, evvelâ duvarın birçok yerlerini sarstıktan sonra, bu birbirini takip eden darbelerle yıkılmağa hazırlanmış olan mahallin ortasına bir büyük darbe indirerek surda kolayca gedik açmak yolunu Öğretti. Sefirin tavsiyesi icra olunarak tam bir muvaffakiyet elde edildi. Bu suretle topu döken bir Macar olduğu gibi, Türkler'e bunun kul-lanümasım öğreten bir Macar oldu¹²⁰⁹.

Bu heybetli top ile iki tarafında bulunanlardan mâada daha az kuvvetli

Franzes, bunun ağzının çevre uzunluğu 12 palm ve güllesini ölçmüş olduğu iddiasında bulunan Sakızlı Leonar 11 palm olduğunu zikreder, Halkondilas hatâen Türkler'in ikisi de yüz kırkarak Öküzle çekilir iki topları olduğunu yazar. Franzes, Sakızlı Leonar, Dukas yalnız bir tep olduğunu söylerler ki, ilk iki müverrihe göre yüz, ve üçüncü müverrihe göre yalnız altmış öküz koşulurdu.

¹²⁰⁶ Franzes, 3, fasıl: 3, s. 54.

¹²⁰⁷ Çatlamış bir topun kullanılmış olduğunu tasavvur etmek müş-kildir; Gibbons bu fıkraya dikkat etmemiştir; ancak 58. bâb-da, 38. haşiyede şu ifadesiyle daha büyük bir hatâda bulunur: «According to Chalcondylas (Halkondilas) and Phranza (Franzes) the great canon burst, it is evident they do not speak of the same gun.» Zîrâ, onun zikrettiği iki müverrih yalnız bir toptan bahsederler ve her ikisi Gibbons'un zannettiği gibi ikisi bir çapta iki topları olduğunu söylemez. Franzes, yalnız Türkler'in büyük- topuna Halkondilas ise, "Rumlar'ın büyük topuna nazarlarını tahsis ederler. İngiliz tarihçisi «Bombar-da quam habebant maximam, ubi primum incensa est dissiluit» ibaresine bakarak, Halkondilas'm çatlamış bir ikinci toptan bahsettiğini zannediyor; halbuki Halkondilas Rumlar'ın topundan bahsediyor; zîrâ şu sözleri de ilâve eder: «Hinc irati contra bombardarium insurrexerunt, quasi muneribus ab Machmete corruptum.» Leonar dahî zikreder ki, Türkler'in büyük topu çatlamıştı; ondan başka Mehmed daha büyük çapta bir top döktürmek arzusunda bulunmuş ise de, bunu gerçekleştirmediğini de beyân eder.

¹²⁰⁸ Halkondilas.

¹²⁰⁹ Dukas, 38, s. 154 ve Engel, 3, s. 175.

birçok toplar Yıldızlı Kapı'dan Tahtakapı'ya kadar bütün hat üzerine dizilmişti; ondört batarya ile birçok mancınıklar Kostantiniye surunu doğarken, okçular mahsurlar üzerine dolu gibi ok yağdırıyorlardı.¹²¹⁰ Sırbistan'ın Novoberda dağlarından gelmiş olan lâğımcılar da şehrin hendeklerine kadar ilerliyorlardı¹²¹¹. Bunların sur hâricinde açmış oldukları gediklerden Türkler -kendileri hiçbir tehlikeye mâruz kalmaksızın- Rumlar'a pek çok zararlar veriyorlardı¹²¹². Mehmed, bunlardan başka tekerlek üzerine kurulmuş dört kule ile -Rumların «epo-polin» (Şehir zapteden) adım verdikleri¹²¹³- büyük bir muhasara makinesi inşâ ettirmişti.¹²¹⁴ Bu makina birçok tekerlekler üzerinde hareket eder ve duvarları içerden ve dışardan üç kat meşin ile kaplanmış olarak, bunların dâima ıslak tutulmasına dikkat edilirdi. Makinanın yukarısında askeri muhafaza için küçük kuleler ile «parape»¹²¹⁵ denilen siperler vardı. Aşağı kısmında üç kapı şehir tarafına açılırdı; içerisi, hendek doldurmak için, odun ve çalı ile dolu olarak, bir de tabiyeleri muhafaza eden Rumlarla muharebe edebilmek için müteharrik bir köprüsü vardı. Kostantiniye önünde saf kurmuş olan Türk ordusu ikiyüz ellibin kişiye baliğ oluyordu.¹²¹⁶ Yüzbin süvari ordugâhın en arkasında, yüz-bin piyade sağ cenahdâ Yıldızlı Kapı'ya dayanmış; elli bin piyade dahî sol cenahda Blahern sarayına kadar yayılmıştı. Onbin Yeniçeri ile ortada Pâdişâh bulunuyordu¹²¹⁷. Zağanos Paşa bir miktar askerle, Kos-tantiniye'nin karşısında ve limanın diğer tarafındaki Galata mahallesinin yukarısında bulunan tepelere konulmuştu¹²¹⁸. Donanma onsekiz aded üç sıra, kırksekiz aded iki sıra kürekli kadirga ve yirmibeş nakliye gemisiyle üçyüzden ziyâde daha küçük gemilerden¹²¹⁹, yâni cem'an dörtyüzyirmi gemiden mürekkep

¹²¹⁰ Franzes, 3, 3, 53. Gibbons Türkler'in inşâ ettirdikleri muhtelif makineleri ve bilhassa bunlardan «the battering ram» tâbir ettiği arı makinesini zikreder. Ancak görülür ki, Türkler hiçbir vakit bunların kullanılmasından haberdâr olmamışlardır.

¹²¹¹ Leon, Şienzls.

¹²¹² Halkondilas, 8, s. 204, Paris tab'i.

¹²¹³ Bunun rumcası «elepölis» olduğu tahkik olunmuştur Bu makina milâttan üç asır evvel Yunanistan'da icfted edilmiştir. Kemal Befe «Evrak-ı Perişan» da Fâtih'in hal tercümesinde «klsver-güsa» tabir etmiştir. Mütr.

¹²¹⁴ Franzes burada kule ile topu karıştırıyor.

¹²¹⁵ «Parapetasma»; frazıpızca, çok kullanıla^ bu kelime, görülüyor ki, rum-cadan müstaktır.

¹²¹⁶ Dukas (39, s. 159), Türkler'in miktarını ikiyüzbin olarak tâ-yân eder. Franzes (3,3,53), ikiyüzellisekiz bin; Sakızlı Leonar üçyüz bin; Halkondilas dörtyüz bin gösterir.

¹²¹⁷ Leon, Şienzls.

¹²¹⁸ Halkondilas, 8 ve Franzes, 3, s. 53.

¹²¹⁹ Franzes, s. 53. Franzes, biraz ileride ancak otuz kadirga ile daha küçük yüzotuz gemiden

idi. Bu donanma, kış mevsiminde, Bal-ta-oğlu'nun nezâreti altında - Boğaziçi'nin bugün Balta-oğlu Limanı¹²²⁰ (Baltalimam) denilen- limanında techîz edilmişti.¹²²¹ Bu halde, muhâsırlar mahsurlardan yirmi defa daha kuvvetli oldukları gibi¹²²² hücum etmek için, mahsurların müdâfaada gösterdikleri şecaatten ziyâde, gayret gösteriyorlardı. Silâh altında bulunan Rumlar'ın adedi -muhasara esnasında İmparatorun emri üzerine nedimlerinden Franzes¹²²³ tarafından tanzim olunan bir deftere nazaran-dörtbindokuzyüzyetmiş,-üç'ü geçmiyordu. Bundan başka, iki bin ecnebi¹²²⁴ ile Justinyani'mn seçkin ailesine mensup Jean Longus kumandası altında iki kadirga içinde şehre gelmiş olan üç ve nihayet beşyüz Ceneviz'li de saymak lâzımdır, İmparator, tehlike günlerinde gönderilmiş olan bu son imdâddan dolayı pek minnettar olmuş ve cesur Longus'u protostatör, yâni üçyüz kişiye kumandan nasbetmişti¹²²⁵; bundan başka İmparator, Longus'a -fevkalâde bir hâl zuhuriyle- pederi Murad gibi Mehmed dahî muhasarayı kaldırmaya mecburiyet gördüğü takdirde - Limne adasının hâkimiyetini te'mîn eder bir hâtim-i müzehheb (altın yıldızlı mühür) îtâ eyledi¹²²⁶. Rumlar hakîkten bu fevkalâde hâlin zuhur edeceği ümidini besliyor ve yalnız başlarına bütün Galata mahallesini işgal eden

Cenevizler de bu ümide iştirak ediyorlardı. Cenevizler hem mahsurlara mümkün olan imdadı gönderiyor, hem de Mehmed'e eski muahedelere harfiyyen riâyet ve bî-taraüğü tamâmiyle muhafaza edeceklerini vaad ediyorlardı. Mehmed, Cenevizlilerin desiselerine vâkif olduğundan, «ejder»i öldürdükten sonra «yılan» ı da ezmeğe ahdedti¹²²⁷. Rumların deniz kuvvetlerine gelince, «kalyon» adı verilen Venedik tüccar gemilerinden olup «Balyos»un (Venedik Cumhûriyeti'nin Kostantiniyye'deki se-fîri) Tanais (Azof) ve Trabzon'a muvasalatlarında tevkif ettiği üç gemi ile üç Ceneviz

bahseder.

¹²²⁰ Boyacıköyü ile Rumelihisarı arasında, şimdi Baltalimam adı verilen ma-haldir. (Mütercim).

¹²²¹ Mukaddema «Phidalia». Kostantiniyye ve Boğaziçi'ne müracaat, 2, s. 227. Donanma Phidalia'dan hareketle Dyplosion'a yâni Beşiktaş'a doğru yelken açtı. Bu limandadır ki, gemilerin bir kısmı karaya çekilmiş ve deniz tarafından girişi bir zincirle kapatılmış olan iç limana kadar, çekilmiştir. Bâzı müverrihler zannederler ki gemiler tâ Balta Limanı'ndan çekilmiştir; halbuki o halde mesafe üç misli olacaktı; bir gecede bu işin yapılabileceği tahmin olunamaz.

¹²²² Kezalik, 191.

¹²²³ Kezalık, 149.

¹²²⁴ Dukas: «Adversus viginti Turcas Romanum unum stetisse» (s. 150).

¹²²⁵ Franzes, 3, 3, s. 52.

¹²²⁶ Kezallk, s. 54. Franzes, üçyüz; Dukas (s. 148) beşyüz neferden bahseder.

¹²²⁷ Franzes, g. 54.

gemisinden, bir İspanyol, bir Fransız, dört Kadniyeli ve iki Hanyalı gemiden, yâni cem'an ondört yelkenliden ibaret idi¹²²⁸. Mahsurların topları da bahriyelerinden ileri değildir. Fakat zâten yüzelli librelilik gülle atan toplar Kostantiniyye surları için pek ağır gelmekte ve her atılışta suru pek ziyâde sarsarak muhâsırlardan ziyâde mahsurlara zarar vermekte olduğundan, Rumlar Türkler'deki heybetli topa karşı o kadar büyük bir top koyamamış olmalarından teessüf ediyor değillerdi. Bununla beraber Rumların büyük toplarından biri patladığı vakit topçu kumandanını Mehmed'in parasıyla ikna edilmiş diye itham ederek öldürmek istediler. Fakat kâfi delil olmadığından topçu serbest bırakıldı¹²²⁹. Akşam olduğu vakit, Rumlar Türkler'in surlarda açtıkları gedikleri taş ve toprak dolu fıçılarla dolduruyor ve lâğımcıları da düşmanı kazdığı lâğımdan çıkarmağa ve lâğımları kapamağa çalışıyorlardı. Türkler tarafındaki Macar topçusuna lâyük bir rakib olan Jean Grant¹²³⁰ mahsurlara «Grejuva» ateşinden edilecek istifâdeyi öğretmiş olduğundan, bunlar, şu müthiş yardımcı sayesinde, Türkler'in topçuluktaki daha kuvvetli kaabiliyet üstünlüklerinden dolayı hâiz oldukları tefevvuku izâleye ve geceleyin Sen Romen kulesini yıkmış olan büyük makinayı kül etmeğe muvaffak oldular. Mehmed makinasının enkazını seyrederken, Rumlar'ın müdâfaasına sitayişle bakmaktan kendini alamıyarak, düşmanın bir gece içinde bu kadar büyük işler görebileceğini hiç zannetmediğine büyük peygamberler nâmına yemin ediyordu¹²³¹.

1453 Nisanının onbeşinci günü, dörtyüz yelkenden mürekkep Tütük donanması Fidalia limanından çıkarak Boğaziçi'nin güney kısmındaki giriş yerine doğru geldi ve -bugün Beşiktaş denilen- iki sütun Önünde demirledi. Bund.->n birkaç gün sonra Marmara Deriizi'nden -biri împa-rator'un, dördü Cenevizlilerin olmak üzere- beş gemi görüldü. Bütün Mart zarfında, bu gemiler Sakız'dan dışarı çıkamamışlardı; bir cenup rüzgârı hareket etmelerine müsait bulunmuş olduğundan, bütün yelkenleri açık olduğu halde Kostantiniyye önüne vâsıl oldular. Türk donanmasından yüzelli gemilik bir fırka¹²³² Hıristiyan gemilerine yol vermemek ve limanın girişini

¹²²⁸ Franzese, 3, s. 52.

¹²²⁹ Halkondllas, 8,

¹²³⁰ Leon, Şienzis ve Franzese, s. 54.

¹²³¹ Franzese, Mehmed'in otuzaltıbin peygamber nâmına yemin ettiğini söyler. Halbuki Padişah'ın muahedelerde namlarına yemin ettiği Peygamberlerin şer'i adedi yüzülm'dört bindir. (Peygamberân-ı Uzzamın miktarı muayyen, olmadığı malûmdur. Mütercim).

¹²³² Dukas'a nazaran (s. 151), Uçyüz beş gemi, bizzat gömüştür olan Franzese nazaran (s. 56) yüzelli gemi vardı.

muhafaza etmek üzere ilerledi. Semâ saf, deniz sakin, şehrin surları seyircilerle dolu idi. Padişah donanmasının aded-çe fâikiyetinden dolayı neticenin kendisi için muhakkak bir muzafferi-yet olacağından emin bulunduğu bir harb manzarasını seyretmek için bizzat sahile yaklaşmış idi. Fakat Türk deniz fırkasının ilerisinde giden onsekiz kadırganın taifesi acemi olduğu gibi, su kesimleri pek alçak inşâ ediymiş bulunduğundan az zaman içinde -iki defa püskürtülmüş olan- düşmanın attığı ok ve taş yağmuruyla, grejuva ateşinin parçalarıyla kaplandılar.

Rumlar'la Cenevizliler şecaatte birbirleriyle müsabaka ettiler. İmpa-rator gemisinin kapdani Flektanella¹²³³ geminin başında arslan gibi cenk ediyordu; Ceneviz gemilerinin kumandanları Kataneo, Novarra, Ba-laneri onun hareketine imtisal ediyorlardı. Deniz oklarla kaplanmış olduğundan, Türk gemileri bunların arasında kürek çekebiliyordu; gemiler birbirine çarptı; ikisi ateş aldı. Mehmed, bunun üzerine artık kendini tutamıyarak hiddetten köpürmüş olduğu halde -muzafferiyeti Rum-lar'ın ellerinden almak istiyormuş gibi- atını dalgaların arasına sürdü. Yanındaki zabitler de bir taş atımı kadar mesafede bulunan gemilere yetişmek üzere Pâdişah'ı takip ettiler¹²³⁴. Askerler utanmalarından, yahut korkularından tekrar hücum ettilerse de, bu da muvaffakiyetsiz kaldı. Ve o beş gemi, kendilerine müsait bir hava sayesinde Türk donanmasının arasından yol açarak limana girmeğe muvaffak oldu. Gala-ta'daki Balık Pazarı kapısından Kostantiniyye'deki Balık Pazarı kapısına kadar gerilmiş olan demir zincir¹²³⁵ bu gemiler geçerken açılarak, onların arkasından yine kapandı. Türklerin zayıtı büyüktü.¹²³⁶ Fakat mahcubiyetleri daha büyük oldu. Bu hacâlet (utanç verici şaşkınlık) Mehmed'i o derecede hiddetlendirdi ki, amirali Balta-oğlu'nu hıyanetle itham ederek kazığa vurmak istiyordu; Yeniçeriler'in istirhamı üzerine hayâtını bağışladıysa da, kendi eliyle cezalandırmak isteyerek, Ami-ral'i dört esîr vasıtasıyla yere serdikten sonra topuzuyla yüz defa vurdu. Her darbeden bir yara hâsıl oldu; azapların biri de bir taş ile yüzünü, gözünü yırttı¹²³⁷. Osmanlı Devleti'nin ilk amirali olan Balta-oğlu'nun bu hezimetini, o vakitten beri Türkler arasında yaygın bulunan -Cenâb-ı Hakk'ın karada hâkimiyeti kendilerine, fakat denizde de düşmanlarına

¹²³³ Slenzls. Franzes, &, 15.

¹²³⁴ Franzez.

¹²³⁵ Dufcas, S. 151. «A Porta Oraea ad Galata litus.»

¹²³⁶ Gibbons, Franzes'e itimâden, Türkler'in telefatını oniki bin kişi gösterirse de, ihtimâl ki binikiyüz'e indirmek lâzım gelirdi.

¹²³⁷ Dukas, 38, s. 152.

verdiği- fikrinin ortaya çıkmasına sebep oldu¹²³⁸. Bu deniz muharebesinden sonra, bir dîvân kuruldu. Halil Paşa Kostantiniyye lehinde müdâfaalarda bulunmak için bunu fırsat bilerek, Pâdişah'ı Im-parator'la sulh akdine iknâya çalışmış ve daha büyük imdâd kuvvetlerinin gönderileceğini ve bunların da şehre girmelerine engel olunamayacağını söylemiş ise de, beyhude oldu. Halil Paşa'nın aleyhinde Pâdi-gah'ın eniştesi ve teveccühüne mazhar olmuş bulunan Zağanos Paşa ile, Pâdişahın hocası Molla Mehmed Gürânî ve kerâmetleriyle askerin şecaatini artırmakta olan Şeyh Ak-Şemseddîn vardı¹²³⁹. Maamafih Mehmed, limanın ağzında gerilmiş olan zinciri kırmak, yahut bu maniaya rağmen limana girerek şehri iki taraftan ateş arasında bırakmak için re'yelerini sorduğu vakit, bu müşavirler sükûtu tercih ettiler. Cesûrâne bir fikir müşkili ortadan kaldırdı. Müslüman müverrihler bu cesûrâne fikrin bütün şerefini Mehmed'e atfederler; Pâdişah'm cür'etkârâne fikirleri ve görüşünün genişliği bunu yalnızca bulmağa muktedir ise de, eskiçağ târihinde yahut daha yakın bir zamandaki misâllerin kendisince meçhul olmayıp, böyle bir işe teşebbüs fikrini telkin etmiş olması muhtemeldir. Mes'ele, gemileri karadan limana kadar çekmekten ibaretti. Bu iş müşkil olmakla beraber, hiç yeni değildir; Justen rivayet eder ki, Kolhos (Colchos) ahâlîsi Argonotları takip ederken Tuna'yı geçtikten sonra sandallarını omuzlarına almışlar ve dağların arasından Adriyatik Denizi sahiline kadar götürmüşlerdi¹²⁴⁰. Hurafeler devri (Efsâne çağı) ne âit olan bu vak'a üzerinde duracak değiliz; fakat târihî devirlerde dahî bu nev'i teşebbüsler vardır, ve bunlar en ziyâde şâyân-ı itimâd adamlar tarafından tasdik edildiğinden tereddüd etmek gerekmez. Zâten Herodot'un -Keykâvus emriyle Trakya berzahında açılan- kanaldan bahsederken, bunu Acemler'in bir mübalâğası addetmiş ve îranlılar'ın gemilerini berzah üzerinden nakletmelerinin daha kolay olduğunu söylemiş olmasına nazaran, eski Yunanlılar böyle gemileri karadan nakletmekte fevkalâde birşey görmezlerdi¹²⁴¹. Sparthlar (İspartalüar) Mora muharebesi esnasında, altmış gemiyi Lukadia berzahı üzerinde çektikten sonra bunlarla Fylos'a¹²⁴² gitmişlerdi. Polybe'de¹²⁴³ de görüldüğüne nazaran Anibal de

¹²³⁸ «The Turks have acknowledged that if God had glven thera the earth, ne had lef t the sea to the Infidels, and a ser1 es of defeate sa rapid progress of de cay has est&bUshed the truth of their modest confesslon.» (Gibbons, 48, s. 488, 6).

¹²³⁹ Sa'dü'd-dln, 2, s. 137; Nesri, İdris, Ali, Solak-zâde.

¹²⁴⁰ Justen, 32, s. 3.

¹²⁴¹ Herodot, 7, «, 24.

¹²⁴² Tufcdides, 4, 8.

Tarant ahâlsine böyle bir teklifte bulunarak, bunlar AnibaTin fikrini başlangıçta anlayamamış olduklarından büyük bir hayretle dinlemişlerdi. Diyon Kasiyus (Dion Cassius) da, Oktav'm gemilerini -evvelâ Nikopolis berzahı üzerinden Ambrasia körfezine ve sonra Mora berzahı üzerinden geçirerek- bu vâsıtayı iki defa kullanmış olduğunu rivayet eder¹²⁴⁴. Dokuzuncu milâdî asırda Normanlar Paris'i iki defa¹²⁴⁵ muhasara ettikleri vakit Sen nehrine vâsıl olmak için gemilerini takriben ikibin adım bir mesafede karada çekmişlerdi. Onuncu asırda, Roma asilzadelerinden Nicetas, gemilerini -Mora berzahı üzerinden- doğudan batıya geçirdikten sonra Meton ve Pilos önünde, Girit'ten gelmiş olan askeri mağlûp etmişti. Haçlılar da İznik muhasarasında gemilerini Sianus körfezi üzerinde Kius'dan Askanius gölüne kadar karada sürükleyerek, tahminen üç fersah yere götürmüşlerdi¹²⁴⁶; Ehl-i Salîb muhârebeleriyle muasır olan müverrihler bu hususta Mehmed'in müverrihleri kadar hayret ve takdir gösterirler. Venedikliler, Mehmed'in cülusundan ancak ondört sene Önce donanmalarını Adige'den Garda gölüne kadar naklederek, pek yakın bir misâl göstermişlerdi. Sakızlı Leonard'a nazaran Venedikliler'in bu vak'ası Mehmed'e¹²⁴⁷, Kostanti-niye limanını alabilmek için -Venedikliler'inkine benzer bir surette- Diplonsion (Beşiktaş) önünde toplanmış olan donanmasının bir kısmını limana sokmak fikrini vermişti. Gemilerin geçmiş olduğu mesafe iki 'er-sahtan ibaret¹²⁴⁸ ise de yer üzerinde birçok arızalar vardır. Meh-med, bu mesafe üzerine tahta ile kaplanmış bir yol yaptırarak gemilerin nakline kolaylık sağlamak için tahtaların üzerine sığır ve koç yağı sürdüdü; iki sıra kürekli yetmiş ve beş sıra kürekli daha büyük birkaç gemi bir gece içerisinde tepelerden, vadilerden geçerek, Boğaziçi'nden Kostantiniye limanına dâhil oldu. Her gemide kapdân baş tarafta ve kılavuz arkada idi; yelkenler açılmış, borular, davullar çalınıyordu. Şafak vakti mahsurlar yetmiş müteceviz Türk gemisinin limanlarının ortasında ve

¹²⁴³ Polip, Sekizinci Kitap'ın nihâyetinde.

¹²⁴⁴ Dion Cassius, 50 ve Onbeşinci Kitap.

¹²⁴⁵ Birincisi 868, ikincisi 890 senelerinde.

¹²⁴⁶ Alberdeks, Vîlka'mn «Ebl-i Salib Muharebelerine (1, s. 148) ve Bursa SeyahatnftmesTne de müracaat.

¹²⁴⁷ Leon, Şlenzis.

¹²⁴⁸ Beşiktaş'tan Hasköy'e Aya-Dimitri'ye yahut daha aşağıya kadar Gibbons der ki: «I could I wish to contract the distance of ten mils and to prolong the term of one night.» Mesafe nihayet altı mil idi ki, (kitap: 18, s. 48), üç mil bir küçük fersah yapar; Franzes bu mesafeyi on mile ve şehrin kara tarafından mesâfesini altı mile çıkardığı vakit mübalâğa eder. Liman tarafından son kapı olan Hayvan kapısından Yedikule arasındaki mesafe, tam bir saatte katedilir.

surlarının karşısında sıralanmış olduğunu dehşet derecesinde hayretle gördüler.

Jean Justiniani hemen bu donanmayı yakmaya karar verdi. Fakat Türkler - bütün muhasara süresince her iki tarafa da hıyanet etmiş olan- Galata Cenevizler'i marifetiyle haberdâr oldular¹²⁴⁹. Cenevizler, gece Rumlar'a gizlice yardımcı oluyor ve gündüz Türkler'e, büyük topun her atılışından sonra -kaza zuhuruna meydan vermemek için lâzım gelen- büyük miktarda zeytinyağı getiriyorlardı¹²⁵⁰. Gece yarısı Justiniani düşman gemilerine yaklaştığı vakit, zâten tetik üzerinde ve harekâtını tetkik etmekte bulunan Türkler ateş ettiler: Justiniani'nin gemisi heybetli bir gülle ile parçalandığından İtalyanlar'ın en güzidelerinden yüz-elli delikanlı ile beraber battı. Justiniani müşkilâtla kurtulduysa da cesur arkadaşlarının büyük bir kısmı boğuldu. İtalyanların felâket figânlarına Türkler'in zafer şarkıları cevap veriyor ve limanın sâhilleriyle şehrin yedi tepesi bu şarkıları tekrar ediyordu. Gün doğunca, Türkler toplarının te'sîrini bir ikinci defa tecrübe için büyük bir topla lebâleb dolu ve Galata önünde demirli bir Ceneviz gemisini nişan aldılar; gemi parça parça oldu. Ceneviz temsilcileri kendi yardımları olmasaydı Türk donanmasının limana giremeyeceğinden bahisle, hizmetlerinin bu suretle mükâfat görmesinden şikâyetle bulundular¹²⁵¹; Padişah, geminin düşmana âit olduğu zannedildiği ve muharebeden sonra tazmîn olunacağı cevâbım verdi. Osmanlılar'm geceleyin aldıkları esirler surların altında boğazlandılar. Mehmed, limana hâkim olduktan sonra bunun bir tarafından diğerine geçmek için bir köprü tasavvur etti. Limanın bütün genişliğince demirlerle birbirlerine bağlanmış olan fıçılardan müteşekkil uzun bir zincir gerildi; bu zincirin üzerine tahtalar konularak beş (on) eninde ve yüz (on) boyunda bir köprü, daha doğrusu bir nevi rıhtım yapıldı. Köprü'nün metaneti ordunun beş adam sırasıyla geçmesine¹²⁵² ve beraber giden bir topun da ağırlığına mütehammil olacak derecedeydi. Türkler'in donanması surların altına kadar gelerek demir attı. Bu muazzam tehlikeye karşı Rumlar gemilerle köprüyü yakmayı düşündüler. Venedikli Jacques Kok¹²⁵³, şu tehlikeli teşebbüsü taahhüd etti. Hafif ve ince kürekli üç gemi seçerek grejuva ateşi vesâir tutuşturucu maddeler aldı;

¹²⁴⁹ Dukas, 38, s. 156.

¹²⁵⁰ Kezalîk, s. 155.

¹²⁵¹ «M&venetlmlzle (donanmanın) duhûlünü himaye etmemiş olsaydık...»

¹²⁵² Franzes beş «on» yerine elli «on» yazar ki, Gibbons da bu hatâyı taklîd etmiştir: Dukas açıkça yazıyor ki, beş adam bir cephe teşkil ettikleri halde geçebilirlerdi.

¹²⁵³ Franzes, 3, 4, a. 57.

karanlık bir gecede en cesur kırk delikanlı ile ilerledi. Rumlar, düşman gemilerinin ateş aldığını görünce Kok'un köprü yanına koyduğu iki gemici köprüyü de ateşleyeceklerdi. Fakat Türkler uyanık duruyorlardı; birçok taş atarak Kok'un gemilerini hatırdılar. Türklerin yalnız bir gemisi yandı. Yine o esnada köprüde zuhur eden ateş söndürüldü. Üç geminin taifesi esir edilerek Rumlar'ın gözleri önünde boğazlandı; Rumlar da mukabele olarak ikiyüz altmış Türk esirinin kellelerini kala mazgallarına astılar¹²⁵⁴. Bu teşebbüsün muvaffâkiyetsizliğe uğraması mahsurların üzüntüsünü şiddetlendirdiği gibi, akıbetlerinin, icrasından daha meş'ûm olmasına ramak kalmıştı. Cenevizler Kok'u acemiliğinden dolayı hezimete sebep olmakla itham ediyorlardı; Venedikliler buna hiddet ettiklerinden İmparator aralarına girmeseydi, münazaa kanlı olacaktı. Bu esnada Mehmed, Rûm olsun, Ceneviz olsun ayır-detmeksizin bütün gemileri batırmak için Galata'nın yukarısındaki Sen Teodor Tepesine yeniden toplar koydurdu. Cenevizliler tekrar şikâyete geldiler ve bî-terafhk hukukuna istinâd ederek kendilerinin ticâret gemilerine dokunulmamasını talep ettiler. Mehmed, cevaben, bunların tüccar gemileri değil, korsan olduklarını ve orada bulunmaları sâdece Rum-lar'a yardım maksadından dolayı olduğu için böyle muamele ettiğini söyledi, ilk top darbesinden bir gemi batmış olduğundan diğerleri Galata evlerinin altına sığındılar. Evler gemileri topların âteşinden muhafaza ediyordu Maamafih Türkler şehri topa tutmakta devam ettiler. Fakat te'sîri o kadar tehlikesiz idi ki, atılan yüz elli taneden (mermiden) sâdece biri güzelliğiyle meşhur bir kadına isabet etti¹²⁵⁵. Hattâ o kadın da duvardan kopan bir taşla vurulmuştu.

Kara tarafından muhasara yedi haftadan beri şiddetle devam ediyordu; dört kule yıkılmıştı, Sen Romen kapısında büyük bir gedik açılmış, istihkâmların enkâziyla yansına kadar dolan hendek ordunun eline geçmişti. Şehrin surları altında duran sandallarla gemiler mancınık ve şâir muhasara âletlerini tanzim ediyorlardı. Mehmed -gerek düşmanı ezmeden evvel sulh teklifini emreden Şeriat hükmüne uymak için olsun, gerek şehrin daha uzun müddet müdâfaa edecek halde olup olmadığını anlamak için olsun- İmparator*a son defa olarak bir sefir gönderdi. Pâ-dişah'm damadı İsfendiyâr-oğlu¹²⁵⁶,

¹²⁵⁴ Franzes, Halkondll&s, 8, tzidjoros, Leobardos

Franzas, Halkondll&s, 8, tzidjoros, Leobardos

¹²⁵⁵ Franzes, İzldoros.

¹²⁵⁶ Dukas, 39, s. 158 ve HalkondMas, 1, 8, Halkondilas bunu Sinop Begl İsfendiyâr-oğlu İsmâî diye isimlendirir. Pranzas, 3, 4 s. 58. Bu müellifler arasında işbu müzâkerenin şartlarına dâir olan İhtilâf hakkında Gtbbons'a müracaat, 48, haşiye: 52.

Pâdişah'ın elçisi sıfatıyla değil, Rumlar'ın akıbetiyle alâkadar bir dost gibi Kostantiniyye'ye girdi. Bütün mâbeyn erkânıyla kendisini beklemekte olan împarator'un huzuruna girdiği vakit «Şehrin derhal teslim olunarak Mehmed'in hiddetinin teskin edilmesini ve bu suretle ahâlînin çoluklarıyla, çocuklarıyla esaretten kurtarılmasını» tavsiye etti. Bunun neticesinde împarator'un topladığı harb meclisinde ise şeref ve me'yûsâne şecaat fikri galebe etti. îm-parator, Türk elçisine «Padişah sulh anlaşması yaparak ecdadı gibi <?ul-hü idâme fikrindeyse, bundan dolayı Cenâb-ı Hak'la şükrettiği, Kostan-tiniyye'yi muhasara edenlerden hiçbirinin uzun müddet saltanat ve hayat sürmediği ve Mehmed'in kendisinden -son nefesine kadar müdâfaasına yemîn etmiş olduğu- şehrin teslimini değil, ancak bir vergi talep edebileceği» yolunda cevap verdi¹²⁵⁷.

Bu cevap üzerine 1453 senesi Mayıs'ımın 24'üncü günü idi ki, Mehmed ordugâhta, ayın 29'uncu günü hem kara, hem liman tarafından bir umûmî hücum olacağını ilân ettirdi; ordusunun bütün kumandanlarını toplayarak ve bütün ganimet malını kendilerine bağışlayacağını söyleyerek zâtı için ancak toprak ile haneleri ayırdı. Pâdişah'ın ilânı bütün ordugâhta memnuniyet avâzeleriyle kabul olundu. Yeniçerilerin reisle* ri muzafferiyoti te'min eylediler; fakat deniz harbinin müessif neticesinden beri mahbus bulunan arkadaşlarının affını istirham eylediler.¹²⁵⁸ Mehmed, bunların ricalarını yerine getirdiğinden ordu fevkalâde meserret gösterdi. Pâdişâh, askerinin şevkini bir kat daha artırmak için ikinci bir emirname neşrederek, surların üzerine ilk çıkacak olanlara tını arlar, hattâ sancaklar vaad ederek, fakat tehlikeden kurtulmak için firar etmek isteyenleri cellâdın baltasıyla tehdîd etti. Dervişler¹²⁵⁹ ordugâhı dolaşarak Müslümanlar'ı (Hazret-i) Peygamber ve alemdari¹²⁶⁰ Eyyûb nâmına, îslâm Bayrağını düşman şehrinin burçlarına dikmeğe teş-cî ediyorlardı. Gecenin başlangıcında borularla umûmî bir donanma işareti verildi. Boğaziçi sahilinde ve Galata tepelerinde bulunan tek mil çadırlar nûr ile parıldadı: Limanın aşağı kısmının her cihetinde ve kara tarafındaki bütün hat üzerinde, Blahern sarayından Yıldızlı Kapı'ya kadar bin defa tekrar olunan «Lâilâheillallah, Muhammedün

¹²⁵⁷ Dukas, adı geçen kitap.

¹²⁵⁸ Halkondilas'ın «Preaeceptat rex viros, quos suspicabatur vic-toriae nabalis impediendae gratia guber natoris oculum vul-nerasse.» ibaresine nazaran isyan eden gemiciler, pâdişâh irâ-desi hilaf ma olarak, Balta-oğlu'nun bir gözünü çıkarmışlardır. Halkondilas, amiral Nanarhus ismini verir. Dukas «Kone-tabl» ve Osmanlı müverrihleri «kapûdân» derler.

¹²⁵⁹ Halkondilas'ın «Sihides» dediği ki «zâhid» (yahut şeyh) olacaktır.

¹²⁶⁰ Doğrusu «Mihmandar». (Mütercim).

Resûlallah, Allahu Ekber», Lâşerîkûnlehü» sadâsı işitiliyor idi. Mahsurlar ateşten bir yarım dâire içinde çevrilmiş olduklarından, Türkler'in donanmasında büyük bir yangın zuhur etmiş zannettiler; fakat dervişlerin âyin ve teğan-nîleri düşmanın (yâni Türkler'in) zaferini evvelden ilân etmekte olduğunu anlattı. Bunun üzerine şehirde elemli bir manzara hâsıl oldu. Belde ahâlîsi zulmet içerisinde me'yûsâne ve karmakarışık bir surette koşuşuyorlardı. Halkın arasından şu hüçün ve şikâyet dolu «Kirie eleİsun! Kirie eleisun!» yâni «Yârabbi, muhikk tehdîdlerinizi üzerimizden alınız; bizi düşmanlarımızdan kurtarınız!» sadâsı çıkıyordu¹²⁶¹. Herkes (Hz.) Meryem'in sureti Önünde dizçökerek, son saat hulul etmiş gibi, günahlarını ta'dâd ediyordu (günah çıkartıyordu).

Osmanlıların umûmî bir hüçuma hazırlanmakta olduklarına şüphe kalmadığından, Kostantin, askerinin cesaretini artırmak için bizzat bütün mevkileri teftişe geldi. Rum asilzadelerini ve ecnebi yardımcılarını güzidelerini toplayarak vazifelerini ifâ etmeğe ve kendi misâline tebaiyyet etmeğe teşcî etti. Kostantiniyye ahâlîsi o vakte kadar Türkler'in top atabileceği, fakat şehre hüçum edemeyeceği itikadında olduğundan, ahâlîden birçoğu istihkâmları bırakarak evlerine dönüyordu. Türkler bunların gaybubetlerinden istifâde ile Rumlar'ın -gedikler açıldıkça doldurmak için kullandıkları- tabiye sepetlerini çengellerle aldılar¹²⁶². İmparator bu işten haberdâr olduğundan, mevkilerini terkedenleri tekdir ve en ağır cezalarla tehdîd eyledi. Bunlardan birkaçı kendilerinin zevce-leriyle çocuklarının yemeksiz bırakıldıklarını söyleyerek özür beyân etmiş oldukları cihetle¹²⁶³ İmparator, bütün müdâfaa hattı üzerinde yemek tevzi edilmesini ve evlere de götürülmesini emretti. Hüçumdan bir gece evvel Giovanni Justiniani, Kostantiniyye surlarının en müstacel tâmiratını yaptı. Türk toplarının tamâmiyle tahrib ettiği Sen Romen kapısının (Topkapısı) karşısında Cenevizler derin bir hendek kazarak, bunun arkasına çalılardan yeni bir siper yaptılar. Justiniani, Lukas Nota-ras'dan birkaç top istedi. Fakat Notaras Cenevizlilerin müdâfaa ettikleri mahalde topa ihtiyaç olmadığı cevâbını verdi. Justiniani burda bir hakaret telâkki ettiğinden, topların limanda daha az lâzım olduğunu söyledi. Bu acı sözleri daha ağır hakaretler takip etti¹²⁶⁴. İmparator lek-rar müdâfaa ederek umûmî tehlike nâmına zahiren aralarını

¹²⁶¹ Dukas, 39, s. 158. Franzes. 60.

¹²⁶² Kezalik, s. 57.

¹²⁶³ Dukas. adı geçen kitap, s. 159.

¹²⁶⁴ Franzes, 3, 4. s. 58 ve Leonardos Şienzls.

buldu. Rum-lar'm hasedleri çok defa Justiniani 'nin tasavvurlarına mâni oluyordu; Justiniani ancak kendisi gibi Kostantiniyye'nin menfaatlarına sâdık olan yedi ecnebi kumandan, yâni Ceneviz Giovanni Careto, Paolo Bochiardi, Giovanni Fornari, Tomaso Selvatico, Ludovico Gatelusio, Morizio Cata-neo ile îlliryah Jan'dan yardım gördü.

Düşmanın hüner ve şecaatini takdir etmesini bilen Pâdişâh, birkaç defa Justiniani'nin âkilâne tedbirlerini görerek:

- «Bu adamı kendime bağlamak için neler vermezdim.» sözlerini söylemişti. Onu kazanmağa çalıştıysa da muvaffak.¹²⁶⁵ Justiniani her ne teklif olunursa hakaretle reddetti. Ne çâre ki Bizans-lüar'ın alçaklığı ve istihkâmların acınacak bir halde bulunması onun şe-cîâne ve fedakârâne mesâisini faydasız bıraktı. Türkler'in muhasarasın-dan evvel, henüz ne paranın, ne de zamanın olmadığı bir sırada Maauel Giagari ve Rodcslu Neophytus nâmmda iki papas tâmirata memur edil-mişlerse de, bunlar inşâata tahsis olunan akçeyi yer altına gömmüş idiler; şehir yağmalanmaya başladığı vakit - împarator'un eskiden Kostantiniyye istihkâmlarının tekrar inşâası için'vermiş olduğu- yetmiş bin altın bulunup çıkarıldı¹²⁶⁶.

Kuşatılmış olan şehir dâhilinin arzetmekte olduğu elem verici tablo işte budur. Bununla beraber muharebeye hazırlanıldı. Hücümün yo-ğunlaştıdığı Sen Romen kapısında bizzat împarator ile Toledolu Don Francesco, Justiniani, ve onun -müdâfîlerin güzidelere olan- üçyüz Ce~ neviz bulunuyordu. Civarda bulunan Edirne, yâhud Miriandri kapısı hem şehirleri Justiniani'nin gösterdiği asalet örneğine uygun olarak servet ve hayatlarını Kostantiniyye'nin müdâfaası için feda etmeğe gelmiş Pol ve Antonin Truilus Bochiardi isminde iki kardeş tarafından müdâfaa ediliyordu. Mahir ve cür'etkâr bir okçu olan Karistoslu Teodor ve Alman topçusu Jean Grant - bugün «Eğrikapı» denilen- Harsias, yahut Kali-garia kapısına konulmuşlardı¹²⁶⁷. Sineyion, yâni hayvan döğüşürme-ğe mahsus temâşâgâh, kapısından (Hayvan-kapısı) Aya Dimitrius Kili-sesi'ne kadar bütün hat Rum kardinali îzidor'a tevdî olunmuştu. Bu kardinal -Floransa Ruhânî Meclis'inin kararlaştırdığı esaslara tevfikân- Rum ve Lâtin Kiliselerinin birleşmelerine nezâret etmek üzere birkaç ay önce Roma Sarayı

¹²⁶⁵ Justiniani'nin şecaat ve sadâkati hakkında Sakızlı Leonar ile Franzes'in birleştikleri bu şahadet, sonraları hıyanet ve korkaklık isnâd eden ikinci müverrihin ifâdesini kısmen tezkîb eder.

¹²⁶⁶ Leon, Şienzls, Franzes, s. 63.

¹²⁶⁷ Franzes, 3, 4, s. 57 (?).

tarafından gönderilmişti. Venedik Balyosu Jerom Minotto¹²⁶⁸ Blahern İmparatorluk Sarayı'm işgal ediyordu. İtalyan Jerom ve Cenevz Leonardo de Langasco sarayın alt kısmında denize ya-km olup limana açılan Odun-kapısı'nı (İksiloporta) ve Anemas Kulesi'ni müdâfaaya memurdular¹²⁶⁹. Baş-amiral Lukas Notaras limana kumanda etmekte ve kadırgaları kumandanı Andrea Dinio limanın girişini muhafaza¹²⁷⁰ etmekteydi. Gabriel Trevisan, dört yüz Venedik asilzâdesiy-le birlikte Sarayburnu'yla Fener arasına konulmuştu¹²⁷¹. İspanya Konsolosu Pedro Juliani Bucoleon sarayından Kostocalion'a kadar sahil boyunca uzanan istihkâmları¹²⁷² ve Venedikli Contareno Samatya'dan Yıldızlı Kapı'ya kadar olanları müdâfaa edecek idiler. Yıldızlı Kapı ile Silivri Kapısı¹²⁷³, yahut Menbâ Sarayı arasında -Balta-oğlu'yla muharebelerinde temeyyüz etmiş olan- Ceneviz asilzadesi Moris Cataneo bulunuyordu¹²⁷⁴. Nihayet Rum âlimi Teofil Paleolog da¹²⁷⁵ istihkâmların Silivri Kapısı ile Sen Romen kapısı arasındaki kısmında mevki almıştı. Dimitrius Paleolog ve Nikola Gudelli ihtiyat askeriyle dolaşmağa ve yardımlarına muhtâc olan mevkilerin hepsine yetişmeğe memur idiler. Hulâsa, on iki müdâfaa mevkîi bulunuyordu ki, bunlardan yalnız ikisi Rumlar tarafından işgal edilerek, diğer on'u Ceneviz, Venedik, îs-pnnyol. Rus, Alman zabitlerinin muhafazasına tevdi kılınmıştı. Muhâ-fı/Anvm kuvveti -üçbini yardımcı, altıbini Rum olmak üzere- dokuz bin kişiden ziyâde değildi¹²⁷⁶. Neferlere cesaret vermek için asker yazılmış pupaslar da bu miktara dâhil idiler¹²⁷⁷. Ancak Rumlar'ın ümî-di -bundan evvelki muhasarada istihkâmlar üzerinde o kadar icazk.irâ-ne bir surette görünmüş ve Türkler'in saflarına karışıklık vermiş olan- (Hz.) Meryem Ana'ya münhasır idi. Muhasaranın fasah (?) haftasından beri Meryem'in -icaz gösteren tasviri Akropolis'in

¹²⁶⁸ Halkondilas, Dukas, Franzes, Leon Şienzls.

¹²⁶⁹ Leon. Ş'enzis, Franzes, Kardinal İzidor'un masraflıyle bina olunan bu kule Bizans târihinde -Osmanlı tarihindeki Yedikule gibi- devlet hapishanesi olmakla meşhurdur.

¹²⁷⁰ Leon Şienzls bunu Aveniades Kulesi (Turre Aveniades) diye isimlendirir. Kostantiniyye ve Boğaziçi kitabına müracaat. 1, s. 618.

¹²⁷¹ Leon Şienzls.

¹²⁷² Franzes, 2, 4, 56.

¹²⁷³ Franzes, 56.

¹²⁷⁴ Franzes sehven «ManueU yazar.

¹²⁷⁵ Leon Şienzls.

¹²⁷⁶ «Graecl ad «ex nullia beliatorum non excedebant-Genuenses şive Ve-neti vix smnmam trium millium nequaque coUecti.» (Bumlar'dan muha-riblerin altıbini mütecaviz olmadığım, Cenevizler'le Venedikliler'in üç bin olduğunun ifadesidir) Leon slenzls.

¹²⁷⁷ «Flamines monachique supra muros undequaque coUecti.» (RâhîblerİN asker meyânına dâhil edilmemiş olduğunun ifadesidir), Leon Şienzls.

ortasında¹²⁷⁸ - eskiden Minerve Ambasia mabedinin¹²⁷⁹ bulunduğu mahal üzerinde kâin Azrâ Hodegeiria Kilisesi'nde ihtiram nazarlarına ve temaşaya vaz' olunmuştu.

Türkler hücumu hazırladıkları sırada aralarında, İtalyan ve Macar-lar'dan mürekkep bir ordunun Kostantiniyye'nin imdadına gelmekte olduğuna dâir aniden bir rivayet yayıldı. Bu haber -ki muhasarayı kaldırmak için bin türlü vesilelere müracâat eden Halîl Paşa'mn tertibi olduğu şüphesizdir- askerin kuvve-i mâneviyyesine fena surette te'sîr etmekten geri kalmadı. Türkler tamam iki gün surlar altında ciddî bir hücumu cesaret edemiyerek durup kaldılar. Lâkin üçüncü günün akşamına doğru Kostantiniyye üzerinde kuzey cihetinden parlak bir alâmet görünmüş olmasıyla, bunu Hıristiyanlar'ı tehdîd etmekte olan gazâb-ı îlâ-lû'ye nişane sayarak, emniyetleri avdet etti. Tasarladığı şeyler bir an için sarsıntıya uğramış olan Sultân Mehmed, yeni bir meclis akdetti; Zağanos Paşa'nın¹²⁸⁰, Turhan'ın¹²⁸¹, Kızlarağasmm re'yleri bu defa da Halîl Paşa'mn re'yine üstün geldi. Halîl Paşa bu mağlûbiyetten öfkelenerek, el altından Bizanslılar'a haber yollayıp, onları cesûrâne mukavemete teşvik etti¹²⁸². O gün şehirde Tosen (Tousaint) Yortusu¹²⁸³ yapılıyordu¹²⁸⁴.

28 Mayıs'a tesadüf eden ertesi gün Padişah bütün mevkilerini tuttu; kara tarafında» yüzbin kişilik bir kuvvet ordugâhın sağ cenahında Yıldızlı Kapı karşısında harb safı kurdu. Elli bin kişilik diğer bir kuvvet sol cihete dizildiler. Yüzbin kişi ihtiyatı teşkil ediyordu. Mehmed, on-beşbin Yeniçeri ile Morkez'de bulunuyordu. Deniz tarafından seksen kadirge limanın dâhilinde Odun-kapısı ile Platea arasındaki mesafeyi doldurmaktaydı¹²⁸⁵; donanmanın geri kalanı -ki o zamana kadar Diplo-nikon (Diplonicon) iskelesinde bulunuyordu- büyük bir yarım dâire teşkil ederek Oraia kapısından (şimdiki Balıkpazan kapısı) Dimitrius, yâ-hni şimdiki Saray burnu'ndan geçerek Vlangâ (bugünkü Langa Bostanı-İlâleli Langa) kapısına kadar uzanıyordu¹²⁸⁶. Güneşin gurubunda Türk ordugâhı harekete geçmişti; «Lâilâheillallah»

¹²⁷⁸ Dukas, 38, s. 153.

¹²⁷⁹ Kostantiniyye ve Boğaziçi'ne müracaat. 1, s. 231.

¹²⁸⁰ Leon Şienzis ve Franzes Halli Faga'yı «Altmpasias» ve Zağanos Paşa'yı «Zağampasias» seklinde yazar.

¹²⁸¹ Leon şienzis.

¹²⁸² Franzes, Alter'in basımı, s. 59.

¹²⁸³ Bütün azizler nâmına icra olunan yortu (Toussaint).

¹²⁸⁴ Dukas, 39, s. 159.

¹²⁸⁵ «İlatia»; şimdiki Balat kapısı.

¹²⁸⁶ Franzes, 1, s. 60.

haykırışları silâh seslerine, boru avâzelerine karışıyordu. Padişah, askerine geçit resmi yaptırarak kumandanlarını teşcî eyliyordu. Diğer taraftan İmparator da sarayının ileri gelenleriyle Ayasofya Kilisesine gitti. Alenen istiğfar ile hüngür hüngür ağlamakta olan birçok halk huzurunda Kudas Âyini'ni¹²⁸⁷ icra etti¹²⁸⁸. Kostantin bundan böyle ruhen müsterih olarak devletin selâmetini düşünmeğe nefsini hasretti. Hemen atına binerek şehrin bütün mevkilerini dolaştı; askeri, ahâlîyi kendini misâl göstererek ve nutuklar îrâd ederek teşcî etti. Rivayetini adım adım takip etmekte olduğumuz müverrih Franzes İmparator'un maiyyetinde idi. O gece ne istihkâmlarda, ne kulelerde kimse uyumadı. Ertesi gün -ki 29 Mayıs'tır- ilk horoz sadâsında herkes ayak üzerinde, silâh altında idi. İmparator Sen Romen kapısında (Topkapısı) -ya galebe etmek, yahut payitahtının harabeleri altında defnedilmek tasarısında bulunduğu halde- düşmanı bekliyordu.

Şafakla beraber hücum başladı ve bir ân içinde, kara tarafından, liman tarafından bütün harb hattına yayıldı¹²⁸⁹. Mehmed, Rumlar'ı yormak ve askerinin güzide kısmını korumak için, yeni yazılmış askerlerle müteakidler (emekliler, yaşlılar) kısmını ileri sürdü; muhâsırın topları hepsi birden şehir üzerine çevrildi; müteakiben, yaralıların, ruhunu teslim etmekte bulunanların sadâları trampete, tabi (davul) avâzelerine ve tüfek seslerine karışmağa başladı. Cenk iki saattir sürüyordu: Çavuşlar kırbaç ve değneklerle¹²⁹⁰ neferlere vurarak teşcîe çalışmakta ve askeri gâh takdir ve gâh tehdîd eden Sultân Mehmed dahî elindeki demir topuzu kullanmaktan geri kalmamakta ve bununla beraber¹²⁹¹ Türkler henüz bir parmak yer kazanamamış durumdaydılar. İstihkâmlardan dolu tanesi gibi taş ve ok yağıyordu. Muhâsırların duvarlara kurdukları merdivenler kırılmıştı. Grejuva ateşleri gemilere dalgalar gibi yürüyerek her tarafta su üzerinde yürüyorlardı. Şehir kalın bir duman bulutu içinde kaybolmuştu¹²⁹². İmparator -Teofil Paleolog ve Dimit-rius Kantakuzen kendisine yardım etmekte oldukları halde- hücum edenleri muvaffakiyetle geri sürmekte ve talih Rumlar'a müsait görünmekte iken Justiniani kolundan, yahut

¹²⁸⁷ Hıristiyanlar/Hz. İsa'nın etfene vb kanna temsilen takate ve mâbedde ekieyledtkleri şarâba batırılmış ekmek (Mütercim).

¹²⁸⁸ Franzes, 3, 7, 62.

¹²⁸⁹ Franzes, 3, 7, s, 62.

¹²⁹⁰ Franzes, s. 60.

¹²⁹¹ Dukas, 39, a. 160.

¹²⁹² Franzes, adı geçen kitap.

kalçasından bir yara aldı¹²⁹³. Yarasının ıztırâbma dâyanamıyarak yarasını bağlamak üzere gemisine çekilmek için Kostantin'den müsâade istedi. Kostantin:

- «Yaranız ağır değildir; bununla beraber, buradan nasıl çıkacaksınız?» dedi. Justiniani şu cevâbı verdi:

- «Cenâb-ı Hakk'ın Türkler'e açmış olduğu yolu takip edeceğim.» ... Ve bütün bir hayat şerefi unutarak ve onu müebbeden lekedâr ederek, Galata'ya iltica etti.¹²⁹⁴ Bu zamana kadar o derecede şecaat ve sadâkat göstermiş olan Justiniani'nin çekilmesi mahsurlara ümitsizlik ve korku verdi. Zağanos, Bizanslılar'ın saflarında biraz karışıklık görerek, Yeniçerilerdin şecaatini uyandırdı. Gayet uzun boylu, gayet kuvvetli bir Yeniçeri -ki ülubadlı Hasan'dır- başında miğfer, sağ elinde pala, hücum gösterdi; otuz arkadaşıyla birlikte İstihkâmın üzerine vardı. Oniki-si birden düştüler; Hasan da bir taş ile yaralanarak düştü; yarı beline kadar doğruldu; miğferiyle kendisini müdâfaaya çalıştı; lâkin yarısından zayıf düşerek miğferini elinden düşürdü ve dolu tanesi gibi gelen oklar içinde kayboldu¹²⁹⁵.

Sen Romen kapısı böyle bir mukavemet göstermekte iken, öte taraftan şehir istîlâya uğramış idi. Kostantin felâketli bir ihtiyatsızlık olmak üzere, hücumun vukuundan bir gün evvel -Mehmed'in ordusuna saldırmak için- Serkoporta Kapısı'm açtırmıştı; ikinci bîr ihtiyatsızlık olmak üzere kapı tekrar kapatıldı¹²⁹⁶. Elli Türk hemen hiçbir maniaya uğra-maksızın, oradan geçmek üzere kapıyı zorladılar ve arkadan Bizanslılar'ın üzerine hücum ettiler¹²⁹⁷.

Bu müthiş haber, büyük bir sür*atle

kapıdan Sen Romen kulesine uçarak İmparatorun etrafında uğraşmakta olanların zâten pek aralanmış bulunan saflarına dehşet saldı: Teofil Paleolog, Toledolu Francesco, Illiryali Jean fevkalâde kahramanlık eserleri gösterdilerse de, bir faydası olmadı. Kostantin mesâisinin neticesiz kaldığını ve düşmanın kesîf kitleler hâlinde her taraftan şehri istilâ ettiklerini görüp ölümü davet ederek Türkler'in üzerine hücum etti¹²⁹⁸.

¹²⁹³ Dukas'a göre kolunun arkasından kurşunda, yaralanmıştır; Franzese'e göre yarası kalçasında oktan hâsıl olmuştur; Sakızlı Leon'a göre omuzunun altından yara almıştı.

¹²⁹⁴ Dukas ve Franzese Justiniani'nin ne suretle çekilmiş olduğunda müttefik değillerdir. Birinci müverrih, azimetini İmpara-lor'a haber verdiğini yazar, ikincisi haber vermeksizin gittiğini ve İmparator gitmek üzere olduğunu görerek, kalması için bağırırışsa da te'sîri olmadığını söyler. Justiniani'nin cevâbını nakleden yalnız Halkondüas'dır.

¹²⁹⁵ Franzese, 3, 7. s. 62.

¹²⁹⁶ Dukas, 39, fi. 159.

¹²⁹⁷ Kezalifc, s, 160.

¹²⁹⁸ Franzese, 63'e bakınız.

Bütün maiyyetî kendisini terketmiş olduğu halde:

- «Bir Hıristiyan yokmudur ki beni öldürsün!»¹²⁹⁹ diye bağıırıyordu. O anda - biri yüzünden, diğeri arkasından iki kılınç darbesi alarak¹³⁰⁰ ölümler arasına düşüp karıştı. Türkler o sırada idi ki Harsias, yahut Kaügaria kapısından (Eğrikapı) ve hendeği doldurmakta olan bir naaş tepesi üzerinden girmekte ve elli bin kişilik bir muhafaza kuvvetiyle uğraşacaklarını tasavvur ederek Önlere her kim çıkarsa öldürmekte idiler; lâkin Bizanslıların zaafım anladıktan sonra kıtal kesildi: Hem Türkler esir almaktan daha ziyâde menfâatleniyorlar-dı¹³⁰¹. Ahâlî düşmanın henüz hâkim bulunmadığı kapıya kalabalıkla hücum ettiler; çünkü yer altındaki Eğri kapıdan ric'at ettirilmişlerdi. Ancak kapının girişi hücum eden ve her an miktarı artan halk dalgalarını içine alamıyacak kadar dar olduğundan, pek az bir miktarı oraya sığınmaya muvaffak oldular; kapıları muhafaza eden neferler kendi selâmetlerini düşünerek kapıları kapadılar ve anahtarlarını denize attılar. Eski bir keşfe (kehânete) istinaden ümîd ederlerdi ki, Türkler Boğa Meydanı'na (Tavukpazarı) vâsıl olunca, orada durdurulacak ve bu defa mahsurlar tarafından kuşatılacaklardı¹³⁰². Kapıdan tardedilen firariler, Aya-scıya Kilisesi'ne giderek erkek, kadın, ihtiyar, çocuk, rahip, rahibe karmakarışık içeri girdiler. Diğeri bir keşfe göre, düşmanın Büyük Kostantin sütununa doğru ilerlediği zaman gökten inecek olan bir meleğin tecellîsini beklediler ise de, bu bekleyiş de beyhude oldu. Vaktiyle söylenirdi ki, bu melek -halkın en aşağı tabakasından sütunun ayağında oturmakta olan- bir şahsın ellerine bir kılıç vererek «Ümmet-i îlâhiyye»nin intikamını almasını emrecek ve Türkler yalnız şehirden ve Küçük Asya'dan tard olunacak değil, İran hududuna kadar sürülecekti¹³⁰³. Katolik âyini icrâsiyla kudsiyeti ihlâl edilmesinden dolayı Rumlar'ın bu kadar uzun müddetten beri terketmiş oldukları Ayasofya Kilisesi firarilerle hıncahınç dolmuştu; herkes orada mutlak bir ilticâgâh bulacağını ümîd ediyordu. Dukas¹³⁰⁴ der ki: Eğer şu son nefesinde Bizans sakinlerine bir melek görünüp de «İki kilisenin birleşmesini kabul ediniz, ben düşmanlarınızı dağıtıyorum» demiş olsa Rumlar onun sadâsma karşı sağır kalarak, Osmanlılar'ın boyunduruğunu tercih edeceklerdi; işte i'tizâl bu kadar derin eserler bırakmıştı.

¹²⁹⁹ Franzes.

¹³⁰⁰ Dukas, 161.

¹³⁰¹ Dukas, 39, s. 162. (O zaman başka milletler de böyle yaparlardı).

¹³⁰² Halkondilas, 1, 8. s. 124, Bale basımı.

¹³⁰³ Moodendron'a. kadar Dukas, 39, s. 63.

¹³⁰⁴ Dukas, adı geçen kitap.

İmparatorluğu hiçbir mucize kurtaracak değildi; Muzafferiyet sarhoşu olan asker için hiçbir dizgin yoktu. Esirler cins ve sınıf farkı gösterilmek-sizin ikişer ikişer iplerle birbirine bağlanarak kadınlar kuşaklarıyla, yahut peçelertyle bağlandılar¹³⁰⁵. Azizlerin tasvirleri duvarlardan çıkarılarak parça parça edildi; mukaddes vazolar kaldırıldı, yahut kırıldı; kilise elbisesi hayvan çuluna tahvU olundu; haç bir Yeniçeri külâhıyla dolaştırıldı¹³⁰⁶, mihrâblann kudsiyyetl ihlâl olundu; bâzılarını yemek sofrası yaptılar¹³⁰⁷, yahut hayvanları için yemlik yaptılar. Dukas feryâd eder, der ki: Amos Peygamberin şu sözü yerini buldu: «Cenâb-ı Hak böyle buyurur: Beytû'1-lahm mihrâblannndan dolayı intikam alacağım; kurban sofraları üzerindeki boynuzlar yere atılacak; mazgallı saray yıkılacak; fil-dişinde masnû birçok mebânî ile beraber mahvedücektir¹³⁰⁸; bayramınızdan istikrah edeceğim, yanmış kurbanlıklarınızdan hoşnûd olmayacağım; şarkılarınızın zemzemeleri (nağmeleri) benden uzak olsun; artık mûsikî aâletlerinizle çaldığınız mezamiri işitmek istemiyorum; milletimin akıbeti erişti; mucâzâtını te'hîr etmeyeceğim ve o gün mabedin kubbelerinde feryâdlar tanîn-endâz olacaktır.» (181)

Franzes diyor ki: Harîm-i hikmet-i Subhânî, taht-ı şân-ı İlâhî olan, yeryüzünün Cenâb-ı Hakkı ta'zîmen yapılmış bir hayret edilecek âbidesi olan Ayasofya Kilisesi, bir dehşet ve nefret mekânı oldu.

Bununla beraber kapı Rumlar'm elinde kalmıştı. Bu sırada Osmanlı ordusunun diğer birlikleri Petra Kapısı tarafından ve şimdi Unkapanı¹³⁰⁹ Kapısı denilen yerden istihkâmlara merdivenle çıkmakta İdiler. Artık hiçbir türlü mukavemet mümkün olmadığından, ahâlî kendilerini kurtarmaktan başka birşey düşünmediler: Pek azı düşmandan kurtula-bildiler. Lukas Notaras hanesine girerken tutuldu; Süleyman'ın torunu Orhan, ölümü esarete tercih ile, bir kuleden kendisini yere atarak vücûdu hurdahaş

¹³⁰⁵ «Archimandrita cum aaitore suo, donuna cum ancilla.» (Metindeki ibarelerin iktibas edildiği lâtince fikradır.)

¹³⁰⁶ «Cnidfttum posthac percastra praevis tympanis deludendo deportant, sputis blasfemiis oppn*riis iten processionaliter cmcifigunt, pileum teucrale, quod cerehula vocant, capiti supeiponentem derideado: Hic est Deus Christianonim.» (Metnin mehaa) Leon, Şienzis.

¹³⁰⁷ Bkz. Franzes, s.64. (Bizans müvenihlerinin mûtâd olan mübalâğaların ma'llûbiyet acısıyla son dere ceye götüümüş olacaldan unutulmamalıdır. Bununla berâber Endülüs ile istanbul fethi mukayese büe olunamaz. Mütercim)

¹³⁰⁸ Dukas, 39. s. 165, Amos, 3, 14-15. (181) Kezalık>5,21,23ıve8,3.

¹³⁰⁹ Unkapanı kapısından «Değirmenler» sokağına doğru uzanan yüksek mntıkaya bugün «Zeyrek» yokuşu derler ki, «Hücum yokuşu» demektir. Sen Romen kapısı civarındaki yokuş dahî «Sancakdâr yokuşu» unvanını muhafaza etmiştir.

olduğu halde ömrünü tamamladı¹³¹⁰.

İşte eski Bizans, Kostantin'in inşâsından binyuzyirmibeş sene sonra şu suretle düştü. Muhasara ellüç gün sürerek 1453 Mayısının 29'uncu günü son buldu: Bu muhasara şehrin kuruluşundan beri vuku bulan yirmidokuzuncu muhasara idi.¹³¹¹ Üç defa Pozanias. Aldbiades ile

¹³¹⁰ Franzes, bftb:l

¹³¹¹ Yirmidokuz muhasara tertiplendiği zaman itibariyle şöyledir:

- 1) M.Ö. 477, Pozanias tarafından, Platea muhasarasından sonra
 - 2) M.Ö. 410, Alkibiades tarafından.
 - 3) M.Ö. 347, Makedonyalı Filip'in generali Leon tarafından.
 - 4) M.S. 197 senesinde, İmparator Septime-Severe tarafından.
 - 5) 313, Sezar Maximius tarafından.
 - 6) 315, Büyük Kostantin tarafından.
 - 7) 616, İranlı Keyhusrev tarafından Theophanes, Anno VJ, Heraclü).
 - 8) 626, Avarlar Hakanı tarafından (Nikeforos Kostantin, He-raklius'un saltanatının onaltıncı senesi.).
 - 9) 654, Alî'nin kaidi Muaviye kumandasında Arablar tarafından. III. Konstans'ın saltanatının onüçüncü; Hicret'in 34'-üncü senesinde.
 - 10) 667, Muaviye'nin oğlu Yezîd tarafından, Konstans'ın saltanatının yirmi altıncı (H. 47) senesinde.
 - 11) 672, Muaviye'nin kaidi Süfyân bin Avf tarafından, H. 52,
 - 12) 715, Mesleme ve Halife Mervân'ın oğlu Ömer bin Abdüla-zîz tarafından, İmparator Anhemius zamanında, H. 97.
 - 13) 739, Halife Abdülmelik'in oğlu Süleyman tarafından, H. 122.
 - 14) 764, Bulgarlar Kralı Paganos tarafından, V. Kostantin'in saltanatının yirmiüçüncü senesinde.
 - 15) 780, Hârûnü'r-Reşîd tarafından, IV. Leon'un saltanatının beşinci yılında, H. 164.
 - 16) 798, Hârûnü'r-Reşîd'in kaidi Abdülmelik tarafından, Ire-ne'in saltanatının ikinci senesinde.
 - 17) 811, Slavlar despotu Krumus (Bulgar Türkleri Hakanı Kurum Hân olacaktır. Hazırlayan) tarafından (Leon Târîhi).
 - 18) 820, Slav Thomas tarafından, Keke Mişel'in saltanatının birinci senesinde,
 - 19) 866, Aşkold Vedir (?) kumandasında Ruslar tarafından, (Karamsen, Rusya Târîhi, c. 1, s. 95).
 - 20) 914, Bulgarlar Kralı Symeon (Logothetis) tarafından Kostantin Porfirogene'nin saltanatının üçüncü senesinde. (Si-meon Log, Cedrenus, Leo Grammat isimlerindeki müverrihlere müracaat.
 - 21) 1048, âsî Turniçius tarafından Misel Monomak'm saltanatının yedinci senesinde (Cedrenus, Monomak zamanı).
 - 22) 1081, Aleksias Komnen tarafından (Aleksas, 2, 64).
 - 23) 1204, Haçlılar tarafından, 12 nisan (Niketas, Joel VÜlehar-douin).
 - 24) 1261, Misel Paleolog tarafından, 25 temmuz, Pahimeres (2, 31).
 - 25) 1396, birinci defa Yıldırım Bâyezîd tarafından,
 - 26) 1402, ikinci defa Yıldırım Bâyezîd tarafından.
 - 27) 1414 Bâyezîd'in şehzadesi Mûsâ tarafından.
 - 28) 1422, I. Mehmed'in oğlu II. Murad tarafından.
 - 29) 1453, II. Mehmed, 29 Mayıs.
- İgor kumandasında olarak Ruslar'm 941 senesindeki saldırılan -ki El-Mekîn 940'da muhasara olarak gösterir- Karamsen tarafından bile Öyle sayılmıştır.

Makedonyalı Filip'in generali Leon maiyyetinde bulunan Rumlar; üç defa Roma İmparatorları tarafından Sever, Maksim, Kostantin; iki defa âsî Thomas Tornicius; iki defa Bizans İmparatorları Aleksî Kommen ve Misel Paleolog; iki defa Bulgarlar kralı Paganus ve Simeon; bir defa Husrev; bir defa Avarlar Hakanı; bir defa İslavlar despotu Krumus; bir defa Dir ve Askold kumandasında Ruslar; bir defa Venedik Doç'u Dendolo'nun emri altında Latinler; yedi defa Arab halîfeleri kumandanları; beş defa Türkler, yâni evvelâ iki kere Bâyezîd. sonra Müsâ, II. Murad, II. Mehmed tarafından muhasara görmüştür. Lâkin bu son muhasara Bizans'ın talihine hakim olarak, onu müebbeden Osmanlı Devleti memleketleri sırasına dâhil etti. Paleologlar tedbirsizlikleri ve alçaklıkları ile çok defalar tehlikeye düşürmüş oldukları bir tacı kaybederek, Bizanslılar bir daha başkal-dıramamak üzere ecnebi boyunduruğuna boyun eğdiler.

Sultân Mehmed. öğleye doğru¹³¹² şehrin tamamen askerinin pençesinde bulunduğunu haber alınca vezirleri, paşaları, muhâfizlarıyla birlikte Topkapısı'ndan grdi; girişi fâtihâne oldu. Bu ihtişamla Ayasofya önüne vardığında, Şark'ın şu büyük mabedini tesellüm etmek üzere atından indi. Mabedin nazarında teşhîr etmekte olduğu servetleri görünce hayretim göstermekten geri durmadı, yılan şeklinde ki mermer, gülren-ginde çizgili Sinada mermeri, Lakoniye'nin yeşil mermeri, Habeşistan'ın mavi mermeri, Boğaziçi'nin beyaz mermeri, Tesalya ve Epir ile Mısır'ın benekli graniti gibi en nâdir taşlarla süslenmiş olarak, ibadethanenin istinâtl etmekte olduğu yüzyetmiş sütûn Orelie tarafından Baalbek'de inşâ olunan Güneş Mabedinden getirilen ve kırmızı somakinden mamul altmışşekiz sütûn; Afelik, Sizik, Aleksandria Truas, Atina. Siklad mâbedlerinden getirmiş sütunlar; cümlesi muhtelif renklerde sırçadan yapılmış (seramik) mozayiklerden masnû olmak üzere İndi sahiplerinin, Havârilere'in, Meryemü'1-BetÜl'ün, salibin tasvirleri Mehmed'in en ziyâde nazar-ı dikkatini celbetti¹³¹³. Kubbeden indiği sırada bir neferin avluda döşeli olan mermerleri koparmağa uğraştığını gördü, nefere şiddetli bir surette vurarak:

- «Size bağışladığım, ganimetlerden ibarettir; binalar benimdir!» dedi. Yağtnager. yan Ölü bir vaziyette götürüldü. Padişah ziyaretini tamam-

¹³¹² Quae hactenus narrata abe hora dici prima ad octavam us-que peracta sunt.» Hücum, mayıs nihayetlerinde şafak vakti başladı ki, o mevsimde güneş beşte doğar. Franzese'e nazaran (s. 64) Türkler şehre güneşin doğuşundan ikibuçuk saat sonra, yâni sabahın yedisinde girdiler.

¹³¹³ Dukas,40.

layınca, yanında bulunan bir müezzine müminleri namaza davet etmesini emretti. Misâl-i imtisal olmak için, bizzat mihrabın üzerine çıkarak dua etti¹³¹⁴. Ayasofya Hıristiyan kilisesinde Peygamber'in dîni bu suretle başladı; Rum ve Latinler'in sonu gelmez ihtilâflarına bedel İslam'ın «Lailâheillallah» esâsı kaalm oldu. Rum müverrihlerine inanmak lâzım gelirse, kilisenin plânını bir melek vermiş ve inşaatı için gökten altın gelmişti. Büyük Konstantin Saltanatın da inşâ olunarak bir İhtilâl esnasında iki defa- yanmış, bir zelzele ile sarsılmış, Teodos ve Justinien tarafından tekrar yapılmış olan bu mâbedden yalnız devlet ve mezhebin büyük merasimleri, yâni tâc giyme, muzafferiyet, İmparatorların evlenmesi. Sînodlar'ın in'ikadî merasimleri için istifâde olunurdu. Bütün Hıristiyanlık âleminde mukkades mimarinin eserlerinin en seçkini idi. Türkler bu binaya hürmet etmiş iseler de, diğerlerinin cümlesi hakkında böyle yapılmadı. Liman tarafından Petra'da bulunan Sen-Jen-Batist Manastın yağma ve tahrîb edilmiştir. Akropolis'te kain ve Meryem'e mensup Hudjetira kilisesi dahî o hâle uğramıştır; gâlibler burada Hıristiyan-lar'ın hürmet göstermekte oldukları gayet güzel bir heykeli parça parça etmişlerdir. İmparatorlar muharebeye azimet yahut muzaffertyctle avdet ettikleri zaman, bu heykeli ordunun önünde götürürlerdi. İmparator Bardas Girit adasına gitmek ve Araplar'la muharebe etmek üzere gemilerinin yelkenlerini açtıracağı sırada Hudjetira'nın ayaklarına kapanmıştı. Eski Andronikos da Aleksî Filantrepunos'un mağlûbiyetini işitince, bu heykelin önünde diz çökmeğe gelmişti. Leon İzorien (İsaurien) zamanı, Araplar'ın şehri muhasaralarında ve daha sonra İzacius Ange-lus vaktinde âsî Brana'nın İstanbul'u istilâsından düşman arasına dehşet salacağı ümidiyle yine bu heykel istihkâmlar üzerinde dolaştınmış-tı. Kostantlniyye'nin II. Murad zamanındaki muhasarasında Seyyid BuhârTnin ve dervişlerinin dûçâr oldukları dehşet, belki bu heykelin görünmesinden kaynaklanmıştır.

Mehmed, Ayasofya Kilisesi'ni camie tahvil ettikten sonra, Lukas Nota-ras'ı huzuruna davet¹³¹⁵ ile:

- «Eser-i sun'ına bak (Yaptığın işe bak); bu kadar esirler, bu kadar naaş tepeleri senin -henüz vakit var iken- şehri teslimde gösterdiğin mümanaat neticesidir.» dedi.

Notaras, cevaben gerek kendisinin gerek İmparator'un -bilhassa tes-

¹³¹⁴ «Pirincipe fflio iniquitatis supra sanctam mensam locato.» Dulcas, 40; s. 168, (Metnin mehazıdır.)

¹³¹⁵ DukM,40.s.170

limiyyet göstermemesi hususunda şecaate davet eden İmparator'a birçok mektuplar gelmesinden beri- böyle bir karar almak iktidanda bulunmadıklarını ifâde etti. Bu sözler Pâdişah'a, Halil'in sadâkati hakkında yeniden şüpheler verdi. Fakat yine bekledi. Kostantin'in Umandan talihin müsâadesine uğrayarak çıkmış ve açık denizi tutmuş olan beş Ceneviz gemisinden birinin içinde bulunup bulunmadığını sordu. Notaras. Türkler Harsias kapısından girdikleri zaman kendisi saray kapısında bulunduğu cihetle, bunu bilemeyeceğini beyân etti. O sırada birkaç zabıt gelerek iki Yeniçeri'nin Kostantin'i öldürmüş olmalarıdan dolayı alenen iftihar etmekte oldukları haber verdiler. Pâdişâh, maktulün ce-sedler arasında aranmasını ve başının kendisine getirilmesini emretti. Notaras'a gelince. Sultân Mehmed ona teveccüh göstererek izin vermekle beraber, kendisine ve oğullarından herbirine bin akçettâ ettirdi; bundan başka mallarının mansıblarının iadesini vaad etti. Hâin, bu iltifatlara kapılarak, Mehmed'e, devletin başlıca memur ve zabıtlarının defterini verdi. Sultân Mehmed, neferlerden hangisi bunların başlarından birini getirecek olursa bin akçe vereceğini vaad etti. Kostantin'in cesedi bulundu; Yıldızlı kartal resimleri bulunan erguvânî ayakkabısından¹³¹⁶ bilindi. O'nun ve Süleyman'ın torunu Orhan'ın başları Mehmed'in önüne konuldu. Şehirde Büyük Kostantin tarafından validesinin yâdına tahsis edilmiş ve Augusteon adı verilmiş bir meydan vardı ki, İmparator Teodos bu meydanda kurşundan bir sütun diktirmiş ve sütunun tepesine kendisinin yediyüz libre ağırlığında gümüşten bir heykelini koydurmuştu; Justinien kurşundan sütunu, kırmızı somaki mermerden bir sütunla değiştirildi.¹³¹⁷ Teodos'un heykeli .de eritilerek, onun yerine tunçtan bir heykel konuldu ki, sol elinde üzerine haç konulmuş olan bir kürre tutmakta ve diğer eliyle de hükümlerine boyun eğerek bağlanmış olan Şark'ı göstermekte olduğu halde at üstünde Justinien'i tasvîr ediyordu¹³¹⁸. Bizans'ın son İmparatoru Kostantin'in başı sütunun zirvesinde bulunan atın ayakları altına konuldu; Şarklılarda zafer böylece: «Düşmanlarının başları atının ayakları altında yuvarlansın!»¹³¹⁹ suretinde edâ olunduğu hatırlanacak olursa Kostantin'in başının at ayağı altına konulmasının ne acı istihza olduğu görülür. Bu kanlı armağan, ondan sonra, -Varna muharebesini müteakip Vladislas'ın başının gez* dirildiği gibi-

¹³¹⁶ Franzes.3,9,5.64

¹³¹⁷ Dukas, s. 169

¹³¹⁸ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 151-153

¹³¹⁹ Morie «Hm Joumey»(İlk Merhale), s.91

Anadolu beldelerinde dolaştırıldı¹³²⁰. Daha sonralan. İmparatorun cesedine son vazifelerin icrası için Rumlar'a müsâade gösterildi. Galata Köyü İstanbul'un zaptından sonra mahsûs itaatlerini arzetti. Galata, o zaman kuvvetli bir duvarla muhafaza edilmekte ve do-nanmalan denizleri kaplayan Cenevizliler'in elinde idi. Türkler henüz esarete düşmemiş Rumları oraya neklettiler. Pâdîşah'ın damadı ve veziri Zağanos Paşaya gönderilen temsilciler, Galata'nın dehşet verici yağmalarına terkedilmemesini talep ile, arzulanna nail oldular.¹³²¹

Ertesi gün, yâni Mayısın 30'uncu çarşamba günü¹³²² Sultân Mehmet şehri

¹³²⁰ Dukas,40,s. 160

¹³²¹ Vesikanın (Galata Âmân-nâmesi) altında şu sözler yazılıdır: «Tahriren fi evâhir-i cemâdi'l-âhirî sene 857, beldetün Kostantiniyyeti'l-mahrûse». İmza takip eder: El-fakîr Zağanos.» Baş tarafına Sultân II. Mehmed'in tuğrası menkûş olan Galata Âmân-nâmesi'nin rumcasının tercümesi şudur: «Ben -ki emîr-i âzam Sultân Murad Beg'in oğlu pâdîşah-ı muazzam ve emîr-i âzam Sultân Mehmed Begim- arzın ve asmanın halikî nâmına, yüce Peygamberimiz Muhammed nâmına, biz Müslümanların itikâd etmiş olduğumuz seb'ü'l-me-sânî (Fatiha) (fransızca tercümesinde «Sept variantes du Koran» şeklinde ise de aslı tercümemiz gibi olmalıdır. Mütercim), Allah'ın yüzyirmidört bin peygamberi nâmına, büyükbabamın ve babamın ruhuna, oğullarımın nâmına, kuşandığım kılıç aşkına yemin ederim ki, şehrin katolik Arhontlar tarafından bâb-ı hümayûnumuzda meb'ûs olan râhiblerin ululan Arhontlar ve Senyör Baraban Balyos¹³²¹ ve Senyör Marchese¹³²¹ Drifangho ve tercüman Nicola Palâzoni¹³²¹ taraflarından vâkî olan istihram üzerine elyevm idâre-i hükûmetime gerden-dâde-i inkiyâd olan bütün memleketlerde mer*î olduğu veçhile Galata ahâlisine kanunlarını ve serbestliklerini bırakıyorum; binâenaleyh Galata hisarlan hedm edilecek ise de, sekencesi mallarını, hanelerini, mağazalarını, bağlarını, değirmenlerini, gemilerini, sandallarını, ticâretlerini, zevce ve sviâdlannı istedikleri gibi idare etmek üzere muhafaza eyleyeceklerdir; ticarî mallarını memleketlerimin her tarafında satmağa mezundurlar; karada ve denizde serbestçe seyahat edebileceklerdir; hiçbir gümrüğe, hiçbir angaryeye tabî olmayacaklardır; ancak itaatim altında bulunan şâir memleketlerde olduğu gibi harâc ile mükellef bulunacaklardır. Bu kanunlar ve âdetler bugünden itibaren ve müebbeden bakî olacaktır; ben onlan kendi şahsım gibi himaye ve müdâfaa edeceğim. Belde sakinleri kilise ve dualarını muhafaza edeceklerdir; lâkin çan ve nâkûs çalmalan yasaklanmıştır; kiliselerini camie tahvil etmeyeceğim; lâkin yeniden kilise inşâ etmeyeceklerdir.

«Ceneviz tacirleri serbestçe dolaşarak ticâret işleriyle iştigal edeceklerdir; Yeniçeri sınıfına ithâl etmek üzere evlâdlannı almayacağım. Dînimizi kabul etmeleri için asla cebir gösterilmeyecektir; Galata ahâlisine vaad ederim ki, kendilerini bir köle marifetiyle idare etmeyeceğim; tüccar arasındaki münazaaların faslı için aralannan kendileri bir ihtiyar intihâb edeceklerdir. Hanelerinde ne Yeniçeriler, ne de esirler iskân edilecektir; maslahatlarını idare için içlerinden birini intihâb edeceklerdir»¹³²¹.

«Arhont ve kâhyaları rencide edilmeyecektir; tarafımızdan yazılmış olan işbu berâtta muharrer olduğu üzere harâc'ı vermek şartıyla gidip gelmekte muhtar olacaklardır; hilkat-ı âlemin 6961'inci ve Hicret'in 857'inci senesi cemâdi'l-evvelî evâ-hınnada yazılmıştır.»¹³²¹ (İmzâ: Zağanos).

¹³²² Bu noktada Dukas, Franzes, Halkondilas müttefik değıllerdir. Dukas (42, s. 176) der ki: «Postradie illius tenebrosae» ve daha sonra da şu sözleri yazar: «die Altera ab urbe cabta die Maji trigesima labente.» Bu iki fıkra karşılaştırılınca, mayıs'ın 30'unda olduğunda şüphe

atla dolaşarak Grandük sarayına gitti. İmparator'dan sonra ikinci şahıs olan grandük Notaras servetlerini, hazînelerini -Pâdişâh için saklamış olduğunu beyân ederek- hâk-i pâ-yi Şahaneye (pâdişâhın ayaklan dibine) takdim etti. Gâlib, hiddetlenerek:

-«Bu hazineleri, şehri benim elime veren kimdir.» suâlini irâd etti.

Notaras:

- «Allah.» cevâbını verdi. Pâdişâh:

- «Öyle ise» dedi, «ben Cenâb-ı Hakk» a borçluyum, sana değil!» Bununla beraber Grandük'ün -hastalıktan, kederden yatağa serilmiş olan- zevcesinin yanına giderek teselli verdi ve oğulların kendisine takdim ettirdi. Bundan sonra beldenin ıssız sokaklarını dolaşmağa devam etti. Saraya vardığında bomboş dâirelerinden geçerken bu âlemin inkılâbları mutazammın farsça bir beyit inşâd eyledi. Beyitteki telmih pek aşikad idi.¹³²³

Paulus ve Troilos Bohiardi şehrin ele geçirildiğini görünce Gala-ta*ya çekilmişlerdi. Jüstiniyani'ye gelince, gerek arından, gerek yaralarından dolayı bir müddet sonra vefat etti. Diğer ecnebi zabitlerinin cümlesi, İmparator'un yanında şerefle hayatlarını terktiler.

Müverrih Dukas der ki: «Şehrin zaptından sonra üçüncü gün. Meh-med donanmanın azimetine emir verdi: donanma altın ve gümüş vazolarla, kıymetli elbise ile. esirlerle dolu olduğu halde denize çıktı. Lâkin ordugahta henüz pek çok ganimet vardı: Sayılamayacak kadar çok kitaplar arabalara doldurularak bütün vilâyetlere nakledildi. Eflâtun¹ un, Aristo'un on cildi, yahut ilahiyat kitapları bir sikkeye satılırdı. Gayet kıymetli surette ciltlenmiş İncil'lerin bütün yıldızları çıkarıldı ve tasvirler ateşe atıldı!» Sultan Mehmed. şehre tekrar nüfus doldurmak ve yeni binalar inşâ etmekle uğraştı.

edilemez. Neşri, muhasaranın başlangıcını 17 rebi'ül-evvel 857 târihinde (6 nisan 1453) ve Türkler'in Kostantiniyye'ye girişini 20 cemâdi'l-âhire Salı günü güneşin doğması sıralarında gösterir. İstinsah edenler tarafından «evvel» yerine «âhir» lâfzı yazıldığı farz olunmak istenirse bile, ayın günü yine iyi tâyin edilmemiş olur. 6 nisan, 27 rebi'ül-evvel'e tesadüf eder; 27 Mart'a tesadüf eden 17 târihine değil. 17 rebi'ül-evvel'den 20 cemâdi'l-âhire'ye kadar da doksan bir gün vardır; bundan dolayı «âhir» kelimesi «evvel» yerine müşterisin hatâsı sayılırsa, muhasaranın müddeti 53 yerine 62 gün olur. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 143) 20 cemâdi'l-evvel yerine 21 cemâdi'l-âhir yazmış olmakla, bir ay ve bir gün aldanıyor. Hacı Kalfa, muhasara müddetini 53 yerine 51 gösteriyor, ve beldenin fethini 29 mayıs yerine, 25 mart (vasat-ı rebi'ül-evvel) yazmakla iki ay dört gün yanılıyor. Bu misâllerden müverrihin Osmanlı kronolojisi hakkında, özellikle Rum müverrihlerinin gösterdikleri târihler bakımından ne kadar ihtiyatlı bulunması lâzım geleceği anlaşılır.

¹³²³ Halkondilas, bu ecnebinin ismini zikretmez; ancak -kızı Sultân Mehmed'in haremine alınıp da Osmanlı sultanlarını Fransa krallarına bağlayan mevhum akrabalığın vâsıtası sayılan-Fransız kadınından bahseder gibi görünüyor.

Türkler, târihlerinin ilk devrinin, yâni harb ve fetih devrinin -ki Wr-buçuk asır sürmüştür- zeval noktasına varmışlardı. Osman'ın da tasarladığı veçhile. Pâdişahlan'ın kuvveti metanet ve vüs'at bulmuştu. Bizans İmparatorluğu'nun bin senelik bir mevcudiyetinden sonra, mahv olması ve Bizans payitahtının yedinci Osmanlı Pâdişâhı tarafından ele geçirilmesi Avrupa milletleri için uzun bir harb silsilesi ve pekçok felâkete yol açtı.¹³²⁴

Devlet-i Osmaniye Tarihi'nin 1. Ve 2. Cildlerinde Zikri Geçen Hükümdarlar İle Büyük Devlet Memurlarının Ensab Cedveli

I - Osmanlı Padişahları

Pâdişâhlar	Şehzadeleri
Süleyman Şâh, (v: 629/1231)	Sungur-Tekin, Gündoğdu, Dünder, Ertuğrul.
Ertuğrul (v: 687/1288)	Gündüz Alp, San Yatı, Osman (Gündüz Alp'in Aydoğdu; onun Ak-timur nâmında oğlu mazbuttur).
Osman (v: 726/1325)	Orhan, Alâü'd-dîn.
Orhan (v: 762/1359)	Murad, Kaasım, Süleyman Paşa.
I. Murad (v: 791/1389)	Bâyezîd, Savcı, Ya'kûb.
I. Bâyezîd (v: 805/1403)	Ertuğrul, Süleyman, Mûsâ, îsâ, Mustafa, Mehmed, Kaasım (Yahut Mahmûd), Yûsuf.
I. Mehmed (v: 824/1421)	(Âlî ve Solak-zâde'ye nazaran Alâü'd-dîn, Ahmed, Murad, Orhan, Hasan.)
II. Murad (v: 855/1451)	Orhan, Hasan, Alâü'd-dîn^ Mehmed, Ahmed, (Âlî'ye göre Ahmed ve Alâü'd-dîn Amasya valisi oldukları halde vefat etmişlerdir. II. Mehmed'in cülusunda boğulan Orhan'dır.)
II. Mehmed (v: 886/1481)	(Şehzadeleri, bundan sonraki ensâb cedvelinde görülüyor.)

Not: Bizanslılar «Savcı»ya «Savoçîş» derler, «Ya'kûb»a «Kortuçis» derler. Süleyman'ın bir kızı ile Orhan (v: 834/1431) isminde bir oğlu ve Orhan'ın Süleyman nâmında bir oğlu mazbuttur.

¹³²⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/541-563.

II - Anadolu Selçuklu Pâdişâhları

1. Süleyman 478/1085'e kadar hükümet etmiştir.
2. Süleyman'ın oğlu Kılıç-Arslan I. 500/1106'da nehirde boğulmuştur.
3. Kılıç-Arslan'ın oğlu Melikşâh (Sâysân) 511/1117
4. Kılıç-Arslan'ın oğlu I. Mes'ûd 551/1155
5. Mes'ûd'un oğlu İzzü'd-dîn Kılıç-Arslan II, 584/1188 târihinde memleketini on oğluna taksim etti ve: 589/1193'-de vefat etmiştir.

II. Kılıç-Arslan'ın On Oğlu

(Bu on oğuldan Cenâbî ve Neşrî bahsederler.)

Rüknü'd-dîn Süleyman / Tokat'ta, Nûrû'd-dîn Mahmûd / Kayseri'de, Gıyâsü'd-dîn Keyhûsrev / Konya'da, Kutbü'd-dîn / Sivas'ta, Muhyî'd-dîn / Ankara'da, Nâsirü'd-dîn Berkıyaruk / Niksar'da, Muizzü*d-dîn Kaysar-şâh / Malatya'da, Sencer-şâh / Amasya'da, Mugîsü'd-dîn Tuğrul / Elbistan'da, Şücâü'd-dîn / Ereğli'de.

6. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev, ki pederine halef olarak az vakit hükümetle yerine biraderi Rüknü'd-dîn Süleyman geçmiş ve 600/1203'de vefat etmiştir.
7. Süleyman'ın oğlu İzzü'd-dîn III. Kılıç-Arslan 602/1205.
8. II. Kılıç-Arslan'ın oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev I., ikinci defa cülus ile 608/1211'e kadar saltanat etmiştir.
9. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu I. İzzü'd-dîn Keykâvus 617/1220.
10. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu I. Alâü'd-dîn Keykubâd 635/1237.
11. I. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın oğlu II. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev 642/ 1244.
12. II. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu II. İzzü'd-dîn Keykâvus 646/ 1248, Daha sonra iki kardeşiyle birlikte hükümet etmiştir ki şunlardır:
13. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç Arslan,
14. Alâü'd-dîn Keykubâd II. 652/1254. (Müştereken) II. İzzü'd-dîn Keykâvus ikinci defa yalnız, 653/1255. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan yalnız, 655/1257.
- İzzü'd-dîn Keykâvus II., biraderi Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan ile birlikte 659/1261.

Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan ikinci defa yalnız 666/1267.

15. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan'ın oğlu III. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev 675/1276.

16. II. İzzü'd-dîn Keykâvus'un oğlu II. Mes'ûd 682/1283.

17. II. İzzü'd-dîn Keykâvus'un oğlu Feramürz'ün oğlu III. Alâü'd-dîn ki, Anadolu Selçuklu pâdişâhlarının sonuncusudur¹³²⁵ 707/1307.

Oğlu Gıyâsü'd-dîn, pederinden birkaç gün sonra boğulmuştur. Mes' ûd'un oğlu Gâzî Çelebi Sinop'ta 755/1356 tarihine kadar yaşamıştır.

III - Karaman Oğulları

Nûr-Sûfî - oğlu Karaman - oğlu Mehmed Beğ - oğlu Mahmud Bed-rü'd-dîn (v. 717) - oğulları Yahşi, Süleyman Beğ - Yahşi'nin oğlu Alâü'd-dîn (asılısı: 794/1391) - Alâü'd-dîn'in oğlu Mehmed - Mehmed'in oğulları. Alî Beğ, İbrâhîm Beğ (vef: 859/1454), îsâ Beğ - İbrahim Beğ'in oğulları: İshak Beğ (bir cariyeden), Pîr Ahmed, Karaman, Kaasım, Alâü'd-dîn, Süleyman, Nûr-Sûfî (II. Murad'm hemşiresinden).

IV - Sinop Ve Kastamonu'da İsfendiyar, Yahut Kızıl-Ahmedli Sülâlesi

Bâyezîd-i Velî - oğlu İsfendiyâr - oğulları: Hızır Beğ, Kaasım - Hızır Beğ'in oğlu Kızıl Ahmed - oğlu Mehmed Mirza - oğlu Ahmed Şemsî Paşa.

V - Ak-Koyunlu Ailesi

1) Kara Yuluk (Kara Yülük, Kara Eylük, Kara Sülük (vef: 839/1435.-Kara Yülük'ün oğullan: Alî Beğ. 2) Hamza Beğ, (vef: 838/1444). Alî Beğ'in oğullan:

¹³²⁵ İran ve Osmanlı müverrihleri III. Alâü'd-dîn'i dâima n. Alâü'd-dîn diye yazarak I. Alâü'd-dîn'in torunu II. Alâü'd-dinden bahsetmezler. Halbuki üç Alâü'd-dîn namına mevcut olan sikkeler isbat eder ki, II. Alâü'd-dîn'in varlığı sabit olduktan başka, birâderleriyle birlikte saltanat etmiştir. Tych-sen'in Introductio ad rem Numism kitabında, s. 38; Adler'in Collectio Nova kitabında, nu: 59. ve Milano Müzesi Meskûkât-ı AUKA defterinde s. 113 ve 118'e müracaat Hacı Kalfa Takvhnü't-Tevârth'de der ki: Müverrihlerin ekserisi Sultân Alâü'd-dîn'in cülusunu hicretin 697'inci senesinde gösterirler; lakin bu hükümdar o târihten evvel padişahlık etmiş . olmalıdır; çünkü onun tarafından Sultân Osman'a, verilen berât 1 mart 688 târihini hâvidir. (Kâtip Çelebi'nin aynen ifâdesi: Cûlus-ı Alâü'd-dîn ekser kütüb-tt tevârihde sûtûr bulunduğu üzere 697'dLr. Lâkin Osman Gâzî'ye verilen eyâlet mektubu 688 târihiyle müverrehdir. s. 88). Muftî Abdülazîz ihtar eder ki, 688 tarihi Mes'ûd'un saltanatına isabet eder.

4) Uzun Hasan (vef: 883/1478). 3) Cihangir (vef: 872/1467), Halil, - Halil'in oğulları: îbrâhîm, Alî. Uzun Hasan'ın oğulları: Zeynel, Oğurlu. 5) Hali] (vef: 884/1479), 6) Ya'kûb (vef: 896/1490-. Yûsuf, Mesih, Mahmûd (Uzun Hasan'ın bu yedi oğulları, hepsi de ecel-i kazaya uğramışlardır). Oğurlu'nun oğulları: 9) Ahmed (vef: 903/1497). Maksûd. Halil'in oğlu: Alî Beğ. Yûsuf'un oğulları: 11) Mehmed, 12) Elvend (vef: 910/1504). Mahmûd'un oğlu: 8) Rüstem (vef: 902/1396) Yâkub'un oğulları: 7) Baysungur (vef: 898/1492), Hasan; 10) Murad (vef: 914/1508) (Uzun Hasan'ın 9 torunu -Ahmed, Maksûd, Alî Beğ, Mehmed, Elvend Rüstem, Baysungur, Hasan, Murad-cümleten ecel-i kazaya uğramışlardır.) (Hüküm sürenlerin isimlerinden evvel, hükümdarlık sıra numaraları konulmuştur.)

VI - Irak Ve Azerbaycan'da Karakoyunlu Ailesi

1) Kara Mehmed - 2) oğlu Kara Yusuf - Kara Yusufun oğulları; 7) Emîr Şâh Muhammed, 3) Emîr İskender. 8) Emîr Asyân. 6) Emîr Ebus-suûd, 5) Emîi Pîr Budak, 4) Cihânşâh Mirza - Cihânşâh Mirzâ'nın oğulları: 12) Ebû Yûsuf Mirza - 10) Hasan Alî - 11) Muhammed Mirza - 9) Pîr Budak. (Rakamlar, hükümdarlık sıralarını gösterir).

VII - Timur Hanedanı

(Avrupalılarca «Tamerlan» diye mâruf) Timur.

Oğulları- a) Cihangir (vef: 777/1375), b) Şeyh Ömer (maktul: 831/ 1427). c) Mîrân-Şâh d) Şâhruh (vef: 850/1447). Halil (Timur Târîhi, L 409), İbrahim, Sa'd-i Vakkas (Timur Târîhi 5, 35, 479). (Bu üçünün torunları meçhuldür.)

a) Cihangir'in oğulları: Pîr Muhammed, Halil Sultâna mağlûp, 809/1406; Mirza Muhammed Sultân. Üç kız (Timur Târîhi, 6, 2, 302).

Pir Muhammed'in oğulları: Mirza Kaydu, Halil, Ebû Sencer, Sa'd-i Vakkas, Tancar (Tanaccar), Kaysar, Cihangir.

Mirza Muhammed Sultân'ın oğulları: Sa'd-i Vakkas, Muhammed Cihangir, Yahya, üç kız (Timur Târîhi, 7, 302).

b) Şeyh Ömer'in oğulları: İskender, Emîr in Ahmed, Baykara, Rüstem, Pîr Muhammed, Seydî Ahmed (Timur Târîhi, 1, 6, bâb: 25, s. 189), üç kız (1, 6, 302). Emîrin Ahmed'in oğlu Sencer.

Baykara'nın oğlu Mansûr, onun oğlu Sultân Hüseyin. Rüstem'in oğlu

Osman, Seydî Alî. Pir Muhammed'in oğlu Ömer Şeyh.

c) Miran Şah'ın oğulları: Halil, Ebûbekir, Ömer, Aycul Osman, Alen-ger, dört kız (Timur Târihi, 4, 202).

Halil'in bir kızı (Timur Târihi, 6, 301). EbCbekir*'in bir kızı (kezalik, 302). Ömer'in oğlu Sultân Ebû-Sâîd.

Sultân Ebû Saîd'in oğulları: Mes'ûd, Halil, Mahmûd, Ömer Şeyh, Muhammed Ebûbekîr.

d) Şahruh'un oğulları: Uluğ Beğ, Sultân İbrahim, Baysungur, Siyürget-miş Muhammed Çuki, İn-Ağlan (Oğlan) Yaruî, bir kız (Timur Târihi, 1, 6, 302)

Uluğ Beğ'in oğulları: Abdüllâtîf, Abdülazîz, Alâü'd-devle, Bâbur, Muhammed Sultan. Abdullâtîfin oğlu Çuki. Alâü'd-devle'nin oğlu İbrahim. Bâbur*'un oğlu Şâh Mahmûd. Muhammed Sultân'ın oğlu Yadigâr Muhammed.

Timur'un kızlarından ikisi: Baht Begüm, Kaan Miraka'ya tevzîc olunmuştur. Ekîr Bigi yahut Tâc-ı Cihan, Emir Musa'nın oğlu Muhammed'e tevzîc olunmuştur.

Tâc-i Cihân'ın oğlu, Sultan Hüseyin Baykara.

(Hülâsa, Timur'un 7 oğlu, 2 kızı, 22 torunu (erkek), 11 kız torunu, 23 erkek torunlanndan torun zadesi, 5 kız torunlanndan torun-kızı, 11 torunun torunu olmuştur ki, toplam 81'dir.)

VIII - Kırım Hanları

(Taşkendi, Cenâbî ile Hezânfen'e göre)

Büyük Toktamış Hân. - oğlu Küçük Toktamış Hân. - Oğulları: Kaadir-birdi (Küçük Muhammed Hân), Celü-birdi (Küçük Muhammed Hân),

- Küçük Muhammed Hân'ın oğlu Hacı Giray ki 845/1441 tarihinde hükümet ediyordu. Oniki oğlu olmuştur.

IX - Vezîr-î Âzamlar:

1. Alâü'd-dîn Paşa (mansıbı kabul ettiği târih)	728/1327
2. Süleyman Paşa, Alâüd'd-din'in vefatından şu târihe kadar:	761/1359
3. Hayrû'd-dîn Paşa, nâmı âhirle: Çandarlı Kara Halil, vef:	788/1386
4. Alî Paşa, Kara Halil'in oğlu, vefatı:	814/1411
5. tbrâhîm Paşa, AH Paşa'mn oğlu, vefatı:	832/1428
6. Halîl Paşa, İbrahim Paşa'mn oğlu, Kostantiniyye'nin feth olunduğu sene İdam olunmuştur.	857/1453

X - Kapudan Paşa

Balta-oğlu (Süleyman Beğ, Kâtip Çelebî'ye göre), II. Mehmed zamâ-mnda.
«57/1453.

XI - Müftî

Hızır Beğ îbnü Celâl, Kostantiniyye'nin fethinde. (Kâtip Çelebî, «ka-zâ»ya
«fetva» zammolunduğunu yazar.)

XII - Muallim Ve Lala:

Bâyczîd-ı Sûfî, I. Mehmed'in lalası.

îbnü Temcîd, II. Mehmed'in lalası. (Molla Gürânî Fâtih'i talîme memur idi.
Sonra Molla Hayrû'd-dîn, Molla Zeyrek fetihden Önce muallim oldular.
Kâtip Çelebî).¹³²⁶

¹³²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat:
1/624-629.